

Дмитро Табачник

ІСТОРІЯ

УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

В ОСОБАХ

ВИДАВНИЦТВО "ЛИБІДЬ"

«Свідома воля» української дипломатії

Історія дипломатії — це історія конкретних дій конкретних дипломатів, передусім керівників зовнішньополітичних відомств, на яких особисто покладена більша частина відповідальності за реалізацію і частково формування міжнародного курсу держави. Таке, досить елементарне, визначення ніби не може викликати якихось суттєвих заперечень. Однак у вітчизняній історіографії значною мірою збереглася стара, вульгарно-марксистська, традиція показу зовнішньої політики з погляду суспільних процесів, історії різноманітних політичних течій, соціально-економічних чинників і тільки в останню чергу — людей, які працюють у дипломатичній сфері. Результатом такого застарілого підходу стала неповна чи взагалі спотворена картина зовнішньої політики України. Це призвело, серед іншого, й до нерозуміння багатьох ключових історичних подій. І, що набагато небезпечніше, недооцінка «людського фактора» вийшла за межі історичної науки, ставши сумним надбанням уже сучасної політики з негативними для національних інтересів результатами. Таким чином, із керівних дипломатичних кадрів фактично знімалася майже вся особиста відповідальність за доручену справу. А з погляду перспективи розвитку спотворювалося й розкладалося історичне середовище, в якому замість діяльності людей головні позиції почали займати розмиті ідеологеми або фаталістичні уявлення про шляхи державотворчого процесу. Тим часом, тільки дослідження реальних діянь тих чи тих дипломатів може дати уявлення про справжню картину й можливість найефективніше планувати майбутні кроки на міжнародній арені.

Таку концепцію цілковито поділяли не тільки видатні вчені-міжнародники, а й знані українські дипломати. Засновник національної дипломатії, перший міністр закордонних справ України Олександр Шульгин прозорливо зазначав із цього приводу: «...Економічні, соціальні, міжнародні процеси приводять до загальних змін історичного життя народів,

до утворення нових людських відносин, до переходу від феодалізму до абсолютної монархії, від середніх до нових часів. В цих процесах несвідомо бере участь кожний чоловік, що виявляє хоч якусь активність та рухливість, хто, задовольняючи свої власні потреби, воює, купує, продає, майструє, вигадує, плаває в далекі країни, нарешті думає, пише і т. д. З суми цих акцій творяться великі явища, великі події.

Але поруч із цією волею, яка несвідомо творить історію, є ще й свідома воля в історії і в певні моменти вона може виявитися рішуче й яскраво. Отже, ні минуле життя, ні сучасне ми не сміємо розглядати тільки, як результат якихось економічних, або духовних, або політичних, загалом стихійних факторів. Такий погляд завів би нас до фаталізму». Колишній керівник зовнішньої політики Центральної Ради добре знав те, про що він писав, базуючись не тільки на суто теоретичних засадах. На його очах відбувалася драма втрати Україною щойно набутої незалежності. Українська трагедія, не в останню чергу, сталася через невдалі дії державних діячів, які відповідали за формування й проведення зовнішньополітичного курсу.

З твердженням видатного українського вченого й дипломата, який досяг у критичний період державного будівництва успіхів стратегічного характеру, можна цілком погодитися — тільки «свідомо воля» творить історію, й вивчення всіх аспектів її проявів є головним завданням історичної науки. Саме цьому і присвячена книга, де історія української дипломатії розглядається з позиції вивчення дій її керівників. Предметом наукового дослідження стала діяльність глав усіх зовнішньополітичних відомств України, починаючи з періоду Центральної Ради. Складність, а водночас й інтерес цієї проблеми полягає в тому, що багато з них діяли паралельно, а державні утворення, які вони представляли, перебували в непримиренному конфлікті. Достатньо нагадати, що одночасно на території України існували дві Українські Народні Республіки — легітимна УНР Центральної Ради та антагоністична їй більшовицька УНР Народного Секретаріату. Обидва уряди мали зовнішньополітичні відомства, діяльність яких була досі відома тільки в загальних рисах, без конкретизації особистої участі їхніх керівників. Аналогічна теза стосується й МЗС Директорії УНР і НКЗС Раднаркому УСРР, діяльність яких ми також розглядаємо. Інша, але не менш цікава ситуація з фактичним паралелізмом міжнародної політики УНР і ЗУНР — ЗО УНР та з особистими стосунками їхніх провідних дипломатів досліджується тут на основі багатьох не відомих раніше джерел.

З історіософського погляду, надзвичайно перспективно розглянути одні й ті самі події з позицій різних їх учасників, що дає, так би мовити, «стереоскопічний ефект» історичної ретроспективи.

У процесі дослідження діяльності керівників українських зовнішньополітичних відомств також відкриваються невідомі пласти не тільки історії дипломатії, а й національної психології, етнополітики, проблем державного управління тощо. Навіть в абсолютно несамотійній,

залежній від союзного МЗС і забюрократизованій дипломатії УРСР проблема особистості міністрів відкриває багато принципово нових аспектів.

Якщо не обмежуватись вузькими рамками безпосередньо міжнародної діяльності, то відкривається вихід на наукові проблеми, без розуміння яких не буде й комплексної картини історії національної дипломатії.

Не можна писати про діяльність того чи того дипломата не пояснюючи, чому саме він став керівником національної дипломатичної служби і чому його подальша доля складалася так, а не інакше. Підняття згаданих пластів дає можливість подивитися по-іншому й на чинники,

що зумовлювали прийняття рішень у сфері зовнішньої політики. І ці чинники, на відміну від традиційних уявлень, далеко не завжди раціонально

чи, принаймні, ідеологічно обгрунтовані. Іноді причини прийняття рішень базувались і базуються досі на цілком суб'єктивних мотивах, які, своєю

чергою, були зумовлені ментально-психологічними особливостями. Розуміння цієї обставини дає змогу подивитися на історію вітчизняної дипломатії

під іншим кутом, зрозуміти багато ключових моментів її розвитку.

Наприклад, релігійно-містичне світосприйняття, навіть цілком практичних речей, міністра закордонних справ УНР Володимира Чехівського мало

наслідком його надмірну заідеологізованість, що безпосередньо впливало на діяльність міністерства. Чи світогляд «бійця світової революції»,

що найяскравіше був проявлений Християном Раковським уже після ліквідації НКЗС УСРР, хіба не зумовлював попередні дії червоного дипломата?

Тому без докладного, в тому числі політичного і психологічного, портрета дипломата не можна зрозуміти й період керування ним зовнішньополітичним

відомством. При цьому термін його перебування на чолі дипломатичної служби, як правило, не особливо важливий. Міністри Центральної Ради,

гетьманського уряду та Директорії керували МЗС по кілька місяців або навіть тижнів, але їхня діяльність насичена історичними подіями,

що визначали напрямок подальшого розвитку країни. Проте деякі дні іноді мали для історії незрівнянно більше значення, ніж довгі роки керівництва

міністрів часів «розвинутого соціалізму». Так, Володимир Затонський виконував обов'язки Народного Секретаря закордонних справ лише чотири

дні, але вони припали на кризовий час існування більшовицького уряду,

і без них не може бути викладена повноцінна історія протистояння двох УНР і тих зовнішніх сил, що стояли за ними.

Слід іще раз наголосити, що досліджувані у книзі аспекти вітчизняної дипломатичної історії мають не тільки історичне значення. Для проведення

ефективного зовнішньополітичного курсу Української держави, її становлення у світі неабияке значення має чинник персональної відповідальності

за доручену справу. Діяльність українських дипломатів минулих часів дає надзвичайно багатий досвід, що може й мусить реалізуватися

у конкретних справах. Отож головною метою персональної історії української дипломатії є не моральна оцінка тих чи тих діячів (хоча

її не можна ігнорувати, бо без цього неможливо дати повноцінний політичний і психологічний портрет). Найважливішим для автора було,

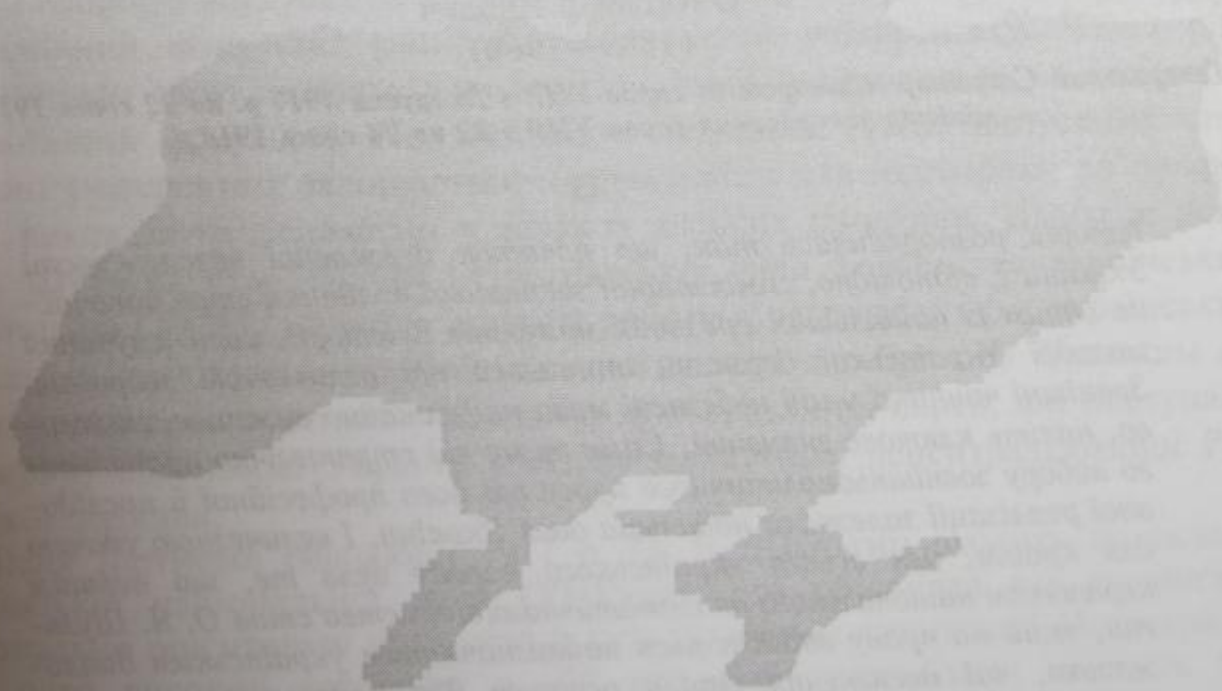
все ж таки, завдання визначення професійності керівників зовнішньополітичних відомств, тобто співвідношення поставлених цілей і досягнутих результатів. І застосована системотворча методологія допомогла зрозуміти діяльність багатьох українських дипломатів різних часів без впливу на це трафаретних оцінок та ідеологічної ангажованості будь-якого забарвлення.

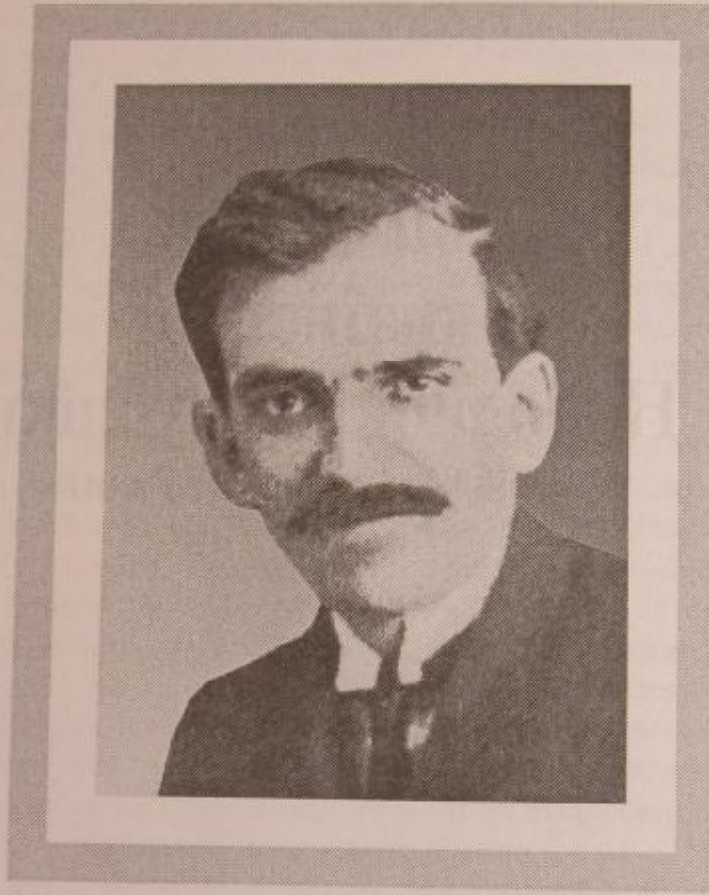
Зрозуміло, звичайно, що зовнішньополітична діяльність Сергія Бакинського або Миколи Скрипника була об'єктивно спрямована проти створення реально незалежної національної держави, але це ніяк не може завадити оцінити ефективність їхніх дій і дипломатичні здібності. Саме тому для історичної персоналістики вітчизняної дипломатичної служби є однаково важливими дії керівників українських зовнішньополітичних відомств незалежно від того, який режим чи ідеологічні уподобання вони обстоювали.

У книзі вперше у науковий обіг вводяться надзвичайно цікаві архівні документи, які допомагають відкрити нові сторінки дипломатичної історії України. Досить цікавими є й фотоілюстрації, значна більшість із яких друкується вперше. Ці знахідки були б неможливі без щирої допомоги співробітників вітчизняних і деяких зарубіжних архівів, за що автор складає їм глибоку подяку. Появі цієї книги сприяли також змістовні бесіди з учасниками історичних подій, серед яких особливо вирізняються особисті спогади Петра Шелеста й колишнього відповідального співробітника НКЗС УРСР, якому Дмитро Мануїльський довіряв виконання низки важливих доручень, у подальшому талановитого вченого-міжнародника, професора Карпа Дзеджули. Їх, на жаль, уже немає з нами...

Дослідження буде корисним не тільки для професійних істориків, правознавців і психологів. Українська дипломатія не може плідно діяти для захисту державних інтересів без урахування досвіду керманичів попередніх десятиріч свого розвитку. Вона, хотів би хтось цього чи ні, не починається з «чистого аркуша», — в її історії немало значних досягнень, що можуть стати прикладом для сучасних дипломатів. Немало й драматичних сторінок, які, своєю чергою, мають стати уроком і пересторогою... Тому особливо важливо як зберегти історичне наступництво, так і зробити належні висновки з помилок і прорахунків минулого. Якщо це справді станеться, то головна мета цієї книги буде досягнута...

**Дипломатія
Української
Народної Республіки**
(період Центральної Ради)

Шульгин
Олександр Якович
(1889—1960)

*Генеральний Секретар міжнародних справ УНР з 26 грудня 1917 р. по 22 січня 1918 р.,
міністр закордонних справ УНР з 22 по 24 січня 1918 р.*

Історія розпорядилась так, що початок державної незалежності України і, відповідно, самостійної зовнішньої політики став одночасно одним із найбільших кризових моментів її історії, коли існування молодої Української держави опинилося під величезною загрозою. Зовнішні чинники у цій небезпеці мали надзвичайно важливе, можливо, навіть ключове значення. Саме тому від стратегічно правильно-го вибору зовнішньополітичного курсу та його професійної й послідовної реалізації залежала подальша доля України. І величезною удачею для країни, для всього українського народу було те, що першим керівником національного дипломатичного відомства став О. Я. Шульгин, який по праву вважається найвизначнішим українським дипломатом, чії досягнення стали основою для подальшого розвитку вітчизняної зовнішньої політики.

О. Я. Шульгин (у деяких документах — Шульгін) народився 30 липня 1889 р. у селі Сохвіне Хорольського повіту Полтавської губернії, що було родинним маєтком його матері. Мати походила з відомої козацької родини Устимовичів, із якою були споріднені гетьмани Павло Полуботок і Данило Апостол, а також знамениті гетьманські родини Скоропадських і Самойловичів. Батько, Яків Шульгин, був відомим і авторитетним у наукових колах істориком. Його наукові розвідки з історії України XVII—XVIII ст. високо поцінювались сучасниками, зокрема такими знаменитими українськими істориками, як Володимир Антонович і Михайло Драгоманов. Крім того, батько першого дипломата незалежної України брав активну участь в українському національно-визвольному русі й відбував заслання за антиурядову політичну діяльність.

Цікаво, що дядько Олександра Яковича — Василь Шульгин був провідним лідером російського монархічно-шовіністичного руху, головним редактором газети «Киевлянин», членом II та IV Державних Дум від Волинської губернії (за свідченням сучасників, свого дядю Олександр Якович часто у приватних розмовах із якимось напівмістичним острахом називав «дияволом»). Під час Громадянської війни В. В. Шульгин став головним ідеологом відверто антиукраїнської політики Збройних Сил на Півдні Росії (ЗСПР) генерал-лейтенанта Антона Денікіна й очолював в Особливій нараді при Верховному Головнокомандувачі ЗСПР, що фактично мала повноваження уряду, відомство, яке формувало національну політику. В подальшому активна діяльність не раз зводиться таких не схожих за переконаннями й таких подібних за темпераментом родичів у двобій ...

У 1908 р. О. Я. Шульгин закінчує зі срібною медаллю відому своїми кваліфікованими викладачами Першу Київську гімназію, в якій під час навчання відкрито виступав за відродження української культури, і вступає на природничий факультет Санкт-Петербурзького університету. Через рік, усвідомивши свою помилку у виборі професії, переводиться на історико-філологічний факультет. По закінченні навчання (1915) випускник столичного університету залишається на факультеті для підготовки до професури, викладаючи одночасно в кількох міських гімназіях. Цього ж року О. Я. Шульгин стає членом петроградської філії Товариства українських поступовців (ТУП) і починає активну роботу в петроградських українських гуртках. За загальними політичними поглядами він був тоді близьким до лівого крила російської конституційно-демократичної партії, яке виступало за широку автономію України у складі майбутньої децентралізованої Російської держави.

Після Лютневої революції 1917 р. О. Я. Шульгин входить до складу Української національної ради (УНРади), що об'єднала всі українські національно орієнтовані політичні й культурницькі організації Петрограда. Про його високий авторитет у цій впливовій організації свідчить те, що УНРада делегує саме О. Я. Шульгина до Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, яка на той час була фактично паралельним

російським урядом, до того ж зі значно більшими можливостями, ніж офіційний. І в Петроградській Раді О. Я. Шульгин послідовно й наполегливо обстоює ідею надання Україні найширшої автономії.

Наприкінці березня 1917 р. О. Я. Шульгин як делегат УНРади від'їздить до Києва, де на з'їзді ТУП обирається членом Центрального Комітету його правонаступника — Союзу українських автономістів-федералістів (СУАФ). Союз відстоював помірковану політичну лінію в національному й соціальному питаннях, що й не дало йому можливості дістати широку підтримку радикалізованих революцією народних мас. Разом із О. Я. Шульгиним до ЦК СУАФ обирається й такий відомий політичний діяч, як майбутній міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко. Останній під час правління гетьмана Павла Скоропадського зробить усе можливе, щоб повернути О. Я. Шульгина на дипломатичну службу й направити його за кордон для виконання важливих державних доручень.

Прийнята на з'їзді програма Союзу, одним із головних авторів якої був О. Я. Шульгин, передбачала підтримку російського Тимчасового уряду та отримання Україною національно-територіальної автономії з подальшим законодавчим затвердженням її на Всеросійських Установчих Зборах. Особливу увагу партійна програма приділяла також обов'язковому гарантуванню дотримання прав усіх національних меншин України.

Слід зазначити, що федералістську позицію О. Я. Шульгин займав досить тривалий час, але його уявлення про федералізм було значно ширшим, ніж у більшості тодішніх політиків. Так, у травні 1918 р. він особисто склав програмну заяву з'їзду УПСФ стосовно федерації, де з дипломатичною майстерністю виклав партійну позицію під досить несподіваним кутом, зробивши наголос на загальносвітових процесах інтеграції:

«Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найбільш реальним і корисним для України є федеративне з'єднання з Росією. Дальші політичні обставини, — централістична і своєкорисна політика російського уряду, суспільства і партій, ворожість їх до дійсного федералізму і нарешті большевицька авантюра — висунули ідею самостійної української держави. Рахуючись з новими реальними умовами життя, партія соціалістів-федералістів визнала державність України і весь час в своїй парламентарній та загальній політиці підтримувала цю ідею і сприяла консолідації української держави.

Але разом з тим партія розуміє, що ідея федералізму в політичному житті має таке саме загальносвітове значення, як в соціально-економічному житті — соціалізм, і тому ці ідеї мають залишитися провідними думками партії. Як соціалізм єднає всі трудящі маси всього світу, так федералізм містить в собі ідеал того *всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути надійною запорукою проти імперіялізму і війни* (курсив мій. — Д. Т.)»*.

Після створення Комітету Центральної Ради О. Я. Шульгин стає його членом від соціалістів-федералістів, а пізніше — також представником

* Усі документи й цитати подаються за оригіналом без урахування норм сучасного правопису.

СУАФ у Малій Раді, на яку було покладено функції виконавчої влади. Мала Рада стала основою для створення першого українського уряду, й діяльність у ній О. Я. Шульгина саме в цьому напрямі стала значним внеском у справу досягнення Україною повної державної незалежності.

На початку квітня 1917 р. О. Я. Шульгин бере безпосередню участь в організації та проведенні Всеукраїнського Національного Конгресу, на якому виступає з великою доповіддю, що мала значний резонанс не тільки серед делегатів, а й по всій Україні. Серед важливих рішень Конгресу, які готувалися за безпосередньої участі О. Я. Шульгина, — вимога національно-територіальної автономії України і визначення її кордонів. Слід зазначити, що Всеукраїнський Національний Конгрес поклав початок створенню незалежної Української держави, сформулювавши програму-мінімум, яка логічно приводила до цього бажаного результату.

Підсумовуючи значення проведеного в Києві заходу, майбутній перший міністр закордонних справ України вміщує в одному з найбільш авторитетних російських видань ліберально-народницького спрямування — журналі «Русское богатство» програмну статтю «Український народ і всеросійська революція», головною тезою якої є положення про необхідність перебудови колишньої Російської імперії на федеративних (фактично конфедеративних) засадах і встановлення народоправства як основи державного устрою. Так, О. Я. Шульгин писав:

«Українські з'їзди пам'ятали не тільки про свої національні інтереси, але й глибоко враховували й інтереси всієї демократії, всієї Росії».

Автор також особливо наголошує на необхідності збереження міжнаціональної злагоди під час процесу революційних змін:

«Небезпека велика. І ті, які покликані керувати цими народами (українським і російським. — *Д. Т.*), повинні її враховувати. Ми надто добре знаємо, як багато зайвих і катастрофічних ускладнень вносить у життя... національна ворожнеча, як важко боротися з нею, як важко покласти їй край. Й в ім'я попередження цього російські і українські вожді повинні бути насторожі. У цій статті я намагався показати, що організоване українське суспільство повністю враховує небезпеку, міцно тримає руль і не дає національній стихії відхилитися від прямого шляху (не останньою чергою саме завдяки О. Я. Шульгину. — *Д. Т.*)».

Ця стаття викликала широкий резонанс в усій Росії, і з деякими її висновками з О. Я. Шульгиним полемізували такі непересічні особистості, як один із лідерів російської партії народних соціалістів Венедикт М'якотін та відомий філософ Василь Розанов. Останній, до речі, не погоджуючись із низкою шульгинських положень, одночасно зазначав, що стаття «написана все ж таки в прекрасних тонах».

Майже відразу після Всеукраїнського Національного Конгресу О. Я. Шульгин входить до складу української делегації, що проводила переговори в Петрограді з Тимчасовим урядом, Радою робітничих і солдатських депутатів та найвпливовішими представниками російських політичних партій урядової коаліції щодо надання Україні автономії. Ці переговори закінчилися фактично повним провалом унаслідок жорсткої позиції російської сторони, однак продемонстрували послідовність української делегації у відстоюванні

своїх принципових позицій. Це був перший дипломатичний досвід О. Я. Шульгина, що пізніше дуже знадобився йому на посаді міністра закордонних справ Центральної Ради.

28 червня О. Я. Шульгин стає товаришем (заступником) Генерального Секретаря міжнародних справ Генерального Секретаріату Центральної Ради. Ця установа опікувалась усім комплексом міжнародних проблем, зокрема дотриманням прав національних меншин. О. Я. Шульгин почав закладати в неї функції, більш притаманні зовнішньополітичному відомству — усі переговори з Тимчасовим урядом поступово концентрувалися саме тут.

Генеральним Секретарем міжнародних справ був Сергій Єфремов — близький друг О. Я. Шульгина по Санкт-Петербургу (там він очолював місцевий осередок ТУП) і його колега по членству в СУАФ. Найвірогідніше, що рекомендував О. Я. Шульгина на цей високий пост саме С. О. Єфремов. Більша частина практичної роботи відомства припадала безпосередньо на товариша Генерального Секретаря, бо його начальник не виявляв особливої схильності до чорнової бюрократичної роботи, і багато в чому саме завдяки дипломатичній майстерності О. Я. Шульгина вдалося досягти в середині липня 1917 р. великого успіху на переговорах із представниками Тимчасового уряду, що прибули до Києва. Тоді Генеральний Секретаріат був визнаний вищим органом державної влади в Україні, що стало стратегічним проривом у процесі подальшого державного будівництва.

Після закінчення київських переговорів було сформовано новий склад Генерального Секретаріату і 27 липня 1917 р. О. Я. Шульгина затверджено Генеральним Секретарем міжнародних справ. Обіймаючи цю посаду, він бере участь у розробленні та ухваленні найважливіших урядових рішень, у тому числі Статуту Вищого Управління Україною. Однак після того як Тимчасовий уряд не затвердив «Статут Генерального Секретаріату» і 17 серпня 1917 р. видав «Тимчасову Інструкцію для Генерального Секретаріату», права українського уряду значно скорочуються. Центральна Рада з огляду на розстановку реальних сил вимушено прийняла умови Олександра Керенського, який фактично мав у своєму розпорядженні диктаторські повноваження. Генеральний Секретаріат таким чином юридично став територіальним органом Тимчасового уряду. Його влада поширювалася тільки на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську й Чернігівську губернії, проте О. Я. Шульгин робив усе можливе, щоб де-факто повноваження Генерального Секретаріату були визнані на всій території України.

3 вересня 1917 р. затверджується новий склад Генерального Секретаріату, в якому О. Я. Шульгин знову обіймає посаду Генерального Секретаря міжнародних справ. На цій посаді він наполегливо працює над можливістю початку Україною незалежної зовнішньополітичної діяльності й намагається знайти для неї союзників на міжнародній арені. Проте функції відомства О. Я. Шульгина так і залишалися змішаними — воно одночасно займалося як міжнародними, так і міжнародними справами. Потрібно зазначити, що О. Я. Шульгин не піддавався впливу екстремістськи налаштованих сил і робив усе можливе для збереження

З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

УКЛАДАЄ і ВИДАЄ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Адреса: Київ, В. Володимирська, Педагогічний Музей.

УНІВЕРСАЛ

Української Центральної Ради

до українського народу, на Україні й по-за Україною суцього.

Народе Український! Народе селян, робітників, трудяшого люду!

Волею своєю ти поставив нас, УКРАЇНСЬКУ, ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдацьких казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, і наказали нам стояти й боротися за ті права та вольности.

Твої, народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають— вибрані, вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням— Всенародні Українські Збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки такі Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народу, як буде видано про це закона на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соїмові). Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної АВТОНОМНОЇ УКРАЇНИ.

І ми, УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, вивели волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на АВТОНОМІЮ.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б то, вибраним нами, комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються у Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство ОДКИНУЛО.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, на право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при собі нашого комісара, НЕ СХОТИЛО РАЗОМ З НАМИ ТВОРИТИ НОВИЙ ЛАД.

Так само НЕ СХОТИЛО ПРИЗНАТИ КОМІСАРА НА УКРАЇНУ, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у

міжнаціональної згоди, реалізуючи при цьому один із основних пунктів програми СУАФ (у квітні 1917 р. був перейменований в Українську демократично-радикальну партію, а в червні — в Українську партію соціалістів-федералістів). Передусім він виступав проти будь-якого утиску прав російського населення. Для контролю ситуації у цій сфері призначається спеціальний товариш — відомий поміркований соціаліст, пізніше член Трудового Конгресу України, Дмитро Одинець, із яким у О. Я. Шульгина відразу склалися довірливі стосунки. Багато доброго зробив Генеральний Секретар і для національно-культурного розвитку єврейського та польського населення, що одночасно сприяло зростанню міжнародного авторитету українського політика.

Серед багатьох аспектів роботи О. Я. Шульгина особливої уваги заслуговує проведення в Києві за його ініціативи «З'їзду народів Росії», що проходив 23—28 вересня 1917 р. і фактично мав статус міжнародного. На цьому важливому заході обговорювалося питання створення об'єднаних у конфедерацію нових незалежних національних держав на теренах колишньої Російської імперії. В роботі конференції взяла участь представницька українська делегація, до якої О. Я. Шульгин залучив, зокрема, майбутнього відомого дипломата, посла УНР у кількох європейських країнах Олександра Севрюка.

Новий етап діяльності О. Я. Шульгина починається з поваленням Тимчасового уряду. Він активно виступає проти жовтневого перевороту в Петрограді, розуміючи, що до здобуття Україною державної незалежності залишилося кілька кроків, а захоплення влади більшовиками унеможливить досягнення цієї мети. Зауважимо, що О. Я. Шульгин зумів досягти принципової домовленості з командуванням Київського військового округу (КВО) щодо спільних дій проти більшовицького заклоту, але ліворадикальна частина Центральної Ради на чолі з В. К. Винниченком дезавуювала ці переговори, що призвело невдовзі до трагічних для України наслідків.

Найбільш боєздатні військові формування КВО виїхали на Дон, і Київ залишився фактично беззахисним перед наступом нечисленних червоних військ підполковника Михайла Муравйова, оскільки національні Збройні Сили перебували в стадії формування, до того ж доволі хаотичного. Пізніше, під час трагічного бою під Крутами, родина Шульгиних своєю кров'ю заплатить за чужу злочинну бездіяльність. Від червоногвардійської кулі гине небіж О. Я. Шульгина — Володимир, якого поховали на Аскольдовій могилі разом з іншими вбитими юнаками зі студентського куреня.

Не згодний з подібною недалекою політикою керівництва Генерального Секретаріату, О. Я. Шульгин подає у відставку. Серед іншого, він категорично не погоджувався з деякими пунктами III Універсалу, які об'єктивно вели до встановлення в країні анархії та безвладдя. Це стосувалося насамперед шляхів вирішення аграрного питання через примусову соціалізацію землі й повного скасування смертної кари, що давало волю антидержавним і кримінальним елементам у їхній злочинній діяльності. Однак через невеликий проміжок часу О. Я. Шульгин знову входить до складу уряду, розуміючи необхідність активізації зусиль України на міжнародній арені в умовах, коли Генеральний Секретаріат прийняв на себе всю повноту влади в Україні.

26 грудня 1917 р. О. Я. Шульгин стає Генеральним Секретарем міжнародних справ Української Народної Республіки — першим керівником перекті про заснування цього відомства, що датований 22 грудня 1917 р., сто-правову роботу щодо підготовки цього документа виконував саме О. Я. Шульгин. У чернетці з його особистими правками, що чудом збере-глася в архівах, дається таке обґрунтування необхідності створення зов-нішньополітичного відомства:

«Секретарство справ Національних було засновано в свій час майже виключно для вирішення національних непорозумінь в межах України і назва його цілком відповідала тоді його функціям, тим більше, що в у цьому ж Секретарстві були сконцентровані по окремим відділам справи польські, єврейські і російські.

Але нині, коли проголошена Українська Народня Республіка, функції Секретарства цілком змінилися і його завданнями стали:

- 1) зносини з представниками чужоземних держав;
- 2) зносини з іншими частинами бувшої Російської держави;
- 3) охорона інтересів українських підданих поза межами України і чужо-земних підданих в межах України. Крім того відділи, які відали спеціально справи національні — польські, єврейські і великоруські, виділились в окремі Секретарства.

Тому нині назва «Секретарство справ Національних» зробилась вже занадто вузькою і її треба замінити назвою «Генеральне Секретарство справ Міжнародних», яка обіймає в собі урегулювання національних сто-сунків в межах України, так і інші вищезгадані завдання.

Тому пропоную Генеральному Секретарятові затвердити слідуочу по-станову:

- 1) Генеральне Секретарство справ Національних переімоновається в Ге-неральне Секретарство справ Міжнародних.
- 2) Обовязки Генерального Секретарства справ міжнародних слідуочі:
 - а) Міжнародні зносини;
 - б) Охорона інтересів українських громадян поза межами Української На-родньої Республіки;
 - в) Тимчасове загальне улаштування національних непорозумінь в межах Української Народньої Республіки».

Цього ж дня на засіданні уряду законопроект було схвалено без будь-яких зауважень. Завданнями Генерального Секретарства міжнародних справ встановлено здійснення міжнародних зносин УНР, захист інтересів українських громадян за кордоном і тимчасово — ведення справ міжнаціональних відносин в Україні. Це була знаменна подія в націо-нальній історії — Українська держава, нарешті, самостійно виходила на міжнародну арену. Зауважимо, що рівно через 83 роки в Києві на будинку по вулиці Терещенківській, де при О. Я. Шульгині працювало зовнішньо-політичне відомство УНР, відкрили меморіальну дошку. А дата 22 грудня, згідно з Указом Президента України, тепер щорічно відзначається як День української дипломатії.

Проте фактично О. Я. Шульгин розпочав активну дипломатичну діяльність іще до офіційного створення нового Генерального Секретарства. За внесеною першим українським дипломатом пропозицією на спеціальному засіданні сесії Центральної Ради обговорювалося питання встановлення загального миру. На цій сесії більшість парламентарів підтримала позицію О. Я. Шульгина щодо необхідності встановлення офіційних відносин із державами Антанти:

«Нехай визнають Українську республіку, нехай дадуть своїх офіційних послів і тим зміцнять наше політичне становище як у процесі побудови федеративного ладу, так і в нашій міжнародній політиці у справі миру».

Слід наголосити, що О. Я. Шульгин приступив до виконання своїх обов'язків у надзвичайно критичний для УНР момент. Перед самим його призначенням Раднарком надіслав ноту, що фактично означала оголошення війни Україні. Ключовим у ній був такий фрагмент:

«Ми звинувачуємо Раду у тому, що прикриваючись національними фразами вона проводить ...політику, що, давно вже, виражається в невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні...

Рада переміщує й відкликає односторонніми наказами українські частини із фронту, руйнуючи таким чином єдиний загальний фронт до розмежування, що може пройти лише шляхом організованої згоди урядів обох республік.

По-друге, Рада приступила до роззброєння радянських військ, що знаходяться на Україні.

По-третє, Рада надає підтримку кадетсько-калединській змові й повстанню проти Радянської влади... Рада пропускає через свою територію війська до Каледіна, відмовляючись пропустити війська проти Каледіна.

Ставши на цей шлях нечуваної зради революції... Рада примусила б нас оголосити без всяких вагань війну їй, навіть коли вже вона була б вже цілком формально визнаним...органом вищої державної влади, незалежної буржуазної республіки української (курсив мій. Надзвичайно красномовне зізнання. — Д. Т.).

В даний час, враховуючи всі вищевикладені обставини, Рада Народних Комісарів, перед народами Української й Російської республік ставить Центральній Раді наступні питання:

1. Чи зобов'язується Центральна Рада відмовитися від спроб дезорганізації спільного фронту?
2. Чи зобов'язується Центральна Рада не пропускати без згоди Верховного Головнокомандувача ніяких військових частин, що направляються на Дон, на Урал і в інші місця?
3. Чи зобов'язується Центральна Рада надавати допомогу революційному війську у справі боротьби з контрреволюційним кадетсько-калединським повстанням?
4. Чи зобов'язується Центральна Рада припинити всі спроби роззброєння радянських полків і робітничої червоної гвардії на Україні й негайно повернути зброю тим, в кого її було відібрано?

Коли на протязі 48 годин не буде отримано на ці запитання задовільної відповіді, Рада Народних Комісарів буде вважати Центральну Раду у стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні.

Рада Народних Комісарів.

Голова Ради Народних Комісарів

В. Ульянов (Ленін)

Народний комісар закордонних справ Л. Троцький».

У складанні тексту відповіді Центральної Ради головну роль відіграв О. Я. Шульгин, хоча його призначили керувати зовнішньополітичним відомством тільки через кілька днів. Він зумів вичерпно розкрити демагогічний характер претензій Раднаркому й показати, хто є справжнім ініціатором конфлікту:

«У відповідь на декларацію Совіта Народних Комісарів Росії, Генеральний Секретаріат Народної Української Республіки отсим заявляє: Генеральний Секретаріат у заяві Народних Комісарів про признання ними Народної Республіки бачить нещирість або суперечність самим собі. Не можна одночасно визнавати право на самовизначення аж до відокремлення і в той же час грубо важитися на се право, нав'язуючи своїх форм політичного устрою державі, що самовизначилася... Претензії Народних Комісарів на керівництво українською демократією тим менше можуть мати яке-небудь оправдання, що форми політичного врядування, що накидаються Україні, дали на території самих Народних Комісарів результати, які не викликають заздощів.

Поки в Росії розвивається анархія економічна, політична та господарча руїна, поки там панує груба сваволя і потоптання всіх свобод... Генеральний Секретаріат не знаходить потрібним повторяти сей сумний експеримент на території українського народу. Українська демократія в особі українських Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, організованих у законодавчому органі — Центральній Раді, і в правительстві її — Генеральнім Секретаріаті, є цілком завдоволена як складом сих органів, так і проведенням в життя їх волеосвідчень.

Центральною Радою невдоволені російські елементи чорносотенного, кадетського та більшовицького напрямків...

Єдність фронту визнає й Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки. Але після того, як Совіт Народних Комісарів Росії зруйнував сей фронт внесенням в нього певної дезорганізації, після того, як більшовицькі частини зоставляють позиції та оголюють фронт, Генеральний Секретаріат не знаходить спроможним виключно силами українських частин охоронити всю величезну лінію фронту. Через те він відводить з Північного та Західного фронтів українські війська на Український фронт, який об'єднав тепер Південно-Західний і Румунський фронти.

Робиться се в ім'я рятунку хоч одної частини фронту і від цього завдання Генеральний Секретаріат не відступить ні перед якими труднощами. В ім'я справдішнього заховання та зміцнення єдності фронту, так не-

обхідного для успіху досягнення загального миру, Генеральний Секретаріат пропонує Совітові Народних Комісарів припинити ворожі чинності проти українських частин, що знаходяться за межами Української Республіки, — то Генеральний Секретаріат займає цілком визначену позицію: він признає право на самовизначення кожної національності або провінції аж до відокремлення. Через те, накидати Великоросії, Донові, Уралові, Сибірові, Бесарабії, або ще кому іншому свого розуміння політичного урядування Генеральний Секретаріат не знаходить ані логічним, ані можливим.

Тим більше, не вважає правильним помагати одній області накидати другій своє розуміння... І, нарешті, відносно четвертого питання, — чи буде Рада роззброювати неукраїнські полки, — Генеральний Секретаріат заявляє, що на території Української Народньої Республіки влада належить до демократії України. Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть подавлятися тією ж силою. Через це Генеральний Секретаріат, щоби не допустити до братовбивчої війни, пропонує Совіту Народних Комісарів відкликати большевицькі полки з України. Генеральний Секретаріат жодних перешкод до виходу їх не чинитиме. Так само Совіт Народних Комісарів повинен дати спроможність безперешкодного пересування українських частин із Росії та з фронтів на Україну».

Особливе значення мало закінчення ноти, де стверджувалось, що «коли Народні Комісари Великоросії, приймаючи на себе всі наслідки зла братовбивчої війни, змусять Генеральний Секретаріат прийняти їх виклик, то Генеральний Секретаріат впевнений в тому, що українські солдати, робітники і селяне, захищаючи свої права і свій край, дадуть належну відповідь народним комісарам, які піднімуть руку великоросійських солдат на їх братів-українців».

О. Я. Шульгин наполягає перед керівництвом уряду, щоб УНР, не обмежуючись тільки критикою радянської політики, в обов'язковому порядку сформулювала свої умови щодо початку мирних переговорів. Ця пропозиція приймається, і 24 грудня 1917 р. він готує від імені Генерального Секретаріату звернення до Раднаркому, в якому чітко визначаються умови, за яких УНР згодна розпочати з ним мирні переговори:

«Перша умова: негайне припинення військових операцій і виведення совітського війська з території Української Народньої Республіки.

Друга умова: офіціальне признання Совітом Народних Комісарів Української Народньої Республіки та заява, що Народні Комісари не будуть вмішуватися у внутрішній політичній і соціальний лад на Україні.

Третя умова: федеративний зв'язок України з Великоросією, як і іншими державами Росії, може бути встановлено окремим порозумінням республік, які самовизначаються.

Четверта умова: боротьбу з контрреволюцією одної з республік, яка грозить решті республікам, можна вести також по згоді заінтересованих держав. Також не може одна яка-небудь сторона визначати контрреволюційність другої країни. Генеральний Секретаріат Української Народньої Республіки рішуче не признає буржуазність й контрреволюційності за всяким, хто не належить до большевистського напрямку й не похвалює політики Народних Комісарів.

Лише при таких умовах Генеральний Секретаріат може вступити в яку-небудь угоду з Совітом Народних Комісарів і послати своїх представників для переговорів...».

Одночасно глава української дипломатії готує ноту до всіх воюючих і нейтральних держав, у якій дещо в іншій редакції викладається та сама позиція і підкреслюється прагнення УНР до загального миру, а також наголошується на обов'язковості участі українських представників у мирних переговорах, що почалися в Брест-Литовському.

Неважко помітити, що О. Я. Шульгин обрав правильну позицію у відносинах із більшовицьким урядом та в зовнішній політиці загалом, а висунуті ним умови позначаються точністю й конкретністю. Це було явною ознакою, що зовнішня політика Центральної Ради знаходиться в надійних руках.

Від Центральних держав на українську ноту було отримано відповідь, зміст якої засвідчив правильність обраної О. Я. Шульгиним політичної лінії:

«До Президента Генерального Секретаріату Винниченка і Секретаря Міжнародних Справ Шульгина, Київ.

Нота Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки до всіх воюючих і нейтральних держав вважає за безумовне потрібне, щоб представники УНР взяли участь в переговорах в Берестю-Литовським.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР в мирових переговорах в Берестю-Литовським.

При цьому вони зазначають, що так само радо привітали б таких уповноважених представників також при переговорах щодо заключення перемир'я.

Берестю-Литовське. 26 грудня 1917 року. Уповноважені делегати чотирьох союзних держав: фон Кюльман за Німеччину, граф Чернін за Австро-Угорщину, Попов за Болгарію, Мессімі-Бей за Туреччину».

Особливо активно О. Я. Шульгин проводить дипломатичні переговори про визнання повної державної незалежності України з представниками військових місій країн Антанти, що після розгрому більшовиками Ставки Верховного Головнокомандувача Російської армії у Могилеві перебралися до Києва. Про те, що дії керівника новоствореного зовнішньополітичного відомства УНР були абсолютно правильні, свідчать і документи з архівів Франції і Великої Британії. Їхні дипломатичні представники ретельно стежили за ситуацією навколо України, яка посідала значне місце в планах держав Антанти. Як впливає з цих документів, вже перші кроки О. Я. Шульгина щодо налагодження зносин із країнами Згоди викликали велике занепокоєння в керівництва Раднаркому, яке розуміло, що таким чином може бути встановлено надійний кордон проти подальшої більшовицької експансії. Наприклад, у запису бесіди французького посла в Росії Жоржа Нуланса з наркомом закордонних справ Львом Троцьким, що проходила 19 грудня 1917 р., міститься такий показовий фрагмент:

«Троцький стурбований головним чином Україною (курсив мій. — Д. Т.). Учора він направив попередження Раді, і чекає швидкого початку військових дій між урядами Петрограда і Києва. Його турбує присутність

там нашої військової місії, що він вважає порушенням нейтралітету, якого союзники повинні дотримуватися в боротьбі між російськими політичними партіями. Перебування колишньої французької військової місії при Ставці Верховного командування в Києві вважається доказом нашого прагнення зміцнити українську армію, дозволивши їй успішно боротися з більшовицькими військами. Він засуджує Раду за створення власної армії шляхом дезорганізації російської армії внаслідок відсутності згоди з генеральним штабом. Протестує він і проти роззброєння в Києві більшовицьких військ. У відповідь я послався на давню акредитацію військової місії при командувачу Південно-Західним фронтом. Оскільки принцип національного самовизначення оголошений належним чином, ми маємо повну свободу дій по наданню допомоги українській республіці в організації її армії, сприяючи тут, як і в інших місцях, праву народу на самовизначення. Троцький на це заявив, що бажає знати, що буде з військовою місією у випадку початку збройного конфлікту між військами Києва і Петрограда. Йому вважається неприпустимим, коли посол і глава військової місії знаходяться в Петрограді, а частина офіцерів місії знаходиться в Києві, в іншому таборі. Я відповів йому: «Ви дозволили Україні створити незалежну країну і тому повинні змиритися з усіма наслідками, не дивуючись більше присутності військової місії у Києві, як і Рада — збереженню її у Петрограді. У випадку початку військових дій кожна з місій опиниться на території однієї з воюючих сторін, не приймаючи участі в боротьбі».

Така відповідь, мабуть, не задовільнила Троцького».

Справді, О. Я. Шульгин установив інтенсивні контакти з головою французької військової місії генералом Жоржем Табуї, котрий постійно доповідав про їх хід своєму керівництву в Ясси, а звідти інформація поступала безпосередньо французькому урядові й вищому військовому командуванню. Це був найвідповідальніший момент у дипломатичній діяльності О. Я. Шульгина: вирішувалася не тільки проблема визнання державної незалежності країнами Антанти, хоча й само по собі це було надзвичайно важливо для становлення державної незалежності України. Питання ставилося глобальніше — УНР у разі визнання Парижем і Лондоном мала можливість отримати допомогу від антантівських військ, що гарантувало їй безпеку як проти більшовицької, так і проти німецької та австро-угорської загрози.

Слід зазначити, що починати переговори О. Я. Шульгину було вкрай складно: йому довелося виправляти стратегічні помилки, зроблені деякими впливовими членами Центральної Ради у відносинах із державами Згоди. Річ у тому, що перша українська делегація іще до призначення О. Я. Шульгина керівником зовнішньополітичного відомства УНР прибула до Ясс, і там її керівництво зробило заяву про те, що Україна не буде виплачувати свою частину царських боргів. З огляду на надзвичайну болючість цього питання для Франції наслідки були вкрай негативними — французькі представники фактично відразу відмовились від подальших контактів. Тому О. Я. Шульгину довелося переконувати своїх французьких співрозмовників, що українські представники Артемій Галіп і Євген Голіцинський переви-

щили свої повноваження, і їхня позиція не збігається з офіційною позицією керівництва УНР.

О. Я. Шульгин удається й до інших кроків, які могли б захистити УНР від агресії ззовні. У нас немає документів, які б підтверджували цю версію, але навряд чи можна вважати випадковим, що відразу після першого дня переговорів О. Я. Шульгина з Ж. Нулансом українські (точніше «українізовані») частини Північного фронту дістають таємний наказ від С. В. Петлюри «використати всі можливості, що даються вашим географічним положенням по відношенню до Петрограду, звідки насувається на Україну велика небезпека. Потрібно, щоб ви цю небезпеку зупинили біля Петрограду». Зміст цього наказу, який у разі виконання вирішував основну проблему як УНР, так і союзників, цілком зрозумілий, і його невиконання зумовлювалося лише моральним і бойовим станом українізованих частин, єдиним прагненням яких було якомога скоріше потрапити додому.

Генерал Ж. Табуї щоденно повідомляє керівника французької військової місії в Румунії генерала Бертело, якому був напряму підпорядкований, про хід переговорів з О. Я. Шульгиним і на основі цього формується позиція як французького, так і, значною мірою, британського кабінету. Саме інформація Ж. Табуї змінила спочатку дещо критичне ставлення державного керівництва Великої Британії до УНР і дала можливість виробити узгоджену позицію Лондона та Парижа. Кінець-кінцем, саме результати переговорів французького представника з О. Я. Шульгиним стали вирішальними у формуванні загальносоюзницької політики стосовно України, що остаточно була визначена 23 грудня 1917 р. на таємній нараді у МЗС Франції. Про рівень цієї наради свідчить перелік деяких її учасників: від Франції — голова Ради Міністрів Жорж Клемансо, міністр закордонних справ Пішон, начальник Генерального штабу генерал Фердинанд Фош, політичний директор МЗС де Маржері; від Великої Британії — військовий міністр лорд Мільнер, міністр блокади лорд Роберт Сесиль, начальник військової розвідки генерал Дж. М. Макдоно. Наведемо найважливіші фрагменти запису цієї наради, що визначила загальну політику держав Антанти стосовно УНР до відставки О. Я. Шульгина. Це допоможе зрозуміти, наскільки важливими були дії останнього, і що саме завдяки їм Україна дістала підтримку провідних країн Згоди:

«Лорд Мільнер пояснює, що воєнний кабінет направив його та лорда Р. Сесіля з терміновою місією для обговорення із французьким урядом становища в Росії й питання про надання допомоги різним місцевим урядам, що виявляють ознаки протидії більшовикам.

Лорд Р. Сесіль відзначив, що весь британський кабінет вважає ситуацію в Росії дуже критичною. Одночасно, ми повинні бути повністю впевненими у своїх майбутніх діях із тим, щоб не викликати протидії більшовиків, не створивши успішних і ефективних центрів опору на Півдні. Він хотів би узнати у французького уряду, яку інформацію він має стосовно реальної сили південних угруповань і інших елементів у Росії. *Головною є інформація про справжнє становище на Україні. Це найголовніше.* (Курсив мій. — Д. Т.) Багата Україна з населенням до 30 мільйонів служить Росії для отримання продовольства. Якщо буде втрачена надія на військову

підтримку з боку Росії, проблема постачання набуде особливої важливості. Зрозуміло, що коли пункти перемир'я будуть виконуватися, неможливо буде протидіяти перевезенню припасів морським шляхом з Одеси в Констанцу, а звідти по Дунаю в Німеччину. Коли б нам удалося перетворити Україну в бар'єр, то зрозуміло, що ми повинні її підтримати. Коли ж підтвердиться інформація, що Україна не буде корисною в якості сили, що бореться при відсутності там організації, що може її направити на можливі бойові дії, то найкращою політикою може стати спроба встановлення дружніх відносин із більшовиками... Дехто стверджує, що українці представляють собою якийсь сброд і тому було б безумством довіряти їм. Поступати таким чином значило б тільки викликати ворожість всієї іншої Росії. Тому життєво важливо знати корисність України... Уряд Його Величності повністю довіряє генералу Бертело і лорд Сесіль вважає, що аналогічним чином відноситься до нього і французький уряд... Інформація, що поступила до уряду Його Величності... з Петрограду, інших місць повністю негативна по відношенню до України. Тому абсолютно необхідно знати правду. Якої думки французи про Україну? Чи в змозі вона, наприклад, вести бої в обороні, коли не може наступати? Це перше і найбільш важливе питання, по якому ми хотіли б узнати думку французького уряду. Уряд Його Величності визнає найточніше виконання своїх зобов'язань честі перед Румунією... і тому нам необхідно знати, чи зможе Україна снабжати Румунію і чи реальна перебудова України.

Клемансо сказав... на його погляд, Україна має всі необхідні складові для організації, але нам дійсно доводиться робити вибор між ними, вирішуючи на користь Петрограду чи України. І, із цієї причини, він вважає необхідним підійти до питання з іншого боку. Ми зараз ведемо гру, не знаючи її складових частин. Він згоден стояти на боці Румунії, це перш за все питання честі. Що ж стосується питання отримання Румунією припасів з України, то в жодній з телеграм не висловлюється з приводу цього жодної тривоги. Це добра ознака... *Наприкінці Клемансо повідомив про довіру до свідоцтва генерала Бертело з приводу можливості опору на Україні, коли для нас у вищій мірі можливо підтримувати центр... опору як можна довше* (курсив мій. Це найкраще свідоцтво професійної роботи О. Я. Шульгина. — Д. Т.).

Разом із тим французький посол у Петрограді мав розмову з Троцьким щодо присутності французьких офіцерів на Україні. Троцький казав про свою велику... симпатію до Франції, повідомив про неприйнятність сепаратного миру і про бажання загального миру. Англія та Франція повинні лише позбутися своїх урядів, що заважають його підписанню... Типовим для подібних революційних урядів є спочатку вимагати для себе по максимуму, а потім поступово відступати. Але, в будь-якому випадку, росіяни не хочуть воювати. Трапилось також щось на зразок протиріч у питанні розмежування повноважень між генералом Нісселем у Петрограді та генералом Бертело в Яссах, оскільки перший вважає сферою своєї компетенції всю Росію. Однак йому не було надано таких повноважень, оскільки він запропонував французькому уряду прийняти участь у заходах більшовиків на користь миру з метою панування над ними. Така пропозиція викликала в Клемансо сильний гнів і він поки обдумує свою відповідь...

Клемансо. Неправильно в такій справі ризикувати всім, як гравець, що робить останній хід. Нам не потрібно приймати рішення із питання, коли ми не знаємо фактів. Ми зацікавлені в тому, щоб наші офіцери не втручались в громадянську війну в Росії. Нам потрібно підтримувати контакти з більшовиками як можна довше. Коли ми обідаємо з чортом, то повинні користуватися не тільки довгою, але й гнучкою ложкою, яку можна подовжувати, але, ні в якому випадку не припиняти обіду... Петроград має менший вплив, ніж вважали, бо він є штучною столицею... ми повинні продовжувати робити розумні та можливі поступки, не даючи поводу для скарг за наші дії на Україні.

З іншої сторони, ми повинні надавати підтримку Україні. Це може стати важким, але нам слід робити для цього все можливе з двох причин. По-перше, щоб стояти поряд із Румунією. По-друге, щоб загородити німцям шлях для поставок у Німеччину. Великі німецькі сили невдовзі перейдуть на нас у наступ на заході... Франція вживе величезні зусилля для опору німецькому наступу. У відповідності до всієї його інформації, це буде дійсно остання спроба німців. Зараз має значення лише одне — перешкодити поставкам у Німеччину будь-якими засобами, а найважливішим із них є Україна, що надає німцям найкращий шанс поновити свої сили. (Не можна не погодитися з таким кваліфікованим аналізом ситуації — Д. Т.).

Лорд Р. Сесіль і лорд Мільнер погодилися з Клемансо. Лорд Мільнер дав вичерпне пояснення, чому англійські міністри прибули в Париж. Камбон запропонував у Лондоні розділити активність із тим, щоб Франція займалась Румунією та Україною, а Велика Британія — іншою південно-східною Росією. Уряд Його Величності готовий з цим погодитися... Ллойд-Джордж, як і Клемансо, вважає, що нам невідома справжня ситуація... *Мабуть Франція має більше інформації про Францію, ніж уряд Його Величності* (курсив мій. — Д. Т.), тому ми б хотіли попросити надавати таку інформацію. Для цього англійські міністри й прибули сюди. Як заявив лорд Мільнер, є загальне розуміння союзників у тому, щоб не пов'язувати себе і в даний момент не приймати остаточних рішень, хоча Клемансо вважає життєво важливим тримати Україну відрізаною від Німеччини. Наступили критичні місяці і, можливо, якщо б нам удалося ізолювати Україну в наступні три-чотири місяці, ми б досягли нашої мети. Для забезпечення цього нам доцільно по можливості підтримувати Україну. Але оскільки Троцький заявив, що роблячи таким чином, ми розпалюємо громадянську війну, ми повинні це припинити чи він піде на домовленість із Німеччиною. (Клемансо тут утретився, заперечуючи, що їм розпалюється громадянська війна.) Лорд Мільнер, продовжуючи, сказав, що питання зводиться до простої ідеї, а саме до того, чи готові ми в крайньому випадку піти на сварку з більшовиками чи ні.

Клемансо відповів, що він подовжить ложку до останнього, але не дозволить уходу України.

Лорд Мільнер висловив згоду, заявивши, що *загальна думка Конфедерації зводиться до того, що якщо справа дійде до цього, то ми повинні підтримувати Україну, дозволивши більшовикам об'єднатися з Німеччиною. Клемансо підкреслено з цим погодився.* (Курсив мій. — Д. Т.)

Після цього на засіданні було оголошено наступний меморандум відносно загальної лінії дій, складений Сесілем і Мільнером на шляху в Париж.

“...Ми вважаємо за необхідне підтримувати по мірі сил контакти з Україною, козаками, Фінляндією, Сибіррю, Кавказом і т. ін., зважаючи на те, що ці напівавтономні області складають досить значну частину сили Росії. В тому числі, ми вважаємо за необхідне мати дружні відносини з Україною... Найважливіше всього з боку більшовиків було б зашкодити по можливості тому, щоб хлібні області Росії, в тому числі Україна, потрапили б під контроль центральних держав. Це ще одна причина, чому ми намагаємося підтримати та зміцнити Україну й спонукати більшовиків не намагатися підкорити українців, а навпаки, налагодити з ними тісне співробітництво.

Коли ми зможемо примусити південну російську армію поновити участь у військових діях, то це дуже бажано, але, мабуть, неможливо. Для реалізації згаданих цілей нашою першою задачею будуть субсидії для реорганізації України, козакам, кавказьким військам... Необхідні суми не такі вже й великі... Коли французи візьмуть на себе фінансування України, ми, можливо, знайдемо кошти для інших при умові участі США в витратах. Крім фінансування, важливо мати агентів і офіцерів у якості радників, а також для підтримки місцевих урядів і їх армій. Головне все це робити по можливості без шуму, уникаючи звинувачень, як тільки зможемо, у підготовці війни проти більшовиків.

Ми пропонуємо, щоб Україна залишилась в цьому відношенні полем діяльності Франції, а ми візьмемо на себе інші південно-східні провінції. Для керівництва нашими відповідними операціями кожна країна призначає свого вищого офіцера, які, само собою, повинні підтримувати найтісніші контакти друг із другом через ретельно відібраних зв'язкових офіцерів із метою забезпечити повну єдність дій...”

Лорд Р. Сесіль відмітив, що для ефективності наших дій необхідно керівництво ними одним відповідальним представником у кожній з двох головних областей. Це генерал Бертело на Україні і британський вищий офіцер на Кавказі... Мова йде про питання практичної політики, а не про сфери інтересів... в усякому випадку, генерал Бертело буде зайнятий однією Україною.

Генерал Фош заявив, що Корнілов, Каледін, Алексеєв і всі центри їх організації знаходяться у Новочеркаську і тому французи повинні працювати там, коли хочуть діяти, як слід, на Україні, враховуючи, що Шульгин, нинішній лідер кадетів, знаходиться у Києві, де засідає Українська Рада, а французи працюють із Шульгиним. (Генерал помиляється: О. Я. Шульгин ніколи не був конституційним демократом. Можливо, він каже про В. В. Шульгина, хоча й той не належав до Партії Народної Свободи. — Д. Т.)

Пішон у свою чергу підняв питання щодо визнання українського уряду. Рада (конкретно О. Я. Шульгин. — Д. Т.) дуже сильно тисне на французів, вимагаючи повного визнання. Він пропонує виявити до неї як можна більше доброзичливості і визнати поки неофіційно (курсив мій. — Д. Т.).

Лорд Р. Сесіль висловився за підтримку неофіційних відносин із Петроградом, але вважає передчасним визнання українського уряду, як визнання одного законного уряду іншим, оскільки зараз немає ніякої бази для встановлення офіційних відносин.

Пішон вважає за необхідне виявляти більше симпатій до Ради і до більшовиків.

Лорд Р. Сесіль висловив згоду за умови робити так таємно, продовжуючи наполягати на неможливості встановити офіційні відносини.

Пішон вважає за необхідне спробувати пояснити українцям, що їм буде надана велика послуга, не роблячи офіційного визнання.

Лорд Р. Сесіль вважає за необхідне визнати загальним принципом прагнення по можливості вживати однакову мову в таємному листуванні і публічно, враховуючи, що таємні переговори в подальшому завжди стають відомими.

Пішон оголосив наступний проект телеграми, яку французький уряд пропонує направити у відповідь Раді.

“Голова Ради міністрів, військовий міністр — главі військової місії при головній квартирі румунської армії (відповідь на телеграму від 27 грудня 1917 р., № 36—37).

1. Уряд Франції не може в даний момент офіційно визнати український уряд без попередньої згоди із союзниками.

2. Але дайте ясно зрозуміти у бесідах із Шульгиним і представниками України, що Франція, визнаючи право націй на самовизначення, надасть всіляку підтримку національному українському руху, надавши йому всю матеріальну та моральну допомогу, в якій воно буде мати потребу.

3. Союзні уряди спільно вивчать умови визнання ними автономії України. Телеграма повідомляється генералу Нісселю».

Лорд Р. Сесіль вважає, що формулювання пункту 2 йдуть занадто далеко. Однак Пішон і генерал Фош пояснили, що вони будуть використані лише в приватних бесідах, і буде досягнута загальна згода відносно можливості для Франції піти далі в подібних бесідах, ніж уряду Його Величності.

<...>

Лорд Мільнер наполегливо висловився за прийняття ясного рішення відносно розмежування відповідних французьких і британських зусиль у південній Росії.

Хоча це може бути тільки тимчасовим рішенням, важливо точно його зафіксувати.

<...>

Генерал Фош оголосив угоду, що стосується сфер французької й британської активності в південній Росії, що була підготовлена генералом Макдоно та ним самим. Положення цього документу були прийняті Конференцією.

“Угода між Францією і Англією відносно дій в південній Росії

1. Дії, що скеровуються Францією, розвиваються на північ від Чорного моря (проти ворога).

Дії, що скеровуються Англією, розвиваються на південно-схід від Чорного моря.

<...>

III. З врахуванням цього зони впливу, визначені для кожного з урядів, будуть наступними:

Англійська зона — козачі території, територія Кавказа, Вірменія, Грузія, Курдистан.

Французька зона — Бессарабія, Україна, Крим.

IV. Витрати повинні сумуватися і регулюватися центральним міжсоюзницьким органом»».

Як іще один позитивний наслідок цієї наради для України, крім рішення про підтримку УНР, можна вважати остаточне вирішення того, що Україна за міжсоюзницьким «розподілом обов'язків» стала зоною відповідальності саме Франції, яка виявляла значно прихильніше ставлення до української державної незалежності, ніж Велика Британія. Не в останню чергу це сталося внаслідок констатованої учасниками наради значно більшої інформованості французів в українських справах завдяки активній і професійній роботі з ними О. Я. Шульгина. Першим практичним результатом цієї наради стало призначення 28 грудня 1917 року генерала Ж. Табуї офіційним представником Франції при уряді УНР, що вже було визнанням української незалежності де-факто. Слід наголосити, що зустрічі з О. Я. Шульгиним справили велике враження на французького військового дипломата. Уже в 30-х роках він видав книгу спогадів «Як я став комісаром Французької Республіки в Україні», у якій докладно розповідалося про перебіг українсько-французьких переговорів і висловлювалась думка про обов'язкове відродження незалежної України.

Результатом переговорів О. Я. Шульгина з генералом Ж. Табуї стала офіційна нота, адресована останнім В. К. Винниченку, у якій зазначається:

Хоча «Союзницькі Держави ще не прийняли офіційного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях встановлення порядку, відновлення опірної сили й бажання лишитись вірними союзникам... я одержав наказ попрохати Вас, в цілях фінансової та технічної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніше й передати в французьку амбасаді якомога швидше програму, яку Український Уряд гадає реалізувати й відповідні потреби».

Голова зовнішньополітичного відомства досягнув у цей час іще одного серйозного успіху на антантівському напрямку, що також міг надати УНР надійну військову допомогу. О. Я. Шульгин зустрічається у Києві з головою паризького Чеського комітету, майбутнім головою уряду Чехословаччини професором Томашем Масариком, який користувався абсолютною довірою уряду Франції, і проводить із ним конфіденційні переговори. Результатом цих переговорів стала угода про надання Чехословацькому легіону, розташованому на території України, екстериторіального статусу. Важливість цієї домовленості стає зрозумілою якщо врахувати, що Т. Масарик одночасно вирішував із французьким урядом питання про зарахування Чехословацького легіону до складу Збройних Сил Франції. Таким чином, в Україні з'являлися війська Антанти, що значно сприяло встановленню з нею офіційних відносин у повному обсязі. Головне ж — Чехословацький легіон був на той час найдисциплінованішою військовою силою в Україні, і за певних умов

міг бути використаний для відсічі агресії Раднаркому і Центральних держав. Коли наступники О. Я. Шульгина в МЗС УНР остаточно обрали курс на домовленість із Центральними державами, можливості «чеського напрямку» залишилися невикористаними. Легіонери виїхали з території України до Росії, де стали основою майбутнього антибільшовицького повстання, яке ледь не призвело до повалення радянської влади.

3 січня 1918 р., після проведення відповідних переговорів із О. Я. Шульгиним, генерал Ж. Табуї остаточно легалізував свій статус офіційного представника Франції в УНР і нотою повідомив:

«Бажаючи затвердити свої дружні наміри щодо Української Республіки, Уряд Французької Республіки повідомив мене... що він призначає мене представником Французької Республіки при Уряді Української Республіки... Рахуючи від цього дня Франція увійшла в офіційні відносини з Україною».

Через кілька днів і представник Великої Британії Піктон Баче повідомив:

«Уряд Його Величності призначив мене... представником Великої Британії в Україні.

Мій Уряд доручив мені запевнити Вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він розпочав щодо створення доброго управління, підтримання порядку й поборювача Центральних Держав, ворогів демократії і людськості».

Особливо показовими були слова Ж. Табуї, сказані з приводу визнання Францією державної незалежності УНР:

«Франція, що першою зробила цей рішучий крок, підтримує всіма моральними і матеріальними засобами зусилля, які буде вживати Українська республіка, щоб йти тим шляхом, що намітили союзники».

І ці слова не залишилися загальною декларацією. Французький уряд на прохання О. Я. Шульгина прийняв рішення про надання УНР фінансової допомоги на величезну для тих часів суму — 180 млн франків. Крім того, було дано позитивну відповідь на його ж прохання про допомогу в реорганізації українського війська. Франція погодилася надати своїх військових інструкторів для створення сучасної національної армії. Якби цей захід було вчасно реалізовано, навряд чи став би можливим муравйовський «бліцкриг» в Україну та трагедія під Крутами.

Важливо зазначити, що французьку позицію в принципових моментах поділяли Сполучені Штати і, найвірогідніше, О. Я. Шульгин невдовзі також зміг би домогтися визнання УНР де-факто з боку Вашингтона.

Але антантофільська орієнтація О. Я. Шульгина не знаходила достатньої підтримки в керівництві Центральної Ради. Його противники вважали, що держави Антанти неспроможні будуть вчасно надати достатню військову допомогу, а тому доцільніше знайти спільну мову з Центральними державами. І хоча керівник української дипломатії послідовно виступав проти будь-якого зближення з Німеччиною та Австро-Угорщиною на противагу державам Антанти, проте швидке просування більшовицьких військ до Києва робило неминучим підписання з Центральними державами мирної угоди. Тільки Німеччина була в змозі негайно направити в Україну військовий контингент, без чого її державна незалежність була б знищена.

О. Я. Шульгин є одним із авторів IV Універсалу Центральної Ради з проголошення державної незалежності України (без цього, серед іншого, з погляду міжнародного права унеможлилювалась угода з Центральними державами), в якому було сказано, що

«з усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки».

Керівник «Азбуки»
В. В. Шульгин

З 22 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат УНР почав називатися Радою Народних Міністрів, і О. Я. Шульгин стає першим міністром закордонних справ УНР.

Під час роботи в МЗС доля ще раз зводить О. Я. Шульгина з його родичем та ідеологічним противником В. В. Шульгиним. Завдяки унікальним архівним документам удалося дослідити невідому сторінку історії таємної боротьби розвідок під час Першої світової війни. В листопаді 1917 р. В. В. Шульгин створює розгалужену розвідувальну організацію під назвою «Азбука», відділення якої були в кількох великих центрах колишньої Російської імперії, в тому числі і в Києві. Організація перебувала в постійному контакті з французькими спецслужбами. Вони регулярно отримували зібрану «Азбукою» розвідувальну інформацію. Щотижня таємний шульгинський кур'єр прибував до Ясс, де передавав найцінніші матеріали політичного і військового характеру французькій військовій місії.

Наскільки можна судити з характеру інформаційних зведень, що отримували французи, «Азбука» мала можливість брати інформацію безпосередньо із зовнішньополітичного відомства Центральної Ради. Мабуть, це той випадок, коли витік конфіденційної інформації мав позитивне значення — агенти «Азбуки» констатували (хоча й наголошували на нехарактерності подібних настроїв для більшості інших керівників УНР) беззаперечне «антантофільство» О. Я. Шульгина, що об'єктивно сприяло успішності його переговорів із представниками Антанти.

24 січня 1918 р. О. Я. Шульгин виходить у відставку, не погоджуючись із прийняттям українським державним керівництвом запропонованих німцями умов Брестського миру, що знаменувало остаточну відмову від курсу на зближення з державами Антанти. 30 січня 1918 р. на чолі нового уряду стає Всеволод Голубович, який пропонує О. Я. Шульгину знову очолити МЗС УНР. Як принциповий прихильник курсу на зближення з державами Антанти, той відмовляється від посади, де тісне співробітництво з німцями було обов'язковою умовою всієї дипломатичної діяльності.

Хоча О. Я. Шульгин не поділяв основних засад не тільки зовнішнього, а й внутрішньополітичного курсу Центральної Ради, однак у квітні 1918 р. він виступив разом із С. О. Єфремовим проти гетьманського перевороту. При цьому вони вдаються до такого нетривіального кроку, як пряме звернення до начальника штабу німецьких військ в Україні генерала Вільгельма Гренера:

«З огляду на те, що переворот відбувся в порозумінні й при піддержці з боку німецького командування, ми, яко представники українських партій, звертаємося до пана генерала з цим листом, щоб з'ясувати сьогоднішній політичний момент і позицію українських партій, що до теперішнього нового правительства.

Саме в той час, як Центральна Рада планувала важливі переміни в політиці і в складі правительства, пан Скоропадський, несподівано для всіх, спіраючись тільки на меншість великих земельних власників і здавна ворожих всьому українському й українській державності російських офіцерів, — проголосив себе гетьманом всієї України і видав відповідні основні закони про форму державного устрою України.

Твердо стоячи на ґрунті української державности, посідаючи найстаршу демократичну традицію, українське громадянство почуло себе глибоко враженим через русофільський монархістичний переворот. Але тому, що правительство Гетьмана визнане кількома державами, то щоб уникнути конфлікту, який може бути небезпечним для української державности, українські партії погодилися між собою, що вони можуть визнати Гетьмана, як тимчасового президента Української Народньої Республіки під певними умовами.

В основу державного устрою України має лягти конституція, вироблена Центральною Радою і прийнята нею на її останньому засіданні. Це мусило б статися через видання особливого закону про тимчасову управу У.Н.Р.

Співробітництво українського громадянства й його партій в новому правительстві можливе тільки під умовою заміни опублікованого паном

Гетьманом основного закону вищеназваним законом. Змінюючи соціально-політичну політику, яка досі велася Українською Народньою Республікою, українські партії твердо стоять на тому, що ця політика не повинна бути випущена з дійсно демократичних рук.

Якщо ці основні умови будуть прийняті, може бути допущене до кабінету й певне число представників капіталістичних груп, але під певними умовами. Кабінет Василенка ні в якому разі не задовольняє української партії. Серед осіб, дуже мало тямучих в українських справах, ми зустрічаємо й таких, котрі настроєні дуже вороже до української державності. З погляду українських партій особливо небажані кандидатури панів Ржепецького, Любинського, Бутенка...

Перша умова вступу до кабінету була би — виключення цих його членів.

Друга умова, це щоб число портфелів, переданих українським партіям, складало більшість.

Третя умова, — щоб українським кандидатам були предоставлені місця прем'єра, міністра закордонних справ, земельних справ і просвіти.

Наші кандидати такі:

голова Ради Міністрів пан Шелухин,

міністр закордонних справ пан Липинський,

мін. земельних справ пан Мацієвич,

мін. освіти пан Прокопович,

військовий міністр пан Греков,

почт і телеграфів пан Сидоренко,

шляхів пан Ещенко,

міністр здоровля пан Луценко,

міністр торгівлі пан Чопівський,

морський міністр пан Білинський.

З правдивою повагою делегати українських партій Сергій Єфремов, Олександр Шульгин».

Проте поступово ставлення О. Я. Шульгина до гетьманського правління стає значно лояльнішим. Основою для перегляду його позиції були успіхи гетьмана Павла Скоропадського в розбудові національної державності, що особливо рельєфно проявилися на міжнародній арені. Крім того, два його родичі входили до найближчого оточення гетьмана: М. М. Сахно-Устимович — один із керівників «Української народної громади» (військово-політичне об'єднання, створене спеціально для проведення гетьманського перевороту), перший (29—30 квітня 1918 р.) голова (отаман) Ради Міністрів Української Держави, та О. О. Сахно-Устимович — особистий ад'ютант П. П. Скоропадського, який мав значний політичний вплив на главу держави. Останній, до речі, пізніше, перебуваючи в «Руській Армії» генерала барона Петра Врангеля, розробив проект відновлення запорізького козацтва. Вірогідно, що саме під їхнім безпосереднім впливом прем'єр-міністр Федір Лизогуб запропонував О. Я. Шульгину обійняти посаду міністра закордонних справ, від чого той після деяких вагань відмовився.

Ознакою зміни позиції О. Я. Шульгина було й те, що з червня 1918 р. він погоджується повернутися на дипломатичну службу до МЗС і увійти до складу делегації Української Держави на переговорах у Києві з Х. Г. Ра-

ковським і Д. З. Мануїльським. Переговори позитивних результатів для Української Держави не дали, але стали для українських дипломатів, у тому числі й для О. Я. Шульгина, цінним досвідом ведення дипломатичних переговорів з більшовицькими представниками, що керувалися принципами, яких раніше не знала світова дипломатія. На переговорах із делегацією РСФРР экс-міністр очолює Політичну комісію. Саме на цю комісію були покладені найскладніші питання міждержавних переговорів, і О. Я. Шульгин зміг ефективно протистояти червоним дипломатам.

У липні 1918 р. О. Я. Шульгина призначено послом Української Держави в Болгарії. Дуже показову характеристику новопризначеному послу залишив гетьман П. П. Скоропадський: «В Болгарію поїхав Шульгин, людина, яку я дуже поважаю, у вищій мірі порядний, служив міністром закордонних справ при Раді, але зовсім не належить і за освітою і за духом до людей того уряду». Працюючи в Софії, український посол домогся звільнення 15 тисяч військовополонених колишньої Російської армії — громадян України. Усіх їх було відправлено до Одеси, й частина з них згодом вступила до української армії.

В листопаді 1918 р. О. Я. Шульгин за особистим дорученням міністра закордонних справ намагався встановити контакти з представниками держав Антанти. Дипломатичній роботі посла в Болгарії щодо виконання цієї надзвичайно важливої місії дав високу оцінку Д. І. Дорошенко:

«...Шульгин переговорював з американським послом і той дав зрозуміти, що Антанта неприхильно ставиться до існування окремої Української Держави і воліла б її бачити у федеративнім зв'язку з Росією. Як оповідає С. Шемет зі слів Шульгина, Шульгин провадив переговори також із представниками антантського командування і з дипломатичними агентами. «Спочатку вони і чути нічого не хотіли про Україну, тим більш самостійну. Після впертої роботи протягом місяця, антантські представники почали ніби прихильніше ставитись до України (курсив мій. — Д. Т.), але при умові її злуки з Росією». Про це Шульгин, прибувши до Києва, повідомив українське правительство».

Контакти О. Я. Шульгина з дипломатами держав Антанти так і не були використані керівництвом Української Держави, але в цьому не було його жодної провини — гетьманський уряд невдовзі перестав існувати.

Після захоплення влади в Україні Директорією повноваження О. Я. Шульгина як посла були підтверджені міністром закордонних справ УНР Володимиром Чехівським. Це ще раз засвідчило моральну та професійну репутацію колишнього керівника МЗС, єдиною метою діяльності якого було служіння Україні. Новим керівництвом МЗС йому було наказано відновити вже налагоджені контакти з дипломатами держав Антанти в Болгарії з метою подальшого досягнення визнання їх країнами УНР, із чим він успішно впорався. Однак і на цей раз робота О. Я. Шульгина лишилася нереалізованою через позицію київського керівництва, в якому гору взяли прихильники антиантантівської і прорадянської орієнтації.

З кінця 1919 р. до початку 1920 р. О. Я. Шульгин працював у складі делегації України, направленої на Паризьку мирну конференцію з метою визнання світовим співтовариством державної незалежності України.

Незважаючи на те, що склад спільної делегації УНР і ЗУНР — ЗО УНР був, безперечно, дуже сильний, він зробив чималий внесок у визначення стратегічного курсу поведінки об'єднаної української делегації. За активної участі О. Я. Шульгина, що зберіг значний вплив на керівництво МЗС УНР і мав також вплив в уряді республіки, були визначені напрями, на яких сконцентрувалась діяльність представників України:

- офіційне чи хоча б фактичне визнання державної незалежності України;
- отримання військової й політичної допомоги для вигнання з української території військ московського Раднаркому та білої Добровольчої армії.

Звичайно, це були тільки основні цілі делегації УНР, і для їх досягнення українські дипломати мали повну свободу маневру. О. Я. Шульгин, користуючись своїм великим авторитетом серед керівництва держав Антанти, проводив інтенсивні консультації з провідними дипломатами Франції і Великої Британії, але не міг досягти поставленої мети через суто об'єктивні причини. Знесилена військово й політично УНР, керівництво якої було розділено різними зовнішньополітичними орієнтаціями, не могла бути надійним партнером для країн Антанти, стурбованих поширенням «перманентної революції» на територію Західної Європи. Та деяких зрушень О. Я. Шульгин усе-таки зміг домогтися. Наприклад, його особистий вплив на лідерів Антанти, що добре пам'ятали послідовно проантантівську позицію в 1917—1918 рр. керівника зовнішньополітичного відомства Центральної Ради, багато в чому слугував деякому відходу Девіда Ллойд-Джорджа і Вудро Вільсона від однозначно пропольської позиції. Англійський прем'єр-міністр виступав проти поглинання Польщею західноукраїнських земель і висунув прийнятий союзниками у вигляді «Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав із приводу тимчасового кордону Польщі» план територіального розмежування, відомий під назвою «лінія Керзона». Інша річ, що в кінцевому рахунку визначальною виявилася позиція Франції, повністю зорієнтованої на підтримку Польщі, яка була за прийнятою Парижем офіційною зовнішньополітичною доктриною основним елементом захисту проти Німеччини і більшовицької Росії.

Високий авторитет О. Я. Шульгина серед керівництва держав Антанти зумовив і те, що наприкінці 1920 р. останній міністр закордонних справ Директорії УНР Андрій Ніковський призначає його главою делегації України на переговорах із представниками французького уряду. Головною метою цих переговорів було отримання військової та матеріальної допомоги для відсічі наступу червоних військ, що не вдалося, незважаючи на всі зусилля керівника української делегації. (Однак і після закінчення переговорів О. Я. Шульгин до кінця 1920 р. залишався керівником української дипломатичної місії у Парижі.) Місія УНР працювала у вкрай несприятливих умовах — грошей на її утримання не надходило, офіційний статус українських дипломатів Франція не визнавала. Але О. Я. Шульгину все ж таки вдалося домогтися певних позитивних результатів, хоча й на іншому зовнішньополітичному напрямі. Після проведених представником уряду УНР переговорів із дипломатами нових незалежних держав на території

колишньої Російської імперії щодо спільних дій у боротьбі з РСФРР О. Я. Шульгин доповідав в МЗС:

«Нарешті чотирі Республіки Кавказу надіслали офіційне сповіщення про свій союз і самий текст договору, який я ціми днями надішлю. Цей Союз базується на чотирьох основах: а) арбітраж у всіх спорних пунктах між Республіками, б) військовий союз, в) таможений, г) спільна дипломатична акція. — Я їм одповів листом, який прикладаю. Мав розмову з Чхенкелі, Гегечкорі, а вчора з Топчибашевим, Головою Делегації Азербайджана. Я прямо ставлю питання про наш союз з ними і про спільну акцію перш за все дипломатичну в смислі виведення червоних військ з наших територій. Виявилось, що вони так само як і я звернулися до найвищої Ради з вимогою настояти, щоб більшовики вивели свої війська з їх республік».

Однак усе це виявилось марним: місія була закрыта через повну відсутність фінансування її діяльності, а дипломатичні успіхи О. Я. Шульгина стали непотрібними Директорії, що почала екзильне існування.

Український посол із прикрістю писав Симону Петлюрі про дії тодішніх можновладців УНР:

«Франц. уряд нас вважає ворогуючими між собою емігрантами. Події останнього місяця виправдують до певної міри цю опіцію. Я занадто звик дивитися на нашу справу очима чужинців. Я не можу без болю і гіркого осуду дивитися на банкрутство і роспущення Ради Республіки, на яку я/Ви бачите з документів завжди спирався. Невже ж в цей грізний мент ми будемо радувати ворогів своїх розкладом і взаємною ворожнечею. Невже ж не стане державного розуму, щоб уперто стояти на своєму. Я певен, що мої слова здадуться у Гарнові (місцерозташування екзильного уряду в Польщі. — Д. Т.) наївними. Хіба може бути єднання з тою чи іншою ворожою Францією. Забувають, що в такий мент ні одна зріла нація не дозволить собі роскоші кризисів і т. ин. *Гірко, але тим упертіше треба стояти на своїх постах, тим, хто розуміє вагу нашої великої, довгої, розрахованої на роки боротьби за наше визволення* (курсив мій. — Д. Т.)».

Слід зауважити, що активне листування О. Я. Шульгина з С. В. Петлюрою тривало до загибелі останнього в 1926 р. Довіра колишнього керівника УНР до свого адресата була така велика, що він неодноразово писав про речі, які з міркувань конспірації не слід було викладати на папері. Цим сповна скористалося ОДПУ, яке за допомоги паризької резидентури повністю перлюструвало їхнє листування й отримувало таким чином надзвичайно цінну інформацію. Так, після початку Генуезької конференції навесні 1922 р. С. В. Петлюра написав О. Я. Шульгину про підготовку замаху на радянських делегатів, що дало змогу ОДПУ вжити запобіжних заходів.

У 1921 р. О. Я. Шульгин за рішенням екзильного уряду очолює державну делегацію України в Лізі Націй. Зрозуміло, що офіційного визнання в цій міжнародній організації делегація УНР не здобула, і для полегшення роботи її, за пропозицією свого керівника, перейменовано в «Товариство для Ліги Націй». Про повноцінну роботу, з огляду екзильного державного існування, мови йти не могло, але все ж таки завдяки високій репутації в

дипломатичному середовищі О. Я. Шульгина керівники багатьох іноземних представництв при Лізі Націй проводили з ним неофіційні зустрічі й інформували свої уряди про зміст наданої українським дипломатом інформації. Серед усієї багатогранної діяльності О. Я. Шульгина в Женеві потрібно виокремити його активну допомогу голодуючому населенню України.

О. Я. Шульгин (другий ряд, третій зліва) у 20-ті роки серед діячів української еміграції

З проханням надати необхідну допомогу продовольством він звертався до багатьох урядів і міжнародних організацій, зокрема й до відомого полярного дослідника Фриттьйофа Нансена. Останній зробив великий внесок у створення мережі допомоги голодуючим в Україні та Росії, й сотні тисяч людських життів тоді були врятовані завдяки благодійній діяльності норвезького гуманіста.

Ця ситуація майже дзеркально повторилась під час голодомору в Україні 1932—1933 рр., коли О. Я. Шульгин зміг пробити стіну офіційного замовчання урядом СРСР трагедії українського народу. Розгорнута ним активна кампанія, зокрема й у Лізі Націй, в кінцевому підсумку сприяла тому, що світ дізнався про жахливі події в Радянській Україні.

У 1922 р. О. Я. Шульгин призначається керівником української делегації на міжнародній конференції в Генуї, що мало вже суто пропагандистське значення, засвідчуючи перед світовим співтовариством існування «українського питання». В Генуї внаслідок протестів радянських представників українська делегація опинилася в повній ізоляції, жодний іноземний дипломат не наважився піти з нею навіть на неофіційні контакти. І цього

разу, об'єктивні обставини виявилися сильнішими за волю й майстерність засновника національної дипломатичної служби.

О. Я. Шульгин постійно брав участь у політичному житті української еміграції: в 1926 — 1936, 1939 — 1940, 1945 — 1946 рр. він — міністр закордонних справ, у 1939 — 1940 рр. — голова уряду УНР в екзилі. На роки його керівництва екзильним урядом припадає найбільша активність цього утворення на міжнародній арені. Як досвідчений дипломат О. Я. Шульгин робить усе можливе, щоб уряди закордонних країн постійно отримували складені ним особисто інформаційно-аналітичні матеріали з української проблематики. Крім участі у внутрішньоєміграційній політиці, О. Я. Шульгин став одним із засновників так званого «Прометеївського руху», основу якого в більшості склали представники незалежних держав, що існували під час Громадянської війни на території колишньої Російської імперії. «Прометеївський рух» виступав за повалення радянської влади та відновлення незалежного державного існування цих країн. О. Я. Шульгин від імені цього руху виходив на засоби масової інформації та офіційні кола іноземних країн, а також на Лігу Націй, брав участь у виданні друкованих органів організації — журналів «La Revue de Prométhée» і «Prométhée».

Глава екзильного уряду УНР виступав також у французькій пресі з політико-полемічними статтями про теоретичні аспекти національного питання і права націй на самовизначення. В них він досліджував згадані проблеми з нових позицій, що стало визначним внеском у розробку цього важливого питання. Наприклад, він наступним чином бачив взаємозв'язок національної та мовної ідентичності:

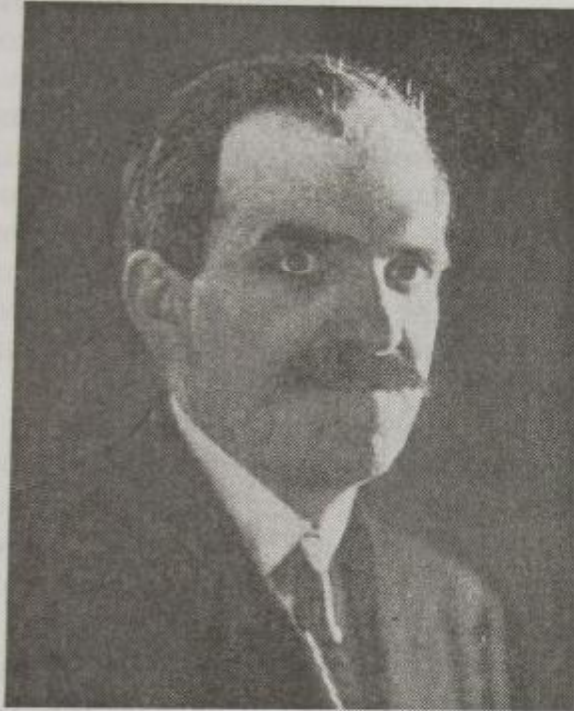
«Національна та суто лінгвістична проблеми мають, так би мовити, дуже відносні закони: «Платт-Дейч» і «Гох-Дейч» не розрізняються між собою більше ніж голандська мова відрізняється від класичної німецької. Й, однак, ніхто не буде вважати ці два німецьких наріччя як дві самостійних мови і не буде стверджувати, що північ і південь Німеччини населені двома різними національностями. Навпаки, ніхто не буде заперечувати, що голандці мають самостійну мову і, що народ, який розмовляє на цій мові, складе окрему націю. Таким чином, все залежить від історичних умов, від ступеню розвитку мови, від значимості літератури і, з точки зору чисто національної, від волі самого народу».

Показово, що публікації О. Я. Шульгина викликали настільки великий резонанс, що на них відгукнувся і В. В. Шульгин, який також проживав на еміграції в Югославії. У своїй гострополемічній відповіді він церемонно називав свого головного ідеологічного противника «дорогим племінником».

Під час Другої світової війни О. Я. Шульгин послідовно займав антифашистську позицію. За свої виступи із засудженням політики гітлерівської Німеччини був ув'язнений нацистами в 1940—1941 рр. у Парижі.

Розповідаючи про О. Я. Шульгина, не можна обмежитися тільки його політичною біографією. Видатний український дипломат був і не менш знаним ученим. Він провадив плідну викладацьку роботу в Українському Вільному Університеті, Українському Високому Педагогічному Інституті, інших наукових закладах Франції та Чехословаччини. У середині 20-х років О. Я. Шульгин організував Український академічний комітет, що набув

високого авторитету серед українських науковців. А в 1946 р. став засновником і беззмінним до своєї смерті головою Українського Академічного Товариства в Парижі, що об'єднало найкращі наукові сили української еміграції всіх поколінь. Крім того, він став одним із організаторів у 1952 р. і віце-президентом протягом восьми років Міжнародної Вільної Академії

О. Я. Шульгин після закінчення Другої світової війни

Наук у Парижі. Одночасно О. Я. Шульгин виконував великі за обсягом організаційні обов'язки заступника голови Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Європі. Його авторству також належать численні наукові праці з історії і політології, значна кількість монографій, підручників, мемуарних та публіцистичних праць, у тому числі праці з історії вітчизняної дипломатії. Найвідоміші серед них такі: «Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи» (Київ, 1918), що стала фактично першою зовнішньополітичною концепцією України, «Нариси нової історії Європи» (Прага, 1925), «Уваги до історії розвитку ранішнього капіталізму» (Львів, 1928), «Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині» (Париж, 1934), де сформульовані основні шляхи майбутнього державного будівництва України на демократичних засадах, «Походження модерного національного духу і Жан-Жак Руссо» (Париж, 1937 р., французькою мовою), де досліджується проблема генези національності, і багато інших. Ряд змістовних праць колишній міністр закордонних справ присвятив історичним подіям в Україні 1917–1921 рр. і сучасній йому політиці. Серед них

Prédmluva ke knize p. Šulcyna „Narysy
novéj i historie
Evropy“
26 січ. 1919 року. Передмова.

Рішні причини сприяли тому, що українська наукова і науко-
во-популярна література торкалася головним чином дисциплін ук-
раїнознавства. Ціла низка наук, що не мають безпосереднього від-
ношення до України, тільки по волі розви^{ва}ється в нашій науко-
вій літературі, і ми маємо ще й досі різні прогалини, які не
так легко вдасться поповнити; особливо шкідливим, на нашу дум-
ку, є слабкий розвиток тих наукових галузей, які хоч і не тича-
ються безпосередні до україністики, але мусили б в українському
освітленні придбати свій специфічний колорит. Ми маємо на
увазі певні гуманітарні дисципліни і в першу чергу - всесвіт-
ню історію.

Всесвітня історія, її загальна концепція, в протилежність
таким наукам, як хемія, біологія або навіть політична еконо-
мія, - завжди по різному виглядає, коли її викладають з свого
стандпункту француз, німець чи росіянин. Так само щось своє в
погляді на історію всесвітню, в її загальну концепцію може власт-
внести і український історик. І то тим більше, що з легкої руки
московських та польських істориків роля і значіння української
історії не знаходять собі відповідного освітлення в загальних
історіях, писаних чужинцями. Так само кошині парід, і в тому
числі український, може більше цікавитися тими моментами сві-
тової історії, які мало цікавлять, наприклад, французів, і, нав-
паки, де-які події і явища людського минулого, які цікавлять
другіх народів, можуть нас не дуже обходити. Отже, пропорція, що
до викладу і розположення історії різних явищ та епох в житті
~~цих~~ ^{цих} народів, міняється в залежності від того, до якої націо-
нальності належить той чи инший автор; так само, не натурально,
як і від його власних, індивідуальних нахилів.

" Нариси з нової історії", в яких автор охоплює, оскільки
це необхідно для розуміння ходу історії, і деякі події і явища
середньовіччя, являється одною з перших спроб з одного боку
вставити українську ^{історію} в рядки всесвітньої, - так, щоб Україна
займала там відповідне їй місце, - з другого ж боку книжка ця
має на меті дати українському читачеві коротке, але по мож-

вирізняються такі: «Україна і червоний кошмар» (Париж, 1927 р., французькою мовою), «Україна проти Москви» (Париж, 1935 р., французькою мовою), «Без території» (Париж, 1934), «Державність чи Гайдамаччина» (Париж, 1934). У цих книгах не тільки міститься ґрунтовний аналіз минулих подій, а й дається прогноз на майбутній розвиток незалежної Української держави. Наприклад, у праці «Без території» є такі пророчі слова: «Україна, коли стане вільною, мусить увійти до складу Європейського Союзу, оскільки він буде існувати».

Помер О. Я. Шульгин у 1960 р. у Парижі, похований у спільній гробниці членів і співробітників Наукового товариства ім. Шевченка у м. Сарселі разом із багатьма іншими видатними українськими науковцями, такими як Зенон Кузеля, Олександр Кульчицький, Володимир Янів, Володимир Кубійович. Після смерті першого міністра закордонних справ України в його пам'ять було випущено низку праць, з-поміж яких вирізняється «Збірник на пошану Олександра Шульгина» (1969). Серед авторів «Збірника...» є найвидатніші представники наукової й політичної еліти української еміграції, що попри всі ідеологічні розбіжності між ними були єдині в оцінці О. Я. Шульгина як одного з найвидатніших державних і наукових діячів України.

Державотворчий і науковий доробок О. Я. Шульгина й сьогодні має неабияке значення для процесу державного будівництва України й позиціонування її в зовнішньому світі. Особливо важливий він для розвитку національної дипломатії, основи якої були закладені ним у далекому 1917 р. І коли зараз головною метою зовнішньополітичної діяльності України визначена інтеграція в економічні та політичні структури об'єднаної Європи, то не можна не згадати, що підвалини цього процесу закладав перший міністр закордонних справ незалежної Української держави...

Четвертий Універсал Української Центральної Ради

«Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотирі роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скільки хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народніх Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбийчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народніх Комісарів починає проволікати заключення мира й закликає до нової війни, називаючи її «святою». Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Владу у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і салдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народніх Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких небудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпустити салдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку вдасть, до якої мали-б довіря й яка спіралася-б на всі революційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і салдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотні тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де

всі безробітні могли-б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всіякі посередники наживали на бідних, пригночених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки найважливі області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити зза границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбіднійші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про-се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажать знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не встиємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищі тижні виконають, справдять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народньої

Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народніми республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народньої Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Українська Центральна Рада. У Києві. 9(22) січня 1918 р.»

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ
УКРАЇНИ.

Секретарство
Національних Справ.

21. Згодки 191. 7
№ 881

к и т в .

22 III *п. КВ*

ДО

ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ .

Секретарство справ Національних було засновано в свій час ^{наміне} виключно для вирішення національних непорозумінь в межах України і навва його цілком відповідала тоді його функціям, тим більше, що в цьому Секретарстві були сконцентровані по окремих відділах справи польські, єврейські і російські.

Але нині, коли проголошена Українська Народна Республіка, функції Секретарства цілком змінилися і його завданнями стали:

- 1/. зносини з представниками чужоземних держав;
- 2/. зносини з іншими частинами бувшої Російської держави і
- 3/. охорона інтересів українських підданих поза межами України і чужоземних підданих в межах України. Крім того відділи, які віддали спеціально справи національні польські, єврейські і великоруські, виділились в окремі

Секретарства.

Управління Міністерства

Тому нині назва "Секретарство справ Національних" зробилась вже занадто вузькою і їй треба замінити назвою "Генеральне Секретарство справ Міжнародних", яка обіймає в собі як уредулювання національних стосунків в межах України, так і інші висшезадані завдання. X

Тому пропоную Генеральному Секретаріатові затвердити слідуячу постанову.

1/. Генеральне Секретарство справ Національних переіменовується в Генеральне Секретарство справ Міжнародних.

2/. Обовязки Генерального Секретарства справ Міжнародних слідуячі:

а) ~~Міжнародні зносини,~~
а/ ~~Зносини в чужоземних державах~~

б) ~~Зносини в інших частинах майбутньої федерації;~~

в) Охорона інтересів українських громадян поза межами Української Народньої Республіки і чужоземців в її ме-

жах ~~України~~

г) Загальне улаштування національних непорозумінь в межах Української Народньої Республіки.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРЬ :

А. Мушкетер

Г. Кушнір

К о п і я

Київ, 11 Серпня 1921 року.

ВИСОКОПОВАЖЛИВИЙ

СИМОНЕ ВАСИЛЬОВИЧУ,

Нарешті я маю дві пошти через генерала Дельвіга і кн. Трубецького. Маю Ваші листи і особливо дякую за останній від 27 липня.

Користуючись нагодою, щоб передати цю пошту і не маю часу написати докладного листа до М.З.С., а тому обмежусь коротким листом:

1. Справу з нашими австрійськими грошми обороняю усіма можливими засобами, Але, що з того вийде і коли те рішення прийде сказати трудно.

2. В справі німецьких фондів і тієї ноти франц. М.З.С. / про яку я писав в листі від 23 -і 28 червня/ можу сказати тільки одне: мало шансів, що ми одержимо тепер ці мільйони, але жадних шансів немає, щоб ці кошти попали в руки Моркотуна чи яких російських код. Це говорю зі слів самих авторитетних чинників і ці слова для мене стверджені були і документами.

3. Після того як я вияснив, що все ж нота франц. М.З.С. лежить у французській делегації при Репараційній Комісії і не взята напад після всіх моїх пояснень я вирішив звернутись до Бріана в відповідному заявю. І спершу спробувати побачитись з самим Бріаном, хоч я і не надіявся, що він мене прийме тепер. На мій лист Бріан відповів особистим листом до мене, який при цьому прикладаю. В цьому листі він висловлює жалю, що не може мене прийняти зараз і просить як можна скорше переказати все те, що я хотів, п. Гренару. Можна, звичайно, допустити, щоб у Бріана перед конференцією дуже багато справ. Але ясною те, що він мене не хо-

тів бачили, бо нічого доброго він мені сказати не міг. В
треба одмітати і той факт, що Бріан не хотів мене образити
і не хоче мене одлихати. Це особливо стане ясно, коли я нагу
даю, що по мійому прикладі, коли я написав йому першого листа
і завіз картку, він мені зараз же відповів, приславши мені
свою офіційну візитову картку.. А зараз же побував у Гренара
який на цей раз прийняв мене надзвичайно чесно, і зазначив, що
Голова Ради Міністрів просить мене передати свій вищий заль,
що зараз він абсолютно позбавлений можливості прийняти п. Шу
рґана, але що його дуже цікавить та тема, на яку я маю говорити
Одмічаю, що лист до мене був хоч і на бланку Міністер.Зак.Служ.
але адресований явно не як Голові Мисії, а як п. Шульг
зу.

4. Невторно, що все це є скоріше чемність до нас, - не
бачання нас одлихнути. Зараз же я маю автентичний документ,
який є результатом демаршів одного з наших друзів. Цей доку
мент приїхав Вам ген. Дельвіг. Добре-те, прийшли, тешор
нам ясно, як дивиться на нас сучасний Уряд в особі М.З.С.
Коротко розкажу так: А/ Стара " гріхів " України з Берестев
скаем миром вони і досі не забули. Б/ наш Уряд / без огляду
на персональні достоїнства самого Петлюри, чи його " Агонія
Дульгана / вока не визнають Уряду, а одною з груп боржних
нів себею емігрантів. В/ Через цю німецькі фонди вони не зна
ють можливість передати нам. Г/ до самої України відношення
не є абсолютно негативне. Україна і Український нарід визна
ються як факт і можливість к незалежності України припусти
ся хоч дотепер "нарід до своєї волі остаточно не вкляв".
Про цей документ так розкаже ген. Дельвіг і дасть Вам мій
реплік.

5. На позаченно у ^{Гренара} генерала З/УІІІ я передав менуар до
Бріана, який складається з 3-х пунктів: а/ справа фондів і
відповідь контрпропозицією на ногу франц. М.З.С. від 20

ня до Репараційної Комісії, 6/ сучасний стан України і завдання нашого Уряду. / загальна політика на Сході Європи. Цьому документеві я надаю велику вагу і просив би Вас, Смієне Васильовичу, прочитати його і, коли треба, зробити свої уваги.

6/. Тоді ж я 3/УШ подав ноту до Найвищої Ради, до її Голови Бріана. Я знаю, що цим я беру на себе велику відповідальність і навіть перевищую свої права, але судитимете потім, а ж відповідальності ніколи не боюся. Зміст ноти і значіння її Ви зрозумієте з тексту. Треба в наших інтересах використовувати сучасну ситуацію. Моя пропозиція не здається тут утопічною і багатьох дуже зацікавила. Досить Вам сказати, що я одержав від Делегації Сполучених Держав Америк дві листи: від Голови Делегації полк. Гарвеля і від тутешнього Американ. Амбасадора Герріка - обидва говорять, що нота і пропозиція їх дуже цікавлять. У всякому разі ця нота нагадує конференції про наше існування, а може буде і темою розмов на засіданнях. Сподіваюся мати ще в цій справі побачення. Прошу сказати мені, що Ви думаете в цій справі: маркиз де Магаллен і Франсуа Марсаль, Міністр Фінансів в кабінеті Міллерана і Лейва сказали мені, що цей виступ мій є зараз найбільш реальний і цим тільки я можу поставити нашу справу на реальний ґрунт.

7/. Зі згаданий Франсуа Марсалем я був знайомий ще в 1919 році, і тепер це знайомство я відновив. На щастя він виявив дуже великий інтерес до нашої справи, і я думаю, що він нам допоможе разом з Магалленом, з яким він в добрих відношеннях. З ними я говорив і про наші економічні перспективи, бо Фр. Марсаль є один з найбільших фінансистів Франції, який мав інтереси і на Україні. Коли пригадати, що теперешній Міністр Лішер /фінансіст і великий мільйонер теж цікавиться Україною/, то це добрі перспективи на майбутнє.

8/. Нарешті чотири Республіки Кавказу надіслали офіційне сповіщення про свій союз і самий текст договору, який я ціми днями надішлю. Цей Союз базується на чотирьох основах: а/ арбітраж у всіх спорних справах між Республіками, б/ військовий Союз, в/ таможенний, г/ спільна дипломатична акція. - Я їм одповів листом, який прикладаю. Мав розмову з Чхенкелі, Гегечкорі, а вчора з Топчибашевим, Головою Делегації Азербейджана. Я прямо ставлю питання про наш союз з ними і про спільну акцію перш за все дипломатичну в смислі виведення червоних військ з наших територій. Виявилось, що вони, так само як і я звернулися до найвищої Ради з вимогою настолти, щоб большевики вивели свої війська з їх республік.

9/ Перед Союзом народів вони ставлять теж це питання і я думаю, що нам треба йти з ними. Домагати же прийому до Союзк зараз не можливо. У своїх попередніх листах я уже писав і запитував Анд. Васильовича у цій справі, але відповіді в листах на це ^{не}нахожу і не знаю навіть чи ці листи дійшли / через те надсилаю копію листів і уже надіслані документи/. До акції перед Союзом Народів треба готуватися зараз. Треба побувати в Женеві тепер і особливо під час асамблеї. А грошей нема... Значіння для нас Союзу Народів дуже велике.

10/ Був у мене представник Семенова, атамана Даліновосточного, ген. Кранковський, каже, що Семенів хоче в спільну акцію з усіма анти-большовицькими силами. Ген. Кранковський має подувати в ^{Тарнові}заборі і хоче запропонувати Союз з нами. Готовий визнавати нашу незалежність. Про Семенова маю це окремо написати.

11/ Бачився випадково з Авксентієвим і мав досить цікаву розмову. До наших грошей вони так підбиралися, і більш не мають надії їх одержати. Од Моркотуна одрікаються. Багато говорили про голод.

12/ - Сьогодні буду разом з генералом Дельвігом у Генштабі. Я дуже радий приїзду генерала, який перш за все освітив мені стан в Тарнові і становище на Україні. Я дуже щасливий, що міг на решті детально поділитися всім, що мені за ці 5 місяців прийшлося пережити. До того ж зараз дуже гарячий і важкий момент, як Ви бачите самі з свого листа. Генерал Дельвіг безумовно імпонуватиме французам і за короткий час його перебування я дуже його прошу побувати де можна, особливо в військових колах.

13/ Тринадцятий пункт найбільш трагічний: на 10 августа я призначив ліквідацію Місії і 10-го августа був і Кооператорів і запитав їх про гроші. Саме на цей день п. Сербіненко обіцяв мені дати відповідь, але Сербіненко не повернувся з Марселя і вони / Тімошенко і Гррбань/ нічого не знають і нічого не обіцяють. Тепер і мене це обурює. В принципі вони згодні, але безхочівственисть довела їх до того, ^{що} дійсно в Парижі готівки немає. Шумицький ^з своїми планами, здається, нічого не вдіє і хто зна-чи поїде ще в Аргентину. Я виробив разом з п.п. Коваленком і Галафре план, по якому ми б могли майже рік утримувати Місію, коли нам дадуть 40.000 франків. Ми б наняли для Місії дві кімнати, а самі б жили на фермі під Парижем в своїм огородах, але зараз я про паліативи думаю: коли я маю 10.000, я найму нове помешкання в дві кімнати, а сам десь буду міститися замістом в одній кімнаті. Таким чином Місія все ж продовжила б майже на два місяці своє існування. А там може кооператори таки продадуть своє майно. Стяє я прямо звертаюсь до Бао, Високоповажаний Симе не Васильовичу, бо я знаю, що ніхто біля Бао не розуміє вагу існування Місії в Парижі: 10.000 тепер можна знайти і в Тарнові. Закриття ж Місії в Парижі - це смерть УНР на міжнародньому полі. За кілька днів я одумкаю своїх

співробітників, які обидва так багато і щиро працюють. Сам якось пробуку до кінця місяця в квартирі: себ-то вийду в початку вересня. Отже рятуйте....

14/ Але це більше хвилює мене вістка з Тарнова, хоч я і продовжую працю начеб то нічого там не сталося. Франц. Уряд нас вважає ворогуючими між собою емігрантами. Події останнього місяця випраджують до певної міри цю опінію. Я занадто звик дивитися на нашу справу очима чужинців. Я не можу без болю і гіркою осуду дивитися на банкрутство і роспушення Ради Республіки, на яку я / Ви бачите з докумен- тів/ завжди спіраюся. Невже ж в цей грізний мент ми будемо радувати ворогів своїх рокладом і взаємною ворожнечою. Неке не стане державного розуму, щоб уперто стояти на своїм. Я певен, що мої слова здадуться у Тарнові наївними, а ба може бути однання з тов чи иншою верокою Францією. Забувають ще в такий мент-ні одна гріла нація не дозволить собі роскоші кризисів і т. ин.. Гірко, але тим упертіце треба стояти на своїх постах, тим, хто розуміє вагу нашо великої, довгої, розрахованої на роки боротьби за наше ви волення.

На кінець про Францію: вона не виправдує зараз надій в неї покладених. Але чи є у нас комбінація краща. Ні. Чи казано нам в майбутньому Францію мати за собою.- так, бо це її інтерес. Отже треба базуватися на Гумунію, Польшу і Францію. Все, - що можу, роблю. З малими власними велик не зробш.- Але я гадаю, що принаймні, я даю Вам точні і форми і правдиві, а Французам це раз нагаду про неми чість порозуміння з нами.

На цьому кінець. Прому не відмовити дати розпоряджен доб з цим листом довірочним познайомили тепер Н.о. Голову Ради Міністрів і М.З.С., п. Лівницького, а також п.п. Прокопозича, Ніковського, Чолівського. З глибоким поважання і вдячністю .

О. ШУДЕРІН.

Про справу наших князів - Кочубея та Трубецького.
пишу окремо.

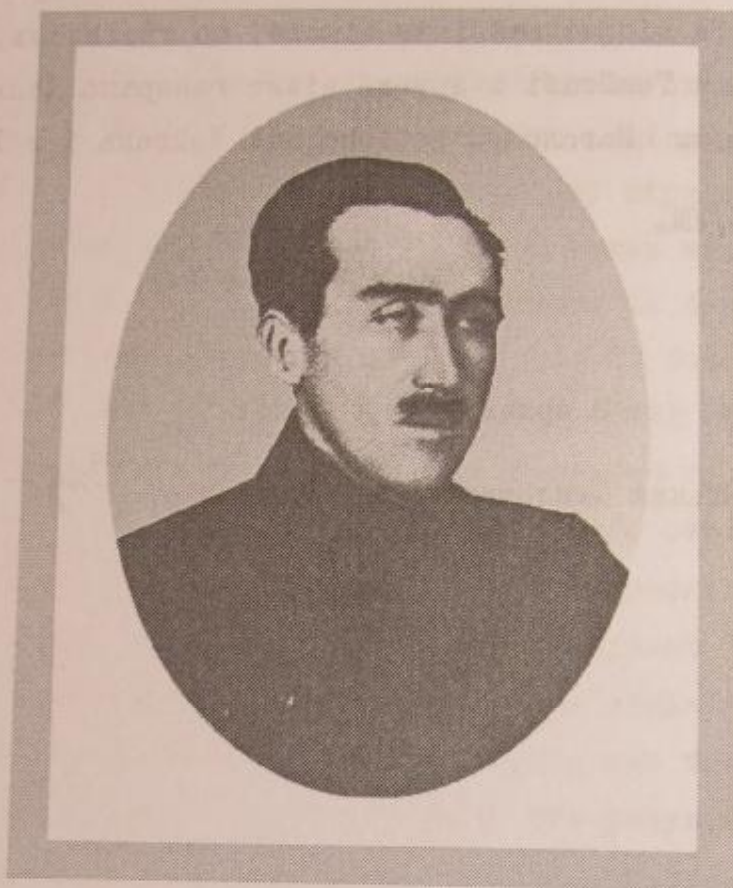
Цей лист і прилоги не вдалося одправити, як я думав
II-го. За ці дні найбільш цікаве, що трапилось, це наша
розмова в Генштабі і другий візит генерала Дельвіга разом
з маркізом Магалонем до генерала Вейгана і в Генштаб.

IS/УШ.

О.Ш у л ь г и н.

З оригіналом згідно:

Начальник Дипломатичного Відділу *Г. О. М.*

Голубович
Всеволод Олександрович
(1890 — 1939)

Міністр закордонних справ УНР з 30 січня до 3 березня 1918 р.

В. О. Голубович є однією з найтрагічніших постатей вітчизняної дипломатії, що має як безсумнівні великі здобутки, так і прорахунки стратегічного характеру. На прикладі діяльності цього керівника МЗС можна аналізувати синтез зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників, вирішальних для існування Центральної Ради і деякою мірою Української держави часів Громадянської війни. Досвід дипломатичної діяльності голови уряду УНР має значний інтерес для сучасної української дипломатії. Можливо, врахування уроків далекого 1918 р. допоможе не припуститися помилок на нових циклах історичного розвитку.

Народився В. О. Голубович у селі Полтавка Балтського повіту Подільської губернії. Сім'я була зовсім небагатою, але батько, скромний сільський

священик, зробив усе, щоб син здобув належну освіту. В. О. Голубович не схотів іти батьковим шляхом — вступати до духовної семінарії. Тому по закінченні реального училища він стає студентом Київського політехнічно-

Українська делегація
у Львові перед від'їздом
до Бреста-Литовського
на мирні переговори

го інституту, в якому набуває спеціальності інженера шляхів сполучення. За деякими відгуками, В. О. Голубович був досить талановитим інженером і мав добру професійну перспективу. Проте його більше цікавила політика, і він їй присвятив усю свою подальшу діяльність.

Уже під час навчання в Політехнічному інституті юнак вступає в Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР) і невдовзі стає членом її Центрального Комітету. Після Лютневої революції В. О. Голубович за квотою УПСР увійшов до складу Центральної Ради і Малої Ради. З кінця липня 1917 р. в уряді В. К. Винниченка він обіймає посаду Генерального Секретаря шляхів сполучення, а з кінця листопада після взяття на себе Генеральним Секретаріатом усієї повноти влади в Україні — торгівлі і промисловості. Якихось особливих успіхів на цих посадах В. О. Голубович не досяг; щоправда, він і розглядав їх скоріш за все як політичне призначення.

Дипломатична діяльність В. О. Голубовича розпочалася вже після Жовтневої революції, коли шойно створена Українська держава вперше самостійно вийшла на міжнародну арену. 25 грудня 1917 р. він за спеціальним рішенням Генерального Секретаріату очолює державну делегацію УНР на мирних переговорах у Бресті-Литовському. До складу делегації входили також М. Любинський, М. Полоз (пізніше один із лідерів «боротьбистів» і

~~В И Т Я Г~~

з протоколу засідання У.Ц.Ради 1-го листопаду 1917 року.

Згідно з ухвалою Ц.Ради 30 Жовтня, по висесню Голови Генерального Секретаріату, 1 листопаду затверджено комісарів:

Справ продовольчих - М.Новодлевського,

" судових - М.Ткаченко,

" військових - З.Петлюру,

Праці. - М.Порна,

Торгу і промисловости - Голубовича,

Шляхів - Щенка.

Без портфелів: виконуючий обов'язки контролера - А.О.Золотарева,
Товаришами Секретаря по Національним справам з правами Генеральних Секретарів - Зільбербарба, Міцкевича, Одинця,

Виконуючим обов'язки комісара пошт і телеграфу - Зарубина.

Мол
Голова У.Ц.Ради

Секретарь

прихильник Х. Г. Раковського), М. Левитський, О. Севрюк. При цьому жодних інструкцій щодо лінії поведінки глава делегації не одержав, лише Михайло Грушевський наполягав, щоб українська делегація домогалася залучення до складу України її споконвічних земель — Східної Галичини, Буковини, Закарпаття та Холмщини. Про позицію державного керівництва УНР стосовно мирних переговорів, на яких фактично вирішувалася доля країни, свідчить зізнання того ж В. К. Винниченка, згідно з яким УНР приступила до Брестських переговорів, щоб «остаточно не оскандалитися перед своїми масами, і то лише після того, як більшовики вже вступили у переговори з німецьким командуванням. Тільки тоді ми спохватилися...»

Таким чином, В. О. Голубович фактично самотужки, без відповідного фаху й досвіду, розробляв зовнішньополітичну лінію України на мирних переговорах, від результату яких залежало подальше існування її як держави. Надзвичайно цікаве спостереження про перше враження від очолюваної В. О. Голубовичем делегації УНР міститься у щоденнику австро-угорського представника, міністра закордонних справ двоєдиної монархії графа Оттокара Чернина:

«Сьогодні проходили перші переговори з українськими делегатами; були вони всі разом із своїм шефом. Українці різко відрізняються від російських делегатів. Вони значно менш революційні, мають незрівнянно більше інтересу до своєї країни, і менше інтересу до загального соціалізму. Вони власно не цікавляться Росією, але виключно Україною і *всі їх зусилля направлені до того, щоб якомога скоріше домогтися самостійності* (курсив мій. — Д. Т.). А чи повинна бути ця самостійність повною, міжнародною чи тільки в рамках російської федеративної держави — це, як бачиться, для них не зрозуміло. Мабуть, надзвичайно розумні українські делегати бажають використати нас як трамплін, відтолкнувшись від якого, вони надіються обрушитися на більшовиків. (Граф О. Чернин цілковито мав рацію: саме в цьому і полягала стратегічна лінія В. О. Голубовича. — Д. Т.). За їх тактикою ми повинні визнати їх самостійність, тоді вони поставлять більшовиків перед цим *fait accompli* і примусять їх визнати за ними їх повне рівноправ'я у питанні обговорення й укладення миру. В наших же інтересах, примусити українців погодитися на наші основи миру, чи відколоти їх від петербуржців. На їх бажання самостійності ми їм заявили, що ми готові визнати їх самостійність, коли українці зі свого боку визнають наступні три пункти: по-перше, закінчення переговорів у Бресті-Литовському, а не в Стокгольмі, по-друге, визнання старого державного кордону між Австро-Угорщиною та Україною й, по-третє, невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої. Характерно, що на цю пропозицію не отримано ще ніякої відповіді».

Починаючи переговори, В. О. Голубович заявив, що Українська держава відновлює «своє міжнародне існування, яке вона втратила більш ніж перед 250 роками, і вступає в міжнародні зносини у цілیم об'ємі своїх прав на цім полі». Це не було тільки гучною фразою; участь делегації УНР у мирних переговорах насправді мала історичне значення, і молодий український дипломат сповна усвідомлював згаданий факт.

Як значне досягнення керівника делегації УНР можна розцінювати те, що на першому етапі проведення переговорів радянська делегація також визнала повноваження В. О. Голубовича. Український представник дипломатично дав зрозуміти Л. Д. Троцькому, що він діятиме у повному контакті з делегацією РСФРР, погоджуючи з нею позицію стосовно Центральних держав. Це було безсумнівним успіхом В. О. Голубовича, який позначився на перебігу подальших подій. Німці на початковій стадії ще не визначили остаточно своєї позиції з питання визнання Центральної Ради, але значна частина делегації вважала, що простіше буде отримати українське продовольство і всі територіальні поступки безпосередньо від РСФРР, а тому не було ніякого сенсу визнавати державну незалежність України. У такому контексті позиція делегації РСФРР була на цьому етапі визначальною, і те, що В. О. Голубовичу вдалося «переграти» Л. Д. Троцького, великі дипломатичні здібності якого визнавали навіть ідеологічні противники, було абсолютно безпрецедентно. Ось який вигляд (за стенограмою, що вела делегація РСФРР) мав цей ключовий момент безпосередньо на засіданні після раніше проведених конфіденційних зустрічей В. О. Голубовича і Л. Д. Троцького:

«Голубович оголошує ноту Генерального Секретаріату Української Народної Республіки, в якій повідомляється щодо проголошення останньої та її рішенні взяти участь у мирних переговорах. Кюльман запитує російську делегацію щодо її ставлення до оголошеної ноти.

Троцький. Перед тим як представником німецької делегації було поставлено це питання, я збирався зробити наступну заяву:

Заслухавши проголошену українською делегацією ноту Генерального Секретаріату Української Народної Республіки, російська делегація, у повній відповідності з визнанням за кожною нацією права на самовизначення, включаючи й відокремлення, заявляє, що зі свого боку, не має жодних заперечень проти участі української делегації у мирних переговорах.

Кюльман повторює своє запитання про те, чи вважає себе російська делегація і надалі єдиним дипломатичним представником Росії.

Троцький. Я вважаю, що зроблена мною заява є цілком достатньою відповіддю на питання, поставлене паном головою німецької делегації.

Кюльман наполягає на своєму запитанні, підкреслюючи невизначеність кордонів УНР (дуже важливий показник того, що спочатку делегація РСФРР мала можливість перешкодити делегації УНР узяти участь у переговорах. — Д. Т.).

Троцький. Я вважаю свою відповідь достатньою, тому, що вона спирається на визначену принципову базу. Наш уряд не вважає для себе допустимим визначати характер і атрибути представництва тих народів, що виявляють свою волю до самостійності. Що стосується кордонів тієї області, від імені якої виступає українська делегація, то, по суті самої ситуації, це питання не може вважатися вирішеним, так як Українська Республіка знаходиться зараз саме в процесі свого самовизначення. В будь-якому випадку, ці питання про кордони і, в тому числі про Чорне море, не можуть стати предметом конфлікту між нашою делегацією й делегацією Української Республіки (курсив мій. — Д. Т.),

так як у випадку розходження в цьому пункті, питання вирішалося би вільним голосуванням зацікавленого населення.

Кюльман запитує, як, на думку тов. Троцького, ці міжнародні відносини відобразяться на переговорах.

Троцький. Я вважаю, що всі ці питання вирішаться самі собою, в ході переговорів, шляхом угоди між нашою делегацією й делегацією Української Республіки і, що для делегації противної сторони не виникне жодних ускладнень.

Кюльман запитує, чи повинна українська делегація вважатися частиною російської делегації чи представницею самостійної держави.

Троцький. Так як українська делегація виступила тут, як цілком самостійна делегація, і так як у нашій заяві ми визнали її участь у переговорах, не вносячи жодних обмежень, і так як тут ні з чийої сторони не була внесена пропозиція про перетворення української делегації в частину російської делегації, — то це питання, мені здається, відпадає само собою».

Отож, парадоксально, але саме Л. Д. Троцький завдяки впливу на нього запевнень В. О. Голубовича сприяв визнанню державної незалежності України Центральними державами. Більше того, коли вже стала зрозумілою спрямованість подальших зовнішньополітичних дій Центральної Ради, Л. Д. Троцький усе ще вважав, що В. О. Голубович проводитиме власну, погоджену з ним, політику на переговорах. Саме ці ілюзії керівника делегації РСФРР спричинили те, що радянські представники почали використовувати варіант задіяння на переговорах «паралельної УНР», тобто Народного Секретаріату, з великим запізненням, коли вже позиція німців остаточно визначилася в бік домовленості з Центральною Радою. Ось яким було засідання 12 січня 1918 р., коли, виступаючи у відповідь на отриману ноту Центральної Ради від імені Центральних держав, граф О. Чернин заявив: «Ми визнаємо українську делегацію як самостійну і як повноважного представника самостійної Української Народної Республіки. Формальне визнання Української Народної Республіки як самостійної держави чотирма союзними державами залишається за мирним договором». У відповідь Л. Д. Троцький намагався, хоча час для цього було втрачено, невдало скорегувати свою позицію для задіяння Народного Секретаріату:

«У зв'язку з питанням, відповідь на яке дана в тільки що оголошеній заяві Четверного Союзу, я вважаю за необхідне, із метою інформації й уникнення можливих протиріч, зробити наступну заяву:

Ті протиріччя, що виникали між російським урядом і Генеральним Секретаріатом і фактична сторона яких, в більшій чи меншій мірі, відома панам присутнім, не мали і не мають ніякого відношення до права на самовизначення українського народу, а були викликані лише протиріччями між політикою Ради Народних Комісарів і Генерального Секретаріату, — протиріччями, що знаходять своє відображення як на території України, так і за її межами.

Що торкається самовизначення України в Народну Республіку, що зараз проходить, то цей процес не давав і не може дати місця ніяким протиріччям між двома братськими республіками.

Приймаючи до уваги, що на Україні немає окупаційних військ, що політичне життя складається там в умовах повної свободи, що там немає середньовічних сословних органів, які б претендували на представництво країни, ні призначених згори, за правом сили фіктивних міністерств, що діють в тих межах, як це їм диктується згори; приймаючи до уваги, що на території України діють вільно обрані ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і, що при виборах в усі органи самоврядування застосовується принцип прямого, рівного і таємного голосування, — немає і не може бути ніяких сумнівів у тому, що процес самовизначення України закінчиться в тих географічних кордонах і в тих державних формах, що відповідають справжній волі українського народу».

Важливо, що В. О. Голубовичу фактично відразу вдалося досягти визнання державних кордонів України згідно з III Універсалом Центральної Ради, тобто в межах колишніх адміністративних кордонів Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Полтавської, Чернігівської, Харківської і Таврійської (за винятком Криму) губерній, що вже саме по собі було непересічним досягненням геополітичного значення.

Після початку наступу більшовицьких військ на територію України В. О. Голубович на засіданні у Бресті-Литовському гостро виступив проти домагань контрольованого червоною Москвою харківського Народного Секретаріату представляти на переговорах інтереси України. При цьому йому довелося вести тонку дипломатичну гру, відбиваючи агресивні виступи Л. Д. Троцького, котрий неодноразово звинувачував В. О. Голубовича в «зрадницькій політиці». Для червоного наркома В. О. Голубович на цей час став особистим ворогом, і він його постійно згадував навіть після зміни керівника української делегації. Л. Д. Троцький явно не міг простити голові делегації УНР своєї дипломатичної поразки. Наведемо показовий фрагмент виступу радянського наркома закордонних справ із нападками на керівника делегації Центральної Ради:

«Київська Рада є урядом, що по своєму соціальному складу і по своїм політичним методам дуже близький колишньому російському уряду Керенського (не можна не погодитися. — Д. Т.). Українські ради робочих, солдатських і селянських депутатів повсюди ведуть найрішучішу боротьбу проти київської Ради; при цьому на більшій частині території України ця боротьба призвела вже до повної перемоги Української Радянської влади, що діє у повній згоді з Радою Народних Комісарів. Достатньо сказати, що весь Донецький вугільний басейн, Катеринославська промислова область, Харківська й Полтавська губернії знаходяться повністю під управлінням Української Радянської влади. В інших частинах Української Республіки боротьба характеризується все зростаючим значенням Рад і все меншим впливом київської Ради. В день нашого від'їзду нам повідомили в Петроград по прямому проводу з Києва, що київський Генеральний Секретаріат, той самий, що був представлений тут делегацією під головуванням пана Голубовича, подав у відставку. В даний момент ми ще не знаємо, чим закінчиться ця криза київської влади, і як вона відобразиться на долі делегації пана Голубовича. Але з вищевикладеного ясно в усякому випадку, що мир, підписаний з делегацією київського Генерального Секре-

таріату, при існуючих умовах, ні в якому разі не може вважатися миром з Українською Республікою».

Неважко помітити, що Л. Д. Троцький фактично погрожує В. О. Голубовичу, і цілком зрозуміло, що в умовах Громадянської війни, коли червоні війська наступали, це було не тільки декларацією.

Далі Л. Д. Троцький тактично правильно переводить справу з питання визнання повноважень делегації В. О. Голубовича на практичну доцільність вести переговори з урядом, що не контролює більшу частину власної країни. До речі, необхідно знову наголосити, що вся діяльність делегації УНР уособлювалася для нього в постаті В. О. Голубовича. Це не давало наркомзаксправу можливості правильно оцінити ситуацію, що склалася. Зрозуміло, що така постановка проблеми була розрахована в основному на німецьку делегацію, для якої мала значення тільки можливість отримання українського продовольства, а не політичні та юридичні тонкощі відносин між Центральною Радою, московським Раднаркомом і Народним Секретаріатом:

«Коли делегація пана Голубовича, як і раніше, має мандат від київського Генерального Секретаріату, то ми, як і раніше, не заперечуємо проти її подальшої участі в мирних переговорах. Але, зараз менше ніж коли-небудь раніше, можна сумніватися, що тільки така домовленість з Україною може бути визнана дійсною і реалізуватися, яка буде формально визнана представництвом Російської Федеративної Республіки, при прямій участі представництва Українського Народного Секретаріату, що входить до складу нашої делегації».

Правильно оцінивши ситуацію, В. О. Голубович не став у відповідь встрявати в непотрібну дискусію з Л. Д. Троцьким (чого той явно прагнув для затягування переговорів), а переключився на роботу з німецькими представниками, роз'яснюючи їм, що тільки підтримка Центральної Ради забезпечить їхні інтереси в Україні. В цьому він досягає успіхів, що зводить нанівець усі плани радянської делегації. Урешті-решт, радянський нарком вимушений надіслати наступну ноту протесту В. О. Голубовичу, яка мала вже не практичний ефект (зважаючи на те, що керівникові делегації УНР удалося переломити ситуацію), а суто пропагандистський:

«Пану голові української делегації.

Сьогодні, під час переговорів з нами, голова німецької делегації заявив, що з питання окупованих територій, спеціально — про кордони, ведуться переговори із українською делегацією, які можуть мати великий вплив на це питання.

Ми, таким чином, знову констатуємо, що делегація Генерального Секретаріату, — *проти змісту домовленості, що відбулася в перший день* (курсив мій. — Д. Т.), *проти змісту об'єктивного положення, що диктує єдність дій проти спільних ворогів, проти революційної моралі, що не може допускати закулісних домовленостей з імперіалістами, — веде, як і раніше, за нашою спиною переговори з австро-угорською делегацією і, проти нашого наполягання і початковій власній обіцянці* (курсив мій. — Д. Т.), не показує нам протоколи цих переговорів.

Так як справа йде про життєві інтереси трудящих мас Росії й України, то ми не тільки публічно знімаємо з себе всяку відповідальність за Ваші переговори, але й на пряму звертаємось до Українського Центрального Виконавчого Комітету в Харкові, із запрошенням прийняти міри до того, щоб інтереси Української Народної Республіки були достатньо захищені від безпринципної і зрадницької закулісної гри делегації Генерального Секретаріату.

Для Вас не таємниця, що Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет має зараз незрівнянно більше прав представляти Українську Республіку, аніж київська Рада. І, коли ми не протестували проти Вашої участі в переговорах, то виключно у надії на те, що перед обличчям спільного ворога поведінка Ваша буде побудована на елементарних демократичних принципах і не створить ґрунту для конфліктів між Вами — з однієї сторони, харківським ЦВК і нами — з іншої.

Оскільки ж Ваша міжнародна політика, у відповідності з політикою внутрішньою, побудована на закулісних домовленостях і зраді демократії, ми вважаємо за необхідне показати, що Ви і за фактичною своєю силою абсолютно не маєте права виступати від імені незалежної Української Республіки.

Голова російської мирної делегації

Народний Комісар

Л. Троцький

15 січня 1918 р.»

Для завжди іронічно-спокійного голови радянської делегації подібний, занадто емоційний, тон дипломатичної ноти свідчив про розуміння ним своєї принизливої поразки від В. О. Голубовича. Останній також розумів свою безумовну перемогу і тому відповідає нотою, що відкриває наміри української делегації з огляду на те, що вже не потрібно було застосовувати дипломатичні недомовленості, і називає всі речі своїми іменами:

«Панові голові делегації Ради Народних Комісарів.

Грубо-демагогічний тон Вашого звернення до нас від 15 січня 1918 р. примушує думати, що єдино достатньою відповіддю на це звернення було б повне його ігнорування. Але ми узнали, що це звернення дано в газети. І наша відповідь Вам адресована суспільству, яке, не знаючи справжнього стану речей, може бути введено Вами навмисне в оману. Йому ми відповідаємо на поставлені Вами питання (курсив мій. В. О. Голубович фактично підкреслює, що Л. Д. Троцький уже ніяк не впливає на розвиток подій. — Д. Т.).

Домовленість між нашою й Вашою делегацією не відбулась з Вашої вини, так як Ви перший пов'язали Вашу поведінку по відношенню до нас із поведінкою Ваших соратників у Петрограді у відношенні Генерального Секретаріату, відкинувши перед засіданням від 9 січня половину тексту декларації, що була прийнята нами перед цим спільно.

Будучи самостійною делегацією, вести засідання обов'язково з Вами разом ми не вважали для себе за потрібне; в той час коли Ви проводите самостійні переговори відносно кордонів на півночі, — ми ведемо такі ж переговори про кордони, що є в нашій Республіки. Принципи, що вказані Вами в декларації, не є Вашою монополією і знаходяться в основі наших

переговорів; ми також не ведемо переговорів за Вашою спиною, як Ви за нашою, і ніхто Вам не заважає бути присутніми на наших засіданнях, — вони відкриті.

Що стосується життєвих інтересів трудящих мас України, то ми впевнені, що захищаємо їх більше, ніж Ви, і ми здивовані Вашою претензією брати на себе публічну відповідальність за наші переговори; не знаємо ким уповноважені Ви на це, мабуть, правом Вашого “священного насилля”.

Наша поведінка побудована на справжніх демократичних принципах, і ми досі не виносили наших гострих протиріч всередині країни на очі противних делегацій, хоча могли б це зробити, коли Ви на засіданні від 15 січня явно і навмисне перекручували факти нашого внутрішнього життя.

Безглузде й смішне звинувачення нас у зрадництві з повним правом повинно бути повернене Вам, виходячи з того, що гостра по формі полеміка з німцями ніяк не може приховати справжнього стану речей — здачі Вами однієї позиції за іншою.

Чи має фактичну силу на Україні так званий “Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет” у Харкові, — купка збіглих із Києва більшовиків, яких З’їзд Рад Робітничих, Селянських і Солдатських депутатів на Україні морально примусив втекти і в Харкові під захистом радянської “священної армії” інсценувати другий з’їзд української демократії без українців і організувати так званий “Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет”, — пропонуємо судити Вам.

Фактичну і формально юридичну силу на Україні має Генеральний Секретаріат, що зі значно більшим правом може виступати від імені України, аніж Народні Комісари від імені Росії.

Закулісною грою ми не займались ні у себе дома, ні тут. Наша робота у всіх на очах, і преса наша отримує інформацію щодо всіх наших намірів і задач; посилення тільки на неінформованість Вас про наші засідання, коли Вам надана повна можливість присутності, по меншій мірі непереконлива.

Звіти про засідання мирної конференції друкуються в пресі на Україні.

Голова делегації Української Народної Республіки на мирних переговорах в Бересті».

Неважко помітити, що нота голови делегації значно більш аргументована та змістовна, ніж у Л. Д. Троцького, що свідчить про перемогу В. О. Голубовича й на інформаційно-пропагандистському полі.

Глава радянської делегації після отриманої поразки намагається повернути на свою користь хоча б питання про державні кордони з Україною, проте він запізно змінив лінію поведінки своєї делегації. На цей час В. О. Голубович домігся від Центральних держав безумовного визнання суверенних прав УНР з територіального питання, і згадане рішення мало остаточний характер. Ось відповідний уривок із стенограми засідання від 31 січня 1918 р., з якого видно, що Л. Д. Троцький уже не мав шансів на вирішення цього питання в позитивному для РСФРР плані:

«Чернин повідомляє, що у зв’язку з майбутнім обговоренням питання щодо областей зайнятих австро-угорськими військами, українська делегація “вважає своїм правом цілком самостійно обговорювати й вирішувати ці питання”. Чернин просить російську делегацію висловитися з цього приводу.

Троцький. Від імені нашої делегації і нашого уряду я категорично протестую проти наміру делегації київської Ради вирішувати самотійно й одноосібно територіальні питання. Разом з тим, я констатую, що в тому засіданні, де я вперше, від імені нашої делегації, заявив, у присутності панів представників київської Ради, щодо необхідності домовленості із усіх територіальних питань між делегацією київської Ради і нашою делегацією, — панове представники київської Ради не зробили ніяких заперечень з приводу моєї заяви. Мені невідомо, коли і на яких засіданнях панове представники київської Ради заявляли щодо свого права на самотійне вирішення територіальних питань. Наша попередня точка зору сьогодні ще більш підкріплена участю у нашій делегації двох представників Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Такою є формальна сторона питання.

Що стосується питання по суті, то я вважаю, маючи останні відомості, в тому числі з отриманої мною телеграми, що питання про участь київської Ради, як самотійної делегації, відноситься, скоріше, до минулого, ніж до сучасного і майбутнього.

Чернин запитує, чи має право Україна, за думкою російської делегації, вирішувати територіальні питання без попередньої згоди «із Петроградом».

Троцький. Дозволю собі нагадати, що пан голова австро-угорської делегації в одному із засідань, ще до перерви в переговорах, задав мені питання: чи не можу я вказати, де саме знаходяться спірні і де безспірні кордони України? Я відповів на це, що до тих пір, поки кордони Української Республіки й Республіки Російської не встановлені за згодою обох сторін, — усі територіальні питання повинні вирішуватися за взаємною згодою. Зрозуміло, що коли Україна існує й буде існувати в майбутньому, як цілком вільна, незалежна від Росії республіка, то, після відокремлення, вона самотійно вирішувала б усі питання свого державного життя, в тому числі й питання територіальні. Але той український уряд, що представлений у складі нашої делегації і який через своїх представників оголосить свою заяву на найближчому пленарному засіданні, вважає, що Україна є частиною Російської Федеративної Республіки, відповідно до рішення останнього Всеросійського З'їзду Робітничих, Солдатських і Селянських депутатів. В цьому сенсі необхідно, щоб вирішення питання стояло в залежності не тільки від нинішнього стану речей. Коли раніше домовленість між нами й українською делегацією по необхідності обумовлювалась умовами моменту, то зараз вона тим більш необхідна, у зв'язку з федеративним устроєм нашої Республіки.

Кюльман запитує про зміст телеграми, про яку казав тов. Троцький.

Троцький. В телеграмі повідомляється, що більша частина київського гарнізону перейшла на бік Радянської української влади, і що питання про подальше існування Ради — питання найближчого майбутнього».

Одночасно з основною роботою щодо визнання УНР В. О. Голубович проводить конфіденційні переговори з німцями та австрійцями про долю Східної Галичини. Вже після його від'їзду разом із мирним договором була підписана також таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною щодо виділення Східної Галичини та Буковини в новостворений «коронний край». Хоча

вона так і не була виконана і повністю дезавуйована Віднем уже при гетьмані, але це аж ніяк не применшує масштабу дипломатичного успіху В. О. Голубовича. При цьому, як видно зі стенограми переговорів, глава української делегації досить елегантно дав зрозуміти, що Центральна Рада в принципі не проти ведення таємної дипломатії, яку офіційно піддавала гострій «революційній» критиці:

«... Для нас таємна Угода, в загальноприйнятому розумінні, є непринятною. В даному випадку, однак, *прийнятна пропозиція про особливу форму угоди, яка не публікується* (курсив мій. — Д. Т.)».

В. О. Голубовичу вдалося також досягти домовленості про те, що в майбутньому Холмський край входить до складу УНР, і Австро-Угорщина гарантуватиме в повному обсязі вільний національний та культурний розвиток для українського населення в межах своїх кордонів. Це були принципово важливі дипломатичні досягнення, особливо коли врахувати, що українська делегація ніякої реальної військової сили за собою не мала.

Граф О. Чернин у своєму щоденнику пише, що вже 20 січня 1918 р. В. О. Голубович заявив про претензії УНР на Східну Галичину, і тільки після вкрай жорсткої реакції Відня делегація погодилася на пом'якшення своїх вимог. Але вже сам факт, що за тих умов, коли Центральна Рада повинна була думати взагалі про своє подальше існування, високопоставлений дипломат УНР усе ж таки порушував питання про возз'єднання українських земель, свідчить про високий патріотизм керівників делегації УНР. Слід зазначити, що значну допомогу в питанні про Східну Галичину надав, користуючись своїм впливом у Відні, депутат австрійського парламенту Микола Василько. Потому він став одним із найуспішніших українських дипломатів, працюючи на посадах посла ЗУНР в Австрії та УНР періоду Директорії у Швейцарії.

15 січня 1918 р. унаслідок внутрішньополітичних конфліктів серед провідників Центральної Ради керівництво української делегації у Бресті-Литовському змінюється — на місце В. О. Голубовича приходять О. О. Севрюк. Однак основну роботу було вже виконано його попередником і визначено стратегічну лінію поведінки української делегації. Їй хоча під Брестським договором та угодами щодо Східної Галичини, Буковини й Холмщини стоїть підпис О. О. Севрюка та інших членів делегації, але внесок В. О. Голубовича у прийняття цих документів був, без сумніву, значно вагоміший. До того ж, обидва керівники української делегації мали спільні погляди на всі основні питання зовнішньополітичного курсу, вони обидва належали не тільки до однієї партії — УПСР, а й ще до правого крила в ній. Звичайно, їхня «правизна» була дуже відносною і ставала помітною лише в порівнянні з «лівим крилом», представники якого виступали фактично за встановлення в Україні радянської влади. Дещо пізніше, в лютому 1918 р., за ініціативи В. О. Голубовича О. О. Севрюка призначено послом України в Німеччину. У квітні як керівник дипломатичної місії він прибув до Бухареста з надзвичайно відповідальним завданням щодо укладання мирного договору з Румунією. Згодом він, займаючись питанням повернення колишніх українських військовополонених, працював (хоча й досить неефективно) на чолі місії українського Червоного Хреста в Італії і входив до складу делегації УНР на Паризькій мирній конференції.

Цікавий подальший життєвий шлях цього непересічного вітчизняного дипломата. Після розгрому УНР він займався журналістикою і видав низку досить змістовних матеріалів про брестські переговори. Свого часу О. О. Севрюк закінчив Петроградський технологічний інститут і вважався здібним інженером. Це дало йому змогу, проживаючи в Німеччині, професійно працювати в галузі авіатехніки і вже після приходу нацистів до влади потрапити на роботу до міністерства авіації. Нам удалося знайти документальне підтвердження, що в цей час О. О. Севрюк починає працювати на радянську розвідку. Його завербував, скориставшись антифашистськими настроями экс-дипломата, відомий радянський розвідник Натан Рейсс, який улітку 1937 р. порвав із сталінським режимом (за що невдовзі був убитий бойовиками НКВС біля Лозанни). З Н. М. Рейссом О. О. Севрюк кілька разів конспіративно зустрічався у Швейцарії і передавав йому матеріали з міністерства Германа Герінга про підготовку люфтваффе до масштабної війни. Ці документи дістали високу оцінку в Москві і були використані конструкторами СРСР для розробки нових моделей військових літаків. Але після знищення Н. М. Рейсса до його колишнього агента на Луб'янці вже ставилися з підозрою, і всі контакти були припинені. Коли в 1941 р. за особистим наказом наркома внутрішніх справ їх було вирішено відновити, О. О. Севрюк гине в залізничній катастрофі у Франкфурті-на-Одері...

В цілому Брестська угода, незважаючи на всі мінуси, зробила можливим звільнення України від більшовицьких військ, і особиста заслуга В. О. Голубовича в цьому є безперечною. Звичайно, необхідність запрошення на свою територію військ Німеччини та Австро-Угорщини (військ, по суті, окупаційних) була болючою для національної гідності. Проте навіть вкрай ліві діячі Центральної Ради розуміли, що це була єдина можливість збереження незалежності України, припинення на її території жорстокого терору. В. К. Винниченко пізніше заявляв, що інакше в Україні були б установлені такі самі порядки, як і в більшовицькій Росії. Що вони собою являли, всі переконалися під час нетривалого перебування військ М. О. Муравйова в Києві. В. О. Голубович зміг за тих умов переступити через власні ідеологічні уподобання, стати на позицію захисту національних інтересів української держави і зробити усе можливе для виконання своєї дипломатичної місії.

З Бреста-Литовського В. О. Голубович повертається до Києва, і 18 січня 1918 р. Центральна Рада, де більшість мала УПСР, після відставки В. К. Винниченка доручає сформуванню йому новий склад уряду. 30 січня В. О. Голубовича офіційно призначено головою Ради Народних Міністрів, яка майже повністю контролювалася есерами, і одночасно керівником зовнішньополітичного відомства, обов'язки якого він виконував до переїзду Центральної Ради у звільнений від більшовиків Київ.

26 січня уряд повинен був терміново евакуюватися від наступу червоних військ. Цю так звану евакуацію В. О. Голубович, який фактично був уже главою виконавчої влади, провів досить неорганізовано. Багатьох членів Центральної Ради взагалі не попередили про реальну ситуацію на фронті, і вони вимушені були залишитися в місті. Відомий київський адвокат Гольденвейзер так описав у своїх спогадах цю ситуацію:

В И М І Т К А

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 18 СІЧНЯ 1918 РОКУ.

Голова Центральної Ради заявляє, що 15-го січня 1918 року, Голова Ради Народних Міністрів В.М.ВИШНИЧЕНКО передав йому свою заяву, що він складає з себе повноваження Голови Ради Народних Міністрів і Народного міністра Внутрішніх Справ, а також заяви про одставки своїх товаришів по кабінету: Народних Міністрів: судових справ М.С.ТКАЧЕНКО, праці і військових справ М.В.ПОРША, морських справ Д.В.АНТОНОВИЧА, освітніх справ І.М.СТЕШЕНКО, міжнародних справ А.П.ШУЛЬГІНА і Генерального Контрольора А.І.ЗОЛОТАРЕВА.

З пропозиції фракції У.П.С.Р. Центральна Рада ухвалила:
Доручити народному міністру Торгу і Промисловости В.А.ГОЛУБОВИЧУ формування нового складу Кабінету. Затверджуються персонально такі особи: Христюк, Ткаченко, Немоловський, Григорів, Перенелиця і Сакович.

З оригіналом протоколу згідно:

Голова

Української Центральної Ради

С.Милошевский

Секретарь

Української Центральної Ради

А.Косишотковський

«Тоді ми в перший раз побачили, що в Громадянській війні, в момент переходу влади, обидві протидіючі сторони однаково ворожі й однаково небезпечні для населення. Завтрашня влада, природне, ототожнює його з ворожою їй партією, під фєрулою якої воно ще знаходиться; учорашня ж влада, втративши надію втриматися, втрачає разом із тим усякий інтерес до населення — до його безпеки...до його політичних симпатій. В нас часто відбувалось, що війська, які відступали, творили набагато більше бід, чим завойовники, які їх змінювали. В подальшому ми неодноразово мали випадок переконатися в непреложності цього своєрідного соціологічного закону.

На цей раз уходили українці; й вони покидали Київ не так, як залишають рідне місто й столицю, а як евакуюють завойовану територію. В центрі міста, на вулицях і майданах, були розставлені батареї; це в деякій мірі і виправдовувало зі стратегічної точки зору артилерійський обстріл... Місто не евакуювалось до останньої можливості, хоча ніякої надії утримати його в українського командування не було. Це... тільки даремно затягувало обстріл.

В самому місті... царювали хаос і сум'ятиця. «Вільне козацтво», що захищало місто, чинило всілякі ексцеси, у дворі нашого будинку розстрілювали людей, які чомусь казалися підозрілими. В останні дні, вже під обстрілом, проходила міністерська криза: Винниченко пішов, його змінив поміркований с.-р. Голубович. Рада засідала (у підвалі Педагогічного музею) і розглядала якісь законопроекти.

Населення міста відчувало себе залишеним ... жалкою іграшкою в руках безвідповідальних політичних експериментаторів».

Після звільнення Києва голова уряду займає спочатку нарочито лояльну позицію до Центральних держав і це він намагається підкреслити будь-яким чином. Запападлива стилістика дипломатичних документів В. О. Голубовича є досить прикметною для того часу. Достатньо, наприклад, навести текст його ноти до австро-угорського уряду:

«Уряд Української Народньої Республіки повідомляє Імператорський уряд Австро-Угорщини, що 17-го цього місяця Українська Центральна рада ратифікувала мирний договір, підписаний нашими представниками 9 лютого в Бресті, і доручила Раді народних міністрів здійснити обмін ратифікаційними грамотами в місті, [вказаному] в мирному договорі.

Повідомляючи про це, уряд Української Народньої Республіки водночас висловлює свою подяку за ту військову допомогу, яку Австро-Угорщина за першим нашим закликом надала в розмірі більшому, ніж ми очікували, і допомогла нам установити порядок та побороти ворогів Української республіки і нашого миру.

Тепер ми констатуємо той приємний факт, що об'єднаними силами німецьких, австро-угорських і українських частин у країні нашої встановлено порядок і спокій і вже ніщо не загрожує ні нашій державі, ні нашим громадянам. Завдання, покладене вашим урядом на ваших воїнів, ними з честю, гідною найкращих військ, виконане швидко і добре, незважаючи на ті звичайні труднощі, які зустрічали на своєму шляху війська, чужі нашому народові за мовою і національністю».

Показово, що майже такий само тон В. О. Голубович використовував і у внутрішніх урядових документах. Це свідчило про його ілюзії стосовно невтручання Центральних держав у справи УНР. Звичайно, подібне уявлення було політично наївним. У цьому плані характерне підписане ним відразу після укладення Брестського договору звернення «До всієї людности Укр. Нар. Республіки»:

«...для того, щоб швидше покласти кінець грабуванню України, щоб швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада народніх міністрів прийняла військову допомогу віднині дружніх держав Німеччини й Австро-Угорщини. На Україну для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з ватагами великоросів, червоногвардійців та солдатів, йдуть дивізія українців-полонених, українські січові стрільці з Галичини та німецькі війська.

Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя і завести спокій та добрий лад на нашій землі... вони йдуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства, совета народніх комісарів, котрі так само, як і за царів, хотять, щоб Україна опинилась під владою московських капіталістів, щоб Московщина живилася працею та багатством українського народу. Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народної Республіки під проводом Польового Штабу нашої держави. Допомагаючи українському уряду в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина й Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудового народу».

На цей час припадають і зміни в особистому житті голови уряду — В. О. Голубович одружується з донькою царського генерала Тетяною Кардиналовською. По закінченні Другої світової війни вона написала спомини про свого першого чоловіка. Цікаво, серед іншого, як вона описує побут прем'єр-міністра молодої Української держави:

«На початку 1918 року ми з Голубовичем оселилися в колишньому палаці генерал-губернатора (і майбутній резиденції гетьмана Павла Скоропадського. — *Д. Т.*), який йому дали як прем'єр-міністрові Центральної Ради. Палац був величезний. Широкі сходи вели вгору, де була простора зала з сіро-рожевим пухнастим килимом на підлозі, а вздовж стін з високими вікнами стояли білі з позолотою стільці. Це була зала для офіційних прийомів. Ми з Всеволодом займали кілька кімнат на горішньому поверсі, де в минулому були кабінети, спальні генерал-губернатора та його дружини... Я розглядала всі ці розкоші з цікавістю та здивуванням... Коли генерал-губернатор з дружиною поїхали геть, залишивши старого дворецького й решту прислуги напризволяще, палац по черзі займала кожна влада, захопивши Київ, і кожна грабувала там усе, що могла. Дворецький з душевним болем розповідав, як багато пограбувала якась отаманша, що відзначалася страшною жорстокістю, і навіть згадував Винниченка, який не погребував забрати з собою картини та килими. Я зніяковіло слухала

ці оповідання бо знала, що сама була в очах дворецького представником чергової «незаконної» влади».

Та повернемося до власне дипломатичної діяльності героя Бреста... Показово, що навіть у непростих умовах відразу після введення військ Центральних держав в Україну В. О. Голубович намагався вирішити стратегічно важливе для держави кримське питання. Це напряду порушувало домовленості з німцями, але задля досягнення територіальної цілісності України глава уряду свідомо пішов на великий ризик. Таємно від німецького командування прем'єр-міністр УНР направляє в Крим Запорізький корпус. Таким чином, питання приєднання Кримського півострова до складу УНР було вже фактично вирішене. Проте такий варіант розвитку подій не влаштував Берлін. Для німців вигідніше було мати повністю контрольований ними крайовий кримський уряд, аніж допустити розширення кордонів УНР, яка таким чином посилювала свої економічні й політичні можливості. Після німецького ультиматуму В. О. Голубович вимушений був дати наказ про виведення Запорізького корпусу, а кримське питання знову стало актуальним уже за правління гетьмана П. П. Скоропадського, коли міністр закордонних справ Д. І. Дорошенко впритул підійшов до його практичного розв'язання.

Що стосується внутрішньої діяльності В. О. Голубовича, то спочатку він намагався проводити збалансовану політику, й до складу уряду входило навіть кілька членів УПСФ. Але вже невдовзі під впливом однопартійців політика уряду стає, по суті, політикою партії есерів, що характеризувалася невинуватим радикалізмом. У зовнішній діяльності голова РНМ провадив стосовно німецького командування (після вже згадуваних перших декларацій лояльності) досить двозначну політику. Демонстративно заявляючи про необхідність розвивати дружні стосунки з Німеччиною, він намагався максимально знизити вплив німецьких військових і дипломатичних представників в Україні на розвиток внутрішньополітичної ситуації.

У таємній доповіді для начальника оперативного відділення німецького Східного фронту щодо стану справ в Україні у березні 1918 р., підготовленій співробітником військового відділу МЗС Німеччини Карлом Россом, зазначалося:

«... Рада втримується тільки завдяки німецькій окупації. Але її влада посилюється з кожним днем... паралельно з посиленням влади Ради, її відношення до німців буде ставати все більш ворожим (курсив мій. — Д. Т.)».

Водночас тут містилася така оцінка ситуації, в якій проходила діяльність уряду В. О. Голубовича:

«Внутрішнє становище України більш за все нагадує становище Мексики після падіння Хуерти. У країні немає ніякої центральної влади, що охоплювала б більш-менш значну територію. Уся країна розділена на ряд окремих областей... Влада в таких областях належить різним партіям, а також і окремим політичним авантюристам, розбійникам і диктаторам...

...Інтелігенція та офіцери ставляться пасивно до зміни урядів. Вони підуть за будь-яким урядом, що не буде занадто соціалістичним... Втомиленість від війни та революції й потреба в спокої та порядку в усіх прошарках населення надзвичайно великі. Можна сказати, що *будь-який уряд*,

який спиратиметься на більшість народу і буде в змозі забезпечити спокій та порядок, зможе укріпитися (курсив мій. — Д. Т.).

Нинішній уряд Ради розвиває, спираючись на німецькі війська, надзвичайну діяльність. Але, при різниці, а іноді, і непримиренності соціальних інтересів, ускладнення, які йому потрібно вирішити, у вищій мірі великі. Ще довгий час буде продовжуватися надзвичайно жорстока внутрішня боротьба. І головне ускладнення в тому, що народ деморалізований революцією та більшовицькою пропагандою і повністю підірвані поняття влади і дисципліни».

З таємної доповіді німецького військового аналітика стає ясно, що вплив уряду В. О. Голубовича оцінювався не дуже високо, і Берлін розумів, що в разі необхідності державний переворот можна зробити без особливих ускладнень. Однак від розуміння цього беззаперечного факту до конкретних дій була все ж таки досить значна відстань. Подальші дії голови РНМ, передусім справа з викраденням банкіра Абрама Доброго, її ліквідували...

Про об'єктивність наведеного вище аналізу політики В. О. Голубовича свідчить і порівняння оцінок німецького аналітика з оцінкою ситуації Павлом Скоропадським, котрий добре розумів загрозу можливих дій німців:

«У той час у колах Ради був повний розкол і нерозуміння, що робити далі. Уряд усе наполягав на проведенні в життя своїх універсалів. На місцях же просто грабували і влади Центральної Ради не визнавали...

Що відбувалось в Центральному Управлінні (Ради), не піддається жодному описові. Пам'ятаю, наприклад, що як фінансовий захід, єдиний, який міг запропонувати тодішній міністр фінансів Ткаченко, — це обкласти негайно всіх великих власників на якусь дуже велику суму... А інших заходів для відродження нашого фінансового життя він не знайшов... Відношення між німцями і українським урядом були досить дивними: *німці просто не рахувались, а українці, що покликали німців і весь час писали про це, не знали як вивернутися перед народом* (курсив мій. — Д. Т.). Спочатку вони ще доказували, що німецькі частини прийшли допомагати проти більшовиків і що, коли вони будуть вимагати, останні негайно підуть. Коли ж німцям для своєї армії потрібно було і те, і інше, і це було неприємно місцевим мешканцям, українці почали казати, що німців покликали поміщики... Коли ж німці почали вимагати виконання договору і тут почалося воляння серед народу, тоді українські діячі пустилися на всілякі хитрощі, тільки б як-небудь втримати щось з обіцяного договором.

Тоді почались ускладнення між німцями й українським урядом, що на словах погоджувався з німцями, боячись їх, а насправді давав вказівки своїм нижчим підлеглим гальмувати. Німці обурювались, престиж уряду падав, й у результаті — німці брали силою, а українці мовчали.

У сільському господарстві був цілковитий застій. В цукровій промисловості, цій великій галузі нашого господарства, промисловості, в якій ... жодна країна у світі не досягла такої висоти, був повний розвал... Уряд все більше і більше йшов по шляху більшовицьких заходів, готувався універсал про соціалізацію будинків...

У смислі української культури нічого не робилося, Центральна Рада не відкрила жодного учбового закладу, коли не рахувати... народного українського університету, де більше мітингували, ніж вчилися. Чому, до речі,

він називався українським, я не знаю, так як майже всі лекції читалися на російській мові...

...Я бачив, що... німці, що завжди рахуються з умом і силою, просто за певних умов перетворять Україну в нову Німеччину».

Забігаючи наперед, до моменту гетьманського перевороту й арешту німцями В.О.Голубовича, можна констатувати, що у квітні 1918 р. унаслідок діяльності голови РНМ було лише два варіанти подальшого перебігу подій: пряме військове управління Німеччини, що вже і юридично робило Україну окупованою країною, або встановлення влади, здатної забезпечити внутрішню стабільність і порозуміння з Берліном.

Залишивши посаду міністра закордонних справ через надзвичайно велику завантаженість іншими державними справами, В. О. Голубович як прем'єр продовжує активну зовнішньополітичну діяльність. Так, від свого імені він направив протест Німеччині й Румунії проти анексії Румунією території Бессарабії. Взагалі до гетьманського перевороту МЗС перебувало під його постійним контролем, про що свідчать архівні документи.

Але початком кінця політичної кар'єри В. О. Голубовича стала не стільки політика, скільки кримінальна справа. На початку квітня 1918 р. із відома голови РНМ у Києві таємно, за безпосередньої участі військового міністра, члена УПСР Олександра Жуковського було викрадено й вивезено до Харкова директора Російського для зовнішньої торгівлі банку, одного з найбільших цукрозаводчиків України А. О. Доброго. Він був наближеним до німецького командування, виконував його найконфіденційніші доручення стосовно вивозу продовольства українського виробництва в Німеччину й посилення ролі німецьких концернів в економіці України.

Не було таємницею, що А. О. Добрий давно і плідно співпрацював із спецслужбами Німеччини. В 1916 р. його навіть заарештовувала російська військова контррозвідка за антидержавну діяльність, але незабаром, завдяки втручання відомого «старця» Григорія Распутіна, було звільнено. Очолуваний київським цукрозаводчиком Російський для зовнішньої торгівлі банк виконував делікатні фінансові операції в Росії на користь Німеччини, і тільки Лютнева революція зашкодила прийняттю репресивних заходів проти нього. Один із керівників російської військової контррозвідки, Володимир Орлов, писав у своїх мемуарах про діяльність фінансової установи А. О. Доброго:

«Ми отримали від нашого військового відомства інформацію... що у травні 1915 року голова ради директорів Зовнішньоторгового банку Давидов їздив у Стокгольм на переговори з герром М. — одним з найкрупніших німецьких банкірів... В результаті цих переговорів, німецьким управляючим були дані відповідні вказівки, суть яких, як кажуть, була в тому, щоб почати спекулятивні операції із продовольством і іншими товарами першої необхідності. При цьому переслідувалась мета взвинтити ціни і викликати невдоволення населення в розрахунку на пробудження революційних настроїв.

І дійсно, невдовзі після цього, до кінця липня 1915 р., в великих російських містах стали зникати цукор, борошно, вугіль і т. ін. Одночасно стали зростати ціни, а з ними зростало і невдоволення населення. Удар

було нанесено значний, особливо провінції. Місцева влада ряду губерній була безсилою зробити щось для покращання ситуації. Вона була безпомічною перед такими впливовими силами, як банки.

Злочинна діяльність багатьох російських банків, що виконували волю іноземної держави, направлену на знищення економічного і військового потенціалу країни, була викрита лише тоді, коли суть справи стала відома військовому командуванню.

Було доведено, що, крім спекуляції, у ряді випадків було сховано, а після того продано за кордон велику кількість продовольства та товарів першої необхідності».

В УНР А. О. Добрий продовжував свою спекулятивну діяльність, підриваючи економічний потенціал країни, але вжиті проти нього незаконні, хоча й патріотично обгрунтовані дії, завдали урядові величезної шкоди. Непродумані імпульсивні заходи В. О. Голубовича, М. М. Любинського та інших членів уряду стали приводом для силового втручання німецького командування, що ледь не привело до встановлення прямого окупаційного правління.

А. О. Добрий без проблем підкупує приставлену до нього МВС охорону і повідомляє німецькому командуванню про своє викрадення та про те, хто брав у ньому безпосередню участь. Але ще й раніше німці були впевнені, що за цією справою стояли високі українські урядовці. Відразу після викрадення А. О. Доброго фельдмаршал Герман Ейхгорн видає наказ, який мав би стати для В. О. Голубовича сигналом щодо спрямованості подальших дій німецького командування:

«Безвідповідальні особи і союзи намагаються тероризувати населення. Проти всякого закону і права вони проводять арешти, щоб налякати тих, хто, в інтересах рідного краю і новоствореної держави, готові працювати разом із Німеччиною. Де є німецькі війська, там я не допущу ніяких беззаконних дій. Тому я наказую прийняти особливі заходи для охорони міста Києва і негайно віддавати під суд тих, хто робив протизаконні дії. Я наказую:

1. Усі проступки проти громадського порядку, всі кримінальні злочини проти німецьких і союзних військ, як і проти всіх осіб, які до них належать, в юрисдикції виключно німецького військового суду.

2. Будь-які порушення громадського спокою, особливо вуличні зборища — забороняються.

3. Забороняється також будь-яка спроба порушити спокій чи громадську безпеку усною агітацією... чи будь-яким іншим способом...»

До того ж, німецька контррозвідка ще раніше доповідала в Берлін про існування нелегального «Комітету спасіння України», в якому одну з керівних ролей відігравав буцімто В. О. Голубович. На думку кайзерівських контррозвідників, згадана конспіративна організація мала яскраво виражений антинімецький характер і могла за сприятливих обставин завдати удару військам Німеччини та Австро-Угорщини, розташованим на українській території. За умов напружених боїв із військами Антанти на Західному фронті це могло призвести до катастрофічних наслідків, бо Центральні держави залишилися б без українських надходжень продовольства. Також

у німців відкрився 6 Південний фланг, чим би могли скористатися Франція і Велика Британія, направивши потужний експедиційний корпус.

Наявні вітчизняні й закордонні архівні джерела не підтверджують існування «Комітету спасіння України» (про «Організацію оборони України» річ попереду) у вигляді оформленої організації з чітким планом дій, але можна погодитись, що В. О. Голубович справді намагався провести, в тому числі й негласно, ряд заходів, які об'єктивно суперечили інтересам німецького окупаційного командування. Також не викликає сумніву, що В. О. Голубович був головною політичною фігурою та уособленням цієї політики, що викликало роздратування у вищого німецького командування в Києві. В такому контексті й потрібно розглядати заплутану детективну історію з викраденням німецького конфідента. Але є й інший аспект цих подій, що має менш привабливий вигляд і переводить її у площину боротьби В. О. Голубовича за особисту владу.

Керівництво МВС, що відзначалося особистою прихильністю до В. О. Голубовича (а саме міністерство вважалося фактично партійною спецслужбою УПСР), доповідало, що А. О. Добрий відіграє одну з провідних ролей у фінансуванні опозиційних політиці сил українських есерів. Можна висловити цілком обгрунтоване припущення, що таким чином верхівка УПСР намагалася ліквідувати фінансову базу для дій, спрямованих проти уряду. Це було досить наївно, враховуючи, що за антиурядовими колами, близькими до П. П. Скоропадського, стояли значно потужніші сили, ніж один А. О. Добрий, але цілком у дусі домінуючого в УПСР (відповідно, і в уряді) легковажного ставлення до політичної стратегії.

Звичайно, не можна не погодитись, що національні інтереси України цілком задовольняло послаблення залежності від диктату Берліна, а ще точніше — німецького окупаційного командування. Але ці заходи були настільки дилетантськими й політично непродуманими, реалізовувалися настільки незграбно, що досягали протилежної мети. С. О. Єфремов мав рацію, коли констатував, що завдяки «невмілим рукам» уряду В. О. Голубовича Україна опинилася на краю безодні. Наприклад, В. О. Голубович інспірує в газеті УПСР «Боротьба», що фактично відігравала роль урядового офіціозу, критичну стосовно німецького командування статтю. Її зміст був цілком справедливий, але на подібний крок можна було зважитися лише за умови наявності плану подальших дій. У протилежному разі цей захід інакше ніж безглуздим назвати не можна.

Німці, які чудово розуміли, хто стоїть за матеріалом «Боротьби», зайняли приміщення редакції і заборонили подальший випуск газети. Навіть особисте втручання прем'єра і його приїзд у зайняте редакційне приміщення нічого не змінили. «Боротьбі» довелося вибачатися за публікацію, що завдало значного удару по авторитету В. О. Голубовича. Після цих подій у багатьох українських політиків виникали сумніви, наскільки такий імпульсивний зовнішньополітичний курс відповідає національним інтересам України. Проте ні справа з викраденням близького до німців банкіра, ні скандали з антинімецькими публікаціями не були, звичайно, головною причиною конфлікту німецького командування з В. О. Голубовичем. Це — лише симптоми, і можна цілком погодитися з політичною оцінкою прова-

ду уряду Голубовича на найважливішому зовнішньополітичному напрямі одного з інформованих свідків цього протистояння:

«Але хліба! Перш за все хліба! З цим Leitmotiv'ом німці явилися у Київ і на Україну взагалі. І на цьому ґрунті німці розсварилися з кабінетом Голубовича... страх за хліб призвів до ліквідації німцями і кабінета Голубовича і Центральної Ради... досить швидко німці зрозуміли, що при господарюванні... Голубовича... хліба то вони ризикують не побачити зовсім. Вони відразу зрозуміли, що при збереженні в силі універсала про соціалізацію землі, при заготовлених ще турботами "селянського міністра" Чернова (міністр землеробства російського Тимчасового уряду. — Д. Т.) земельних комітетах, селяни, замість того щоб орати й сіяти будуть ділити землю. А німцям потрібен перш за все хліб, а ніяк не соціалізація землі... хліб потрібно закупити, вивезти та доставити його по залізній дорозі. Дезорганізація ж, внесена Центральною Радою і її міністерством в усі сфери управління, в тому числі, звичайно, і в залізничне господарство, погрожувала в корні підірвати те життєве начало і діло, з-за якого тільки і мало сенс лишити себе 300-тисячної армії, що була настільки необхідна Німеччині на її західному фронті».

Серед посадовців Німеччини було кілька планів реагування на події, найбільшу підтримку дістала пропозиція повної ліквідації української державності й запровадження в країні німецької адміністрації. Зрозуміло, які негативні наслідки це б мало для майбутнього України. І тільки гетьманський переворот дав можливість уникнути їх.

Хитка, економічно та соціально неефективна політика уряду В. О. Голубовича викликала дедалі більше невдоволення не тільки в опозиційних правих силах, а і в ідеологічних однодумців прем'єра. Вони, на противагу правим силам, вважали її недостатньо радикальною, особливо стосовно всього комплексу українсько-німецьких зовнішньополітичних та економічних відносин. Від В. О. Голубовича радикальні кола вимагали фактично введення диктатури й прийняття на себе державою керівної ролі в економіці. В. К. Винниченко, який очолював найбільш крайнє крило в українському лівому русі, вимагав «державного капіталізму». Важко зрозуміти, чому саме «капіталізму» — в разі реалізації цього проекту в Україні постав би державний лад, аналогічний більшовицькому «військовому комунізму» в Росії. Показово, що на останньому засіданні Центральної Ради 28 квітня 1918 р. робота уряду за весь період його діяльності була визнана незадовільною. Саме на цьому засіданні й сталися ганебні для національної державності події, коли взвод німецьких військ зайняв приміщення й заарештував серед присутніх осіб, підозрюваних у причетності до справи А. О. Доброго.

Усім стало зрозуміло, що події в будинку Центральної Ради стали початком кінця чинної влади. І тут В. О. Голубович розвиває гарячкову діяльність, намагаючись за будь-яких умов зберегти владу. До речі, не можна недооцінювати й той факт, що йому реально загрожувала відповідальність у справі викрадення банкіра. За умов воєнного часу німецький військовий трибунал мав цілковиту можливість винесення навіть смертного вироку. В. О. Голубовичу, звичайно, не можна було самотійно виходити на німців, враховуючи наявність виписаного на нього ордеру на арешт. Однак його

однопартієць по УПСР, голова Центральної Ради М. С. Грушевський, що не надто опікувався долею невдачливого голови уряду, але намагався уникнути великих потрясінь у державі, ініціював проведення переговорів із німцями. Українська сторона пішла на поступку в болючому для німецького командування земельному питанні, заявивши, що права дрібних власників будуть захищені через започаткування інституту так званої часткової власності. Зрозуміло, що така незначна й по суті формальна поступка не могла задовольнити Берлін і за його підтримки наступного дня з'їзд хліборобів у приміщенні міського цирку проголосив гетьманом України П. П. Скоропадського.

Пізніше німецька військова влада заарештувала В. О. Голубовича й близького до нього міністра внутрішніх справ М. С. Ткаченка. Їм було висунуто обвинувачення у викраденні А. О. Доброго й віддано до німецького військового суду. На суді колишній голова РНМ повністю визнав свою провину. Цікаве свідчення про цей процес залишив у своїх мемуарах, що вийшли вже в еміграції, київський журналіст С. Сумський. Він не приховує свого негативного ставлення до політики Центральної Ради, але фактичний матеріал подає без оціночних суджень. С. Сумський був особисто присутній на процесі й ось як описує поведінку В. О. Голубовича:

«...найбільш драматичний ефект прокурор підготував на завершення, до часу допиту прем'єра Голубовича. Відносно участі Голубовича у викраденні не було ніяких даних (за винятком оперативних. — *Д. Т.*), і шляхом тонкого допиту прокурор вирвав у Голубовича зізнання. Цьому передувала істерика; для заспокоєння прем'єра довелося влаштувати перерву. Після перерви прем'єр зізнався, і з кімнати для свідків йому довелося перейти на лаву підсудних. Прем'єр обіцяв прокурору ніколи більше цього не робити. Прокурор аж ніяк у цьому не сумнівався:

— Я не думаю, сказав він, що вам знову коли-небудь доведеться стояти на чолі уряду.

...Більшої ганьби для українського уряду, чим цей процес, не можна уявити, хоча звичайно всі симпатії бувають на боці підсудних. Симпатії величезного залу, як це не дико, були цілком на боці суду: німці чудово розіграли цей спектакль....

Німцям удалося не тільки скомпрометувати демократичний уряд, але й показати всю його моральну негідність. Німці казали: нас не цікавить, який у вас уряд... Ми втручаємося не в політичні відносини на Україні, а охороняємо порядок. І з метою охорони порядку не можна допускати Голубовичей.

Як жаль, що українські демократи давали німцям привід так виправдовувати свою політику».

Екс-прем'єра було засуджено до кількарічного ув'язнення, але вже в грудні 1918 р. під час антигетьманського повстання його звільнили, й на початку 1919 р. він знову включається в активну політичну діяльність. Колишній керівник української дипломатії стає головним редактором газет УПСР «Трудова громада» і «Червоний шлях», що виходили спочатку в Кам'янці-Подільському, а згодом у Вінниці. За свідченнями сучасників, «Трудова громада» була не просто газетою, — під прикриттям її редакції

функціонував таємний штаб керівництва УПСР, який готувався до захоплення влади й навіть мав власні розвідку та контррозвідку.

Відомо, що кілька невдалих спроб повалення Директорії були ініційовані саме керівництвом радикальної частини українських есерів. Так, В. О. Голубович був серед лідерів Комітету охорони республіки (КОР), який готував у березні 1919 р. повалення Директорії. Мотивувалося це тим, що «з огляду на дезорганізацію державного апарату і можливі через це заворушення і порушення спокою представники українських соц.-демократів і українських соц.-революціонерів, разом з представниками кам'янецького селянського з'їзду і представниками кам'янецької залози, утворили Комітет охорони республіки для тимчасового представництва центральної влади республіки». Прикметно, що однією з головних вимог заколотників було припинення українсько-французьких переговорів та початок їх із РСФФР. Але цього разу державне керівництво УНР діяло швидко й рішуче. КОР було ліквідовано, а В. О. Голубовича заарештовано й ледь не розстріляно. Тільки активне втручання «товаришів по боротьбі» із соціалістичних партій врятувало його...

Однак перед остаточною поразкою УНР экс-прем'єр відходить від політичної діяльності, добровільно залишившись у Кам'янці з приходом червоних військ. Його тодішня дружина у своїх мемуарах стверджувала, що В. О. Голубович відмовився емігрувати тому, що вона не хотіла покидати Батьківщину. Та вірогідніше те, що це рішення було логічним наслідком його прорадянської політичної позиції. В. О. Голубовича було заарештовано ЧК й перевезено до Харкова. Спочатку один із лідерів УСРР, Володимир Затонський, наполягав на розстрілі, але невдовзі було вирішено провести показовий публічний процес УПСР, що почався у 1921 р.

Одним із прокурорів на цьому суді був майбутній міністр закордонних справ УРСР Дмитро Мануїльський, а серед свідків — колишній глава зовнішньополітичного відомства Народного Секретаріату В. П. Затонський. Процес було підготовлено за повною аналогією з московським есерівським процесом. Але якщо практична діяльність російської ПСР давала надзвичайно багатий матеріал для звинувачення, головним пунктом якого була організація терористичних груп, то з УПСР працювати українським чекістам було набагато складніше. Вони самі визнавали, що «документально доведені пункти звинувачення зводяться до окремих фактів, що не відповідають своїм змістом і вагомністю тим запитам, що висуваються до політичного процесу, яким передбачається процес Голубовича та інших». Що процес був значною мірою надуманим і переслідував тільки політичну мету — ідеологічно розгромити УПСР, видно навіть із вироку В. О. Голубовичу, в якому йдеться про події 1918–1919 рр. в надзвичайно тенденційному освітленні:

«...Голубович Всеволод Олександрович, як член УПСР, став на чолі міністерства Центральної Ради, аби вести озброєними силами боротьбу проти робітників і селян України і примушений тими ж селянами і робітниками втікати з України, закликав за згодою ЦК своєї партії, німецьке та австрійське військо на Україну для придушення робітничо-селянського визвольного руху (в інтересах буржуазії), та, що мав віддати

німецькому та австрійському уряду 60 мільйонів пудів хліба і піддатися німецькій окупації і цей акт державної зради зробив в інтересах української і міжнародної буржуазії;

б) припустив під час свого головування в уряді Центральної Ради нечувані жорстокості та мордування з боку окупаційних німецько-австрійських військ, а також розбещеної отаманщини щодо селянства і робітництва України і цією своєю злочинною пасивністю привів до встановлення влади гетьмана;

в) як член партії, з цілою своєю партією, в початку 1919 року підтримує уряд так званої УНР, поділяє його зовнішню та внутрішню політику, орієнтацію на так звану (так у тексті. — Д. Т.) Антанту, з метою силами і коштами останньої повалити Радянську владу на Україні;

г) в протязі 1919 року, як член УПСР, бере активну участь в бандитсько-повстанському русі в радянському тилу, по дорученню своєї партії редагує центральний орган "Трудова Громада", що ідейно обслуговує цілий повстансько-бандитський рух в радянському тилу;

д) як член УПСР, що увесь 1919 рік вела неупинну боротьбу проти Радянської влади на Україні як на фронті, так і в тилу, продовжував разом з іншими відповідальними представниками своєї партії, вже в 1920 році додержувати зв'язки з бандитсько-повстанським рухом, в яким в той час продовжувала брати участь ціла УПСР».

На суді экс-прем'єр каюся у минулих вчинках і просив надати йому можливість служити радянській владі. (Багато в чому це нагадувало процес у справі викрадення А. О. Доброго.)

В. О. Голубовича разом з кількома іншими обвинуваченими було засуджено спочатку до 10 років концтабору, потім термін ув'язнення знижено до 5 років, а після письмового каяття взагалі звільнено. Незвична для радянського режиму гуманність стосовно колишнього міністра закордонних справ і його однопартійців свідчила про те, що їх уже не вважали хоч якоюсь мірою небезпечними для більшовицької влади. Чекістське керівництво обґрунтувало це таким чином: «Вважаючи, що для них достатньо їх ганьби, вищі органи республіки в останній час постановили Голубовича і його співтоварищів звільнити, давши цим їм можливість зробитися чесними громадянами».

Вийшовши на волю за амністією, В. О. Голубович справді став «чесним громадянином», займався господарською роботою, навіть деякий час очолював Раду народного господарства УСРР. І це, мабуть, мало б свідчити, як «влада трудящих» перевиховує найзапекліших ворогів. У 1931р., коли почалася кампанія репресій проти українських національних діячів, В. О. Голубович був знову заарештований разом із своїм колишнім міністром закордонних справ М. М. Любинським та колишнім головою РНМ доби Директорії УНР Сергієм Остапенком, а також іншими відомими політичними діячами періоду Центральної Ради та Директорії у всуціль фальсифікованій справі «Українського національного центру» (УНЦ).

Українське ДПУ повернуло справу так, нібито УНЦ готував антирадянський заколот і проголошення державної незалежності України. Спочатку було вирішено зробити головою УНЦ М. С. Грушевського, а ряд відо-

мих політичних діячів УНР, зокрема В. О. Голубовича, М. М. Любинського та С. Остапенка, його найближчими помічниками. ДПУ при цьому настільки погано володіло інформацією про розподіл сил в українській еміграції, що хотіло зробити УНЦ філіалом ОУН. Але цю примітивну схему в Москві не затвердили, й республіканському ДПУ довелося перелаштовуватися. Однак роль, відведена В. О. Голубовичу в новому сценарію, була все одно досить вагома, що й зумовило його арешт.

Про подальшу долю В. О. Голубовича навіть в архівах спецслужб міститься досить мало інформації. За одним із документів він помер після тяжкої хвороби 17 травня 1939 р. у Ярославській в'язниці. Так трагічно закінчилося життя талановитого українського дипломата, який, незважаючи на всі помилки у своїй зовнішньополітичній діяльності, віддано служив українському народові...

Декларація Генерального Секретаріату від 12 (29.XI) жовтня 1917 р.

Генеральний Секретаріат, утворений волею демократії України, в ній черпаючи свою силу, на неї спираючись, в своїй діяльності має провадитися принципами і директивами, що вироблені демократією України, представленою в ЦР, і за всю діяльність відповідає перед цим своїм революційним демократичним парламентом.

Компетенція секретаріату

Разом з тим ГС признаний і затверджений jako вищий орган влади України. ВП тим самим стає в тісні державно-правові відносини до найвищих органів влади всеросійської республіки.

В інструкції ГС ці відносини точно не зазначені. Тому-то ГС в першу чергу розробляє по всіх секретарствах ті норми, якими мають визначатися межі компетенції кожного секретарства й всього секретаріату в цілому.

Основою нового життя кожна нація вважає право на своє національне державне самовизначення. Українська демократія голосом своїх з'їздів, організації революційного парламенту УЦР виразно зазначила майбутній національно-політичний стан свій, jako рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії. Стоячи твердо на визначеній позиції, що має на увазі єдність російської федеративної республіки, ГС в своїй національно-політичній роботі простуватиме до тої мети і організаційними, творчими засобами має забезпечити українському народові державне право на його землі. Основи будучого ладу

України, після умови з ВП 3 липня, має виробити УЦР в виді автономного статуту України; цим займається спеціальна комісія. ЦРГС ставить своїм завданням з свого боку всяко улегшати і допомагати роботі цієї комісії. Проект статуту має бути внесений в українські і всеросійські установчі збори. Першою умовою майбутнього ладу України має бути об'єднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці. Для забезпечення справедливих прав всього нашого народу, що прагне миру на основі самовизначення націй, ГС вживе всіх заходів, щоб на мирній конференції, яка обговорюватиме наслідки війни, були серед російської делегації і представники українського народу. Дбаючи за права українського народу, ГС однаково справедливо й уважно ставитиметься до національних прав і домагань усіх національностей, що заселяють територію України. Ніякого насильства, ніякого ламання права самовизначення націй на Україні допущено не буде.

Для найсправедливішого виявлення волі демократії України повинні бути скликані всенародні українські установчі збори, і для того ГС негайно приступить до складання відповідного законопроекту.

Боротьба з анархією

Переходячи до ближчих завдань, ГС має на меті перш за все зміцнити й розвинути здобутки революції. Війна, економічне винищення держави несуть за собою темне, несвідоме невдоволення широких народних мас. На цьому ґрунті ростуть анархія й контрреволюція. ГС через секретарство внутрішніх справ буде всіма силами рішуче боротися з проявами безладдя і контрреволюційними замахами за допомогою демократичних органів місцевого самоврядування.

На тому ж ґрунті війни і економічної руїни в краю поширюється епідемія грабежів, самосудів, анархістичних виступів безвідповідальних груп. Генеральне секретарство внутрішніх справ вважає за найкращий спосіб боротьби з цим лихом активну, організовану самодіяльність і самооборону населення. Для того секретарство виробляє законопроект про організації вільного козацтва, які силою самого життя, здорового інстинкту широких демократичних мас стали виникати по всіх усядах України. Правильно організоване, організаційно зв'язане з вищим органом влади революційної демократії краю ГС вільне козацтво, що буде в розпорядженні органів місцевого самоврядування, має стати твердою опорою з боротьби з елементами безчинств і злочинства.

Щодо демобілізації

Передбачаючи великі труднощі при переведенні демобілізації, секретарство внутрішніх справ організує в своєму складі де-

мобілізаційний відділ, входить в тісні організаційні зносини з відповідними організаціями та установами, військовими та громадськими, щоб об'єднати всі засоби в один широкий план забезпечення під час демобілізації місцевої людності.

Установчі збори

Довершенням великої російської революції мають бути установчі збори всеросійські. Секретарство внутрішніх справ буде всіма належними підлеглими йому апаратами допомагати й сприяти організації виборів. Найбільш певним засобом для того секретарство внутрішніх справ вважає заснування в його складі бюро по виборах, а також цілий ряд з'їздів, як з'їзд комісарів, представників народних управ (земств) і міських самоуправ та інших громадських установ, на які ГС спиратиметься в своїй органічній роботі. Одним з найголовніших завдань своїх ГС ставить сприяти широкому розвиткові діяльності місцевих самоуправ та поширенню їх компетенції. Це має стати головною умовою встановлення ладу на Україні.

Селянський пролетаріат

Утворена революцією велика російська федерація має спиратись на трудящі народні маси, селянство й пролетаріат. Інтереси трудящих повинні завше стояти на чолі, і перед ними мусять поступатися інші інтереси.

І тому перетворення централістичної Російської імперії в федеративну республіку само по собі ще не задовольнить усіх завдань, що постають з розвитком революції. Політична революція має повести до перетворення соціального устрою народів, що заселяють Росію.

Земельне питання

З цього огляду на чільне місце на Україні, як і по других краях російської держави, висовується земельне питання. Трудящим масам України належить право на землю, що вони її обробляють. Остаточне вирішення земельної справи належить українським і всеросійським установчим зборам. І ГС ставить собі завданням розробити для внесення на українські та всеросійські установчі збори план земельної реформи на Україні.

На ближчу ж чергу генеральне секретарство по земельних справах ставить собі упорядкування земельних відносин через місцеві земельні комітети з широкою компетенцією щодо розпорядження земельними фондами та з широкими засобами їх діяльності, організацію агрономічних сил на Україні та об'єднання всієї справи агрономічної допомоги. Буде поширено шкільну та

позашкільну сільськогосподарську освіту, хліборобську кооперацію, особливо хліборобські артілі.

Поруч з підготуванням переходу землі до рук трудящого народу генеральне секретарство земельних справ підготовлятиме перехід всіх лісів у національну власність. Для того генеральне секретарство має виробити план організації громадського лісоводства на основі національної культури і експлуатації лісу з розробкою його державно-громадським способом; для збільшення ж запасу лісу має виробитися план меліорації і використання всіх ялових земель на Україні. Охорона лісів та інших природних багатств України від грабіжницької експлуатації та нищення звертає на себе пильну увагу секретарства.

Економічний комітет

Визнаючи, що в теперішній час неможливо скасувати капіталістичну форму промисловості і торгу, ГС, однак ж, вважає що інтереси трудящих мас вимагають державного контролю і регуляції господарського життя, для чого в осередку економічного життя України в найближчому часі має стати економічний комітет; він має регулювати всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива і разом регулювати всю промисловість і торгівлю. Для поліпшення економічного життя України в першу чергу повинно ужити засобів, щоб розвивалися продуктивні сили краю та піднялася продуктивність праці, що так занепадала.

Фінанси України

В справі фінансів України генеральне секретарство фінансів признає необхідним найперше виробити в напрямі децентралізації спільнодержавних і спеціально місцевих українських фінансів. Україна повинна мати свій спеціальний бюджет поруч з загальнодержавним. Побільшення державних доходів України мусить статися через підвищення оподаткування маючих верств людності. Для того потрібно ввести прогресивне оподаткування маєтків та податок на незаслужений приріст їх вартості.

Але не досить знайти нові джерела державних доходів, так само потрібно знайти способи для того, щоб платилися ті податки, які вже установлені. Треба зауважити, що всі прямі податки не платяться; тому потрібно, щоб українські адміністративні органи, яким доручено побирати ці доходи, виявили в цім напрямі належну діяльність. Приближення влади до людності України, завдяки автономії, повинно в великій мірі допомогти цьому.

В найближчому часі буде вироблений законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати національний український банк, до якого мусять перейти всі справи

київської контори державного банку та всіх його відділів на території України.

Діяльність національного банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні — українського народного банку.

Робітнича політика

Надзвичайно важливою є справа регуляції економічного життя, організації праці та її законодавчої охорони. Для того найперше потрібно планомірно проводити програму робітничої політики, що тісно зв'язана обставинами нинішнього тяжкого часу і направлена до закріплення за робочим людом революційних здобутків та до утворення нових соціально-політичних установ, що дають робочому людові змогу шляхом законодавчим забезпечувати свою працю (палати праці, промислові суди і т. ін.).

Допомагаючи в цім усім заходам міністерства праці, спираючись на піддержку робітничих організацій і бачачи в згоді з ними запоруку повної користі, секретарство праці, з свого боку, доложить усі сили до того, щоб якнайповніше упорядкувати робітничу справу на Україні. Особливу увагу воно звертає на робітницьку справу в хліборобстві і сільськогосподарській промисловості.

Стоячи на принципі повної свободи коаліції, завойованої робітничим класом, секретарство праці при неминучих у сучаснім громадянстві колізіях між працею й капіталом буде обороняти інтереси господарського розвитку в цілості, намагаючись закріпити вплив примиряючих інституцій і помагаючи устанавляти колективні умови.

В сфері соціального забезпечення секретарство праці надає першорядне значення переведенню в життя нових поширених законів забезпечення.

Війна не повинна ні на хвилину одхиляти уваги від підготовки демобілізації промисловості. Заходи, до яких треба братися в боротьбі з безробіттям для регуляції робітничого ринку і для заснування сіток бірж праці з крайовою біржею на чолі, складають теж одне з найближчих завдань секретаріату.

Народна освіта

На полі народної освіти на протязі цього академічного року має бути вироблений і по змозі здійснений проект нової по змісту і по формі школи на Україні, на підставах демократичних і національних, причому кожна народність в своїх культурних пориваннях повинна мати відповідне задоволення при передачі завідування освітньою справою національних меншостей товаришам генерального секретаря національних справ при загальнім

контролі генерального секретаря освіти. Так само будуть зроблені заходи до того, щоб на протязі року утворились відповідні курси для учителів і видані були підручники та шкільні посібня як українські, так і інші, а також мають готуватися кадри лекторів для українських університетів та іншої вищої школи. Буде змінено форму шкільної управи в напрямі демократизації.

Буде одкрито в Києві педагогічну академію, народні університети, буде звернено особливу увагу на позашкільну освіту за допомогою всіх просвітніх товариств на Україні. Буде зроблено заходи, щоб вищий контроль над всіма школами (не тільки середніми, але й вищими) при захороні автономії вищої школи належав генеральному секретаріатові.

Інтереси національної умілості найдуть собі певного заступника в ГС, і в тій цілі засновано в секретарстві освіти відділ мистецтва.

Національні справи

ГС, обстоюючи права українського народу через секретарство національних справ, оборонятиме, забезпечуватиме національні меншини від юридичних і фактичних обмежень в громадських і політичних відносинах, сприятиме реорганізації на основах свободи і демократизму існуючих національних організацій і утворенню нових установ для вдоволення потреб їх національного життя. Взагалі секретарство національних справ слідкуватиме за національним життям народів України і сприятиме встановленню добрих між ними відносин. Разом з тим секретарство справ національних має бути заступником українських інтересів не тільки на Україні, але й за її межами. Щоб бути завжди в курсі національного життя і національних відносин, секретарство закладає інформаційний відділ, що рівночасно подаватиме найширші відомості про національне життя на Україні.

Адміністративний апарат

Ось ці завдання, які ставить собі ГС в найближчу чергу і яких має додержувати в своїй діяльності. Слід притім зазначити, що та діяльність його, особливо в перший час, поставлена в досить тяжкі обставини, з якими треба рахуватися. Перш за все доводиться організувати саму техніку цілком нової адміністративної машини, заводити і установляти нові, що не мають для себе традиції, відносини адміністративних осіб та інституцій. А що найважливіше — діяльність генерального секретаріату, обмежена самою сферою його компетенції. Інструкція ГС не затвердила його компетенції в справі продовольчій, дорожній, поштово-телеграфній, судовій та військовій.

Поширення Секретаріату

ГС вважає, що в цей грізний, відповідальний час ніяка організація краю не може провадитись без повної, цілковитої компетенції його в сфері продовольчої справи, і визнає необхідним негайне затвердження секретаріату продовольчих справ; вже виробляється для того і відповідний законопроект. Так само заінтересована Україна в справі транспорту та поліпшення дорожньої справи, особливо в зв'язку з майбутньою демобілізацією. Не втручаючись в сферу загальнозалізничодорожньої політики, ГС визнає за соб. пр. контролю над правильним виконанням планів і розпоряджень центрального правительства в справі транспорту, права представлення міністерству доріг до призначення на посади чи заміщення в них відповідних урядових осіб, право проведення доріг шосейних та інших ґрунтових, порядкування шляхами водяними. Для того ГС вважає необхідним затвердження секретарства доріг так само, як і секретарства пошт і телеграфів з аналогічним до секретарства доріг обсягом компетенції.

Суд на Україні

В справах суду на Україні ГС визнає необхідним, щоб апарати суду було краще пристосовано до місцевого населення відповідно до нових форм життя на Україні, а для цього потрібне затвердження секретаріату судових справ у складі ГС.

Військові справи

Організація українських військових частин іде безупинно. Будучи органічною потребою відродженої української нації, вона, як показали факти, стала позитивним фактором як в справі оборони на фронті, так і в справі охорони революції в державі. ГС, маючи на меті надати якомога більше планомірності в формуванні українських військових частин, визнає для сього необхідним затвердження секретарства військових справ. Признаючи, що командна влада мусить бути єдина, а так само мусить бути єдина система оборони, визнаючи цю компетенцію за верховним командуванням і військовим міністерством, ГС визнає разом з тим, що секретарству військових справ мусить бути надано компетенцію і відповідні права в сфері організації формування українських військових частин і зосібне право представлення військовій верхній владі на затвердження і усунення військових чинів у військових округах на території України і в усіх українських частинах війська.

Секретаріат виробить всі згадані проекти про затвердження секретарів і поведе їх шляхом законодатним.

По силі § 1 "Інструкції ГС" в сферу компетенції ГС входять лише п'ять губерній української землі. Цей механічний болючий поділ українського національного тіла теж складає чималу перешкоду для широкої та планомірної органічної праці ГС України і мусить бути найшвидше скасований, для чого єсть і певні формальні основи в самій інструкції, згідно з якими буде зроблено певні заходи.

Воля народу

З повною ясністю розуміючи всі ті труднощі та перешкоди і в це оддаючи всю свою працю для творення перших основ державного життя України, ГС в сей історичний момент більш ніж коли мусить черпати свою силу з самого джерела тої сили — волі народу, як орган влади революційної демократії України, представленої в її революційному парламенті — ЦРГС, є перейнятий глибоким переконанням, що його робота можлива лише в повнім єднанні з тими революційно-демократичними силами і що лише в довір'ї, співчутті та співробітництві з ними полягає весь успіх його діяльності.

Статут про державний устрій, права і вільності УНР

І. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною.
2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цебто громадянам УНР всіх разом.
3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.
4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародних Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в праводержавних відносинах якоїсь території до Республіки.
5. Не порушуючи єдиної своєї власті, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.
6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав у національних межах.

II. Права громадян України

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадянські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадянських прав громадянина УНР може тільки постановою Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяни в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правової охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; однак і в такому випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормування спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79—80.

20. Лише громадяни УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участі у виборах як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування, мають усі громадяни УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи власті Української Народної Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статусом.

23. Верховним органом власті УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової власті УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народних Міністрів.

25. Вищим органом судовим єть Генеральний Суд УНР.

26. Всякого роду справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки (§ 60 і 68).

IV. Всенародні збори Української Народної Республіки

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав до приблизно на сто тисяч людності і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім іншим правила виборів у Всенародні Збори устанавлюються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальності за свою політичну діяльність. Під час виконання своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, устанавлених Всенародними Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенародним Зборам. Признання мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місця нових виборів належить Всенародним Зборам.

31. Депутати до Всенародних Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш як трьома мільйонами, писаними заявками, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильності, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародних Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори втрачають свою повновасть з днем передачі її новообраним Всенародним Зборам. Між постановою про розписання виборів і скликання нових Всенародних Зборів не може минути більш як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародними Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародними Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародних Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові в справах, вичислених в § 32—33, Всенародними Зборами вибирається йому товаришів в числі, яке устанавлять Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильності рішень Всенародних Зборів треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішення звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішення спеціальною більшістю.

39. Законодавчі проекти вносяться на розгляд Всенародних Зборів:

- а) президією в порозумінні з Радою Старшин Зборів;
- б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародними Зборами;
- в) окремими депутатами, числом не менш 30-ти;
- г) Радою Народних Міністрів УНР;
- д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями — громадянами Республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, підтвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильності передає цю пропозицію Голові Всенародних Зборів.

40. Законодавчі проекти, внесені вказаним у § 39 порядком, передаються президією Всенародних Зборів до комісії і після доповіді комісії приймаються остаточно Всенародними Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціативи Ради Народних Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародних Зборів подаються до відома Ради Народних Міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти до ухвали нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародних Зборів нового складу (після нових виборів).

42. Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно $\frac{3}{5}$ присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародними Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім іншій випадку, не вказаним Конституцією, лад і діяльність Всенародних Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародних Зборів розпубліковуються ними, як випливає з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародних Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не поставлено інакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародних Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародних Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової та міліційної служби інакше, як постановою Всенародних Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені УНР без постанови Всенародних Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародних Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установлюють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки

50. Як вища виконавча власть УНР (§ 22) Рада Народних Міністрів її порядкує всіма справами, які застаються поза

межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народних Міністрів дістає свою повновасть від Всенародних Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народних Міністрів Голова Всенародних Зборів за порозумінням з Радою Старшини Зборів, і потім Рада Народних Міністрів подається на затвердження Всенародним Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народних Міністрів.

54. Число членів Ради Народних Міністрів і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародних Зборів має право ставити запитання Раді Народних Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародних Зборів.

56. Фракція Всенародних Зборів і депутати, в числі не менш 15-ти, можуть ставити Раді Народних Міністрів чи поодиноким її членам жадання вяснень, порядком §55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародних Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народних Міністрів, котрому більшість Всенародних Зборів УНР висловить недовір'я, складає свою повновасть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народних Міністрів, коли їй буде висловлена недовіра в цілості.

58. Постановою 2/3 Всенародних Зборів члени Ради Народних Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народних Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародних Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародних Зборів під час свого пробування в складі Ради Народних Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народної Республіки

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступовання в суді має бути прилюдне і усне.

62. Судова власть в рамках цивільного, карного і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодавні, ні адміністраційні органи власті.

64. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не включаючи й членів Всенародних Зборів та членів Ради Народних Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закону.

66. Найвищим Судом Республіки являється "Генеральний Суд УНР", зложений з колегії, вибраної Всенародними Зборами на протяг п'яти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функцій адміністративної власті.

68. В усім іншій організація і компетенція судів та особи і речової приналежності судової установлюється законом.

VII. Національні Союзи

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цебто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10000 громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду в своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народних Міністрів і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Всенародних Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69 права громадян УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості: кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядку, зазначеному в § 75 цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими уста-

новами. Законодавчі постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляються в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного Союзу.

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право: а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, опреділяється постановою Установчих зборів даної нації, котрі разом з цим опреділяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародними Зборами УНР.

Примітка.

Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародними Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародних Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу, з одного боку, та органами державного урядування, місцевого самоврядування і наших національних союзів, з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

VIII. Про часове припинення громадських свобод

79. У випадку державної konieczності (під час війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути часом обмежені, часто припинені.

ЛЮБИНСЬКИЙ
Микола Михайлович
(1891—1935)

Управляючий Міністерством закордонних справ УНР з 3 березня до 28 квітня 1918 р.

Постать М. М. Любинського фігура не менш трагічна в історії вітчизняної дипломатії, ніж його попередника В. О. Голубовича. За короткий термін зовнішньополітичної діяльності він проявив непересічний талант дипломата й досяг значних успіхів на міжнародній арені. Проте всі здобутки цього видатного українського політика були нівельовані тим, що міністр закордонних справ почав у якийсь момент відстоювати не загальнонаціональні, а вузькопартійні інтереси, і це стало основною причиною краху дипломатичних зусиль УНР.

М. М. Любинський народився 5 жовтня 1891 р. в селі Стріхівці Новоушицького повіту Подільської губернії в заможній селянській родині. По закінченні класичної гімназії він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Уже під час навчання юнак

брав активну участь в українському національно-визвольному русі й невдовзі перед закінченням став членом УПСР.

Ця організація складалася на той час в основному з молоді. За браком досвідчених політиків молодий філолог робить стрімку партійну кар'єру і досить швидко стає членом ЦК. В есерівському керівництві М. М. Любинський був особливо близьким до В. О. Голубовича, що в подальшому значною мірою зумовило зміст його державної та дипломатичної діяльності.

Від УПСР у квітні 1917 р. М. М. Любинський увійшов до складу Центральної Ради, з червня 1917 р. стає членом Малої Ради. Серед політичної діяльності М. М. Любинського того періоду можна виділити те, що він був секретарем комісії З'їзду народів Росії, який проходив 23—28 вересня 1917 р. На цьому заході були присутні делегати білорусів, молдаван, євреїв, латишів, литовців, естонців, грузинів, донських козаків. Головним питанням З'їзду стало обговорення майбутнього федеративного устрою децентралізованої Росії. Було створено постійний координаційний орган цього зібрання — Раду народів, секретарем якого й обрали М. М. Любинського.

На початку грудня 1917 р. керівництво Центральної Ради направило М. М. Любинського на Румунський фронт, де більшість військовослужбовців колишньої Російської армії становили українці, із завданням розповсюдити звернення Центральної Ради до всіх воюючих і нейтральних держав укласти загальний мир. Але він так і не встиг виїхати, бо був призначений членом делегації України на переговорах із Центральними державами в Бресті-Литовському.

М. М. Любинський стає одним із найактивніших членів делегації УНР. Показово, що під мирною угодою, укладеною 9 лютого 1918 р., а також під таємною угодою щодо Східної Галичини й Буковини, у підготовці якої він брав безпосередню участь, стоїть і його підпис. Останній договір став великим досягненням молодого української дипломатії і мав не останнє значення для подальшого об'єднання всіх українських земель. Наполеглива робота в цьому напрямі спочатку В. О. Голубовича, а потім М. М. Любинського в кінцевому підсумку змусила керівництво Австро-Угорщини піти на суттєві поступки. Майбутній глава МЗС цілком правильно розраховував на невтручання у цю справу Німеччини, бо будь-який варіант вирішення її влаштував. Більше того, німецьке керівництво було схильне прискорити підтримку української позиції, щоб шляхом створення автономії Східної Галичини мати додатковий важіль впливу на Відень, союзницькій вірності якого зовсім не довіряли в Берліні. Іншим, надзвичайно вдалим кроком М. М. Любинського була «цільова обробка» саме австрійських членів австро-угорської делегації.

Для Австрії значно гостріше, ніж для Угорщини, стояло питання голоду, й вона ладна була піти на більші поступки з метою отримання продовольства з України. Граф О. Чернин докладно розповів у своєму щоденнику, як був занепокоєний цісарський уряд таким (ініційованим українськими делегатами та особисто М. М. Любинським) поворотом мирних переговорів і як непросто приймалося рішення про таємну угоду. Доречно навести найцікавіші фрагменти згаданих записів про засідання державного керівництва двоєдиної монархії, присвячене цій проблемі:

«...помічник статс-секретаря фон Штумм казав наступне: “Міністерство закордонних справ стоїть у зв'язку з українцями і сепаратистський рух на Україні надзвичайно сильний. Для підтримання цього руху українці просили, щоб їм було обіцяно приєднання Холмської губернії і населених українцями областей східної Галичини. Оскільки Галичина належить Австрії, то бажання приєднати Галичину неможливо. Інакше було б, якщо Галичина була з'єднана з Польщею — тоді б поступка східної Галичини була б можлива”.

Скоріше за все, це питання, що викликає суперечки, вже давно вирішено німцями (курсив мій. — Д. Т.). 22 січня відбулась нарада, де було вирішено українське питання. Імператор відкрив нараду, після чого надав слово мені. Я вказав перш за все на труднощі, що протидіють укладенню миру з Петербургом... Після цього я виклав хід переговорів з українцями. Я повідомив, що спочатку українці вимагали поступки східної Галичини, що я відхилив. Вони також поставили категоричні умови щодо русинських областей, але й ця вимога розбилася від мою відмову. Зараз вони вимагають розділу Галичини й створення самостійної австрійської провінції зі Східної Галичини та Буковини. Я підкреслив ті важливі наслідки, які може мати прийняття української вимоги на подальший розвиток австрійсько-польських відносин. Компенсацією українців є то, що в самому мирному договорі буде укладатися і угода з торгових питань, яка дає нам можливість негайно отримати продовольство. Крім того, Австро-Угорщина буде вимагати принципу повної взаємності щодо всіх поляків, які живуть в Україні.

Я настійно підкреслював, що вважаю своїм обов'язком викласти хід мирних переговорів, так як остаточне рішення не може входити до моєї компетенції, але тільки до компетенції всього міністерства і перш за все австрійського міністра-президента. Австрійський уряд повинен вирішити, чи слід приносити цю жертву, чи ні, але при цьому я, звичайно, не залишив ніякого сумніву у всіх присутніх, що при неприйнятті українських вимог ми, найбільш вірогідно, не зможемо і в переговорах з Україною дійти до якихось результатів і будемо змушені, не заключивши у Бресті-Литовському ніякого миру, повернутися додому. (Цей виступ найкраще свідчить про те, що М. М. Любинський зміг дезорієнтувати австро-угорську делегацію щодо своїх справжніх намірів. Зрозуміло, що в умовах панування в Києві Народного Секретаріату і муравйовських військ УНР ніяк не могла диктувати умови мирного договору. — Д. Т.).

Після мене слово взяв міністр-президент, доктор Зейдлер. Він, перш за все, підкреслив необхідність негайного укладення миру, а після цього пояснив питання щодо створення Української імперської провінції, головним чином, із парламентарної точки зору. Міністр-президент вважав, що, незважаючи на очікувану опозицію поляків, складеться більшість у дві третини для прийняття відповідного законопроекту... Після Зейдлера виступав угорський міністр-президент доктор Векерле. Він вітав, перш за все, що українцям не були зроблені поступки відносно русин, які проживають в Угорщині... Доктор Векерле настійливо застерігав від втручання в австрійські справи ззовні, небезпека подібного кроку надзвичайно велика... імперія повинна відхилити будь-яке втручання ззовні...

Після цього, я знову взяв слово, щоб заявити, що я чудово розумію величезне значення і великі небезпеки, що є в моїй позиції... Я поставив доктору Векерле пряме запитання, що повинен робити відповідальний керівник закордонної політики, коли йому австрійський міністр-президент і обидва міністра продовольства (австрійський та угорський. — *Д. Т.*) одноголосно заявляють, що... катастрофа абсолютно неминуча, коли ми не отримаємо продовольства ззовні... ми знаходимося у становищі людини, яка щоб врятуватися повинна стрибати з вікна четвертого поверху. Ця людина не може думати, зламає він при цьому собі ногу, чи ні...

В кінці взяв слово загальний міністр фінансів Буріан, що, як і доктор Векерле застерігав від австрійської точки зору. Буріан підкреслював, що коли війна повинна змінити внутрішню структуру імперії, то ці зміни повинні бути внутрішніми, а не прийти ззовні... Він надалі підкреслив, що якщо австрійська точка зору про розділ Галичини буде реалізована, то у вищій мірі важлива форма проведення цього розділу. Барон Буріан радив параграфи, що відносяться до цього питання, не включати в мирний договір, але в його таємний додаток (саме пропозиція Буріана і була прийнята. — *Д. Т.*). В цій формі, за думкою Буріана, міститься єдина можливість послабити тяжкі наслідки кроків, що робляться австрійським урядом.

...Таким чином, австрійський уряд був не тільки своєчасно поінформований щодо запланованої домовленості з Україною, але ця домовленість була проведена за його прямою волею... і на його відповідальність».

Крім того, під час переговорів М. М. Любинський майстерно й гостро полемізував із головою делегації Раднаркому, першим наркомом закордонних справ РСФРР Л. Д. Троцьким. А той, як відомо, був одним із найдосвідченіших полемістів у Європі і проявив неабиякі здібності у царині зовнішньої політики. Керівник радянської делегації хотів будь-якими засобами довести, що делегація УНР є нелегітимною з міжнародно-правової точки зору, а Україну може представляти тільки українська радянська делегація, яку очолювали відомі комуністичні діячі Юхим Медведєв і Василь Шахрай. М. М. Любинському вдалося переконливо довести безпідставність тверджень червоного дипломата й дістати схвальну оцінку високопрофесійних дипломатів із німецької та австро-угорської делегацій.

Навіть такі державні діячі світового рівня, як керівники делегації Німеччини генерал, начальник штабу Східного фронту Макс Гофман і державний секретар закордонних справ фон Кюльман, вважали, що М. М. Любинський вдало визначив лінію поведінки української делегації. Ключове значення мав виступ М. М. Любинського 1 лютого 1918 р., коли він розвінчав неправомочність позиції делегації Народного Секретаріату представляти Україну. Саме після цього виступу представники Центральних держав остаточно визнали делегацію Центральної Ради як таку, що представляє «вільну суверенну державу». Граф О. Чернин зробив у своєму щоденнику характерний запис, що засвідчив, який вплив виступ М. М. Любинського мав на Л. Д. Троцького:

«Я просив українців переговорити, нарешті, із петербуржцями напряму; успіх був, мабуть, занадто великий. Представники України просто

засипали петербуржців дикою лайкою (австрійський аристократ явно перебільшує, характеризуючи деякі, може й занадто емоційні, моменти виступу М. М. Любинського як "дику лайку". — Д. Т.), що ясно свідчила, яка безодня лежить між цими двома урядами, і що ми не винні, що вони ніяк не можуть примиритися. Троцький був у такому розстроєному стані, що на нього було жалко дивитися. Він був страшенно блідий, обличчя його здригалося, він дивився прямо перед собою й щось нервово малював. Великі краплини поту струменіли у нього з лоба. Він, мабуть, важко переживав образи, завдані йому перед іноземцями його ж власними співвітчизниками».

Тези для виступу складали, звісно, всі члени делегації, але найважливішою була роль М. М. Любинського як полеміста. Річ полягала не в переконуванні німців і їх союзників у тому, що визнавати повноваження комуністичної української делегації на цьому етапі суперечило їхнім інтересам. Згадана проблема й так вирішувалася на користь дипломатів Центральної Ради. Значно важливіше було засвідчити перед міжнародною спільнотою, яка уважно спостерігала за перебігом переговорів, що Україна має всі підстави для визнання державної незалежності. Крім того, самотійне спростування тверджень Л. Д. Троцького українським представником показало, що молода українська дипломатія вже здатна до проведення ефективної зовнішньої політики і є гідним партнером на переговорах. Окремо слід наголосити, що М. М. Любинський зміг настільки ефективно вплинути на німецьких і австро-угорських представників, що вони й справді на деякий час повірили, що Центральна Рада зуміла вибити червоні війська з Києва. Зрозуміло, наскільки це полегшило йому досягнення основних цілей переговорів...

Слід також згадати ризиковану поїздку М. М. Любинського до Києва 29 січня 1918 р., що відбулася внаслідок зміни керівника української делегації й необхідності отримання інструкцій від уряду. По дорозі потяг захопили червоні війська, й український дипломат урятувався тільки завдяки мандату від Центральної Ради на переговори з харківськими делегатами.

На Брестських переговорах М. М. Любинський, незважаючи на вкрай напружену ситуацію, тримав у полі зору не тільки військові й політичні проблеми, а по можливості й економічні, намагаючись зменшити обсяги вивезення українського продовольства до Німеччини. Економічним радником делегації УНР, за його пропозицією, було призначено відомого економіста, майбутнього голову РНМ доби Директорії УНР Сергія Остапенка. Вони спільно виробили пропозиції, що дали можливість знизити обсяги вивезення продовольства до мінімально прийнятних меж.

Відомий діяч Центральної Ради Павло Христюк з приводу укладення Брестської мирної угоди зазначав, що «...в дальшому ході історичних подій Берестейський договір України з центральними державами не було використано, що колесо історії пройшло по нім і потрощило його, не зменшує значення цього договору в історії національно-визвольної боротьби і державного будівництва українського народу». Попри вкрай несприятливі зовнішні обставини, текст мирної угоди завдяки зусиллям В. О. Голубовича, О. О. Севрюка і М. М. Любинського загалом відповідав національним

інтересам УНР, в чому можна пересвідчитися з основних моментів цього міждержавного документа. Особливо слід звернути увагу на стилістику угоди, яку максимально визначали саме пропозиції української делегації:

Підписання українською делегацією Брестського мирного договору

«Тому, що український народ в протязу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання привернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини постановили заключити мировий договір з Правительством Української Народної Республіки. Вони хотять цим вчинити перший крок до тривкого і *для всіх сторін почесного світового миру* (курсив мій. — Д. Т.), котрий не тільки має вести до привернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому. Задля того до нав'язання мирових переговорів в Бересті-Литовськiм зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За правительство Української Народної Республіки члени Української Центральної Ради п. Олександр Севрюк, п. Микола Любинський і п. Микола Левицький.

За цісарське німецьке правительство державний секретар заграничного уряду, цісарський дійсний тайний радник п. Ріхард фон Кюльман.

За королівське болгарське правительство президент міністрів п. др. Василь Радославов, посол п. Андрій Тошев, посол п. Іван Стоянович, військовий повновласник п. полковник Петро Ганчев, п. др. Теодор Анастасов.

За цісарське османське правительство його величества великий везир Талат-Паша міністр справ заграничних Агмед-Нессімі-бей, й. в. Ібрагім Гаккі-паша, генерал кавалерії Агмед Ісед-паша і по предположенню своїх

Керівник української
делегаші О. О. Севрюк

повновластей, які признано добре і належно виставленими, згодилися на слідуочі постанови:

Стаття 1. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, з одної сторони, і Українське Народне Заступництво, з другої сторони, заявляють, що военний стан між ними покінчений, сторони, заключаючи договір, рішилися надалі жити взаємно в мирі і дружбі.

Стаття 2. 1) Між Австро-Угорщиною, з одної, і Українською Народною Республікою, з другої сторони, на скільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, котрі існували між Австро-Угорською монархією і Росією перед вибухом війни. 2) Дальше на північ ітиме границя Української Народної Республіки, починаючи від Тарнограду западно по лінії Білограй, Шебретин, Красностав, Пугачів, Радин, Межирічче, Сарнаки, Мельник, Високолитовськ, Каменець, Литовськ, Пружани, Вигановське озеро. Подрібно устанавлятиме границю мішана комісія після етнографічних відносин із углядженням бажань населення. 3) На випадок, якби Українська Народна Республіка мала мати границі ще з якою іншою державою почвірного союзу, застерігаються щодо того окремі умови.

Стаття 5. Сторони, що заключають договір, зрікаються взаємно звороту їх воєнних коштів, тобто державних видатків на провадження війни, як

також звороту їх воєнних шкід, тобто тих шкід, які повстали для них і їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенням всіх реквізицій, зроблених у ворожому краю.

Стаття 6. Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені додому: хіба б вони схотіли, за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях, або удатися до іншого краю...

Стаття 7. Сторони, які заключають договір, зобов'язуються взаємно завязати негайно господарські зносини і устроїти обмін товарів на підставі слідуючих постанов:

1. До 31 липня б. р. треба буде переводити взаємний обмін лишків найважливіших сільськогосподарських і промислових виробів для задоволення біжучих потреб згідно з такими постановами: а) кількість та рід витворів, котрих обмін передбачено в попередньому уступі, означить обостороння згода комісії, яка складається з однакової кількості членів з обох сторін і збереться негайно після підпису мирового договору;

б) ціни витворів при згаданім обміні означає по взаємній згоді комісія, котра складається з рівної кількості представників обох сторін; в) обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1000 німецьких державних марок в золоті рівні 462 карбованцям в золоті Української Народної Республіки, а також рівні 462 рублям в золоті бувшого російського царства...; г) обмін товарів, котрі мають бути установлені комісією, яка передбачена в уступі "а", відбувається через державні, або державою контрольовані центральні інституції, обмін же тих витворів, котрі не будуть означеними вище передбаченими комісіями, відбувається дорогою вільного обороту на підставі тимчасового торговельного договору, котрий передбачається в слідуючім числі...

Стаття 8. Привернення публічних і приватних правних зносин, виміна воєннополонених і бранців, амністійна справа як також справа поступовання з торговельними кораблями, які попали в владу противника, управильниться з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять дійсну часть нинішнього мирового договору і якомога рівночасно з ним стають правосильними.

Стаття 9. Умови, довершені в оцім мировім договорі, творять неподільну цілість».

Значною заслугою М. М. Любинського є формулювання статті VI мирної угоди Радянською Росією у найбільш прийнятній для України редакції:

«Росія зобов'язується негайно заключити мир з Українською народною республікою і визнати мирний договір між цією державою і державами четверного союзу. Територія України негайно звільняється від російських військ і російської Червоної гвардії. Росія припиняє будь-яку агітацію чи пропаганду проти уряду чи суспільних організацій Української народної республіки».

Слабкою ланкою в домовленостях УНР із Центральними державами було те, що О. О. Севрюк і М. М. Любинський погодилися на недосконалу формулу визначення державних кордонів України. В подальшому, після

Миренъ договоръ

между

България, Германия, Австро-Унгария и Турция

отъ една страна

и

Українската Народна Република

отъ друга.

Брестъ-Литовскъ, 9. февруарий 1918 година.

повалення Центральної Ради, згадана обставина створила значні ускладнення вже для гетьманської дипломатії, про що П. П. Скоропадський писав так:

«За Брестсько-Литовським договором, Німеччина визнала Україну в етнографічних кордонах. Це був основний принцип для майбутнього, за думкою панів, що приймали участь у підписанні ... договору, яким потрібно керуватися при проведенні українських кордонів. Виникав абсурд, але про це українські дипломати мало турбувались.

З однієї сторони... Україна вїжджала в саме серце Облaсті Війська Донського, захоплюючи при цьому Ростов... З іншої сторони, Кримський півострів, слабо, порівняно, населений українцями, не входив до складу України. Достатньо було подивитись на карту, щоб зрозуміти наскільки така держава не має даних для того, щоб бути життєздатною».

Від імені УНР М. М. Любинський підписав також «Відоzву до німецького народу» з проханням надати військову допомогу для боротьби з більшовиками. Ключовим у відозві був такий фрагмент:

«У тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помочі. Ми глибоко переконані в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть збоку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти і своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вдирання ворога...».

Саме на основі цього звернення 3 березня 1918 р. делегація УНР підписала у Бадені додаткові угоди про надання допомоги Україні Центральними державами, що легітимізувало у правовому відношенні перебування їхніх військових контингентів на українській території.

«Відоzва до німецького народу» дістала тоді дуже неоднозначну оцінку навіть у колах Центральної Ради. Звичайно, сам факт запрошення іноземних військ є принизливим для національної гідності, але єдиною альтернативою була повна ліквідація незалежної української державності. Центральна Рада, яка трагічно недооцінила питання розбудови власних Збройних Сил, не мала навіть мінімально достатнього війська для захисту, й тому іншого виходу, ніж звернутися по військову допомогу до Німеччини та Австро-Угорщини, не було. Можна знову згадати того ж таки В. К. Винниченка, налаштованого дуже критично до діяльності своїх колег по Центральній Раді. Він визнавав, що тільки введення німецьких військ дало змогу врятувати Україну від проведення над нею Раднаркомом «соціальних експериментів», які в Росії вилилися в «військовий комунізм» і «червоний терор». І головне, що можна цілком поставити в заслугу В. О. Голубовичу, О. О. Севрюку і М. М. Любинському — це те, що хоч якими тяжкими були умови Центральних держав, особливо в економічній сфері, та все ж таки вони зберігали основи національної державності й залишали перспективи розвитку в разі зміни міжнародної ситуації. Крім того, слід пам'ятати, що дипломатія Центральної Ради на цьому етапі досягла стратегічної мети — в Берліні, хоч якоюсь мірою почали дослухатися до національного уряду. Проте пізніше керівництво Центральної Ради, в тому числі й М. М. Любинський, відійшло від цього реалістичного курсу, що ледь не спричинилося до державної катастрофи.

Після запрошення німецьких військ М. М. Любинський разом з іншими членами української делегації підписав звернення до українського народу, в якому безпідставно переводив питання більшовицької експансії в етнічну сферу:

«Для того, щоб скоріше вигнати розбишак і дати лад та порядок нашому краю, призвали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі. Разом із німецьким військом іде до нас свіжа українська армія, зложена з наших полонених братів, котрі так довго чекали на поворот до Рідного Краю. Віднині німці вже не вороги нам, і ми кличемо усіх громадян Української Народньої Республіки спокійно і довірливо стрічати німецьке військо і ставати разом з ним до оборони Рідного Краю від кацапських розлючених підкуплених банд».

У сформованому В. О. Голубовичем новому складі уряду УНР М. М. Любинський стає за рішенням прем'єра керівником зовнішньополітичного відомства. Щоправда, він був затверджений не міністром, а управляючим міністерством закордонних справ. Це можна пояснити скоріш за все тим, що глава уряду, який приділяв питанням зовнішньої політики надзвичайно велику увагу, хотів зберегти абсолютний контроль над міністерством, а це легше було зробити за умови відсутності повноцінного міністра. Тоді, в разі виникнення якихось суперечностей, можна було змінити керівника МЗС без згоди Центральної Ради. Проте навряд чи В. О. Голубовичу потрібно було вдаватися до подібного кроку, адже М. М. Любинський був політичним однодумцем прем'єра, і їхні погляди на зовнішню політику УНР цілковито збігалися. В подальшому статус М. М. Любинського вже не мав ніякого значення; він користувався всією повнотою влади в МЗС, і в значній кількості документів фігурує саме як міністр (далі ми його так і називатимемо). Якби не стався гетьманський переворот, то М. М. Любинського, найвірогідніше, було б затверджено міністром (на це В. О. Голубовичу просто забракло часу).

За діяльності М. М. Любинського були здійснені подальші кроки в розбудові професійної дипломатичної служби. Він детально розробив законопроект «Про закордонні установи УНР», готувалися до відкриття спеціальні курси для консульських працівників. Потому згадані ініціативи дістали логічне продовження вже за влади гетьмана П. П. Скоропадського. Тоді за ініціативи глави МЗС Д. І. Дорошенка було прийнято «Закон про посольства і місії Української Держави», який регулював роботу консульських установ, та відкриті курси підготовки консульських працівників.

В умовах німецько-австрійської окупації М. М. Любинський змушений був демонструвати антиантантівський зовнішньополітичний курс — на початку березня 1918 р. з України були вислані військові представники держав Згоди, дипломатичні відносини УНР підтримувала тільки з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Румунією. Але при цьому М. М. Любинський повністю підтримував лінію прем'єр-міністра В. О. Голубовича на невтручання німецько-австрійського командування у внутрішні справи України. Зокрема, він за особистим дорученням голови РНМ надіслав ноту головнокомандувачеві німецьких військ в Україні фельдмаршалу Г. Ейхгорну з протестом проти наказу про негайне засівання ланів

від 6 квітня 1918 р., яким відверто порушувався державний суверенітет України.

Міністр закордонних справ УНР висловив також своє різке невдоволення запровадженням німецьких військових судів на території України, які були встановлені за наказом німецького окупаційного командування 25 квітня 1918 р. Згадані дії зовнішньополітичного відомства формально були правильними. Проте за реальних умов окупації згадані заходи М. М. Любинського призводили до протилежного ефекту: Центральна Рада не мала засобів для протидії фельдмаршалові Г. Ейхгорну. Тому потрібно було не вдаватися до демонстративних конфронтаційних дій, а намагатися захистити національні інтереси в ході ініціації переговорного процесу, хоча, звичайно, це було б надзвичайно важко реалізувати. Подібні ж, головню пропагандистські, кроки тільки посилювали позиції тієї групи в німецькому військовому керівництві, що виступала за повалення режиму Центральної Ради.

Керівник зовнішньополітичного відомства не обмежувався надсиланням німцям нот конфронтаційного змісту, він також проводив активну роботу безпосередньо в Центральній Раді, намагаючись дістати повну підтримку своєї з В. О. Голубовичем діяльності. Ще раз наголосимо, що така принципово правильна зовнішньополітична лінія реалізувалася абсолютно незграбно й непрофесійно. Відхід від орієнтації на Центральні держави здійснювався М. М. Любинським надто демонстративно, що викликало в Берліні велике роздратування й не приносило користі національним інтересам УНР.

Міністр закордонних справ навіть не вживав кроків для наведення негласних контактів із представниками держав Антанти, що було нагальною необхідною у разі розриву з Німеччиною чи її поразкою. М. М. Любинський ніяк не міг зрозуміти, що потрібно було проводити вкрай обережну й виважену зовнішню політику, ні за яких обставин не вдаючися до авантюричних по суті дій. Глава МЗС разом із В. О. Голубовичем, навпаки, основний акцент робив на демонстрації своєї «незалежності» від німців, і в квітні це стало домінантою його діяльності. Хоча одночасно міністр закордонних справ не хотів іти на остаточний розрив із Центральними державами, проводячи політику ризикованого балансування.

М. М. Любинський безпідставно вважав, що німці не будуть надто жорстко реагувати на декларативні дії МЗС, які практично нічим не підкріплювались, а впливова ліва частина Центральної Ради задовольниться цією демонстрацією принциповості у відносинах із Центральними державами. Крім того, М. М. Любинський значною мірою перебував під самогіпнозом фраз про «світову демократію», вважаючи, що на німців справляє вплив міжнародна громадська думка, якої на той час у світі, розколотому фронтами світової війни, взагалі не існувало. У кінцевому підсумку, дії М. М. Любинського призвели до того, що «яструби» в німецькому військовому командуванні та посольстві дістали цілком достатні для Берліна аргументи для повалення Центральної Ради. А парламентські радикали після систематичної їх «обробки» М. М. Любинським почали звинувачувати сам уряд, сфор-

мований УПСР, у проведенні недостатньо рішучої політики стосовно окупаційного командування.

На останньому засіданні Центральної Ради 28 квітня 1918 р., за день до гетьманського перевороту, плоди цієї недалекоглядної, суто вузькопартійної політики, немалий внесок у реалізацію якої вклав і М. М. Любинський, далися взнаки. Спочатку пролунало кілька дуже різких антинімецьких виступів членів парламенту, багато в чому зумовлених попередньою пропагандистською діяльністю МЗС. Згодом було оголошено й основну ідею В. О. Голубовича та М. М. Любинського — звернення до «світової демократії», яка «повинна» допомогти Україні. Звучала також пропозиція (яка, знову ж таки, вийшла з надр відомства М. М. Любинського) надіслати протест у Берлін проти дій німецького військового командування в Україні. До речі, перед цим міністр намагався зіграти на деяких суперечностях між німецьким МЗС і військовою владою. Але не знаючи реальної розстановки сил у столиці Німеччини, робив це неефективно. По-перше, хоча міжвідомчі суперечності й справді були, але не в такому великому обсязі, як уявляв М. М. Любинський. По-друге, німецькі військові мали на цей час у державі абсолютну перевагу у прийнятті стратегічних рішень.

Засідання Центральної Ради продемонструвало, що позиція більшості її членів виявилась негативною до курсу М. М. Любинського у відносинах із Німеччиною, що почав трактуватися як занадто поміркований і нерішучий. Логічним наслідком цього стало визнання діяльності всього есерівського уряду незадовільною. В. О. Голубович і його креатура в МЗС самі опинилися в становищі перших жертв розв'язаної ними пропагандистської кампанії. І вже після проголошення недовіри уряду до приміщення парламенту ввірвався загін німецьких солдат, і почалися арешти українських урядовців, звинувачених у причетності до справи викрадення банкіра А. О. Доброго.

М. М. Любинський, справді, був причетний до цього скандалу, що став приводом для арешту німцями більшої частини уряду УНР. В останні дні перед поваленням Центральної Ради німецька контррозвідка зуміла напасати на слід справжньої, а не міфічної підпільної організації. І одну з керівних ролей в організаційному плані там відігравав міністр закордонних справ. Ідеться про «Організацію оборони України», до якої також входили військовий міністр, міністр земельних справ, дружина міністра внутрішніх справ і один з товаришів глави МВС. Ця організація планувала початок збройного повстання проти австро-німецьких військ і вигнання їх із території України. Незрозуміло тільки, якими силами хотів М. М. Любинський реалізувати подібні глобальні плани (вже навіть проводилися «генеральні репетиції» з метою нейтралізації німецьких агентів шляхом переміщення їх із Києва до Харкова). Німецькі війська в Україні налічували близько 300 тис. чоловік, тоді як Центральна Рада не мала у своєму розпорядженні надійних загонів, за винятком хіба що січових стрільців Євгена Коновальця. Слід зазначити, що питання можливого зв'язку цієї конспіративної організації зі спецслужбами Франції досі залишається відкритим, але відомо про активну роботу французької розвідки щодо дестабілізації німецького тилу в Україні.

Подальші події в приміщенні Центральної Ради В. К. Винниченко, що був їх свідком, описував так:

«28 квітня 1918 року, коли Центральна Рада обговорювала накази Айхгорна, коли "революціонери" типа М. Порша вимахували кулаками і кричали: "Пане Айхгорне, знайте своє місце!", в будинок українського Парламенту, Української Центральної Ради ввійшли солдати того самого пана Айхгорна, влетіли в залу засідань, де говорились такі сміливі промови, звеліли всім депутатам підняти руки до гори й наказали видати їм негайно міністра внутрішніх справ М. Ткаченка, міністра військових справ Жуковського, управляючого міністерством закордонних справ Любинського, міністра хліборобства Ковалевського й директора департаменту внутрішніх справ Гаєвського. З названих були тільки Любинський і Гаєвський. Їх було тут же арештовано. Усю ж Центральну Раду вилаяно, загрожено й переписано... Це була прелюдія кінця».

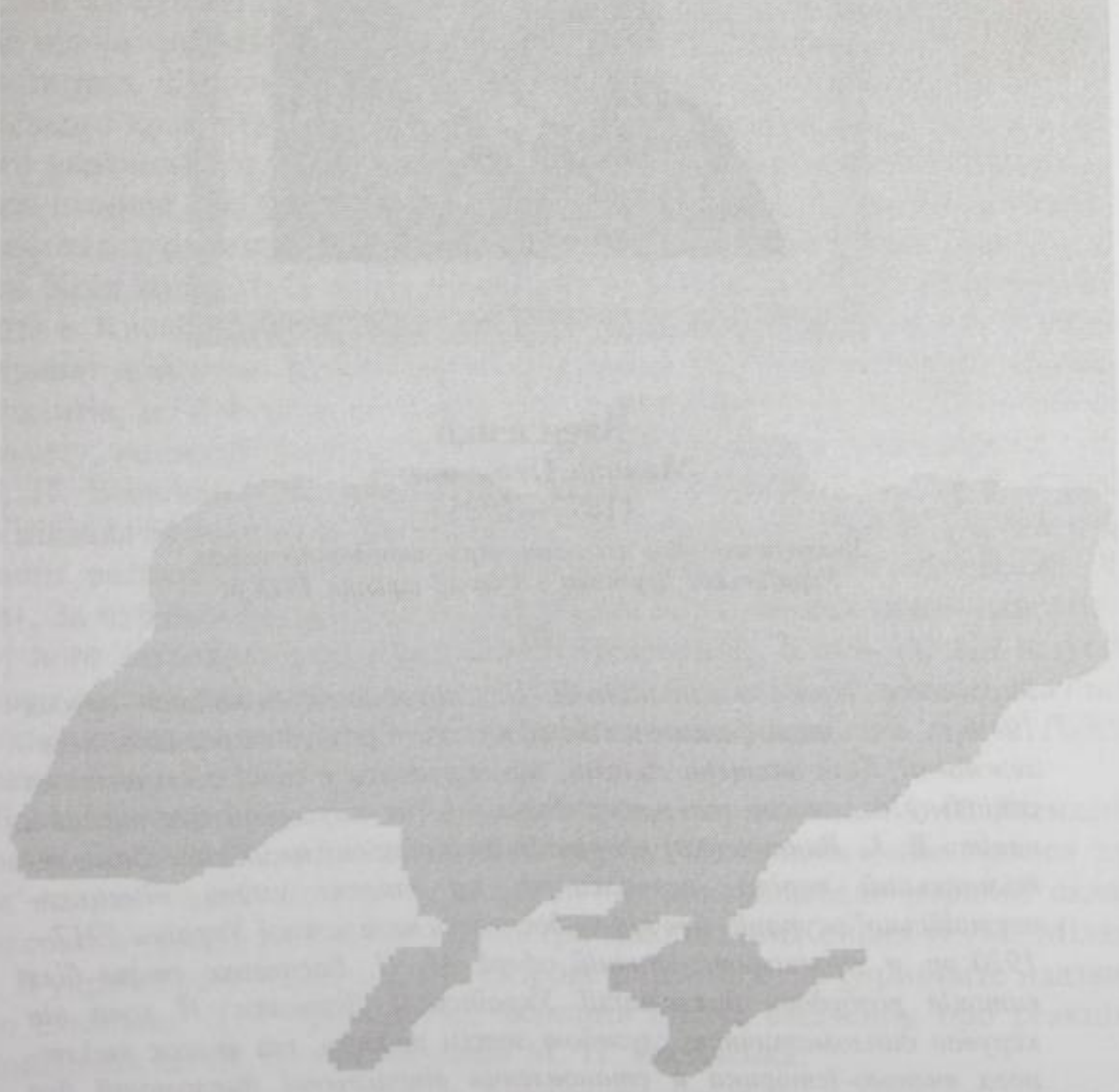
Свідки цієї події розповідали, що німці показово знущалися над заарештованим міністром закордонних справ — поставили його обличчям у куток і заборонили повертатися.

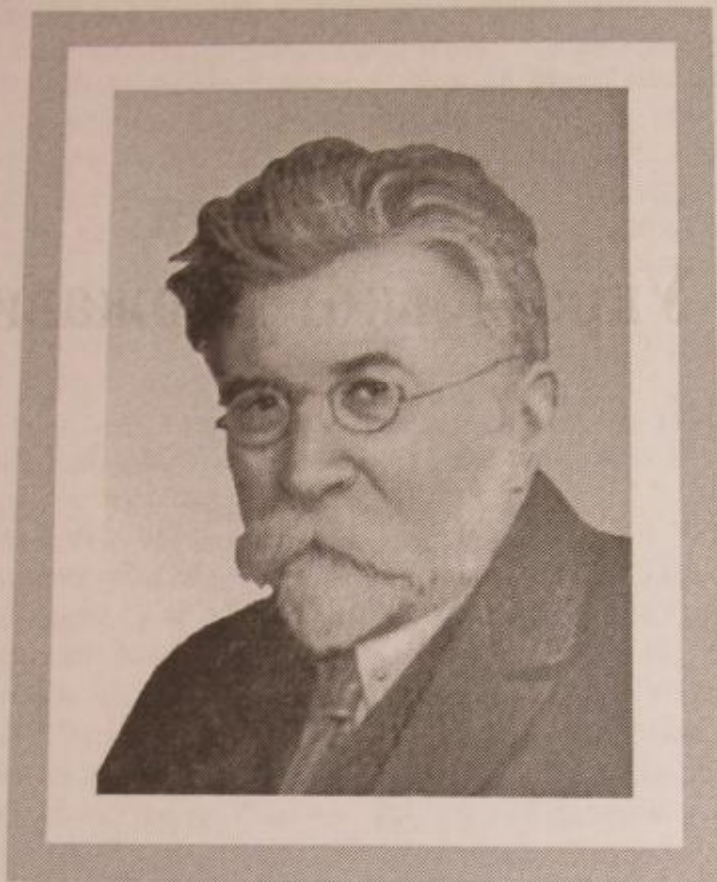
Після звільнення з німецького ув'язнення в грудні 1918 р., коли війська Директорії увійшли в Київ, М. М. Любинський відійшов від будь-якої політичної діяльності. У 20-х роках він працював у галузі філології: науковим співробітником Інституту наукової мови ВУАН, редактором інститутського часопису «Вістник Інституту української наукової мови». Весь цей час М. М. Любинський перебуває під постійним наглядом ДПУ УРСР, що щільно оточила його кільцем секретних агентів. За обліками радянської спецслужби він проходив як один із провідних лідерів «українських буржуазних націоналістів», і доля вченого, фактично, була вирішена заздалегідь.

У 1931 р. колишній керівник зовнішньополітичного відомства УНР був заарештований у справі «Українського національного центру». Нічого суттєвого і компрометувального, навіть із погляду радянського режиму, на нього не було. Проте голові ДПУ УРСР Всеволоду Балицькому дуже хотілося у цій майже фантастичній справі (завдяки фігуруванню в ній таких відомих постатей, як М. М. Любинський, В. О. Голубович, С. Остапенко) показати свої професійні «досягнення». Постать колишнього міністра закордонних справ Центральної Ради прекрасно слугувала для цього, і слідчі просто «записали» мовознавця до складу керівництва міфічного УНЦ. Про це свідчить і те, що М. М. Любинський відбувся «тільки» засланням на Північ.

За деякими даними, М. М. Любинський помер на засланні на початку 30-х років, але точну дату смерті колишнього керівника МЗС УНР за архівними джерелами встановити не вдалося. Він був одним із перших дипломатів незалежної Української держави, і цього тоталітарному режиму було достатньо для його знищення...

Дипломатія Української Держави

Василенко
Микола Прокопович
(1877—1935)

*Виконуючий обов'язки міністра закордонних справ
Української Держави з 3 до 20 травня 1918 р.*

Українська Держава гетьмана П. П. Скоропадського квітня—грудня 1918 р., яка мала феноменальні здобутки в розбудові реальної незалежності, була знищена силами, що спиралися у своїй діяльності на соціальну демагогію та пряму допомогу (це змушений був визнати навіть В. К. Винниченко) зовнішніх антинаціональних сил. Саме гетьманський період, незважаючи на тяжкі умови німецько-австрійської окупації, був піком досягнень незалежної України 1917—1920 рр. в зовнішньополітичній сфері. М. П. Василенко стояв біля витоків розбудови дипломатії Української Держави. Й хоча він керував дипломатичною службою зовсім недовго, та внесок видатного вченого-історика в становлення вітчизняної дипломатії був досить значним, а накреслений ним стратегічний курс України на

міжнародній арені реалізовувався майже до кінця правління гетьмана П. П. Скоропадського.

Народився М. П. Василенко 1 квітня 1877 р. в селі Єсмані Глухівського повіту в небагатій дворянській родині. Батько його дослужився лише до посади пристава і, звичайно, коштів у великій сім'ї завжди бракувало. Проте батьки зробили все можливе, щоб їхній улюблений син здобув належну освіту. Саме від батька М. П. Василенко дістав перші уроки любові до всього українського, про що писав так: «Батько мій добре знав і розмовляв по українські, знав багато пісень, казок, оповідань, любив усе українське». Впевненість у майбутньому відродженні української культури стала особистим надбанням молодого дворянина.

Середню освіту М. П. Василенко здобув у класичній гімназії. Потім навчався на історико-філологічному факультеті Дерптського (нині Тартуського, Естонія) університету та Новоросійському університеті в Одесі, в якому екстерном склав іспити за повний курс юридичного факультету. Таким чином юнак здобув дві спеціальності — філолога та історика права.

Ще під час навчання у Дерпті М. П. Василенко проявляв значний інтерес до питань відродження національної української культури. Студент із Глухівського краю стає організатором першого в Естонії національно-культурного українського товариства — «Української студентської громади».

Уже пізніше він бере участь у випуску журналу «Киевская старина», який вважався одним із провідних українських культурницьких видань того часу. Крім того, М. П. Василенко працює в Українському науковому товаристві в Києві і редагує його «Записки». В 1909 р. український учений стає приват-доцентом Київського університету Св. Володимира. За відгуками студентів, це був один із найкращих викладачів історико-філологічного факультету, на лекції якого приходили і студенти інших спеціалізацій.

М. П. Василенко не обмежується працею у сфері науки та культури, його цікавлять політичні питання. Під час революції 1905 р. учений стає головним редактором ліберальної українофільської газети «Киевские отклики». За публікацію критичних матеріалів, спрямованих проти царського уряду, його засуджують до однорічного ув'язнення. В цей час він вступає до партії російських конституційних демократів, в якій завойовує значний авторитет серед вищого партійного керівництва, зокрема її лідера Павла Мілюкова.

Після Лютневої революції Тимчасовий уряд призначив М. П. Василенка попечителем Київського шкільного округу. Це призначення сталося завдяки впливу партії кадетів, яка фактично контролювала перший склад Тимчасового уряду, та особисто міністра закордонних справ П. М. Мілюкова. В українських колах згадане кадрове рішення було сприйняте надзвичайно схвально. Д. І. Дорошенко залишив цікаве свідчення про реакцію національних діячів на призначення М. П. Василенка:

«...Мало велике значіння іменування куратором київської шкільної округи М. П. Василенка (з дня 7 квітня н. стилю), а помічником його

В. П. Науменка (з дня 10 квітня). Обоє були давні українські діячі й педагоги, отже, з цим іменуванням шкільна справа в значній частині української території переходила в українські руки. В кінці літа 1917 р. Василенко був призначений на посаду товариша міністра освіти, а на його місце як куратор був призначений Науменко. Призначення Василенка і Науменка були зустрінуті українським громадянством з великим задоволенням. І той, і другий виступили в пресі з різними заявами про свою працю на полі реорганізації шкільництва на Україні. Ці заяви підходили під загальний настрій перших тижнів революції; вони були зложені в загальних словах, тут говорилося й про пошанування прав меншостей, і про обережність та поступливість в переведенні реформ, і про широкі перспективи, які одкриваються перед діячами на полі освіти на Україні».

На восьмому з'їзді Партії Народної Свободи (кадетів), що проходив 9—12 травня 1917 р. в Петрограді, М. П. Василенко обирається членом ЦК ПНС. З кінця травня 1917 р. він уже товариш міністра освіти Тимчасового уряду, в якому входить до його несоціалістичної поміркованої частини. За час роботи в уряді М. П. Василенко встиг дуже багато зробити для становлення української освіти та демократизації навчального процесу в цілому.

Після Жовтневої революції М. П. Василенко повертається до Києва і стає в опозицію до внутрішньої радикальної політики Центральної Ради. В березні 1918 р. він входить до керівництва «Української національної громади» і бере безпосередню участь у підготовці гетьманського перевороту (не стільки в конспіративно-організаційному, скільки в концептуально-ідеологічному плані). Хоча, за деякими даними, М. П. Василенко особисто контактував із начальником штабу німецьких окупаційних військ генералом Вільгельмом Гренером, який мав абсолютний вплив на свого начальника фельдмаршала Г. Ейхгорна. Якщо це насправді так, то майбутній керівник гетьманського зовнішньополітичного відомства відмінно впорався з завданням — німецьке командування зробило все, від нього залежне, щоб прихід до влади П. П. Скоропадського пройшов без зайвих ускладнень. Гетьман при цьому наголошував на особливо прихильному ставленні до нього саме генерала В. Гренера:

«24 квітня генерал Гренер... попросив мене прийти до нього. Увечері я направився в дім Бродського на Єкатерининській вулиці, де розміщувалось "Оберкомандо"... Гренер почав з того, що сказав мені, що німці не втручаються в наші внутрішні справи, але що, з огляду на положення в країні, що сталося, і неможливості працювати з урядом, вони тим починанням, які я збираюсь проводити, співчують, але щоб, перед тим як висловитися конкретніше, просять мене вислухати проект домовленості зі мною.

Проект цей складався з кількох пунктів... перший пункт, підтвердження про те, що... я визнаю їх договір з Центральною Радою; по-друге, що я зроблю кроки до того, щоб найближчим часом була врегульована валюта; по-третє, — чи буду згоден на встановлення правильного контролю по вивозу продовольчих припасів... Четвертим була вимога... щоб я провів закон про те, що німецькі війська мали право отримувати в районах їх розташування необхідні продукти... П'ятий — щоб сейм було зібрано лише в

той строк, коли не буде перепон з боку німецької влади. Шостий — прийняття на себе зобов'язання відродження судового апарату й спостереження за правильним його функціонуванням... Сьомий — поновлення вільної торгівлі...

На мене цей генерал справив дуже добре враження. Спокійний, врівноважений і чесний... В подальшому Гренер вказав, що я можу повністю розраховувати, у випадку вдалого перевороту, на сприяння німецьких військ і справі відродження порядку і підтримання мене і мого уряду. В день же перевороту вони будуть триматися нейтралітету, але великого безладу вони на вулицях допустити не можуть, і тому він радив мені якомога ретельніше обдумати спосіб дій для захоплення урядових установ і особливо важливих осіб».

Однак було б помилкою вважати, що М. П. Василенко став у цей час прихильником абсолютної орієнтації України на Німеччину. Його подальша діяльність у зовнішньополітичному відомстві Української Держави не дає підстав для подібних тверджень. Скоріше, навпаки — майбутній міністр закордонних справ вважав, що на даний момент підтримка Берліна є оптимальною саме через те, що в Німеччині вже не було шансів на перемогу у Світовій війні. Й саме тому Україні не загрожувала небезпека стати де-факто німецьким протекторатом. В подібній позиції є, звичайно, деякий елемент парадокса, але її розділяв й П. П. Скоропадський. «...Ми зберегли б Україну від більшовиків, — писав він, — ніяк не торкаючись інтересів Entente-и і не втягуючись більше в німецький мішок. Саме усвідомлення, що німці у світовій війні не можуть перемогти й диктувало нам можливість із ними розмовляти для врятування краю від загибелі». Не буде перебільшенням стверджувати, що саме в цих словах і була закладена основна програма МЗС під керівництвом М. П. Василенка, а надалі даний курс продовжували реалізовувати Д. І. Дорошенко і Г. О. Афанасєв.

Загальна концепція політичної діяльності М. П. Василенка цілковито збігалася з Грамотою П. П. Скоропадського до українського народу, в якій він накреслив основні засади державного будівництва:

«Громадяне України!

Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Врятувалася Вона завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по сей час боротися за вільність і спокій України.

При такій піддержці в усіх зродилася надія, що почнеться відбудовання порядку в державі й економічне життя України увійде нарешті в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будівництва України, бо було зовсім нездатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна й безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При таких становищі, що загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнулись усі трудові маси населення. Вони виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відгукуватися на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтуванні приложених при сім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також усі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри й товариші їх звільнюються. Всі інші урядовці, що працюють у державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

... я буду твердо стояти законности в Українській Державі...

Права приватної власности, як й цивілізації, відбудовуються ...

На економічнім і фінансовім полі свобода торгівлі ...»

З 30 квітня до 8 травня 1918 р. М. П. Василенко на особисте прохання гетьмана П. П. Скоропадського тимчасово виконує обов'язки Голови Ради Міністрів. Цікаву характеристику мотивів входження М. П. Василенка до уряду дає безпосередній учасник перевороту Микола Могилянський, котрий наприкінці гетьманського правління перейшов на дипломатичну службу:

«...завжди і всюди він (гетьман П. П. Скоропадський. — Д. Т.) лишався тим, чим був, тобто цілковитим джентльменом в англійському значенні цього поняття. У не такий складний, відповідальний час він був би, думається, непоганим конституційним правителем. Коли мотиви самолюбства й честолюбства могли грати роль у тій історичній драмі, де центральною фігурою був П. П. Скоропадський, то ми, звичайно, не повинні забувати, що покупалось все це недешевою ціною. Не у всіх, навіть, вистачало і не у багатьох вистачило б хоробрості покласти на свої плечі тягар гетьманської влади.

Не можна тому не схвалити тих, хто вирішив розділити з П. П. Скоропадським тягар цієї влади.

Першим за себе і позитивно вирішив це питання професор Київського університету М. П. Василенко, колишній товариш міністра народної освіти при Тимчасовому уряді в Петербурзі, що належав до партії кадетів і поміркований націоналіст-українець.

Людина у вищій мірі чесна, спокійна та добросовісна, він багато праці поклав на формування першого кабінету міністрів Скоропадського, куди і увійшов міністром народної освіти й тимчасово прем'єр-міністром й міністром закордонних справ. В подальшому голова Сенату, він користувався весь час великим впливом у Скоропадського і значним авторитетом у Раді міністрів.

Людина чиста, який особисто нічого не шукав, культурний українець і друг Росії, він, на жаль, мало імпував німцям, не знаходив достатньої твердості у зносинах із ними. Працював він надзвичайно інтенсивно, спокійно, намагаючись створити мирні відносини між українцями й росіянами».

НАКАЗ

ГЕТЬМАНА ВСЕЇ УКРАЇНИ

3 Травня 1918 р.

№1.

Згідно Статті 3-й Закону про Тимчасовий Державний устрій Української Держави призначаю Отаманом Ради Міністрів Ф.А.Ді з о г у б і затвержую складний ним кабінет Міністрів в нижче-вказаному складі:

Отаман Ради Міністрів і Міністр Внутрішніх Справ і Т. в . об. Міністра Пошт і Телеграфів Ф.А.Ді з о г у б .
Міністр Фінансів А.К. Р ж е п е ц ь к и й .
Міністр Торгу і Промісловости С.М. Г у т н и к .
Міністр Продовольчих Справ Ю.Ю. С о к о л о в ч о в с ь к и й .
Міністр Праці В. М. В а г н е р .
Міністр Народної Освіти і Т.В. об.
Міністр Закордонних Справ М.П. В а с и л е н к о .
Міністр Народнього Здоров'я В.Ю. Д ю б и н с ь к и й .
Міністр Шляхів В.А. Б у т е н к о .
Міністр Судових Справ Н.П. Ч у б и н с ь к и й .
Державний Контролер Г.Е. А ф а н а с ь е в .
Т.В. об. Міністра Військових Справ і Фльоту
начальник Генерального Штабу С л і в і н с ь к и й .

ГЕТЬМАН ВСЕЇ УКРАЇНИ

Павло Скоропадський

Державний Секретарь

Михайло Тимішук

Згідно з оригіналом

Павлов

З 3 до 20 травня 1918 р. М. П. Василенко одночасно виконував обов'язки міністра закордонних справ. Він так пояснював свої мотиви прийняття державної посади: «Я прийняв на себе обов'язки міністра, уважаючи це своїм обов'язком. Я не думаю виправдовуватись. Я не зійду з позиції, котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади».

На цьому посту він починає формувати апарат МЗС, який від часів Центральної Ради перебував у зародковому стані. За ініціативи керівника зовнішньополітичного відомства Української Держави було прийнято на роботу до міністерства високопрофесійних дипломатів із колишнього російського МЗС, яких він знав ще за роботою в складі Тимчасового уряду.

Серед найважливіших зовнішньополітичних заходів керівника національної дипломатичної служби в цей час особливо вирізняється процес ретельної підготовки до проведення мирних переговорів між Українською Державою та РСФРР. В подальшому будуть підписані міждержавні угоди, які почав готувати М. П. Василенко, про встановлення демаркаційної лінії між українськими та радянськими військами. Згідно з зазначеними домовленостями встановлювалася нейтральна зона завширшки 10 кілометрів, яку було заборонено переходити військам обох сторін, і це на кілька місяців дещо нормалізувало ситуацію в українсько-радянському прикордонні.

10 травня 1918 р. у приміщенні Педагогічного музею, де раніше засідала Центральна Рада, М. П. Василенко відкрив перше засідання на переговорах із радянською делегацією, які були продовжені вже його наступниками. Керівник МЗС розумів, що справжні цілі червоних дипломатів полягають у підривній роботі проти Української Держави, й потрібно було вжити всіх необхідних заходів для її мінімізації, що він і намагався зробити.

Також саме при М. П. Василенку почалася розбудова закордонних дипломатичних представництв і встановлення контактів із нейтральними країнами. Можна стверджувати, що основні напрями розвитку дипломатичної служби Української Держави були закладені виконуючим обов'язки міністра і потому активно розвивалися його наступниками.

Незважаючи на величезне навантаження, М. П. Василенко з 3 до 20 травня одночасно виконував обов'язки міністра віровизнань і зробив усе необхідне для нормалізації релігійної ситуації, уникнення втручання держави у внутрішні церковні справи та порушення прав віруючих. Завдяки цьому у складній ситуації гетьманському міністрові вдалося дістати підтримку релігійних конфесій у процесі державного будівництва.

Та все ж основною сферою державної діяльності М. П. Василенка була освіта. З 21 червня до жовтня 1918 р. він обіймав посаду міністра народної освіти та мистецтва Української Держави. За його особистої ініціативи було організовано численні українські просвітницькі курси для вчителів, офіцерів, службовців, відкрито десятки гімназій, два державних університети (у Києві та Кам'янці-Подільському), засновано Українську Академію Наук. Серед запроваджених ним нововведень особливо вирізняється «Закон про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах», у якому було сказано:

«1. По всіх середніх хлопячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах,

а також духовних семінаріях, обов'язково викладається українська мова й література, за для чого визначається не менше трьох годин тижнево в перших 5 класах, а в двох останніх класах не менше 2 годин, та географія й історія України, задля яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2 останніх класах кожної школи.

Примітка: години на викладання тих предметів повинні бути установлені в кожній школі без побільшення загальної кількості лекцій іспукної до цього часу, згідно з розпорядження міністерства для кожного типу школи...

2. По всіх хлопчачих та дівочих середніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, закладається штатна посада учителя української мови та літератури, а також обов'язково закладаються зверхштатні посади учителя географії та історії України.

3. Штатним учителям української мови та літератури, які мають не менше 12 годин тижнево, та зверхштатним учителям географії та історії України, які мають не менше 6 годин того або іншого предмету, належать всі права, якими користуються учителі штатні чи зверхштатні того чи іншого типу школи щодо платні, пенсії та правного становища.

Примітка: Коли б вчителі української історії та географії мали також не менше 12 лекцій, тоді вони стають штатними учителями того предмету.

4. Кредити на утримання посад названих учителів беруться з тих же коштів, на які утримується та чи інша школа.

5. Посади штатних учителів української мови і літератури і зверхштатні посади учителів географії та історії України обсаджують особи, що мають для навчання в даному типі школи відповідній освітній ценз.

6. Школи з українською мовою цьому закону не підлягають по пунктах 1, 2, 3, 4 і 5.

7. Всі учителі української мови та літератури, української історії та географії запрошуються і затверджуються згідно з законом для кожного типу школи.

8. Навчання історії України може бути доручено і вчителю загальної історії, а географії України — вчителю загальної географії, також тільки з відповідного затвердження.

9. Викладання української мови, історії та географії України починається з початком 1918—1919 шкільного року».

Не буде перебільшенням стверджувати, що наведений вище закон став основою національної освіти, але в наступні роки все зроблене М. П. Василенком на цій ниві було безжалюно знищене.

Показово, що з багатьох питань освітянського характеру гетьманські послі зверталися не тільки в МЗС, а й безпосередньо до М. П. Василенка, авторитет якого серед українських дипломатів був надзвичайно високим. Як приклад можна навести листа В. К. Липинського від 1 жовтня 1918 р., з якого видно, що контакт М. П. Василенка з посольством у Відні мав характер постійної взаємодії:

«Високоповажний Микола Прокофійович!

Галицька Краєва Шкільна Рада робить труднощі для виїзду іменованих доцентами Кам'янець-Подільського університету пп. Станана Балея,

Юліана Гірняка, Івана Крип'якевича. Вони внесли подання до Ради, щоб дала їм річні відпустки, а сьогодні дізнаюся, що Балеї дістав уже відмовну відповідь та, певно, й інших те ж саме жде. Ще важніша для них справа дістати паспорти на виїзд на Україну, бо вони є військово обов'язані і звільнені з війська лише для виконання учительських обов'язків в гімназії. Се залежить вже від військових властей, тільки вони можуть дати дозвіл на виїзд згаданих панів на Україну. Я вислав до австро-угорського міністерства закордонних справ ноту, в якій прошу, щоби уможливлено згаданим панам виїзд на Україну, але треба і в Києві поробити в сім напрямі заходи у графа Йогана Форгача, щоби він від себе віднісся від своїх властей з відповідним представленням, щоби тих панів пущено на Україну....

Подаю се Вам, щоби ви знали, як стоїть справа та поінформували також п. ректора університету...

При сій нагоді пригадую вам про потребу скоршого полагодження справи заповомоги на українські школи в австрійській окупації на Волині та на перенесення культурних уряджень з табору полонених у Фрайштадті до Володимира Волинського, про що вже пару разів писалося через міністерство закордонних справ...»

Заснуванню національної Академії наук М. П. Василенко приділяв особливу увагу, вважав це питанням державної ваги. Він доручив провести всю підготовчу роботу до цього заходу своєму товаришеві по кадетській партії Володимиру Вернадському, якого надзвичайно цінував як одного з найвидатніших вітчизняних учених. Про його довіру до автора геніальної теорії ноосфери свідчило й те, що одночасно міністр доручив йому питання створення загальної системи української вищої освіти. Величезна підготовча робота М. П. Василенка й В. І. Вернадського, нарешті, увінчалася успіхом, і незадовго до повалення гетьмана, 27 листопада 1918 р. у Києві відбулися перші збори Української Академії Наук. А перед цим, 14 листопада особистим наказом гетьмана були призначені перші дійсні члени УАН. Серед них були такі видатні наукові діячі, як Дмитро Багалій, Агатангел Кримський, Степан Смаль-Стоцький, Михайло Туган-Барановський, Орест Левицький і, звичайно, Володимир Вернадський. Показово, що ці та інші кандидатури були обрані не за ознакою лояльності до гетьманського уряду, а за критерієм наукових здобутків.

Цікаві спогади про створення УАН залишив П. П. Скоропадський (потрібно звернути особливу увагу на його об'єктивне визнання ролі М. П. Василенка):

«Для того, щоби поповнити нестачу в наукових силах, у нас складались списки осіб, яких бажано було б узяти для роботи на Україні. Ми користувались для цього так званими державними потягами, що були встановлені за угодою із Совдепією, цими потягами привабили до себе кілька видатних підходящих нам за своїми переконаннями працівників із числа людей науки та мистецтва. Це дало можливість Василенко внести проект про створення Української Академії наук.

Я гаряче співчував цьому починанню. Була створена комісія під керівництвом професора Вернадського і внесений закон про заснування

Академії зі всіма необхідними асигновками, і він пройшов. Уже й помешкання для початку роботи Академії було знайдено.

Я так по пам'яті не можу у подробицях указати всі відділи Академії, пам'ятаю лише, що там був відділ для розробки української мови...

Василенко мав багато ворогів, його безбожно критикували в багатьох питаннях. Може бути, критика була й права, але хто не помиляється, коли багато працює. *В будь-якому разі, не має сумніву, що, які б попереду Україну не чекали випробування, слід діяльності Василенка залишитися (курсив мій. — Д. Т.)».*

УАН відразу після заснування здобула такого великого авторитету, що її так і не наважилися закрити ні Директорія, яка з великою підозрою ставилася до всього, створеного за гетьмана, ні денікінці, ні навіть більшовики. Можна констатувати, що сучасна НАН України є прямим правонаступником УАН, заснованої завдяки самовідданій праці та ентузіазму тодішнього міністра освіти Української Держави. Проте академічне питання назавжди зробило непримиренними ворогами М. П. Василенка й М. С. Грушевського. Останній наполягав, щоб місце УАН зайняло очолюване ним Українське Наукове Товариство (УНТ). Діставши від міністра категоричну відмову, він пізніше, вже за правління Директорії, двічі (29 грудня 1918 р. і 2 січня 1919 р.) виносив на засідання УНТ питання про ліквідацію УАН як такої, що була створена урядом гетьмана. Після цього й відгуки М. П. Василенка про колишнього президента Центральної Ради завжди були доволі різкими. Колишній міністр освіти мав своє, доволі чітке уявлення про завдання та шлях створення УАН і сформулював це таким чином:

«...завдання утворення в Києві Української Академії наук бере на себе Українська Держава. Це завдання — діло державної ваги, і вирішити її не під силу приватному товариству. Участь держави в цій справі дасть можливість здійснити думку про утворення в Києві Академії наук хутко та найбільш повно й поставити її існування на твердий ґрунт. Академія повинна згуртувати навколо себе наукові сили, які, в першу чергу, мусять поповнити хиби щодо студіювання України. Ненормальні умови і підозріле відношення до української науки, в яких вона розвивалась, утворили те, що Україна мало досліджена. Історію України, історію українського мистецтва, мову, письменство, природні багатства, народне життя, статистику, географію, етнографію, почасти тільки почали студіювати, почасти мають вони такі вади, що потрібні виняткові потуги, аби заповнити перепуски...

Утворення Української Академії наук має й велике національне значіння, бо й досі є багато людей, які скептично та з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови й науки. Для тих же, хто вірить у життєздатність українського народу, для кого відродження його, се — "святая святих", для тих утворення Академії наук має величезну вагу, являється національною потребою та черговим питанням».

Відповідаючи за розбудову національної освіти, М. П. Василенко вживав при цьому всіх заходів для збереження міжнародного миру, що в

умовах створення молодого незалежної держави набувало особливої ваги. Наприклад, відкидаючи заклики екстремістів про боротьбу з російською культурою, міністр освіти висував таку тезу:

«Російська культура і російська мова дуже сильні на Україні. На них виховувалась вся українська інтелігенція. Казати, що ця культура навязана народу, значить, по-моєму, казати заздальгідь неправду. Російська культура має глибокі корні у свідомості українського народу... Тому, із точки зору державної (не кажучи вже про національні почуття) принижувати значення російської мови чи надавати їй якесь другорядне значення було б не тільки не доцільним, а прямо таки шкідливим...»

Гетьман П. П. Скоропадський дав таку характеристику освітній політиці М. П. Василенка:

«Він мав усі властивості й недоліки наших професорів. Він, здається, все життя провів на Україні, в усякому разі, в галузі історичних досліджень, наскільки я знаю, присвятив себе виключно їй. Працював дуже багато. З українським питанням ґрунтовно ознайомлений, але, як будь-яка чесна людина, не міг заперечувати значення російської культури і викинути з обіходу Пушкіна, Толстого, Достоевського, іншими словами, відносився до українства свідомо, без шовінізму і без усілякої нетерпимості. Микола Прокопович, повторюю, багато працював, але я його звинувачую в тому, що він усе хотів оновити склад своїх найближчих помічників і так і не оновив. Я вважаю, що тут грала роль його вроджена м'якість. А внаслідок цього, у нього в міністерстві було багато елементів, що йшли врозріз із його вказівками... В цілому же, мати такого міністра народної освіти все ж таки була знахідка, так як по своїм національним переконанням він був, по-моєму, повністю підходящою людиною».

(З жовтня 1918 р. до кінця гетьманського правління М. П. Василенко — президент Державного Сенату, що де-юре, за Зводом законів, робило його другою після гетьмана особою в державі.) З приводу призначення М. П. Василенка на цю посаду гетьман П. П. Скоропадський зазначав:

«Сенат у моєму розумінні є вищою державною установою, яка в критичний момент життя держави могла, коли б вона була на висоті, зіграти велику роль. Я шукав у головуючі людину, яка, ні за яких умов, не уронить цієї висоти, хоча б довелось йти проти гетьмана (курсив мій. — Д. Т.)».

Гетьманові належить також інша, не менш висока оцінка діяльності цієї надзвичайно важливої установи та її президента:

«Наш вінець, що коронує наш урядовий апарат, — був Сенат. Він уже почав функціонувати, і склад його, цілком укомплектований з кращих юристів на Україні і Великоросії, безумовно, обіцяв, що робота Сенату буде на відповідній висоті. Ніщо не давало спостерігачу такого ясного уявлення про те, що на Україні створена справжня державність, як саме заснування й відкриття Сенату (курсив мій. — Д. Т.). Навіть коли б частина його складу, чого насправді не було, але що уявлялось українцям, й була б недостатньо проникнута змістом української державності і дивилась на нього як на тимчасове явище, і то необхідно було б берегти Сенат і намагатися всіма силами його підтримати людям, що бажали блага для України. Українська Директорія ледь не з першого дня своєї появи, як я нещодавно

узнав, раскасувала Сенат. Це нерозуміння значення нашого Сенату українцями саме з української точки зору мене вразило».

До речі Д. І. Дорошенко також вважав, що за М. П. Василенка до Сенату було зібрано цвіт юридичної науки колишньої Російської імперії.

Після повалення гетьмана, коли Директорія розпустила Сенат, М. П. Василенко повертається до наукової роботи. Він обирається академіком ВУАН, згодом головою її соціально-економічного відділу, потім очолює Постійну комісію для вивчення західноруського та українського права, а також Товариство правників. Про високий авторитет М. П. Василенка як науковця свідчить те, що в 1921 р. він обирається президентом ВУАН. Та вже в наступному році, після того як ДПУ звинуватило його в контрреволюційних настроях, М. П. Василенку довелося залишити посаду. Показово, що останню подію значна більшість науковців України сприйняла вкрай негативно і навіть намагалася протестувати.

Наукова спадщина М. П. Василенка і сьогодні має велику цінність для історичної науки. Серед його наукових праць вирізняються такі дослідження: «Нариси з історії Західної Русі і України», «Павло Полуботок», «Територія України в XVII ст.», «Збірка матеріалів до історії Лівобережної України в XVII ст.».

Є цікаве свідчення історика Миколи Полетіки (до речі, його близький родич Володимир Полетіка працював першим секретарем посольства УНР в Австрії і деякий час навіть виконував функції тимчасового повіреного), що міститься в його виданих на Заході мемуарах про допомогу, яку поважний академік надав тоді молодому історику. Не менш цікавими є свідчення про політичні погляди вченого після закінчення Громадянської війни і його, хоча й суб'єктивні, оцінки нещодавніх подій:

«Микола Прокопович, узнавши, що я збираюсь написати в майбутньому дисертацію про люстраційну та інвентарну реформу Бібікова у Південно-Західному краї в 40-х р.р. XIX ст., схвалив мою тему. Він і сам був автором невеликої статті щодо цієї реформи... Микола Прокопович був настільки люб'язний, що запропонував мені користуватися його особистою бібліотекою — приходити до нього на квартиру і читати книги в його кабінеті. Його невелика квартирка на Тарасівській вул., в особливості малесенький кабінетик, була забита книгами з історії України й українського селянства... ми читали книги, сівши в різних кутках кабінету. Розмови про те, що і як читати з історії селянства, оцінка прочитаних книг... перемежались розмовами про політичні події. Микола Прокопович вважав, що радянська влада на Україні встановлена надовго. Він засуджував Петлюру за єврейські погроми, казав про невживчивий характер, безмірне марнославство та честолюбство М. С. Грушевського.

Про знайомство й зустрічі з Миколою Прокоповичем у мене збереглися дуже теплі згадки. Його увага та симпатія до починаючого молодого історика, його скромність і співчутливість залишили в мене незабутнє враження».

У 1922 р. М. П. Василенко стає членом антирадянської підпільної організації «Центр дії», зв'язаної із французькою та польською розвідками. Організацію очолювали лідер партії народних соціалістів Микола Чайковський

і відомі кадети Олександр Карташев та Микола Вакар, які перебували в еміграції у Парижі. «Центр дії» працював одразу у двох напрямках — пропагандистському та розвідувальному, і за недовгий час свого існування передав французам чимало цінної інформації. М. П. Василенко, хоча формально і входив до його складу, проте ніякої роботи не проводив і, скорше, просто поділяв ліберальний світогляд паризького керівництва. Його поведінка у цій справі є малозрозумілою, він мовби проти власної волі грає за чийсь чужим сценарієм. У автора цих рядків є власна версія стосовно цих подій — всі члени паризького «Центру дії» свого часу входили до керівництва масонських лож царської Росії, в тому числі київських. Можна висловити припущення, що ця конспіративна організація була не тільки політичною, а й масонською і мала за мету, серед іншого, відновлення руху «вільних каменярів» в СРСР. Це значною мірою пояснює дивну поведінку колишнього міністра — масонська дисципліна важила для нього набагато більше, ніж політична доцільність і навіть власна безпека. У подальшому це пояснює й ту масовану підтримку Заходу, передусім Франції, на користь засуджених керівників «Центру дії». Якщо раніше репресії радянських каральних органів, тим паче проти справжніх ворогів комуністичного режиму, сприймалися «за залізною завісою» без особливих емоцій, то тут явно відіграв особливу роль фактор масонської солідарності.

Та хоч би як там було, спираючись на свідчення М. Полетіки, зрозуміло, що жодних надій на повалення радянської влади М. П. Василенко не мав і тому аж ніяк не міг бути активним заколотником. Проте ця обставина не врятувала його від арешту та суду...

Організація була розгромлена ДПУ УСРР, а М. П. Василенка засуджено в 1924 р. до десятирічного ув'язнення, хоча невдовзі термін покарання було скорочено. Протокол ВУЦВК про розгляд цього питання надзвичайно цікавий тим, як у ньому з пропагандистською метою нарочито зневажливо йдеться про дії М. П. Василенка та його однодумців:

«Протокол № 23/159 засідання Малої Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 16 травня 1924 р., місто Харків.

Слухали:

1. Клопотання засуджених у справі Київського обласного центру дії про помилування (допов. тов. Скрипник).

Ухвалили:

1. Встановивши, що контрреволюційна організація Київського обласного Центру дії за всієї контрреволюційності устремлень її ініціаторів та керівників силою і безгрунтовною політикою представників старої буржуазії до відновлення капіталістичного ладу;

Що це намагання було марним завдяки ворожому ставленню до нього з боку широких мас робітничого класу, селянства, а також української та російської інтелігенції, що виявилось в широких демонстраціях та масових зборах трудящих;

Що державна зрада та шпигунство, які незмінно й тісно переплітаються з усілякою контрреволюційною організацією, що має своє коріння поза Радянською республікою, і в цьому випадку мали провідне значення...

Вина засуджених велика, але контрреволюційні устремління їх виявились у безумовній мірі безсилі й безплідні, а самі засуджені небезпеки для Радянської республіки не являють, а тому і зважуючи на дійсне й щире каяття тих, хто вніс клопотання про помилування, Всеукраїнський Виконавчий Комітет Рад ухвалює:

У порядку помилування у справі Київського обласного Центру дії замінити встановлену затверджену Верховним судом вирокм Київського губсуду вищу міру покарання відносно засуджених Чебакова Сергія, Єдиневського Сергія, Яковлева Олексія та Виноградової Варвари — десятьма роками позбавлення волі.

Відносно Василенка Миколи, Василенка Костянтина, Толпиги Бориса, Чолганського Леонтія, Смирнова Павла, Онищенко-Павлюка Михайла, що засуджені до різних строків ув'язнення, строк покарання кожному скоротити наполовину.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету

Петровський

Секретар ВЦВК

Буценко».

Незадовго до арешту М. П. Василенко одружується з Наталією Полонською, вже тоді відомою своїми історичними працями з історії України. Вона була дійсним членом історичного Товариства Нестора-літописця, яке очолював М. П. Василенко, крім того, вони були членами однієї масонської ложі. Саме молодій дружині академік багато в чому завдячував своєму досить швидкому звільненню — Наталя Дмитрівна розвинула надзвичайно бурхливу діяльність, зокрема кілька разів зустрічалася з керівниками УСРР й закликала на підтримку М. П. Василенка вчену громадськість західних країн.

На захист засуджених учених виступили ще раніше французький і бельгійський уряди, й керівництво СРСР, яке було зацікавлене в розбудові торговельних відносин із цими країнами, не могло проігнорувати цей факт. Серед іншого, під час самого процесу голова Ради Міністрів Франції Раймонд Пуанкаре направив радянському наркомзаксправу Георгію Чичерину таку ноту:

«Громадська думка Франції поділяє почуття університетських наукових кіл, із тривогою стежить за ходом Київського процесу та висловлює побоювання, що до смертного вироку можуть бути засуджені професори, втрата яких болісно відчувалась би на скороченні світового інтелекту. В ім'я науки, в ім'я прав людини, французькі університети прохають, щоб їхніх російських колег не було засуджено на кару, якої вони не заслужили. В ім'я цивілізації та гуманності французький уряд приєднує свої побажання до бажань вчених цілого світу».

Показово, що у відповідь радянський уряд не придумав нічого кращого, ніж надрукувати «відповідь засуджених», у тому числі й М. П. Василенка, яка викликала сумну іронію:

«Довідавшись про телеграму голови Ради Міністрів Франції про полегшення кари деяким із нас, цим заявляємо, що пригноблені тяжким вирокм по відношенню всіх нас, ми все ж вважаємо недопустимим утручання закордонних урядів до внутрішніх справ Республіки.

Ми вважаємо наш процес виключно за справу внутрішнього життя Союзної держави й чекаємо вирішення нашої долі від верховних органів...».

Така позиція засуджених, що цілковито задовольняла вимоги радянської зовнішньополітичної пропаганди, стала причиною амністії та звільнення М. П. Василенка й інших засуджених. Пізніше, вже після закінчення Другої світової війни, Н. Д. Полонська-Василенко присвятила процесові «Центру дії» спеціальне дослідження, в якому міститься багато цікавого фактичного матеріалу.

Після звільнення М. П. Василенко повністю зосереджується на науковій роботі у ВУАН, але «відповідні органи» не давали спокою. Його неодноразово заарештовувало ДПУ за колишню політичну діяльність, хоча, як правило, уже через кілька днів академіка звільняли.

Помер М. П. Василенко у 1935 р. в Києві на руках своєї вірної дружини. Якщо так можна сказати, то помер дуже «вчасно»: немає сумніву, що кампанії «великого терору» 1937—1938 рр. колишній керівник дипломатичної служби Української Держави не пережив би...

Все это не оставалось без изменений, а несколько раз переменялось в течение 1870-х годов. Красоты не было, но был уют, и мы все любили наш хутор, нашу Есмань.

Раз мы с нашим прикащиком Иваном Яковлевичем Давиденко (Сорной) поехали весной на поле. С горы открывался прекрасный вид на Есмань, которая тонула в долине, только что разбивавшейся зеленым. Особенно ярко выделялся на фоне ясного весеннего дня четырехугольник нашего ^{хутора} ~~дома~~. "Посмотрите, как красиво, воскликнул и Я, Давиденко. "Горю раек". Действительно было красиво. Приехавши домой я рассказал матери. "Смотрите, чтобы тот раек не полетел"....

Отец мой, Прокопий Иванович Василенко, не был исконным жителем Есмани. Он был родом из ^{с. Тулиголов} Глуховского уезда, село это расположена в 20 верстах от Глухова, по Киево-Московской дороге по сторону противоположеную от Есмани, между Глуховым и Кролевецем. Эта часть глуховского уезда сохранила чисто украинский характер и в одежде и в языке. Там говорили на чистом украинском языке, выговаривая только ^ф "вуха" и т.д. Отец мой хорошо знал и ^о говорил по украински, знал много песен, сказок, рассказов, любил все украинское, но не верил в возрождение Украины. Бывало, когда я начал развивать мысли по этой теме и доказывать, что у украинского народа есть все данные для его развития, отец не выражался в моем присутствии. Но когда я уходил, он другому собеседнику старался вылить свои скептицизм. Меня он оставлял при моей вере, и не хотел огорчать, разрушая или испаривая ее.

Отец мой родился в день Прокопия 8 июля ст. ст. в 1833 года. имя это дали ему потому, что накануне его рождения моей бабушке, его матери, Ирине Михайловне, приснилось ~~ее~~ ~~имя~~ во сне.

Дед мой был бедным канцелярским чиновником, много ция и благодаря занову потерял место, дослужившись однако до чина ~~коллежского~~

губернского секретаря. Умер он рано оставив на руках бабушки многочисленную семью, ~~иногда~~ человек малышей. Состояние у бабушки было небольшое, можно только удивляться, как она могла не только существовать сама с детьми, но и дать своим детям высшее образование. Они учились в Глухове и окончили глуховское уездное училище, а затем стали служить. Все служили, один только дядя мой петр, которого определяли было на военную службу, не пошел, а вернулся к домою на хозяйство и стал вести жизнь нахара. Его дети остались неграмотными и слились с массой крестьянства в Тулиголовых. Старший из них, Бася уже взрослым познакомился с нами, часто бывал у нас, мы его полюбили. В конце концов он переселился с женою в Есмани и управлял при отце, а затем и после смерти отца нашим именем в Есмани. Старшего из братьев отца, Егора Ивановича я никогда не видал. Он жил в Орле, сначала служил, а затем ^{стал} занимателем юридической практики. С старшим сыном его Иракием ~~техналом~~, ^{брат} мы знакомы, по переписке. Он очень рано умер. Младший брат его был офицером. Его я не знал. Дядя Василей Иванович, младший из братьев, служил в Орле начальником тюрьмы. Он был запойщик и в припадке перерезал себе горло, но остался жив. Ходил он всегда с серебряной трубочкой в горле и говорил при ее посредстве. В начале 1880 х годов он жил у нас в Есмани и умер от запоя. Он был неженатый и бездетный. По окончании уездного училища мой отец был определен матерью/на службу сначала писцом, кажется в уездный суд, а затем писмоводителем к приставу. 1 го стана глуховского уезда. Стан помещался в Тулиголовых, а должность писмоводителя до преобразования полиции в 1865 году была штатная. Это случайное место определяло дальнейшую карьеру отца. В начале 1860 х годов в Есмани в 2 м стане, он был уже назначен приставом. Таким образом благодаря службе он переехал в Есмани и связал себя с нею навеки.

В 20 верстах от Есмани есть большое село Уланов, принадлежавшее к есманскому стану. Бывая там по службе, отец

познакомился с семьей бедных дворян Павловских, живших в Уланове, и имевших небольшое там имение, а кроме того и в с. Княжичах. Мой дед по матери, Дмитрий Петрович, умер рано в 1850-х годах, оставив на руках жены тоже значительное семейство из трех сыновей и нескольких дочерей, которым нужно было еще дать образование. Сыновья обучались в Глуховском уездном училище, и окончили там курс, дочери учились дома и были грамотны - не более. Старший из моих дядей по матери, Павел Дмитриевич поступил в военную службу и выбыл на дорогу. Он служил и умер в середине 1870-х годов в Волочиске хандармским ротмистром. Вторым его брат, Михаил Дмитриевич, умерший во время революции 1917 г. по службе шел на Украину, бросил ее и жил сельским хозяйством в Уланове. Третий брат, Владимир Дмитриевич, уехал в Туркестан и там пропал без вести, в начале 1880-х годов.

Старшая их сестра Татьяна Дмитриевна была моей матерью. Она родилась в Уланове 20 сентября (ст. ст.) 1834 г., когда таким образом только на год моложе отца. Свадьба их состоялась в Уланове 23 августа 1863 года.

Моя бабушка по матери Елизавета Васильевна была из рода Коченовских. У них был брат Елисей Васильевич Коченовский, служивший в военной службе, и дослужившийся до чина полковника. Семейные рассказы передавали, что после смерти родителей Елисей Васильевич устроил так, что все наследство перешло к нему, его же сестра Елизавета Васильевна выйдя замуж не получила ничего, а состояние у Коченовских было значительное. К ним перешли имение и капитал близких родственников Храпачовых в Уланове. По рассказам, которые мне приходилось слышать, от отца и матери моих, генерал Храпачов служил при Николае I в кривс-комиссарате и был, кажется, генерал-кривс-комиссаром. Пользуясь благоволением, Храпачов кроме обычных наград, получил еще золотые прилиски в алтайских горах. После его смерти наследницами его явились сестры, которые и жили в Уланове. Они все свое состояние уступали полковнику Коченовскому. Дети сестры его Елизаветы Васильевны ~~веди с ним долгую войну, но ничего не вышло. Со~~

Київ, Володимирська вул. 54

Академія Наук

31 жовтня року 1926

Високоповажаний

Сергію Павловичу,

Дуже радий був одержати од Вас листа. Я чув, що Ви хворіли, довго й тяжко хворіли, і тепер, коли бачу Вас знову бадьорого, коли Ви знову повернулись до праці—душа радіє.

Ви порушуєте дуже важливе питання, яке й нас тут займає—написати історію українського права. Звичайно, за кордоном це зробити дуже важко: нема відповідних матеріалів нема підручників. Нам, де все це є, здавалося як то кажуть, й книги в руки. Ми про це й думаємо. Але в останній момент ставимо це питання трохи инакше, ніж Ви. У нас при Академії єсть Комісія по вивченню західньо-руського та українського права, на чолі якої стою я, бо я опосідаю в Академії катедру цього пра-

ва. Ось ця Комісія й обговорює зараз питання про к о л е к т и в н у історію права не сподіваючись на те, що одна особа може написати таку історію. Труднощі такої праці для однієї особи містяться в тому, що багато відділів ще зовсім не розроблено, так що приходиться не тільки об'єднувати матеріал, але й самому розробляти його. Колективно це буде куди легше. Колективна праця має свої хиби: нерівність в викладі різні погляди і т. ин. Але з цим можна помириться, коли мати на увазі головну мету здійснення праці написання історії права. До неї можна притягнути усі наукові сили. Це не буде к у р с історії права. Це буде величенька така праця на 2 чи 3 великих тома. Але це нас не пугає. Із великого можна зробити й маленьке, коли кому треба буде використувати працю для курсу або лекцій. У нас зараз потреби в цьому нема бо історія права не викладається по юри-

чним факультетах. Того ми на історію українського права дивимось зараз виключно як на працю суто наукову, а не практичну, як на підручник. Через те так широко й ставимо її уже в Комісії у нас зазлухано з приводу цього доповіді акад. Малинівського; складена комісія для розроблення практичного плану. Все це буде надруковано в "працях" Комісії й розіслано для обговорення спеціалістам. Звичайно пришлемо це й Вам місяця через три. Що до мене, то я працюю над загальним планом історії права для себе, обхожу деякі труднощі, свою працю я конечно приєднаю до колективної.

Що до Ваших праць, про які Ви пишете й як ^ц б Ви хотіли умістити в виданнях ^{Академії,} ~~Комісії~~.
то маю освіту.
До реформи, яка передбачається, в Академії існує три відділа (а буде два). Наш третій відділ носіть назву соціально-економічний. До нього належить право й значить історія права. Науки ж ^{судової} історичного змісту (крім історії пра-

ва) належать до I-го відділу. Того праці як от про холопів, про могорич-це належать до нашої Комисії й до нашого відділу. Що ж до походження Руси, до назви "Україна", то ми по нашої традиції мусимо це передати до I відділу. Я балакав з приводу цього з секретарем I-го відділу С.О.Ефремовим, і він сказав що треба щоб Ви надіслали свою працю, а він передасть її не Груш. (якому Ви не хочете), а акад. Багалієві на розгляд. Працю, коли хочете, пришлите мені на Академію наук, а я вже подбаю про її скоріше "теченіє". Що ж до праць історико-(суто)юридичного змісту, то вони належать до нашого відділу. Дуже б цікаво було одержати нам од Вас докладну статтю про збірник звичайового права 1514 року Вербенця, що найшов його Галін й про який Ви пишете.

Коли можна подбайте про це. Статтю цю можна буде зачитати й умістити в "працях" Комисії які я попрошу Академію Вам вислати для ознайомлення.

Щільком поділяю Вашу думку про видання

пам'яток для вивчення історії права. Ми вже близько до цього. Зараз я підготвую до друку таку збірку п^мятників, куди вйдуть: 1) інструкція судам при Апостолі, 2) покажчик до "порядка", яким користувались в судах, 3) процес (акцес), що був вироблений при гетманській канцелярії в 1734 році" та 4) праця Чуйкевича. Все це матеріяли для історії судового українського процесу середини XVIII стол. Через місяць буде все це вже в друкарні. З початку ж року почнемо друкувати третій Статут по Мамоновичовському виданню 1588 року, що переховується в бібліотечі був. тутешнього університету. Редагувати це видання буду я. Починаємо з Статута 1588 року, бо це потрібніше для наукової праці й скоріше можна видати. Далі піде 1 та 2-й Статути, над якими треба буде поводитись, бо треба буде вивчити рукописи, що переховуються поза межами Києва. Здається, деякі пішли вже й до Польщі

завдяки різької умові.

Як бачите своїми думками й бажаннями ми
близьво стоїмо один до другого. Того науко
співробітництво наше зовсім натуральне.

Бувайте здорові.

Щире

Щиро поважаючий Вас

Мих. Кошман

ДОРОШЕНКО
Дмитро Іванович
(1882—1951)

Керуючий Міністерством закордонних справ Української Держави з 20 травня по 2 вересня 1918 р., міністр закордонних справ Української Держави з 2 вересня по 14 листопада 1918 р.

Час, коли Д. І. Дорошенко керував МЗС Української Держави, можна сміливо визнати цілою епохою в розвитку вітчизняної дипломатії. За цей короткий термін він зумів розвинути все те позитивне, що було закладене його попередниками, і досяг на міжнародній арені успіхів стратегічного характеру. Саме за Д. І. Дорошенка була створена ефективна українська дипломатична служба, спроможна виконувати всі поставлені перед нею державним керівництвом завдання. Особливо важливо, що досвід гетьманського міністра закордонних справ має не тільки суто історичне значення. Через десятиріччя він показує, що навіть за несприятливих зовнішньополітичних умов наполеглива професійна робота дає позитивний результат.

Народився Д. І. Дорошенко 1882 р. у місті Вільно (тепер столиця Литовської Республіки — місто Вільнюс), тодішньому губернському центрі Російської імперії, де служив його батько. Походив він із славетного старого

Д. І. Дорошенко
в студентські роки

козацько-гетьманського роду, коріння якого знаходяться на древній Глухівщині. З цього роду вийшли два українських гетьмани — Михайло та Петро Дорошенки й багато інших визначних фігур вітчизняної історії. У Вільно Д. І. Дорошенко закінчив класичну гімназію, яка справедливо вважалася еталоном доброї освіти. Потрібно зазначити, що у віленський період Дмитро кожного року приїздив до України й досконало оволодів рідною мовою.

По закінченні гімназії юнак навчався на історико-філологічних факультетах Варшавського, Петербурзького, Київського Св. Володимира університетах. Із студентських часів він бере активну участь у політичному житті — в 1903 р. стає членом української студентської громади в Санкт-Петербурзі, згодом — Радикальної української партії (РУП), а з 1908 р. — Товариства українських поступовців. В ТУП Д. І. Дорошенко близько спілкується із С. В. Петлюрою, В. К. Винниченком, іншими відомими надалі українськими діячами, що дає йому уявлення про мотиви, якими вони керуються у своїй політичній діяльності. Для політика-практика такий досвід, звичайно, важко переоцінити.

Програма ТУП була, по суті, компромісною; вона об'єднувала в одній організації як відверто правоконсервативних політиків (Д. І. Дорошенко та

ін.), так і лівих соціал-демократів. Головним її завданням було отримання національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної держави. Більшість вважало це необхідним кроком на шляху до державної незалежності. Як член ТУП Д. І. Дорошенко активно контактує з представниками загальноросійських ліберальних партій, забезпечуючи їхню підтримку українського національного руху. Необхідно зазначити, що вже під час Першої світової війни він разом із багатьма іншими діячами ТУП, за ініціативи своєї партії, підтримує відому ноту президента США Вудро Вільсона про необхідність припинення бойових дій та умов установалення миру. Мабуть, це можна розцінювати деякою мірою як перший досвід міжнародної діяльності майбутнього міністра закордонних справ.

Політична діяльність Д. І. Дорошенка поєднується з постійним співробітництвом в українській пресі. Він працював секретарем редакції журналів «Украинский Вестник» (1906) та «Україна» (1907), редактором часопису «Дніпрові хвилі» (Катеринослав, 1910—1914 рр.). У 1906—1914 рр. Д. І. Дорошенко входив до складу редакційної колегії відомої громадсько-політичної газети «Рада», що проводила на своїх сторінках політичну лінію поступовців. «Рада» відіграла значну роль в українському національному відродженні; в ній співпрацювали такі видатні національні політичні, наукові й культурні діячі, як В. К. Винниченко, І. Я. Франко, М. С. Грушевський, Л. М. Старицька-Черняхівська та ін. Досвід роботи в пресі став у пригоді Д. І. Дорошенку — прекрасний літературний стиль документів, написаних ним пізніше в МЗС Української Держави, шліфувався в часи редагування газети «Рада».

Крім політичної, Дмитро Іванович веде велику просвітницьку роботу. Він виконує обов'язки секретаря київської і заступника голови катеринославської «Просвіти», виступає організатором сільських «Просвіт» на Катеринославщині. Д. І. Дорошенко набув великого досвіду роботи в архівах, що в еміграції дуже допомогло йому в історичних дослідженнях. Він був спочатку секретарем Катеринославської губернської архівної комісії, а в 1915—1917 рр. і Київської губернської архівної комісії. Працював також викладачем історії у кількох шкільних закладах (комерційних школах) Катеринослава та Києва.

Під час Першої світової війни український політик стає уповноваженим Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст і проводить велику роботу, допомагаючи фронту одягом і медикаментами. Д. І. Дорошенко неодноразово виїздив до зони бойових дій, знаходився під артилерійським обстрілом. Тому можна сказати, що вже був трохи підготовлений до буремних часів Громадянської війни, які невдовзі почалися.

Після Лютневої революції, з березня 1917 р. Д. І. Дорошенко — член Київського виконавчого комітету, а згодом помічник губернського комісара Київщини. Новопризначений представник державної влади на Київщині бере участь у першому з'їзді партії соціалістів-федералістів і входить разом із майбутнім першим міністром закордонних справ УНР О. Я. Шульгиним до її ЦК. Відтоді між двома видатними політичними діячами встановлюються товариські відносини, і в 1918 р. саме Д. І. Дорошенко вводить опального экс-міністра спочатку до складу української делегації на перего-

ворах із представниками РСФРР у Києві, а потім сприяє його призначенню послом Української Держави в Болгарії.

За партійною квотою УПСФ помічник київського губернського комісара стає наприкінці березня заступником голови Центральної Ради. В цей час Центральна Рада, нарешті, узгоджує всі суперечності між українськими національними організаціями й виробляє головну тактичну вимогу — надання національно-територіальної автономії у федеративній Російській державі. Саме Д. І. Дорошенко виступав одним із найактивніших прихильників прийняття цих вимог, і програма УПСФ значною мірою стає основою діяльності Центральної Ради до проголошення повної державної незалежності. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що Д. І. Дорошенко був одним із авторів відозви Центральної Ради «До українського народу» від 22 березня 1917 р., що стала фактично основним програмним документом дій на найближчі місяці. В ній, серед іншого, було сказано:

«...Український тридцяти мільйонний народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш собі сам кращу долю кувати.

Впав царський уряд, а Тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори на основі загального, рівного, прямого виборчого права. Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя. До тогож часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати (курсив мій. — Д. Т.), Великий Народо, сам хазяїн на Українській Землі.

.....

Народе Український! Селяни, робітники, солдати, городяни, духовенство і вся українська інтелігенція! Додержуйте спокій! Не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад у житті, але разом, щиро і уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український Національний Фонд і вибирайте своїх українських людей на всі місця, організуйтеся! Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй землі.

Народе Український! Перед тобою шлях до нового життя. Сміливо ж, одностайно, йди на той великий шлях і в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь Матері України могутньою рукою твори своє нове вільне життя».

В середині квітня 1917 р. Тимчасовий уряд призначає Д. І. Дорошенка крайовим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. Ця подія мала свідчити про бажання Петрограда задекларувати наміри налагодити співпрацю з українським національним рухом. Генерал-губернаторська посада давала Д. І. Дорошенкові деякі важелі впливу й на російську військову владу, що він активно використовував для захисту прав українського населення. Тодішній начальник штабу Верховного головнокомандувача генерал Антон Денікін навіть через роки писав із роздратуванням про те, як Д. І. Дорошенко зумів поставити себе незалежно від Ставки і працював в українських національних інтересах:

«...без відома Верховного головнокомандувача відбулось призначення комісаром Галичини і Буковини Дорошенка і без всякої участі Ставки розроблялась "схема управління" цими областями, хоча комісар у військовому відношенні був підпорядкований головнокомандувачу Південно-Західним фронтом. Таке ігнорування верховного командування викликало наслідкування з боку другорядних агентів уряду: той же Дорошенко, викликаний генералом Алексеєвим у Могилів, відмовився приїхати за браком часу й прослідкував безпосередньо у Київ для погодження своїх дій з українськими колами (курсив мій. — Д. Т.)».

Деяких колег по тодішній роботі в Галичині Д. І. Дорошенко пізніше прийняв на дипломатичну службу. Так, Костя Лоського, що обіймав при ньому посаду комісара Бучацького повіту, він бере на роботу в МЗС, звідки той направляєтся послом у Фінляндію. Хоча це призначення мало, звісно, політичний характер, однак К. Лоський належним чином справився з поставленим завданням, і Фінляндія постійно підтримувала Україну на міжнародній арені. Навіть після приходу до влади Директорії К. Лоський залишається на посаді, а згодом призначається послом УНР у Швеції та Норвегії.

Після окупації в серпні 1917 р. західноукраїнських земель німецько-австрійськими військами Д. І. Дорошенко призначається на посаду губерньського комісара Чернігівщини, де він виконував свої функції до листопада. Посада губерньського комісара мала надзвичайно велике значення, йому підпорядковувалась уся виконавча влада в губернії. Для досить слабкої на той час влади Центральної Ради життєво важливо було, щоб керівник губернії вживав усіх можливих заходів для посилення її позицій. Показово, що з цією метою Генеральний Секретаріат, де визначальний вплив мали ліві сили, направив на Чернігівщину саме Д. І. Дорошенка, консервативні переконання якого були широковідомі.

У Києві пам'ятали про великі організаторські здібності, які він виявив на посаді помічника губерньського комісара Київщини, проводячи послідовний і жорсткий курс на розвиток української державності. Тому за умов браку досвідчених кадрів керівництво Генерального Секретаріату було вимушене миритися з політичною позицією Д. І. Дорошенка, розуміючи першочерговість завдання створення на місцях дієвого державного апарату. Його попередник М. Іскрицький не досяг успіхів у створенні ефективного національного державного апарату, й тому конче необхідно було вжити всіх необхідних заходів для ствердження в Чернігівській губернії національної влади. Новий губерньський комісар рішуче взявся за доручену справу, й у короткий термін зміг досягти значних успіхів, особливо в порівнянні з іншими українськими губерньськими комісарами.

За час свого керівництва Чернігівщиною Д. І. Дорошенко зробив усе необхідне, щоб у краї була без ускладнень прийнята ідея державної незалежності України. У цьому зв'язку показово, як урочисто відзначалося тут проголошення Української Народної Республіки (про це доповідав у столицю губерньський комісар):

«1 грудня святкував оповіщення Укр. Нар. Республіки Чернігів. З наказу губ. Комісара всі урядові інституції й школи в цей день були зачинені.

Не працювали й установи земські. На майдані перед Спасопреображенським собором духовенство всього міста з єпископом Іоаном на чолі відправило молебень, перед початком якого прочитано було Універсал українською й російською мовами. Єпископ Іоан сказав слово до народу й до вояків і обійшов усі лави війська. Пройшли усі частини залоги м. Чернігова — збройне і під українськими прапорами. Парад приймав від імені Українського уряду губ. Комісар Д. Дорошенко, який в промові до війська з'ясував значіння свята. На святі було дуже багато народу, представники всіх державних і земських інституцій, міського самоврядування, учні середніх і нижчих шкіл».

У серпні 1917 р. керівництво Центральної Ради запропонувало Д. І. Дорошенку сформувати уряд, але в нього були інші підходи до державного будівництва, ніж у більшості парламенту. Він писав:

«...я вважив необхідним в інтересах української справи якнайшвидше практично використати ті можливості, які одкривала навіть куца автономія; вважав потрібним підвести під неї реальну базу в свідомості широких кругів населення так, щоб воно відчуло реальну користь від цієї автономії й кріпко за неї ухопилось. Будувати всю свою програму й тактику на тимчасовій (як могло бути) слабкості центрального уряду я вважав недоцільним; я гадав, що розмах національного почуття, викликаний революцією, треба було звернути не стільки на боротьбу за формальні рамки відносин до Петербурга, скільки на внутрішнє будівництво і на переведення націоналізації цілого суспільного життя на Україні (курсив мій. — Д. Т.). А до цього будівництва треба було притягти, на мою думку, якнайширші круги українського населення, в тім числі й землевласницькі, кріпко зв'язані з краєм, його інтересами. Будувати нову Україну за допомогою лише тих, в значній мірі здеклясованих кругів, що наповняли своїми представниками ряди членів Ц. Ради, і на космополітичній “революційній демократії” ... я вважав ледве чи здійснимим... Що ж до обкраєння території автономної України, то я гадав, що нашим ділом було б налагодити життя у ній так, що вона, являючись осередком упорядкованого життя серед усе зростаючої всеросійської анархії, служила б аттракційною силою, яка дуже скоро притягла би решту українських територій і приєднала би до їх основного пня».

Все ж таки Д. І. Дорошенко вносить до Центральної Ради свої пропозиції щодо нового складу Генерального Секретаріату, в якому на посаду Генерального Секретаря запропонував кандидатуру О. Я. Шульгина. Проте в цей час у Д. І. Дорошенка загострюються стосунки з М. С. Грушевським, і він відмовився від керівництва українським урядом.

У листопаді 1917 р. губернський комісар Чернігівщини був змушений залишити свою посаду у зв'язку з наступом червоних військ. Після відновлення влади Центральної Ради нового призначення він не отримав, що цілком зрозуміло з огляду на його політичні погляди. У березні — квітні 1918 р. за дорученням РНМ Д. І. Дорошенко проводить у Львові ліквідацію колишніх урядових установ. Ця поїздка сприяла відновленню його давніх контактів із керівниками національно-визвольного руху на території Західної України. Згодом, на роботі в МЗС Д. І. Дорошенко значну увагу приді-

лятиме возз'єднанню всіх українських земель. Перші, після анулювання угоди про створення «коронного краю», зрушення в західноукраїнському питанні відбулися при ньому. Й завдяки його зусиллям почалися негласні контакти з політичними діячами Західної України, що вже при Директорії логічно привели до об'єднання двох українських держав у єдину Українську Народну Республіку.

Гетьман П. П. Скоропадський на зустрічі з послами Німеччини та Австро-Угорщини

Гетьманський переворот Д. І. Дорошенко сприйняв позитивно, вбачаючи в ньому єдино можливий шлях до встановлення твердої державницьки орієнтованої національної влади. Гетьман П. П. Скоропадський невдовзі після перевороту запропонував йому очолити Міністерство закордонних справ замість М. П. Василенка, який хотів зосередитися на вирішенні проблем освіти й науки. Інформація про це спричинила негативну реакцію німецького командування, яке помилково вважало Д. І. Дорошенка (після його перебування у Львові) активним прихильником Австро-Угорщини. Начальник штабу групи армій «Київ» генерал В. Гренер навіть написав гетьманові листа з протестом проти запланованого призначення. Д. І. Дорошенку довелося самому їхати до кайзерівського генерала й запевняти, що він проводитиме лояльну до Німеччини політику. Ставлення німецької влади до керівника МЗС мало надзвичайно велике значення. Д. І. Дорошенко з цього приводу цілком слушно зазначав, що відносини з Центральними державами були «основними питаннями не тільки нашої закордонної політики, але й питанням нашого існування як держави».

Він так писав про ці події:

«Мушу зазначити, що моє призначення на посаду керуючого міністерством дуже стурбувало німців... Певна річ, що тут грала роль пушена кимсь чутка про моє ніби "австрофільство": очевидно, моя діяльність в Галичині в певних колах оцінювалась як прояв "австрофільства", тоді як "Новое время" (впливова петроградська газета правоконсервативного напрямку. — Д. Т.) пояснювало цю саму діяльність моїм наче б то "герма-нофільством..." Але, що моя робота в Галичині розумілася самими австрійцями як результат моїх нібито австрійських симпатій, я побачив, між іншим, з того, що на першій порі, ще в квітні, перед переворотом, до мене заїхав перший з візитом військовий агент майор Флейшман, наговорив мені кучу компліментів, і потім якийсь час австріяки робили мені дуже приємні міни, поки не побачили, що в своїх відносинах я керуюся зовсім не якимись симпатіями до них, але інтересами української справи, котрі аж ніяк не сходилися з австрійськими».

Унаслідок згаданого інциденту з німецьким командуванням Д. І. Дорошенко був призначений тільки управляючим міністерством закордонних справ (міністром — з 2 вересня 1918 р.), хоча це ніяк не обмежувало його діяльність. Поступово завдяки своїй дипломатичній майстерності він знайшов порозуміння з фельдмаршалом Г. Ейхгорном і зміг вирішити низку важливих зовнішньополітичних завдань. 2 червня 1918 р. Німеччина, нарешті, офіційно визнала Українську Державу, що мало для вітчизняної дипломатії з міжнародно-правового погляду неабияке значення.

Забігаючи наперед, зауважимо, що зміна німецького головнокомандувача в липні 1918 р. відбулася за драматичних обставин і ледь не стала приводом для ліквідації незалежності Української Держави Німеччиною, чому зашкодили вчасні та високопрофесійні дії Д. І. Дорошенка. 30 липня 1918 р. німецького фельдмаршала було убито у Києві неподалік гетьманської резиденції бойовиком партії російських лівих есерів, колишнім матросом Балтійського флоту Борисом Донським, що спеціально для цього нелегально прибув із Москви. До речі, наступним пунктом дій есерівських бойовиків було вчинення замаху на вище керівництво Української Держави, передусім на гетьмана, під час траурної церемонії перевезення тіла фельдмаршала до Берліна. Тільки кваліфіковані дії української контррозвідки зірвали зловісний план лівих есерів, реалізація якого безпосередньо загрожувала й життю Д. І. Дорошенка.

В Берліні терористичний акт було сприйнято надзвичайно болісно; в оточенні кайзера Вільгельма II його розцінили як ознаку того, що гетьманський уряд не може контролювати ситуацію в країні, й тому необхідно запровадити пряме окупаційне правління німецького командування. Але Д. І. Дорошенко розгорнув бурхливу дипломатичну діяльність — він проводить важливі зустрічі з німецькими військовими й дипломатичними керівниками у Києві, запевняє їх, що керівництво Української Держави вживе всіх необхідних заходів для протидії антинімецьким терактам; аналогічні заходи проводить за його наказом і посольство в Берліні. У кінцевому рахунку, це дає бажаний ефект, і в Берліні дістають перевагу прихильники співпраці з гетьманом.

Новим головнокомандувачем німецьких військ в Україні призначається авторитетний у кайзерівському оточенні фельдмаршал Кірбах, із яким у Д. І. Дорошенка відразу встановлюються нормальні стосунки. Добрі зв'язки він налагоджує і з генералом В. Гренером, що залишився на своїй посаді, й намагається ефективно використати його симпатії до Української Держави. Про позицію, яку займав в українських справах впливовий німецький генерал і яка стала основою для співробітництва з Д. І. Дорошенком, красномовно свідчить його наступна заява:

«Німеччина широко бажає самостійності України й будьте впевнені, що вона — єдиний могутній захисник цієї самостійності в Європі (курсив мій. — Д. Т.). Ми хочемо вас підтримати. Але анархію і соціалістичний безлад по сусідству з нашою імперією терпіти не хочемо, не можемо і не будемо».

Коли пізніше, напередодні поразки Німеччини у війні, міністру закордонних справ Української Держави вдається досягти дипломатичного успіху стратегічного характеру — отримати принципову згоду Берліна на встановлення контактів із державами Антанти, то саме позиція Кірбаха стає визначальною. Німецький фельдмаршал доповідає в Берлін про своє бачення ситуації в Україні та перспектив Німеччини, що й зумовлює прийняття відповідного рішення. Попри те, що Д. І. Дорошенко зумів досягти майже повної довіри німецького керівництва, було б помилково вважати його зовнішньополітичний курс, як і курс його попередника М. П. Василенка, «пронімецьким». Вони просто зважали на реальну силу Німеччини й намагалися якомога скоріше вжити всіх заходів для військового зміцнення Української Держави, щоб проводити в перспективі незалежну зовнішню політику. Тут позиція керівника МЗС цілковито збігалася зі стратегічним розрахунком гетьмана П. П. Скоропадського, який із цього приводу казав майбутньому голові денікінського уряду генералові Олександрові Лукомському, що «коли вдасться створити міцну регулярну армію, тоді він інакше буде розмовляти з німцями».

Новопризначеному управляючому міністерством закордонних справ довелося із самого початку своєї діяльності провести докорінну реорганізацію зовнішньополітичного відомства, створити нову, дієздатну структуру та здійснити додатковий набір високопрофесійного апарату (як у центрі, так і в закордонних представництвах усіх рівнів). Хоча цей процес був започаткований М. П. Василенком, проте основна робота випала на долю Д. І. Дорошенка. Щоправда, значною мірою полегшувало її те, що глава МЗС користувався особистою довірою гетьмана П. П. Скоропадського (в усякому разі спочатку) і голови Ради Міністрів Федора Лизогуба. Це давало йому можливість діяти досить незалежно. Управляючому МЗС довелося

«реорганізувати його (апарат міністерства. — Д. Т.) наново... запросити відповідний персональний склад, а також перевести штати наших закордонних представництв і обсадити усі пости у цих представництвах. Замість одного Загального Департаменту Міністерство поділене на два: Загальний Департамент і Департамент Чужоземних Зносин; крім того, ще утворено Канцелярію Міністерства».

Д. І. Дорошенко також створив групу радників, до якої увійшли відомі українські наукові та політичні діячі О. Я. Шульгин, М. А. Славинський, І. І. Красковський. Особливо слід наголосити на призначенні на цю посаду Лонгіна Цегельського, що красномовно свідчило про плани Д. І. Дорошенка щодо возз'єднання українських земель. Створення групи радників значно сприяло ефективному проведенню зовнішньополітичного курсу — таким чином уперше була реалізована спроба ввести у процес вироблення зовнішньополітичного курсу елементи політичного аналізу й планування.

За короткий термін Д. І. Дорошенку вдалося досягти значних успіхів у розбудові дипломатичної служби. Основна структурна й кадрова реорганізація пройшла протягом двох місяців, і пропозиції керівництва МЗС були у визначеному, згідно з чинним законодавством, порядку подані на розгляд до Ради Міністрів. В уряді ці пропозиції дістали схвальну оцінку, й Законом Ради Міністрів від 14 червня 1918 р. були встановлені штати дипломатичних представництв Української Держави, а Законом від 17 серпня 1918 р. затверджені загальні штати МЗС. При цьому жодних змін до пропозицій міністра закордонних справ внесено не було.

Особливо позитивним у кадровій політиці Д. І. Дорошенка було те, що він керувався передусім професійними якостями дипломатів, а не власними ідеологічними уподобаннями. Так, він залучає до роботи в МЗС таку надзвичайно авторитетну в дипломатичному світі фігуру, як перший міністр закордонних справ Центральної Ради О. Я. Шульгин, котрий сприймав далеко не всі реалії гетьманського режиму. Саме керуючий МЗС запропонував призначити його на відповідальну посаду українського посла в Болгарії. Одночасно на посади дипломатичних представників України за кордоном він висував інших відомих державних діячів гетьманської держави, що надавало вітчизняним посольствам більшого авторитету й можливостей у проведенні переговорного процесу.

Розуміючи, що невдовзі доведеться вступати в контакт із державами Антанти, Д. І. Дорошенко надавав цьому особливо великого значення. Він намагався направляти до країн, через які можна було в перспективі виходити на представників держав Антанти, довірених осіб гетьмана П. П. Скоропадського. Так, до Румунії в жовтні 1918 р. відбув генерал Владислав Дашкевич-Горбацький. Глава національної дипломатичної служби вважав, що новопризначеному дипломату, відомому своєю близькістю до глави держави, буде легше провести конфіденційні переговори з представниками держав Антанти. Зауважимо, що план Д. І. Дорошенка значною мірою виправдав себе — в усякому разі, за допомоги працівників українських посольств контакти з представниками країн Згоди започатковувати було значно простіше.

Одночасно аналогічну місію у Яссах виконував інший довірений посланник міністра закордонних справ — Іван Коростовець. Це був один із найдосвіченіших дипломатів Української Держави, раніше він обіймав посади російського посла в Китаї та Персії і мав великі особисті зв'язки з британськими і французькими дипломатами. Д. І. Дорошенко цілком слушно розраховував, що той зможе використати їх для проведення конфіденційних переговорів. Задіяння кількох паралельних каналів свідчило про те, якого

великого значення керівник українського зовнішньополітичного відомства надавав питанню досягнення згоди із союзниками. Наприклад, посольство Української Держави у Швейцарії вже в жовтні 1918 р. знайшло вихід на французьких представників у Берні, й Д. І. Дорошенко особисто контролював процес виходу на антантівських дипломатів.

До речі, на постаті В. М. Дашкевича-Горбацького варто зупинитися докладніше. Вона є досить типовою для частини дипломатичної еліти Української Держави, і це надасть можливість краще зрозуміти кадрову політику гетьманського міністра закордонних справ.

В. М. Дашкевич-Горбацький походив із давнього українського козацького роду, був блискучим і перспективним офіцером російської імператорської армії. Закінчивши елітне Олександрівське військово-училище в Москві, служив у лейб-гвардії Литовському полку, згодом закінчив Миколаївську імператорську Академію Генерального штабу.

Під час Першої світової війни він — начальник штабу кількох стрілецьких дивізій, командир піхотного полку і, нарешті, 24-ої піхотної дивізії Південно-Західного фронту. За виняткову особисту хоробрість був нагороджений золотою Георгіївською зброєю. Після Жовтневої революції В. М. Дашкевич-Горбацький перейшов на службу до української армії. Він командував дивізією, болісно реагував на те, що недалекоглядність військової політики Центральної Ради не дає змоги сформувати боєздатне військо.

Впливові члени РНМ проводили в українській армії ту саму політику, що раніше вже розвалила армію російську. Наприклад, було скасовано військові звання і залишилися тільки посади, а влада офіцерів стала майже формальною. Від політичних кіл, що вважали себе національними, ширилися чутки, нібито Україні взагалі не потрібна регулярна армія (як ознака імперіалізму та «старого режиму»), а досить мати лише озброєну народну міліцію. Обурення усім цим привело В. М. Дашкевича-Горбацького, як і багатьох інших професійних військових, до П. П. Скоропадського, котрий перед здійсненням перевороту призначив генерала начальником свого особистого штабу. На той час В. М. Дашкевич-Горбацький розділяв позицію П. П. Скоропадського, який у ретроспективі бачив її таким чином:

«Грандіозність завдання приваблювала мене, тим більше, що я був упевнений: роблю діло.

Головне ж, мене цікавила тоді суто державна та соціальна мета: створити сильний уряд насамперед для відновлення порядку. А для цього необхідно було створити адміністративний апарат, на той час фактично відсутній, й провести справді здорові демократичні реформи — не соціалістичні, а демократичні. Соціалізму у нас у народі немає, а коли він і є, то лише серед маленької, відірваної від народу, духовно нездорової купки інтелігентів.

Я не сумніваюсь, як не сумнівався й раніше: будь-які соціалістичні експерименти, коли б у нас уряд був соціалістичним, призвели б негайно до того, що вся країна за шість тижнів стала б здобиччю всепоглинаючого молоху — більшовизму. *Більшовизм, знищивши всю культуру, перетворив би нашу чудову країну на висохлу рівнину, де з часом постав би капіталізм, але який!.. Не той слабенький, м'якотілий, що тішив нас до цього часу, а все-*

сильний Бог, в ногах якого буде плазувати той самий народ (курсив мій. — Д. Т.). Проведення поступово найширших демократичних реформ є нагальним обов'язком глави держави».

Посол у Відні
В. К. Липинський

Сформовані В. М. Дашкевичем-Горбацьким загони без особливих зусиль зайняли приміщення всіх ключових міністерств, Маріїнський палац, пошту та телеграф. Опору з боку військ Центральної Ради майже не було, тільки два гетьманських офіцери загинуло в перестрілці, що виникла з січовими стрільцями Євгена Коновальця поблизу Педагогічного музею.

Після цього В. М. Дашкевич-Горбацький очолював особистий штаб гетьмана, зробивши з нього дієвий координаційний орган з керівництва державою, а з травня 1918 р. виконував обов'язки військового міністра. В липні він засновує відділ морської піхоти Морського міністерства, тим самим розпочавши в національних Збройних Силах створення елітних підрозділів спеціального призначення.

Іншим, надзвичайно вдалим, кадровим рішенням Д. І. Дорошенка було призначення послом у Відень ідеолога українського «консервативного шляху» В'ячеслава Липинського. Міністр закордонних справ розділяв основну тезу політичної філософії знаного українського мислителя про те, що створити міцну українську державність може тільки ідея патріотизму, «любові до спільної Батьківщини», а не «Ваш націоналізм — ненависть місцевих бідних до місцевих багатих, й не Ваш націоналізм — ненависть місцевих «Українців» до місцевих «не-Українців». Він також був упевнений, що

головним чинником створення міцної держави є співіснування жителів України різних національностей на одній території, що саме таким чином буде створено єдину українську політичну націю.

В. К. Липинський за короткий термін зміг успішно організувати роботу посольства. Директорія навіть не намагалася знайти на його місце ідеологічно лояльного до себе дипломата й залишила посла на займаній посаді. Наскільки ефективно виконував ідеолог українського консерватизму свої дипломатичні обов'язки, свідчить те, що він зміг отримати цінну інформацію про діяльність австро-угорської військової розвідки в Україні і передати її Д. І. Дорошенку. Й тільки слабкість Української Держави не дала змоги скористатися цією інформацією належним чином. В. К. Липинський був одним із небагатьох послів, хто підтримував із міністром не тільки офіційне, а й особисте листування, що давало можливість вирішувати низку важливих проблем більш оперативно. Про стиль спілкування керівника МЗС зі своїм підлеглим, масштабність обговорюваних ними питань дає уявлення хоча б лист В. К. Липинського від 14 липня 1918 р., присвячений найважливішим аспектам відносин із Австро-Угорщиною, а саме долі західноукраїнських земель:

«Високоповажний і Дорогий Пане Товаришу (таке звернення є досить показовим. — Д. Т.)!

...Бачу, що звістка про анульоване галицького договору (підписаного у Бресті-Литовському. — Д. Т.), котру я Вам подав в листі... на превеликий жаль, справджується. Тут поки що всі австрійські дипломати мовчать, мов в рот води набрали — видко, ждуть результатів переговорів у Києві.

Мій погляд на цю справу такий: багато краще для нас — коли уступки необхідні — поступитись де в чім справі Холмщини, чим відступати від поділу Галичини. А се ось через що: *наша західна границя*, з огляду на всякі можливі ще переміни на Сході, *мусить бути забезпечена з боку національного і географічного*. Спираючись на Карпати і маючи всі дані для розвитку *нашої національної і державної ідеї в Галичині* (курсив мій. — Д. Т.), ми всі свої сили зможем обернути на боротьбу (а вона буде ще дуже тяжка) зі Сходом. Коли ж за Збручем ми будем мати огнище такої українсько-польської боротьби (після прилучення всієї Галичини до Польщі), якої ще досі не бувало, то при нашій національній хисткості і істеричності — се пряма дорога до «царя восточного православного». Отже, повторяю, *від поділу Галичини і сотворення в Австрії коронного українського Краю не можна відступати ні за що*, а що до Холмщини можна обіцяти, що ми не будем робити особливої пресії в комісії, котра має вирішити сю справу зараз по ратифікації Берестейського договору.

Не забувайте ще, що анульованя галицького договору підорве страшенно національну репутацію п. Гетьмана і теперішнього уряду... У всякім разі жду від Вас в цій справі *найточніших інформацій і директив*, бо знаючи про київські переговори, я тут маю зовсім звязані руки і нічого не можу робити в сім напрямі, не маючи звісток про наміри Ваші і нашого Правительства. Будьте ласкаві, сповістить про все як найшвидче і як найдокладніше.

Маючи при сім на увазі, *що срок внесення справи поділу Галичини до законодавчих австр. установ приходить 20-го с. місяця* (отже за тиждень),

як це видно, між іншим, і з телеграми п. Севрюка, котру я одержав сими днями... Коли-б, може, для одержання точних директив потрібна б була моя присутність у Києві — то телеграфуйте, я зараз приїду — пам'ятаючи, що справа ся незвичайної, історичної ваги».

Що стосується концептуальних моментів своєї діяльності у МЗС на першому етапі (тобто то того, як поразка Німеччини стала неминучою), то міністр визначив основні моменти зовнішньополітичного курсу, які дістали повне схвалення гетьмана П. П. Скоропадського:

- підтримання дружніх відносин із Центральними державами;
- розв'язання всіх наявних територіальних проблем із сусідніми державами;
- встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі з нейтральними державами.

Д. І. Дорошенку загалом вдалося виконати ці пункти: нормальні, хоча й складні, стосунки підтримувалися з Німеччиною та Австро-Угорщиною, були встановлені відносини на постійній основі з Всевеликим Військом Донським, Кубанською Радою, Фінляндією, Литвою, Румунією, Польщею, Білоруською Народною Республікою, Грузією, Сибірським обласним урядом. У Києві відкрилися дипломатичні представництва деяких із цих державних утворень. З нейтральних країн дипломатичні представництва України відкрились у Швейцарії, Швеції, Фінляндії, Норвегії. Наскільки інтенсивною була дипломатична діяльність Д. І. Дорошенка, показує таке свідчення гетьмана П. П. Скоропадського:

«Маса різних агентів, не тільки Центральних Держав, але, головним чином, нейтральних, щоденно прибували в Київ із різними пропозиціями (курсив мій. — Д. Т.). Як я не хотів простоти, але довелось напрацювати невеликий церемоніал для урочистого прийому у цих випадках посланників».

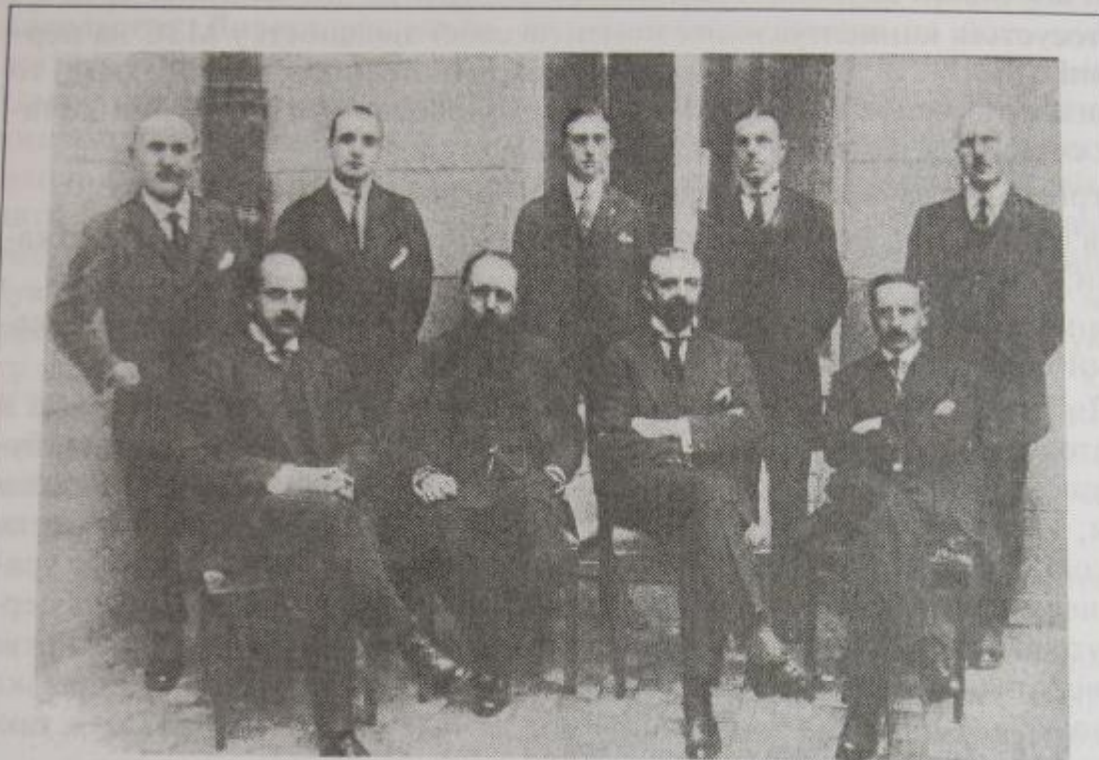
Завдяки наполегливій праці Д. І. Дорошенка було встановлено партнерські відносини економічного та політичного характеру з усіма державними об'єднаннями на теренах колишньої Російської імперії, а також налагоджено співпрацю дипломатичних представств за кордоном. Про успішність політичного курсу Д. І. Дорошенка можна судити навіть за тоном дипломатичного листування. Наприклад, Кубанський крайовий уряд так репрезентував свою місію для підписання важливих економічних угод:

«Керуючись усвідомленням єдності політичних, культурних і економічних інтересів України і Кубані і широко прагнучи зміцнення і розвитку дружніх відносин між обома спорідненими країнами, ми Войсковий Отаман Кубанського Козачого війська і Кубанський Крайовий Уряд, визнали за необхідне надіслати... Надзвичайну Місію...

Насущні інтереси обох країн, мабуть, вимагають найтіснішого зближення між ними, і Кубанський Уряд має тверду впевненість у тому, що здавна зв'язані узами кровного родства ... Україна і Кубань зможуть явити приклад могутнього братського союзу».

Потрібно зазначити, що для Д. І. Дорошенка відносини з Кубанню були особливо делікатними з огляду на те, що керівники Кубанської Законодавчої

Ради, передусім М. Рябовол, просили Українську Державу про надання прямої військової допомоги. За внесеною Д. І. Дорошенком до Ради Міністрів пропозицією було вирішене питання про негласне надання Кубані

Українські дипломати
в Німеччині.
Посол Ф. Р. Штейнгейль —
у першому ряду другий зліва

військового спорядження, що використовувалось її урядом у боротьбі з червоними військами. Проте план глави МЗС щодо десантної операції за участю дивізії генерала О. Натієва реалізовано так і не було.

Зі стратегічним партнером Української Держави в Кавказькому регіоні — Грузією дипломатичні відносини були встановлені завдяки послідовній позиції Д. І. Дорошенка і його доповіді главі держави відразу після відповідного звернення грузинської сторони, що пройшло через українське посольство в Німеччині. Посол — барон Федір Штейнгейль звернувся до Д. І. Дорошенка з таким листом:

«Ще шостого червня біжучого року Міністр Закордонних справ Грузинської Самостійної Республіки Чхенкелі звернувся до нашого представника в Германії Козія з нотою про визнання Україною Грузії. Ця нота девятого червня цього року була передана п. Козієм Українському Правительству. Двадцять п'ятого липня цього року до мене явились Голова Осібної делегації Грузії в Германії князь Авалов і член тієї ж делегації Гегечкорі, котрі підтвердили знов вищенаведену ноту Міністру Закордонних Справ Грузії Чхенкелі і знов просили в моїй особі Правительство України о визнанні Грузії... я, прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновель-

можному Пану Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установадження дипломатичних зносин Грузія негайно може командирувати свого постійного представника в Київ».

Особливу увагу Д. І. Дорошенко приділяв питанню розширення кордонів Української Держави, наполягаючи, зокрема, на введенні Бессарабії та Криму до складу України. Він намагався реалізувати геополітичний план гетьмана П. П. Скоропадського щодо створення «Південно-Східної Федерації» на чолі з Україною, до якої входили б Дон, Кубань, Терек, Астрахань, Крим і Бессарабія. Наскільки жорстким глава МЗС був у цьому питанні, свідчить весь масив документів, складених Д. І. Дорошенком, зі згаданої проблеми. Як приклад можна навести підписану ним 5 червня 1918 р. ноту румунському уряду, що яскраво свідчить про визнання главою МЗС пріоритетності територіального питання:

«Румунському міністрові закордонних справ!

Правительство Української Держави дістало вашу дипломатичну ноту з дня 20 квітня 1918 р. 4.2527 і вважає тепер потрібним довести до вашого відома про ті підстави, в котрих воно не може згодитися з вашою аргументацією що-до виправдання всього того, що сталося в квітні ц. р. і закінчилося з боку румунського правительства позбавленням Бессарабії її політичної автономії та приказом румунського правительства приєднати Бессарабію до сполученого королівства Румунії. Правительство Української Держави, розуміється, не оспорує, що румунське Правительство було цілком добросовісно переконано в ґрунтовності виложеної в ноті аргументації. Але разом з тим Правительство Української Держави не може відмовитися від об'єктивної оцінки як тих загальних міркувань, котрі лягли в основу вашої аргументації, так зокрема тої акції, котра закінчилась фактичним приєднанням Бессарабії до румунського королівства. Відповідальні власті в румунськiм королівстві, що оповістили приєднання Бессарабії до Румунії, очевидно не були досить добре поінформовані про такі обставини:

1. Що склад тимчасової представницької установи в молдавській республіці — Бессарабії склався при незвичайних обставинах життя, котрі переживав у той час край і через це не мав можности сформуватися з збереженням правил, звичайних при організації нормального народного представництва. Розуміється все це треба поставити в докір всім тим політикам і випадковим представникам населення, які працювали в тім напрямі, хоч вони й мали на оці високі патріотичні цілі.

2. Що парламент молдавської республіки Бессарабії цілим рядом яскраво закріплених ухвал і иншої своєї діяльности з цілковитою послідовністю завжди відхиляв найрішучішим способом, яке б то ні було підпорядкування свого політичного буття під владу румунського королівства.

3. ...Загарантувати необхідну автономію молдавській республіці, а так само скасувати військовий стан, щоб забезпечити волю «Сфатул-Церія» відмовлено. Для розмірковання над розв'язкою такого важного питання, як приєднання Бессарабії до Румунії, «Сфатул-Церієві» представник румунської влади дав був усього лише три до чотирьох годин і тільки в формі уступки продовжив цей речінець на цілу добу. Українське Прави-

тельство не може не звернути уваги румунського правительства, що такий незвичайний порядок речей, який примінено в данім випадку, можна припускати лише при умовах примінення військової крайности у ворожім краю або здавлення повстання, а між тим, цілком ясна справа, що ні те, ані друге тут не мало місця й що таким вимушеним способом не можуть розв'язуватися питання про свободні установи з горожанами для свого краю і про основні порядки його політичного буття.

Бесарабія находилася більше ста літ в складі російської держави та в силу цього була в найтісніших економічних і політичних зносинах з найближчою своєю сусідкою Україною. Коли ж в падолисті 1917 р. утворилася Українська Народня Республіка, спершу маючи на увазі загальну федеративну зв'язь всіх частин бувшої російської держави. Українське Правительство думало, що зв'язки України з Бесарабією тим самим не пориваються. Після ж рішучого відділення від Росії не припускаючи можливості повного розриву поміж Україною і Бесарабією, а також маючи на увазі змагання значної більшості населення Бесарабії, Українське Правительство мало вступити в найтісніші зносини з молдавською республікою, даючи їй відповідні автономні права.

При цім конче треба підкреслити, що Українське Правительство на тім і настоювало, що, як напевно відомо, Молдаване в Бесарабії не складають більшості і що більшість населення належить до різних національностей немолдавського походження, серед котрих є дуже великий відсоток українців...

Так само тепер рішучим способом відкидаючи права Румунії на Бесарабію і заявляючи про свої права на цю область, Правительство Української Держави одначе не думає робити актів якого б ні було насилля у відношенні до прав Бесарабії на справедливе й доцільне національне самоозначення. Воно при ясно висловленім бажанні волі народу в Бесарабії мало намір і тепер не змінило свого наміру дати всьому населенню бесарабської області політичну автономію, яка б запезпечила населенню найширші права його суспільне-політичного будівництва і культурного самоозначення; але цілком зрозуміло, що з життєвого і для всієї України стратегічного і економічного мотивів Правительство Української Держави повинно настоювати на приналежності політично-автономної Бесарабії до Української Держави, до чого вона, Україна, має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бесарабії.

І Правительство Української Держави тішить себе надією, що поміж обома державами, Україною й Румунією, в справі згаданого неприємного непорозуміння на випадок потреби може бути осягнута достойна згода шляхом звичайних культурних засобів полагодування міжнародне-правових конфліктів.

Ми нижче підписані представники Правительства Української Держави просимо вас вірити в цілковиту доляльність наших симпатій і повної дружности до румунської держави.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб, управляючий міністерством закордонних справ Д. Дорошенко».

Завдяки наполегливій праці Д. І. Дорошенка стосовно кримського питання вдалося підійти до приєднання півострова до України. Після напру-

жених переговорів із керівництвом кримського крайового уряду було підписано прелімінарну угоду, за якою Крим отримував внутрішню автономію із власною адміністрацією у складі єдиної Української Держави. З огляду на події, пов'язані з поразкою Німеччини та антигетьманським переворотом, ця угода так і не була реалізована на практиці, але це ніяк не може применшити її великого історичного значення. Ця угода ще раз переконливо засвідчує демагогічність заяв про «подарунок Хрушова» й показує, що входження Криму до складу України в радянські часи було остаточним правовим оформленням результатів тривалого інтеграційного процесу. Сам Д. І. Дорошенко так розповідав про перебіг подій:

«Уряд ген. Сулькевича з свого боку почав боротися з “українською пропагандою”, почав переслідувати українофільські газети, потім відмовився приймати офіційні телеграми й папери українською мовою. Тоді довелося вжити репресій з нашого боку. Не було потреби воювати з Кримом. Досить було проголосити економічну блокаду півострова. Я настав в Раді міністрів на проголошенні “митної війни” з Кримом; було спинено всякий товаровий рух і морську комунікацію за виїмком того, що йшло на потреби німецьких залог у Криму. Наближався збір урожаю овочів, що того року випав дуже гарний. Кримські садоводи потребували шельовок на ящики для овочів, стружок, опилок для упакування; все те привозилось, звичайно, з України, але тепер довіз був спинений. Потребували також цукру для консервування овочів, дров для сушки — і цього всього теж не було. Нарешті треба було для населення хліба. За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Врожай почав гнити без консервування, становище садівників робилось катастрофічним. Німці вже наперед закупили багато овочів, свіжих і сушених, і тепер уже це гинуло. Морем везти було не можна, бо, ніякі кримські овочі не виносили довгої перевозки морем і потім нової перегрузки на залізниці. Німці звернулись до нас з нотою, прохаючи зняти блокаду. Ми відповіли, що не можемо цього зробити. Тоді вони звернулись до нас вдруге, мотивуючи своє прохання тяжким становищем кримської людності. Від нас була дана відповідь, що українське правительтво взяло на себе зобов'язання щодо постачання продуктів до Німеччини, але відносно Криму такого зобов'язання ми не брали на себе; ми готові піти на зустріч інтересам кримського населення, однак це залежить цілком від кримського правительтва, яке досі не хотіло порозумітися з нами. Німці більше до нас не зверталися, а уряд ген. Сулькевича мусів капітулювати: від нього прийшла до нас телеграма, що він готовий почати переговори про форму державного об'єднання з Україною. Блокаду було знято, і скоро потому до Києва приїхала делегація в складі кримських міністрів: сенатора Ахматовича, Чарикова, Нікіфорова і Фрімана. Але ми заявили, що не вважаємо цю делегацію за компетентну виявляти волю і бажання кримського населення і зажадали присилки представників від громадян головних народностей краю. За тиждень прибули представники від татар, українців і німців-колоністів. Всі склали візиту Ф. А. Лизогубові, потім мені. Я запросив кримських гостей на обід, який відбувся в приміщенні міністерства Закордонних Справ. На обіді був і Лизогуб. Наші гості сиділи за обідом в такому настрої мов на похороні. Представники від національностей по-

чували себе бадьоріше, але, видно, в присутності своїх міністрів не зважувались розв'язувати язика.

На другий день почались офіційні переговори в присутності представника від німецького головного командування, молодого принца Рейса. Переговори велися цілий тиждень. Кримські делегати дуже змагались, чіплялися до кожного слова, говорили довгі промови. Особливо на непримирненій позиції стояв Чариков, колишня гроза турків. Нарешті таки зговорились і виробили прелімінарні умови: Крим діставав внутрішню автономію, свій крайовий сойм, територіяльне військо, державного секретаря для справ Криму в Раді українських міністрів. Ці умови було повезено до Криму, щоб обговорити на зборах "Курултая" та деяких громадських і національних організацій. Ми пішли на це, бо були певні в прихильному полагодженню справи (про це нишком заявляли нам і делегати від національностей, що приїхали до Києва). Тим часом німці згодилися передати нам чорноморську флоту з Севастополем, і на кількох торпедовцях і канонірських суднах уперве замаяв український морський кармазинний стяг. Тим самим до нас переходила фактична влада над Кримом».

У вирішенні кримського питання Д. І. Дорошенко не обмежувався лише можливостями МЗС, а й ініціював дипломатичні заходи на рівні керівництва держави. Як приклад можна навести листа гетьмана П. П. Скоропадського від 30 травня 1918 р. до німецького посла в Україні барона Мумма фон Шварценштейна:

«Ваша Ексцеленціє!

Маємо честь повідомити вас про те, що уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб кримський півострів увійшов у склад Української Держави.

Економічно, політичне й етнографічне Крим тісно зв'язаний з життям населення України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватися без злучення з Кримом. Правда, коли проголошено Третій Універсал Української Народньої Республіки, там зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але перш усього Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднаються пізніше. Через те, в Третім Універсалі не була зазначена ні Холмщина, ні частини Курської, Вороніжської губ., області донського війська, ні частини Бесарабщини. А між тим, тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України.

Так само думали й щодо Криму. Такий спосіб установа кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народня Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути також федеративною одиницею Росії й таким чином автори третього Універсалу розуміли, що зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, яко федеративною одиницею, може увірватися цілком. І тому тепер, коли українське військо за допомогою дружнього нам німецького

війська захопило Крим у свої руки, постало питання про прилучення Криму до Української Держави.

При тім, стоячи на принципі самоозначіння, не бажаючи нарушувати волі населення, нарешті, розуміючи різні відміни в житті Криму, Український уряд уважає, що приєднання Криму може відбутися на автономних підставах, відповідно до чого проект має розробитися; знаючи настрої значної більшості населення Криму, маючи на увазі інтереси тої людності та її стародавні зв'язки з Українським урядом, не маємо сумніву, що воля населення Криму може бути явлена тільки за злукою з Україною.

Прійміть, Ваша Ексцеленціє, запевнення в цілковитій пошані та відданості».

Вирішуючи важливі для держави територіальні питання, Д. І. Дорошенко не залишав поза увагою можливих змін на міжнародній арені після поразки Центральних держав. Він уживав усіх необхідних за ситуації, яка склалася, заходів, щоб у потрібний момент зуміти відновити відносини з державами Антанти. Про це Д. І. Дорошенко докладно розповів у своїх спогадах:

«Зносини України з державами Entente'и, так добре започатковані в кінці 1917 року (ця оцінка дій О. Я. Шульгина є дуже показовою. — Д. Т.), коли Франція й Англія самі поспішилися визнати Українську Народню Республіку, перервалися з моментом заключення урядом Республіки Берестейського миру. Закликання цим урядом німецьких і австро-угорських військ зробило неможливим офіційні зносини України з Entente'ою, хоч, розуміється, українське правительство дуже бажало б цих зносин. Змога задля нав'язання дипломатичних відносин з союзними державами наступала лише в кінці літа, після розгрому німців на західному фронті. Щодо нейтральних держав, то справа стояла легше, хоч і нейтральні держави, свідки страшної боротьби своїх сусідів-велетнів, хиталися й вагалися, не знаючи, на яку ступити. Вони дуже охочі були вступити у фактичні зносини з Україною, відкладаючи юридичне визнання Української Держави до остаточного в'яснення наслідків боротьби двох великих коаліцій. Ще в липні місяці було виряджено до Швейцарії д-ра Е. К. Лукасевича для нав'язання зносин і в'яснення питання, чи приймуть там нашу офіційну місію. В Швейцарії і уряд, і торговельно-промислові сфери виявили велике зацікавлення Україною, і секретар (міністер) закордонних справ Лярді прислав мені через д-ра Лукасевича лист, в якому заявляв, що швейцарський уряд охоче прийме нашу дипломатичну місію. Тоді було проведено формально через Раду Міністрів закон про заснування в Швейцарії українського дипломатичного представництва з 10 жовтня 1918 року. Представництво зараховано до "посольство 2-го розряду" (голова таких посольств носив титул "міністра-резидента" або "повіреного в справах"... Головою місії призначено того ж д-ра Лукасевича. Військовим агентом при ньому призначено генерала Дроздовського. Одночасно призначено двох українських консулів: до Женеви — інж. Е. Соковича (колишнього міністра шляхів в кабінеті Голубовича) і до Цюріху — інж. О. Вілінського. Всі вони й виїхали в кінці жовтня. Представництво в Швейцарії, де сходилися зносини, мало для нас дуже велике значення».

Можна констатувати, що міністр закордонних справ зробив все можливе з погляду дипломатії, щоб розпочати діалог з державами Антанти. Про подальші події можна сказати словами самого Д. І. Дорошенка: проведеною МЗС роботою «Українська Держава не встигла скористати. Вже наближалась хуртовина, що змела її саму з лиця землі...».

Що стосується вкрай болючого питання відносин із Радянською Росією, то Д. І. Дорошенку вдалося розвинути успіхи, започатковані М. П. Василенком. 12 червня 1918 р. сторони підписали прелімінарну мирну угоду, яка передбачала припинення всіх бойових дій на демаркаційній лінії. Але лінію остаточного територіального розмежування так і не було визначено, що надавало радянській стороні постійні можливості для провокування конфлікту, чим вона, після поразки Німеччини у війні, сповна скористалася.

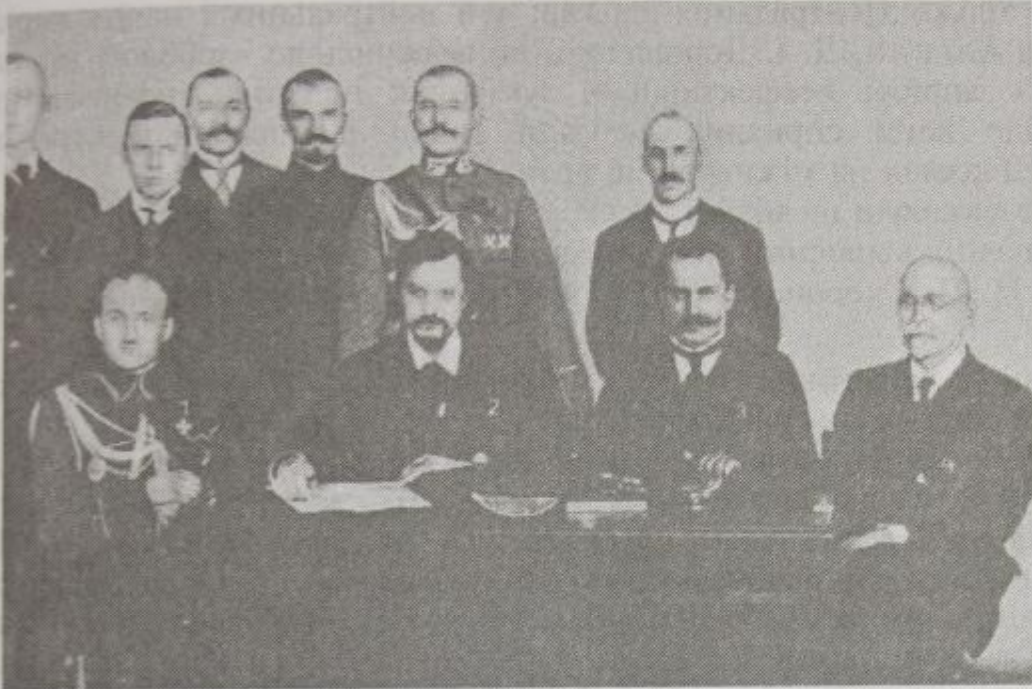
Звичайно, гарантом захисту Української Держави від радянської агресії була присутність німецьких військ, однак успіхи МЗС на україно-радянських переговорах теж не слід применшувати. В керівництві Радянської Росії досить впливовими були сили, що виступали за ескалацію провокацій проти гетьманської України, не зважаючи при цьому на неминучий конфлікт із Німеччиною. Вони концентрувалися в основному в партії лівих есерів, що входила до тодішньої урядової коаліції, але й серед більшовиків було теж чимало прихильників подібних дій. Відсутність мирного договору з Українською Державою, хоча б прелімінарного, служила для них додатковим подразником для вчинення будь-якої військової провокації, в тому числі безпосередньо проти німецьких військ. Можна нагадати про події, коли російські ліві есери направили групу бойовиків на чолі з Б. Донським до Києва для вчинення терористичного акту проти фельдмаршала Г. Ейхгорна. За задумом партії Марії Спиридонової, це мало призвести до введення німцями прямого окупаційного режиму, що, як вважали у керівництві ПЛСР, є необхідною передумовою масового повстання українського селянства.

Після укладення прелімінарної угоди в Києві почалися переговори української делегації на чолі з призначеним Д. І. Дорошенком Сергієм Шелухиним із делегацією РСФРР, якою керував відомий діяч міжнародного комуністичного руху Х. Г. Раковський. Цікаво зауважити, що переговори проходили з перекладачем, хоча обидві сторони чудово розуміли російську мову. (До речі, деякі сучасні керівники МЗС України в 1992 р. розглядали можливість відновлення такої практики переговорів із Російською Федерацією.)

Особливо важливим на переговорах з РСФРР Д. І. Дорошенко вважав досягнення принципової домовленості про розподіл боргів і майна колишньої Російської імперії. І міністр зміг таки домогтися в цьому питанні вигідного для Української Держави результату. Він зазначав:

«25 липня прийнято принцип в справі поділу державного майна, принцип поділу боргів — відповідно до процентного відношення населення України до населення Росії; Українська Держава приймає на себе частку боргів лише до 7 листопада 1917 р.; Українська Держава має право на частку майна Російської імперії; та частка майна, що знаходиться поза межами України, має бути зарахована на частку боргу; Українська

Держава має право на відповідну частку золотого запасу (повернути в натурі); всі культурні цінності, які були вивезені з України до Росії, а так само ті, котрі безпосередньо стосуються культурно-історичного життя

Д. І. Дорошенко серед членів української делегації на переговорах із РСФРР

України, мають бути повернені Україні цілком, а ті з них, які були спільною власністю колишньої Російської імперії, але знаходяться поза межами української території, повинні бути повернені Україні в частині, котра рівна тій, в якій Україна бере на себе борг колишньої Російської імперії».

Складність позиції Д. І. Дорошенка у визначенні відносин з РСФРР, експансіоністські плани якої міністр цілковито усвідомлював, полягала у відсутності в нього необхідної свободи дій. Берлін тримав цей напрямок зовнішньої політики Української Держави під постійним контролем, про що свідчить лист Д. І. Дорошенка до С. П. Шелухина:

«З огляду на те, що у приватній розмові з міністром закордонних справ голова мирної делегації Раковський висловив бажання вирішити якомога скоріше питання, що відносяться до угоди між Російською республікою і Українською Державою, вважаємо необхідним поставити Вас до відома, що прискорення українсько-російських відносин можливо лише після того, як з цього питання висловиться німецький уряд...».

Потрібно зазначити, що, крім суттєвих досягнень у відносинах із рядом держав, Д. І. Дорошенко був першим міністром закордонних справ у вітчизняній історії, який розумів важливу роль зовнішньополітичної пропаганди, зокрема роботу із зарубіжними засобами масової інформації, й багато зробив для налагодження практичної роботи у цій сфері. Він плідно

співпрацював зі своїм старим другом — керівником Українського Телеграфного Агентства (УТА) і Державного Бюро Преси (ДБП) Дмитром Донцовим. Завдяки цьому робота інформаційних установ була зорієнтована значною мірою на потреби зовнішньої політики Української Держави. Зовнішньополітична інформація, підготовлена фахівцями МЗС, досягала мети стосовно не тільки Центральних держав, а й нейтральних і навіть керівництва країн Антанті. Д. І. Дорошенко, не вдаючись до «лобової» пропаганди, яка є апріорі неефективною, зумів так подавати інформаційні матеріали, що вони сприяли реалізації зовнішньополітичної стратегії Української Держави на міжнародній арені.

Проте, незважаючи на значні досягнення МЗС, вже через кілька тижнів після призначення відносини між гетьманом і Д. І. Дорошенком стають напруженими. П. П. Скоропадський не досить об'єктивно зазначав із цього приводу:

«Міністр закордонних справ, Дмитро Дорошенко, був не зовсім підходящим. Його ніхто не визнавав. І українці, і великороси його однаково не любили. На жаль, у мене на перший час його ніким було замінити. Да, до речі, це й неважливо було: майже весь час Гетьманства зовнішня політика знаходилась в моїх руках, руках Палтова і в деякій мірі Лизогуба. Дорошенко вів тільки галиційську політику... власної думки він не мав, керувався, головним чином, тим, що скажуть про нього в українських колах, але так як він попав до кабінету, де ширше дивились на питання будівництва держави, ніж на це дивились наші українці, то він у колах останніх також не був правовірним й від нього відмовлялись. Він так, здається, і сидів до кінця між двома стільцями».

Схожу оцінку ми знаходимо й в особистому щоденнику Д. І. Донцова:

«Запитався його (гетьмана П. П. Скоропадського. — Д. Т.), чи задоволений з нового міністра закордонних справ, Дорошенка.

«Так, — відповів, — тільки він...»

Тут гетьман сказав слово, уживане на означення людини м'якої і несміливої, без належної долі цивільної уваги. Запитався я також, чи в Міністерстві Закордонних Справ тепер добрий добір співробітників.

«Ні!» — була відповідь. Я побачив, що гетьман не бажає собі розмови на цю тему й перейшов на іншу».

Можливо, глава держави помилково вважав Д. І. Дорошенка занадто м'яким через його високу толерантність та інтелігентність. Керівник зовнішньополітичного відомства ніколи не переносив ділові стосунки на суто людські. В знайденому автором цих рядків листі Д. І. Дорошенка до колишнього керівника делегації Української Держави на переговорах з РСФРР С. П. Шелухина, що датується 1930 р., про це було сказано прямо: «Погляди (наукові, літературні, політичні) це одне, а мої персональні відносини до Вас — друге».

Вже на початку червня 1918 р. гетьман намагався передати реальну владу в МЗС Олександру Палтову — колишньому керівникові його канцелярії, призначеному товаришем міністра закордонних справ, і той, справді, відіграв помітну роль у формуванні зовнішньої політики Української Держави. Ця постать взагалі вельми цікава — камергер імператорського двору,

начальник канцелярії царського міністерства шляхів сполучення, він познайомився з гетьманом перед поваленням Центральної Ради. П. П. Скоропадський дав йому таку характеристику:

Державна делегація України в Берліні. Зліва направо: прем'єр-міністр Ф. А. Лизогуб, посол барон Ф. Штейнгейль, товариш міністра закордонних справ О. О. Палтов, значковий гетьмана ротмістр Кочубей

«Я викликав його (О. О. Палтова. — Д. Т.) в окрему кімнату, розповів йому план майбутніх дій та цілі, що я збирався переслідувати по встановленню Гетьманства. Указав йому на основні думки, що я хотів провести у своєму зверненні до народу. Він начорно написав, пішов до себе додому й через півтори години повернувся до мене вже з цілком готовою основою моєї Грамоти. Залишалось лише трохи згладити й замінити деякі вирази більш симпатичними. Мене ця ясність розуму та швидкість роботи у такому складному питанні вразили. Таких помічників у мене досі не було. Я йому негайно запропонував обдумати питання, яку б посаду він мріяв зайняти, у випадку вдалого перевороту... Я вирішив його наблизити до себе».

Та О. О. Палтов не домагався посади міністра, і його курс у МЗС збігався на той час із політикою Д. І. Дорошенка. Проте О. О. Палтов був значно тісніше особисто зв'язаний з німцями, й коли гетьман узяв курс на досягнення згоди з Антантою, він був вимушений піти з МЗС. Загалом вплив

Д. І. Дорошенка на формування зовнішньополітичного курсу був, можливо, й не вирішальний, але досить значний. Наприклад, важливий державний візит гетьмана до Німеччини, що проходив з 4 до 17 вересня 1918 р.,

Гетьман П. П. Скоропадський (справа) під час аудієнції в імператора Вільгельма II, у підготовці якої безпосередню участь брав Д. І. Дорошенко

готував безпосередньо міністр закордонних справ та підпорядковане йому посольство в Берліні.

Візит пройшов надзвичайно вдало, а кайзер Вільгельм II зустрівся з гетьманом П. П. Скоропадським не як із залежним керівником окупованої держави, а як із рівним собі державним діячем. Тоді вдалося укласти низку вигідних для України домовленостей, передусім в економічній сфері, й в українсько-німецьких відносинах фактично відкривалася нова епоха. В той час, наприкінці літа — на початку осені 1918 р., здавалося, що Німеччина все ж таки зуміє переломити хід подій і масованим наступом переможе війська Антанти. Достатньо нагадати, що навіть такий затятий антантофіл, як лідер російської Партії Народної Свободи Павло Мілюков, котрий улітку деякий час перебував у Києві, різко змінив зовнішньополітичну орієнтацію й переконував свій ЦК про необхідність досягти домовленості з Берліном. Отже, з огляду на реалії того періоду українські дипломати, насамперед Д. І. Дорошенко, діяли правильно.

Активність на німецькому напрямку зовсім не означала, що міністр закордонних справ припинив пошук можливості виходу на керівництво держав Антанти. Навпаки, Д. І. Дорошенко робив це надзвичайно наполегливо, використовуючи відразу кілька можливих каналів, передусім через дипломатичні представництва України в нейтральних країнах. Він виявив у цій делікатній справі велику дипломатичну майстерність і бачення стратегічної перспективи держави, відповідно до всіх можливих варіантів розвитку подій на фронтах Першої світової війни.

Незважаючи на складну міжнародну обстановку, що змінювалася калейдоскопічно швидко, Д. І. Дорошенку вдалося досягти значних дипломатичних успіхів уже наприкінці своєї кар'єри в міністерстві. Завдяки зусиллям глави зовнішньополітичного відомства Україну де-факто визнали такі країни, як Швейцарія, Іспанія, Данія, Швеція, Голландія, Італія, Персія.

Окремо слід розглянути відносини Д. І. Дорошенка зі Всевеликим Військом Донським (ВВД), що мали значний опосередкований вплив і на українсько-німецькі відносини. Активно працюючи над налагодженням партнерських відносин з ВВД, керівник МЗС хотів досягти відразу кілька цілей. По-перше, ВВД було реальною і потужною військовою силою в регіоні, й союз із нею ставав деякою мірою захистом проти можливого наступу військ РСФРР. По-друге, цей союз мав би стримуючий вплив на Добровольчу армію, в керівництві якої посилювалися настрої проти української державної незалежності. Зважаючи на поступове просування білогвардійців та смерть політичного керівника Добровольчої армії генерала М. В. Алексеєва, загроза для України поступово ставала дедалі серйознішою, і Д. І. Дорошенко оцінював ситуацію цілком адекватно. Завдяки особистій дипломатії гетьмана П. П. Скоропадського в цілому та роботі МЗС із генералом М. В. Алексеєвим склалися нормальні стосунки. Але з його наступником — генералом А. І. Денікіним вони стали напруженими: вважаючи себе демократом і лібералом, той так і не зміг прийняти державну незалежність України. Для послаблення впливу антиукраїнськи налаштованого командувача Добровольчої армії гетьман П. П. Скоропадський, за повної підтримки своєї позиції з боку Д. І. Дорошенка, надав допомогу членові російського імператорського дому герцогу Георгію Лейхтенберзькому у формуванні нової білої армії. Згадане військово-формування дістало назву «Південної Армії», яка була сформована на основі суто монархічних гасел. Герцог Г. Лейхтенберзький уже в еміграції згадував:

«Я поїхав до Скоропадського, в якого, почавши організацію Південної Армії, я почав бувати більш рідко, щоб не завдавати йому неприємних запитів із боку його українських соціалістів, та пояснив йому стан справ. Він зв'язався з Красновим, який погодився прийняти Південну Армію на донську службу — вона могла бути йому дуже корисною для ведення військових операцій за кордонами Війська Донського, — й було вирішено, що штаб Південної Армії у Києві буде перейменований і виконуватиме функції лише вербувального бюро для армії, надаючи директиви іншим бюро в провінції під керівництвом союзу «Наша Батьківщина» (монархічна організація у Києві. — Д. Т.), та що... озброєння і спорядження... армія отримуватиме від Дону за угодою із Україною».

Спеціальний посланик отамана ВВД П. М. Краснова до гетьмана П. П. Скоропадського генерал Михайло Свечин залишив спогади про свою зустріч із Д. І. Дорошенком для обговорення питань міждержавних взаємин. Ці спогади дають уявлення про стиль та високий професіоналізм міністра закордонних справ у проведенні важливих дипломатичних переговорів:

«Дорошенко подав нам руку, жестом запропонував сідати.

— Разумієте, панове, по-українськи? — запитав він.

Я по-російськи відповів, що більш-менш розуміємо, але розмовляти, не перекручуючи мови, навряд чи зможемо. Тоді міністр, витримавши дипломатичний етикет, запропонував розмовляти по-російськи.

Після цього вступу я повідомив, що вся місія пробуде недовго, а залишиться представником отамана генерал Черячукин; головна наша мета — отримання військового спорядження, про що нам уже довелося доповідати при представленні гетьману та військовому міністру. Після цього члени місії встановили взаємини із залізничних питань та з торгівлі в українських установах. Ми зустріли тут уважне відношення к найближчому сусіду — Дону, що веде боротьбу з нашим загальним ворогом — більшовиками.

Дорошенко пояснив, що він розуміє становище Дону, який веде боротьбу за своє існування, а в Україні склалось на даний час інше становище: його міністерство веде дипломатичні переговори із московською делегацією для розмежування кордонів та встановлення мирного договору, тому зараз Україна не має стану війни із Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. В силу цього передача зброї сусіду, що веде війну з цією республікою, питання делікатне, що може ускладнити наші переговори.

Черячукин на це відмітив, що історія дає приклади тому, коли нейтральна країна все ж допомагала тій стороні, інтереси якої їй ближчі; він нагадав про те, як під час війни з Японією англійці весь час допомагали їм.

На що Дорошенко з посмішкою відповів:

— Генерал правий і я, як й мої колеги в уряді, вважаю, що у вашій боротьбі ми повинні прийти вам на допомогу, хоча б будучи як би нейтральними (курсив мій. — Д. Т.), але підкреслюю делікатність цього питання, яке не слід мусировати, щоб не ускладнювати наших переговорів.

Я подякував міністрові та додав, що питання це ще більш делікатне для нас у відносинах із німцями.

— Ви особливо праві в цьому, від них багато залежить. А ви були у Мумма (німецький посол в Україні Мумм фон Шварценштейн. — Д. Т.) і німецького командування?

Щоб полестити йому, я відповів так:

— Раніше хотів побачити вас, як міністра країни, до якої я відряджений, хоча від гетьмана чув, що Мумму відомо про наш приїзд і він цікавиться познайомитися з нами.

.....
Дорошенко намагався підняти питання про кордони з Доном, на що я, підтриманий усією місією, знайшов, що зараз не час займатися цим...

Міністр, подумавши, погодився з нами і заявив: "Це справа майбутнього".

На цьому бесіда наша закінчилась. Прощаючись із нами, Дорошенко підтвердив, що у питанні про спорядження він буде на нашій стороні, просив ще раз менше про нього розмовляти.

20 жовтня (3 листопада) на станції Скороходово відбулася зустріч Скоропадського і Краснова, під час якої вони уклали союз для боротьби з більшовиками й вирішили долю Південної Армії. Донський атаман запросив у Гетьмана на армію 76 мільйонів карбованців і спорядження. Це було обіцяно і невдовзі стало приводитися у виконання...»

Безперечно, це було прекрасним маневром української дипломатії — перекласти формальну відповідальність за формування монархічних, антиденікінських об'єднань на донський уряд.

В цілому з ВВД завдяки наполегливій роботі міністра закордонних справ склалися по-справжньому партнерські відносини. ВВД і Українська держава взаємно визнали державну незалежність і обмінялися дипломатичними представництвами. До речі, посла (отамана Зимової станиці) ВВД в Українській Державі генерала Черячукина вдалося переконати в стабільності Української Держави, що й стало одним із чинників активної розбудови економічного, політичного і військового співробітництва із ВВД. Донський посол у таємному листі на ім'я генерала П. М. Краснова зазначав, що на його гадку

«Скоропадський спирається виключно на німців, але останні, главенствуючи, все ж, як здається, дуже рахуються із першим, оскільки він їм потрібен для відповідної політики, а замінити його — немає тут відповідної особи...».

Уже в серпні 1918 р. після певної підготовчої роботи, проведеної МЗС під особистим контролем Д. І. Дорошенка, Українська держава та Дон уклали комплексну угоду, за якою були врегульовані всі проблеми міждержавних відносин. Від імені Української Держави її підписали «Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб, в. о. міністра закордонних справ Д. Дорошенко, товариш міністра торгівлі і промисловості В. Авербах, голова української мирної делегації сенатор С. Шелухин; від Дону — уповноважений Всевеликого Війська Донського генерал Черячукин».

Ось деякі пункти цього стратегічно важливого для Української Держави документа:

«7 серпня 1918 р.

Уповноважені урядів двох незалежних держав Українського і Всевеликого Війська Донського уклали цю попередню угоду в нижченаведеному:

1. Кордони, що розділяють указані держави, визначаються останнім адміністративним кордоном, що відмежовує Україну від колишньої області Війська Донського, тобто між останньою Катеринославською, Харківською і Воронезькою губерніями, причому в районі Маріуполя, який залишається за Україною, сторони визнали за необхідне відведення на схід площі землі, необхідної з метою забезпечення єдності адміністративно-господарського управління містом і портом з їх околицями, для чого має бути утворена в найкоротший строк узгоджувальна комісія.

2. Обидві держави, що домовляються, встановивши в п. 1 цієї угоди свої взаємні кордони, визнають взаємно свою незалежність і суверенітет.

3. На кордоні між названими державами вони мають право влаштувати свої митниці.

4. Із стратегічних міркувань донськими військами тимчасово можуть бути зайняті залізничні лінії Чертково-Лиски і Лиски-Поворино аж до припинення загрози з півночі недоторканості території України і Всевеликого Війська Донського.

5. На території Всевеликого Війська Донського українська народність користується всіма правами в області мови, школи і культури нарівні з рештою громадян.

6. Обидві держави, що домовляються, зобов'язуються не укладати надалі договорів з іншими державами і озброєними організаціями, що можуть зашкодити інтересам один одного.

7. Обидві сторони, що домовляються, зобов'язуються в найкоротший строк укласти особливу угоду:

а) про вільний транспорт; б) про товарообмін; в) про митні відносини; г) про фінансові взаємовідносини; д) про залізничну і поштово-телеграфну конвенції;

е) про змішані комісії з урегулювання питань, що стосуються Донецького басейну з метою збереження єдності останнього.

8. При цьому Всевелике військо Донське зобов'язується вжити всі заходи щодо забезпечення Донецького басейну продовольством і мастильними матеріалами, а Україна — постачання лісом і металевими виробами.

9. Для врегулювання питань, указаних у пп. 7 і 8, у найкоротший строк заснуються особливі змішані комісії на паритетних засадах.

10. Ця попередня угода набуває чинності і є обов'язковою для сторін, що домовляються, з дня її підписання і підлягає заміні на докладний, ратифікований урядами обох держав договір».

Не буде перебільшенням стверджувати, що після підписання зазначеної угоди міждержавні відносини між Українською Державою і ВВД вийшли на рівень стратегічного партнерства. Голова Військового круга ВВД генерал П. М. Краснов повністю підтримав підготовлену Д. І. Дорошенком і висунуту гетьманом П. П. Скоропадським під час уже згадуваної зустрічі на станції Скороходово ідею про створення єдиного антибільшовицького фронту.

Генерал П. М. Краснов у листі до генерала Олександра Лукомського, який відповідав за загальнополітичну лінію Добровольчої армії, а пізніше очолив Особливу Наряду (уряд) при генералові А. І. Денікіні, писав про це так:

«Гетьман планує цими днями звернутися до Добровольчої армії, Дону та Кубані, якщо можливо Тереку, Грузії та Криму, щоб усім цим об'єднанням надіслати відповідну кількість депутатів на загальний з'їзд. Мета цього з'їзду поки тільки одна: вироблення плану боротьби з більшовиками та більшовизмом у Росії, щоб наші дії не були епізодичними, але повною мірою планомірними...»

І справді, після зустрічі з генералом П. М. Красновим Д. І. Дорошенко надіслав телеграму відповідного змісту урядам Дону, Кубані, Тереку, Грузії й представникові Добровольчої армії. Але офіційно в ній для держав Антанти було зроблено інший наголос, а саме: «відновлення єдності Росії та майбутнього існування її».

У конфіденційній бесіді з П. М. Красновим гетьман був відвертішим, аніж у документі для широкого розголосу. Теза щодо «єдності Росії», як і пізніша грамота гетьмана стосовно федерації, виникла лише завдяки жорсткій проденікінській позиції Франції і Великої Британії. Адже, як наголошували представники Антанти під час конфіденційних переговорів з українськими дипломатами, дипломатичне визнання України, а тим паче подання військової допомоги проти більшовицької загрози, можливе тільки тоді, коли Київ офіційно оголосить про свій намір вступити до загально-російської федерації.

Таким чином, саме керівництво держав Антанти зробило все, щоб змусити Українську Державу відмовитися від повноти своїх суверенних прав, і саме на їхню вимогу українське державне керівництво робило ці демонстративні кроки. Вони були справді лише демонстративними, адже ні в телеграмі Д. І. Дорошенка, ні навіть у гетьманській грамоті про федеративне об'єднання Українська Держава не брала на себе жодних міжнародно-правових зобов'язань. У цьому можна пересвідчитися з тексту телеграми Д. І. Дорошенка. Мету конференції викладено в ній досить обережно, щоб це не мало для Української Держави незворотних наслідків. Йшлося тільки про теми переговорів:

«1) Установлення спільного однакового плану боротьби з більшовизмом — як на зовнішніх кордонах, так й усередині держав і областей, що беруть участь у конференції.

2) Установлення спільної основи для вирішення питань, що торкаються державних одиниць, які беруть участь у конференції: а) щодо нейтральних країн; б) щодо держав Антанти; в) щодо Німеччини та колишніх її союзників; г) щодо всіх питань, які торкаються відновлення порядку в інших частинах Росії й установлення в них міцної державної влади...».

Зважаючи на ці обставини, немає підстав казати про реальні ознаки переходу Д. І. Дорошенка та керівництва Української Держави в цілому на денікінську національно-державну платформу. Показово, що міністр закордонних справ України під час візиту до Німеччини заявив, що «ідея федерації не чужа в українській історії, однак спроби федерації досі не були для України щасливі... Тепер для нас питання про федерацію не є актуальним».

Про справжні плани гетьмана та його міністра закордонних справ свідчить лист Отамана ВВД до генерала О. Лукомського, написаний відразу після вже згадуваної зустрічі на станції Скороходово:

«Гетьман має намір на цих днях звернутися до Добровольчої армії, Дону та Кубані, коли можливо — Тереку, Грузії та Криму, щоб усім цим утворенням вислати певну кількість депутатів на загальний з'їзд. Мета цього з'їзду поки тільки одна: вироблення загального плану боротьби з більшовиками й більшовизмом у Росії, щоб наші дії не були відривочними та

епізодичними, але у повній мірі планомірними (курсив мій. — Д. Т.). І я сподіваюсь, що простягнута рука єднання та дружби не буде вами відштовхнута».

Однак пропозиція Української Держави була заблокована командуванням Добровольчої армії, яке не хотіло відійти від своєї вузькошовіністичної позиції. Генерал П. М. Краснов написав про це гостро і влучно:

«Але, простягнуті Гетьманом та Отаманом руки залишились не прийнятими. Усе не сподобалось Денікіну у цьому листі. По-перше, пропозиція щодо з'їзду виходила не від нього, а від Гетьмана, по-друге, погодитися на розмови з Гетьманом, Грузією та Кримом значило визнати їх самостійність (це й було одним із основних завдань плану Д. І. Дорошенка. — Д. Т.). Від кого? Цим питанням Денікін та його уряд не задавались. Від Добровольчої Армії, звичайно... По-третє, лист казав про союзницьку допомогу і висловлював у ній сумнів, а це було неприпустимо з точки зору Добровольчої Армії й... до відома Добровольчої Армії дійшли чутки про те, що в Києві збирається якась Південна Армія. Генерал Денікін побачив у цій армії... каверзу, придуману німцями для того, щоб послабити Добровольчу Армію та не пускати до неї офіцерів з Росії, затримуючи їх на Україні. Майже одночасно з листом у Катеринодар приїхав із Києва генерал А. М. Драгомиров, який дуже суворо й жорстко висловлювався про Гетьмана Скоропадського...

28 жовтня помічник головнокомандувача та начальник військово-морського відділу Добровольчої Армії генерал Лукомський листом за № 007 відповів Отаману, що він вважає необхідним почати переговори по виробленню угоди та щодо її умов, але в основу цих переговорів повинно бути покладено єдине командування, єдина влада генерала Денікіна. Листом від 2-го листопада за № 002/72 ш. Генерал Лукомський розвив свої думки з цього приводу.

“Командування Добровольчої Армії, ставлячи своїми задачами об'єднання уламків колишньої Росії у Єдину Неподільну Росію й, виходячи з відомих вам, пов'язаних з кінцевою метою, основних положень, ніяк не може бути нетерпимо і недобррозичливо до тих Руських людей та сил, що чітко висловили і висловлюють однорідні із Добровольчою Армією прагнення”.

Таким чином, в задачах Добровольчої Армії та в тих задачах, що ставили собі Україна та Дон і до яких вони хотіли залучити Добровольчу Армію, Грузію, Крим, Кубань й народи Північного Кавказу, було суттєве розходження. Гетьман та Отаман першою задачею ставили боротьбу з більшовиками й знищення більшовизму в Росії й тільки по завершенню цієї задачі вони схилилися вирішувати питання про майбутнє Росії. Добровольча Армія ставила, коли не першою задачею, то, по крайній мірі, задачу одночасною з боротьбою з більшовиками — “об'єднання уламків колишньої Росії у Єдину Неподільну Росію” — іншими словами, знищення самостійної України, самостійної Грузії, посягань на повну автономію Крима, Дону та Кубані... Гетьман та Отаман погодитися на це, не зрадивши народ, що їх обрав, не могли».

Особливо важливими були підсумки візиту Д. І. Дорошенка до Німеччини в жовтні — листопаді 1918 р. Тоді міністру вдалося досягти згоди Берліна на контакти України з державами — членами Антанти. Можливо, одним із чинників, що сприяв процесу налагодження відносин з представниками держав Антанти, було те, що Д. І. Дорошенко був членом однієї з масонських лож і мав змогу використовувати цей негласний канал для контактів з іноземними дипломатами.

Торкаючись, навіть побіжно, масонської теми, потрібно уникати двох крайнощів: з одного боку, уявлення про всесильність масонів та їх абсолютну солідарність, а з іншого — недооцінки цього чинника. На початку ХХ ст. членство в масонських ложах представників політичної, наукової та культурної еліти Російської імперії з багатьох причин набуло масового характеру, не оминуло це явище й українських діячів. За свідченням одного з найвпливовіших російських масонів Віктора Некрасова, що обіймав кілька міністерських посад у Тимчасовому уряді, у масонів «українська організація була одною з найсильніших». М. С. Грушевський, який сам був членом однієї із київських масонських лож, згадував з цього приводу:

«Масонська організація працювала широко, вона здійснювала свій здавна прийнятий тактичний план при всякого роді політичних можливостях використовувати свої зв'язки й проводити своїх людей на впливові становища. Заміщення вищих позицій — й столичних, й київських... стояли в очевиднім зв'язку з масонською організацією...».

Однак «масонське братство» не заважало «братам» у багатьох випадках бути непримиренними ідеологічними противниками. Прикладом можуть слугувати М. С. Грушевський, С. В. Петлюра і П. П. Скоропадський. Та коли політичні погляди членів «Братства вільних каменярів» були близькими, вони, безумовно, надавали підтримку один одному. Хоча часто-густо практично неможливо встановити, чи відіграв масонський фактор якусь роль у прийнятті політичного або кадрового рішення. Наприклад, Д. І. Дорошенко сприяв дипломатичній кар'єрі масона барона Ф. Р. Штейнгейля. Щоправда, барон і справді був одним із найкращих українських дипломатів і заслуговував на високі посади й без масонської підтримки. До речі, саме Ф. Р. Штейнгейль доповідав Д. І. Дорошенку в МЗС 15 жовтня 1918 р., тобто ще до німецької капітуляції, що Німеччина стоїть перед катастрофічною поразкою, й ситуація змушує Українську Державу «увійти у зносини зі Згодою, що одна тільки має можливість забезпечити державі її інтереси. Є точна інформація, що Згода не зустрінє перепон для окупації України, коли про це просити». На той час це була досить смілива пропозиція — значна частина українських дипломатів продовжувала вважати відхід від Німеччини вкрай небезпечним. Наприклад М. Могилянський, який був призначений керівником української дипломатичної місії в Парижі, просив товариша міністра закордонних справ О. О. Палтова відкласти відрядження, обгрунтовуючи це таким чином:

«Найбільшою загрозою майбутньому я вважаю «більшовизм» Вільсона та французів, які з насолодою з ним заграють... Економічний союз з Англією і Францією я вважаю фантазією... Наше майбутнє — як України, так і Росії — у добросовісних тісних відносинах з Німеччиною. Це визначено

географією, історією і здоровим глуздом». З цих слів видно, як непросто було Д. І. Дорошенку зламати опір прихильників старого зовнішньополітичного курсу і привести його у відповідність до нової зовнішньополітичної ситуації.

Масонська організація, будучи наднаціональною у своїй основі, відкривала великі можливості для неофіційного проведення конфіденційних міжнародних переговорів. Щоб не заглиблюватися далі в цю тему й не робити за браком необхідних документів якихось висновків, наведемо лише імена міністрів закордонних справ Української Держави та УНР, що були членами масонських лож. Це — М. П. Василенко, В. М. Чехівський, А. М. Лівіцький, А. В. Ніковський. Зауважимо при цьому, що хоча українське масонство в організаційному плані було найтісніше пов'язане із французьким, це не завадило французькому військовому командуванню вважати того ж В. М. Чехівського неприйнятною для них політичною фігурою.

В цілому Д. І. Дорошенко реалізовував позицію більшості членів уряду й самого гетьмана П. П. Скоропадського — в умовах поразок Німеччини на Західному фронті необхідність переорієнтації курсу зовнішньої політики ставала абсолютно очевидною. Проте минув певний час, поки це стало зрозуміло, а на першому етапі, як уже зазначалось, Д. І. Дорошенку досить не легко було наполягати на необхідності зміни орієнтації у зовнішній політиці. Керівник МЗС розумів, що зі зміною орієнтирів, навіть кардинальною, мають зберігатися концептуальні основи зовнішньополітичного курсу. В цьому контексті й потрібно розглядати гетьманську грамоту від 30 жовтня 1918 р., у написанні якої брав участь і міністр закордонних справ. Головним у ній було саме наголошення принципу незалежності Української Держави і її «дружнього нейтралітету».

Д. І. Дорошенку доводилося докладати багатьох зусиль на переговори з німецькими представниками в Україні, що поступово почали переорієнтуватися на налагодження контактів з антигетьманськими силами. Так, він готує звернення Ради Міністрів до німецького уряду, в якому наголошується, що вона «при таких умовах складає із себе відповідальність за повстання більшовиків, яке може виникнути і, що в значній мірі повинно буде звинуватити в цьому шкідливу діяльність німецької влади на Україні». Одночасно керівник МЗС уживає й інших заходів для збереження суверенних прав Української Держави. За його поданням, голова Ради Міністрів Ф. А. Лизогуб заявляє, що уряд «буде боротися з усіма проявами ззовні, що будуть направлені на порушення суверенітету України». Це була відверта пересторога РСФРР. На жаль, вона не спрацювала: завдяки тривалій діяльності дипломатичної місії Х. Г. Раковського в Москві знали про реальну військову силу гетьманської держави і, що головне, були впевнені у невтручанні німецьких військ.

Незважаючи на те, що в Берліні поділяли позицію Д. І. Дорошенка, німецьке військове командування в Україні було вороже налаштоване до гетьманської влади. Коли міністр внутрішніх справ Української Держави Ігор Кістяківський заарештував кількох дипломатичних представників РСФРР за підтримку ними діяльності антигетьманського Українського Національного Союзу, німецьке посольство висунуло вимогу негайного

звільнення більшовицьких емісарів. Міжнародна ситуація ставала катастрофічною для Української Держави. Д. І. Дорошенко це цілком усвідомлював і в доповідях гетьманові та уряду змальовував реальну картину. Уже 23 жовтня 1918 р. генеральний консул України в РСФРР Кривцов надіслав міністрові закордонних справ інформацію про те, що найближчим часом можливі різкі зміни радянської політики стосовно України. Український дипломат давав при цьому правильне обґрунтування такого прогнозу: «...з анулюванням Брестського договору всі зобов'язання раднаркому відпадають; таким чином, відпадає і зобов'язання укладення з нею (Українською Державою. — Д. Т.) мирного договору». Аналогічна інформація надходила й від багатьох інших українських дипломатичних представників, і Д. І. Дорошенко звертав на неї належну увагу.

Долаючи спротив багатьох членів уряду, Д. І. Дорошенко зумів на той час побудувати в РСФРР розгалужену систему консульських представництв, які ефективно захищали інтереси українських громадян, зокрема й рятуючи їх від «червоного терору». Функціонували два генконсульства — в Москві й Петрограді та чотири консульства — у Самарі, Саратові, Казані та Омську. Крім суто консульських питань, українські дипломати отримували й передавали безпосередньо міністру важливу політичну інформацію, що давала змогу планувати власні дії у двосторонніх відносинах.

Уже в середині жовтня 1918 р. найавторитетніші члени уряду, за ініціативи особливо приближеного до гетьмана П. П. Скоропадського міністра продовольства Сергія Гербеля, подають до гетьмана так звану «Записку дев'ятьох». У ній мова йшла про необхідність якнайскорішого встановлення контактів із державами Антанти, а також створення федеративного об'єднання з майбутньою Росією після перемоги в ній антибільшовицьких сил. Остання теза була зумовлена двома основними причинами: по-перше, держави Антанти, передусім Франція, стояли на позиціях відновлення єдиної Російської держави і не пішли б на переговори з урядом, який не йшов на хоча б суто символічні компроміси у цьому питанні, по-друге, Добровольча армія була реальною військовою силою, на яку не можна було не зважати. Гетьман П. П. Скоропадський схвально сприйняв згадані пропозиції й уже 14 листопада 1918 р. оголосив про новий курс на федерацію з Росією.

МЗС відразу ще більше активізувало діяльність на антантівському напрямку. Д. І. Дорошенко дістав згоду уряду і безпосередньо гетьмана П. П. Скоропадського на негайний початок переговорного процесу з провідними державами Антанти. Міністр особисто добирав кандидатури найдосвідченіших працівників МЗС для роботи у Великій Британії, Франції і США, а сам він намагався зустрітися з представниками держав Антанти у Женеві. Д. І. Дорошенко на той час іще мав надію, що після поразки Центральних держав, яка ставала вже очевидним фактом, вдасться за підтримки Антанти зберегти державну незалежність.

Однак тиск союзників на дипломатію Української Держави щодо прийняття денікінської орієнтації робився дедалі відчутнішим, і поступки гетьмана та його міністра закордонних справ ставали чимраз значнішими. Так, французький представник у Яссах граф де Сент-Олер заявив І. Коростовцю,

що Українська Держава «повинна чимось проявити переміну германофільської політики й згоду підтримати роботу союзників по поновленню порядку в Росії». Український посол відразу повідомив про це Д. І. Дорошенка, а той доповів гетьману. Фактично українська дипломатія була загнана союзниками у глухий кут — надання будь-якої підтримки зумовлювалося різкою зміною зовнішньополітичної орієнтації. Той же граф де Сент-Олер на передану йому ноту МЗС із проханням про надання військової допомоги, яка б не дала «можливості перенести військові дії» на територію України, категорично відповів, що на даний час можливі тільки приватні контакти з українськими дипломатами, а можливість надання військової допомоги залежить «від тієї допомоги, яку український уряд надасть... у відновленні порядку в Росії».

Приводом для усунення Д. І. Дорошенка з поста міністра закордонних справ став його успішний візит до Німеччини. Та й раніше було очевидним, що він не може виступати з «федеративними» заявами, необхідними для реалізації нового курсу. Деякі дипломати з посольства Української Держави в Німеччині доповіли в Київ, що Д. І. Дорошенко на приватному обіді з німецькими політичними діячами нібито висловлювався в антиросійському дусі. У київських газетах відразу з'явилися матеріали схожого змісту, де в перекрученому вигляді стверджувалося, що Д. І. Дорошенко немовби говорив про «вічну прірву» між українським та російським народами, створену спочатку монархією, а згодом більшовизмом. Через скандал, що спалахнув із цього приводу, 14 листопада 1918 р. указом гетьмана Д. І. Дорошенка був підправлений у відставку.

Прикметно, що звинувачення на адресу міністра закордонних справ звучали й у надмірній проросійській орієнтації. Ось, наприклад, відповідний фрагмент записів із щоденника Д. Донцова від 16 жовтня 1918 р.:

«Був у Дорошенка і заявив, що до Берліну не їду. Він вже не має давнього, певного себе, вигляду. Питався, хто міг би звести його в Берліні з парламентарними кругами. На жаль, вірить Палтову і прислухається до його намови, з огляду на Антанту більше рахуватися з москалями».

«Судді» міністра з обох ідеологічних таборів не могли зрозуміти елементарного — для нього мали значення не питання «орієнтації», а шляхи найефективнішого захисту національних інтересів України. Якщо та чи інша зовнішньополітична лінія цьому сприяла, то саме вона й обиралася керівником МЗС для практичної реалізації.

За три дні до відставки Д. І. Дорошенко реалізує ще одну, надзвичайно важливу для розбудови української державної єдності, справу. Він робить усе можливе, щоб гетьман, якого було поінформовано про утворення незалежної західноукраїнської держави, негайно прийняв представника західноукраїнської УНРади О. Колесса. Після цієї зустрічі починає активізуватися процес зближення двох частин єдиної України. Курс політики, започаткований Д. І. Дорошенком, було продовжено й антигетьманською Директорією. Це яскраво свідчить про те, що справжні національні інтереси за державного підходу завжди беруть гору над політичними суперечностями.

Підсумовуючи діяльність Д. І. Дорошенка в МЗС, гетьман П. П. Скоропадський писав:

«У зовнішньому політичному відношенні наші справи були блискучі (курсив мій. — Д. Т.). Ми готували місії для надсилки їх у нейтральні країни, і коли можливо, то і до Entente-е для того, щоб указати цим державам на нашу діяльність і роботу».

З падінням влади гетьмана П. П. Скоропадського Д. І. Дорошенко перейшов від активної політичної діяльності до наукової та літературної праці. Із середини січня 1919 р. колишній керівник української дипломатичної служби, обіймаючи посаду приват-доцента, викладав історію у Кам'янець-Подільському університеті. У березні 1919 р., коли кабінет С. Остапенка було відправлено у відставку, деякі члени Директорії пропонували знову призначити Д. І. Дорошенка главою МЗС. Проте С. В. Петлюра, передбачаючи звинувачення у свій бік лідерів УПСР та УСДРП щодо «орієнтації на сили реакції», не наважився на це кадрове рішення. Невдовзі дипломатичні здібності Д. І. Дорошенка все ж таки знову знадобились Українській державі. В листопаді—грудні 1919 р. він був призначений Директорією уповноваженим української місії Червоного Хреста на Балканах. У Белграді опікувався питанням повернення на Батьківщину українських військовополонених. Навесні 1920 р. Д. І. Дорошенко працює з аналогічною місією уже в Італії. Його попередник О. О. Севрюк, витративши на особисті потреби значні державні кошти, так нічого й не зробив для виконання покладеної на нього місії. Колишній міністр закордонних справ дав справедливу оцінку такій дипломатичній роботі:

«...дуже яскравий матеріал не тільки для оцінки тієї особи, що стояла на чолі місії й відповідає за її діяльність, але й для характеристики самої влади, яка таку місію вирядила. На прикладі цієї місії як "сонце в малій краплі води" відбилися дефекти і хиби самої системи, за допомогою якої був організований і працював уряд УНР і завдяки якій він так сумно закінчив своє існування, впавши не стільки може, від ударів ворога, як від внутрішнього розкладу і розбрату».

В еміграції Д. І. Дорошенко входив до керівництва гетьманського руху, будучи разом із В. К. Липинським одним із засновників Українського союзу хліборобів-державників (УСХД). Спільно з іншими лідерами УСХД він підписав угоду зі П. П. Скоропадським, що останнього визначала «начальним вождем» війська України, а кінцевою метою — побудову конституційної монархії за англійським зразком. Ключовим в угоді був такий фрагмент: «Завданням нашим являється збудування незалежної міцної Української Держави. Завдання це будемо вважати виконаним, коли державну організацію завершимо коронаційним актом». Згодом стосунки між В. К. Липинським і П. П. Скоропадським, який почав схилитися до авторитаризму, зіпсувалися й закінчилися формальним розривом. За такої ситуації Д. І. Дорошенко, незважаючи на свою давню співпрацю з гетьманом, цілковито підтримав В. К. Липинського як у теоретичному питанні «класо-сократичної» монархії, так і стосовно принципів діяльності гетьманців-державників.

Та головним для колишнього міністра була все ж таки не політика, а наука. Він стає професором кафедри історії Карлового університету та Українського вільного університету (у Відні, Празі, Мюнхені), в 1926—1936 рр. працює директором Українського наукового інституту в Берліні, в 1936—1939 рр. — професором кафедри історії церкви православного богословського факультету Варшавського університету, професором колегії Св. Андрія у Вінніпегу. Також Д. І. Дорошенко викладав історію України в 1921—1951 рр. у багатьох європейських університетах. У 1945—1951 рр. він — віцепрезидент Української Вільної Академії мистецтв і наук у Мюнхені.

За кордоном Д. І. Дорошенко написав близько 1000 наукових праць з української історії, й основна серед них, безперечно — фундаментальна «Історія України». Велику цінність мають мемуари «Мої спомини про давно минуле. 1901—1914» та «Мої спомини про недавнє минуле. 1914—1920» (Прага, 1923—1924; Мюнхен, 1969). Можна виокремити й такі історичні дослідження, як «Нариси історії України», «Історія України. 1917—1923 рр.», «Огляд української історіографії», «З історії української політичної думки за часів світової війни», «Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу».

Помер одич із найталановитіших міністрів закордонних справ України у 1951 р. у Німеччині, й тільки зараз ми починаємо належним чином вивчати його велічезну дипломатичну та наукову спадщину...

Л. XII-30.

Berlin - Friedenau 7/11
Pater Vicharsky 29.

Писаю вам
Сергійу Павловичу!

С. М. Шелухін недавно передавав мені, що ви в листі до нього
хрипачите, що я і проф. Мірчук „з 1929 р. різко змінили свої від-
носини до нас і ставим в ряди наших переманювачів в Тарг.
„лібералів“. Мене це дуже здивувало і переманювачів образило.
І не зупинившись на цьому, проф. Мірчук (як і було, що
я не мав ніякої ролі зміни вашої відносини до нас на
їмні і в іншому яким не змінив), але що до мене, що я
зрештою не можу прокувати, крім з нас говорять ніщо дру-
га! Ми ж нас не ділили різними поглядів на деякі літерату-
рні і політичні питання, що ми взагалі могли хитати в
їм собі в якійсь найближчій справі: скажу вам відверто-
повідно з нами як бували судно, а остаточно переконан-
ня, що в публіцистичній літературі (наприклад, про Дарвіна, середня
людина, що на мене ви переконані до цього погляду, і коли
сього з нами негоден, що ви приймаєте це як нову нагороду
не прося нас. Відбуває, що я кажу вам правду з вією! Ви і
у мене: з того, що я не розумію і вельми неприємно розу-
мію теорією, ви виводите, між іншим висловили про нас, най-
рідше на цілком свої відносини до нас і ш.д. По літературі
що! Погляди (наприклад, політичні, політичні) це одне, а мої зря-
каві відносини до вас - друге. А не розумію, наприклад, з
вашим поглядом на отаке слово Рух, - було, що казати мал
право зрозуміти ви не розумієте з нами - але між ніякої

мудрено чого не галвив, вогню йому, що ти ти і висміював і своєю
вдумкою, що ти ти приймали не ти „висміюї проти нас“! І я мовчу.
То і вдалося: Книжки ~~хот~~ ти взяли, що я „міднив свої вступів
сими до нас“, що це помуч з 1929 року? Коли я в чехословацьких
сферах іду з своїм французьким, то писав не по тому
що „іду проти нас“, а тому що вважало своїм обов'язком бути
солідарним з своїм французьким, як і ти з своїм. Мені
дуже кентрично, що не може бути не до випадку там чи не ко-
муч із комуч, але що не робити! Не могла ти так звичувати
відносини французькі, комуністичні, з російськими. Я вли чю
порадників видорів м'яком свого року, що я в їх реальній
чужор не прийшов, бо вважало на Аїдівських, хоча і був у вас
венту краді. Мамає це подати з протоколів.

В українському разі залучаю нас комуністично! мідної змі-
ни з моїх відносинах до нас (та це помуч з 1929 року!) мена,
тітаними в деяких наукових чи політичних поглядях не
може відмінити на зменшення моїх новах і доброго відносин
менши до нас. І вдалося ситаралося з ч відносинах з мідним не
зміжувати політичні з особистими відносинами (я думало, що
активіти ти і силери, що в своїм внутрішніх мідних
мідних відносинах чмїтотів добри ти дві ситари розріїв
кдур). Ти для прикладу: в політиці я діїла нейтрально ро-
комуч з Дл. Чл. Лотоцьким, і ми давно вже улавилими
мім собі про „політичну“ мідном не слова ~~мідна~~
не говорили, але це не мідна залучаю нас в при-
лурі, бо наша прикладу почалася ще 30 років тому, ми
на тих добрих часів, коли українців вдалося не діїла
их мідна політика, коли українців українсько був вдалося

не так, як інак, як і інші: славян українців, славян і по-
ній як афіаніації, і всі варюють не так із славянським во-
носом, як і з своїми м... ірехо чи казань, але так воно і.

Мені прикро було почути від С. М. Меленка те, що він казав, бо
воно не відповідало дійсності, а тому і несправедливе. Це не
випукало мене казати до вас. Коли ви за цього свого ме-
ня не розумівали, то мене як і інших, то мене судили дади,
Сергію Павловичу, черкунці мекі таку айв (ли що вам ніко-
н, як і не пишівіт, казались нічим гурій і тоді ви мекі
кажете на слова!), що то за документи і 17. стор., де підкар-
авіла Русь казавка Україною, - чи казав мені С. М. Мелені?
Віце в тім, що л медведер мав при мені меншого міліціонного мо-
но про „Русь“, „Россія“ і „Україну“ і хоту тім Рідва дами її до
доку. Мій мн. л ір'яв чи відомоса до мн, де пугливу мн
ивали в даві тоси кажу Україну - Україною. А використав
і кажу Брошурю з 1921.р. „Казва Україна“, змуж ви мекі каже по-
тнували. І цею Брошурою ставали інак прайітими: коли ми
в оцімні переказили на мову івайтну, ішов пусити дау; мн
скривні з киміками при переказі розінась, кажили підмоки
і кажили до сїм прайіт. У камиі кимікамі підмоки і зробо-
ли кажи, але і ксїсі як сїк - так розібрали мовля, і кажи
кама стала мені у великій приладі!

прошу передати мій медведній ужим і сердечний привіт
Миколоїдвалімаї - Слабді Миколоїдвалі.

щиро вас казалимаї

З. Дорашенко.

Р. С. Кажили Мелайіовно кажу, що л до вас пишу, і що-
сїм передати від мнї ками і Слабді Миколоїдвалі привіт і ко-
гапанки васили свіді.

Афанасьєв
Георгій Омелянович
(1848—1925)

Міністр закордонних справ Української Держави з 14 листопада до 14 грудня 1918 р.

На долю Г. О. Афанасьєва випав найкритичніший період існування Української Держави, що закінчився для неї справжньою катастрофою. 11 листопада 1918 р. Німеччина уклала перемир'я з державами Антанти, й відразу почався розвал кайзерівської армії та виведення військових підрозділів із території України. Прикметно, що в цей самий день Раднарком прийняв рішення розпочати наступ на українську територію. Агресивні дії більшовицького керівництва було офіційно оформлено 13 грудня 1918 р. — РСФРР анулювала Брестський мирний договір, що зумовлювало й скасування всіх прийнятих перед Україною зобов'язань.

Г. О. Афанасьєв народився 1848 р. у збіднілій дворянській родині. Та попри невисокі сімейні статки батьки приділяли його освіті досить велику

увагу. По закінченні класичної гімназії він навчається на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету в Одесі. Звання магістра Г. О. Афанасьєв отримує 1884 р. за працю «Головні моменти міністерської діяльності Тюрго», що здобула високу оцінку наукової громадськості. Докторське звання Г. О. Афанасьєву присуджується 1892 р. за надруковане у Санкт-Петербурзі дослідження «Умови хлібної торгівлі у Франції наприкінці XVIII ст.». Після цього талановитий учений-міжнародник працював приват-доцентом на кафедрі всесвітньої історії Новоросійського університету. Курс лекцій з історії Західної Європи, який він читав, мав велику популярність серед студентів. Його навіть запрошують до Київського університету Св. Володимира прочитати на історико-філологічному факультеті спеціальний відкритий курс з історії зовнішньої політики Франції.

Два курси лекцій Г. О. Афанасьєва — «Зовнішня політика Наполеона III» (Одеса, 1885) і «Долі Ірландії» (Одеса, 1887) були надруковані й досі не втратили свого наукового та освітнього значення. Немає сумніву, що історичні дослідження у сфері міжнародної політики стали йому в нагоді у майбутній роботі на посаді міністра закордонних справ Української Держави, дали можливість побачити за швидкоплинними подіями поточної політики стратегічну історичну перспективу.

Однак викладацька робота Г. О. Афанасьєва припиняється через його активну політичну діяльність ліберального спрямування. Департамент поліції визнав його політично неблагонадійним. Завдяки підтримці своїх впливових друзів із Петрограда, які належали до найвищих шаблів царської бюрократичної еліти, Г. О. Афанасьєв у 1896 р. призначається управляючим Київською конторою Державного банку. Працюючи на цій відповідальній посаді, він своїми виваженими й принциповими діями набуває неабиякого авторитету у фінансовому світі.

Особливо слід зазначити, що високопрофесійна фінансова діяльність і глибока особиста порядність Георгія Омеляновича слугували його зближенню з таким відомим державним діячем царської Росії, як Володимир Коковцов, що обіймав високі посади, зокрема міністра фінансів і голови Ради Міністрів. Прикметно, що коли В. М. Коковцов супроводжував Миколу II до Києва на відкриття пам'ятника його дідові Олександрові II, то зупинився майбутній глава імперського уряду саме в казенній квартирі Г. О. Афанасьєва, яка знаходилась у приміщенні контори Державного банку на Інститутській вулиці (тепер це будівля Національного банку України). Саме під час цієї поїздки, коли главу уряду Петра Столипіна було смертельно поранено за малоз'ясованих обставин під час вистави в Київському оперному театрі терористом і одночасно агентом таємної поліції Дмитром Богровим, цар призначив В. М. Коковцова новим головою Ради Міністрів. Г. О. Афанасьєв був одним із перших, хто привітав його з цим високим призначенням. Згодом В. М. Коковцов назвав у виданих у вигнанні досить стриманих за тоном спогадах свого київського друга «незаплямованою людиною, видатною за своєю науковою підготовкою й репутацією».

Свою порядність і відданість друзям Г. О. Афанасьєв підтвердив й у січні 1914 р., коли В. М. Коковцова унаслідок тиску на царську родину правого крила уряду, а також «старця» Григорія Распутіна було відправлено у

відставку, й спілкування з ним, а тим більше відкрита підтримка аж ніяк не могли сприяти кар'єрі. Георгій Омелянович тоді написав колишньому главі уряду листа, який доречно навести мовою оригіналу, щоб не втратити особливостей стилю листування майбутнього керівника української дипломатії:

«Я жалею бесконечно о вашем уходе. Этого мало, я скорблю о нем как патриот, глубоко любящий свою родину. Я нахожу трагизм нашего положения в том, что именно вы должны были уйти. Что может ожидать страну, если такой консервативный, но просвещенный и благородный человек, как вы, оказался не в силах нести бремя власти, если такой человек оказался в несоответствии с господствующей атмосферой (курсив мій. — Д. Т.)».

Якщо зважити на те, що це писалось всього за три роки до Лютневої революції, то стають зрозумілими здібності Г. О. Афанасьєва як непересічного політичного аналітика та прогнозіста.

Але державна служба не завадила Г. О. Афанасьєву й надалі брати участь у політичній діяльності, хоча, звичайно, робив він це вже не так демонстративно. За роки керівництва конторою Державного банку в Києві Г. О. Афанасьєв зближується з місцевою організацією кадетської партії й, незважаючи на те, що формально він був безпартійним, стає одним із найавторитетніших конституційних демократів правого напрямку.

У 1917 р. він за сумісництвом стає директором Товариства взаємного кредиту, що значно збільшує його вплив у фінансовій сфері. Потрібно зазначити, що, за деякими даними, перед Лютневою революцією Г. О. Афанасьєв надавав через очолювані ним установи фінансову підтримку діяльності кадетів, а перед гетьманським переворотом брав участь у фінансуванні «Української народної громади», яка привела до влади П. П. Скоропадського.

З 3 травня 1918 р. Г. О. Афанасьєв входить до складу уряду як Державний контролер. І хоча цілком відкидати політичний характер цього призначення не можна, та все ж таки визначальними були інші чинники. Г. О. Афанасьєва вважали одним із найдосвідченіших українських фінансистів і, що важливо, людиною абсолютно чесною, яку ніхто не міг запідозрити в мотивах особистої користі. Для керівника Державного контролю це мало неабияке значення, бо він мусив контролювати правильність фінансових видатків усіх державних установ. Г. О. Афанасьєв виправдав довіру гетьмана — витрачання державних коштів перебувало під надійним контролем. У тому, що в Українській Державі, особливо під час Громадянської війни, був низький рівень корупції в державному апараті, значною мірою є заслуга Державного контролю.

На посаду міністра закордонних справ у новоствореному уряді С. М. Гербея Г. О. Афанасьєва призначили 14 листопада 1918 р. — у той самий день, коли гетьман П. П. Скоропадський проголосив курс на федеративне об'єднання з майбутньою децентралізованою Російською державою. Ця подія мала значний вплив на дипломатичну діяльність Г. О. Афанасьєва, і тому є сенс процитувати основні моменти документа:

«Перемир'я між Німеччиною і державами Згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.»

Серед решти частин многострадалної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля. При дружній допомозі Осередних Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись з великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно із перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свobodно віджили всі принижені і пригноблені громадяне бувшої Росії. Від неї вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанським і Терським Козацтвами. На цих принципах, які, я вірю, поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також, яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить вступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії.

В осягнення цієї мети, запорука добробуту як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною і щастям всієї Росії, зєднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяни і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну підтримку і могутню підтримку.

Новосформованому нами Кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання».

Г. О. Афанасьєв був відомий своїми проантантівськими симпатіями, і його призначення, за задумом гетьмана, мало б додатково засвідчити державам Згоди, що керівництво Української Держави цілком перейшло на позиції нової зовнішньополітичної орієнтації. До того ж Г. О. Афанасьєв підтримував особисті дружні стосунки з новим головою уряду, й, таким чином, створювалися додаткові сприятливі умови для проведення єдиного зовнішньополітичного курсу. Проте не можна стверджувати, що в Раді Міністрів нічого не перешкоджало роботі нового міністра. Наприклад, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, який користувався гетьманською довірою, намагався проводити деякі зовнішньополітичні заходи, насамперед контакти з державами Антанти й Добровольчою армією, власними силами й без погодження з МЗС. Принципово його курс не відрізнявся від політики Г. О. Афанасьєва, однак паралелізм у роботі значно заважав ефективності проведення найважливіших міжнародних заходів. Але в самому апараті МЗС новий міністр користувався всією повнотою влади. Після відставки О. О. Палтова своїм новим товаришем він обрав Артемія Галіпа,

який мав особисті контакти з антантівськими дипломатами (хоча в Яссах і явно невдалі) ще з часів Центральної Ради.

Гетьман П. П. Скоропадський так характеризував свого нового міністра закордонних справ:

«Новим міністром закордонних справ був Афанасьєв, професор, найбільш популярна у Києві людина, із величезною ерудицією, він мав одну величезну ваду — він був дуже старий. Я пам'ятаю наступну сцену: я бачив, що діло йде погано та відчував, що Entente-а навіть у постаті Енно (мається на увазі французький консул в Україні Еміль Енно. — Д. Т.) не прийде до нас у Київ. Я викликав до себе товариша міністра закордонних справ та вказав йому на стан справ, говорячи йому, що Entente-а не прийде тому-то й тому-то, але Афанасьєв на реальну обстановку мало звертав уваги й дуже рішуче переконував, посилаючись на аргументи, на які справжній реальний політик не повинен був посилатися, що я помиляюсь, так кожний й залишався при своїй думці. В нього була якась сліпа віра у те, що Entente-а повинна нас усіх врятувати й врятувати Україну від розвалу... Його впевненість у негайному приході Entente-и віддзеркалювалась на відношенні його до німців, які до приходу держав Згоди були силою. Він усюди, де тільки й коли міг, катав їм зарозумілі ноти та телеграми, що далеко не сприяло прагненню німців нам допомагати. Я воював із Гербелем та Афанасьєвим за ці ноти, знаходячи їх не політичними. Кожний день він мене повідомляв, що Енно приїжджає. Бідний старик годинами вистукував по телеграфу, ведучи свої розмови з Одесою».

Представник держав Антанти французький консул Е. Енно, і справді, прибув до Києва вже перед самим поваленням гетьмана й значного впливу на перебіг подій в Україні не мав, незважаючи на спроби бути посередником між гетьманом і повстанцями. Проте вини Г. О. Афанасьєва в цьому не було: держави Антанти в кінцевому підсумку, незважаючи на певні зрушення, так принципово й не відійшли від політики відновлення «єдиної Росії», що саме й змусило гетьмана офіційно виступити за федерацію з Росією. Водночас керівники країн Згоди бачили, що в Українській Державі немає достатньої військової сили для збереження влади гетьмана. На підставі цього вони почали таємно наводити контакти з представниками антигетьманської опозиції. Уже в листопаді 1918 р. в Яссах розпочалися політичні консультації між представниками держав Антанти та делегацією УНС на чолі з колишнім членом Центральної Ради, міністром пошт і телеграфу в уряді В. О. Голубовича Григорієм Сидоренком. Хоча представники Директорії й не дістали тоді бажаної підтримки держав Антанти, але їм удалося переконати, що орієнтація на гетьмана П. П. Скоропадського є безперспективною, і це надзвичайно ускладнювало дипломатичну діяльність Г. О. Афанасьєва.

Для дипломатів Української Держави Яські переговори проходили надзвичайно складно, про що Г. О. Афанасьєв постійно доповідав гетьману. Останній залишив такі спогади про отримувану інформацію:

«...настрій цього з'їзду був дуже не на нашу користь... Коростовець, завдяки своїм особистим зв'язкам у Румунії, все ж бачився і розмовляв

неодноразово із представниками Держав Згоди. Маркиз (насправді граф. — Д. Т.) de Saint Olaire і вся французька місія... була радикально налаштована проти нас, й потрібно було багато часу, перед тим як ці панове зрозуміли, що в інтересах ж Франції і Союзників інакше дивитися на нас (звісно, що це розуміння стало наслідком величезних зусиль Г. О. Афанасьєва. — Д. Т.).

Я був досить добре поінформований про все те, що діялось в Яссах (що само по собі є свідченням професійності керівника МЗС. — Д. Т.), але досі не можу зрозуміти чому Entente-а, повторюю, особливо французи, що найбільше були зацікавлені у підтриманні порядку у нас на Україні, а цей порядок міг бути підтриманий лише Гетьманством, не надіслали негайного свого представника до мене».

Показово, що вже згадуваний консул Е. Енно постійно інформував київську та одеську пресу про те, що війська Антанти прийдуть на допомогу Українській Державі; і це мало суттєвий вплив на дії Г. О. Афанасьєва. Для розуміння діяльності французького дипломата, робота з яким стала одним із основних завдань діяльності міністра закордонних справ, слід пояснити, що він був не тільки консульським працівником, а й кадровим офіцером військової розвідки і в 1917 р. у місії генерала Ж. Табуї відповідав за проведення розвідувальної роботи. Після приходу військ Центральних держав Е. Енно за допомогою створеної ним розгалуженої агентурної мережі проводив таку роботу в Українській Державі. Що стосується його особистої позиції, то симпатії французького консула були цілковито на боці Добровольчої армії, про що, зокрема, свідчить його лист до В. В. Шульгина, написаний у середині жовтня 1918 р.:

«Німеччина близька до кінця.

Її політиці — розчленування Росії, її бажанню — зберегти силу Брестсько-Литовського мира, мира, за допомогою якого розірвана на частини Росія потрапила б... у німецькі руки, її злочинній тактиці — підтримувати в Росії терор більшовиків, нею же створений, — союзники хочуть протиставити політику відтворення Росії. Союзники відмовляються визнати Брестсько-Литовський мир і, як й раніше, продовжують вважати Росію своєю союзницею. В їх програму входить звільнення провінцій, захоплених німцями, й відродження Великої Росії (курсив мій. — Д. Т.)...

Приклад сепаратних держав, що виділились з колишньої Росії й уклали союз із Німеччиною, тільки укріплює Згоду у цих думках.

Економічні інтереси, які союзники мають у Росії, примушують їх... зайнятися нею.

...до Росії прибудуть армії, щоб запропонувати їй потужну й дружню допомогу — матеріальну та економічну.

Природна програма Згоди зводиться до наступного: відродити Єдину та Неподільну Росію та допомогти відродженню монархії, що відповідає бажанню більшості російського народу.

...викладення цих проектів базується на офіційних заявах політичних діячів держав Згоди».

Та все ж таки дипломатична активність Г. О. Афанасьєва принесла, хоча й обмежені, але реальні результати. За його дорученням усі посольства

Української Держави намагаються вийти на дипломатів держав Антанти з метою укладення військово-політичного союзу. Особливо успішно вели переговори з французами гетьманські представники у Яссах, незважаючи на несприятливу роботу УНС. Спочатку здавалося, що завдання, поставлене українській делегації Г. О. Афанасьєвим, приречене на невдачу, особливо з огляду на позицію французьких представників, цілковито налаштованих на підтримку Добровольчої армії. Той же Е. Енно спочатку заявив дипломатам Української Держави: «Україна не мала ніколи своєї історії, ні національної окремішності. Вона створена німцями. Уряд Скоропадського, як германофільський, має бути зліквідований». Але наполеглива дипломатична робота українських представників, зокрема особисто міністра, дала певний ефект — консул-розвідник був вимушений виконувати вказівки свого керівництва з Ясс, а його особиста позиція стала дещо прихильнішою до Української Держави. Як свідчать архівні документи, Е. Енно звертався до графа де Сент-Олера з проханням якомога скоріше направити військовий контингент в Україну. Не викликає сумніву, що якби це було реалізовано, то керівництво Української Держави зуміло б стабілізувати ситуацію й віднайшло змогу сповна відстояти державний суверенітет.

За деякими даними, Г. О. Афанасьєв запевнив французьку сторону, що Україна візьме на себе зобов'язання щодо виплати частини російського зовнішнього боргу, а французькі представники зі свого боку обіцяли підтримку її прагнення увійти до Антанти. Наприкінці листопада 1918 р. керівники Згоди приймають принципове (щоправда, попереднього характеру) рішення про заміну на території військ Німеччини, що виводилися, своїм експедиційним корпусом. Це сталося завдяки переконуванню антантівських дипломатів представниками гетьманського МЗС, згідно з інструкцією міністра, у тому, що анархія в Україні загрожуватиме стабільності всієї Європи, й тоді неминучим буде захоплення в Україні (плацдарм для «походу на Європу»!) влади більшовиками.

Керівники держав Антанти, для яких загроза «експорту революції» вже стала досить реальною, вирішили встановити на українській території «санітарний кордон» із Радянською Росією. У цьому зв'язку Г. О. Афанасьєв дав доручення пресовому бюро міністерства поширити інформацію про досягнення домовленості з державами Антанти. І київські газети майже щодня друкують заспокійливі матеріали, що надавалися міністром закордонних справ. Так, 28 листопада 1918 р. впливова «Киевская мысль» друкує на своїх шпальтах сенсаційне повідомлення про те, що товариш міністра закордонних справ А. Галіп отримав від Е. Енно інформацію, згідно з якою держави Антанти «вирішили звернути виключну увагу на Київ, влаштувавши тут базу для значних сил. Начальне рішення щодо відправки в Київ не більше однієї дивізії змінено в сенсі збільшення англо-французьких сил в Києві... У зв'язку з переговорами з Енно, міністерство закордонних справ, по домовленості з міністерством внутрішніх справ, приступило до підшукування у Києві необхідних помешкань для англійських і французьких військ, які вступають на територію України. Пропонується для цієї мети відвести звільнені німецькими військами помешкання».

11 грудня 1918 р., за три дні до повалення гетьманської влади, МЗС та. Взагалі складається враження, що Г. О. Афанасьєв дійсно перестав розуміти реальну картину й насправді був переконаний у підтримці країнами Антанти Української Держави. Його позиція впливала також на гетьмана П. П. Скоропадського, який не міг повірити, що Франція та Велика Британія не захищатимуть його владу. Хоча зауважимо, що в керівника МЗС були певні підстави для оптимізму. Останні декларації Е. Енно та його запевнення в підтримці, що він надавав Г. О. Афанасьєву, звучали надто обнадійливо. Французький дипломат, наприклад, зробив таку заяву для преси:

«1) Держави Згоди визнають існуючий зараз, очолюваний гетьманом український уряд;

2) вирішення всіх спірних політичних та соціальних питань, в особливості питання щодо самовизначення національностей, буде детально розглянуто після того, як військові сили держав Згоди і їх політичні представники прибудуть до Києва;

3) будь-які дії проти існуючої влади будуть суворо придушені;

4) німці зобов'язуються... підтримувати порядок у Києві та всьому краї до приходу союзників;

5) держави Згоди ні в якому випадку не допустять вступу військ Петлюри до Києва».

Інші публікації київських та одеських газет, зроблені на базі заяв Е. Енно, були не менш заспокійливими. Ось тільки деякі з них:

«Французький консул у Києві — Енно — заявляє, що держави Згоди мають намір підтримувати теперішню владу в Києві, уособлювану паном гетьманом та його урядом, сподіваючись, що він підтримає порядок у містах і селах до часу прибуття союзних військ.

Армії держав Згоди хочуть вступити у ваші краї не як вороги та приборкувачі, але як друзі народу, який майже два роки відважно боровся поруч із нами. Всілякий захват на існуючу владу, всяке повстання, яке б утруднило завдання союзників, будуть суворо придушені», «Держави Згоди заявляють через свого особливо уповноваженого французького консула в Києві, що вони вирішили не допустити ніякого порушення в справі відновлення порядку і реорганізації Росії, розпочатому російськими патріотами і сильно підтримуваному союзниками. Воззеднання Росії як держави, що входить до складу переможного блока демократичних країн Згоди, відбудеться відповідно до бажання всіх патріотів і всіх елементів, що стоять за порядок у Росії. Зокрема, щодо областей Південної Росії як окупованих, так і не окупованих німцями, що зазнають загрози з боку більшовиків, то держави Згоди заявляють про свою непохитну волю підтримувати в них порядок. Це непохитне рішення найближчим часом буде підтримано озброєною силою настільки вражаючою, як того вимагатимуть обставини. До того ще й вони заявляють, що віднині ж покладають відповідальність особисто на всіх лідерів партій і організацій, незалежно від їхнього політичного забарвлення, які намагаються вносити розлад або розповсюджувати анархію».

В МЗС, звичайно, ретельно стежили за пресою, готували на її основі інформаційно-аналітичні матеріали для керівництва, й поступово міністр переставав бачити всю катастрофічність ситуації. Гетьман П. П. Скоропадський залишив згадку про те, яку оптимістичну інформацію про позицію французів, що не відповідає обставинам, він отримував від Г. О. Афанасьєва:

«Пан Енно почав добре, він видав два оголошення, в яких він, як представник держав Згоди, заявляє, що держави ці будуть підтримувати гетьманський уряд та порядок, що будь-яка спроба йти проти бажань Entente-и буде придушуватися зброєю. Він особисто розмовляв із багатьма з Київського Центрального уряду... та вказував на те, що військові сили підходять. В тому ж дусі приходили всі відомості й з Одеси, й з Ясс. Ми отримали повідомлення, що до першого грудня прибудуть значні французькі частини в Одесу, румуни ж повинні були просуватися до Жмеринки. Згодом було офіційне повідомлення про рух на Україну 8 корпусів військ Entente-и різних національностей.

Усе це мене переконувало, що я взяв правильний курс втриматися будь-що...»

Проте військове керівництво Франції поставилося до рішення свого політичного керівництва досить прохолодно, вважаючи, що більшовицька загроза свідомо перебільшується МЗС Української Держави. Тому жодних практичних кроків для виконання цього рішення вжито не було, що й зумовило падіння гетьманського уряду. Пройде дуже небагато часу й помилковість подібної поведінки стане зрозумілою для лідерів Антанти...

Не менш активно ніж антантівську лінію Г. О. Афанасьєв відстоював лінію налагодження взаємодії з Добровольчою армією. В останні тижні гетьманату робота з представниками Білого руху стала, поряд з антантівським напрямом, пріоритетною в діяльності міністра закордонних справ. Але ця робота була надзвичайно складною, враховуючи настрої, що панували у значної частини добровольчого керівництва. Так, коли в київських газетах з'явився текст наказу за підписом генерала А. І. Денікіна про підпорядкування йому всіх офіцерських добровольчих підрозділів на території Української Держави, то Г. О. Афанасьєв негайно відреагував на цей факт порушення державного суверенітету. В листі на ім'я командувача Добровольчої армії він зазначав:

«У місцевих газетах з'явився витяг із Вашого наказу, що наказує всім офіцерам колишньої Російської імперії підпорядковуватися Вам. Мабуть, газети не зовсім точно передають Вашу думку, оскільки підпорядкування Вашій владі офіцерів, які служать на Україні, викликало б плутанину та розвал дисципліни в українській армії, очолюваної гетьманом. Це небезпечно, особливо у такий момент, коли українські сили у єднанні з Доном й паралельно з Добровольчою Армією йдуть на боротьбу з більшовиками й на відновлення єдності Росії. (Подібне формулювання явно було призначено для державного керівництва Франції. — Д. Т.) Просимо роз'яснити дійсний смисл Вашого наказу із збереженням авторитета влади гетьману (курсив мій. — Д. Т.)».

Генерал А. І. Денікін, незважаючи на свій великодержавний шовінізм і українофобство, явно не хотів на той час відкрито протиставляти себе гетьману П. П. Скоропадському. Існування Добровольчої армії значною мірою від флангового удару червоних військ. Крім того, патетичні висловлювання добровольчого командування стосовно «малоросійських зрадників» зовсім не заважали отримувати йому необхідну зброю з України. Тому після звернення Г. О. Афанасьєва генерал А. І. Денікін спростував своє авторство надрукованого наказу, хоча є великі сумніви у ширості цього спростування. З Катеринодара він надіслав телеграму такого змісту:

«Наказа, який з'явився в редакції київських газет, я не віддавав. Генералу Ломновському — представникові ДА в Києві, — наказано об'єднати управління всіма російськими добровольчими загонами, при цьому йому наказано всіма засобами погоджувати свої дії в інтересах краю, спрямовуючи всі сили до боротьби з більшовиками і не втручаючись у внутрішні справи краю».

В цілому завдяки зусиллям Г. О. Афанасьєва і його особистому авторитетові в російських політичних колах, наближених до генерала А. І. Денікіна, вдалося дещо пом'якшити позицію останнього стосовно Української Держави. Основним питанням у роботі міністра з добровольчим командуванням була пропозиція про скликання конференції всіх державних утворень, що виникли на території колишньої Російської імперії. На конференції мали прийняти спільну програму боротьби з більшовизмом. Реальне об'єднання антибільшовицьких сил дало б змогу гетьманському урядові уникнути експансії з Півночі, й, що також важливо, на конференції добровольці явно б опинилися у меншості. Г. О. Афанасьєв стратегічно правильно міркував, що конференція, формально задовольнивши вимоги держав Згоди, дасть можливість зберегти державну незалежність Української Держави. А коли безпосередня воєнна небезпека мине, то всі декларативні заяви про федерацію втратять свою пріоритетність у подальшому державному будівництві. Водночас міністр вважав, що добровольці не зможуть відмовитися від цієї пропозиції, з огляду на позицію союзників. Він так сформулював цілі (значною мірою для «зовнішнього» застосування) майбутньої конференції у листі до генерала А. І. Денікіна:

«Предметом обговорення передбачуваної конференції є такі питання.

1) Установлення загального одностайного плану боротьби з більшовизмом, як й на зовнішніх кордонах, так й у межах країн і областей, що беруть участь у конференції.

Установлення загальної підстави для вирішення питань, що торкаються відносин державних одиниць, які беруть участь у конференції:

- а) до нейтральних країн;
- б) до держав Згоди;
- в) до Німеччини та її колишніх союзників;
- г) до всіх питань, що стосуються запровадження порядку в решті частин Росії й установлення в ній міцної державної влади.

Через невідкладність вирішення цих питань необхідно призначити відкриття цієї конференції щонайможливіше найближчим часом.

Уклінно прошу повідомити мене про Ваш погляд на питання про конференцію, що цікавить Україну».

На пропозицію гетьманського міністра закордонних справ про об'єднання військових і політичних дій усіх державних утворень на території колишньої Російської імперії для боротьби з більшовицькою агресією головнокомандувач Добровольчою армією виклав свою позицію таким чином:

«Оскільки Україна стала на шлях російської державності, здається за необхідне погодити питання щодо створення єдиного фронту, єдиного командування для боротьби з більшовиками, єдиного російського представництва на міжнародному конгресі.

В основу угоди Добровольча Армія ставить три положення: перше — єдина Росія, друге — боротьба з більшовиками до кінця, третє — вірність договорам із союзниками при повній відмові від німецької орієнтації».

Ідея єдиного фронту проти більшовиків і скликання для оформлення цього союзу з'їзду представників України, ВВД, Грузії, Кубані та Тереку, яку вперше висунув іще Д. І. Дорошенко й узяв за основу зовнішньополітичного курсу Г. О. Афанасьєв, наближалася до стадії безпосередньої реалізації, проте цьому зашкодили деякі обставини. Генерал А. І. Денікін так викладає перебіг подальших подій:

«У середині листопада від донського уряду отримана була друга телеграма Афанасьєва, що повторювала пропозицію гетьмана щодо з'їзду в Києві, при цьому метою з'їзду ставилося «встановлення загального плану боротьби з більшовизмом... вирішення питань, що торкаються... відносин до нейтральних країн, до держав Згоди, до Німеччини та колишніх її союзників й встановлення міцної державності. Генерал Драгомиров (Голова Особливої наради при головнокомандувачі. — Д. Т.) надіслав відповідь про нашу згоду взяти участь у з'їзді, але із застереженням: 1) що з огляду на військову обстановку (до Києва наближався Петлюра) як місце з'їзду краще обрати Катеринодар чи Сімферополь; 2) що ДА не має ніяких підстав переглядати своє відношення до союзників; 3) що участь грузинського уряду, ворожого Росії і Добровольчій армії, неприпустимо.

Ця телеграма в Києві не була ще, мабуть, отримана, коли Афанасьєв розіслав третю — з указаним терміном з'їзду 5 грудня (18 грудня за новим стилем. — Д. Т.).

На цьому наші зносини припинились, так як одночасно радіо принесло звістку, що гетьман зрікся влади і білий Київ агонізує».

Продовжуючи тему протидії керівництва Української Держави генералу А.І.Денікіну, потрібно розкрити й інший аспект цієї проблеми. Зрозуміло, що поки Добровольча армія вела бойові дії далеко від України, всі висловлювання генерала А. І. Денікіна мали характер загальної декларації. Але українське керівництво, передусім гетьман П. П. Скоропадський і Г. О. Афанасьєв, розуміло, що як тільки денікінський напрям стане у Білому русі домінантним, відразу почне зростати небезпека для українського суверенітету. Тому було вирішено докласти зусиль для створення нових, альтернативних білих формувань, які могли б нейтралізувати чи, принаймні, обмежити антиукраїнський вплив генерала А. І. Денікіна. Для ефективності цього плану важливо було, щоб вони від самого початку задекларували

«вірність союзникам», на відміну від відверто прони́мецької Південної армії герцога Г. Лейхтенберзького, яка після перемоги Антанти втратила своє значення.

Отже, зважаючи на ці обставини, поблизу кордону з РСФРР почалося формування так званого Особливого корпусу. Формально незалежне від Української Держави, хоча й повністю ним сформоване, профінансоване і споряджене, це російське біле з'єднання мало перейти українсько-радянський кордон і просуватися в московському напрямку. В разі успішного розгортання подій гетьман П. П. Скоропадський мав би вирішальний вплив на ситуацію в Росії й міг би повністю нейтралізувати Добровольчу армію. Лише внаслідок повстання Директорії цей план не вдалося реалізувати до кінця — не вистачило практично кількох тижнів для остаточного формування Особливого корпусу. За нової ситуації єдиним завданням уряду П. П. Скоропадського став захист столиці від повстанців.

Г. О. Афанасьєв повною мірою усвідомлював небезпечність позиції генерала А. І. Денікіна, який кардинально відійшов від прагматичного курсу генерала М. В. Алексеєва. Однак глава українського зовнішньополітичного відомства розумів також, що за такої ситуації значно більшу, вже безпосередню, а не майбутню, загрозу становили більшовики, зовнішня політика яких визначалася примарою «світової революції». Якщо з білими лідерами, принаймні з деякими з них, все ж таки можливо було проводити переговори й досягати компромісу, то перемога червоних автоматично означала кінець української державної незалежності. Тому міністр робить ряд реальних кроків для налагодження співпраці в антибільшовицькій боротьбі. Так, за ініціативи Г. О. Афанасьєва 29 листопада 1918 р. Рада Міністрів розглянула «питання, пов'язані із встановленням більш тісного об'єднання українського уряду з головним командуванням Добровольчої армії» та ухвалила «видати з державної казни представникові Добровольчої Армії для задоволення її потреб 10 млн карбованців... Просити міністра закордонних справ Г. О. Афанасьєва переговорити з головнокомандуючим з питань запрошення частин Добровольчої Армії для боротьби з внутрішніми більшовиками, переважно в Катеринославській і Харківській губерніях».

У Г. О. Афанасьєва було чимало й інших задумів щодо подальших дипломатичних комбінацій з державами Антанти та новими державними утвореннями на території колишньої Російської імперії. Більшість — досить перспективні, але визначальними стали зовсім не дипломатичні чинники. У день вступу військ Директорії в Київ гетьман П. П. Скоропадський виступив із зреченням від влади:

«Усім, усім по установах України. Всім військовим частинам і установам. Я, Гетьман всея України, протягом семи з половиною місяців усіх зусиль докладав на те, щоб вивести країну з того тяжкого становища, в якому вона перебувала. Бог не дав мені сил справитися з цим завданням. Нині з огляду на обставини, що склалися, керуючись виключно благом України, від влади відмовляюся.

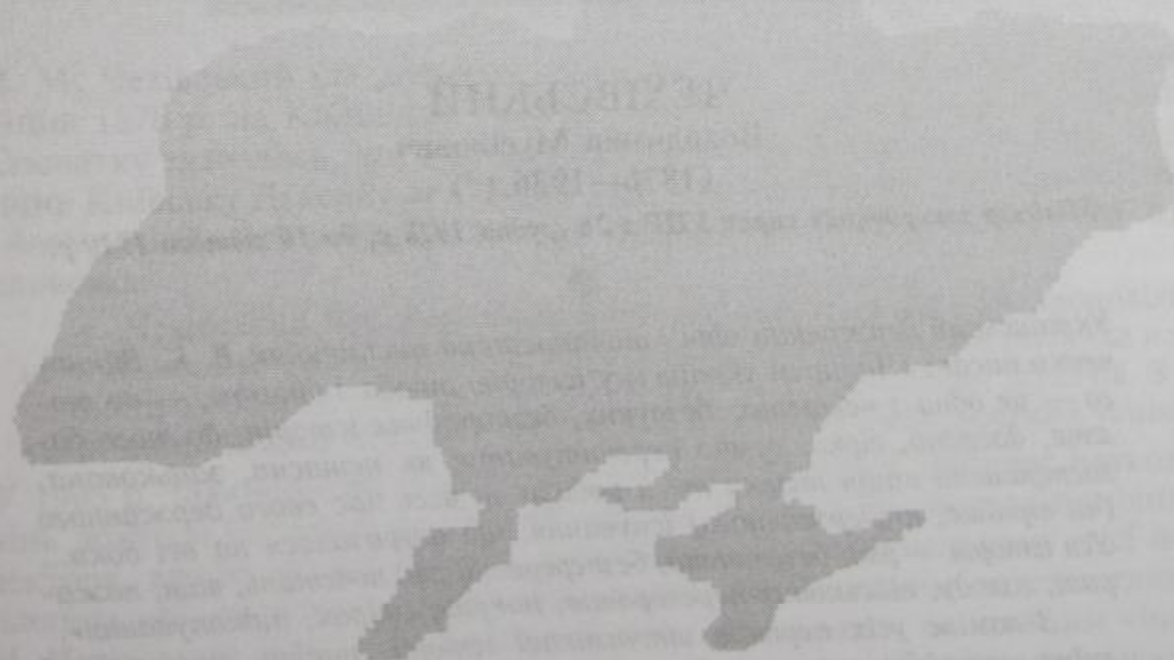
Павло Скоропадський
14 грудня 1918 року, місто Київ».

Й останнім державним актом, у складанні якого взяв участь міністр закордонних справ, стала Ухвала Ради Міністрів Української Держави від 14 грудня 1918 р., де було сказано:

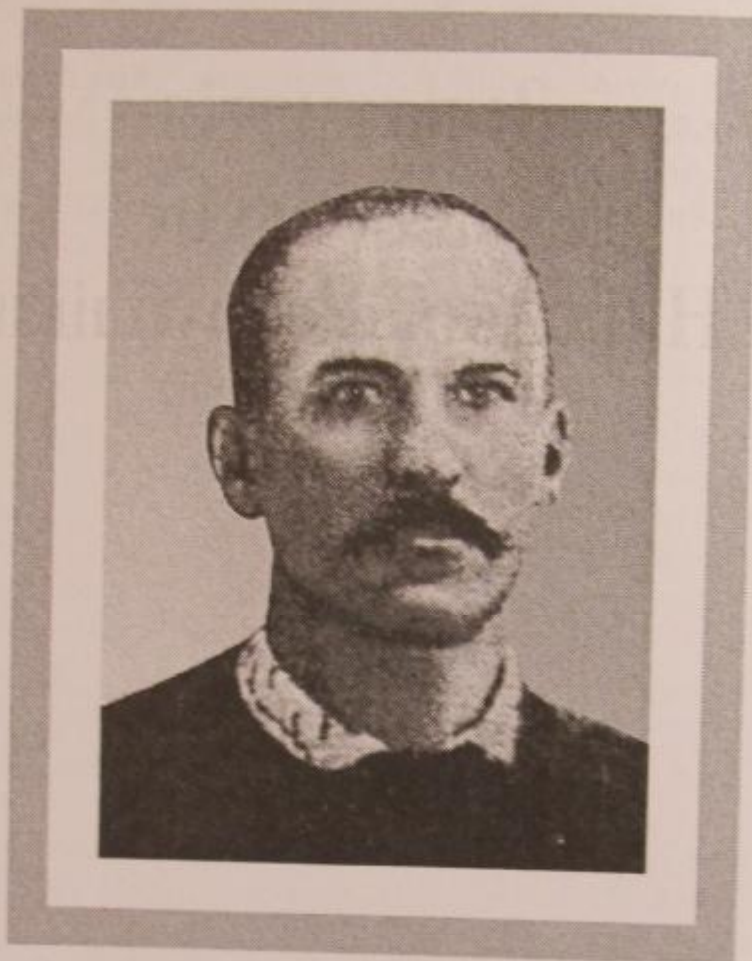
«Обговоривши вимогу Директорії, Рада Міністрів ухвалила скласти із себе повноваження і передати владу Директорії».

Після повалення влади гетьмана Г. О. Афанасьєв емігрував до Сербії. Помер у 1925 р. в Белграді, всіма забутий і в злиднях. Час розбрату та братовбивчого протистояння виявився сильнішим за дипломатичні здібності міністра закордонних справ. Протистоянням двох напрямів українського національного руху скористалася третя сила, й молода державна незалежність України згоріла в полум'ї Громадянської війни.

**Дипломатія
Української
Народної Республіки
(період Директорії)**

На уламках гетьманату

ЧЕХІВСЬКИЙ

Володимир Мусійович
(1876—1936 (?))

Міністр закордонних справ УНР з 26 грудня 1918 р. до 10 лютого 1919 р.

Український державний діяч і талановитий письменник В. К. Винниченко писав: «Читати українську історію треба з бромом, — до того — це одна з нещасних, безруких, беспорядних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, застрашена нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше, піддержавного) існування, що одгризалася на всі боки... Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожерищ, голоду, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування».

З-поміж усіх періодів вітчизняної історії, навіть сумнозвісної руїни, це найбільше стосується трагічної долі Директорії УНР й курсу керівників її зовнішньополітичних відомств...

Унікальний шанс зберегти набуту після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій державну незалежність так і не був використаний унаслідок значних хиб у проведенні внутрішньої політики та позиюванні на міжнародній арені. Незважаючи на весь, іноді по-справжньому легендарний героїзм учасників національно-визвольного руху 1917—1921 рр., високу професійну підготовку українських військових діячів, багато з яких були цвітом випускників російської Імператорської Миколаївської Академії Генерального Штабу, так й не здійснилося вікове прагнення українського народу до створення власної держави. І є безсумнівною примітивізацією історичного процесу твердження про те, що це сталося тільки з вини збройної агресії сусідніх держав. Безперечно, загарбання споконвічних західних українських земель новоствореною Річпосполитою Польською і тотальна військово-ідеологічна експансія РСФРР поставили молоду Українську державу перед перспективою втрати реальної, а не фіктивної незалежності, як це пізніше й сталося. Але ті самі Польща, Фінляндія, держави Балтії зазнали не меншої агресії ззовні, проте зуміли зберегти свою свободу. Об'єктивний чинник ведення війни на кілька фронтів був надзвичайно важливим, але визначальним його зробили, все ж таки, суб'єктивні зовнішні та внутрішні чинники, до яких, у свою чергу, доклали рук політичні діячі, які стояли біля керма державної влади УНР. С. В. Петлюра з прикрістю зазначав, що «українські політики не могли собі ради дати з ужиткуванням для добра України міжнародних чинників». І, безперечно, дуже важливим завданням історичної науки є всебічне об'єктивне дослідження цього феномену.

Найрельєфніше весь трагізм дипломатичної діяльності Директорії УНР проявився в державній діяльності її першого міністра закордонних справ В. М. Чехівського. Людина, без сумніву, надзвичайно талановита, він на першому етапі своєї діяльності зміг досягти значних зовнішньополітичних успіхів, але надалі стратегічні промахи у визначенні пріоритетних напрямів звели їх нанівець...

В. М. Чехівський (за деякими документами — Чеховський) народився 19 липня 1876 р. на Київщині в родині сільського православного священника. Спочатку здавалось, що він, як і батько, стане духовною особою. Юнак закінчив Київську Духовну семінарію та Київську Духовну Академію (1900). Про його релігійність залишила спогади дружина В. О. Голубовича Т. М. Кардиналовська:

«...Чехівський був дуже релігійною людиною та палким проповідником. Щонеділі, вийшовши з церкви після богослужіння, він починав натхненно промовляти, збираючи навколо себе великий натовп слухачів. З такими проповідями він їздив по селах та містечках і мав великий успіх».

У 1905 р. талановитий випускник Духовної Академії здобуває науковий ступінь доктора богослов'я. Деякий час він обіймає там посаду помічника інспектора, але за активну участь в українському національному русі його звільняють як політично неблагонадійного. Найближчим за світоглядом В. М. Чехівський був до українських соціал-демократів; він дивним чином поєднував у своїй свідомості ортодоксальний марксизм, невід'ємною частиною якого є «науковий атеїзм», зі широку релігійністю.

У 1906 р. В. М. Чехівський обирається до складу I Державної Думи, яка проіснувала, проте, досить недовго. Після розпуску першого російського парламенту його висилають до Вологди, де колишній думець прожив кілька місяців й повернувся в Україну. У 1907—1917 рр. В. М. Чехівський живе в Одесі, працює в «Одеській Громаді» та «Просвіті», в 1917 р. редагує газету «Українське слово», що зробила значний внесок в українське національне відродження.

Після Лютневої революції В. М. Чехівський стає членом ЦК УСДРП та Центральної Ради від Одеси. В ЦК він входить до його лівого крила, але особливо помітної ролі тоді не відігравав. Стрімке політичне сходження майбутнього міністра закордонних справ УНР почалося вже після гетьманського перевороту. Внаслідок ув'язнення багатьох членів РНМ колишньої Центральної Ради він виходить на одні з провідних позицій в антигетьманській опозиції.

13 листопада 1918 р. на таємній нараді керівництва УНС було утворено Директорію як головний орган керування повстанням. Остання для безпосереднього проведення необхідних заходів утворює Військовий Революційний Комітет (ВРК), що фактично був прообразом майбутнього уряду. До складу ВРК входить і В. М. Чехівський, який багато зробив для об'єднання та координації дій усіх антигетьманських повстанських загонів. Уже на початку грудня 1918 р. загальна чисельність повстанців сягала (за даними деяких учасників подій) більш як 300 тис. чоловік. Якщо навіть ця цифра й дещо завищена, та все ж не викликає сумніву, що організаційна робота Комітету була достатньо ефективною.

За пропозицією В. М. Чехівського УНС таємно відправив до Берліна делегатів, які мали зустрітися з членами рейхстагу від соціал-демократичної партії й переконати їх активно виступити проти окупаційного режиму в Україні та вимагати виведення німецьких військ. За задумом майбутнього міністра закордонних справ УНР, це також мало б сприяти більшому наповненню повстання «інтернаціональним змістом». Крім того, В. М. Чехівський проводить низку зустрічей із французьким консулом Е. Енно, намагаючись переконати його в безперспективності підтримки гетьмана П. П. Скоропадського, бо реальна сила є тільки у Директорії. Одночасно В. М. Чехівський досягає успіхів у конфіденційних переговорах із командуванням німецьких військ, яке 28 листопада 1918 р. підписувало з керівництвом Директорії таємну угоду про нейтралітет, що фактично не залишило гетьманові надії на порятунок.

Користуючись тимчасовою згодою із французькими військовими представниками, що діяли незалежно від місії Е. Енно, майбутній голова зовнішньополітичного відомства Директорії домагається згоди на передання контролю над Одесою, в якій уже були частини Добровольчої армії. Згодом В. М. Чехівському вдалося закріпити цей успіх, і 12 грудня 1918 р. за участю секретаря французького консульства де Мулена представники Директорії підписують остаточну угоду з німецьким військовим командуванням. Зважаючи на те, що основні гетьманські сили були розбиті в бою під Мотовилівкою, а Київ захищали, в основному, офіцерські добровольчі загоны, шлях Директорії до столиці був відкритий. Як для майбутнього дипломата

В. М. Чехівський показав себе кваліфікованим спеціалістом, хоча пізніше він уже не досягав таких дипломатичних успіхів. До того ж невдовзі після отримання Директорією всієї повноти влади він цілком утратив довіру держав Антанти, що мало трагічні наслідки не тільки для нього особисто, а й для УНР загалом.

В. М. Чехівському добре вдається пропагандистська робота; з цією метою він використовував і зовнішньополітичну тематику в дезінформаційному аспекті. Наприклад, за його ініціативи 30 листопада 1918 р. оприлюднюється таке повідомлення: делегація УНС у Яссах нібито доповіла, що «під час переговорів з уповноваженими представниками Сполучених Штатів з'ясувалось, що Сполученими Штатами вже заздалегідь вирішено, що, як і Фінляндія, Україна повинна стати самостійною народною республікою... Представники Сполучених Штатів притримуються тієї думки, що право на утворення Української народної республіки належить тільки Директорії та її республіканським військам». Ясна річ, американські дипломати й гадки не мали заявляти щось подібне посланцям Директорії, але вчасно оприлюднена дезінформація зробила немалий внесок у дезорганізацію роботи Української Держави та деморалізацію військових частин гетьмана П. П. Скоропадського.

Разом з іншими керівниками Директорії В. М. Чехівський брав участь у переговорах із представниками РСФРР стосовно об'єднання зусиль у боротьбі з гетьманською владою. Керівником делегації Директорії був В. К. Винниченко, за словами якого угода, хоча формально й не підписана, була укладена на таких умовах:

«Вони згоджувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні».

Потрібно зазначити, що на той час В. М. Чехівський (як і В. К. Винниченко) був одним із найбільш прорадянськи налаштованих лідерів Директорії, і його внесок у порозуміння з Х. Г. Раковським та Д. З. Мануїльським, які проводили з ними переговори, не можна недооцінювати. Проте навряд чи можна стверджувати, що це мало позитивні наслідки для національної державності...

Справжнім досягненням В. М. Чехівського, що відповідало національним інтересам, стало укладення 1 грудня 1918 р. історичної «предвступної» фастівської угоди про державне об'єднання УНР і ЗУНР, яка започаткувала процес становлення єдиної Української Держави. Він брав безпосередню участь у складанні тексту цієї угоди, що привела до історичної Злуки українських земель, а в ретроспективі стала його головною заслугою як державного діяча.

26 грудня 1918 р. В. М. Чехівський очолює перший склад уряду Директорії — стає головою Ради Народних Міністрів, одночасно обіймаючи й посаду міністра закордонних справ. Про політичну лінію голови уряду свідчить складена за його безпосередньої участі Декларація Директорії

УНР, соціальна програма якої мало відрізнялась від більшовицької. Однак у зовнішньополітичному відношенні Декларація явно несе на собі ознаки компромісу з правим крилом Директорії. Хоча ключову тезу про нейтралітет УНР могли використовувати у своїх інтересах обидві протидіючі сторони українського керівництва — усе залежало від трактування нейтрального курсу. За тих умов, залежно від позиції, «нейтральність» могла бути як проантантівською, так і прорадянською. Слід зауважити, що від самого початку в уряді відбувся розкол стосовно вибору зовнішньополітичної орієнтації, й В. М. Чехівський досить послідовно обстоював лінію на досягнення союзу із РСФРР.

Для розуміння пізніших політичних подій, зокрема діяльності української дипломатії, наведемо текст Декларації Директорії в повному обсязі:

«Героїчним поривом українського озброєного трудового народу змєтено з лица землі української руйнуюче поміщицько-монархичне панування — гетьманщину. (Стилістика ніби запозичена з документів ЦК РКП(б). — Д. Т.).

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих кляс. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні, вироблені всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По «Наказу № 1» Директорії селянам робляться описи контрибуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженням.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою й волею трудящих кляс України Верховна Влада Української Народньої Республіки — Директорія цими заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу, — Директорія передасть свої повноваження тому-ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадянського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

Так звані “пануючі кляси”, кляси земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу в управлінню Державою.

Маючи всі матеріальні, фізичні й духовні засоби, маючи повну волю для організації економічного, політичного життя, ця кляса внесли тільки дезорганізацію й руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-клясові egoїстичні інтереси, ці кляси вели воїстину грабіжницьку політику в краю.

Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіалістичні руки значну частину державно-народнього майна.

Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору й насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими “поміщицькими карателями” були цілком нормальними способами управління народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочином супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участі в правлінню країною.

Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, се-б-то установчими зборами.

Конгрес трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби

захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих кляс і всього громадянства, а не малої групи кляси великовласників.

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані "Комісії боротьби з спекуляцією". Так само Директорія пильно дбатиме, щоби негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоби уникнути анархичних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціальне історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

В сфері міжнародніх відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав (курсив мій. Ще раз потрібно підкреслити, що подібна заява свідчила, головним чином, про остаточну невизначеність зовнішньополітичної орієнтації УНР. — Д. Т.). Ставляючи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові, трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знаття й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач правительству Української Народньої Республіки — Раді Народних Міністрів — Директорія вірить, що весь трудовий народ України широко допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі».

Майбутній голова РНМ Ісак Мазепа у своїх змістовних мемуарах «Україна в вогні і бурі революції» написав про розклад сил в уряді досить об'єктивно:

«В уряді Директорії йшла боротьба між двома напрямками: одні стояли за угоду з Антантою, інші — за союз з Москвою. Винниченко був за мир з Радянською Росією, але часто коливався і не знав, як поступити. Голова Уряду, Чехівський твердо стояв за домовленість з Москвою (курсив мій. — Д. Т.). Більшість есеровських лідерів, як Грушевський, Шаповал, Любинський і інші, солідаризувались з Винниченком і Чехівським і схилялись більше до союзу з Радянською Москвою ніж з Антантою... Крім тяжкого становища, в якому знаходилась армія, серед самих українських керівних кіл проходив глибокий процес роз'єднання на два табори: одного — протибільшовицького і іншого, який схилявся до ідеології більшовизму. Невдачі Центральної Ради в попередній період революції і розширення симпатій до більшовиків серед українських мас — все це на багатьох мало той вплив, що вони вважали, що потрібно і нам, українцям ставити на совітів, щоб не розійтись з власним народом. Посиленню цих настроїв дуже сприяли тодішні події і Австро-Угорщини і Німеччини, де створювались уряди з соціалістами на чолі. Була майже загальна думка, що почалася світова соціалістична революція, і тому й на революцію на Україні дивились, як на «начальну фазу світової революції»».

Перші дні роботи в МЗС прорадянська орієнтація міністра відкрито не проявлялася, навпаки, здавалося, що він зуміє досягти з державами Антанти реального військово-політичного союзу. Наприклад, покажемо є таке розпорядження В. М. Чехівського голові комісії з реквізиції помешкань у Києві, що датовано 17 грудня 1918 р.:

«У зв'язку з тим, що в Київ разом з Директорією приїжджають представники держав Антанти і *достойна зустріч їх є справою надзвичайної державної важливості* (курсив мій. — Д. Т.), прошу прийняти всі заходи до того, щоб для посольств Антанти було негайно реквізовано 25 кращих комнат в «Континенталі», а в подальшому, як тільки звільняться деякі добри особняки, майте їх на увазі для вказаних посольств».

Ілюзіям щодо проантантівської орієнтації міністра закордонних справ сприяло й те, що своїм товаришем в МЗС В. М. Чехівський призначає відомого єврейського громадського діяча, члена УПСФ, одного з адвокатів у відомій справі Менделя Бейліса Арнольда Марголіна. Останній виявив непогані дипломатичні здібності, відповідаючи в МЗС за відносини з державами Антанти. Особливо важливо, що А. Д. Марголін зумів зав'язати особисті контакти з начальником штабу французьких військ в Одесі полковником Фрейденбергом й активно використовував цей канал для проведення переговорів. Полковник Фрейденберг відіграв важливу роль у визначенні позиції Франції стосовно України та брав безпосередню участь у складанні документів не тільки військового, а й суто політичного характеру. Для ро-

зуміння політичного значення присутності експедиційного корпусу держав Антанти, в якому домінуючі позиції були у французів, доцільно навести один із наказів полковника Фрейденберга:

«Перша група дівізії. Штаб Генеральний. 3-є бюро.

Ставка 7 лютого 1919.

№ 6867/3

Загальний наказ № 28.

Генерал д'Ансельм прийняв, починаючи від 15 січня 1919, командування арміями полудневої Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

Франція й союзники не забули змагань, які Росія зробила на початку війни й зараз вони прийшли в Росію, щоб дати всім благонадійним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни.

Для підтвердження:

Полковник Фрейденберг

Начальник Генерального Штабу (Підпис)

Генерал д'Ансельм

командуючий силами союзників Південної Росії».

Спочатку товариш міністра закордонних справ зумів переконати свого начальника в необхідності прийняття низки зовнішньополітичних рішень, націлених на досягнення взаєморозуміння з державами Антанти. Передусім це стосується згоди державного керівництва УНР сплатити свою частину царських зовнішніх боргів. Та поряд із цими, безумовно, правильними кроками В. М. Чехівський настільки демонстративно прагнув військово-політичного союзу з РСФРР, що досягнення взаєморозуміння з Антантою ставало неможливим. І хоча саме за його наказом делегація УНР прибула в січні 1919 р. на Паризькі мирні переговори, однак антантівські дипломати почали її приймати тільки при наступному міністрі закордонних справ. З цього приводу зауважимо, що керівником української делегації міністр призначив Г. Сидоренка, який мав уже невдалий досвід проведення переговорів із представниками Антанти в Яссах.

Пізніше А. Д. Марголін входив до складу української делегації на переговорах в Одесі з представниками Франції й фактично визначав її стратегічну лінію. Він залишився на своїй посаді й у правому кабінеті С. Остапенка, після відставки якого працював у складі української делегації на Паризькій мирній конференції, а згодом послом УНР у Великій Британії. Проте головним чинником, який спонукав В. М. Чехівського до згаданого кадрового рішення, було намагання забезпечити Директорії підтримку впливових єврейських кіл у державах Антанти. Й саме з цим завданням А. Д. Марголіну не вдалося впоратися, що стало однією з багатьох причин (хоча й не визначальною) провалу намагання всіх наступних урядів УНР зблизитися з державами Антанти.

У Трудовому Конгресі України (ТКУ), який фактично став тимчасовим українським парламентом, В. М. Чехівський бере активну участь у визначенні напрямів його роботи, намагаючись реалізувати цілий комплекс внутрішньо- і зовнішньополітичних завдань. Він виступає з доповіддю від імені

уряду, але цей виступ мав значною мірою формальний характер проголошення уже відомих декларацій радикального спрямування. Один із сучасників вражено згадував, як голова уряду заявив, що «в революційні часи нам не треба парламентів на основі загального виборчого права, які, мовляв, бувають на руку буржуазії... Упадок Центральної Ради Чехівський пояснював тим, що, мовляв, вона не мала на місцях територіальних баз, якими могли бути тільки совіти. Тому влада в центрі й на місцях повинна належати трудовому народу. Нам не по дорозі, закінчив він, ні з Антантою, ні з імперіялістичною “всесвітньою революцією” на багнетах китайців!» Зайве казати, що подібні антиантантівські заяви голови РНМ зводили нанівець перспективу контактів із французькими представниками.

Однак робота В. М. Чехівського з ТКУ мала й позитивний вимір. Після розгляду офіційного звернення ЗУНР було затверджено Злуку двох українських держав, що означало появу єдиної соборної Української держави. Директорія ухвалила, що УНР і ЗУНР стають однією «цільною суверенною державою». В тексті ухвали були такі історичні рядки:

«Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила тую злуку прийняття й здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 р.

Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились вікові мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду».

За пропозицією В. М. Чехівського до складу Директорії вводились представники ЗУНР—ЗО УНР, а також Буковини й Закарпаття, що бодай символічно свідчило про досягнуту єдність усіх українських земель. Одним із товаришів міністра закордонних справ призначили відомого західноукраїнського політичного діяча Лонгіна Цегельського, який, однак, так і не встиг приїхати до Києва. Було також прийнято заяву «До народів світу», текст якої, за наказом В. М. Чехівського, склали досвідчені фахівці МЗС. Основна ідея заяви ТКУ полягала в прагненні УНР мати повноправне представництво на Паризькій мирній конференції, що автоматично означало й визнання її державної незалежності державами Антанти. ТКУ сформував також кілька профільних комісій з найважливіших напрямів державного життя, які фактично стали прообразом нинішніх Комітетів Верховної Ради. Серед них була й комісія закордонних справ, яку очолив один із найавторитетніших політичних діячів ЗУНР—ЗО УНР, член керівництва Української радикальної партії (УРП) Лев Бачинський. Комісії ТКУ не стали суто декоративними органами — до липня 1919 р. вони результативно працювали, їхні пропозиції, зокрема із зовнішньополітичних питань, вносилися на розгляд уряду.

Проведення Трудового Конгресу В. М. Чехівський активно використав не тільки для справи державного об'єднання всіх українських земель. Він намагався також дістати повну підтримку свого зовнішньополітичного курсу, спрямованого на військово-політичний союз із Радянською Росією, тобто де-факто проти домовленостей із державами Антанти. Для цього було обрано тактику звинувачення представників групи С. В. Петлюри та безпосередньо генерала Олександра Грекова у таємних домовленостях із французькими представниками щодо спільних військових дій за участю регулярних військ країн Антанти проти РСФРР. Праві, з огляду на домінування на ТКУ прихильників В. М. Чехівського, вимушені були виправдовуватися. Якби вони пішли на відкриту конфронтацію в питанні зовнішньополітичного курсу, Конгрес міг би взяти на себе всю повноту влади й сформував антиантантівський уряд. Генерал О. П. Греков, який насправді домагався об'єднання дій українських і французьких військ, заявив, хоча й звучало це не дуже переконливо:

«...я не міг заключити договору, так як Згода не визнала Директорії, вважаючи, що вона знаходиться в таємному зв'язку з німецькими спартаківцями і російськими більшовиками. Французьке командування з великою охотою слухає мене, коли я заявляю, що ми вирішили власними руками відвоювати свою свободу і що ми не потребуємо іноземних сил, але відмовляє, коли я прошу військовий матеріал, побоюючись, щоб він не був застосований проти Згоди...»

Згаданий епізод хоча й не став повною перемогою В. М. Чехівського над «проантантівським» крилом Директорії, але серйозно зашкодив відносинам із Францією, що позначилось передусім на ефективності дипломатичних переговорів із її представниками. Щоб зрозуміти підґрунтя дій глави зовнішньополітичного відомства, потрібно усвідомити причину його неприйняття лінії на військово-політичний союз із державами Антанти. Цікаве пояснення антиантантівських настроїв ми знаходимо у В. К. Винниченка, який із більшості зовнішньополітичних питань був однодумцем В. М. Чехівського:

«...підемо з Антантою — загинемо через реакцію, що прийде з Антантою, через недовір'я народу, і попадемо в обійми єдиної-неділимої, яка вже соромливо стоїть за спиною милих союзників і жде слушного часу».

Скликання Трудового конгресу, що В. М. Чехівський небезпідставно вважав надзвичайно важливим для міжнародної легітимізації УНР, спричинило велике роздратування у московського Раднаркому, адже таким чином українські більшовики опинилися відстороненими від влади. Більшовицький НКЗС без вагань удається до заходів, що відкрито й брутално порушують державний суверенітет УНР. Нарком закордонних справ РСФРР Георгій Чичерін надсилає своєму українському колезі телеграму такого змісту:

«Російський робітничо-селянський уряд не може не відзначити... доказ прагнення Директорії сфальсифікувати (потрібно звернути особливу увагу на стиль звернення до міністра закордонних справ суверенної держави. — Д. Т.) справжню українським робітникам і селянам (владу) скликанням так званого Трудового з'їзду на 12 січня 1919 року. Поліцейська і військова обстановка, за якої скликається цей з'їзд, заздалегідь визначене

співвідношення сил між селом та містом, термін скликання, що не дає ніякої можливості агітації, ясно показує, що і в даному випадку Директорія далека від того, щоб йти назустріч явно висловленим бажанням українських робітників і селян до створення української Радянської влади і відчиняє двері контрреволюції на Україні й втручання союзних імперіалістів».

Але навіть цей, безпрецедентний у світовій дипломатії документ не зміг відвернути міністра від його прорадянської позиції; він і надалі послідовно відстоює політику союзу з більшовицькою Москвою. І тільки наступ військ РСФРР на Україну змусив В. М. Чехівського вдатися до відповідних дипломатичних демаршів, хоча питання уже перемістилось у військову площину. 31 грудня 1918 р., 3 і 4 січня 1919 р. міністр закордонних справ особисто підготував і надіслав ноти з вимогою припинити просування більшовицьких військ на українську територію. Г. В. Чичерін у відповідь зробив демагогічну спробу переконати не стільки українське керівництво, скільки зовнішній світ у тому, що буцімто радянських військ в Україні немає:

«Ваші радіотелеграми від 31 грудня та 3 і 4 січня ми отримали. Перш за все ми примушені пояснити Вам, що відомості, які Ви маєте у Вашому розпорядженні, не відповідають дійсності. Перечислені Вами військові частини Радянської Росії на Україну не просувалися і навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціалістичної Радянської Республіки на Україні немає. Військова акція на українській території в цей момент провадиться поміж військами Директорії й військами Українського Радянського Уряду, який є цілком незалежний. Між Україною та Радянською Росією немає зараз ніяких збройних сутичок».

В. М. Чехівський, нарешті, починає розуміти реальну ситуацію, й тон його спілкування з Москвою змінюється. Так, у підготовленій ним ноті говорилося, що

«твердження комісара закордонних справ, нібито на територію України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям є або умисним перекручуванням правди, або цілковитою непоінформованістю комісара закордонних справ... оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з китайців, латишів, мадьяр та почасти росіян. Це китайсько-латишське військо, проходячи по території Української Республіки, спустошує, грабує у селян та всього населення все їхнє майно, складає на вози, накладає на захоплені поїзди й відсилає в Росію».

Після цього радянські представники все ж визнали, що деяку допомогу РСФРР дійсно надає українським більшовикам, але «вона незрівнянно менша тої, що отримувала УНР від Центральних держав у боротьбі з Народним Секретаріатом». Наступна нота Г. В. Чичеріна мала ще більш цинічний характер:

«Чехівському, Міністру закордонних справ. Київ, срочно.

У відповідь на вашу телеграму від 10-го січня за № 507 Російське Совітське Правительство знов підтверджує в найкатегоричнішій формі свою попередню заяву, що серед військ, які борються проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Совітської Республіки. Тому ваша ультімативна вимога припинення нами військової акції проти Дирек-

торії й виводу російських військ з України являється безпредметовою. Ваше твердження, що на вас наступають латиші, мадяри й китайці, завербовані на кошти Російського Совітського Правительства, являється повторенням того наклепу, який розповсюджує проти нас уже на протязі року імперіалістична й контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити й скомпромітувати удачну революційну оборону, яку Совітська Росія веде проти всіх білогвардійських фронтів і ви не можете не знати, що серед українського совітського війська, яке бореться проти вас, нема ані китайців, ані мадяр, ані латишів.

Які елементи б'ються проти Директорії, нам чудово відомо хоча б з того факту, що по большевицьки настроєні селяне Київської, Полтавської й Чернігівської губерній, котрі повстали ще минулого літа в період панування гетьмана й німецької окупації, билися цілими місяцями за гасла совітської влади. Громадянська війна, котра йде тепер на Україні, не є ділом якихсь агентів Совітської влади, але є природним результатом тої внутрішньої боротьби, яка ведеться на Україні поміж робітництвом і бідним селянством з одного боку й українською буржуазією з другого.

Ваші спроби представити прихильників совітської влади складеними тільки з одного мійського пролетаріату України, при чому ви протиставляєте йому ціле селянство, яке буцім то ставиться прихильно до Директорії, є в протиріччю з загально-відомим фактом, що український повстанський рух, який боровся за совітську владу на Україні, переважно відбувався по селах, у той час, як у містах мав місце страйковий рух.

Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити мійський та промисловий пролетаріат на Україні, працею котрого утворена вся українська промисловість, як збірку приходьків, які борються не за своє політичне та економічне визволення, але являються провідниками російського імперіалізму, в якому ви обвинувачуєте й Совітську владу Росії. Тоді, як тільки совітська форма влади, яка одчиняє широко дорогу самостійности робітництву та селянству, встані забезпечити справжнє національне самовизначення трудового люду на Україні. Ваші зусилля виставити ту громадянську війну, що є зараз на Україні, як війну проміж Україною та військами Руського Правительства, розбиваються вже через самий той факт, що представники й члени вашого Уряду, рахуючись з впливом Української Комуністичної партії, який весь час збільшується, й з успіхом військ українського Совітського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, при чому робилися заяви, що, на випадок установа парламентарних відносин, представники Української комуністичної партії зможуть, ви гадаєте, ввійти в склад уряду. Така спроба з вашого боку є доказом того, що ви вважаєте українську комуністичну партію реальним представником українського робітництва та селянства.

Ми повинні одночасно протестувати проти вашого стремління представити Совітську владу на Україні, як диктатуру незначної кількості мійського пролетаріату, бо Совітська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство.

З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіціальних та міжпартійних (курсив мій). Таке формулювання явно зроблене в розрахунку на сприйняття цієї позиції

особисто В. М. Чехівським. — Д. Т.) переговорів, ми пропонуємо вашим делегатам прибути в Москву, не дивлячись на те, що вашою останньою телеграмою, замість того щоб іти назустріч нашій пропозиції, погрожуєте нам оголошенням війни, ми лишаємось при нашій пропозиції, яка має на меті усунення сутички між Совітською Росією та Україною. Підходящим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки ваші делегації користуючись звичайною недоторканістю й екстериторіальністю, матимуть змогу зноситись по прямому дроту з Директорією.

Народний Комісар закордонних справ:
Чичерін».

У відповідь на це В. М. Чехівський, нарешті, вимушений разом з іншими членами Директорії попередити Раднарком, що подібне «ухилення від прямої відповіді буде мати наслідком стан війни на протязі 48 годин», але при цьому саме за його ініціативи розпочалися мирні переговори з Радянською Росією, які були заздалегідь приречені на невдачу. Під час переговорів у Москві, що тривали з 17 січня по 4 лютого 1919 р., українська делегація, очолювана близьким до міністра закордонних справ Семеном Мазуренком, погодила з представником більшовицького уряду Д. З. Мануїльським такі попередні умови мирної угоди:

- Директорія визнає «принцип влади Рад» на Україні;
- Україна виголошує свій нейтралітет та зобов'язується захищати його всіма засобами, включаючи силові (зрозуміло, що цей пункт був направлений не проти Червоної армії, а проти французьких військ, Польщі, Румунії і Добровольчої армії);
- «спільна боротьба проти контрреволюції»;
- перемир'я на час проведення переговорів.

Крім того, УНР формально визнавала, що переговори вона вестиме, як і наполягав Г. В. Чичерін, із маріонетковим українським радянським урядом, а РСФРР візьме на себе лише «посередницькі функції».

Реалізація цих положень (хоча вони так і залишилися тільки на папері), фактично означала повну капітуляцію України перед московським Раднаркомом. З огляду на це позиція В. М. Чехівського викликала вкрай гостру й, потрібно визнати, обгрунтовану критику на його адресу, зокрема представників держав Антанти, що практично унеможливило в подальшому досягнення з нею порозуміння.

Спочатку ініційовані В. М. Чехівським переговори просувалися успішно. Як писав В. К. Винниченко, після тривалих палких дебатів у ЦК РКП(б) В. І. Леніну вдалося переконати більшість погодитися на укладення мирної угоди з Директорією, хоча сильними були позиції тих членів ЦК, які вважали недоцільним підписання навіть будь-якого міждержавного документа з УНР. На цей час уряд РСФРР сам опинився в досить-таки скрутному становищі. Боротися на два фронти — проти денікінців на Півдні та УНР в Україні — у нього не вистачало сил. Тому тимчасова домовленість із Директорією відповідала інтересам більшовицького керівництва. На цих умовах і було підписано мирний договір між РСФРР та УНР, основу якого склали наведені вище попередні домовленості. З радянського боку стояли підписи В. І. Леніна і Г. В. Чичеріна, а з українського — С. Мазуренка, що

мав відповідні повноваження міністра закордонних справ. Недалекоглядність В. М. Чехівського та його ідеологічне засліплення дійшло до того, що він приймає й уже згадувану радянську пропозицію про «посередництво» РСФРР між УНР та урядом Радянської України. Це означало цілковиту дипломатичну поразку Директорії...

Голова української делегації в Москві надсилає повідомлення лідерам прорадянської частини Директорії В. К. Винниченку й В. М. Чехівському з проханням негайної ратифікації договору. Категорично проти капітуляції перед Раднаркомом виступив С. В. Петлюра й віддав наказ військовому телеграфу не допускати подальшого зв'язку Києва з делегацією С. Мазуренка. Й незважаючи на протести міністра закордонних справ, державницька позиція С. В. Петлюри стала визначальною, бо саме він реально контролював силові структури. Не дочекавшись відповіді, С. Мазуренко знову кілька разів телеграфував В. М. Чехівському, проте безрезультатно. Тоді він сам їде в Україну, але за наказом С. В. Петлюри його було затримано на кордоні. Таким чином лінія міністра закордонних справ на союз капітулянтського характеру з Радянською Росією зазнала повної поразки. 10 лютого 1919 р., в той самий день, коли В. М. Чехівський залишає посаду міністра закордонних справ, переговори з РСФРР припиняються остаточно.

Поряд із значними прорахунками в дипломатичній роботі В. М. Чехівський зробив і ряд важливих позитивних кроків. Передусім це стосується збереження професійних кадрів МЗС: міністр закордонних справ підтвердив повноваження більшості дипломатичних представників попереднього режиму за кордоном, призначених особисто гетьманом П. П. Скоропадським. Водночас не можна стверджувати, що українська дипломатія зовсім не виявляла ознак активності. Міністром були організовані дипломатичні місії до Франції, Великої Британії, Сполучених Штатів, Італії, Греції. За дорученням В. М. Чехівського українська місія домагалася, хоча й безуспішно, участі в роботі Паризької мирної конференції. Як згадував глава цієї дипломатичної місії, колишній міністр закордонних справ Центральної Ради О. Я. Шульгин, «коли ми з'явилися у Парижі перед міжнародним форумом, чужі люди ставили під сумнів навіть саме існування української нації. Треба було пробивати мур байдужості, ігнорації, ворожнечі...».

Розуміючи стратегічну важливість переговорів у Парижі, В. М. Чехівський опікувався ними безпосередньо. Деяких тактичних успіхів йому вдалося досягти, хоча, як уже зазначалося, на серйозні переговори держави Антанти пішли тільки після зміни керівництва МЗС. Крім того, попри свої ідеологічні уподобання, під тиском державницької частини Директорії, що прагнула до взаєморозуміння із союзниками, В. М. Чехівський намагався зорганізувати всі антибільшовицькі сили на території колишньої Російської імперії. Наприкінці січня 1919 р. в Одесі було проведено конференцію представників урядів усіх новостворених на території колишньої Російської імперії незалежних держав щодо організації єдиної коаліції проти експансії РСФРР. Це було важливим кроком, навіть незважаючи на відсутність конкретних результатів, у напрямі реалізації ідеї В. М. Чехівського про створення «Чорноморсько-Балтійського Союзу» у складі України, Польщі, горців Кавказу, Латвії, Литви, Естонії, Фінляндії, Дону, Кубані, Грузії, Білорусії.

За його дорученням 5 лютого 1919 р. А. Д. Марголін та А. Галип (останній в 20-ті роки працював на ОДПУ в Парижі і вів спостереження за С. В. Петлюрою) підписали в Одесі з представниками ВВД, Кубанської Ради та Білорусії меморандум про єдність дій у боротьбі проти більшовицьких військ. Після цього А. Д. Марголін передав текст меморандуму французькому військовому командуванню, що, за задумом МЗС УНР, мало б сприяти отриманню реальної допомоги в боротьбі з більшовицькими військами. Одеська конференція стала явним поворотом у зовнішній політиці міністра, але надто запізнілим: 10 лютого 1919 р. під тиском командування французьких військ В. М. Чехівський разом з усім урядом пішов у відставку.

Потрібно зазначити, що для держав Антанти В. М. Чехівський був символом прорадянської зовнішньополітичної лінії в Директорії, і його усунення стало необхідною передумовою проведення переговорів. І. П. Мазепа таким чином передав французькі вимоги, які озвучив полковник Фрейденберг:

«Ми не тільки вимагаємо усунення Винниченка, Петлюри і Чехівського, але і в подальшому вважаємо необхідним, щоб зміни у складі Директорії проходили з нашої згоди. Для нас ця вимога — принципова... Винниченка і Чехівського, додав він, потрібно вигнати як собак (*chaser comme les chiens*) за більшовизм... Франція і Антанта не мають довіри до Директорії у її нинішньому складі; тому, коли Директорія є виразник волі всього українського народу, то французьке командування не може обіцяти нам ніякої допомоги».

До речі, деякі спостерігачі зазначали, що В. М. Чехівського цікавили не стільки міжнародні питання, скільки церковні. Так, на проблему автокефалії, директивно проголошеної Директорією в січні 1919 р., він витратив незрівнянно більше часу, ніж на роботу очолюваного ним зовнішньополітичного відомства. Пізніше він і сам визнавав пріоритетність для себе конфесійних питань. При цьому своїми невваженими діями в дуже делікатній релігійній сфері В. М. Чехівський завдав суттєвої шкоди зовнішньополітичним інтересам держави. 17 грудня 1919 р., тобто тоді, коли вся влада знаходилася в руках Тимчасового Революційного Комітету на чолі з В. М. Чехівським, у Києво-Печерській Лаврі заарештували митрополита Антонія (Храповицького) та архієпископа Євлогія (Георгієвського), яких пізніше рішенням РНМ вислали до Галичини. Цей факт набув надзвичайно широкого негативного розголосу в державах Антанти й боляче вдарив по міжнародному авторитетові УНР.

Достатньо сказати, що дещо пізніше представники Антанти висували обов'язковою передумовою переговорів звільнення цих двох церковних діячів та категорично відмовлялися мати справу з В. М. Чехівським, причетним до репресій проти православних ієрархів. Понад те міністр закордонних справ особисто вписав до функціональних повноважень МЗС, крім зовнішньополітичних справ, ще й підтримання відносин автокефальної церкви зі східними патріархами. Більше того, коли самé державне існування УНР знаходилось під величезною небезпекою й основним завданням МЗС було за будь-яку ціну дістати підтримку країн Антанти проти агресії РСФРР та Польщі, він добивається виділення значних валютних коштів для

спеціальної дипломатичної місії в Константинополь, що мала домогтися визнання автокефалії Вселенським патріархом.

Що стосується в цілому керівництва В. М. Чехівським урядом, то й на посаді голови РНМ він проводив радикальну економічну й соціальну політику УСДРП та УПСР, чії представники і визначали загальну політичну лінію. Навіть члени РНМ від партій соціалістів-самостійників та соціалістів-федералістів, програма яких характеризувалася поміркованістю, фактично були ізольовані головою уряду від процесу прийняття важливих державних рішень. У кінцевому підсумку, коли група С. В. Петлюри здобула остаточну політичну перемогу, це зумовило вже його власну ізоляцію в уряді та втрату реального впливу. Цю обставину В. М. Чехівський пізніше намагався трактувати тенденційно в тому дусі, що від самого початку він не мав достатніх повноважень і, таким чином, не може нести відповідальності за провал зовнішньополітичного курсу УНР. Наприклад, у 1921 р. на процесі УПСР колишній голова РНМ стверджував, що «власне мого кабінету не було, я його не організовував і за нього не відповідав. Це був кабінет директоріанський. В міжнародній політиці він визначався тим, що стояв на зовсім іншій позиції, ніж я».

Як і планувалося ще до повалення гетьмана, Директорія відновила в повному обсязі законодавство УНР періоду Центральної Ради. Й відразу постали майже ті самі економічні, соціальні й зовнішньополітичні проблеми, що їх вирішувало державне керівництво перед приходом гетьмана до влади. Єдина відмінність полягала в тому, що раніше німці вважали Центральну Раду пробільшовицькою, а тепер аналогічне ставлення до Директорії та її уряду було в керівництва держав Антанти. Важливо при цьому зазначити, що ТКУ спеціальним рішенням передав Директорії всю повноту законодавчої, виконавчої і судової влади, що, своєю чергою, значно посилило можливості уряду В. М. Чехівського. Проте великим обсягом своїх повноважень він не зміг скористатися для налагодження співпраці з державами Антанти, чим викликав сильне невдоволення державницьки орієнтованих політичних сил, особливо у війську. Формувалася потужна внутрішньоурядова опозиція, що ототожнювалась з постаттю міністра торгівлі і промисловості С. Остапенка. Він як досвідчений економіст краще за інших бачив згубність невваженої демагогічної політики В. М. Чехівського, до того ж йому вдалося досягти значно більшого розуміння з представниками держав Антанти, ніж керівникові МЗС. І невдовзі держави Антанти зробили ставку саме на зовнішньополітичну лінію С. Остапенка.

Оцінюючи результати політичної діяльності В. М. Чехівського, можна констатувати, що його непослідовна зовнішня і внутрішня політика мала наслідком негативну реакцію французького уряду й держав Антанти в цілому. На відставці глави уряду як обов'язковій умові надання Україні військової та фінансової допомоги й політичного визнання наполягали під час двосторонніх переговорів представники французького військового командування. В. К. Винниченко про це згадував так:

«Голову Директорії В. Винниченка й Голову Ради Народних Міністрів В. Чеховського "вигнать, як собак!"... бо вони — большевики... Це — дослівні вирази полковника Фрейденберга (зрозуміло, таким чином

французькі представники могли поводити себе, тільки знаючи катастрофічне становище УНР. — Д. Т.), які він... кинув у лице українській делегації...

Вони, розуміється, обурились, плюнули в лице цьому “джентельменові” й тим кінчилися усі переговори?

Ні, українські “соціалісти” навіть не обізвались, а після перерви, обдумавши, що все ж таки якось воно ніби ніяково, що так говориться про їхню Верховну Владу, рішили “дуже коректно” зробити увагу п. Фрейденбергові. Тоді полковник Фрейденберг роз’яснив тим, що він не особи мав на увазі, а той ідейний напрям, який вони представляли (курсив мій. — Д. Т.), він хотів “вигнать, як собак” усі ті постанови й ідеї, які вносились тими самими партіями, що були представлені оцими делегатами».

Під час проведення українсько-французьких переговорів докладну доповідь про ситуацію в Україні зробила британська розвідка, й головний висновок цього документа такий, що з огляду на «явний більшовизм» уряду Директорії із нею не має сенсу мати справу. Якщо взяти до уваги, що найвпливовішим представником пробільшовицького напрямку був В. М. Чехівський, то зрозуміло: до його відставки жодні переговори з антантівськими представниками не могли бути успішними.

Серед іншого, ідеологічна заангажованість В. М. Чехівського так і не дала змоги скористатися прозорим натяком французького військового командування на можливість визнання УНР де-факто. Консул Е. Енно, який був головним лобістом інтересів денікінських Збройних Сил на Півдні Росії (ЗСПР), відбув на батьківщину, а французькі військові керівники на місці готові були, формально не порушуючи вказівок центру, встановити з Директорією співробітництво в боротьбі з більшовицькою експансією. Генерал д’Ансельм сформулював це так:

«Ми повинні підтримувати всі елементи порядку, а щодо їх партійних розходжень — до того, хто стоїть за монархію, хто проти монархії, хто за єдину Росію, хто проти єдиної Росії, нам справи немає...».

Полковник Фрейденберг фактично сказав те ж саме, але трохи під іншим кутом:

«Франція непорушно вірна принципам єдиної Росії. Але зараз справа йде не про рішення тих чи інших політичних питань, а виключно про те, щоб використати для боротьби з більшовиками всі антибільшовицькі сили, в тому числі й сили українців».

Потрібно додати, що, розуміючи безперспективність своїх подальших дій, вже від самого початку 1919 р. В. М. Чехівський неодноразово заявляв про свій намір подати у відставку, що вимагали праві кола Директорії та військові, й ця обставина була союзникам відома. Політична постать міністра закордонних справ УНР була настільки для них неприйнятною, що врешті-решт усі переговори вони намагалися проводити іншими каналами, а не через кероване ним міністерство. Коли, нарешті, принципова домовленість про початок політичних консультацій між французькими представниками та УНР була досягнута, то зроблено це було не через МЗС, а через військове міністерство, керівництво якого вважалося антисоціалістично налаштованим і прихильним до союзу з Антантою. Відповідно, й українську

делегацію на цих переговорах очолив не В. М. Чехівський чи хтось із високоставлених представників МЗС, а військовий міністр генерал-хорунжий О. П. Греков. І хоча реальних зрушень щодо надання УНР допомоги з боку Франції на одеських переговорах досягти не вдалося навіть легендарному українському полководцю, але стало очевидним, що В. М. Чехівський буде змушений покинути свою посаду. (Потрібно додати, що В. М. Чехівський не вибачив генералу незалежної позиції й організував проти нього вже згадувану провокацію на Трудовому Конгресі.)

Отже, можна підсумувати, що зміна державного керівництва УНР була безпосередньо зумовлена зовнішньополітичними чинниками. Не погодившись розпочинати переговори з представниками Антанти, на чому наполягала права частина Директорії, В. К. Винниченко подав у відставку. Його місце зайняв С. В. Петлюра, який і сформував уряд. Новий склад РНМ очолив С. Остапенко, відомий своїми поміркованими поглядами та бажанням налагодити найтісніше співробітництво з державами Антанти. Проте час, коли була можливість укладення союзу з Антантою, уже минув.

Після відставки уряду С. Остапенка в березні 1919 р. есдеки висунули кандидатуру В. М. Чехівського на посаду міністра освіти. Але на засіданні Директорії С. В. Петлюра виступив категорично проти цього призначення, схарактеризувавши В. М. Чехівського таким чином: «Чехівський є все, що хочете, тільки не міністр. Насамперед не вміє розбиратися в людях. З міністерства закордонних справ він зробив багно, наприймавши туди всіх, хто тільки хотів». Цієї характеристики колишній керівник МЗС так ніколи й не вибачив Головному отаману, а його власна політична позиція стала ще більш радикальною. Невдовзі В. М. Чехівський разом із колишніми міністрами Центральної Ради О. Т. Жуковським (військовим) та М. С. Ткаченком (внутрішніх справ), а також экс-прем'єром В. О. Голубовичем остаточно переходить на платформу укладення союзу з більшовиками проти Антанти й установлення в Україні «системи радянської влади». Він стає головою створеного 22 березня 1919 р. УПСР та УСДРП у Кам'янці-Подільському пробільшовицького Комітету охорони республіки, що ставив за мету захопити владу в УНР насильницьким шляхом.

Комітет наполягав на припиненні переговорів із представниками держав Антанти, що проводилися в цей час делегацією Директорії в Одесі, та негайному початку переговорів із московським Раднаркомом. Керівництво КОР вважало: досягнути домовленості можна буде за умови визнання державної незалежності України, що мало гарантуватися виводом радянських військ і створенням умов для безперешкодної діяльності УПСР та УСДРП. У разі дотримання цих умов КОР виступав за повну «радянизацію» влади, що фактично перетворювало Україну в аналог РСФРР, хоча й витриманий у національних кольорах. КОР також наполягав на негайному сформуванні нового уряду, основу якого мали б скласти прихильники ліворадикального курсу. За задумом КОР, новий склад РНМ потрібно легітимізувати на другому Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих та селянських депутатів, після чого Директорія автоматично усувалася від влади.

В. М. Чехівський та його колеги по КОР, по суті, свідомо йшли на державний переворот, а це мало б катастрофічні наслідки для державної неза-

лежності України. Вичерпне уявлення про цілі діяльності КОР дає відозва до населення, підготовлена В. М. Чехівським. Особливо показовою у ній є зовнішньополітичний складник, який у разі реалізації перетворював би УНР на більшовицький протекторат у національних кольорах:

«Комітет Охорони Республіки в час загальної паніки, коли весь державний апарат і майно Української Республіки були під загрозою нападу всяких темних сил, постановив своєю ціллю припинити безладдя і моральним впливом партійних та громадських організацій встановити спокій, як основу всякого нормального громадського життя... Оскільки тривожний настрій, який опанував був громадянством, зник внаслідок того, що на фронті республіканське військо одержало значні успіхи, оскільки звязок між центром та периферією налагодився і безпорадність перших днів евакуації з бігом часу була зовсім усунута, остільки безпосередня потреба в існуванні Комітету Охорони Республіки минула. Комітет виконав своє головне завдання збереження спокою та порядку в момент загального безладдя... Стоючи твердо на своїй основній позиції щодо зміни теперішньої урядової політики в напрямі розриву з французьким командуванням і розпочаття в найбільш вигідний для Української Республіки момент переговорів з большевицьким правительством, Комітет вважає, що при даних умовах унормованого державного життя переведення відповідного впливу на правительство мусить перейти знову безпосередньо до рук політичних партій, що стоять на платформі Комітету».

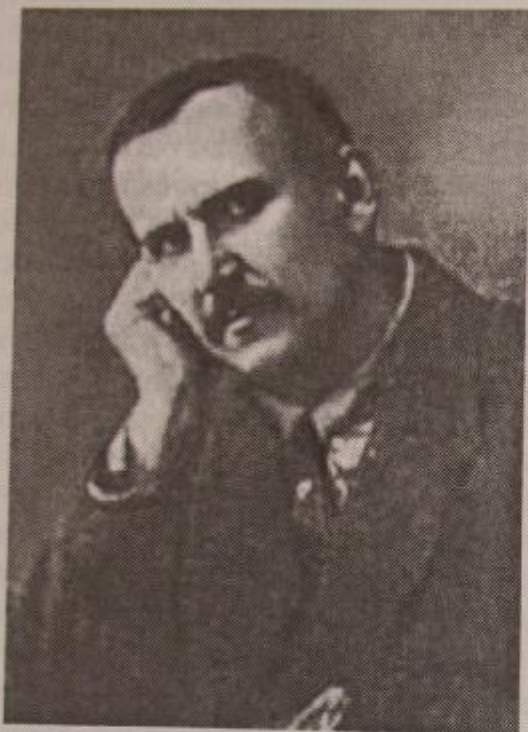
Показово, що відозва писалася вже після розгрому КОР, але й тут В. М. Чехівський, залишаючись вірним своїй позиції, намагався представити цілковиту поразку перемогою, а антидержавну діяльність — виконанням патріотичного обов'язку...

Комітет, що майже не мав збройних формувань, які розділяли б його програму, був розгромлений відданими Директорії військами під керівництвом отамана Хомодовського. В. М. Чехівського заарештували, але незабаром звільнили за особистим наказом С. В. Петлюри, який не зміг цього разу перебороти свою «соціалістичну солідарність».

У 1920 р. В. М. Чехівський бере участь у створенні Української комуністичної партії (УКП), більшість членів якої згодом переходить до КП(б)У. Щоправда, потому він відходить від політичної діяльності, повністю зосередившись на церковній. Після Першого Церковного собору Української автокефальної православної церкви, що проходив з 14 по 30 жовтня 1921 р., він стає радником митрополита Василя Липківського та керівником так званої «ідеологічної місії» УАПЦ. У цей час В. М. Чехівський остаточно перейшов на платформу співробітництва з радянською владою. Він зазначав:

«Всі почуття вищого щастя в моєму житті, які я переживаю завдяки Радянській владі, роблять мене щирим прихильником Радвлади, заставляють мене бажати її розвитку і зміцнення, а не бути її ворогом, і весь час моєї церковної праці за Радянської влади може багато викликав я революційних настроїв у народі щодо бувшого царського державного ладу, а ніяк не сприяв антирадянським контрреволюційним настроям, бо й у душі своїх не мав і не маю... Радянській владі, згідно заповіту апостола,

я в усьому корюся, як її свідомий громадянин, закони її сповняю й належну пошану їй віддаю не лише за страх, а і за совість й ніколи Радянська влада не побачить в мені противника чи бунтівника проти неї».

В. М. Чехівський
наприкінці 20-х років

Не можна не помітити, що для колишнього керівника уряду УНР такі запевнення мають надто запопадливий і принизливий вигляд. Проте навіть це не врятувало його в подальшому від страшної репресивної машини НКВС. Ще 1922 р. прізвище В. М. Чехівського потрапило в списки, які складало ДПУ, для висилання за кордон, і тільки рішення «не підсилювати» українську еміграцію депортованими інтелігентами залишило його на батьківщині.

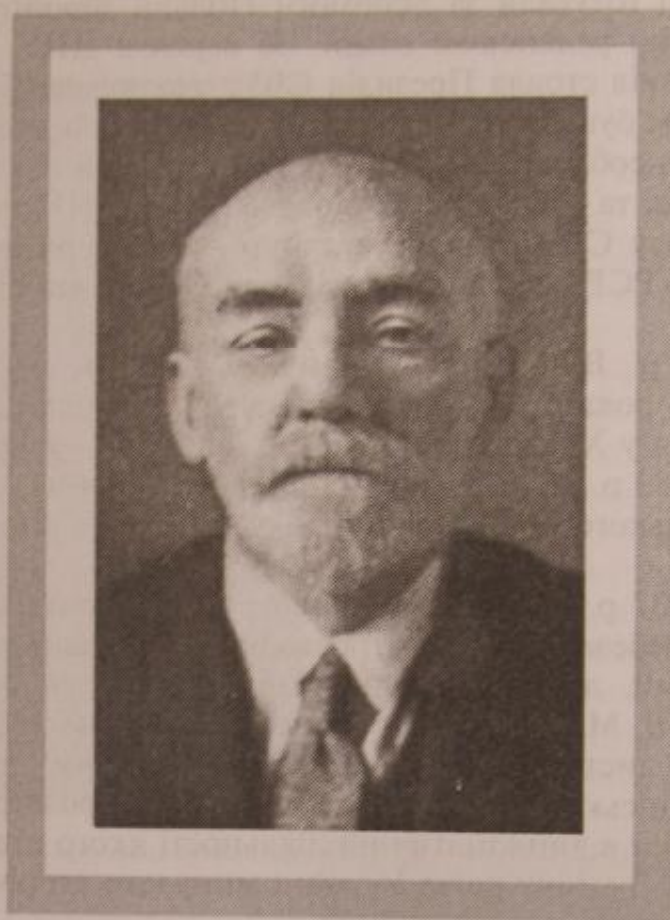
Під час роботи в УАПЦ В. М. Чехівський написав низку праць богословського та науково-історичного характеру. Він став також одним із організаторів проведеного в жовтні 1927 р. Другого Собору УАПЦ, на якому виступив із великою доповіддю. На цьому Соборі митрополит подав у відставку, й відбулися вибори нового голови УАПЦ. В. М. Чехівський був серед кандидатів, але при таємному голосуванні отримав усього 5 голосів (обрали Миколу Борецького). При новому керівництві УАПЦ позиції колишнього голови РНМ стають значно слабкішими, й він уже не відіграє такої великої ролі в церковному житті, як раніше.

У липні 1929 р. В. М. Чехівського разом із його братом М. М. Чехівським заарештовують у фальсифікованій справі «Спілки визволення України». Слідчі ДПУ УСРР стверджували, що СВУ виникла в 1926 р. на базі

організації «Братерство української державності», яка нібито мала постійний зв'язок із закордонними центрами й повстанськими отаманами. Органи держбезпеки створили велику, детально розписану легенду, згідно з якою обвинувачені готували за допомоги Польщі збройну інтервенцію та повалення в Україні радянської влади. За версією ДПУ, на чолі цієї організації заколотників стояла Президія СВУ, очолювана С. О. Єфремовим, а його заступником був В. М. Чехівський. Досить швидко слідчі витягли з В. М. Чехівського необхідні для ДПУ свідчення, що й лягли в основу судового обвинувачення та наступного судового вироку. (Під час горбачовської «перебудови» справу СВУ було переглянуто, й 11 серпня 1998 р. Пленум Верховного Суду УРСР реабілітував усіх засуджених «за відсутністю складу злочину».)

У квітні 1930 р. В. М. Чехівського засуджують до страти, що була замінена десятьма роками ув'язнення із суворою ізоляцією. Спочатку він відбував покарання у Харківській в'язниці, згодом — у Ярославській суворого режиму. В 1933 р. колишнього міністра закордонних справ УНР переводять до Соловецького концтабору, найжахливішого в системі радянського ГУЛАГу.

У листопаді 1937 р. колишнього міністра закордонних справ УНР було розстріляно, як «небезпечного контрреволюційного елемента». За іншими, більш достовірними, даними, страта відбулася на рік раніше. У 1936 р. термін покарання В. М. Чехівському подовжили ще на 20 років заслання до таборів «без права листування». Найвірогідніше, таким чином просто було, за практикою сталінського правосуддя, замасковано розстріл цього політичного діяча, помилки в дипломатичній діяльності якого стали однією з причин, що зумовили трагічну долю України минулого сторіччя...

Мацієвич
Кость Андрійович
(1874—1942)

Міністр закордонних справ УНР з 13 лютого до 9 квітня 1919 р.

Незважаючи на короткий термін керування зовнішньою політикою Директорії УНР, К. А. Мацієвич залишив яскравий слід в історії вітчизняної дипломатії. Талановитий аграрник, що ніколи не займався міжнародними питаннями, він зміг стратегічно правильно обрати зовнішньополітичний курс, але практичні заходи щодо його реалізації, як правило, призводили до наслідків, протилежних задуманим. Загальна ситуація складалася так, що обставини були сильнішими за волю керівника національної дипломатичної служби. Тому багато вимушених дій К. А. Мацієвича не відповідали національним інтересам України. На жаль, ця сакраментальна фраза стосується більшої частини історії української дипломатії часів Громадянської війни...

Народився К. А. Мацієвич 18 травня 1874 р. на Київщині в заможній селянській родині. По закінченні реального училища, в якому він був одним із найкращих учнів, майбутній міністр закордонних справ навчався в Новоолександрівському сільськогосподарському інституті. Цей навчальний заклад, по праву, мав репутацію одного з найпрестижніших не тільки в Російській імперії, а й у Європі. Під час навчання в інституті К. А. Мацієвич обирається головою української студентської громади, що відразу зробило його в очах царської влади «політично неблагонадійним».

Здобувши освіту агронома, молодий випускник редагує спеціалізовані наукові журнали «Хлібороб» і «Агрономический журнал» і невдовзі набуває великого авторитету в агрономічному товаристві. Потому К. А. Мацієвич працює вченим секретарем Полтавського сільськогосподарського товариства, губернським агрономом Саратовського земства, у правлінні Харківського сільськогосподарського товариства. Його наукові дослідження «Головні питання підвищення урожайності сільськогосподарських культур» (1904), «Селянські товариства сільського господарства» (1904), «Довідникова книга для сільських товариств» (1913), якими користувалися агрономи Росії, були перекладені багатьма мовами й дістали чимало схвальних відгуків спеціалістів-практиків різних країн. У 1915—1917 рр. К. А. Мацієвич працював професором вищих сільськогосподарських жіночих курсів у Петрограді, де читав курс лекцій з агрономії.

Після Лютневої революції вчений-агроном повертається до України й відразу залучається до активної участі в українському національному рухові. Він вступає до УПСФ й через короткий час стає одним із партійних лідерів соціалістів-федералістів, займаючи при цьому послідовно центристську позицію. За квотою УПСФ К. А. Мацієвич обирається до Центральної Ради і входить до Малої Ради. Принагідно зауважимо, що в партійному керівництві у нього склалися особливо дружні стосунки з О. Я. Шульгиним, які збереглися під час усього періоду Громадянської війни та еміграції. Вже обіймаючи посаду міністра закордонних справ УНР, К. А. Мацієвич сприяв дипломатичній роботі О. Я. Шульгина, хоча певні кола в керівництві Директорії ставилися до останнього з явною недовірою.

Невдовзі К. А. Мацієвич стає товаришем Генерального Секретаря земельних справ Центральної Ради, що, звичайно, можна розцінювати як визнання його високого авторитету у сфері сільського господарства. На цій посаді новопризначений урядовець бере активну участь в організації сільськогосподарської кооперації, працює над проектом земельної реформи. Цьому питанню К. А. Мацієвич присвятив спеціальну працю «Головні принципи земельної реформи на Україні», в якій детально викладались основні засади земельної реформи та шляхи їх практичної реалізації. Проект реформи, хоча й із суттєвими зауваженнями, був прийнятий Центральною Радою. К. А. Мацієвич послідовно виступав проти оголошеного III Універсалом принципу соціалізації землі; він вважав, що це не відповідає українському менталітетові й веде до безладу та анархії в країні.

Першим і досить вдалим дипломатичним випробуванням К. А. Мацієвича було введення його до складу української делегації на мирні переговори з Центральними державами в Бресті-Литовському. Майбутній міністр

закордонних справ брав найактивнішу участь у виробленні загальної позиції української делегації, передусім стосовно економічних статей мирної угоди. Зауважимо, що ці статті завдяки наполегливій роботі представників УНР, у тому числі К. А. Мацієвича, виявилися значно легшими для України, ніж це очікувалося перед початком переговорів.

На початку 1919 р. К. А. Мацієвич — серед членів української делегації на переговорах в Одесі з представниками французького військового командування, під час яких виступив прихильником жорсткого курсу стосовно більшовицької Росії. На його думку, зупинити наступ Червоної армії на Україну можна було лише за умови задіяння військових контингентів держав Антанти; на цьому він і будував стратегічну лінію переговорів. Роль К. А. Мацієвича у виробленні стратегії поведінки української делегації була досить великою, фактично саме він разом із представником МЗС А. Д. Марголіним проводив найвідповідальніші переговори. Й виявлені ним дипломатичні здібності трохи пізніше стали одним із головних аргументів при призначенні його на посаду міністра закордонних справ в уряді С. Остапенка.

Французьке командування тоді висунуло такі умови надання Директорії військової допомоги:

- реорганізація уряду й видалення з нього всіх соціалістичних елементів, насамперед С. В. Петлюри (французи були погано інформовані й не знали, що той, навпаки, був одним із головних противників лівих радикалів), В. К. Винниченка і В. М. Чехівського;
- формування нової армії чисельністю в 300 тисяч чоловік, яка буде знаходитися в оперативному підпорядкуванні французького військового командування;
- перехід усієї фінансової сфери УНР у підпорядкування Франції;
- винесення питання державної незалежності УНР на Паризьку мирну конференцію;
- звернення Директорії до Франції з проханням узяти її під свій протекторат.

Зрозуміло, що на такі умови, незважаючи на бажання отримати французьку військову допомогу, суверенна держава піти не могла. К. А. Мацієвич, хоча й мав усталену репутацію франкофіла, виступав проти прийняття французьких вимог. З огляду на це в Одесі так і не було досягнуто конкретних результатів, і 6 лютого 1919 р. переговори були продовжені на станції Бірзула, де керівник французької делегації полковник Фрейденберг знову висунув передумовою підписання будь-яких угод заміну деяких прорадянських керівників уряду, насамперед міністра закордонних справ В. М. Чехівського.

Директорія вимушена була прийняти цей ультиматум, і після відставки уряду В. М. Чехівського К. А. Мацієвич був 13 лютого 1919 р. призначений міністром закордонних справ правого кабінету С. Остапенка, до якого увійшов за рішенням керівництва УПСФ. Призначення К. А. Мацієвича на посаду глави національної дипломатичної служби пояснюється не тільки

його відомими проантантівськими симпатіями, а й жореткою позицією стосовно московського Раднаркому. Фактично це стало сигналом для керівництва держав Антанти про те, що УНР визначає своїм стратегічним пріоритетом у зовнішній політиці саме такий напрям. Крім того, мали неабияке значення й особисті дружні стосунки К. А. Мацієвича з С. В. Петлюрою, що збереглися до останніх днів життя глави Директорії. Французьке військове командування на той час уже мало повнішу інформацію про розклад сил в українському державному керівництві й цілковито змінило ставлення до С. В. Петлюри — почало розглядати його як головну протипричину В. К. Винниченку та В. М. Чехівському.

К. А. Мацієвич за підтримки голови РНМ С. Остапенка, справді, відразу різко змінив зовнішньополітичний курс — українська делегація на чолі з С. Мазуренком відкликається з Москви й РСФРР, війська якої вели наступ на українську територію; офіційно оголошується війна. Одночасно були активізовані зусилля для укладення військово-політичного союзу з країнами Антанти, насамперед із Францією як державою, що мала свої збройні формування на Півдні України. І. П. Мазепа пізніше так свідчив про напруженість цієї роботи голови дипломатичної служби УНР: «Тепер, коли уряд Остапенка поставив ставку на порозуміння з Антантою, Грекі (на цей час командує армією УНР. — Д. Т.) разом з міністром закордонних справ Мацієвичем майже не покидав Одеси». Спочатку К. А. Мацієвичу здавалося, що досягти порозуміння вдасться на основі збереження у повному обсязі державного суверенітету і спільної боротьби з більшовицькою експансією. Так, міністр закордонних справ на початку переговорів доповідав урядові, що «французи не мають наміру втручатися у внутрішні справи України. У цьому він (генерал Д'Ансельм — Д. Т.) повністю слідує інструкції генерала Бертело. Обіцяв повну підтримку Україні...».

Та через кілька днів, отримавши інструкції з Парижа, французьке командування знову висунуло такі попередні умови укладання угоди, які, безперечно, мали принизливий для УНР характер:

- передання Франції концесії на всі українські залізниці строком на 50 років;
- сплата видатків за позиками має гарантуватися тією частиною доходу від залізниць, що відходитиме до Директорії;
- створення Директорією протягом року 300-тисячної армії;
- контролювання представниками французького уряду всієї фінансової, торгівельної, промислової та військової політики України протягом п'яти років від дня підписання договору.

Висунуті умови фактично робили Україну французьким протекторатом (хоча формально цей пункт із старого ультиматуму й було знято), але альтернативою була тільки повна більшовицька окупація. Тому К. А. Мацієвич мусив направити наступну ноту до французького командування, що містила фактичну згоду:

«Директорія, визнаваючи зроблені нею помилки, просить французьке командування про допомогу у боротьбі проти більшовиків. Директорія віддає себе під покровительство Франції і просить представників Франції

взяти на себе керівництво управлінням України у військовій, дипломатичній, політичній, фінансовій, економічній і судовій областях на *протязі всього часу, коли буде продовжуватися війна з більшовиками* (курсив мій). Цим формулюванням К. А. Мацієвич явно намагався мінімізувати негативні наслідки майбутньої угоди із Францією. — Д. Т.). Директорія висловлює надію, що Франція і інші держави Антанти виявлять великодушність, коли після закінчення боротьби з більшовиками виникнуть питання щодо територій і націй».

Щоправда, в офіційному прес-релізі Директорії позиція України подана дещо стриманіше: «Відносно нації, державності і суверенності проф. Мацієвич заявив, що це питання буде вирішено на мирній конференції».

Під тиском держав Антанти наприкінці лютого 1919 р. К. А. Мацієвич від імені Директорії також зобов'язався тісно співробітничати з Добровольчою армією у боротьбі проти більшовиків. Зрозуміло, що поступки французькому військовому командуванню диктувалися катастрофічною військово-політичною ситуацією й були цілком вимушеними. Проте, коли французький уряд висунув значно поміркованіші умови контролю до уряду Фінляндії, тодішній фінський лідер генерал Карл Маннергейм з гідністю відповів:

«Я висловив думку, що державні діячі країн Антанти не зовсім розуміють проблеми Фінляндії. Було б набагато вигідніше, коли б їм удалося поглянути на фінське питання дещо ширше. Потрібно було б повірити хоча б одному чи двом міністрам, включеним в уряд, які б стали гарантами зміни зовнішньополітичного курсу. Але, якщо контроль над нашим урядом призведе до того, що Фінляндія опиниться в такій само залежності від країн Антанти, в якій раніше була від Німеччини, тоді нам краще відразу відмовитися від прагнення подібної "самостійності". *Фінляндія не повинна бути прислугою будь-якої держави, їй потрібно надати можливість перетворитися в сильну та не залежну ні від кого країну* (курсив мій. — Д. Т.)».

Показово, що після цього французи не тільки не перервали військове й політичне співробітництво з Фінляндією, а фактично прийняли всі умови, озвучені національним героєм Суомі. Позицію К. А. Мацієвича щодо максимальних поступок французам можна пояснити тим, що керівництво Директорії взагалі не сприймало серйозно угод, укладених за кризових умов Громадянської війни. Так, С. В. Петлюра заявив на засіданні уряду:

«...становище наше тяжке. Всі наші зусилля вступити в торговельні зносини з закордоном скінчилися нічим. Антанта до закінчення з нами переговорів також ніякої допомоги не обіцяє. Тому... я крізь пальці дивлюся на можливі умови нашого порозуміння з Антантою. *Хай собі там Остапенко з Мацієвичем підписують який хочуть договір* (курсив мій. — Д. Т.). Ми його використаємо, і ніщо не зможе вдержати нас від боротьби за незалежну Україну».

Та попри всі зроблені Директорією поступки, на яких особливо наполягав К. А. Мацієвич, французьке керівництво, як й інші держави Антанти, зробило основну ставку серед антибільшовицьких сил не на Директорію, а на ЗСПР генерала А. І. Денікіна. До речі, контррозвідка останніх

провела багатоходову комбінацію щодо дискредитації К. А. Мацієвича перед французькими партнерами, і це й стало однією з причин припинення подальших переговорів. Контррозвідка ЗСПР мала свого агента у складі делегації К. А. Мацієвича, від якого й отримала таємний текст проекту договору УНР із Францією. Керівник денікінської контррозвідки в Одесі Володимир Орлов передав цей документ через іншого агента до більшовицького підпілля в Одесі. Звіди його терміново переправили до Києва й надрукували в усіх радянських газетах. Почався гучний скандал, у французькому парламенті було зроблено ряд запитів від лівих депутатів, після чого розлючене французьке командування припинило будь-які контакти з К. А. Мацієвичем, небезпідставно вважаючи, що український МЗС не в змозі забезпечити необхідну конфіденційність проведення переговорного процесу.

Одночасно французи проводили таємні переговори з іще більш правими політичними групами, ніж ті, які репрезентував К. А. Мацієвич, а також із представниками військового командування УНР. Згадані сили в державному керівництві України готові були піти на більші поступки, ніж К. А. Мацієвич. За попередньою домовленістю Директорії залишалася тільки цивільна влада, а військова повністю переходила до французького командування.

Для французів (чого не міг зрозуміти К. А. Мацієвич) мали значення не запевнення в лояльності, а можливість ефективних дій УНР проти Червоної армії. Про це відкрито повідомив у пресі представник французького військового командування в Одесі:

«Угода є суто військовою. Питання про єдність Росії і про визнання Української держави в цій угоді майже зовсім не заторкнуті... Рішення французького командування використати всі сили, в тому числі і українців, для боротьби з більшовизмом непереклонно і всі ... протидії цій політиці будуть зметені».

Однак і ця домовленість не відбулася. Французи бачили, що ні група К. А. Мацієвича, ні інші політичні сили в Директорії уже не контролюють ситуації й не мають реальної сили, про що неодноразово повідомляв резидент французької розвідки в Україні Сераль. Особливо показовою була фраза в одній із інформацій керівника резидентури: керівники УНР «відкрито спекулюють на їх (французів. — Д. Т.) авторитеті й на переговорах із ними, що буцімто успішно проходять». Така оцінка французького розвідника загалом відповідала дійсності. К. А. Мацієвич на цьому етапі вже не стільки шукав усіх можливих шляхів для порозуміння з державами Антанти, скільки використовував переговорний процес для потреб внутрішньополітичної пропаганди, демонструючи «міжнародну підтримку» УНР. Не можна не помітити, як схожа ця його поведінка на поведінку останнього міністра закордонних справ Української Держави Г. О. Афанасьєва. Про безпідставний оптимізм глави МЗС свідчить, наприклад, його доповідь на засіданні уряду, де йшлося про переговори з французькими представниками й перспективи отримання допомоги держав Антанти:

«Будемо називати речі своїми іменами... Цим договором ми віддаємо себе під незамаскований протекторат Франції. Але не мусимо цього

лякатися. Москва вже тепер згоджується на більші уступки Антанті, ніж це робимо ми: протекторат, територіяльні уступки і навіть зміни в самій конструкції большевицької влади. Є відомості... що вже оголошений декрет про вибори в совіти на підставі загального виборчого права.

...Принципово... порозуміння вже є. Всі наші вимоги прийняті. На зміні складу Директорії французьке командування більше не настоює. Про наслідки переговорів послано повідомлення до Парижу на затвердження Радою Десяти.

Допомогу зможуть нам дати ще до одержання відповіді. Для порозуміння в цій справі призначено побачення представників з обох сторін у Бірзулі, куди д'Ансельм просить, щоб приїхав Петлюра.

Загальна ситуація... тепер краща. Французи вирішили порвати з добровольцями і вигнати їх з Одеси. При ньому організується консультативний орган на чолі з Андром (один із лідерів гетьманських «хліборобів», котрий був тісно пов'язаний з російськими правомонархічними колами. — *Д. Т.*), який фактично буде керувати цивільною владою на території Одеського району. Одеська територія — це щось на взір Солунського плясдарму в Греції, де влада французька. З приводу організації влади на чолі з росіянином Андром (Андро де Ланжерон був нащадком французьких політичних емігрантів. — *Д. Т.*) українська делегація подала протест французькому командуванню, бо це суперечить умовам нашої угоди.

Згода з Антантою не повинна нас турбувати щодо самостійності України. Серед французів починає панувати погляд, що для відбудови єдиної Росії нема громадських сил. Єдина Росія може бути відновлена тільки большевиками. Тому у французів стає популярною думка про федерацію Південної Росії. Зараз французи будуть ставитися до нас краше, бо вбачають у нас єдину реальну силу проти большевизму в Росії. Найбільший наш ворог — це всі російські кола.

Французи без сумніву хочуть говорити з нами поважно. На це вказують такі факти, як напр. те, що вони перестали настоювати на зміні складу Директорії, а ген. д'Ансельм бажає, щоб Петлюра приїхав на нараду до Бірзули.

Яку допомогу може нам дати Антанта? Насамперед буде уможливлений проїзд делегації до Парижу (симптоматично, що міністр починає саме з цього пункту. — *Д. Т.*). Далі, крім зброї та одягу будемо мати в короткому часі 50 тисяч антантського війська, бо незабаром французький десант збільшиться до 100 тисяч. Нарешті нам дозволять формувати в одеському районі українські частини.

...Хоч Миколаїв і Херсон... вже залишені французами, але Одеса буде вдержана за всяку ціну. Щодня прибувають нові грецькі частини на кораблях. Взагалі настрої у держав Антанти на активну боротьбу з большевиками».

Проте незважаючи на всю гарячковиту активність К. А. Мацієвича та його рожеві ілюзії, Франція остаточно вирішила зробити ставку не на Директорію, а на ЗСПР, наступ яких успішно розвивався. Тому навіть озброєння, закуплене Директорією за золото у Сполучених Штатах та Великій Британії, було затримано у французьких й британських портах. Таким чином, блокування військових поставок в УНР державами Антанти робило

зовнішню політику і військові зусилля Директорії заздальгідь приреченими на невдачу.

Особливо відчутною стала поразка зовнішньополітичної лінії К. А. Мацієвича стосовно Великої Британії, з якою взагалі не вдалося навіть почати переговорного процесу. Дипломатичну місію УНР, сформовану К. А. Мацієвичем і надіслану до Лондона, було неофіційно прийнято лише на рівні секретаря Форін Офісу, відповідального за російські питання, й ця зустріч не мала жодних позитивних результатів. Навпаки, британський кабінет вручив 20 березня 1919 р. французькому послу у Великій Британії меморандум такого змісту:

«Уряд Його Величності, звичайно, не знає причин, які спонукали французьку владу встановити відносини з українською Директорією, однак він хотів би зазначити, що вся наявна інформація свідчить про відсутність підстав сподіватися, що цей орган коли-небудь буде здатний контролювати все населення України, яке здебільшого підтримує союз із Росією, й що відповідно довіра цьому органу, крім невдоволення генерала Денікіна, може викликати лише розчарування, якщо не катастрофу. Ніколи не можна забувати, що ідея незалежності України зародилася в Німеччині, підтримувалася політичними інтригами і не є виправданою ані з географічної, ані з етнографічної точок зору. Насправді вона може слугувати лише інтересам Німеччини, відтак не відповідає цілям ані французького, ані британського урядів».

Жорстку антиукраїнську позицію керівництва британського Форін Офісу частково можна пояснити тим, що К. А. Мацієвич зовсім не орієнтувався у розкладі політичних сил у Лондоні й позицій різних груп впливу в британському уряді. Генерал К. Маннергейм згадував, що в британському керівництві було дві різних позиції щодо визнання незалежних держав, які утворилися на території колишньої Російської імперії. Перша, очолювана колишніми послами Великої Британії у Росії Джорджем Бьюкененом та Чарльзом Хардингом, ґрунтувалася на неподільності колишньої імперської території, друга, до якої входив такий впливовий державний діяч, як лорд Сесіль, більше схилилася до підтримки нових незалежних держав.

Представники Фінляндії обрали правильну тактику постійної лобістської роботи зі своїми прихильниками у Форін Офісі, що в кінцевому рахунку й домоглися визнання її державної незалежності. Тодішня українська дипломатія недооцінила значення кулуарної роботи, що мало наслідком цілковиту перемогу прихильників ЗСПР у британському керівництві. Потрібно згадати, що К. Маннергейм є автором іще одного глибокого спостереження щодо зовнішньої політики Великої Британії, керівники якої не усвідомлювали всієї загрози більшовицької експансії для країн Європи:

«У парламенті було зроблено запит, яким чином кабінет збирається вирішити проблему Росії. Відповідаючи на нього, лорд Сесіль заявив, що уряд не вважає для себе можливим відразу після закінчення світової війни втягнутися у сумнівні військові операції. Однак, оскільки більшовики все ж нанесли шкоду інтересам Великої Британії, уряд залишає за собою право на збройну акцію. "Хоча я вважаю, що нам, у першу чергу, потрібно прийняти до уваги потреби й побажання свого народу, нема ніяких

сумнівів у тому, що радянський уряд утратив усяке право на співчутливе відношення до себе уряду Великої Британії”, — відзначив заступник міністра закордонних справ. З цією думкою можна було б погодитися, але воно яскраво показувало, як погано уряд Великої Британії представляв загрозу більшовизму для усього світу (курсив мій. — Д. Т.).

Коли, під час переговорів у міністерстві закордонних справ, я намагався довести, які конфлікти можуть виникнути коли більшовики вторгнуться в Європу, мене відверто не зрозуміли. Воєначальники мали декілька більш вірне представлення про стан речей, але у цілому проблема відносин із Росією розглядалась у Лондоні як другорядна. Після важкої війни з Німеччиною, інтерес британців до російського питання значно послаб, основною проблемою стало формування нової Центральної Європи. *Тому цілком природно, що наша визвольна боротьба... не була оцінена належним чином* (курсив мій. Як і визвольна боротьба УНР. — Д. Т.)».

Ця оцінка багато в чому пояснює позицію Великої Британії в українському питанні й частково виправдовує невдачу К. А. Мацієвича.

Велика Британія мала повне уявлення про позицію ЗСПР в українському питанні. Наприклад, один із найближчих соратників генерала А. І. Денікіна генерал Володимир Май-Маєвський, що був призначений «Головноначальствующим Катеринославською, Харківською, Курською й Полтавською губерніями», видав спеціальний указ про раніше відкриті українські школи:

«...1. Усі школи, в яких до появи “української” влади викладання проходило російською мовою, а потім, за розпорядженням української влади, мовою викладання було зроблено малоросійську мову, повинні повернутися до викладання російською.

2. У відповідності із законом та правилами 1 липня 1914 р. викладання малоросійською мовою дозволяється лише у приватних навчальних закладах...

3. У відповідності із законоположеннями, виданими до 25 жовтня 1917 р., відпуск кредитів із казни на утримання навчальних закладів із викладанням малоросійською мовою не дозволяється.

4. У відповідності з пунктом б) ст. 1 правил 1 липня 1914 р. земствам та містам не надається право заснувати навчальні заклади з викладанням малоросійською мовою.

.....

III. Щодо викладання “українознавства” і української мови

1. Викладання “українознавства” (історія й географія України).

2. Викладання малоросійської мови й літератури дозволяється як не-обов’язкових предметів на загальних засадах...».

Представники Великої Британії постійно перебували при Ставці ЗСПР. У разі їхнього втручання політика А. І. Денікіна (зважаючи на велику залежність його від англійської та політичної допомоги) стосовно України могла бути кардинально змінена. Однак Лондон обрав для себе чіткий курс на підтримку ЗСПР, що унеможливило К. А. Мацієвичу будь-які шанси на успіх. Принципове невизнання Великою Британією УНР пояснювалося,

серед іншого, й суб'єктивним чинником особливої прихильності Уїнстона Черчілля до Добровольчої армії (він називав її навіть «моєю армією»), але для К. А. Мацієвича це означало остаточну втрату надії на порозуміння з Антантою.

Аналізуючи дипломатичну діяльність К. А. Мацієвича, потрібно зазначити, що саме при ньому розпочався конфлікт між урядами УНР та ЗУНР—ЗО УНР. За ініціативи міністра закордонних справ 19 лютого 1919 р. з Одеси до Варшави була направлена таємна дипломатична місія на чолі з його довіреною особою полковником Курдачевським. Після проведених конфіденційних переговорів 28 квітня 1919 р. укладається таємна угода, згідно з якою Директорія віддавала Польщі територію Східної Галичини в обмін на військову допомогу в боротьбі проти більшовиків. Цією угодою відразу ж скористалися поляки на Паризькій мирній конференції для отримання остаточної згоди союзних держав на окупацію західноукраїнських земель, після чого керівництво ЗУНР—ЗО УНР звинуватило ряд державних діячів УНР у зраді. Під домовленість із Варшавою К. А. Мацієвич намагався підвести певну концептуальну основу: він вважав, що територіальні поступки, навіть цілих українських регіонів, є виправданою платнею за військову допомогу. Подальші події переконливо показали цілковитий провал згаданої зовнішньополітичної концепції...

Крах зовнішньополітичної лінії уряду С. Остапенка й К. А. Мацієвича мав наслідком відставку всього уряду, зокрема й міністра закордонних справ, що відбулася 4 квітня 1919 р. Було сформовано новий уряд на чолі з Борисом Мартосом, посаду міністра закордонних справ у якому обійняв Володимир Темницький.

Наприкінці квітня 1919 р. К. А. Мацієвич призначається послом УНР у Румунії й обіймає цю посаду до 1923 р. Перебуваючи в Бухаресті, він намагався отримати від королівського уряду реальну військову й політичну допомогу в боротьбі проти більшовицької експансії. Позитивних результатів у цьому досягнуто не було, незважаючи на активну роботу посольства. Наприклад, представник УНР наполягав, щоб Румунія повернула зброю, відібрану в інтернованих українських частин, але прем'єр-міністр Войтояну категорично відмовив із посиланням на побоювання, що «зброя потрапить до рук більшовиків».

У грудні 1919 р. К. А. Мацієвич ледь не отримує нове відповідальне дипломатичне призначення. Надмірна поступливість керівництву Польщі глави МЗС А. М. Ливицького викликала роздратування Директорії. З огляду на це було внесено пропозицію про його заміну на переговорах К. А. Мацієвичем. Однак вирішили все-таки не змінювати А. М. Ливицького, щоб поляки не розцінили це як недружній крок.

Восени 1920 р. К. А. Мацієвичу знову довелося працювати над проблемою стосунків із російським Білим рухом, проте вже за інших обставин і з принципово іншими результатами. На посла УНР вийшов врангелівський представник у Румунії генерал Олександр Геруа з пропозицією почати переговори про укладення військово-політичного союзу, й К. А. Мацієвич негайно поінформував про це український уряд. Згоду було отримано, й посол деякий час очолював делегацію УНР на переговорах. Вони проходили настільки успішно, що невдовзі представництво підвищили до рівня голови

РНМ. Тільки закінчення радянсько-польської війни й поразка Руської армії не дала розвинутися альянсу, що міг кардинально змінити ситуацію на фронтах Громадянської війни.

К. А. Мацієвич серед членів уряду УНР в екзилі

УТА Виконуючи в 1921—1923 рр. функції представника екзильного уряду УНР, К. А. Мацієвич багато зробив для полегшення участі українських біженців, які опинилися на території Румунії. У 1923 р., коли українське посольство остаточно припинило свою роботу, колишній міністр закордонних справ України повертається до улюбленої наукової роботи. Він стає професором Української господарської академії у м. Подебради (Чехословаччина). Працюючи в Академії, написав велику кількість наукових статей з агрономії та землеробства, частина яких була перекладена іноземними мовами.

На цій посаді К. А. Мацієвич постійно опікувався долею нужденних українських емігрантів, зокрема своїми колишніми колегами по дипломатичній службі. Так, він допоміг влаштуватися директором бібліотеки Української господарської академії колишньому голові делегації УНР на Паризькій мирній конференції Г. Сидоренку й викладачем колишньому товаришу міністра закордонних справ В. Старосольському.

Як ученого-аграрія К. А. Мацієвича обурювала злочинна практика сталінської колективізації в Україні. При цьому він не обмежувався загальними декларативними протестами, притаманними іншим представникам української політичної еміграції. Видатний український учений пише

Mission extraordinaire
diplomatique et militaire
Ucrainienne
en Roumanie
Section
le 24.12.1923
N° 3817
BUCAREST

Шановний

п.Президенте.

Я одержав за Вашим підписом повідомлення Управи Ліги Української культури про обрання мене дійсним членом цього Товариства.

Спочуваючи його завданням, я б з великою охотою прийняв би це обрання, але мене спиняють деякі мотиви персонального характеру, які я і дозволю собі тут навести.

В §3-му Статуту Ліги Президії надається право виключати членів Товариства по мотивам морального характеру. Мені відомі ті безпідставні, провоковані д-ем Галипом виступи і наклепи, з якими Ви, п.Президенте, зверталися і до моїх товаришів по партії і до нашого Уряду.

Тепер Ви звертаєтеся до мене з пропозицією прийняти участь в Товаристві, де Ви головуєте. Цю пропозицію я можу зрозуміти лише в двох напрямках: або Ви запевнилися і пересвідчилися, оскільки неправдива була Ваша поведінка

відносно мене раніш, або Ви готуєте для мене нову не-
приемність, на яку Вам дає право §3.

Як що є правдиве перше, то, я гадаю, Вам би раніш було
варт написати мені про це персонально. Як що ж має ра-
цію друге, то Ви розумієте, що мені нема охоти йти на
співробітництво з Вами.

По таким мотивам я утримуюсь з відповідью на пропо-
зицію Управи Т.Л.У.К.

Голова Місії У.Н.Р. в Румунії

професор *R. Matyjaszyk*

спеціальні наукові дослідження «Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи» (Прага, 1931) та «Колективізація селянських господарств на Україні» (Прага, 1936), в яких на основі ретельного аналізу зібраного ним великого масиву фактичних даних показує згубність директивного впровадження колгоспної системи. Ці праці не пройшли повз увагу резидентури ОДПУ—НКВС у Чехословаччині й були згадані в таємних оглядах політичної діяльності російської та української еміграції.

Незважаючи на свою велику зайнятість науковою роботою, К. А. Мацієвич продовжує й політичну діяльність. Він стає членом Української радикально-демократичної партії (УРДП), бере участь у її партійних заходах, а також обирається головою Українського демократичного союзу (УДС), до якого входила значна частина української еміграції в Чехословаччині. УДС займався як суто політичною, так і освітницькою діяльністю, що було особливо близьким професорові-аграрнику.

У 1925—1926 рр. К. А. Мацієвич зближується з С. В. Петлюрою, який іще з часів Громадянської війни бачив у ньому одного з найвидатніших українських дипломатів. Вони разом розробляють перспективний проект об'єднання всієї української політичної еміграції в одному так званому громадському центрі. У їхній діяльності приділялась увага й зовнішньополітичній тематиці, такій близькій для колишнього керівника української дипломатії. Показово, що С. В. Петлюра надавав великого значення зовнішнім чинникам відродження державної незалежності. На його думку, яку поділяв і К. А. Мацієвич, «без своєчасної допомоги з їх боку ми знову провалимося по всіх швах і закінчимо нові спроби українського державного ренесансу катастрофою. Все це примушує мене думати про те, як би горю допомогти і невеселої перспективи для нашої нації уникнути». Вбивство С. В. Петлюри в 1926 р. не дало змоги розвинутися спільним планам, але, гадаємо, план створення об'єднаного громадського центру мав у той час досить великі шанси на успіх.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР, наскільки можна судити з архівних документів, у К. А. Мацієвича були ілюзії щодо подальшої політики А. Гітлера. Він навіть підготував докладну аналітичну доповідь для німецького командування про необхідні першочергові заходи в сільському господарстві України. Починалася вона так:

«“Переходовий період”, що розпочався вже для деяких українських територій разом із їх звільненням від комуністичного режиму, можливо затягнеться на довший час, і зараз нема ґрунтовних підстав передбачати його закінчення. Для сільського господарства України він проходитиме в умовах тяжкої після військової руїни, наслідком свідомого нищення всіх його ресурсів і засобів більшовиками, сусідства з бойовим фронтом. Але поруч з тим в ньому, безумовно, матимуться також і моменти позитивного характеру, до яких, в першу чергу, треба віднести присутність міцної військової влади, з її засвідченим коректним відношенням до населення і його потреб, а також безпосереднє зацікавлення Німеччини в найскоршому відновленню сільськогосподарської продукції України».

Незабаром до К. А. Мацієвича доходять звістки про справжню антиукраїнську політику гітлерівців на окупованій території, й він уже не прагне контактів із німецькими офіційними особами.

Помер К. А. Мацієвич після тяжкої хвороби 2 квітня 1942 р. в окупованій німцями Чехословаччині, й на його похованні у Празі зібралися всі відомі представники української еміграції в цій країні. Аналіз життєвого шляху українського дипломата свідчить, що йому в державній діяльності нерідко доводилося жертвувати принципами й сумлінням, але робив це колишній міністр закордонних справ УНР тільки, як він гадав, в інтересах незалежної Української держави...

Управа Спілки Професорів Української Господарської Академії та Сенат Українського
Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання з глибоким жалем повідомляють про
те, що дня 2. квітня 1942. упокоївся в Празі на 69 році свого життя

Проф. Кость Мацієвич

б. Міністр УНР та б. Голова Дипломатичної Місії УНР в Румунії.

Похорон спаленням відбудеться в четвер 9. квітня 1942 р. о год. 12. в Новому Кремато-
рію м. Праги (трамваї ч. 16 та 22).

Проф. К. МАЦІЄВИЧ:

ТЕЗИ ДОПОВІДІ: "ЗАВДАННЯ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ЇЇ ГОЛОВНІ НАПРЯМНІ В ПЕРЕХОДОВИЙ ПЕРІОД НА УКРАЇНІ."

1. "Переходовий період", що розпочався вже для деяких українських територій разом з їх звільненням від комуністичного режиму, можливо затягнеться на довгий час, і зараз нема ґрунтовних підстав передбачати його закінчення. Для сільського господарства України він проходитиме в умовах тяжкої після військової руйни, наслідком свідомого нищення всіх його ресурсів і засобів більшовиками, сусідства з бойовим фронтом. Але поруч з тим в ньому безумовно матимуться також і моменти позитивного характеру, до яких в першу чергу треба віднести присутність міцної військової влади, з її засвідченим коректним відношенням до населення і його потреб, а також безпосереднє зацікавлення Німеччини в найскоршому відновленні сільсько-господарської продукції України.

2. Сучасна сільсько-господарська політика, як теоретично так і щодо її практичних заходів, має зараз продукційний загальний напрямок. Тим більш такий напрямок має бути прийнятий для неї на Україні підчас переходового періоду, коли налагодження продукції сільського господарства її являється імперативною передумовою життя всього її населення та потребами військової системи європейського блокованого господарства.

3. Головними завданнями такої політики такі її окремі елементи: а/ охорона всіма заходами, що мають в розпорядженні влади і суспільства принаймні сучасного рівня продукції; б/ розроблення і переведення в життя продукційного плану на майбутній рік; в/ керування всіма елементами сільсько-господарського виробництва в тому виді, як воно витворилось в попередній період разом з виправленням найбільш огидних і несправедливих її кривд для хліборобського населення; г/ відродження сільсько-господарської кооперації європейського типу; ґ/ налагодження відповідаючого сучасним умовам та інтересам українського населення сільсько-господарського адміністративного апарату.

4. Охорона сільсько-господарської продукції має переводитися при допомозі таких конкретних заходів:

а/ інформативно-пропагандивного органу, що систематично і щоденно му-сить впливати на населення в цьому напрямі; б/ заборони свавільного розбирання майна колгоспів, радгоспів, ферм, МТС, і т.п.; в/ такої ж заборони змін в землекористуванні, без дозволу на те відповідних органів влади; г/ залишення на своїх місцях всіх працівників і всього функціонального персоналу; ґ/ заведення загальної трудової повинності; е/ відновлення святкування неділі та християнських свят; ж/ реєстраційний порядок пересування населення з одної місцевості до другої; з/ боротьба з саботажами та шкідництвом; і/ фіксація всіх запасів і заборона їх вивозу та ліквідації без відповідного дозволу; к/ організація державними та громадськими силами допомоги по своєчасному виконанні чергових сільсько-господарських операцій, уборки хлібів, молотби, копки буряків та інших корняків, засіву озимини, оранки яблї і т.ін.

5. Основним завданням переходової доби в сфері сільсько-господарської політики являється опанування новими силами всієї спадщини більшовицької системи сільсько-господарської продукції та керування нею в інтересах хліборобського населення. Поруч з тим має йти також і виправлення її окремих елементів. Тут ми маємо до діла з такими конкретними завданнями:

а/ обсадження всіх керівних посад певними і надійними людьми з відповідної фаховою підготовкою; б/ урівняння у всіх правах земельних, податкових і т.ін. одноосібників та поліпшення їх стану безпосередніми заходами допомоги; в/ повільне розширення господарства колгоспників; перегляд норм продподатку з оглядом на інтереси хліборобського населення; г/ реорганізація системи МТС а також позбавлення їх неоправлених привілеїв; д/ перегляд статуту колгоспів, з наближенням його до нормального продукційного кооперативу європейського типу; е/ збереження радгоспів і ферм, з угляд-

ненням їх можливої реорганізації; ж/ відновлення агропомоги у всіх її видах.

6. В сфері відродження сільсько-господарської вільної кооперації, якій ми надаємо в перехідний період надзвичайно велике значіння, ми обмежимося лише деякими спеціальними завданнями, маючи на увазі, що це питання підлягатиме більш детальному окремому розробленню. З погляду інтересів хліборобського населення належить подбати:

а/ відновлення реєстраційного порядку засновання сільсько-господарських кооперативів; в/ головну вагу організаційну зосереджувати на споживчій кооперації, використавши в цьому напрямку існуючу її мережу та наблизивши її до справжнього кооперативного типу; г/ якнайширший розвиток різних спеціальних продукційних кооперативів; д/ покладення на кооперацію головними і медичною допомогою хворим.

7. Переведення з успіхом всіх намічених завдань та конкретних заходів сільсько-господарської політики у великій мірі залежатиме від того, оскільки пощастить в ближчі ж часи налагодити спеціальний, розуміючий місцеві потреби та місцеві господарські умови, адміністративний керівничий і виконавчий апарат. Принципи і засади організації цього апарату нам уявляються в такому виді:

а/ гармонійне і довірливе співробітництво німецької військової влади та представників українського населення з відповідною фаховою підготовкою, з широкою участю українських фахових еміграційних елементів; б/ авторитативний принцип чинності всієї сільсько-господарської адміністрації; в/ децентралізований її тип по окремим областям з предоставленим обласним органам якнайширших уповноважень; г/ обов'язкова участь в адміністративній праці консультативних органів з представників установ та фахових організацій.

8. Вся наведена констукція і система, як видно, закладена та базується на таких головних засадах:

а/ в інтересах як сільсько-господарської продукції, так і самого населення в перехідний період не являється можливим переведення яких то будь радикальних змін системи існуючого виробництва;

б/ всі зміни принципіяльного характеру керуються основною ідеєю: трудового індивідуального господарства, як такого, що відповідає хліборобському світогляду українського народу, а разом визнається сучасною агрономічною наукою, як найбільш соціально справедливий та з виробничого погляду найбільш продуктивний тип;

в/ всі намічені зміни залишають цілком вільну руку для планомирного і найбільш доцільного переведення широкої аграрної реформи в умовах нормального державного та суспільного ладу на Україні.

Прага, 17.серпня 1941.

**Темницький
Володимир
(1879—1938)**

Міністр закордонних справ УНР від початку квітня до кінця серпня 1919 р.

Період керівництва В. Темницьким Міністерством закордонних справ є одним із найтемніших сторінок вітчизняної дипломатичної служби. Й річ не тільки в тому, що глава зовнішньополітичного відомства обрав помилкову стратегію. Це з повним правом можна сказати й про деяких його попередників та наступників. Те саме стосується й питання занадто великої заідеологізованості політики, яку проводив міністр на міжнародній арені. Проте вперше в історії української дипломатії почалося ганебне явище морального розкладання центрального апарату МЗС та дипломатичних представництв за кордоном — корупція і загальна розпушта стали повсякденним явищем у середовищі дипломатів УНР. Хоча особисто міністр і не був до цього причетний, але цілковита безконтрольність своїх підлеглих зробила МЗС періоду керівництва В. Темницьким

дискредитованим перед іноземними колегами і неспроможним до реальних дій на захист національної державності.

В. Темницький народився в сім'ї галицького греко-католицького священика. Його батько брав участь в українському культурницькому русі Західної України, і саме вдома Володимир познайомився з творами Тараса Шевченка, інших визначних національних поетів та письменників й, можливо, тоді він уперше почав мріяти про створення незалежної Української держави. По закінченні гімназії В. Темницький вступив на юридичний факультет Львівського університету. Під час навчання брав активну участь в українському національному русі, домагаючись рівноправ'я у викладанні української мови. За цю патріотичну діяльність В. Темницького разом із чотирма студентами-юристами було виключено з університету за рішенням шовіністично налаштованого керівництва ректорату. Згадані події спричинили справжній вибух серед українського студентства і українських патріотичних кіл Галичини в цілому. На знак солідарності кілька сотень студентів також пішли зі Львівського університету. Показово, що студентський виступ підтримав митрополит Андрій Шептицький, а це мало надзвичайно велике моральне значення для протестантів.

У 1902 р., після студіювання права у Кракові та Відні, В. Темницький поновлює навчання в університеті й по закінченні отримує спеціальність правника. Деякий час працює за фахом — адвокатом у Львові, але згодом цілком віддає себе політичній боротьбі. Невдовзі він стає одним із лідерів галицьких соціал-демократів, у 1914—1921 рр. — голова управи УСДП. Необхідно зазначити, що в подальшому членство в УСДП буде мати значний, а в деяких питаннях визначальний вплив на зовнішньополітичний курс, який він проводитиме на посаді міністра закордонних справ. У 1915 р. у Відні В. Темницький входить як представник своєї партії до президії Загальної Української Ради (ЗУР), що виникла внаслідок розширення складу Головної Української Ради (ГУР). Основою декларованої програми ГУР було створення незалежної української держави, що правда стосовно Австро-Угорщини проголошувалась лише національно-територіальна автономія українських земель. Зрештою, діяльність ЗУР виявилася невдалою — польські політичні кола змогли більш ефективно вплинути на державне керівництво двоєдиної імперії, й наприкінці 1916 р. було проголошено формальне створення Польського королівства, до складу якого увійшли й західноукраїнські землі.

В. Темницький стає також одним із засновників і редактором впливового в Галичині часопису «Молода Україна», що видавався у Львові в 1900—1902 рр. У роки Першої світової війни В. Темницький — член Бойової Управи Українських Січових Стрільців (УСС), створеної в серпні 1914 р. представниками кількох українських організацій, у тому числі ГУР, для формування легіону УСС й відправки його на фронт. Діями Бойової Управи УСС активно послуговувалось воєнне міністерство Австро-Угорщини, яке було зацікавлене відправити на війну з Росією якомога більше «гарматного м'яса» з українських добровольців. Однак досить швидко у Відні бере гору течія, представники якої вважали, що для Австро-Угорщини є небезпечним створення численних українських військових підрозділів, і Бойова Управа основний акцент у своїй діяльності починає робити на пропагандистській роботі.

Відень, 10 лютого 1917

До
Хвальної Президії
Української Парламентарної Репрезентації
на руки П. Пана Голови
Юліана Романчука

В прилозі пересилаємо проєкт реконструкції і віднови
Загальної Української Ради і просимо уклінно піддати його під за-
станову Хвальної Організації та передати її просьбу бувшої Пре-
зидії З.У.Р., щоби Хвальна Організація зволила висловити своє
становище до отсього проєкту, евентуально піднесла зі своєї сто-
рони замітки і поправки, які уважати ме за потрібні.

З високим поважанєм

за секретаріят З.У.Р.

Володимир Ротмистр

За час перебування у Відні члени Бойової Управи зуміли зав'язати досить тривкі стосунки з багатьма представниками австро-угорського військового та політичного керівництва, що згодом стало багатьом із них у пригоді під час Громадянської війни. Так, у квітні 1919 р. керівником дипломатичного представництва ЗУНР — ЗО УНР в Австрії став близький друг В. Темницького, колишній заступник голови Бойової Управи УСС Володимир Сінгалеви́ч, який раніше брав участь й у роботі Союзу Визволення України (СВУ). В 1917 р. В. Темницький видав книгу «Українські січові стрільці», де докладно викладено історію створення УСС.

З листопада 1918 р. В. Темницький є членом УНРади, тобто стоїть біля витоків створення ЗУНР. Серед іншого, він бере безпосередню участь у підготовці Постанови УНРади, яка основою зовнішньополітичного курсу ЗУНР визначила досягнення державної єдності України.

На початку 1919 р. В. Темницький обіймає посаду віце-міністра (товариша міністра) закордонних справ в уряді В. М. Чехівського. До РНМ УНР він входить як представник ЗУНР — ЗО УНР, що мало слугувати процесу реального об'єднання державних апаратів двох українських держав. На жаль, у своїй подальшій практичній діяльності в зовнішньополітичному відомстві В. Темницький припустився помилок, що мали наслідком діаметрально протилежні результати. Але тоді, обіймаючи відповідальну посаду в МЗС УНР, він активно просував ідею глави дипломатичної служби УНР про створення Чорноморсько-Балтійського Союзу, зокрема провадив підготовчу роботу зі скликання Одеської конференції представників урядів нових незалежних держав, які виникли на території колишньої Російської імперії. В. Темницький був прихильником зближення з Антантою й активно виступав проти будь-якого політичного компромісу з більшовиками. Така позиція стала вирішальною у зайнятті галицьким соціал-демократом посади керівника зовнішньополітичного відомства УНР в уряді Б. Мартоса (початок квітня — серпень 1919 р.). На той час для українського уряду напрям на отримання військової допомоги від держав Антанти був безумовним пріоритетом, і тому призначення В. Темницького мало й символічне значення для урядів країн Згоди.

Криза державної влади, в якій унаслідок військової поразки перебувала Директорія, явище сумнозвісної отаманщини зумовили й загальну слабкість зовнішньої політики В. Темницького. Проте не можна не бачити і його особистої провини в розвалі дипломатичної служби УНР. Міністр дедалі частіше комплектував її випадковими людьми, насамперед тими, хто мав протекцію «нагорі»; особливо це стосувалося дипломатичних установ за кордоном. Центральний апарат МЗС також ставав менш кваліфікованим: В. Темницький набирал дипломатичних працівників за ознакою політичної лояльності, а не професіоналізму. Так, товаришем міністра він призначив свого колегу по діяльності в Бойовій Управі УСС Володимира Старосольського, який зовсім не мав досвіду в дипломатичній діяльності. Визначальним для В. Темницького було те, що В. Старосольський входив до керівництва УСДП й був опозиційно налаштований до державних лідерів ЗУНР — ЗО УНР.

Масовим явищем став також виїзд за кордон представників МЗС із так званими спеціальними місіями, що насправді було замаскованою формою втечі від Громадянської війни. На це витрачалися значні державні кошти у валюті, якої не вистачало Директорії навіть на закупівлю необхідної зброї та спорядження для війська. Ефект від цих місій був тільки негативний, бо демонстрував за кордоном рівень українських дипломатів і тотальну корупційність державного апарату УНР. Саме цьому ганебному явищу, що культивувалось у МЗС В. Темницького, присвятив свій вірш відомий український поет Олександр Олесь (О. І. Кандиба):

Хто в час пожежі край свій кине
І, як боюн, в чужий втече,
Того весь вік огонь пече
І проклін рідної країни.

Не знайде той ніде притулку,
Не стріне усміху ніде,
Не вгледить в друзях порятунку,
Коли знесилений впаде.

Коли ж, зотлівши у провині,
Додому вернеться в свій край,
О друже-брате, не питай:
Умри, як можеш, на чужині!

За іронією долі, автор цих патріотичних рядків сам виїхав за кордон із надуманим дипломатичним дорученням від відомства В. Темницького. Так само опинився за кордоном колишній голова Директорії В. К. Винниченко, який пізніше цілком справедливо звинувачував В. Темницького в розвалі роботи МЗС. Такими були реалії України того буремного часу, що ламали навіть чесних і талановитих людей...

В умовах розкладу апарату МЗС навіть сумлінні й кваліфіковані послі переставали плідно працювати. Вони переймалися своїми особистими проблемами, на що в міністерстві не звертали жодної уваги. Єдиний, хто втратив посаду за розвал роботи, був посол в Італії О. О. Севрюк. Йому було доручено вжити всіх необхідних заходів для повернення на Батьківщину полонених українців із колишніх військовослужбовців австро-угорської армії, значна кількість яких опинилася в Італії. За задумом командування українських Збройних Сил, їх вступ до української армії міг суттєво змінити ситуацію на фронті. Та майже за піврічний термін посол нічого не зробив, але витратив на особисті потреби великі державні кошти. Прикметно, що звільнення О. О. Севрюка, котрий мав впливових політичних покровителів серед лідерів УНР, пройшло з ініціативи не В. Темницького, а вищого військового командування, обуреного подібною безвідповідальністю.

За визнанням самого міністра закордонних справ, було майже втрачено контроль за діяльністю дипломатичних представництв УНР, що призвело

до тяжких наслідків у відносинах із державами Антанти. У липні 1919 р. В. Темницький писав про це в доповідній записці:

«Внаслідок тяжких умов комунікації з чужоземними державами, український уряд не має змоги постійно зноситися зі своїми закордонними представництвами... не може часто їх інформувати навіть про найважливіші події на Україні та посилати їм відповідні інструкції... через те неможливим було керівництво діяльністю посольств і місій з центру, як неможливим було й користування правительством інформацією дипломатичних представництв».

За таких украї несприятливих обставин В. Темницький ініціює й проводить дві наради послів УНР — у червні у Відні та в серпні в курортному Карлсбаді. Звичайно, за мирного часу така форма роботи є корисною і необхідною, а в умовах Громадянської війни це було даремним витрачанням часу і валютних коштів. Дипломатичні представники України в зарубіжних країнах у кризовий для держави момент відривалися від роботи й вислуховували загальнополітичну інформацію, яку могли прочитати в пресі. Подібні зовнішньо виграшні, але непотрібні акції були дуже характерними для стилю керівництва В. Темницького.

Що стосується змісту його зовнішньополітичної діяльності, то, хоча й зберігався загальний курс на пошук союзу з Антантою, на практиці майже нічого не було зроблено. Тим часом навіть у серпні 1919 р., в період найбільших успіхів ЗСПР на фронтах була реальна можливість досягнення порозуміння з державами Антанти. Наполеглива праця окремих українських посольств приносила певні позитивні результати, проте бездіяльність міністра так і не дала можливості здобути успіху стратегічного характеру. Командувач ЗСПР генерал А. І. Денікін по закінченні Громадянської війни так характеризував ситуацію, якою не зміг скористатися В. Темницький:

«...Черчілль, 10 серпня (за старим стилем, як і всі дати, що наводить А. І. Денікін — Д. Т.) телеграфував, що “при сучасній критичній кон’юнктурі було б благородно йти, наскільки можливо, назустріч французьким сепаратистським тенденціям”. Французький уряд, незважаючи на офіційний розрив відносин із петлюрівським урядом, що відбувся незадовго до падіння Одеси, не переставав вести з ним переговори, тримаючи при штабі Петлюри негласну військову місію. (А. І. Денікін явно перебільшує інформацію щодо українсько-французьких переговорів; далі він сам визнає, що головним завданням французької військової місії було отримання розвідувальної інформації. — Д. Т.) Клемансо доручив військовому агенту в Румунії генералу Петену “влаштувати співробітництво Денікіна й Петлюри”. Нарешті, представник американської місії у Варшаві генерал Джудвин, що прибув 6 вересня до Києва, наполегливо переконував заключити з Петлюрою перемир’я за зразком того, що існувало між ним й Польщею.

У відносинах своїх із представниками держав Згоди, українське командування визначало “тимчасову лінію для розмежування дій проти більшовиків між армією українською і генерала Денікіна”: Дніпро від горловини до Кременчука і далі Кременчук—Ромни—Конотоп—Новгород—Сіверськ».

910
4 919

Dringend

Diushok

Wien

~~Hotel~~ Hotel France

Schottenring

Habe Suprin beauftragt für Tyske-
witsch seine Gesandtschaft Bern übergeben
stop. Bitte von dort nehmen nach Paris
führen stop. Matjuschenko würde ein-
laden Kamenez kommen stop Kamne
Schweizreise nicht unternehmen.

911

Dringend

Matjuschenko

Temnytskiy

Wien

Bristol

Porsch kommt Wien aus Prag stop
Sie würden von Regierung eingeladen
Kamenez kommen stop Ende Woche
kommen Wien stop Bitte warten im
zusammen weiterfahren stop

Temnytskiy

Держави Антанти проводили свою егоїстичну політику стосовно УНР, і В. Темницький так і не зміг протиставити їй виважену власну позицію. В. К. Винниченко дав таку характеристику антантівській політиці й безпорадності МЗС УНР:

«Антанта, хитро, дійсно дипломатично водила за ніс хуторянських “дипломатів”, не одштовхувала їх рішуче, допускала їх у свої передпокої, дозволяла їм балакати, доказувати, удавала, що хитається (іноді й, справді, хиталась. — Д. Т.), вагається, посилала їх до Маклакових, Сазонових, словом усякими способами підтримувала в них маленьку надію. Так у деяких країнах роблять з ослами: щоб вони охоче бігли й везли вагу, їм перед носом (але так, щоб вони не могли дістати!) вішають клапоть запашного, смачного сіна; осли тягнуться з усіх сил до цього сіна й, самі того не помічаючи, везуть хазяйську вагу.

Таким антантським ослом була весь час українська кам'янецько-демократична влада, а клаптем сіна служила політика Антанти.

...І осел таки віз, поки не впав без сил, без дихання.

От таких “блискучих” результатів “добилась” хуторянка в Європі, від “лицарської” Антанти. Так вона справилась з одним своїм завданням».

Міністр закордонних справ не зрозумів, що тимчасово, на дуже короткий термін для УНР виникла сприятлива зовнішньополітична кон'юнктура внаслідок того, що між Францією і Великою Британією загострилася конкуренція за сфери впливу у Центрально-Східній Європі, й тому обидві держави були принципово готові до якоїсь форми порозуміння з Директорією. Та замість того, щоб проявити ініціативу в контактах із Парижем і Лондоном, використовуючи для цього всі наявні дипломатичні можливості, В. Темницький обирає заздалегідь неефективний варіант намагання укласти військовий союз із ЗСПР. 15 липня 1919 р. в Румунії його представник полковник А. Стрижевський запропонував представникові ЗСПР генералу О. В. Геруа такі, явно суперечливі, умови співпраці:

- у зовнішньополітичній сфері український уряд готовий співпрацювати «з ким завгодно» (при цьому не відкидається можливість федеративного об'єднання);
- обов'язкове збереження української державної незалежності;
- створення єдиного антибільшовицького фронту УНР та ЗСПР під командуванням генерала А. І. Денікіна з умовою відкладення вирішення політичних суперечностей;
- кожна зі сторін іде під своїм власним прапором.

В. Темницькому було невтямки, що денікінці не погодяться навіть на компромісні умови УНР. На той час наступ ЗСПР на Москву успішно розвивався, й вони не потребували допомоги обмежених сил УНР. Тому згадана лінія була заздалегідь помилковою, і своєю поступливістю міністр закордонних справ демонстрував слабкість Директорії.

Залишається тільки додати, що одночасно з пропозицією генералу О. В. Геруа емісар В. Темницького запропонував румунському урядові укласти союз проти ЗСПР, що відразу стало відомо денікінській розвідці. Ця історія з місією полковника А. Стрижевського, хоч і не мала жодних

наслідків, є надзвичайно показовою у плані фахового рівня і стратегічного мислення глави зовнішньополітичного відомства УНР.

Коли, нарешті, міністр зрозумів, що жодних суттєвих зрушень із державами Антанти досягти не вдалося, він намагається реалізувати новий зовнішньополітичний курс — зробити пріоритетними відносини з сусідніми країнами та новими незалежними державами на території колишньої Російської імперії. Він знов-таки не розумів, що цей, безсумнівно, важливий напрям, не міг бути заміною налагодження стратегічного співробітництва з державами Антанти. Для УНР головним для її подальшого державного існування було отримання дієвої підтримки в боротьбі з більшовицькою експансією, що давало можливість зберегти територіальну цілісність республіки. З країн, визначених міністром закордонних справ новим пріоритетом зовнішньої політики, деяку допомогу могла надати тільки Польща, а цього було явно недостатньо. Однак навіть із Варшавою відносини потрібно було будувати в основному через держави Антанти, враховуючи її намагання приєднати до себе частину українських територій. Зрозуміло, що жодних успіхів у полегшенні міжнародного становища УНР В. Темницький на цьому напрямі не досяг.

Крім того, внаслідок непродуманих дій керівництва Директорії, передусім її міністра закордонних справ, виникло значне напруження між урядами УНР і ЗУНР — ЗО УНР (останній перейшов у результаті польського наступу на територію Великої України), яке мало пізніше трагічні наслідки для української державності в цілому. Взагалі, в багатьох зовнішньополітичних діях В. Темницького дуже помітним є вплив внутрішньополітичних та вузькопартійних чинників. Обіймаючи посаду міністра закордонних справ, він одночасно підтримує діяльність своїх однопартійців по УСДП, що були в непримиренній опозиції до Державного Секретаріату ЗУНР — ЗО УНР. Й, досить важко зрозуміти, які зовнішньополітичні дії В. Темницького були зумовлені державними інтересами України, а які — ідеологічними та партійними вподобаннями.

Наприкінці березня 1919 р. В. Темницький стає одним із організаторів «Селянсько-робітничого з'їзду», що проходив у Станіславі й головною метою якого було об'єднання всіх опозиційних до Державного Секретаріату політичних сил. Показово, що серед вимог до Державного Секретаріату, прийнятих на з'їзді, значилися ліквідація регулярної армії та націоналізація практично всіх сфер економіки Західної України. «Селянсько-робітничий з'їзд» фактично зробив спробу державного перевороту, коли заявив про нелегітимність з огляду на «недостатнє представництво трудових елементів» УНРади. Останній було висунуто ультиматум про введення до її складу 60 делегатів з'їзду. Зрозуміло, що в разі прийняття цього ультиматуму реальна державна влада опинилась би в руках групи В. Темницького. Але навіть після відхилення ультиматуму спроба державного перевороту не була полишена.

З'їзд створює орган паралельної влади в Галичині під назвою «Виконавчий Комітет», і тільки послідовна державницька позиція командування УГА не дала реалізуватися цим планам повалення Державного Секретаріату та перетворення ЗУНР — ЗО УНР у радянську республіку. Звичайно, після

отримання В. Темницьким загальноукраїнських важелів влади його можливості протистояння Державному Секретаріату значно розширилися, і цим він скористався сповна.

Після проголошення 9 червня 1919 р. УНРадою Є. Петрушевича Диктатором ЗУНР — ЗО УНР, що зумовлювалося наступом польських військ, саме міністр закордонних справ УНР наполягав на жорсткій реакції Директорії. Тим часом згадане рішення було життєво необхідним після залучення Польщею в наступі на УГА повністю спорядженої Францією армії генерала Юзефа Галлера, що офіційно готувалася тільки проти військ РСФРР. З метою ефективнішої організації опору необхідна була тимчасова концентрація владних повноважень. Саме цим шляхом у Першу світову війну йшли майже всі воюючі країни. Згаданий захід жодним чином не був акцією, спрямованою проти УНР, і В. Темницький не міг цього не розуміти. Є. Петрушевича було виведено зі складу Директорії, що разом з іншими чинниками спричинило неминучий розкол єдиної української держави. Фактично питання «диктаторства» Є. Петрушевича служило тільки приводом, щоб замаскувати помилкову зовнішню політику В. Темницького. Ця політика викликала послідовне несприйняття не тільки в керівників ЗУНР — ЗО УНР, а й у багатьох впливових політиків УНР, передусім у військових діячів.

Коли УГА розпочала стратегічно вдалих Чортківський наступ проти польських військ, Директорія за прямої участі її міністра закордонних справ вступила в переговори з представниками Польщі, й керівник делегації УНР генерал-полковник Сергій Дельвіг підписав угоду про перемир'я. Причому ці дії глави МЗС не були погоджені з західноукраїнським керівництвом; по суті, йшлося про сепаратну від ЗУНР — ЗО УНР угоду. Для ЗУНР — ЗО УНР це стало значним ударом. Чортківська операція завдяки укладеному перемир'ю виявлялася безцільною, без допомоги військ УНР не було можливості довести її до повного вигнання окупантів із західноукраїнських земель. Поляки ж використали перемир'я максимально ефективно — виграний час дав їм можливість перехопити ініціативу й повернути втрачені території. В. Темницький виправдовував свої дії сподіванням укласти союз із Польщею проти Радянської Росії, але польські умови були неприйнятні для національних інтересів України. Є. Петрушевич прямо заявляв про це, й тут керівництву УНР сталося в нагоді питання проголошення його «Диктатором».

Важко логічно пояснити, чого домагався В. Темницький своєю політикою нагнітання штучного протистояння між частинами єдиної України (до речі, він сам був вихідцем із Галичини). Можна висловити небезпідставну думку, що, серед іншого, тут відіграли певну роль і особисті мотиви: дипломати ЗУНР — ЗО УНР діяли набагато активніше та ефективніше, ніж МЗС УНР, і В. Темницький мав усі підстави побоюватися, що його можуть замінити більш досвідченим фахівцем із ЗО УНР, наприклад М. М. Лозинським. Відомий політичний діяч М. Ю. Шаповал, який при В. Темницькому працював у дипломатичній місії УНР в Будапешті, так характеризував трагічну ситуацію, що склалася не без участі міністра закордонних справ:

«На Україні було дві українські армії, два уряди, два головних штаби, дві тактики, *дві дипломатії* (курсив мій — Д. Т.), лише була одна земля і один народ як єдине джерело здобування харчів, коней, податків і т. п. Двовластя ніде на світі не толерується ніким, лише на Україні було допущено таку розкіш, як дві державні влади на одній території. Між урядами була глуха, але вперта боротьба».

Те саме змушений був визнати навіть сам В. Темницький, хоча, зрозуміло, акцент він зробив не на результатах власної діяльності, а на помилках свого попередника:

«З'єднання відбулось похапцем, маса справ лишилась невиясненими і неурегульованими. Хоч в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики».

Логічним наслідком існування двох українських дипломатій і загально-непрофесіоналізму в дипломатичній роботі стала цілковита поразка в досягненні взаєморозуміння з провідними державами Антанти, що спричинило фактичну міжнародну ізоляцію уряду Директорії.

Потрібно зазначити, що деякі кроки для підтримки Західної України В. Темницький все ж таки зробив. Він погодився з пропозицією керівництва ЗУНР — ЗО УНР просити держави Антанти ввести військовий контингент на територію Східної Галичини та Буковини, доручивши цю місію чехословацькому урядові. Таким чином, ЗО УНР мала б достатній захист від польської агресії, зважаючи, зокрема, на досить напружені відносини між Прагою та Варшавою. У червні 1919 р. В. Темницький проводить переговори з міністром закордонних справ Чехословаччини Едвардом Бенешем. Але позитивних результатів досягнуто не було: держави Антанти не хотіли втручатися в дії Польщі, а чехи без їхньої санкції не наважувалися на самостійні дії.

Як уже зазначалось, окрім неефективної роботи і зовнішньополітичних помилок стратегічного характеру, період роботи В. Темницького в МЗС характеризується ще й досить високим рівнем корумпованості центрального апарату та дипломатичних місій за кордоном. Наскільки можна судити з архівних джерел і подальшої долі В. Темницького, він особисто не був причетним до розкрадання державних коштів. Та відсутність належного керівництва в міністерстві зробила це явище, без перебільшення, масовим. Продавалися посади в дипломатичних представництвах УНР, дипломатичні паспорти, виділялися бюджетні кошти в іноземній валюті на «пропаганду», після чого їх лєвова частка опинялася в кишенях дипломатів. Величезні гроші змучена війною країна давала керівникам дипломатичних місій на «представництво», якого не мали дипломати навіть провідних держав світу. Одночасно при В. Темницькому з дипломатичної служби пішов найбільш ефективно працюючий український посол — В. К. Липинський, протестуючи проти, за його висловом, «партійного терору», розв'язаного Директорією УНР...

В. К. Винниченко так характеризував дипломатичну службу УНР за В. Темницького:

«...крадіж грошей, розпушта, деморалізація, якась вакханалія моральної гідоти, лєдарства, ліні, тупого мізерного життя, все це щодалі, та все

більше ставало нормальним станом представництв “атамансько-українського уряду за кордоном”, а сам міністр “роздавав гроші сотнями тисяч і мільйонами різним брудним людям, реакціонерам і руським реакціонерам... Так, наприклад, цим соціалістом було видано кілька сот тисяч крон відомому реакціонерові, бувшому гетьманському міністрові Бутенкові. Цей Бутенко на ці гроші поїхав у Берлін і проводив там контрреволюційну й контрукраїнську роботу (коментарі В. К. Винниченка стосовно колишнього гетьманського міністра шляхів Г. А. Бутенка є явно тенденційними. Останній ще за гетьмана П. П. Скоропадського був активним прихильником “українізації” державної служби. — Д. Т.)».

Характеристику міністрові закордонних справ УНР В. К. Винниченко дав загалом об’єктивну. Їй тим паче можна вірити, бо тут колишнього голову Директорії аж ніяк не можна запідозрити в політичній ангажованості. В. К. Винниченко і В. Темницький належали до лівого крила соціал-демократичного руху, і їхні ідеологічні вподобання мало чим відрізнялися. Колишньому керівникові УНР належить й інше, надзвичайно іронічно написане, спостереження за роботою підлеглих В. Темницького. В. К. Винниченко в той час сам був за кордоном і мав можливість зблизька спостерігати і за діяльністю дипломатів УНР, і за сприйняттям її в урядових колах європейських країн:

«Тут хуторянка вже показала себе в усій своїй красі. Селянську світку, очіпок і тому подібні прикраси, які вона одягала там, на хуторі в себе, щоб подобатись парубкові, все це вона покинула дома. Адже вона тепер мала діло з справжніми “людьми”, з високими панамі, вона повинна була показати, що й вона, “як люди”, що й вона справжня пані.

А що ж найбільше личить високим панам?

Насамперед, мати багато-багато грошей. Потім, нічого не робити й спати до-обід, після-обід і коли тільки захочеться. А їсти все тільки солодке й найдорогше. І, розуміється, пудритися, бо пані тільки й те роблять, що пудряться.

І от, на європейському обрїю з’явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебела, репана, мужицька пика вся обсипана найдорогчою пудрою; щоки розмальовано самою буржуазною фарбою; вся, незграбна, обмотана шовками, обвішана шкляним намістом; і з величезною торбою грошей у руках.

Ця чудна гергепа почала з’являтися то в одному європейському місті, то в другому, викликаючи в європейців здивовання, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з’явилась і що мали значити її вчинки: куди б вона ні повернулася, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Європейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, по панськи обмахувалась віялом, кокетливо збирала губки, виставляла свої злоті перстні, шовки, шкляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об’їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагиглених місцях.

Нарешті, європейці почали через досвідчених людей дізнаватись, що то була українська “дипломатична” місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Європою українську націю, щоб Європа не думала, що українці — якась собі недоросла, мужицька, демократична, або, не дай Бог, ще большевицька нація.

І сором, і сміх, і ганьба з цих місій, посольств, комісій, з усього цього “представництва”... Мужикуваті, незграбні, часом малоосвічені люди, які часто дали своєї Сквири не їздили, які здебільшого ні одної мови (навіть української) добре не знали, які майже все життя носили вишивані сорочки з стьожками або “косоворотки”, які про “дипломатію” знали з бульварних романів, ці люди, забувши всякий сором, повдягавшись у смокінги й не знаючи навіть, коли й як ті смокінги одягаються, полізли в буржуазні та дипломатичні салони, в міністерські передпокої представляти нашу робочу, вимучену, неграмотну націю.

Розуміється, вони навіть уважали своїм обов’язком жити яко мого пишніше, розкидати яко мога щедріше гроші, бо це впливало з їхнього завдання: представити нашу державність, “як у людей”... І всі ці комісії, місії, посольства, одержуючи нечувані в Європі, колосальні платні, жили тільки в перших отелях, їздили тільки на автомобілях, їли тільки в найдорогших ресторанах. Недоучки-студенти, які в скривлених черевиках до революції бігали по лекціях і годувались чаєм з ковбасою, тепер інакше не могли жити як тільки так, як можуть жити великі капіталісти, насмоктані паразіти-мільйонери.

І що ж вони робили? За що український народ мусив платити такі величезні гроші цим людям? За які їхні заслуги, в минулому чи сучасному, за яку таку надзвичайно цінну для цього народу роботу, що вимагала такої надзвичайної оцінки?

Вони нічого не робили. Вони тинялись по ресторанах, отелях, шинках, притонах і так проводили своє життя. Та й що вони могли робити? Єдине, що могли робити й що совісніші з них робили, це час від часу помішати в газетах статті про Україну, вихваляти Петлюру й подекуди, зустріваючись із європейськими діпломатами чи політичними діячами, говорити з ними про українську державу й доводити, що її треба визнати.

І що цікаво, що значна частина цих членів місій і комісій складалась із “соціалістів”, а головним чином із соціалдемократів (насамперед це стосується УСДП В. Темницького — *Д. Т.*). Деякі з цих соціалдемократів, навіть з тих, що були представниками соціалдемократичної української партії на II соціалістичному Інтернаціоналі, так старанно працювали, що могли скласти собі трошки грошенят, на які купували акції в нафтяних галицьких капіталістичних підприємствах. Другі “соціалісти” провадили в державних інституціях на державні гроші операції з валютою й на цих операціях теж не погано заробляли. Деякі члени соціалдемократичної партії навіть отаманським урядом за свої вчинки були віддані під розслідування спеціальних ревізійних комісій.

А отаманські закупочні комісії? Це щось анекдотичне. Являлись отаманці з мільйонами, щось ніби купували для “держави” і ні мільйонів, ні купленого, ні самих отаманів і отаманців уже не бачили».

У серпні 1919 р. В. Темницький іде у відставку разом з усім складом уряду Б. Мартоса. Ця відставка багато в чому була зумовлена саме провалами в зовнішньополітичній сфері, що припустилося МЗС. Зміна уряду відбулася після подання Головному отаманові С. В. Петлюрі Українським національно-державним союзом (УНДС), у якому згуртувались найвпливовіші праві сили, що пізніше й сформували уряд С. Остапенка, «Записки» програмного змісту. У цьому документі різко критикувалася внутрішня та зовнішня політика чинного уряду. Саме така оцінка роботи МЗС В. Темницького й спонукала С. В. Петлюру зробити ставку на правоконсервативні сили. Їхня програма зовнішньополітичної діяльності основним напрямом роботи чітко визначила необхідність отримання військової та політичної допомоги від держав Антанти. Щоб дати можливість новому урядові С. Остапенка хоча б розпочати переговори з представниками Антанти, соціал-демократам (як УСДРП, так і галицькій УСДП) довелося відкликати своїх представників із РНМ, а С. В. Петлюрі припинити своє членство в партії.

Після своєї відставки В. Темницький зближується з провідниками ЗУНР — ЗО УНР, яких він, усупереч усій своїй попередній діяльності, починає дедалі активніше підтримувати у протистоянні з керівництвом Директорії. Протистояння набувало чимраз відвертішого характеру... Важко сказати, наскільки це було зумовлено суто ідеологічними та політичними мотивами, наскільки — намаганням продовжити політичну кар'єру за нових умов. Але, кінець-кінцем, В. Темницький стає членом державної делегації ЗУНР — ЗО УНР на Паризьких мирних переговорах (до якої, до речі, входить і звільнений ним із посади О. О. Севрюк). У Парижі колишній міністр закордонних справ УНР розвиває бурхливу дипломатичну діяльність. Її основною метою було дістати від країн Згоди підтримку проти агресії Варшави та домогтися тиску на Польщу з метою виведення її окупаційних військ із західноукраїнських земель.

В. Темницький зустрічається з представниками багатьох іноземних делегацій, намагається організувати пропагандистську кампанію в паризьких газетах, але позитивних зрушень у позиції лідерів Антанти досягти не може. Та навряд чи це можна ставити йому в провину — він зробив усе можливе в ситуації, що склалася, й зробив доволі професійно. Польська дипломатія виявилася переможницею не тому, що перевершила майстерністю дипломатів ЗУНР — ЗО УНР. Антанта була зацікавлена у сильній польській державі як гарантії проти більшовицької експансії у Західну Європу. «Світова революція» була не абстрактною ідеєю-фікс Л. Д. Троцького, а стратегічною зовнішньополітичною концепцією всього державного керівництва Радянської Росії, яка проявилася у підтримці угорської та німецької революцій, намаганні допомогти будь-якими засобами, в тому числі й військовою силою, своїм однодумцям на всьому європейському континенті. Польща, на відміну від розбитої ЗУНР — ЗО УНР, об'єктивно була незрівнянно сильнішою у військовому відношенні, тому зусилля В. Темницького нічого не могли змінити принципово.

Проте дипломатична та пропагандистська діяльність В. Темницького не залишилась абсолютно безрезультатною, певний вплив на позицію європейських лідерів вона справила. Коли 14 березня 1923 р. Рада послів держав Антанти прийняла остаточне рішення про приєднання західноукраїнських земель до Польщі, то окремим пунктом була обумовлена їхня автономія. Цей пункт так і не був ніколи реалізований, але його наявність засвідчила розуміння Європою того, що, попри несприятливу зовнішньополітичну ситуацію, Галичина є українською, а не польською територією. Навряд чи без публікацій матеріалів у західноєвропейській пресі, ініційованих В. Темницьким і делегацією ЗУНР — ЗО УНР, лідери Антанти зуміли б зрозуміти занадто далекі від них українські реалії. Після цього деякий час В. Темницький проживає в Парижі, співробітничав в українських емігрантських виданнях, але в політичному житті української еміграції якоїсь помітної ролі вже не відіграє.

З 1923 р. колишній глава української дипломатичної служби проживає в Галичині, де працює політичним оглядачем в українських виданнях. Він також бере участь у виборах до польського сейму, але не отримує достатньої кількості голосів. Однак йому вдалося пройти до львівського муніципалітету, де экс-міністр активно відстоював національні права українського населення міста. Виголошував свої промови В. Темницький тільки українською мовою, за що неодноразово зазнавав репресій польської влади. Помер В. Темницький 1938 р. у Львові.

Історик — не суддя, і не справа історичної науки виносити будь-кому вироки, однак висновки з невдалої дипломатичної діяльності колишнього міністра закордонних справ УНР необхідно зробити. Необхідно передусім для того, щоб ніколи не повторювати тих помилок.

Лівицький
Андрій Миколайович
(1879—1954)

*Управляючий міністерством закордонних справ УНР від кінця серпня 1919 р.
до травня 1920 р.*

А. М. Лівицький прийняв на себе керівництво зовнішньою політикою УНР в один із найкритичніших для країни періодів. Українська держава, що опинилася у ворожому оточенні, постала перед реальною загрозою втрати державної незалежності. За такої ситуації українським дипломатам потрібно було вдаватися на міжнародній арені до активних та неординарних кроків. Новий глава МЗС наполегливо взявся за роботу, проте заходи, що він уживав, не привели до позитивних результатів. Скоріше навпаки, підписана А. М. Лівицьким Варшавська угода стала значним ударом по національному суверенітету. Та все ж дослідження причин дипломатичних поразок є не менш необхідним, ніж вивчення блискучих перемог, що сповна стосується й драматичної доби Директорії...

Народився А. М. Лівницький 9 квітня 1879 р. у селі Липлява Золотоноського повіту Полтавської губернії в заможній селянській родині. Його предки походили зі старовинного, відомого ще з часів Запорізької Січі, козацького роду, і майбутній глава зовнішньополітичної служби УНР завжди цим пишався.

По закінченні знаменитої київської Колегії Павла Галагана, що була одним із найкращих навчальних закладів в усій Російській імперії, А. М. Лівницький вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира. Отримавши диплом юриста, він працював адвокатом і мировим суддею у Лубнах, Канєві, Золотоноші. Як адвокат часто безкоштовно захищав нужденних селян, що потерпали від сваволі влади.

З часів навчання в університеті А. М. Лівницький бере активну участь в українському національно-визвольному русі. Спочатку він стає членом Революційної Української партії (РУП), але назабаром, вважаючи цю організацію недостатньо радикальною, починає схилитися до програми українських соціал-демократів. У 1905 р. А. М. Лівницький вступає до УСДРП і перебуває в складі її керівництва до 1920 р.

Після Лютневої революції він стає одним із засновників Української Селянської спілки (УСП) та членом першого складу Центральної Ради від УСДРП. А. М. Лівницький активно виступає за надання Україні широкої автономії, яка мала б логічно привести до незалежного державного існування. Улітку 1917 р. Генеральний Секретаріат Центральної Ради призначає його на відповідальну посаду губернського комісара Полтавської губернії. Це призначення мало, в основному, партійний характер — УСДРП отримувала свою «квоту» в територіальних органах державної влади. Не можна сказати, що діяльність А. М. Лівницького на Полтавщині була неуспішною, як у більшості інших губернських комісарів. За складних революційних умов він намагається жорстко й послідовно проводити політичний курс Центральної Ради, завдяки чому позиції національної влади в губернії на час Жовтневої революції виявилися досить міцними. Губернський комісар призначив кількох національно орієнтованих повітових комісарів, багато з яких працювали на цих посадах і пізніше.

На початку 1918 р. місцевий більшовицький Революційний комітет усуває А. М. Лівницького від влади, й жодна українська військова частина не виступила на захист представника Центральної Ради.

У травні 1918 р. А. М. Лівницький входить до Українського національного державного союзу (УНДС), що об'єднав навколо себе опозиційні до гетьманської влади політичні сили. Згодом УНДС стає базою створеного на його основі Українського Національного Союзу (УНС), який вже безпосередньо приступив до підготовки збройного виступу проти гетьмана П. П. Скоропадського. Є інформація, що А. М. Лівницький 11 листопада 1918 р. брав участь у таємному засіданні керівництва УНС, на якому було прийнято план збройного антигетьманського повстання. Тоді ж була вирішена форма організації майбутньої державної влади, що мала законодавчо відродити Українську Народну Республіку. Для безпосереднього керівництва повстанням УНС утворив Директорію, яка й стала вищою державною владою відродженої республіки. Після повалення гетьмана

П. П. Скоропадського революційні заслуги А. М. Лівицького були оцінені новою владою належним чином...

На початку 1919 р. майбутній глава національної дипломатії отримує від Директорії надзвичайно важливе призначення — він стає головою виборчої комісії з обрання Трудового Конгресу України. ТКУ мав виконувати функції тимчасового вищого законодавчого органу держави, що було конче потрібно для визнання державами Антанти. Таким чином, скликання ТКУ мало велике значення не тільки для внутрішньополітичної стабілізації, а й для вирішення стратегічних зовнішньополітичних завдань. А. М. Лівицький бере участь й у створенні виборчого закону, що виявився, проте, в кінцевому рахунку, не надто демократичним і в багатьох пунктах схожим на більшовицький аналог. Замість прямих рівних виборів було вирішено провести їх за класовою ознакою. При цьому представництво від інтелігенції автори закону значно занизили порівняно з представництвом від робітників й, особливо, селян, а так звані експлуататорські класи, до яких були зараховані підприємці, взагалі не мали виборчих прав. За прийнятими правилами, із загальної кількості делегатів (528) тільки 33 представляли освічені прошарки населення, а решта — селян та робітників. Фактично лідери Директорії за уже відомим більшовицьким сценарієм просто набирали слухняних і необізнаних у політичних тонкощах делегатів, які повинні були слухняно «штампувати» всі рішення, запропоновані керівництвом УНР.

Отже, Директорія, намагаючись таким виборчим законом забезпечити собі абсолютне політичне домінування серед делегатів ТКУ, значною мірою сама підірвала демократичну репутацію держави перед країнами Антанти. Тим зовнішнім силам, котрі звинувачували УНР у більшовизмі, тобто ЗСПР та частково Польщі, були надані додаткові аргументи у їх протистоянні Директорії.

А. М. Лівицький добре виконав доручене йому завдання. Вибори до ТКУ пройшли по всій території України, що перебувала під контролем Директорії, за винятком ЗУНР, де цього неможливо було зробити в умовах війни з Польщею. На конгрес, що проходив у приміщенні Київського оперного театру, прибуло більш як 400 делегатів. Було прийнято низку важливих для державного будівництва рішень. Крім того, ТКУ затвердив також історичне рішення про Злуку із ЗУНР, і це стало головним історичним результатом його діяльності.

З 2 квітня 1919 р. А. М. Лівицький — міністр юстиції та заступник голови РНМ в уряді свого однопартійця по УСДРП І. П. Мазепи. За день до призначення А. М. Лівицький як «Великий секретар» масонської «Великої ложі України», «Великим майстром» якої був сам голова Директорії С. В. Петлюра, підписав відозву до європейських братів із проханням визнати їх організацію. Більш показового свідчення того, чим були стурбовані деякі державні діячі УНР перед національною катастрофою, уявити важко...

Наприкінці серпня 1919 р. А. М. Лівицький призначається одночасно й управляючим міністерством закордонних справ УНР. З головою уряду його ще здавна пов'язували дружні стосунки, подібність поглядів на ключові міжнародні проблеми. І справді, до своєї відставки у травні 1920 р. І. П. Мазепа майже не втручався у справи зовнішньополітичного відомства, цілком

довіряючи своєму міністрові. А. М. Ливицькому це значно полегшило роботу, але не можна сказати, що він скористався сприятливою обставиною на користь країні. Те, що А. М. Ливицький був не міністром, а управляючим міністерством, свідчило не про обмеженість його повноважень, а, скоріше, про власне ставлення до зовнішньополітичної діяльності.

Через величезну завантаженість іншими державними справами новий керівник дипломатичної служби погодився лише тимчасово очолити МЗС. У багатьох документах, особливо зовнішнього характеру, А. М. Ливицький зазначає свою посаду як міністр. Він мав у МЗС усю повноту влади, в тому числі й у кадрових питаннях. Проте не всі рішення А. М. Ливицького в цій сфері були вдалими. Наприклад, у грудні 1919 р. управляючий міністерством наполягає на призначенні відомого своїми зв'язками в Німеччині та Австрії посла ЗУНР — ЗО УНР у Відні М. Василька послом у Берлін. Можна цілком погодитися з міркуваннями останнього стосовно цього призначення, які він висловив у листі до К. А. Мацієвича:

«...назначення мене послом у Берліні може мати дуже злі наслідки на наші старання з'єднати собі довір'я Антанти для закордонної політики України, і не принесе тим жодного пожитку в відношенні України до Німеччини... Моя участь в Берестю і мої приязні відносини до графа Черніна, — що відомо було дипломатам за кордоном, зробили мені ворогів у Антанті».

Про добір кадрів А. М. Ливицьким до делегації УНР на Паризькій мирній конференції залишив цікаві свідчення французький публіцист Шарль Дюбрей:

«1. Місія невдало складена. У склад її входить багато членів некомпетентних, що не знають французької мови, а також дипломатичних звичаїв, без певних й означених завдань. 2. Немає єдності в напрямку, ні дисципліни. Кожен член місії бажає удавати великого дипломата і провадити свою персональну політику.

Панує повна незгода між членами (є три табори: прихильники цілковитої незалежності, федералісти й галичани). Боротьба усіх проти усіх. Вони не потурбувалися увійти в порозуміння з прихильниками України в Парижі та слідувати їхнім порадам. Своїми інтригами перед представниками держав Антанти, аби принизити одне одного своїми протилежними заявами французам, американцям та англійцям, вони викликали проти себе обвинувачення в нещирості й анархічності. Вороги України... використали ці непорозуміння, щоб доказати... що не можна базуватися на українській державі, що Україна є нова Мексика...».

А. М. Ливицького призначили на посаду глави МЗС у надзвичайно критичний для Директорії період — більша частина території України була окупована різними іноземними військами, а уряд розташовувався у провінційному Кам'янці-Подільському. Тому новий міністр намагався укласти військово-політичний союз проти більшовиків із генералом А. І. Денікіним, який мав на той час найбільш численну й боєздатну армію на території України. Певних, хоча й тимчасових, успіхів на цьому напрямку А. М. Ливицькому вдалося досягти: наприкінці серпня 1919 р. підписано угоду з командуванням Добровольчої армії про встановлення демаркаційної лінії між військами УНР та ЗСПР: Казатин—Фастів—Київ.

Міністр закордонних справ особливо наполягав на пошуках взаєморозуміння з ЗСПР, бо небезпідставно вважав це необхідною передумовою для визнання Директорії державами - членами Антанти. А ті, як уже зазначалося, були цілковито (найбільшою мірою — Велика Британія) зорієнтовані на підтримку денікінців та концепції «відновлення єдиної Росії». Деякі дії союзників, справді, здавалися обнадійливими для УНР. Наприклад, уповноважений ЗСПР при штабі союзників у Бухаресті генерал О. В. Геруа інформував генерала А. І. Денікіна: «Клемансо повідомив французькому агенту Петену влаштувати співробітництво Ваше з Петлюрою через мене».

Але глава добровольців не вважав Директорію, з огляду на її військову слабкість, вигідним союзником і вимагав повного підпорядкування собі в політичному і військовому планах. Хоча 5 вересня 1919 р. С. В. Петлюра за наполяганням А. М. Лівицького видав наказ припинити всі бойові дії проти денікінців, однак цей жест доброї волі противна сторона належним чином не розцінила. Командування ЗСПР готове було проводити політичні переговори навіть із представниками Української Галицької Армії, як «іноземною» армією, але не з керівництвом УНР. Це, врешті-решт, змусило А. М. Лівицького за дорученням РНМ звернутися з відповідною нотою до держав Антанти:

«Щоб зберегти сили наших зтомлених героїв-козаків від зайвого пролиття крові, українське головне Командування вислало військову делегацію для переговорів з добровольчим командуванням, але генерал Денікін відмовився розмовляти з нашими представниками, виславши до них невідповідну делегацію й поставивши ганебні передумови...

Разом з тим Добровольча армія без проголошення війни перейшла в наступ проти Українського Республіканського війська, відповідно на що було оповіщене Правительством Української Народної Республіки до Війська й Народу з закликом до оборони й рішучої боротьби: «Втративши останню надію на порозуміння з Добровольчою армією, Правительством УНР сподівається, що великі демократичні держави Антанти, які допомагали матеріально генералові Денікіну в його боротьбі проти насильників-комуністів, не будуть допомагати його насильствам над вільним українським народом.

В імя права й справедливості ми домагаємось, аби держави Антанти примусили генерала Денікіна залишити територію України й дали можливість Правительству Української Народної Республіки установити лад і спокій на вільній українській землі».

Жодної відповіді на цю заяву від Антанти не надійшло. Навпаки, секретар Форін Офісу Дж. Грегорі офіційно заявив: «Ми ніколи не мали ніяких справ з Україною й не бачимо причин, із якої б ми розпочали їх тепер. Бандит Петлюра, що називає себе головою українського уряду, уже утік до Польщі».

Таким чином, ЗСПР тоді втратила можливість встановлення рівноправного альянсу, що міг бути оформлений як антибільшовицький військово-політичний союз. Догматично відкидаючи одну за одною пропозиції про спільні військові дії, зневажаючи та оцінюючи як другорядний і меншовагартісний український національно-визвольний рух, керівники ЗСПР самі

зменшували власні шанси на створення в Росії демократичної держави. Їхнє небажання йти на компроміси в українському питанні мало наслідком розгром антибільшовицьких сил і встановлення тоталітарного режиму як в Україні, так і в Росії.

Наступні кроки А. М. Лівіцького у взаємовідносинах із Добровольчою армією навряд чи можна вважати вдалимими за наявного розкладу сил... Фактично саме керуючий МЗС остаточно визначив державну позицію УНР стосовно ЗСПР, і її було прийнято керівництвом країни. А. М. Лівіцький удається до суто демонстративних дій, що жодним чином не могло полегшити становище держави, але показувало керівництву уряду та особисто С. В. Петлюрі активність керованого ним зовнішньополітичного відомства. За його пропозицією 23 вересня 1919 р. у Кам'янці-Подільському пройшло спільне засідання урядів УНР та ЗО—УНР, де було прийнято рішення про офіційне оголошення війни ЗСПР. Наступного дня оприлюднюється спеціальна Декларація Директорії, в якій український народ закликався до збройного опору денікінським військам.

Офіційне оголошення війни в практичному плані нічого не дало УНР, проте цим фактом скористалися досвідчені денікінські дипломати, які представляли інтереси ЗСПР за кордоном. Особливо професійно це використав колишній царський міністр закордонних справ С. Д. Сазонов, який, перебуваючи в Парижі, керував денікінською зовнішньою політикою. Він у переговорах із керівниками провідних держав Антанти відразу перекрутив реальну ситуацію і представив останні події в Україні так, що УНР є нібито союзником більшовицької Росії, й боротьба з нею денікінських військ є боротьбою з РСФРР. На підставі цього С. Д. Сазонов стверджував, що антиукраїнська політика денікінських військ є необхідним елементом проти поширення «перманентної революції» на європейські держави. Ці тези, подані на високому професійному рівні, знайшли розуміння серед антантівських лідерів, насамперед у Ж. Клемансо, тоді як некваліфіковано оформлені непослідовні кроки А. М. Лівіцького залишилися безрезультатними.

За директивою міністра всі дипломатичні представництва УНР за кордоном повинні були пояснити урядам країн перебування вимушеність цього кроку. А. М. Лівіцький також публічно оголошує ЗСПР «головним противником» УНР і різко осуджує держави Антанти за їхню проденікінську позицію, що мало певне, принаймні внутрішньополітичне, значення.

С. В. Петлюра в листі до французького журналіста Жана Пелісьє намагався пояснити зовнішньополітичне становище УНР за допомогою системи аргументів А. М. Лівіцького:

«Ми маємо багато ворогів, але через те, власне, скристалізувалась єдність волі нашого народу, через те й запалало могутнім вогнем бажання нашої країни до власної суверенності. Під теперішню пору нашим найтяжчим ворогом є Денікін, який, замість воювати з більшовіками, обернув проти нас гармати й кріси, які отримав від Антанти; його старшини заявляють цілком одверто, що коли буде повалено Україну, вони вестимуть війну з Польщею і Румунією.

Ми не отримали досі жадної помочі; ні амуніції, ні технічних апаратів, ні санітарного матеріалу. Нічого! Ах, коли б Ви знали, Друже, скільки

трагічних моментів прийшлося нам пережити через це цілковите опущення нас! Траплялось часто, що нашим козакам бракувало патронів! І тоді приходилось їм класти свою голову в багнетній боротьбі з большевиками! Приміри їхнього героїзму й ті великі криваві жертви, які вони несли, це щось самотнє, нечуване в історії війни.

Три четвертини наших козаків без чобіт і одягу; однак їх дух не погас! Ми не маємо ліків; тиф десяткує ряди нашої армії, багато з ранених вмирає, бо не маємо ні медикаментів, ні білля. А антантські держави, які проголошують високі принципи, забороняють Червоному Хрестові прийти до нас! Ми вмираємо, а Антанта, мов Пилат, вмиває руки... Та Ви знаєте це добре, Друже! Остеронь від переворотів і політичних комбінацій стоять незмінні принципи гуманності і філантропії. Для досягнення цих принципів закладено Червоний Хрест. Його відділ мусить прийти на Україну, щоб рятувати хворих і ранених, і тим дати доказ, що милосердя й любов ближнього не знає різниць і що вона не ділить людей на добрих і злих, на овець і вовків!

Через Вас звертаюсь я до великої французької демократії. Її діяльність, її посвяти мусить подвоїтись. Нехай вона трубить алярм! Нехай вона примусить того, кого слід, шанувати закони любови і людськості! Нехай французький уряд зніме блокаду і тим дасть змогу купити для нашої армії та нашого народу медичні средства і ліки.

У нас цього року гарні жнива, і ми за ці речі заплатимо хлібом, щоб тільки допомогти нашому народові, який гине на полях битви і якого нищать епідемічні хвороби.

Я вірю, що мій поклик не пролунає без сліду й що він знайде широкий відгомін у демократичних колах Франції.

Наш народ ненавидить большевиків і вважає їх своїми смертельними ворогами; так само відноситься він і до правих, деспотичних і жорстоких прихильників Денікіна. Ці останні вживають тих самих методів, яких вживають і большевики, і між одними і другими існує певного роду спільний стратегічний план відносно України й українців. Денікін ллє воду на советський млин, і цю воду доливає Антанта! Що за сумне явище! Тут мається діло з цілковитою політичною сліпотою! Я з цілого серця бажаю, щоб антантські кола увільнилися від подібної хвороби й почали дивитись на справи правдивими очима.

У тих тяжких трагічних умовах, серед яких ми будуємо свою долю, ведемо свою визвольну боротьбу, ми потішаємося думкою, що є ще люди, які мимо цієї загальної сліпоти правдиво оцінюють наше становище і усувають всякі перешкоди, пересуди й недовір'я. Це все дозволяє мені й моїм приятелям легше нести цей тяжкий хрест, який на нас поклато Провидіння».

Після проголошення УНР війни ЗСПР генерал А. І. Денікін направив проти українських військ три армійських корпуси, що, фактично, й не дало йому можливості переможно закінчити «похід на Москву». Але у кровопролитних боях не менше були виснажені й українські частини, особливо УГА. Після відчутної поразки в районі Гайсина та Брацлава почалися переговори між командуванням УГА та відомим денікінським генералом Яковом Слешовим. Тоді перед УГА стояв вибір: цілковите знищення або

прийняття умов ЗСПР. Командування УГА вибрало останнє, і 6 листопада 1919 р. було підписано угоду, згідно з якою УГА зберігала внутрішню автономію при оперативному керівництві денікінського командування. Уряд ЗУНР — ЗО УНР мав переїхати до Одеси і зберігав «повний суверенітет над армією». Крім того, УГА за жодних обставин не могла бути використана в бойових діях проти військ Директорії.

Звістка про домовленість УГА із ЗСПР викликала різке невдоволення та звинувачення галичан у зраді у керівництва УНР, передусім у С. В. Петлюри та А. М. Лівичького, але реальних можливостей перешкодити цьому в них не було. Потрібно зазначити, що на той час відносини між провідниками УНР і ЗУНР — ЗО УНР ставали дедалі напруженішими, зокрема завдяки тому, що галичанам стало відомо про перші негласні контакти з поляками по лінії МЗС А. М. Лівичького.

17 листопада 1919 р. укладається остаточний договір між УГА та Добровольчою армією. Представникам УГА вдалося домогтися досить вигідних для її катастрофічного становища умов. Хоча «Галицька Армія переходить в повнім складі... на бік Російської Добровольчеської Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії», але вона «зберігає свою організацію, Командний збір, мову, установи і все військове майно».

У загальнополітичному плані «питань відносно взаємовідносин Галицького Правительства та Правительства Добровольчеської Армії, як і щодо майбутньої долі Галичини, не розглядається, а залишається до рішення шляхом політичних переговорів. Аж до порішення тих питань з постою генерала Денікіна забезпечує Диктатор Галичини право керування і контроль внутрішнього життя Галицької Армії».

Проте ситуація швидко змінювалась уже не на користь ЗСПР, тому невдовзі УГА перейшла на бік Радянської Росії, перетворившись у Червону УГА (ЧУГА).

ЗСПР були розгромлені, не в останню чергу, і внаслідок антиукраїнської політики свого головнокомандувача. Але й ліворадикальна репутація Директорії, що склалася завдяки діям деяких лідерів, не дала змоги Українській державі належним чином заявити про себе на міжнародній арені і проводити переговори із ЗСПР, спираючись якщо не на підтримку, то хоча б на офіційне визнання держав Антанти. В результаті перемогу здобули більшовики, по черзі розгромивши та знищивши українські й денікінські частини.

Проте слід зазначити, що глава МЗС разом зі спробою встановити співпрацю з ЗСПР намагався проводити роботу й на протилежному зовнішньополітичному напрямку (започаткована вона була ще його попередником В. Темницьким). У липні—вересні 1919 р. за посередництва особистого друга В. І. Леніна — відомого швейцарського комуніста Ф. Платена керівництво УНР проводило обережні конфіденційні консультації з Москвою щодо можливості військового союзу УНР та РСФРР проти ЗСПР. І. П. Мазепа так писав про цю невдалу зовнішньополітичну ініціативу:

«...в Кам'янець приїхав швейцарський комуніст Ф. Пляттен, особистий друг Леніна. На нашу територію він потрапив випадково. Ще в червні

1919 р. він вилетів з Москви в радянську Угорщину з дорученням від Більшовицького Уряду. Але аероплан впав на румунській території і був конфіскований румунським урядом. Пляттена румуни також затримали і не пропустили далі в Угорщину. За його бажанням, його переправили через Дністер на територію, зайняту українськими військами. Пляттен зв'язався з галицьким соціал-демократом П. Бензою, якого він особисто знав з часів перебування Бензи в еміграції в Швейцарії. Узнавши від Бензи про загальну ситуацію на нашому фронті і про те, що ми не сьогодні-завтра оголосимо війну Денікіну, він запропонував послуги — бути посередником між нашим урядом і урядом Леніна для заключення військової конвенції проти Денікіна».

Але ініціатива А. М. Лівицького щодо альянсу з РСФРР проти денікінців не була доведена до кінця, хоча в будь-якому разі вона навряд чи мала б позитивний результат.

У кінцевому рахунку, Директорія, армія якої опинилася в критичному становищі, змушена була шукати нових союзників, що й підштовхнуло А. М. Лівицького до контактів із польським керівництвом та укладання згодом Варшавського договору.

Найбільшою невдачею А. М. Лівицького як керівника української дипломатії було те, що так і не вдалося об'єднати дипломатичні служби УНР та ЗУНР — ЗО УНР. Таким чином склалася парадоксальна ситуація, коли в зарубіжних столицях працювало по два українських дипломатичних представництва. Це вносило плутанину в роботу й завдавало великої шкоди зовнішньополітичним інтересам єдиної України. Постійні звинувачення деякими дипломатичними представниками УНР своїх західноукраїнських колег у сепаратизмі тільки шкодили справі, а після зближення Директорії з Польщею об'єднання стало зовсім неможливим.

Серед позитивних моментів діяльності МЗС цього періоду потрібно зазначити, що, незважаючи на всю складність зовнішньополітичного становища республіки, українські дипломати за директивами А. М. Лівицького активно протестували проти рішень великих держав, що порушували національні інтереси України, передусім її територіальну цілісність. Так, після укладеного 10 серпня 1919 р. Сен-Жерменського мирного договору управляючий міністерством віддав вказівку делегації УНР на Паризькій мирній конференції підготувати ноту з протестом проти передання Румунії українських земель Південної Буковини, посилаючись на прийняте в листопаді 1918 р. рішення буковинського народного віче про входження до складу України. Директиву було виконано, але на протест не надійшло жодної відповіді. Цікаво, що з аналогічними протестами проти захоплення Бухарестом споконвічних українських земель виступили й зовнішньополітичні відомства ЗУНР — ЗО УНР та УСРР. Це був єдиний випадок, коли збіглися погляди всіх чинних на той час українських державних утворень.

Водночас, коли більша частина України уже не перебувала під контролем уряду УНР, А. М. Лівицький демонстрував активність своєї зовнішньополітичної діяльності в уряді тим, що основну увагу закордонних представництв зосередив на популяризації за кордоном Головного отамана Симона Петлюри. Звичайно, подавалося це як захід, що мав сприяти пошукові

взаєморозуміння із впливовими європейськими країнами, а насправді все було значно прозаїчніше. Завдяки цьому сервілізму в зовнішньополітичній обгортці головний дипломат УНР зміг укріпити свої політичні та кар'єрні позиції й утриматися у вищому державному керівництві республіки, незважаючи на катастрофічні дипломатичні провали. В. К. Винниченко, який особисто спостерігав за подіями, що відбувалися, писав із цього приводу:

«Українці же (всі закордонні посольства, місії, комісії і т. п. установи) витрачали величезні кошти на розміщення в європейських газетах статтів, телеграм і заміток, в яких Петлюра зображався в якості генералісімуса української армії, національного героя, непохитного борця за свободу України. Його називали і українським Гарібальді, і українським Леонідом при Фермопілах і здається навіть українським Наполеоном. Щоб спростувати наклепи російських і польських ворогів, переконованих Антанту, нібито Петлюра — більшовик і германофіл, українці з азартом переконували, що Петлюра — найвірніший слуга Антанти і найкращий захисник Європи від революції, що тільки він стримує своєю груддю більшовизм і не пускає його в антантівські країни».

Після цілковитої поразки в пошуку підтримки держав Антанти новим центром уваги А. М. Ливицького стала Польща; на його гадку, тільки Варшава могла надати реальну військову допомогу в боротьбі з більшовиками. Глава МЗС уживав усіх можливих заходів для зближення з Варшавою. Наприклад, демонстративно було замінено керівника делегації УНР на Паризьких мирних переговорах: замість Г. Сидоренка, який виступав проти невиправданих поступок Польщі в територіальних питаннях, ним став польський аристократ граф Михайло Тишкевич. Завдяки такій заміні керуючий МЗС сподівався на пом'якшення позиції керівництва Польщі. До цього граф був послом УНР у Ватикані (призначений ще В. М. Чехівським), де в нього склалися довірливі відносини з вищим керівництвом Римокатолицької Церкви.

Щодо ефективності дипломатичної роботи графа М. Тишкевича є різні погляди. Деякі керівники УНР вважали його контакти зі Святійшим Престолом надзвичайно корисними для держави, інші, наприклад С. П. Шелухин, казали, що він виконував волю Ватикану всупереч національним інтересам УНР. На користь останньої думки може деякою мірою свідчити демонстративне захоплення Ватикану чеснотами українського посла, що мало дещо незвичний характер у дипломатичній практиці. Потрібно також зауважити, що А. М. Ливицький узагалі значно переоцінював можливості Святійшого Престолу в плані допомоги УНР. Незважаючи на те, що Ватикан визнав УНР де-факто, він не міг надати їй реальну допомогу, а його вплив на традиційно антиклерикальну Францію був незначним. Та в будь-якому разі, як засвідчили пізніші події, згадані сподівання керівника української дипломатії виявилися марними.

У жовтні 1919 р. А. М. Ливицький на чолі дипломатичної місії УНР приїздить до Варшави для проведення переговорів із польським керівництвом. Межі його повноважень були чітко окреслені Директорією такими рамками:

«Маючи на увазі всі умови й обставини, в яких перебуває У.Н.Р. в сучасний момент, визнати необхідним дати згоду на встановлення кордонної лінії між У.Н.Р. і Республікою Польською по лінії Бертелемі через територію Галичини і по річці Турії через територію Наддніпрянської України, а в випадку необхідності — по річці Стирі. *Зазначений територіальний кордон є той максимум, на який може піти уряд* (курсив мій. — Д. Т.).

Щодо поставленої вимоги негайного принципового визнання урядом в справі аграрній принципу власності, то визнати можливим лише заявити, що остаточне вирішення принципів і інших основ, на яких має бути переведена аграрна реформа, належить лише Парламенту У.Н.Р.».

А. М. Лівицький, перевищивши свої повноваження, подав 2 грудня 1919 р. польському урядові декларацію, яка визнавала лінію кордону по річці Збруч і далі на північ через північно-західну Волинь. Саме ця декларація стала початком процесу капітуляції української зовнішньої політики, що в кінцевому рахунку призвела до відмови від західноукраїнських земель. На засіданні ЦК УСДРП, що відбулося 29 січня 1920 р., А. М. Лівицький так пояснював мотиви своїх дій:

«Мені довелося пережити багато неприємного в зв'язку з підписанням декларації 2 грудня. Я був примушений подати цю декларацію з огляду на вимогу поляків, але зробив це в порозумінні з представниками українського громадянства, яких я мав змогу бачити в Варшаві та у Галичині. (Незрозуміло про яке "громадянство" могла йти мова за наявності чітких інструкцій. У А. М. Лівицького були вагоміші причини для підписання декларації, про що він сам далі розповідає. — Д. Т.)

Наша місія зробила все для захисту інтересів України. Вже на першому польсько-українському засіданні (28 жовтня) наші представники оголосили декларацію, в якій стали на ґрунт етнографічного принципу щодо кордонів України. В аграрній справі остаточне рішення залишилось майбутньому українському парламенту. Рівночасно наші представники ставили питання про конечність признання Польщею самостійності України та про зміну режиму на окупованих поляками українських землях.

Поляки цю декларацію відкинули. На другому засіданні (30 жовтня) польська делегація заявила, що декларація не відповідає польським домаганням. Конкретно польські делегати вимагали, щоб в декларації було зазначено про державні кордони між Україною і Польщею, про негайне упорядкування земельної справи (для забезпечення інтересів польських землевласників на Правобережжі) і про забезпечення культурно-національних прав польської людности на Україні. Підкреслювалось, що Сх. Галичина повинна належати до Польщі.

З такими домаганнями виступили польські делегати в той час, коли ще існував наш фронт і значна частина Правобережжя находилась під українською владою. Але раптом ситуація на нашому фронті радикально змінилась... Поки існував український фронт, була надія на те, що з Польщею властяться порозумітися в межах директив нашого уряду. Тепер після катастрофи на нашому фронті поляки почали рішуче настоювати на своїх вимогах. В розмовах з членами нашої місії представники польського уряду недвозначно зазначали, що переговори мають бути якнайшвидше доведені до позитивного кінця, інакше має наступити формальний розрив з усіма його наслідками.

В цих умовах наша місія вирішила переглянути попередній текст своєї декларації. Ми вважали, що не можемо доводити до розриву з поляками, бо наша армія навіть не мала б тоді куди відступати...

Отже перед нашою місією стояла дилема: або зовсім відмовитися від якого-будь порозуміння з Польщею і тоді рахуватися з тяжкими наслідками для справи, або негайно підписати декларацію, щоб виграти час і дати змогу нашій армії зміцнити своє становище на фронті проти Денікіна. Місія вибрала цей другий шлях. Приймаючи таке рішення, ми брали на увагу також те, що в декларації поза всім іншим маються позитивні моменти, дуже важливі, для нашої справи. Так, ми домагаємося від польського уряду: признати самостійність Української Народньої Республіки, допомогти нам зброєю, набоями та іншим військовим майном, нарешті відкрити для нас транзит з іншими державами.

Звичайно, уряд може не апробувати декларації 2 грудня. Тоді мусимо рахуватися з неминучістю ліквідації нашої дальшої боротьби. Бо без опертя на сусідню державу ми не зможемо відновити свого державного життя».

У складі делегації А. М. Лівницького був і представник ЗУНР — ЗО УНР, досвідчений дипломат, який очолював свого часу делегацію ЗУНР — ЗО УНР на переговорах з антантівською делегацією генерала Бертелемі, Степан Витвицький. Усі конфіденційні переговори проводились у таємниці від західноукраїнського дипломата, і про зміст Варшавського договору він дізнався тільки напередодні його підписання. Протест ЗУНР — ЗО УНР не справляє на А. М. Лівницького, що мав доручення на підписання безпосередньо від С. В. Петлюри, ніякого враження, й С. Витвицький виходить зі складу делегації. Подія ця відразу набула загальнодержавного значення — дії А. М. Лівницького остаточно поклали край державній єдності УНР та ЗУНР — ЗО УНР.

Результатом переговорного процесу у Варшаві стало укладення А. М. Лівницьким у квітні 1920 р. від імені уряду УНР таємної політичної угоди, яку з польської сторони підписав міністр закордонних справ Ярослав Домбський. Для широкого загалу оголошувалися тільки вступна частина та перша стаття цього міждержавного документа:

«Уряд Річпосполитої Польської з однієї сторони і Уряд Української Народної Республіки з другої сторони — глибоко переконані, що кожен народ має вроджене право самому визначати свою долю і встановлювати свої стосунки з сусідами, і однаково палко бажаючи забезпечити підвалини для догідного і приязного співжиття в ім'я добробуту і розвитку обох народів згодилися на таке: ...Визнаючи право України на незалежну державу на території в кордонах на півночі, сході і півдні, які будуть окреслені на підставі угод Української Народної Республіки з межуючими з нею сусідами — Річпосполита Польська визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки на чолі з Головним Атаманом паном Симоном Петлюрою верховною владою Української Народної Республіки».

За таємними другою та третьою статтями Польщі передавалася значна частина української території:

«Кордони між Річпосполитою Польською і Українською Народною Республікою встановлюються у такий спосіб: на північ від ріки Дністер до

ріки Збруч, далі вздовж колишнього кордону між Австро-Угорщиною і Росією до Вишоградна, од Вишоградна на північ через Кременецькі узвижжя, далі на схід від Здолбунова, потім уздовж східної адміністративної

С. В. Петлюра під час бесіди
з польським генералом
Листовським у Бердичеві

межі колишньої Мінської губернії, до перетину її з рікою Прип'ять і далі вздовж Прип'яті до її гирла.

Щодо Рівненського, Дубненського і частини Кременецького повітів, які нині належать Річсполитій Польській, пізніше буде укладено окрему угоду.

Докладне окреслення кордону мусить бути проведено спеціальною польсько-українською комісією, складеною з відповідних фахівців.

...Уряд Польщі визнає за Україною територію на схід від лінії кордону, визначеної у ст. II цієї угоди, — до кордонів Польщі 1772 року (перед

розділом), що нею Польща вже володіє або дістане від Росії збройним чи дипломатичним шляхом».

Від України відходили Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина з Підляшшям і Полісся. Польщі віддавалася територія розміром більш як 100 тис. кв. км із населенням близько 100 тис. чоловік. Потрібно підкреслити одну характерну деталь — в останній статті документа було спеціально застережено, що «в разі вирішення сумнівів вирішальним є польський текст» угоди...

24 квітня 1920 р. А. М. Лівіцький від імені УНР укладає військові та торговельно-економічні конвенції з Польщею, згідно з якими збройні сили Директорії підпорядковувалися польському командуванню. Останньому передавався й повний контроль над українськими залізницями. Варшава також діставала право визначати курс національної валюти УНР. Хоча воєнну конвенцію й було підписано не безпосередньо міністром, а військовим представником делегації, однак це зумовлено суто протокольними моментами, й А. М. Лівіцький несе особисту відповідальність у повному обсязі за весь комплекс підписаних документів.

Директорія, крім того, зобов'язалася постачати польським військам продовольство й гужовий транспорт і погодилася на створення польської адміністрації на звільнених від радянських військ територіях. Польща, у свою чергу, взяла на себе зобов'язання негайно розпочати спільні з українськими військами дії проти армії РСФРР на території України. Фактично за змістом підписаних документів уся не захоплена більшовиками територія УНР ставала польським протекторатом, а національний уряд позбувався своїх основних державних повноважень. Єдиним позитивним моментом згаданих міждержавних документів було те, що сторони гарантували забезпечення національно-культурних прав польського населення в Україні та українського — в Польщі. Варшава, крім того, додатково брала на себе зобов'язання не підписувати будь-яких міжнародних угод, спрямованих проти України. Це, звичайно, було загальною декларацією, яка нічим не обмежувала свободи дій польського керівництва.

Варшавські домовленості викликали в українських політичних колах гостру критику. Голова уряду І. П. Мазепа, який заздалегідь не був поінформований про дії А. М. Лівіцького, подав у відставку й виступив із різким осудом дій голови зовнішньополітичного відомства. Навіть значна частина керівників дипломатичних представництв України за кордоном відкрито заявляла про своє несприйняття Варшавської угоди, а дехто з них навіть звільнився з МЗС. А. М. Лівіцького звинувачували в національній зраді, В. К. Винниченко називав його «польським лакузою», а конференція УПСР у Празі під головуванням М. С. Грушевського прийняла досить жорстку резолюцію:

«Участь деяких соціалістів в справі Варшавської угоди з шляхтою показує до якого ступеня морального і політичного занепаду і зрадництва приводить їх союз з буржуазією, а тому конференція постановляє запропонувати Закордонній делегації УПСР притягти до відповідальності тих членів партії, котрі приймали участь у Варшавській згоді, позаяк їх повернення суперечить як інтересам народу, так і постановам партійної конференції у Вінниці у вересні 1919 року».

У свою чергу, делегація ЗУНР — ЗО УНР на Паризькій мирній конференції заявила:

«Постановою Української Національної Ради Західно-Української Народної Республіки з 3 січня 1919 р. і постановою Директорії Української Народної Республіки з 21 січня 1919 р. проголошено злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Згадані постанови мали характер виключно декларативний... Було застережено, що до часу скликання Всеукраїнських Установчих зборів законодавчу владу на території західної області УНР виконує Українська Національна Рада, а виконавчу — уряд області. Ніяких державних органів, які були б спільні обом державам і які б заявили про свою волю злитися в один державний організм, не було встановлено. На основі спільних заяв про злуку і після них повнота суверенних держав, таким чином, залишається за Західною областю УНР».

Це означало новий трагічний розрив між Сходом і Заходом України... Ще перед укладенням Варшавської угоди, 15 листопада 1919 р. Диктатор ЗУНР — ЗО УНР Є. Петрушевич покидає тимчасову столицю УНР — Кам'янець-Подільський і переїждить до Відня. А. М. Лівицький, як й інші керманічі республіки, не робить жодних спроб хоча б на останньому етапі досягти порозуміння з керівництвом Західної України. Розрив єдиного державного організму УНР стає уже й юридично остаточним фактом.

У суто правовому відношенні дії А. М. Лівицького були абсолютно незаконними й могли бути, справді, кваліфіковані як державна зрада. Конституція УНР, прийнята Центральною Радою 29 квітня 1918 р., у статті 4 чітко зафіксувала положення про те, що територія України є єдиною і неподільною. Одночасно ця стаття Основного Закону передбачала, що будь-яка зміна кордонів не може проходити без згоди двох третин депутатів Українських Всенародних Зборів. Звичайно, у критичних умовах Громадянської війни й зовнішньої агресії правові основи стали сильно розмитими, та беззаперечним залишається факт свідомого ігнорування А. М. Лівицьким Конституції України. І С. П. Шелухин цілковито мав рацію, охарактеризувавши Варшавську угоду як «незаконну».

Те, що (внаслідок Варшавської угоди Україна позбулася значної частини своєї національної території) є тільки одним, хоча й дуже важливим, аспектом проблеми. Але за загальновизнаними міжнародно-правовими нормами УНР втрачала в цілому свій державний суверенітет, перетворюючись у протекторат польської держави.

Уже після закінчення Другої світової війни сам А. М. Лівицький так оцінював наслідки підписаних у Варшаві угод:

«Цю умову не ратифікувала ні українська, ні польська сторона, остання навіть зірвала її в Ризі сепаратним трактатом Польщі з Росією. (Це так, але на той час уряд УНР уже перебував на еміграції. — Д. Т.) Тоді ж наша делегація з уповноваження нашого уряду зложила заяву про уневаження Варшавської умови... Були пізніше офіційні ствердження в листі до громадськості ... про неважність тієї умови. Негативні наслідки Варшавської умови полягали насамперед в тому, що вона сприяла ...розбиттю наших національних сил...».

Навряд чи можна погодитись із подібною відверто самовиправдальною оцінкою А. М. Лівіцького. Не ставлячи під сумнів той беззаперечний факт, що в міжнародно-правовому відношенні Ризький мирний договір 1921 р. між Польщею і Радянською Росією дезавував Варшавську угоду, ми не можемо не враховувати його не менш важливих, політичного та морального, аспектів. Звичайно, УНР перебувала у вкрай важкому становищі, до якого значною мірою призвела внутрішня й зовнішня політика її керівників, але шлях порятунку за рахунок віддання національної території був не тільки ганебним, а й безперспективним. Директорія виправдовувалась, що це нібито мало захистити країну від радянської окупації, чим просто-напросто обирала більш вигідний для себе окупаційний режим. Саме з цією метою А. М. Лівіцький за наказом керівництва УНР і підписав Варшавську угоду. Головним для них було те, що Польща зобов'язалася поновити владу Директорії, тобто їхню особисту владу, на Наддніпрянській Україні, а турбота про національні інтереси мала другорядний характер. Неефективність цього шляху яскраво продемонструвала прагматична зовнішня політика Польщі. За Ризьким договором, укладеним нею з Радянською Росією 18 березня 1921 р., українські землі були поділені між ними. Й за західноукраїнські землі Варшава без жодних вагань визнала маріонеткову УСРР як незалежну державу, а залишки армії УНР інтернувала в таборах.

Не можна оминати і той факт, що із середини листопада 1919 р. МЗС А. М. Лівіцького, крім пошуку контактів із Варшавою, фактично не вела ніякої реальної роботи, окрім суто пропагандистської. Це було спричинено кількома факторами. Головний полягав у тому, що Варшавська угода фактично ліквідувала для УНР можливість проведення незалежної зовнішньої політики. Але був й інший важливий фактор — уже цілком суб'єктивний. Після стратегічних поразок МЗС С. В. Петлюра вже меншою мірою, ніж раніше, довіряв здібностям А. М. Лівіцького й намагався реалізовувати свої зовнішньополітичні ініціативи власноруч чи за допомоги особисто близьких до нього державних діячів УНР. Попри те, що невдовзі стосунки між ними знову налагоджуються, глава держави розумів, що не можна було покладати на одного міністра відповідальність за всі зовнішньополітичні провали...

15 листопада 1919 р. він надає двом видним членам Директорії — Андрію Макаренку та Федору Швецю — спеціальні повноваження для представництва інтересів УНР за кордоном, чим значно знижувалася політична вага як керуючого МЗС, так і підпорядкованих йому закордонних дипломатичних представництв. Одночасно головний напрямок зовнішньополітичної діяльності УНР (тобто польський) також виводиться з підпорядкування МЗС. С. В. Петлюра призначає Івана Огієнка головноуповноваженим уряду УНР у зносинах із польською владою на українській території. Слід врахувати, що після укладення Варшавської угоди саме цією сферою фактично й вичерпувались українсько-польські міждержавні відносини. Показовими є сповнені трагізму слова, що їх сказав С. В. Петлюра новопризначеному головноуповноваженому і які яскраво характеризують, до чого призвела непослідовна політика МЗС:

«Не знаю, що буде далі...Полякам не вірю, з ними писаної угоди немає, не дають (мабуть, угоди про післявоєнні стосунки. — Д. Т.)... Бережіть Україну, як зможете».

Уже після від'їзду, на початку березня 1920 р. голова Директорії пише великого листа керівникам усіх дипломатичних місій УНР, у якому дається докладне пояснення міжнародного становища держави і тих причин, які привели її до військово-політичної катастрофи. Цікава форма цього листа, його контрастигує й А. М. Лівицький. Це, мабуть, мало б означати, що позиція С. В. Петлюри є одночасно й офіційною позицією МЗС. Зміст цього послання дуже показовий, він містить перелік основних дипломатичних заходів, які мають сприяти виходу із кризового становища. Наведемо основні моменти цих вказівок українським дипломатам:

«...вважаю необхідним подати до Вашого відома наступне:

1. Мій від'їзд з України стався внаслідок військово-державної наради за участю п. п. міністрів, начальників всіх дивізій Дієвої Армії в м. Любарі 3 грудня 1919 року. Нарада та під моїм головуванням прийшла до необхідності перемінити, з огляду на зраду командування Галицької Армії, методи провадження боротьби з ворогами української державности, а мені виїхати за кордон для провадження державної акції. Всякі поголоски, що з'являлись в європейській пресі про роз'єднаність влади, яка ніби запала в зв'язку з моїм тимчасовим від'їздом за кордон, не відповідали і не відповідають дійсності. Ці поголоски ширились або свідомими ворогами влади Республіки, або дезорієнтованими і несталими кругами української еміграції. Протягом цілого часу свого перебування не на Україні я був найтісніше зв'язаний з міністерствами через прем'єр-міністра І. Мазепу і з призначеним мною командуючим республіканськими військами отаманом Омеляновичем-Павленком, даючи їм належні інформації та директиви.

Коли б і далі, з моїм поворотом на Україну, згадані елементи ширили якісь нові чутки про роз'єднаність влади поміж мною та міністерствами, такі чутки наказую п. п. послам та головам місій спростовувати і припиняти. Ні зараз нема причин для такої роз'єднаности, ні в майбутньому бути не може.

2. Моє листування з п. п. послами та головами місій, як також інформації пана міністра справ закордонних, рівнож і персональні мої розмови з деякими політичними та фінансовими діячами закордонними приводять мене до висновку, що в даний момент Українська Народня Республіка мала би вже фактичне узнання існуючого її уряду, коли б цей останній посідав певну територію і міг би вступити в товарообмін з державами Європи. В пакті попередньому зазначив я причини загублення території. В пояснення цього мушу додати: в тих стратегічних умовах, серед яких, після зради галицького командування, опинилось військо українське, як мені, так і штабові мойому, ходило о те, аби зберегти кадри цього війська і дати йому можливість перепочити якийсь час (зиму), не вступаючи в систематичні та сталі сутички з ворогом. Утворення сталого фронту було би ризикованим, з огляду на брак амуніції та належного заосмотрення війська: воно би спричинилось до загибелі цілком свідомих вояків, загартованих в боротьбі за нашу державність, а тим самим і долю державности

нашої поставило би під небезпеку. З весною те завдання, яке мною дано було війську нашому, мусить скінчитись. Незалежно від припоручень, які дістали штабні старшини в справі організації та керування повстаннями протибольшевицькими, головне ядро війська повинно зібратися в призначеному для нього місті, в цілях посідання певної території і аби тим самим на цій території дати можливість створити центри урядові та почати відновлення державних апаратів. Інформації про похід подій, направлених до здійснення цього завдання, п. п. послы та голови місії своєчасно одержувати будуть.

3. В тісному зв'язку з цим завданням стоять заходи, пороблені мною в справі організації за кордоном певних військових частин з наших полонених; згадані частини повинні перетранспортуватись на Україну для активної участі, разом з іншим нашим військом, в боротьбі за нашу державність. П. п. послы та голови місії дипломатичних повинні всіх сил ужити, щоб улегшити це перетранспортування.

Разом з тим їм доручається і за обов'язок кладеться подбати про перетранспортування певним маршрутом і до певних центрів того військового майна, яке закуплено урядом за кордоном і таким потрібним буде в найближчі часи для заосмотрення нашого війська. Належні в цій справі заходи п. п. послів та голів місії повинні бути скоординовані і в порозумінні між собою доцільно переведені.

Разом з тим доручається п. п. послам та головам відповідних місій діяльність окремих урядових агентів чи представників різних міністерств, маючих певні доручення в цій справі, так само скоординувати і під догляд взяти.

4. Ті заходи, що будуть чинитись урядом і військом для досягнення завдань, зазначених в § 2, повинні супроводитись одночасно акцією дипломатичною, для чого панам послам та головам місії доручається розвинути якнайбільшу ініціативу і енергію в формі: 1) оголошення різних інформацій — статей про Україну та інтерв'ю в органах преси; 2) організацію виступів в парламентах на користь — а) визнання нашого уряду, б) державности нашої, в) необхідности нав'язання зносин торговельних з Україною тощо.

5. Знаючи зі звітів посольських і інших джерел, що закордонні політики та державні мужі виявляють незнайомство з формою нашої влади, з її джерелами правнодержавними, з компетенцією, ставлячи під знак запитання гармонію і єдність в змаганнях уряду і народу о суверенність нашої Республіки і висловлюючи часто сумніви, чи така єдність існує, або така єдність змагань буде завершена в спосіб об'єктивний та задовольняючий громадську опінію Європи та Америки: — я вважав би необхідним якнайбільшу акцію з боку п. п. послів та голів місії дипломатичних в тому напрямку, щоби сумніви ті збити, а упередження ті, які так завзято підтримуються ворогами нашими в тій справі, неутралізувати. Потрібно при дотичній акції в цій справі не тільки спиратись на великі державні акти з дотеперішньої боротьби за незалежність нашої Республіки, які видані були Центральною Радою, Трудовим Конгресом, Директорією і в яких воля народу ясно і недвозначно виявила себе щодо нашої незалежности, але й на численні жертви людські, які сам народ

приніс на олтар самостійної України і в оборону влади своєї в числі не одного десятка тисяч наших вояків, що загинули смертю лицарів в боротьбі з нашими ворогами, не одної тисячі мирних горожан нашого краю, розстріляних і замучених тими ворогами через одне підозріння в прихильності до ідеї Суверенної України або навіть через одну лиш приналежність до української нації. Цими кривавими жертвами не вичерпується відданість нашого народу ідеї Суверенної України. Протягом 3 років він офірує тій ідеї і руїною власного добробуту та господарства, що приймала форму гвалтовних реквізицій, повинностей в постачанні транспортних засобів, а з боку ворогів звичайного і організованого грабіжництва, доказує свідому готовність населення нести й далі жертви в ім'я цієї ідеї. Керуючи боротьбою нашого народу, несучи моральну і історичну відповідальність за неї, я і міністерство глибоко певні, що перемога в цій боротьбі врешті буде на стороні нашого народу, а ті ідеї й гасла, які є імпульсом боротьби, народ, через своїх представників у парламенті з установчими функціями, зайвий раз урочисто тільки санкціонує і затвердить. До скликання цього парламенту треба готуватись і я з правительством дбати будемо, щоб праця такого всенароднього зібрання могла розпочатись якомога скорше. Вияснення наміру уряду УНР в цій справі мусить бути п. п. послами і головами місій в даний момент особливо взято під увагу при виясненні української справи в зносинах їхніх з впливовими колами.

6. Разом з тим п. п. послы і голови місій повинні при тих зносинах зазначати, що, одкидаючи принципи совдепських рад, як фальсифікуючих волю народу і оддаючих долю України на поталу нікчемної своєю кількістю меншости населення, уряд, як і раніш, змагатись буде до затвердження справжнього демократизму і проведеного од верху до низу парламентаризму. В зв'язку з цим організація адміністрації, як центральної, так і на місцях, буде переведена в спосіб, гарантуючий неможливість повторення тих помилок, що дотепер були допущені. Прикликання до праці фахових досвідчених сил, хоч би закордонних, є потребою державного значення, на яку звернуто буде якнайпильнішу увагу. І то не тільки в справі організації нашого регулярного війська, але і в справі організації фінансів, відновлення та розвитку промислів, транспорту, як також і в організації органів охорони громадського ладу та порядку в формі військової жандармерії, міліції тощо.

Бажано було б, аби п. п. послы та голови місій звернули належну увагу відповідних кругів Європи і Америки на природні багатства нашого краю, на потребу в приміщенні чужого капіталу, який так потрібний буде для експлуатації цих багатств, і т. д. Маючи на увазі огородити інтереси нашої Республіки од хижих тенденцій капіталу в цій справі, прямуючи до того, щоб дальший економічний розвій нашого краю поставити в залежність од себе, я доводжу до відома п. п. послів та голів місій, що заключення різних договорів на займи, концесії чи продаж збіжжя мусять переводитись через міністра фінансів і за санкцією уряду УНР в цілому. Разом з тим я наказую п. п. послам та головам місій в дорозі допомогти пану міністрові фінансів провадити підготовчі міри і прелімінарні заходи в цій справі.

З огляду на те, що справа організації держави нашої потребує не тільки фахових сил, але запозичання нами певного життєвого та державного досвіду, зафіксованого в об'явах державної творчості інших народів, бажаним було би, аби п. п. послы та голови місії звернули увагу на вистудіювання з цього боку тих країн, де вони перебувають, поділились би анекдотами своїх студій з нашим урядом і переслали би йому тексти конституцій, основних законів і інших актів державної творчості, охоплюючих важніші галузі і ділянки державного життя. Цим матеріалом уряд УНР міг би пожиточне скористуватись при уложенні майбутніх основних законів нашої Республіки і організації цілого державного апарату нашого краю. В зв'язку з цим стоїть і справа повернення на Україну наших культурних сил, перебуваючих за кордоном: вони потрібні більше у себе в краю, ніж на чужині, де іноді деморалізуються і стають пропащими силами для свого народу, збільшуючи кадри дезорієнтованої і безгрунтовної еміграції. П. п. послы і голови місії повинні персональним впливом подбати про таких людей і зокрема тих, що справді не підпали остаточній дезорієнтації, направити до виявлення з їх боку активного інтересу та участі в творчій праці над будівлею рідної держави. Само собою зрозуміло, що всякі шкідливі виступи наших дезорієнтованих діячів за кордоном повинні знаходити належну одсіч. П. п. послы і голови місії певно знають, що тимчасове тяжке становище на Україні викликало серед деяких кругів і окремих людей одчайдушність, а то й злу волю скористати з цього становища в персональних цілях, не тільки протилежних, але явно ворожих інтересам нашої Республіки. Ці злочинні з'явища не минуть без кари для винуватців, і п. п. послы та голови місії, оскільки то можливо, повинні представити міністру юстиції, як генерал-прокуророві УНР, належні матеріали та дані, характеризуючі людей, що в важливу і критичну для Республіки хвилину забули про державну честь, діючи на шкоду їй своєю неслухняністю та забуттям карности. Доручаючи п. п. послам та головам місії працювати в даний мент з особливою напруженістю для добра нашого краю, прошу їх утримувати між собою якнайтісніший контакт, своєчасно інформуючи про свої заходи Міністра Справ Закордонних для одержання од нього відповідних інструкцій. Бажаючи якнайбільшого успіху п. п. послам і головам місії в їх праці, прошу передати мій заклик до праці також всім співробітникам і певність мою, що спільними силами виборемо визнання нашому народові, те, за що він так уперто бореться і що дасть йому великий імпульс до щасливого закінчення цієї боротьби: визнання суверенітету Республіки й її Влади».

Незважаючи на продуманість і беззаперечну доцільність вказівок, підготовлених в основному А. М. Ливицьким, який набув у МЗС досвіду дипломатичної діяльності, можливостей для їх реалізації уже майже не залишилось. З дипломатами, які представляли клаптик української території з українською армією, проводити серйозних переговорів не мало сенсу. Не вдавалося навіть зіграти на факторі «червоної небезпеки» — держави Антанти остаточно обрали на роль «санітарного кордону» Польщу, й у сферу її повного впливу потрапили й українські землі. Таким чином, до травня 1920 р. МЗС опікувалося внутрішньоапаратними справами та безрезультатними зустрічами з малозначущими посадовими особами й політичними

Г. Висунг-Амант

Копія в копії.

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЗАТВЕРДЖУЮ: 24 березня 1921 року

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ ПЕТЛЮРА /в.р./

ПРОЗВІДЧУЮ:

Т.В.О. ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРЯ БАГРИНОВСЬКИЙ /в.р./

ВНЕСЕННЯ

Голови Ради Народніх Міністрів про іменування на Уряд Членів

В.с. Ради-Народніх Міністрів *Лободова*

ч. 23.

ІМЕНУЮТЬСЯ *Г. Висунг-Амант*

ЛІВИЦЬКИЙ Андрій	-	Заступника Голови Ради Народніх Міністрів і Міністра Юстиції.
НІКОВСЬКИЙ Михайло	-	Заступника Голови Ради Народніх Міністрів і Міністра Закордонних справ.
БІЛІНСЬКИЙ Михайло	-	Міністра Внутрішніх Справ
Генерал-Поручник
ОМЕЛЬЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО
Михайло	-	Міністра Військових Справ, а замі-
ненням на уряді Командуючого
Армією.
КОВАЛЕВСЬКИЙ Олександр-	-	Міністра Земельних Справ,
ПІЛИПІВІЧ Дімитрій	-	Міністра Народнього Господарства
ТІМОШЕНКО Сергій	-	Міністра Шляхів,
МІША Іван	-	Міністра Здоров'я й Опікування,
САДОВСЬКИЙ Валентин	-	Міністра Праці
КРАСНИЙ Пінхас	-	Міністра Єврейських Справ,
СТЕМПОВСЬКИЙ Станіслав	-	Міністра без теки,
ОГІШКО Іван	-	Керуючого Міністерством Іспові-
дань,
ЛЕВІДЬ-КРИЖ Харитон	-	Керуючого Міністерством Фінансів
ХОЛОДНИЙ Петро	-	Керуючого Міністерством Освіти
БАГРИНОВСЬКИЙ Никола	-	Державного Секретаря

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНІХ МІНІСТРІВ Вячеслав ПРОКОПОВИЧ/в.р.

З оригіналом згідно:

В.О. Директора Департаменту /підпис/
Загальних Справ

Почальник Відділу /підпис/

З копією згідно:

Г. Висунг-Амант
Голова

діячами держав Антанти. Навіть після зайняття польськими військами значної частини України, коли востаннє з'явився шанс повернути владу УНР на територію Великої України, МЗС в основному вирішує технічні питання свого запланованого переїзду до Києва. А необхідно було розвинути максимальну активність і знову спробувати залучити на допомогу сили Антанти. Ставлення Польщі до свого українського «союзника» яскраво продемонстровано хоча б тим, що польське військово командування так і не дало МЗС, як й іншим міністерствам УНР, дозволу на переїзд із Вінниці.

До нового складу уряду УНР, сформованого В'ячеславом Прокоповичем, який діяв на території, що після Варшавської угоди знаходилась під повним політичним та військовим контролем польського командування, А. М. Ливицький ввійшов як заступник голови Ради Народних Міністрів та міністра юстиції. А його наступником у МЗС став член УПСФ, керівник Українського національного союзу в серпні—вересні 1918 р. Андрій Ніковський. З квітня 1921 р. А. М. Ливицький стає замість В. К. Прокоповича головою уряду УНР в екзилі та заступником голови Директорії. Саме А. М. Ливицький після знищення військ Директорії у Другому зимовому поході в Україну та остаточної втрати території відстояв необхідність продовження діяльності уряду УНР в екзилі. У 1921—1923 рр., перебуваючи в польському містечку Тарнові, разом із С. В. Петлюрою він керував дипломатичною діяльністю УНР. Вона зводилась до роботи українських дипломатичних та консульських представництв, установ Українського Червоного Хреста, а також участі в міжнародних організаціях тощо. У 1923 р. А. М. Ливицький приїздить до Парижа й після вбивства С. Шварцбардом С. В. Петлюри в 1926 р. обирається Головним отаманом військ УНР та очолює Державний Центр УНР в екзилі.

Однак, незважаючи на докладені великі зусилля, А. М. Ливицькому так і не вдалося консолідувати різні політичні течії української еміграції на єдиній політичній платформі. Тут можна погодитися з аналітиками республіканського ДПУ, які на основі отриманої від агентури розвідувальної інформації констатували:

«У зв'язку з убивством Петлюри серед розрізнених антирадянських українських партій та угруповань за кордоном була помітна тенденція до консолідації сил. Про це в достатній мірі свідчать факти: Павло Скоропадський їде на панахиду по своєму непримиренному ворогу Петлюрі. Майже вся зарубіжна шовіністична українська преса, що представляє собою відображення тієї чи іншої платформи, що різко відрізняються одна від одної, із часу смерті Петлюри розміщує статті про необхідність одностайної боротьби проти окупантів усіх націоналістичних угруповань за кордоном. Кампанія за об'єднання антирадянських українських сил розгортається все ширше та ширше.

Однак зараз можна з повною упевненістю визначити, що єдиного антирадянського фронту еміграція створити не в змозі.

З'ясувалося, що «єдиний фронт» об'єднує тільки ті групи, що стоять на платформі УНР.

Ті ж групи, що не визнавали цієї платформи, обмежилися визнанням заслуг Петлюри і приєдналися до протесту з приводу його вбивства.

71 22
0 43
94
Т. Дев
Jo

Директорії
Канцелярії
Д. А. К. З.
14 січня 1922 року.

14 січня 1922 р. в.

К о ш і я

W

ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ.

14 січня 1922 року.

Ч. /.

І м е н у є т ь о я :

Андрія Д і в и ц ь к о г о на Уряд
Г о л о в и Р а д и Н а р о д н і х М і н і с т р і в і М і н і с т р а
Ю с т и ц і і .

Голова Директорії П Е Т Л Ю Р А /в.р

П о с в і д ч у ю :

В.О. Державного Секретаря
Надвиський Суддя Гр. Шияків /в.р./

З оригіналом згідно:

Т.В.О. Директора Д-ту
Загальних Справ державної
Канцелярії

Сторинський

Шаповалівські кола з УНРівцями не домовились. Полтавець-Остриця (йдеться про Івана Полтавця-Острицю — колишнього наказного отамана Вільного козацтва при Центральній Раді й генерального писаря часів Української Держави. — Д. Т.) проголосив себе гетьманом.

А. М. Ливицький серед діячів української еміграції (кінець 20-х років)

Впливова й грошова організація «Оборона України» (соціалістична організація західноукраїнських емігрантів, яка стояла на платформі відродження незалежної ЗУНР. — Д. Т.), що знаходиться в Америці, зайняла по відношенню до петлюрівців негативну позицію, і її друкований орган «Укр. Громада» різко протестує проти переходу політичної спадщини до рук Андр. Ливицького і К^о.

Ук. соц. рад. партія перебуває у залежності від «Оборони України», а також виступає проти Андр. Ливицького. УНДО знаходиться у сумнівах, так як ворогує з Ливицьким, який укладав договори з Польщею (Варшавська угода так ніколи й не була забута серед еміграції. — Д. Т.)».

Проте, незважаючи на значні розбіжності з багатьма українськими організаціями за кордоном, А. М. Ливицький був дуже обізнаним в емігрантських справах й іноді намагався застерегти політичних діячів від необачних кроків. Наприклад, добре відома історія з убивством співробітником НКВС Павлом Судоплатовим голови ОУН та УВО Євгена Коновальця. І саме А. М. Ливицький надіслав до Є. Коновальця свого представника генерала Всеволода Змієнка із застереженням проти будь-яких контактів із П. А. Судоплатовим, відомим в ОУН під псевдонімом «Валюх». Є. Коновалець не повірив тоді А. М. Ливицькому й у травні 1938 р. загинув у Роттердамі від вибуху бомби, переданої йому радянським розвідником під виглядом коробки цукерок. Звідки в екзильного президента УНР була інформація про П. А. Судоплатова, невідомо й досі.

Після окупації Польщі фашистською Німеччиною А. М. Лівицького було заарештовано і ув'язнено. Однією з причин арешту стало ініційоване ним у червні 1940 р. рішення екзильного уряду УНР про створення повстанських загонів так званої Поліської Січі. Добре пам'ятаючи уроки Громадянської війни, А. М. Лівицький вважав, що без достатньої власної збройної сили боротьба за незалежність буде заздалегідь приречена. Він переконав у цьому всіх членів екзильного уряду, тому необхідні кошти на створення «Поліської Січі» знайшлися без особливих проблем.

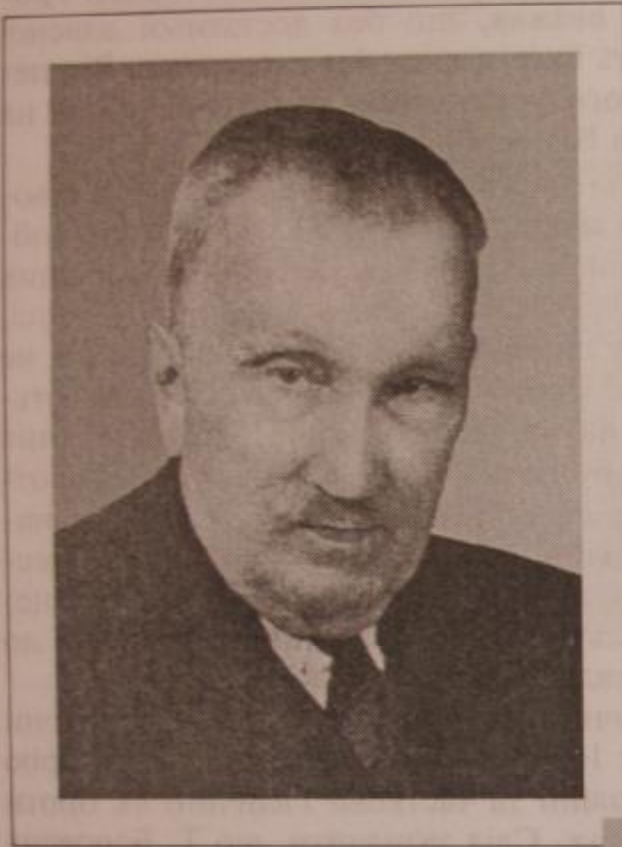
А. М. Лівицький чітко визначив її ідеологічну платформу, на якій створювалась «Поліська Січ», — боротьба за незалежну й (на цьому слід особливо наголосити) демократичну українську державу. Колишній керівник зовнішньополітичної служби УНР засуджував ті сили в українському русі, що стали на фашистську й тоталітарну платформи. Звісно, така позиція не могла влаштувати гітлерівську владу. Проти А. М. Лівицького вживаються репресивні заходи, незважаючи на те, що офіційно командування «Поліської Січі» оголосило про боротьбу тільки з СРСР. Хоча через короткий термін німці під тиском впливових діячів української еміграції звільняють А. М. Лівицького, він до кінця війни опиняється під пильним гестапівським наглядом. Проте навіть за таких обставин він уживає всі необхідні заходи для формування «Поліської Січі», яку очолює близький до А. М. Лівицького Тарас Боровець (псевдонім Тарас Бульба).

Після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз загопи «Поліської Січі» чисельністю більш як 1000 бійців переходять на територію України й починають бойові дії на Волині та частково Галичині як проти радянських, так і проти німецьких військ. Слід зазначити, що Т. Боровець відповідав тільки за суто військову та організаційну сторони діяльності «Поліської Січі», а всі політичні рішення приймав лише після консультацій чи за прямою вказівкою А. М. Лівицького. Останній намагається зробити «Поліську Січ» центром консолідації всіх українських національно-демократичних сил, але стикається з ворожою налаштованістю політичних діячів, які сповідували «фюрерський» принцип діяльності й намагалися покласти тоталітаризм в основу майбутньої Української держави. А. М. Лівицький не йде з ними на компроміс, і «Поліська Січ» опиняється в цілковитому ворожому оточенні.

24 вересня 1943 р., незадовго до свого арешту гестапо, Т. Боровець-Бульба пише відкритого листа до Головної команди УПА та проводу ОУН(р), в якому є такі рядки:

«Ви узурпуєте собі право на суверенну всеукраїнську державну владу, до чого як одно з багатьох політичних угруповань не маєте найменших підстав... Ваша "влада" поводить у терені не як народна революційна влада, а як звичайна банда. Ви замість поборювати анархію в країні, самі її збільшуєте своїм ганебним поступуванням, яке зводиться до варварського мордування безборонних жінок і дітей національних меншин, палення та грабування їх майна, чим стягаєте вічну ганьбу на цілий український народ... шомполування й розстрілювання українських селян та палення й грабування їх майна зробилося вашим щоденним заняттям... так звана "Безпека" на право і на ліво шомполує та катує людей».

У липні 1943 р. А. М. Ливицький приймає рішення про перейменування «Поліської Січі» в Українську Національно-Революційну Армію (УНРА), що символізувало її перетворення на національні Збройні Сили

А. М. Ливицький —
президент УНР в екзилі

під керівництвом екзильного уряду УНР. Він покладає на це великі надії, але УНРА, яка воювала відразу з кількома противниками, була приречена. Більшість повстанських загонів УНРА ліквідувала УПА, з керівництвом якої А. М. Ливицький та Т. Боровець-Бульба перебували в гострому конфлікті, звинувачуючи його в проведенні антинаціональної політики, інших — знищили німецькі каральні підрозділи.

У 1942 р. А. М. Ливицький разом із митрополитом А. Шептицьким пише А. Гітлеру листа з протестом проти політики, яку проводили німці на окупованій українській території. В останні місяці війни він також зробив усе можливе, щоб врятувати життя тих українців із Галичини, що були введені в оману деякими політичними демагогами й опинилися в німецьких військових формуваннях. А. М. Ливицький особисто просить відомого військового діяча УНР, генерал-хорунжого Павла Шандрука очолити Український Народний Комітет (УНК) і так звану Українську народну армію (УНА), як в останні дні війни терміново перейменували сумнозвісну дивізію СС «Галичина», з єдиною метою — організувати масовий перехід на бік союзників. П. Шандрук згодом написав у своїх мемуарах, як він виконував цю вказівку:

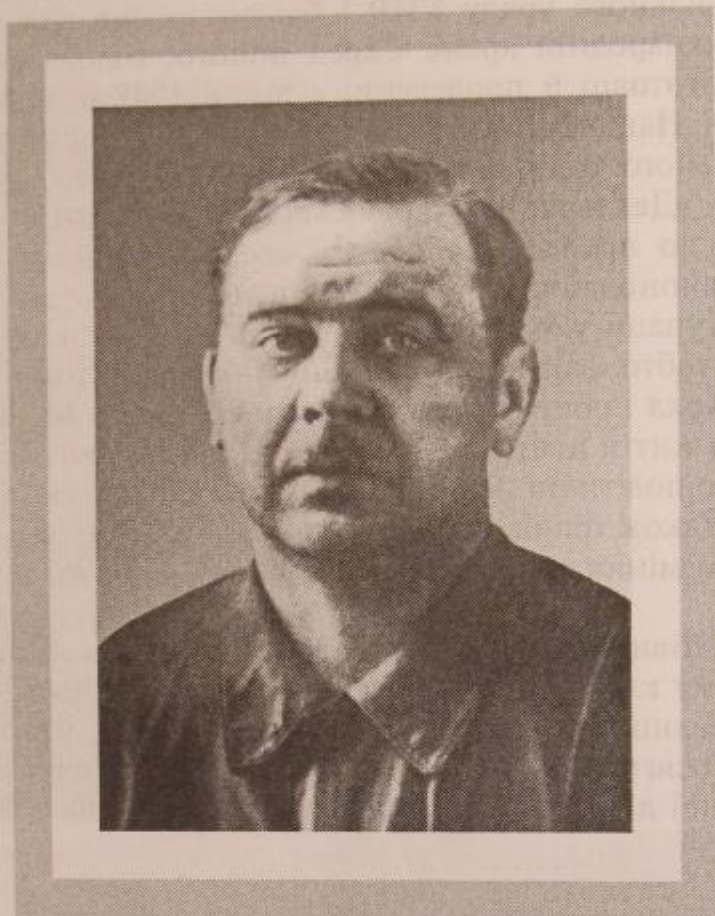
«Одразу послали довірених осіб до українських загонів щоб усунути керівників-німців і перейти одразу з загонами на сторону альянтів.

У випадку, якщо б це було неможливо виконати, мусили казати, щоб за-
гони розпорозувались».

Після краху Третього рейху у травні 1945 р. А. М. Лівицький сформував
новий склад екзильного уряду УНР і багато зробив для активізації його
діяльності на міжнародній арені. Серед іншого, голова екзильного уряду
взяв участь у підготовці й проведенні в липні 1948 р. в Аугсбурзі першої
сесії Української Національної Ради, на якій були прийняті важливі для
діяльності екзильного уряду документи — «Комунікат Української Націо-
нальної Ради» і «Декларацію Української Національної Ради». Згідно з
прийнятими ще до проведення першої сесії рішеннями УНРада ставала
«тимчасовим законодавчим представництвом аж до скликання на
звільненій від окупації українській національно-державній території Уста-
новчих Зборів», тобто фактично екзильним парламентом. УНРада призна-
чала екзильний уряд і обирала президента в екзилі. А. М. Лівицький до ос-
танніх днів свого життя постійно брав участь у діяльності УНРади, що знач-
но посилило його політичні позиції в емігрантських колах. Його син — Ми-
кола Лівицький також пішов дорогою батька. У 1957 р. він обирається УН-
Радою екзильним міністром закордонних справ, а в 1967 р. — президентом
УНР в екзилі.

Помер А. М. Лівицький у 1945 р. у Карлсруе і похований на мюнхенсь-
кому українському кладовищі. Ім'я керівника зовнішньої політики Дирек-
торії назавжди залишиться в національній історії. У його дипломатичній
роботі були як досягнення, так і значні прорахунки, однак велике значен-
ня всієї політичної діяльності колишнього управляючого МЗС УНР є без-
перечним...

Остання фаза боротьби

Ніковський
Андрій Васильович
(1885 — 1942)

*Міністр закордонних справ УНР з 26 травня 1920 р. до кінця 1922 р.
(з 9 до 24 березня 1921 р. — виконуючий обов'язки міністра закордонних справ)*

На завершальній сторінці дипломатичної історії УНР не можна оминути питання про міжнародно-правовий статус її останнього уряду на національній українській території. Після підписання Варшавської угоди державний суверенітет УНР став досить сумнівним. Наслідки цієї угоди для України не можна порівнювати навіть із наслідками Брестського договору 1918 р. для РСФРР. Тоді Радянська Росія, хоча й утратила значну частину території, що раніше входила до складу Російської імперії, та погодилась з украї важкими економічними вимогами, проте її державний суверенітет не постраждав. За Варшавською угодою УНР суттєво обмежувалась у своїх правах суверенної держави, що відбулося передусім на міжнародній діяльності.

Після відставки голови Ради Народних Міністрів І. П. Мазепи, котрий був категорично не згоден з укладанням Варшавської угоди, новим головою уряду стає один із лідерів партії соціалістів-федералістів В. К. Прокопович. Міністром закордонних справ останній прем'єр-міністр УНР призначає свого однопартійця, дуже авторитетну фігуру в українському національному русі Андрія Ніковського.

А. В. Ніковський народився в селі Малому Буялику на Одещині 14 жовтня 1885 р. в родині агронома. Його батько походив із збіднілого українського дворянського роду, мати була простою селянкою. Коли Андрію виповнилося сім років, помер батько, й матеріальне становище сім'ї стає вкрай скрутним. Однак рідні все ж таки збирають останні гроші, щоб він зміг здобути достойну освіту.

По закінченні однієї з одеських класичних гімназій юнак вступає до Новоросійського університету в Одесі на природничий факультет, а через рік переводиться на історико-філологічний. А. В. Ніковський бере участь у діяльності українських студентських гуртків і завдяки цьому стає відомою фігурою для Департаменту поліції. З 1905 р. й до Лютневої революції він постійно перебуває під негласним наглядом (до речі, завдяки жандармським агентурним зведенням значно легше простежується його політична та просвітницька діяльність).

Широкі зв'язки А. В. Ніковського з лідерами майбутнього національного відродження сприяли призначенню його в 1913 р. редактором найавторитетнішої серед українських діячів різних напрямів газети «Рада». Вона була духовною спадкоємницею закритої за наказом київського генерал-губернатора газети «Громадський голос» і виходила в Києві з жовтня 1906 р. У газеті працювали такі відомі українські політики, науковці, діячі культури, як Дмитро Дорошенко, Микола Вороний, Олександр Олесь, Сергій Єфремов, Лариса Старицька-Черняхівська, Володимир Винниченко, Іван Франко, нарешті, Михайло Грушевський. А секретарем редакції деякий час був ніхто інший, як майбутній голова Директорії УНР і Головний отаман С. В. Петлюра. Хоча «Рада» надавала свої шпальти представникам різних політичних сил, однак А. В. Ніковському були найближчими погляди Товариства українських поступовців та автономістів-федералістів (з огляду на це й будувалася редакційна політика). Газета без особливих труднощів отримувала значні пожертвування українських меценатів, які могли бачити перед собою реальний результат свого добродійства.

Час редагування А. В. Ніковським «Ради» є, безперечно, найкращим у її історії. Головний редактор зумів, не поступаючись своїми переконаннями, зробити видання без згубних ідеологічних розмежувань органом усіх українських патріотів. Однак із початком Першої світової війни російська військова влада в липні 1914 р. заборонила її випуск. Проти цього рішення протестували не тільки українські, а й російські ліберальні діячі, показуючи всю його безглуздість та незаконність. Але протести так ні до чого й не привели. Зрозумівши, що дозвіл на випуск «Ради» не буде поновлено, а також з огляду на те, що в Києві як тиловому місті Південно-Західного фронту встановлено особливо жорсткий режим для преси, А. В. Ніковський повертається до рідної Одеси, де засновує літературно-політичний журнал

«Основа». Звісно, з огляду на воєнні часи матеріалів із поточної політики в журналі бракувало, але в плані просвітницької діяльності цим виданням зроблено було дуже багато.

Після лютого 1917 р. А. В. Ніковський повертається до Києва й починає в політичне життя, зокрема стає членом міського Виконавчого Комітету від українських національних організацій. Необхідно зазначити, що до створення Центральної Ради Виконком був найвищою владою у Києві з майже необмеженими повноваженнями.

За фінансової допомоги ряду українських меценатів А. В. Ніковський починає видавати газету «Нова Рада» як офіційний орган Товариства підмоги літератури і науці. Головний редактор свідомо не поновлював старої назви. Й хоча було збережено загальну редакційну політику колишньої «Ради», але газета вже значно чіткіше обстоювала позиції соціалістів-федералістів. На початку 1918 р. вона стала офіційним органом УПСФ.

Велику допомогу А. В. Ніковському у випуску газети надавав С. О. Єфремов, із яким вони спільно її редагували. У подальших політичних подіях виявиться майже повна тотожність їхніх політичних поглядів. У червні 1917 р. А. В. Ніковський обирається на партійному з'їзді заступником голови УПСФ, тобто С. О. Єфремова. Потрібно зазначити, що в УПСФ більшу частину організаційно-партійної роботи проводив саме А. В. Ніковський, і багато в чому завдяки його зусиллям партія стала найпотужнішою інтелектуальною силою в Україні. Достатньо назвати лише кілька прізвищ керівників УПСФ — Олександр Шульгин, В'ячеслав Прокопович, Сергій Шелухин, Кость Мацієвич, Олександр Лотоцький, щоб переконатися: в майбутньому саме вони склали еліту державного апарату УНР, передусім дипломатичної служби. Жодна інша політична партія, у тому числі УПСР, що мала найбільший вплив на формування складу кількох урядів УНР, не могла з нею зрівнятися в цьому плані. Д. І. Дорошенко дає таку характеристику партії, що об'єднала найвизначніших українських інтелектуалів того часу:

«...під назвою, що зовсім не відповідала напрямку згуртованих в партії людей, існувала ця партія за весь час української державності, виступаючи проти соціалістів і обороняючи самостійність України проти принципу федерації. Ця партія, звана в скороченні ес-ефами, складалася, можна сказати, з "старої гвардії" українського національного руху; до неї належали видніші українські письменники, журналісти й громадські діячі. Потому, як від неї одійшов проф. Грушевський (на самому початку революції), котрий пристав до ес-ерів, лідером партії зробився відомий український письменник Сергій Ол. Єфремов. Ес-ефи залишилися партією чисто інтелігентською; за неї стояли лиш дуже нечисленні гуртки інтелігенції по більших містах. Соціалістична більшість Ц. Ради ставилася до ес-ефів неприхильно, але не могла обійтися без їхніх послуг при заміщенні міністерських і взагалі відповідальних ділових посад, на які в українських соціалістів не було придатних людей (курсив мій. — Д. Т.)».

За партійною квотою УПСФ у квітні 1917 р. А. В. Ніковський входить до складу Центральної Ради, а пізніше — й Малої Ради. Там він працює надзвичайно енергійно та наполегливо і не залишається непоміченим у цих

НОВА РАДА

Установчі збори скликані на 1918 рік.

№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Наказати придружити тираж в 1000 прим. кожного номера. — З прим. цього номера, при друкуванні кожного номера, покласти на друкарню, на яку вказано в програмі, відповідні друкарські машини, та «Група».

Адрес редакції в Києві
У КИЇВІ ІНСТИТУТСЬКА, 22.
Телефон редакції 49-46. Почт. адреса 3 926.
КАСКА ПОЛІТИЧНА, КООПЕРАТИВНА І ЛІТЕРАТУРНА.
Відкрито для всіх напрямків і видів писем безкоштовно.

Тираж друкарської машини № 1 1000 прим. № 2 1000 прим. № 3 1000 прим. № 4 1000 прим. № 5 1000 прим. № 6 1000 прим. № 7 1000 прим. № 8 1000 прим. № 9 1000 прим. № 10 1000 прим.

Оплата за друкування цього номера становить по 1 руб. 25 коп. за прим. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Відплата за прим. № 1 10—0 прим.

Ціна окремого прим. 25 коп. у Київі 25 коп. на місцях 25 коп.

Субота, 13 січня 1918 року.

№ 9.

Універсал Української Центральної Ради.

Народо українці! Таким самим, яким, словом ставте ви тепер Українській національній Республіці, державній організації, яка має бути створена на основі волі українського народу.

Але з такою годиною народився народ України. Народився народ, який мав величезну історію і культуру. Народився народ, який мав величезну історію і культуру. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Через все це не можна відступити від вибору Української Центральної Ради, яка є вибором українського народу. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

А тепер ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Отже, — напередок припинення діяльності Республіки нашої — Раді Народної Міністерств від цього дня настає розпочати уже цей перший крок в напрямку державної незалежності українського народу.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Україні не можна терпіти цілий рік, терплячи це «міжвоєнне» міжвоєнне історичне становище. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Україні не можна терпіти цілий рік, терплячи це «міжвоєнне» міжвоєнне історичне становище. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Україні не можна терпіти цілий рік, терплячи це «міжвоєнне» міжвоєнне історичне становище. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

До того ж часу всі громадяни української Республіки повинні жити на території України і всі громадяни української Республіки повинні жити на території України.

У Києві, січня 9-го року 1918.

Київ, 13 січня 1918 року.

Україні не можна терпіти цілий рік, терплячи це «міжвоєнне» міжвоєнне історичне становище. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Україні не можна терпіти цілий рік, терплячи це «міжвоєнне» міжвоєнне історичне становище. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Заради цього ми миємо державно-правову відповідальність перед українським народом, щоб забезпечити йому самостійну державу Української Республіки. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

Агонія.

Одне з найбільш важких моментів в історії української держави, це момент, коли український народ виступає перед світом. Народився народ, який мав величезну історію і культуру.

структурах. Після жовтневих подій у Петрограді А. В. Ніковський входить від Центральної Ради до Крайового комітету для охорони революції в Україні, який було створено ще під час виступу генерала Лавра Корнілова проти Тимчасового уряду. На відміну від значної частини керівників Центральної Ради, А. В. Ніковський розумів, що головна загроза українській незалежності криється в більшовицькому екстремізмі й пропонував ужиття українською національною владою рішучих адекватних заходів.

Про визнання ефективності діяльності А. В. Ніковського свідчить також те, що саме його в період наступу муравйовських військ було призначено спеціальним рішенням Центральної Ради комендантом Києва замість ворожого ідеї української незалежності російського соціал-демократа (меншовика) Костянтина Василенка (брата М. П. Василенка). Ще за кілька місяців перед тим Генеральний Секретаріат пропонував кандидатуру А. В. Ніковського на цю важливу посаду, але Тимчасовий уряд не затверджував її, побоюючись фактично віддати українському національному діячеві контроль над містом.

Завдання, що постали перед новим київським комендантом, були надзвичайно складними — зберегти в Києві спокій і порядок, одночасно організувавши оборону від більшовицьких військ, які наступали дедалі активніше. Однак для виконання таких стратегічно важливих завдань Центральна Рада не надала А. В. Ніковському необхідних сил і повноважень. У його прямому підпорядкуванні була тільки комендантська сотня, а армійські командири коменданту не підпорядковувалися; те саме стосувалося й сил охорони правопорядку, що перебували у складі МВС. Таким чином, А. В. Ніковський, навіть за найенергійніших зусиль, не міг організувати належної оборони міста й зашкодити початку антиурядового повстання в Києві. Він, як і раніше, намагався діяти максимально жорстко, проте кардинально змінити ситуацію було неможливо. За згадками свідків тих подій, київська оборона була організована украй неефективно. Військові підрозділи Центральної Ради діяли без будь-якого стратегічного плану та координації. Достатньо нагадати про «українські Фермопіли», де невеликий загін київської молоді хоча б на кілька годин затримав просування більшовицьких військ до столиці України.

Цим трагічним подіям присвячені зворушливі рядки молодого Павла Тичини, що були вперше надруковані саме у «Новій Раді»:

На Аскольдовій могилі
 Поховали їх —
 Тридцять мучнів українців,
 Славних молодих...
 На Аскольдовій могилі
 Український цвіт!
 По кривавій по дорозі
 Нам іти у світ.
 На кого посміла знятись
 Зрадника рука?

Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро ріка...
На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! —
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Подвиг українських добровольців, які загинули під Крутами в бою з більшовицькими загонами матросів і червоногвардійців, — то наша національна гордість. Але водночас — наша національна ганьба. Ганьба й сором за таку організацію оборони столиці, коли захищати молоду Українську державу виступили всього лише близько 300 гімназистів, юнкерів та студентів. А. В. Ніковський, як чесний і відповідальний політик, не пройшов осторонь цієї трагедії й висловив свою політичну та громадянську позицію щодо цієї події. 16 березня 1918 р. «Нова Рада» друкує редакційний матеріал «Трагедія на Крутах», в якому є такі сповнені болю рядки:

«Винна в цій трагедії система безглуздя, весь наш уряд, котрий після блискучого соціального законодавства, після піврічного адміністрування оказався покинутим народом, і армією, і в такому безнадійним становищі рішив захиститись від добре озброєної більшовицької армії кількома сотнями шкільної молоді. Озброївши на скору руку, ці жертви урядової легковажності, без військової підготовки відправили їх в Крути... Ранком одного дня вивели школярів на учбову стрільбу. У кожного всього по три обійми патронів. Але несподівано виявилось, що вороже військо близько і що юнакам годі вчитися військової науки, а треба вже воювати, бо “несподівано” підійшов ворог і почав обстрілювати їх кулеметами та гарматним вогнем. Через короткий час виявилась нова несподіванка: з бокової лінії з Чернігова підійшло кілька російських ешелонів і почали обстріл з тилу. Далі було таке: штаб ніяких приказів не шле, патронів і снарядів бійцям не присилає. Усі патрони витрачені. Одна гармата, котра була у юнаків, мусила замовкнути, випустивши останню шрапнель. Прийшлося посилати когось з стрільців на станцію шукати командира і штаб. Їх на станції вже не було. Вони подалися з своїм поїздом, не повідомивши своє військо, не пославши йому ніякого приказу, а хапалися від'їздити так, що забули відчепити від свого поїзда вагон з снарядами до гармат і з патронами і завезли їх...

Невже ж український уряд, навіть в теперешнім його складі, може проходити мимо подібних фактів, не звертаючи на них жодної уваги, не роблячи висновок? Невже і ці страшні прояви безладдя, невмілості, а може і злочинства, зостануться захованими від очей суспільства, не будуть безсторонньо розслідувані і не будуть покарані, а хоч принаймі від справи одсунуті, хоч ті найближчі винуватці цієї катастрофи?»

Не менш бездарно діяли деякі керівники Центральної Ради, коли червоні війська вже стояли під самим містом, і А. В. Ніковський як комендант Києва нічого не міг вчинити. Дійшло до того, що безпосередньо на Софійській площі було розміщено артилерію. Такий безлад не міг не закінчитися поразкою. Щоб уникнути безсудного розстрілу червоногвардійців,

В. Ніковський вимушений був виїхати разом із багатьма членами уряду УНР. До рідного міста він повернувся тільки після відступу червоних військ.

А. В. Ніковський поновлює видання «Нової Ради», і газета знову ефективно оцінює усі дії уряду, не стаючи на шлях перетворення в офіціоз. Така редакційна політика проводилася попри те, що до уряду В. О. Голубовича входили такі помітні політичні фігури із УПСФ, як О. Лотоцький, П. Шелухин, В. Прокопович, І. Фещенко-Чопівський. Один із тодішніх австрійських матеріалів А. В. Ніковського став приводом для гострої полеміки київських газет, що звинуватили його в антисемітизмі; А. В. Ніковсько-було названо Андрієм Чеберяком, за аналогією з однією із головних масинок процесу М. Бейліса. Навряд чи можна погодитись зі згаданими звинуваченнями: А. В. Ніковський як високоосвічена людина, гуманіст за переконаннями, не міг поділяти людиноненависницької ідеології антисемітизму. Проте його стаття, справді, була невдалою і давала привід для чужого сприйняття. Схожі публікації продовжували з'являтися у «Новій Раді», щоправда дедалі рідше. Одна з них має безпосередній стосунок до діяльності української дипломатії. Уже за гетьманату редакційний матеріал гачив фактично звинувачував керівництво МЗС у тому, що воно призначає послами «неукраїнців». Ця публікація була спрямована, зокрема, проти діяльника дипломатичної місії Української Держави у Відні В. К. Липинського, за походженням етнічного поляка. Той цілком справедливо писав про І. Дорошенку з приводу публікації А. В. Ніковського:

«В “Новій Раді” в ч. 111 появилася звістка, що зі всіх посольств тільки одно Болгарське посольство є національне українське. Поминаючи то, що ця звістка, наприклад, що до нашого посольства є неправдива, думаю, що таке дискредитоване посольство не лежить ані в державнім, ані в національнім, навіть нашім інтересі. Може-би, Ви були ласкаві при нагоді звернути на се увагу пресового відділу нашого Міністерства».

Подальші події доведуть, що В. К. Липинський став одним із найталановитіших вітчизняних дипломатів, який послідовно відстоював державну незалежність України. На відміну від деяких дипломатів Директорії, яким було згодане український родовід не заважав торгувати національними інтересами по всій Європі...

А. В. Ніковський не втримався від спокуси пояснити більшовизм тільки українськими впливами, не розуміючи його дійсно інтернаціонального характеру. Всі народи, що проживали на теренах колишньої Російської імперії, були тією чи іншою мірою охоплені ним. Гадаємо, однією з причин поразки УНР у Громадянській війні було нерозуміння багатьма українськими державними діячами згаданої обставини, й це позначалося на деяких практичних діях і внутрішньої, і зовнішньої політики. Видатний український діяч Директорії генерал-поручник Михайло Омелянович-Павленко мав рацію, коли наголошував, що військова сила більшовиків відіграла відносно другорядне значення в боротьбі проти Української держави. Він писав:

«Мав рацію Затонський, коли в своїх промовах до Галицьких Стрільців (зима 1919 р.) зазначив, що большевики воювали з Українцями не мілітарними засобами, бо дійсно в той час уся їх армія ледве перева-

жала 100.000 чоловік. Їхніми засобами була пропаганда серед дезорієнтованих мас. Але ці засоби видалися непридатними для німецького вояка, для якого "фатерланд" був усе. Большевицька демагогія спасувала перед цим вояком і марш українських патріотів на свої землі був скоріше полевою прогулькою, чим солідною військовою акцією».

Після гетьманського перевороту газета продовжує об'єктивне висвітлення подій, хоча есефи були членами й гетьманського уряду. Понад те, не тільки видання, а й особисто А. В. Ніковський стає більш критично налаштованим до дій гетьмана П. П. Скоропадського. Газету, безперечно, уважно читали й у гетьманському палаці; можна навіть казати про її безпосередній вплив на державну політику. Наприклад, гетьман П. П. Скоропадський так писав, завдяки чому він призначив керівником Українського прес-бюро Д. І. Донцова:

«Познайомився я з таким собі Донцовим. Він погодився зі мною, що лише з соціалістичними партіями нічого не зробиш. Він непогано писав у "Новій Раді", і всі його статті мені сподобались. Згодом я призначив його начальником Українського прес-бюро».

А. В. Ніковський вважав гетьманський режим недостатньо національно орієнтованим і недемократичним. Значна частина есефів підтримує його позицію, й багато в чому саме завдяки особистому впливові А. В. Ніковського УПСФ переходить до опозиційного табору. У серпні 1919 р. він бере участь у створенні Українського національного союзу й очолює його. Тут об'єдналися всі антигетьманські політичні сили, у тому числі українські есери, соціал-демократи, соціалісти-самостійники, есефи, трудовики, «Прогресиві», Селянська спілка, деякі професійні організації. Головною вимогою УНС було відновлення влади, що нестиме відповідальність перед парламентом, і прийняття виборчого закону, побудованому на демократичних принципах. За короткий термін голові УНС удалося створити дієву й розгалужену структуру по всій Україні. Однак за всієї опозиційності УНС А. В. Ніковський не давав йому стати екстремістською силою, яка б загрожувала існуванню незалежної української державності. Він визначив такі завдання Союзу, які у своїй основі були державницькими й патріотичними:

«§ 1. Мета Союзу;

- а) утворення міцної самостійної Української Держави;
- б) боротьба за ісконну владу на Україні, відповідальну перед парламентом;
- в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (по 5-членній формулі);
- г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 2. Для здійснення цієї мети Союз організує українську політично-громадську волю і, презентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації як в межах України, так і поза її межами.

§ 3. Склад Ради. Рада складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на паритетних основах

(по 3) і з українських громадських пред'явників, наукових і професійних організацій, також на паритетних основах (по 1).

Платформа Національного Союзу може бути без жадного примусу прийнята всіма свідомими громадянами України. А порозуміння всіх українських партій від лівих до поміркованих і організацій від пролетарських до конфесійних, окрім того, що об'єктивно вказує на небезпечне становище національної справи для українського народу, ще й являється дуже позитивним знаком української солідарності і живої енергії тих сил, які вважалися приспаними чи ослабленими (саме ця теза була ключовою для А. В. Ніковського. — Д. Т.)...

Віднині український національний фронт можна вважати єдиним цілим, і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася організаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку треба організувати провінцію для державної роботи, а з другого повести ту політичну лінію, котра наблизить нас до здійснення платформи Союзу. Головні чинники політичної рівноваги на Україні — п. Гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союзу і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участі в державнім українським будівництві. Сама по собі платформа Національного Союзу являється певним компромісом українського організованого громадянства, далі якого вона не може піти, тому незалежно навіть від усяких політичних порозумінь і реальної політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значіння при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії».

Проте зусилля першого голови УНС звелися нанівець, радикали набували в Союзі дедалі більшої політичної ваги, і в середині вересня 1919 р. він змушений залишити керівництво організацією. А перед цим А. В. Ніковський виконує важливу дипломатичну місію, яка, безсумнівно, значно полегшила Директорії захоплення влади. Як представник УНС він їде до Німеччини, де зустрічається з лівими депутатами рейхстагу та із впливовими членами німецького уряду. А. В. Ніковський намагається переконати їх у необхідності переорієнтації з гетьмана на УНС, якого, за його запевненнями, підтримує більшість населення. Певних успіхів у цьому було досягнуто: в листопаді—грудні 1918 р. Німеччина зайняла позицію невтручання у внутрішні українські справи, що й зробило можливим повалення гетьманської влади.

Наступником А. В. Ніковського в УНС стає В. К. Винниченко, і це відразу кардинально змінює загальний політичний курс організації. Для нього головним стає підготовка збройного антигетьманського виступу, заради чого він навіть активно контактує з представниками РСФРР.

А. В. Ніковський знову зосереджується на газетній роботі. «Нова Рада» зуміла зберегти свою принциповість і після приходу до влади Директорії. Її загальний курс залишається незмінним — відстоювання інтересів Української держави (а не можновладців, що швидко змінювали один одного). Головний редактор виступає категорично проти орієнтації частини керівників

Виходить кожного дня
крім неділі і свят.

АДРЕСА:
„НОВА РАДА“ ЛЬВІВ,
Рябок ч. 30. дім „Прес-
сита“, вказавши Пон-
тоного Товариства Кред-
итногого І. поверк.

Редакція і Адміністрація
отворені щодня з 9-ї год. рано до
6-ї год. веч., електрично
і донна.

НОВА РАДА

Місяць підписати 12 К 50 с.

Щодняове число:
в ярку, по традиції,
бурак і мушкет-
ній промислі: 60 сс.
в редакції: 50 сс.

Оголошення по 30 сс.
від слова, товочий дру-
к 60 сс. від слова. В ру-
браці „Неділяма і Ко-
муністата“ депокують
2 К до 10 стрічок в 4 К
в більше стрічок. „І,
а, и“ не числять ся за
слово.

Безпартійний, політично-літературний щоденник.

Розмова з делегатами Петлюри!

Черікль, Фідії і „Wieszoga“.

Відозва до польських письменників і артистів!

Американські Лемки в Парижи і мiрова комісія на Лемнівщині-Галичині.

Шео нашої редакції у делегата отамана
Петлюри, полковника п. Ліпки і га-
лицько-укр. делегата п. Магалиса.

Вічера приймали нас вище наванні
делегати в повороті на Україну в Кра-
ківським готели, де були заїхали. Вони
говорили: Ми виїхали в Камінець Под.
23. серпня з поручення п. отамана Пе-
тлюри, який ділав з п. Петрушевичем
в найкращім порозумінні і який припо-
ручно нам здавати реліцію не лише
Йому, але й в Каменці Под. т. с. Пе-
трушевичем. Відносини Українців в Ка-
менці Подільським до галицького вій-
ська і Галичан було спочатку здержли-
ве, ажидиоче, але по віддані ат. Пе-
тлюри в іля змінився настрої і ниселе-
ння перестало трактувати цих людей як
Австрійців. Ми приїхали до Варшави
в військовій місці. Відносини до нас
добре. Ми ходили свобідно по місті.
Дваох офіцерів подано нам для інфор-
мовання. Дня 1. вересня о год. 8. вечер
підписали ми перемирія на 1 місяць
з тим, що 5 суток перед впливом цьо-
го часу може кожда сторона виявити
Його. Перемирія підписали з нашого бо-
ку полковник генерального штабу Ліп-
ко, сотник Остап Луцький, поет, сот.
Магалис, сот. Мшанецький і сотник Рут-
ський. З польського боку підписали
делегат генер. штабу пор. Дурський.
Відан, капітан генер. штабу, Бернц-
кий поручник, Вельшевський поручник
і Малишкі. В тім перемирю застережено
Його підписання до 15 днів. Застережено
справи що відносяться до полонених
і інтернованих, які будуть володнані,
дальше застережено, що обі сторони
не будуть використовувати свого
тагану положення. Відносини справ га-
лицьких будуть порішені як строго по-
літичні на спеціальній комісії, яка буде
ділати з порозумінням і порученням ан-
твенти.

На дальші питання нашого шефе
редакції відповів, п. полковник Ліпко
одесь що: Положення на Україні деб то-
приміром відносини оверуючих про-
ти большевистів ярій, між ними
покищо не порішені. Про бузучну го-
ді говорити. Ми не пророки, трудно

Найновіші вісти.

Комунікат Варшава в 5-го вересня: Фронт Литовсько-біло-
русський. На відтинку північним завяли наші відділи лінію ріки
Болти відкидаючи по тяжкій борбі ворога в напрямі на Дриссу.
На півн. схід від Бобруйська розбили наші відділи піхотинців
ворога в відвероті завля полонених, і армату, машинний кріс,
вози табору з напругом і богато ручної зброї і амуниції. Фронт
Водинський. По енергічнім підготовленю артилерії, авдарили
большевики на наші позиції під Олеськом. Контртраком відки-
нули ми ворога і здобули 3 машини кріс і завля 60 полонених.
На північ від Олеська жива діяльність вивідників.

Глявта Польська подав за укр. жерелом що Петлюра завля
Київ 30-го / вступив до Каїва з 18 запорожським корпусом і в га-
лицьким, яким доводив ген. Кравс.

„Народні Лісти“ доносять, що до Парижа прибула
в Америкі місія галицьких Лемків під проводом
Дзвончика і Глядиша зі скаргою на переслідування Лемків
в Галичині зі сторони Польків. Мiрова конференції рiшила
вяслати до Галичині комісію, якаби ровслідила на
місці вряди Лемнівщини.

предсавати. Большевицьке військо є
добре zorganizоване. Все є як за ста-
рого царського режиму. Комісарі як то-
варіші, мають право розстріляти не-
слухняних. Змiнилось о стільки, що го-
воряться тепер до старших пр. „капі-
тане товаришу!“ Саме ліпші полки ви-
слали тепер большевики проти Україн-
ців і Польків Большевики Раховського
то спеціальна організація. Складається
рочасті з місцевого елементу, але проти
Українців.

Тепер є через Боршівя полученне
з генералом Івашкевичем і Камінцем
Подільським. Де наші тепер генераль-
ний штаб цього не вясало, бо за час
нашого побуту в Варшаві пішли наші
війська далеко вперед.

Розмові наші з членами місії при-
слушувался підпоручник Поляк п. Шлі-
гель, якого подали в товариство на-
шим делегатам. На дальші питання за-
вляла нам делегати, що авідуть зі
Львова як тільки надійдуть авта, бо
дуже їм свішно. Поїдуть до Камінця
Под. на Іскішів.

Завезенням про солідарність, по-
яснявши, завдяки часориса „Нової

Ради“ та пожелавши шасливої дороги,
поїхали ми нашу розмову з цими ду-
же симпатичним делегатами.

Тристаکیلкадесять дзвонів

розбили в Москві, коли на приказ царя
Петра по битві під Полтавою дзвонили
на знак Петрової побіди над Україною
і її гетьманом. Так великою муслиа
бути урядова радість і торжество!

Тисячі дзвонів дзвонять нині по
Україні, весело, поважно, без приказу.
Народ сам дзвонить на знак, що Семен
Петлюра забубує Київ, від больше-
вників.

Радість, невисказана радість!

Мати гiродів українських, серце
асії України Київ — золоний! Радість
розширює зболен, внеслені горем,
придзвонені skutком груд, немаче сві-
жого чистого повітря в їх венах! Ра-
дість, радість!

Від Карпат по Кавказ, від Сяну по
Дон несеться радісним тоном весела

УНР на союз із московським Раднаркомом та їхніх непродуманих заходів у внутрішній політиці. Він цілком поділяє позицію свого однопартійця А. Д. Марголіна, який застерігав ліворадикальну частину керівництва УНР:

«Ви почали вашу революцію під жовто-блакитним прапором українським, ви провадите її тепер під червоним прапором соціалізму. Ви скінчите її під чорним прапором анархії».

Однак побоюючись, що занадто різкі виступи проти уряду можуть зіграти на руку ворогам національної державності, А. В. Ніковський критикує дії Директорії досить обережно (за несправедливо презирливою характеристикою Д. І. Донцова — «тоном паралітика»).

Головний редактор уперше за час революції дістає можливість на творчу діяльність — він пише збірку нарисів «Vita Nuova».

З другим захопленням Києва більшовиками А. В. Ніковський знову змушений емігрувати. Разом із керівництвом Директорії він опиняється у її тимчасовому місці розташування в Україні — Кам'янці-Подільському. А. В. Ніковський значною мірою відходить від поточної політики й віддається перекладам з англійської мови творів письменників Великої Британії та Сполучених Штатів. Як тверезий і прагматичний політик він і не прагне повернутися до державної діяльності, бо розуміє, що за ситуації, яка склалася на міжнародній арені, шансів в УНР на збереження державної незалежності практично не залишилося.

Та з відставкою уряду І. П. Мазепи спокійне життя колишнього голови УНС закінчується. Колега по партії В. К. Прокопович, якому С. В. Петлюра доручив сформулювати новий уряд, за повної підтримки голови Директорії запропонував А. В. Ніковському посаду міністра закордонних справ УНР. Вони обидва добре знали А. В. Ніковського, й не можна не відзначити вдалості їхнього вибору. В останнього була стійка репутація поміркованого та виваженого політика, який підкреслено уникав участі в будь-яких внутрішньополітичних інтригах, що стали в керівництві УНР буденним явищем. Він мав також добру репутацію серед представників держав Антанти, які пам'ятали зовнішньополітичну позицію редагованих ним видань. Крім того, на А. В. Ніковському не було особистого одіуму за Варшавську угоду, і це досить важливо з погляду внутрішньої політики. Певну роль у призначенні відіграла, можливо, й та обставина, що С. В. Петлюра, В. К. Прокопович та А. В. Ніковський разом входили до масонської організації, і це створювало між ними атмосферу особливої довіри.

Те, що А. В. Ніковський погодився обійняти посаду керівника МЗС, свідчило про його високу громадянську відповідальність. УНР опинилася перед повним державним крахом — з одного боку, її тіснили більшовики, з іншого — суверенітет республіки було майже зведено нанівець Варшавською угодою. Зрозуміло, що за таких обставин навіть найкращий дипломат мало б що міг зробити.

Проте А. В. Ніковський як особистість виявився сильнішим за обставини — при ньому центральний апарат МЗС та дипломатичних представництв за кордоном почав діяти надзвичайно активно. Це проявлялося передусім у намаганні отримати військово-політичну допомогу від держав Антанти. З цією метою посольства УНР у Великій Британії та Франції проводять

Українська Держава.

ДЕРЖАВНИЙ
СЕКРЕТАРЬ.

7 червня 1920 року.

Ч. [redacted]
м. ВІСНИЦЯ.

ПОСВІДЧЕННЯ.

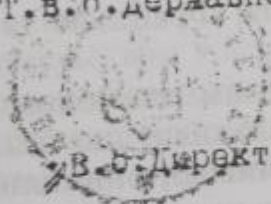
Цим посвідчується, що пред'явник цього,
НІКОВСЬКИЙ АНДРІЙ є дійсно Мі-
ністром Закордонних Справ, Української На-
родної Республіки.

Підпис властителя: *А. В. Ніковський*

що належними підписами в відтиском Держав-
ної печатки стверджується.

Посвідчення важне до *Вісн* 1921 р.

Т. в. о. Державного секретаря *С. [redacted]*

В. о. Директора Департаменту
Загальних Справ

[Handwritten signature]

Начальник відділу

[Handwritten signature]

багато зустрічей із місцевими впливовими політиками, намагаючись пояснити їм значення існування незалежної України для європейської стабільності. Пояснити, що тільки Українська держава спроможна стати ефективним заслоном проти «світової революції», яка насувалася з території РСФРР. Не можна сказати, що така дипломатична діяльність була безрезультатною; багато хто зі співбесідників українських дипломатів погоджувався з ними, але рішення про надання реальної допомоги, а тим паче направлення військового контингенту, прийнято не було. Це зумовлювалося кількома причинами. У період військових успіхів Польщі в польсько-радянській війні держави Антанти вважали наявність польського «санітарного кордону» цілком достатнім для власної безпеки й ігнорували український фактор. Після того як війська Польщі, споряджені найновішою французькою зброєю та інструкторами, почали зазнавати поразки, антантівським державам стало зрозуміло: УНР потребує допомоги великих військових контингентів. На це вони не могли піти з огляду на комплекс внутрішньо-політичних чинників. Крім того, на цей час більшу перевагу в політичній еліті країн Антанти почали діставати прихильники пошуку домовленостей із РСФРР, яка, попри свою агресивну ідеологію, залишалася важливим економічним чинником континенту.

Тому в силу об'єктивних причин зусилля МЗС А. В. Ніковського не привели до позитивного результату. Проте міністр закордонних справ знову робить спробу змінити ситуацію у відносинах із державами Антанти. Й завдяки наполегливій дипломатичній роботі до нього приходить успіх. А. В. Ніковський перший з українських дипломатів зрозумів, що між провідними державами Антанти посилились розбіжності, й цю обставину можна використати в інтересах УНР. Навіть без наявності достатньої кількості перевіреної інформації він зміг побачити, що головна лінія напруження між союзниками почала проходити між Францією та Сполученими Штатами.

Франція на цей час стала майже абсолютним гегемоном на європейському континенті, й Сполучені Штати, які вважали, що без них перемога над Центральними державами була б неможливою, опинилися без достатньої геополітичної компенсації за свій внесок у поразку Німеччини. А. В. Ніковському на цій основі вдалося зав'язати конфіденційні переговори з американськими представниками, на яких була досягнута домовленість про безкоштовну передачу УНР значної кількості військового спорядження. У Вашингтоні розраховували, що якщо завдяки цьому УНР зможе зберегти свою державну незалежність, то це відповідатиме й стратегічним інтересам Сполучених Штатів.

Зброя, дійсно, була передана УНР. Далі відбуваються події, що яскраво засвідчують як рівень патріотизму багатьох українських урядовців, так і глибокоморальну позицію А. В. Ніковського. Більша частина зброї просто зникає, скоріше за все, її перепродали червоному командуванню. Про це дізналися американці, що й стало однією з причин припинення їхніх контактів із УНР. Насправді основним мотивом цього рішення стала перемога ізоляціоністської частини американської політико-фінансової еліти. Міністра, як людину глибоко порядну та безкорисливу, надзвичайно обурює ця

ганебна історія зі зниклою зброєю, й він дає таке доручення представникові УНР на Паризькій мирній конференції графу М. Тишкевичу:

«Американські влади, що сердечно симпатизують з нашим відродженням, передали по братерські з полешеннями Правительству У.Н.Р. товари переважно військового призначення. На жаль були вони використані зовсім неправильно і по всій правдоподібності недобросовісно деякими укр. псевдодіячами.

Після отримання детального повідомлення про цей дуже прикрий для укр. уряду факт, по роз'ясненню й відповідному освітленню його, хоч все це на жаль дуже спізнилось в наслідок утрудненого зв'язку між Парижем та Україною, вважаю потрібним негайно і якнайбільш категорично повідомити Вас, що відповідно мому розпорядженню зараз же приступається до переведення докладного і строгого дослідження цієї такої прикрої для Української справи, щоби точно встановити всі деталі доконаного факту і виявити всіх, хто брав участь в доконаних надужитях; я зі свого боку прийму всі міри і безоглядно подбаю про те щоби відносно винувників були примінені по можливості як найгостріші кари за їх лехкодушність і зловжитки.

У.Н.Р. виявляє американській владі і американській громадській думці свою щирю подяку за висловлені ними нашій стражденній батьківщині співчуття і так необхідну допомогу.

П-во У.Н.Р. глибоко і щиросердечно прохає перед ними вибачення з приводу вищезазначеного безмежно прикрого для нас і також плямуючого нашу державу честь факту.

Доручаю Вам і прошу Вас всіми засобами які маютья у Вас і при кожній відповідній нагоді повідомляти шановних представників влади і високоповажної преси а також громадську думку шляхетніх П.А. Злучених держав про цей рішучий осуд, який висловлено згідно з вищезказаним нашим правительством у відносності до згаданої Панами до яких негідних українських кооператорів і їх помішників. З офіціальних Кол, які по недогляду, або через непростиму лехкодумність на жаль помогали грабіжним спекулянтам, що хитро покористувались недоглядом деяких офіціальних кругів.

Позволяю собі висловити переконання, що завдяки Вашому як завжди розумному виконанню зазначеного доручення У.Н.Р. вдається вповні відзискати дороге для неї щиросердечне співчуття і відношення шляхетних громадських кол».

Незважаючи на принципову позицію А. В. Ніковського, належного розслідування цього принизливого для держави факту проведено не було. Однак показово, що А. В. Ніковський, знаючи про причетність до корупційного скандалу вищих урядовців республіки, все ж таки наполягав на принциповому слідстві.

Міністр вважав перспективною роботу з представниками провідних держав Антанти безпосередньо на міждержавній конференції, що проходила у Спа в липні 1920 р. Він розумів, що об'єктивних причин для зміни ставлення держав Антанти до УНР немає. Тому й було обрано шлях персонального лобіювання антантівських дипломатів через неофіційний вплив, зокрема

М. С. С. ^{Копія}
28 червня
1920 р.

Графу Тишкевичу

№ 1249 1236
Америкакеські власности, що сер-
вировані, передали по брайтерно
з покешенням Правильности Г. Н. Р. товари-
перваго військового признаетя. Не маю дум-
ки вості використати зовсім несправильно
по всім правдоподібностям недобровольно зе-
рками укр. недоводити.

Нісїя отримавши достовірною побіжливості
на про цей дуже прикрай до укр. уряду
факт, по розв'язанню і відповідному об'єкту-но-
тності його, хоч все це не маю дуже стізню-
вати в насидок утрудненого з'яву між ко-
рпору і як найближче Катерино побіжливості
ми Вас, що відповісно малу розпоряджен-
ня зараз же прийнявши до переведення зок-
ладного і європейського розв'язання цієї такої
прикрай до української справи, щоб отримати
встановити всі устані зоконатого факту

із залученням можливостей Святійшого Престолу, що мав би реалізувати граф М. Тишкевич. Щоправда, раніше лобістські можливості цього непересічного українського дипломата так і не дали позитивних результатів у відносинах з державами Антанти, проте іншого вибору у А. В. Ніковського все одно не було. Про те, які надії покладав керівник МЗС на згадану дипломатичну місію, свідчить текст його листа до графа М. Тишкевича, доволі незвичний за своєю стилістикою та тональністю для документів МЗС УНР.

«М.З.С.

24/VI/1920

Проскурів

ч. 1250/1237

Ваша Ексцеленція п. Графе,

Правительство У.Н.Р. назначаючи представників для захиста інтересів Республіки на Конференції держав в Спа що маєтсья видбути в липні 1920, остановилось без ваганья на Вашій Вельмишановний п. Графе, кандидатурі як одинокій в характері Голови Н.Д.Д. У.Н.Р. при вищезгаданій конференції.

Пересилаючи при цьому до Вас відповідне уповноваження відносно цього доручення маю честь дуже просити Вас не відмовити в Вашій ласкавости и прийняти накладене на Вас цім уповноваженням доручення.

Правительство У.Н.Р. високо цінить Ваші великі заслуги які Ви оказували нашій державі до цього часу від Вашим в високої мірі вмилим і для нашої молодой Держави надзвичайне користо веденим дипломатичним представництвом У.Н.Р. в Парижі і перед державами Антанти повним справжньої патріотичной віданости для нашої батьківщині: пр-во з щирим признанням дякує Вам за Ваші труди, які Ви принесли в її користь і бажая Вам сил і здоровля що В. Е. могли продовжувати на стільки корисну і загально признану пожиточну діяльність Вашу в інтересах У.Н.Р. ще на многі літа, для зміцнення і на славу нашої молодой національной держави.

Прошу прийняти Пане Графе, що Ваши високі та благородні заслуги для батьківщини не підуть в забуття у країни і вони сотворять для Вас нерукотворний памятник в серцях вдячного Укр. Народу, як великому оборонцю його прав і інтересів перед лицом Мирowego Конгресу.

А. Ніковський»

Незважаючи на всі зусилля, міністрові не вдалося досягти з поляками жодних зрушень — після укладення Варшавської угоди Польща уже де-факто не ставилась до УНР як до суверенной держави, й по лінії зовнішньополітичних відомств контакти стали суто формально-протокольними. На початку липня 1920 р. Польща почала таємні переговори з урядом РСФРР, і, зрозуміло, від їх результатів напряду залежало самé подальше існування Української держави. А. В. Ніковський звертається до польського МЗС із запитом стосовно цього питання, але навіть не отримує відповіді. Тоді він робить неординарний хід — пише листа наркому закордонних справ РСФРР Г. В. Чичеріну, і той відповідає, що право представляти Україну має тільки уряд УСРР. На цей час уже розпочалися радянсько-польські переговори, й глава українського зовнішньополітичного відомства терміново надсилає до Латвії делегацію на чолі із С. П. Шелухиним. Та Польща уже визнала де-юре УСРР, і делегацію УНР не допускають у Ризі до переговорів. 12 жовтня

1920 р. представники РСФРР та УСРР підписують із Польщею прелімінарний договір про державний кордон, що остаточно фіксувало стан повної міжнародної ізоляції УНР.

Одним із важливих напрямків роботи міністра закордонних справ став пошук взаєморозуміння з білою Руською армією (колишні ЗСПР) генерал-лейтенанта барона П. М. Врангеля, яка влітку 1920 р. вийшла із Криму на оперативний простір і діяла на українській території. Задум А. В. Ніковського мав надзвичайно велике значення — уперше за весь час Громадянської війни склалися реальні передумови для укладення стратегічного союзу між представниками Білого руху та Українською державою. Для обох сторін цей союз давав можливість протистояння червоному наступові, а для УНР додатково створював передумови для звільнення від польської залежності.

Особливо сприятливим було те, що цього разу укладення військово-політичного союзу командування Руської армії прагнуло не менше, ніж Директорія. Крім того, важливо, що опосередковано домовленість із Руською армією відкривала можливість досягнення взаєморозуміння й із Францією, керівництво якої непокоїла загроза експорту «світової революції» на територію Західної Європи. Франція визнала де-факто врангелівський уряд, який своєю чергою готовий був досягти згоди із УНР. Таким чином, угода з урядом генерала барона П. М. Врангеля та вирішення всіх суперечностей на пряму виводило УНР на Париж. Дехто навіть вважав, що Франція відійде від старої однозначно пропольської позиції. Якщо б це сталося, то для України були б ліквідовані негативні наслідки Варшавської угоди.

Показовою для пояснення суті нової французької позиції є таємна телеграма російського (призначеного ще Тимчасовим урядом) посла у Франції Володимира Маклакова на ім'я керівника врангелівського зовнішньополітичного відомства Петра Струве:

«Французький уряд відноситься негативно до угоди з більшовиками. Ніякого тиску для здачі Криму не окаже. Не буде приймати участь ні в якій подібній медіації, коли б інші її зробили. Співчуває думці втриматися в Криму та Таврійській губернії. Вважаючи більшовизм головним ворогом Росії, французький уряд співчуває просуванню поляків. Не допускає думки щодо прихованої анексії ними Придніпров'я. Коли буде створено український уряд, він може бути визнаний тільки де-факто (тобто визнання УНР пов'язувалось із досягненням нею домовленості з Руською армією. — Д. Т.)».

Потрібно навести також текст телеграми Мільєрана Повіреному у справах «Уряду Півдня Росії» у Франції, аби зрозуміти, що подальша європейська політика УНР була можлива тільки через домовленість із білим Кримом:

«Листом від 8 серпня Ви запросили мене, чи не визнаю я своєчасним, приймаючи до уваги, з однієї сторони, зміцнення становища уряду та військові успіхи генерала Врангеля, а з іншої — запевнення, викладені у Вашому листі від 3 серпня, дати хід даним мною Вам деклараціям стосовно визнання де-факто "Уряду Півдня Росії"».

Ви мені також указали на цікавість, який мала б присутність у Севастополі дипломатичного представника, який мала б присутність у Севастополі дипломатичного представника, що, завдячуючи своєму особистому престижу, міг би надати значний моральний вплив.

Маю честь повідомити Вас, що уряд республіки вирішив визнати де-факто "Уряд Півдня Росії" та відправити до Севастополя дипломатичного

представника, відповідно Вашої пропозиції. Про це рішення я повідомляю уряди союзних держав.

Додам, що я не бачу причин до того, щоб це важливе рішення не було б надруковано якнайширше».

А. В. Ніковський добре розумів цю складну зовнішньополітичну схему, геополітичні інтереси як Франції, так і "Уряду Півдня Росії", а також мотиви, що визначали міжнародний курс головнокомандувача Руською армією. Усі подальші дії керівника української дипломатичної служби позначалися високим професіоналізмом. Генерал-лейтенант російської імператорської армії барон Петро Врангель ніколи за своїми політичними переконаннями не був лібералом, навпаки, йому були дуже близькі ідеї військової диктатури. Та на відміну від генерала А. І. Денікіна новий головнокомандувач був реалістом і намагався виправити стратегічні помилки свого попередника у відношеннях із УНР. Ось як він писав у своїх мемуарах про переоцінку денікінського курсу навіть у назві армії, що, звичайно, стосувалося й відносин із новоствореними незалежними державами:

«Назва "Добровольча" переносилась з Добровольчої армії й на політику її керівників. Вона перестала бути надбанням певних військових частин, воно стало назвою для всього руху, що очолювався генералом Денікіним».

Тому перейменування ЗПСР у Руську армію означало, крім іншого, і можливість досягнення військово-політичної домовленості з Україною. Пізніше, вже в еміграції, головнокомандувач Руською армією намагався приховати свої таємні переговори з УНР, інформація про які могла підірвати його політичні позиції серед значної частини монархічно налаштованих білоемігрантів. Щоправда, значно більше об'єктивної інформації дають архівні документи, а не його мемуарні «Записки», втаємничені замовчуваннями та недомовленостями.

У врангелівській армії служило багато офіцерів, які обіймали відповідальні посади в Українській Державі. Наприклад, командувач Чорноморським флотом адмірал Д. В. Ненюков був раніше віце-адміралом гетьманського флоту, а родич першого міністра закордонних справ УНР О. Я. Шульгина, особистий ад'ютант гетьмана П. П. Скоропадського О. О. Сахно-Устимович працював у Цивільному управлінні штабу Руської армії.

Головнокомандувач Руської армії добре розумів, що без досягнення згоди з УНР і взагалі без підтримки українських національних сил його боротьба приречена на невдачу. Саме тому українському питанню приділялась велика увага. Генерал Я. О. Слащов у своїй полемічній книжці «Вимагаю суду суспільства й гласності. Оборона й здача Криму» (Константинополь, 1921) писав, що «українське питання було найбільш болючим місцем у всій політиці генерала Врангеля». Причини цього досить очевидні — план військових дій Руської армії передбачав вихід із Криму на стратегічний простір України, й без підтримки УНР шанси на успіх ставали мінімальними.

Прагматичні розрахунки спонукали «чорного барона» активно шукати контактів із урядом УНР. Його представник у Румунії генерал О. В. Геруа виходить на керівника дипломатичної місії УНР у Румунії К. А. Мацієвича й від імені головнокомандувача Руської армії пропонує укладення військової конвенції, спрямованої проти більшовиків. Посольство в Румунії

негайно передає ці пропозиції А. В. Ніковському, а той доповідає про них керівництву Директорії. При цьому міністр закордонних справ висловився за підтримку досягнення взаєморозуміння з Руською армією, й саме ця позиція була схвалена урядом. 27 вересня 1920 р. РНМ висловила принципову згоду на підписання військової конвенції з Руською армією за умови, якщо не буде порушуватися питання про «відновлення єдиної Росії», як це раніше робив генерал А. І. Денікін.

На засіданні РНМ 1 жовтня 1920 р. приймається пропозиція А. В. Ніковського уповноважити главу дипломатичної місії УНР у Румунії та військового представника не тільки проводити переговори, а й підписати за умови дотримання згаданих політичних умов військову конвенцію, що була спільно підготовлена МЗС та військовим командуванням. Найважливішими пунктами цього документа були такі:

«1. Взаємно допомагаючи один одному і припинивши як агітаційні, так і будь-які інші ворожі дії один проти одного, ми будемо прямувати до єдиного командування як головної умови єдиного антибільшовицького фронту і для продовження успішної боротьби з нашим спільним ворогом.

2. Для початку негайно розпочнемо спільні операції, щоб знищити ворожі війська...

3. Виконуючи пункт 2-й цієї конвенції:

а) Руська армія бере на себе завдання знищити армію ворога на нижньому Дніпрі...

б) Українська армія повинна вийти на фронт Черкаси—Козятин—Біла Церква, забезпечивши свій лівий фланг зв'язком з польською армією...

в) Штаб Української армії бере на себе завдання керувати повстанням на всій Україні з метою полегшити Руській армії її операцію на нижньому Дніпрі і щоб відрізати червоні сили... Час початку повстання призначається за згодою обох командувань.

5. Залізниці управляються і охороняються всередині тилкових зон відповідною армією.

6. Управління портом Одеса належить українському командуванню.

8. Цивільна організація тилу і проведення мобілізації проводяться за взаємною згодою обох сторін.

9. Російське командування зобов'язується доставляти озброєння і спорядження для обох дивізій Української армії згідно з існуючими штатами.

10. Обидва командування зобов'язуються вживати спільні дії перед румунським і союзним урядами для використання бойового матеріалу складів колишнього російсько-румунського фронту за взаємною згодою».

Українські дипломати під особистим контролем А. В. Ніковського проводили переговори доволі успішно й за короткий термін досягли значних успіхів. Уже 13 жовтня 1920 р. представник УНР на переговорах генерал С. Дельвіг звітував перед РНМ про згоду командування Руської армії надати необхідне озброєння та боєприпаси. Про перспективність переговорів свідчило й те, що з боку Руської армії їх очолював особистий радник барона П. М. Врангеля з українських питань генерал-майор Василь Кирей. В. Ф. Кирей у минулому був генерал-майором армії УНР і командував військами Центральної Ради, що в грудні 1917 р. протистояли наступу

більшовицьких військ. Після цього В. Ф. Кирей служив у армії Української Держави і перейшов до Добровольчої тільки після повалення влади гетьмана. Відомий своїми проукраїнськими політичними поглядами В. Ф. Кирей був у врангелівському оточенні одним із основних ініціаторів досягнення угоди з Директорією УНР. Призначення цього авторитетного генерала керівником делегації Руської армії свідчило про те, що барон покладав на переговори великі надії.

На цьому ж засіданні уряд прийняв пропозицію міністра закордонних справ про укладення військово-політичного союзу УНР із Руською армією. Основною передумовою було визнання державної незалежності УНР чи, як мінімум, суверенності українських Установчих зборів та чинного уряду. А. В. Ніковський підготував кілька варіантів вступного тексту договору, основний із них був такий:

«...Уряд генерала Врангеля, з однієї сторони, визнаючи право українського народу на самостійне державне існування, що має бути підтверджено на суверенних Українських Установчих зборах, а тим часом визнаючи фактичне право на владу існуючого уряду Української Народної Республіки на територіях, заселених українським народом, і, з іншого боку, — уряд УНР, заявляючи, що проти відродженої Росії (по особливо визначеному етнографічно-політичному кордону з Україною, який у випадку непорозумінь буде остаточно затверджений за допомогою Ліги народів) воно не буде мати ворожих намірів у своїй політиці чи господарських відносинах, — обидва уряди... приступають до підписання таких умов загальної боротьби з більшовиками:

...Погоджене командування, а не спільне чи єдине. Спільний стратегічний план і оперативна угода.

...Можливість користуватися портами Херсоном і Миколаївкою, перехід до нас якнайбільшого числа кораблів, що приписані до наших портів.

...Мобілізація на території України Врангелем не проводиться. Дозволяється добровільний набір для нього.

...Встановити лінію ближнього і дальнього тилу для армії Врангеля. В ближньому тилу — українські комісари для контакту і погодження. В дальньому тилу — українська влада. Надається вільний транзит для Врангеля через дальній його тил».

Також було схвалено пропозицію глави МЗС про те, що для надання більшої політичної ваги делегації її повинен очолити особисто голова уряду В. К. Прокопович. Крім того, було вирішено ввести до складу делегації авторитетного військового експерта, колишнього командувача Чорноморським флотом УНР контрадмірала М. М. Остроградського. Домовленості між УНР і Руською армією мали реалізуватися протягом кількох тижнів, і це могло принципово змінити ситуацію на фронтах Громадянської війни. Однак взяття армією Михайла Фрунзе Перекопа та евакуація врангелівських військ поклали край цим масштабним планам.

У ці ж дні Директорія прийняла й іншу пропозицію А. В. Ніковського — розпочати переговори про співпрацю з «Повстанською армією» Нестора Махна. Але той відразу категорично відмовився мати справу з «контрреволюціонерами», що невдовзі привело до знищення загонів анархістів.

Закінчення радянсько-польської війни стало одночасно й закінченням державного існування УНР. Керівництво країни втікає в листопаді 1920 р. на польську територію до невеликого містечка Тарнов, і уряд автоматично стає екзильним. Таким чином, А. В. Ніковський став одночасно останнім керівником зовнішньополітичного відомства УНР на національній території й першим міністром закордонних справ екзильного уряду. Після переїзду в Польщу апарат МЗС і закордонних представництв скорочується до мінімуму. Посольства ще мали на своїх рахунках валютні кошти, й українські дипломатичні представництва могли деякий час продовжувати роботу. Міністр намагається в цей час діяти у старому ключі — роз'яснює європейським політикам ситуацію в Україні та просить допомоги у держав Антанти. В листі до міністра фінансів УНР Х. Барановського А. В. Ніковський зауважував, що «одиноким засобом в боротьбі за здійснення... державних змагань осталась пропаганда і політично-дипломатична робота установ за кордоном». Міністрові вдається отримати на ці потреби додаткове фінансування, що пішло на активізацію зовнішньополітичної пропаганди. Розпоряджатися грошима А. В. Ніковський доручив послу УНР у Швейцарії М. Васильку з огляду на те, що звітти легше було контролювати банківські рахунки, ніж під польським контролем. Навіть у цьому факті виявився високий патріотизм А. В. Ніковського — у той час, коли урядовці УНР досягли піку корупції, він свідомо відсторонився від фінансових питань, щоб уникнути навіть тіні підозри.

Після оновлення складу екзильного уряду 24 березня 1921 р. А. В. Ніковський залишається на своїй посаді за особистим проханням С. В. Петлюри, який цінував високопрофесійну роботу МЗС. Після двох тижнів виконання обов'язків міністра закордонних справ у новому складі уряду А. В. Ніковський одночасно обіймає й посаду заступника голови РНМ, що збільшує його повноваження й дає можливість ефективніше діяти на міжнародній арені.

Екзильний уряд УНР завдячує також своєму міністрові закордонних справ останнім реальним зовнішньополітичним (якщо його так можна охарактеризувати) успіхам. Під безпосереднім керівництвом А. В. Ніковського проходили переговори з Народним Союзом Захисту Батьківщини та Свободи (НСЗРС), очолюваним Борисом Савінковим. Це була на той час найпотужніша російська антибільшовицька сила, яка, крім того, користувалася підтримкою французького уряду. Б. В. Савінков після проведених у Варшаві в грудні 1921 р. переговорів зобов'язався визнати державну незалежність УНР, а також допомогти їй військовим спорядженням після початку повстання в Україні. Крім того, керівник НСЗРС запевнив уряд УНР, що отримає для УНР у Франції позику в 30 млн марок.

Одними з останніх дій А. В. Ніковського в МЗС, що мали безпосередній вплив на перебіг подій в Україні, була реалізована зовнішньополітичним відомством кампанія пропагандистського забезпечення Другого зимового походу в листопаді 1921 р. Тоді під керівництвом генерал-хорунжого Юрка Тютюнника підрозділи армії УНР перейшли радянсько-польський кордон і почали наступ на українській території. Ця військова акція була розрахована на початок загального повстання в Україні, але інформація розвідки УНР про слабкість Червоної армії виявилася хибною. З першого дня походу міністр закордонних справ поширює у європейських посольствах інфор-

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ЗАТВЕРДЖУЮ: 24 Березня 1921 року
ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ ПЕТЛЮРА /в.р./

ПОСВІДЧУЮ:

Т.В.О. ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРЯ БАГРИНОВСЬКИЙ /в.р./

В Ч Е С Е Н Н Я

Голови Ради Народніх Міністрів про звільнення з уряду
Членів Ради Народніх Міністрів
Ч. 22.

З В І Л Ь Ч Я Ю Т Ь С Я З У Р Я Д У :

Міністра Внутрішніх Справ	-	САЛІКОВСЬКИЙ Олександр,
Міністра Закордонних Справ	-	ПІКОВСЬКИЙ Андрій,
Міністра Ісповідань	-	ОРИШКО Іван,
Міністра Праці	-	САДОВСЬКИЙ Валентин,
Міністра Шляхів	-	ТИМОНЕНКО Сергій,
Міністра Фінансів	-	БАРАНОВСЬКИЙ Христофор,
Міністра Преси й Пропаганди	-	КОВАЛЕВСЬКИЙ Олександр,
Міністра Здоров'я й Опікування	-	СТЕПАНОВСЬКИЙ Станіслав,
Міністра Еврейських Справ	-	КРАСНИЙ Пінкас.

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНІХ МІНІСТРІВ, ЛІВИЦЬКИЙ /в.р./

З оригіналом згідно:

В.О. Директора Департаменту /підпис/
загальних справ

Начальник Відділу /підпис/

Надсилається до Міністр. Касиці

В.О. Директора Департаменту /підпис/

У.Н.Р.

Начальник Відділу /підпис/.

ДЕРЖАВНА КАНИЦЕЛЯРІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ
Загальних Справ

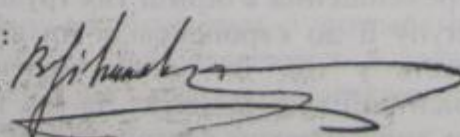
ч. 175

9 березня 1921р.

м. Тарнів

3 копії згідно:

до Діловод

іацію, що наступ розвивається надзвичайно успішно й комуністичні сили вже фактично переможені. Навіть 17 листопада 1921 р., коли під селом Малі Миньки Овруцького повіту українські війська були майже повністю знищені, МЗС продовжувало розсилати інформацію про те, що Червона армія відступає і шлях на Київ відкритий.

Після провалу планів Другого зимового походу МЗС остаточно стає екзильною державною установою. С. В. Петлюра вважав, що його діяльність потрібно направити у сферу просвіти українців у міжнародних питаннях і започаткування наукової та більш широкої пропагандистської діяльності. З цього приводу він дає у грудні 1921 р. вказівки міністру:

«В одному з попередніх листів до Вас я звернув увагу на ту працю, що нею до певної міри повинно Міністерство Закордонних Справ зайнятись в цілях виховання нашого громадянства та придбання ним певного критерію для орієнтировки в скомплікованих обставинах міжнародного життя. Звичайно, що завдання се нелегке, а придбання ним згаданого критерію є справою загально-політичною і державного розвитку нації. Але я мало шанував би той уряд український, що обмежував би свою працю виключно завданнями адміністрування краю, не звертаючи уваги на більш широке розуміння своїх обов'язків, які полягають у правильному з'ясуванні ним завдань нації і допомозі у належному вихованні її для здійснення оцих завдань.

Отже, уряд український і відповідальні керівники його (даного кожного періоду) повинні, незалежно од безпосередніх своїх завдань адміністрування, виконувати все те, що допомагати буде найлегшому провадженню останнього і не тільки в даний період нашого державного життя, а і в кожний хронологічно дальший. Не можемо ми похвалитись, щоб політичний розвиток українського громадянства і його уміння орієнтуватись у складних обставинах міжнародної політики, пристосовуючи до неї вимоги і своєї держави чи змагаючись впливати на зміну їх для інтересів останньої, стояли на високому і реальному рівні. В цьому напрямку є чого нам побажати і є над чим попрацювати. Зокрема отой нахил до блискавичних орієнтацій на ту чи іншу міжнародню політичну орієнтацію є у нашого громадянства скоріше доказом його державної легковірности та невихованности, як показником дозрілости і освічености в питаннях, зв'язаних з установами питомої ваги української держави в тих чи інших комбінаціях і орієнтаціях. Лише громадянство мало організоване і незріле може рішачу вагу надавати і реальне значення тій чи іншій своїй орієнтації на зовнішню силу. А брак єдиної державної ідеології, єдиної провідної лінії в зовнішній політиці — оці риси, що характеризують дотеперішній стан політичного розвитку нашого громадянства — мало потішають і на майбутнє, бо створюють у нашого громадянства ілюзії облудні і переменшення в оцінці тих труднощів, які стоять перед Україною в справі вступу її до європейської чи світової коаліції держав та впливу її і на участь у тій чи іншій політичній комбінації і впливаючій звідси орієнтації громадянства на цю комбінацію. Нам треба засвоїти нарешті, що лише шляхом довгої упертої боротьби нація наша здобуде собі належне місце в міжнародних відносинах, хоч би те, яке вона починала займати за часів блаженної пам'яті гетьмана Богдана або змагалась зайняти за часів гетьмана Мазепи.

З огляду на малу поінформованість нашого громадянства в питаннях, дотичних зачепленої справи, та його незнання і невірну оцінку умовин, сприяючих чи затримуючих захоплення Україною належного їй місця в міжнародних стосунках та зміцнення свого становища в тій чи іншій коаліції і політичній комбінації, з огляду на те, що і в майбутньому зазначені вище явища все будуть підводними каміннями нашої державної політики, віщуючими її помилкові кроки та катастрофічні для неї несподіванки, з огляду на те, що сучасні умовини нашого державного ладу особливо впливають на поглиблення в свідомості громадянства оцих шкідливих явищ, я гадав би, що уряду слід з особливою уважністю та обачністю і педагогічно-державною далекозорістю оцінити ці явища, і не «по-казьонному», а по-державному над ними застановитись, щоб хоч хоч почасти їх усовувати та нейтралізувати. Оскільки потреба такої праці є необхідною в державних цілях, видно хоч би із того, що маємо занадто багато ворогів нашої ідеї і концепції державної, боротьбі з котрими не уділяємо відповідного значення. Не кажу вже про те, що за браком преси своєї, не підготовляємо громадянства до розуміння ним певних ліній і фактів урядової політики, що є обов'язком кожного уряду, коли він не хоче панувати тільки за допомогою фізичної сили, мало звертаємо уваги на спростування неправдивих звісток і інсинуацій, що так щедрою рукою вилляються і на цілий уряд, і на окремих представників його з боку різних недисциплінованих угруповань українських і окремих політичних діячів, не кажучи вже про цькування з боку явних ворогів нашої державности.

Читаючи уважно звіти наших послів, чимало знаходив у них цікавих інформацій і ширших науково опрацьованих характеристик життя і загальноєвропейського, і окремих держав... моментів у ньому,— цікавих не тільки для міністра з. спр. чи уряду, але й для нашого громадянства, яке треба в цьому напрямку виховувати, а тим часом таких інформацій даремно шукав я в тому органі, який видаємо для того ж самого громадянства. А завдяки цьому губимо, звичайно, одну з можливостей боротьби успішної з анальфаетизмом політичним та невихованістю наших громадянських кругів.

Коли я домагаюсь од уряду більшої енергії в зазначеному вище напрямку, то конкретизацію її убачаю не лише в заходах, направлених до використання матеріалів, у розпорядженні Міністерства Закордонних Спр. маючихся, на шпальтах «Трибуни» (впливова газета української еміграції. — Д. Т.) чи якогось іншого доступного нам видання. Розумію її ширше, уявляючи, що М. З. Спр. повинно виявити ініціативу в підготовці для загального вжитку українського громадянства, і тепер, і на майбутнє, такого літературного і наукового матеріалу, за допомогою котрого можна би було справу усвідомлення його в питаннях міжнародних відносин та виховання політично-державного поставити на справжній солідний ґрунт. М. З. Спр. повинно не забувати ані на одну хвилину, що при поверненні на Україну треба в цьому напрямку заопікуватись і потребами нової університетської молоді, яка примушена буде звертатись в задоволенні цієї потреби до російських чи якихось інших джерел, з погляду державно-українського неодповідних і тенденційних.

Не маємо майже жодної перекладної літератури з обсягу міжнародного права; не маємо головних мирових трактатів в перекладі на українську мову і в виданнях для широкого вжитку; не маємо українських підруч-

ників по міжнародному праву; не маємо, нарешті, науково опрацьованої історії міжнародних зносин України в минулому, за часів князівства чи пізніш — гетьманів, тоді як без знання цієї історії не можемо вірно провадити і творити новітню нашу історію, щодо міжнародних її авспіцій.

Тим часом все це треба мати, бо того вимагають інтереси державні і вірне розуміння нами тих обов'язків, що їх ми повинні виконати, аби не засудили нас молодші покоління за нашу недалекозорість та політично-державну нашу обмеженість. Не думаю я, щоб хтось поважно міг думати, що з Міністерства Закордонних Справ я хотів би, накидаючи йому такі завдання, творити історико-політичний чи науково-видавничий інститут. Я хочу, щоб М. З. Спр. вірно розуміло свої обов'язки, змісту яких я не можу вичерпати одним тільки виконанням з його боку адміністративно-державних функцій. В порушених справах воно повинно виявити творчу ініціативу, викликати її серед певних кругів і окремих осіб, направивши її по певному напрямку, нами, Міністерством, офіційно чи неофіційно (значення не має) обміркованому і опрацьованому. А маючи у себе такого компетентного з наукового боку знавця міжнародного права, як проф. Ейхельман, воно може поставлене мною йому завдання перевести в життя не кустарно, а солідно науково. Коли б, скажемо, така програма літературно-наукових праць з обсягу міжнародного права, міжнародних відносин, українсько-міжнародних стосунків була уложена і оголошена в «Укр. Триб.» та в інших українських виданнях, то, будьте певні, що знайшлися б серед нашої еміграції і в Польщі, і далі за кордоном і перекладчики, і самостійні автори, які охоче відгукнулися б на заклик і чимало зробити б могли, і то за порівнюючи короткий час, в справі збільшення української літературної продукції — власне, тої галузі її, яка так повинна цікавити Міністерство Закордонних Справ і значення котрої з державне широкого погляду ми тепер вже повинні належно зрозуміти. Думаю я, що й видавці для таких праць — чи оригінальних, чи перекладних — могли б знайтись, бо рахувалися вони б з попитом на таку літературу чи то тепер, чи в ближчому майбутньому, а значить, і витратити певні суми на це не лякалися б!

Виконавши це завдання, ми тим самим виконали б один із обов'язків нашого покоління перед нашою державною справою і нашим громадянством, допомагаючи йому вчитись, більше знати, а значить, і виховуватись, себто роблячи те, що повинна робити кожна, вірно розуміюча своє завдання, державна влада.

Прошу мене повідомити про Ваші заходи в порушеній справі, а провізорично-опрацьовану програму, дотичну неї, прислати мені раніш для ознайомлення».

Діяльність, про яку писав С. В. Петлюра, справді, була необхідною і важливою, але все ж таки не вона мала бути основною роботою зовнішньо-політичного відомства. Міністр розумів, що практичної користі від подібних дій МЗС годі очікувати, а провал рейду генерала Ю. Тютюнника означав, що радянська влада встановлена в Україні «всерйоз і надовго». Як глибоко моральний політик А. В. Ніковський не хотів більше витрачати державні кошти й у 1922 р. пішов у відставку. Найкраще охарактеризувати діяльність А. В. Ніковського на чолі екзильного МЗС можна його власними словами: «...всупереч обставинам та легковажному політиканству високо

тримали прапор святого обов'язку, свідомої та доброї волі служіння нашій милій Вітчизні».

Колишній глава дипломатичної служби (повертається до творчої діяльності, але не відходить остаточно від політики. Він очолює спеціальну комісію з підготовки проекту нової української конституції. Діяльність комісії була вельми насиченою. У її роботі брали участь авторитетні вчені-правознавці, які залишили значну кількість фундаментальних напрацювань у сфері конституційного права.

Поступово А. В. Ніковського дедалі більше охоплює туга за Україною. Він зовсім відходить від політики й працює над перекладами зарубіжної літератури та філологічними дослідженнями. Врешті-решт, у 1924 р. він повертається з еміграції в Радянську Україну. На відміну від багатьох ре-емігрантів, А. В. Ніковський не робив при цьому ніяких політичних заяв. Таким чином, не можна стверджувати, що колишній міністр закордонних справ УНР «перейшов на радянську платформу», хоча, можливо, й повірив у тимчасову зовнішню лібералізацію режиму. Після повернення на Батьківщину він працює в історико-філологічному відділенні ВУАН і продовжує перекладацьку справу. Кілька його перекладів, зокрема творів Вільяма Шекспіра, Миколи Гоголя, Джека Лондона, було видано, і їхня висока літературна цінність не викликає сумніву. Крім того, А. В. Ніковський складає один із найкращих на той час українсько-російських словників. Колишня політична діяльність А. В. Ніковського стала причиною пильної уваги до нього ДПУ. У 1930 р. його заарештовують у фальсифікованій справі Спілки визволення України, про яку ще тоді казали в народі «музика ГПУ, опера СВУ». Людину, яка останні роки прожила в «вежі зі слонової кістки», зробили одним із керівників мережі терористичних груп, що разом з іноземними розвідками нібито планували повалення радянської влади. А. В. Ніковському згадали все — й переговори з бароном П. М. Врангелем, і плідну роботу в МЗС, і дружбу з С. О. Єфремовим. Режисери процесу передбачили, що А. В. Ніковський після повалення радянської влади знову повинен був очолити зовнішньополітичне відомство. Про це свідчить такий фрагмент стенограми судового засідання:

«Прокурор. Коли ви повернулися, то де ви знайшли ґрунт для праці з буржуазним елементом в Академії Наук. Знайшли так?

Ніковський. Так.

Прокурор. У видавництвах, так?

Ніковський. Так.

Прокурор. В наукових установах, так?

Ніковський. Так.

Прокурор. З особами, які з вами приймали участь в боротьбі проти радянської влади, так?

Ніковський. Так.

Прокурор. А ви приймали участь... так?

Ніковський. Так.

Прокурор. А як ви тепер ставитеся до ворожої вам (курсив мій. У питанні уже міститься відповідь. — Д. Т.) радянської влади?

Ніковський. Я, власно, коли переконався, що ідеологічно влада не йде всупереч моїм переконанням, я ставлюся ліберально.

Прокурор. Останнє моє запитання. Програма вашої партії передбачає встановлення приватної власності?

Ніковський. Так.

Прокурор. Себто, як обжалований Єфремов казав, що демократія і військова тверда влада — так?

Ніковський. Так.

Прокурор. Дорогу батьківщину віддати в руки закордонним капіталам. Так?

Ніковський. Так.

Прокурор. Чи казали ви, коли вам пропонували бути міністром закордонних справ, що ви воліли б бути міністром внутрішніх справ?

Ніковський. Про це лише випадково зайшла розмова, і на нараді це питання не обговорювалося і я, дійсно казав, що волів би бути міністром внутрішніх справ.

Прокурор. Програма Визволення України стояла на реставрації капіталістичного ладу. Так?

Ніковський. Так.

Прокурор. Або, як казав Єфремов, європейської держави, так?

Ніковський. Так.

Прокурор. Чи відомо вам було про різні орієнтації та договори з Доном, Кубанью та Польщею. Так?

Ніковський. Так.

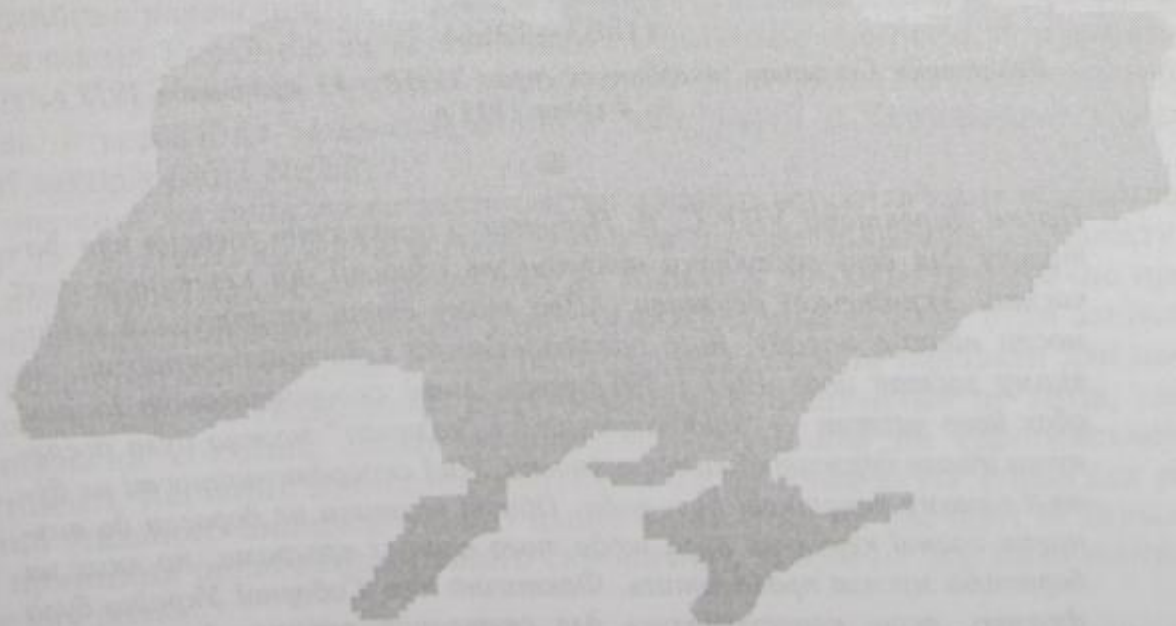
Прокурор. Сидючи на лаві обжалованих, стояли за фактичне порабощення селян і робітників та за владу УНР, так?

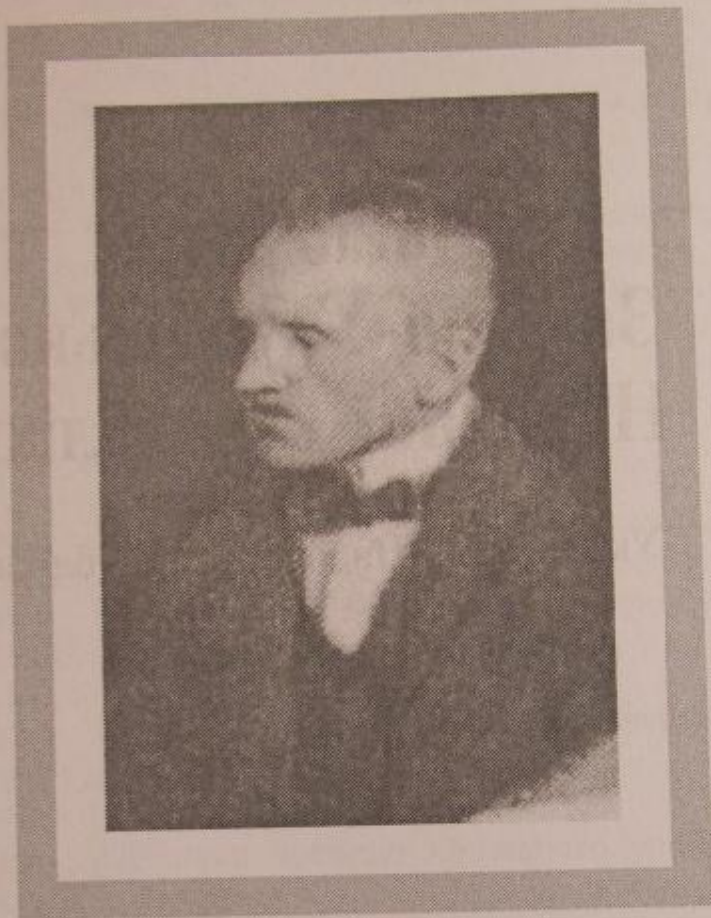
Ніковський. Так».

Республіканське ДПУ таки зробило нещасного ученого й літератора одним із лідерів СВУ. Навіть його повернення з еміграції стало обтяжливою обставиною. В обвинувальному судовому вирокі було написано, що А. В. Ніковський повернувся на Батьківщину для «утворення в його особі тривкого моста між внутрішніми контрреволюційними елементами і закордонною еміграцією», й він «розпочав енергійну популяризацію в київських антирадянських колах діяльності петлюрівської еміграції».

А. В. Ніковського було засуджено до десятирічного ув'язнення, яке він відбував у Соловецькому концтаборі. На свободу вийшов у 1940 р. й приїхав у Ленінград, де жила його донька. Але «друга столиця» була категорично заборонена для проживання звільненим із таборів. Можна висловити припущення, що НКВС хотіло використати у своїх цілях великі закордонні зв'язки колишнього міністра закордонних справ і тому дало дозвіл. А з початком Другої світової війни радянській спецслужбі було вже не до багатих політичних комбінацій з використанням українського фактора. Взимку 1942 р. А. В. Ніковський помер від голоду в блокадному місті й був похований разом з іншими ленінградцями у братській могилі на Пескарівському кладовищі. Так трагічно закінчився життєвий шлях видатного українського державного й культурного діяча, який зберіг свій патріотизм і любов до рідної країни в часи найтяжчих випробувань...

**Дипломатія
Західно-Української
Народної Республіки
(Західної області
Української Народної Республіки)**

ПАНЕЙКО
Василь Лукич
(1883—1956)

*Державний Секретар закордонних справ ЗУНР з 11 листопада 1918 р.
до 4 січня 1919 р.*

Голова Директорії УНР С. В. Петлюра з прикрістю говорив про фатальну для долі республіки відсутність єдності дій керівників двох частин Української держави: «При тому стані національної свідомості нашого народу, його організованості і дисциплінованості, на якому застав його 1917 і 1918 роки, лише скоординованою акцією обох його частин — «наддніпрянців» і «галичан» можна було досягнути ідеалу державної самостійності. Цієї скоординованості не було в самому початковій боротьбі. Обидві частини не доросли до визнання єдиної керуючої волі, щодо того плану і програми, по яких ця боротьба мусила провадитись. Фактично ідея Соборної України була фразою, якою користувались для святочних промов, декларацій і з якої не уміли і не хотіли витягти обов'язуючих логічних наслід-

ків». Ця трагічна обставина того сповненого драматизмом часу сповна відбилася й на долі засновника дипломатичної служби ЗУНР В. Л. Панейка...

Народився В. Л. Панейко 1883 р. в селі Золочівщина на Галичині. Його батько був доволі заможним селянином і мав змогу платити за навчання сина, який з малих років виявляв великі здібності.

Ще під час навчання в гімназії юнак брав активну участь в українському національно-визвольному русі. Цю патріотичну діяльність він продовжує й під час навчання на юридичному факультеті Львівського університету.

Після отримання фаху юриста надалі основна діяльність В. Л. Панейка була зосереджена на редакційно-видавничій роботі в українській пресі. Він випускав журнал «Молода Україна» (1905), щоденну газету «Діло» (1912—1918), був одним із видавців надзвичайно авторитетного в широких колах української інтелігенції «Літературно-наукового вісника». Важливо також наголосити, що майбутній керівник дипломатичної служби ЗУНР входив до редколегії газети німецькою мовою «Український кореспондент», що розповсюджувалась у багатьох західноєвропейських країнах. У цих друкованих виданнях В. Л. Панейко наполегливо проводив ідею здобуття українським народом права на визначення своєї долі. Що стосується політичних симпатій, то талановитий журналіст був членом провідної державницької сили в Західній Україні — Української Національно-Демократичної партії (УНДП), де його досить швидко обрали до вищого партійного керівництва.

У 1918 р. В. Л. Панейко як один із засновників ЗУНР опікується формуванням органів її державного управління. 11 листопада 1918 р. його призначають Державним Секретарем закордонних справ ЗУНР. Цю високу посаду В. Л. Панейко обійняв, найвірогідніше, за допомоги фактичного голови уряду й однопартійця по УНДП Л. М. Цегельського, з яким у нього були спільні погляди на майбутній зовнішньополітичний курс ЗУНР. На його глибоке переконання, ключовими мали стати два елементи: об'єднання з Великою Україною та встановлення офіційних відносин із державами Антанти. Саме на це й була спрямована вся подальша дипломатична діяльність керівника західноукраїнської дипломатії в Державному Секретаріаті закордонних справ.

У перший же день свого керівництва зовнішньополітичним відомством ЗУНР В. Л. Панейко намагається залучити до врегулювання конфлікту з Польщею американського президента В. Вільсона, що було безперечно правильним дипломатичним ходом. Сполучені Штати на той час були зацікавлені розширити свій вплив у Європі, й галицькі справи надавали для цього можливість. За Польщею стояла Франція, й Вашингтон не хотів, щоб французький союзник ставав абсолютним тегемоном на європейському континенті. Керівник зовнішньополітичного відомства ЗУНР обрав для реалізації згаданого дипломатичного плану посилення на висунуті В. Вільсоном принципи щодо національного самовизначення, й це теж мало відіграти певну роль.

Керівник галицької дипломатії розраховував, що керівництво Сполучених Штатів утрутиться в події та уживе політичних заходів для зупинення

агресії Варшави. На ім'я президента США було надіслано дипломатичну ноту (у складанні якої брав участь і безпосередньо В. Л. Панейко) такого змісту:

В. Л. Панейко (крайній справа у першому ряду) серед членів Загальної Української Ради (Відень, 1915 р.)

«Утворивши державу 19 жовтня 1918 р. у Львові, ми визначали границю цієї держави тільки провізорично, очікуючи Вашого рішення, Пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був заселений українцями в переважаючій більшості, і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях, Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках...»

Крім того, в ноті було висловлено прохання до США виступити посередником у врегулюванні українсько-польського збройного конфлікту. Одночасно з нотою В. Л. Панейко вживає заходів щодо залучення лобістських можливостей української діаспори в Америці, яка відразу почала активні виступи на підтримку ЗУНР.

Проте надії на підтримку Вашингтона не виправдались: В. Вільсон вирішив не втручатися в українсько-польський конфлікт. Попри це не можна не помітити активності та ініціативності дипломатичних дій В. Л. Панейка, що проявились із самого початку його державної діяльності.

Ще одну можливість досягнення взаєморозуміння з державами Антанти керівник Державного Секретаріату закордонних справ намагався використати, коли 18 листопада 1918 р. до Львова прибув уповноважений керівництва Антанти, член французької місії у Румунії лейтенант Віллем. Антантівський представник провів переговори з представниками Польського Комітету Народового та керівництвом ЗУНР, які закінчилися цілковитою дипломатичною поразкою української делегації. Лейтенант Віллем відмовився навіть обговорювати питання про визнання ЗУНР, тоді як Польща уже була визнана Антантою де-юре. У подальшому також жодного зрушення в питанні визнання ЗУНР державами Антанти досягнуто не було.

Не менш важливим, а на якийсь час і більш успішним, напрямом діяльності В. Л. Панейка та всього уряду ЗУНР було входження до її складу

території Закарпатської України, що викликало різку протидію Угорщини. 30 грудня 1918 р. в Будапешті відбулися переговори з цього питання між представниками Державного Секретаріату закордонних справ ЗУНР та Угорщини. Угорська сторона вимагала від західноукраїнських дипломатів відмови від Закарпаття, але ті не відійшли від своєї принципової позиції: це питання має бути вирішене плебісцитом під нейтральним наглядом і затверджене Паризькою мирною конференцією.

Підтримка закарпатських українців із боку ЗУНР та особисто глави західноукраїнської дипломатії зробила можливим у подальшому виникнення наприкінці січня 1919 р. на території Закарпаття так званої Гуцульської Республіки. 21 січня 1919 р. у Хусті 420 делегатів Всекарпатського конгресу прийняли ухвалу про приєднання до Великої України:

«1. Всенародні збори угорських Русинів-Українців з дня 21 січня 1919 року висказують зеднання всіх Русинів-Українців з комітатів: Мараморош, Спиш, Абатуторна й прилучення Русинами-Українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова Держава при виконванні цієї злуки узглядила положення цих Русинів-Українців. Для того всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, бо постає без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повище рішення збори постановляють, що руський народ не пошле своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені Русинами-Українцями на Угорщині й щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчевих відносин, поживно.

4. Всенародні збори вітають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Румунів, Поляків і Німців.

5. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українського народу Центральну Народню Раду зі ста членів й уповажнюють її заступати Русинів на Угорщині все й всюди, де цього потрібно, проти всіх інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне...»

Політичну лінію В. Л. Панейка на об'єднання всіх українських земель пізніше продовжив його наступник у зовнішньополітичному відомстві Л. М. Цегельський, про що йтиметься далі.

Поряд із висуненням стратегічно важливих зовнішньополітичних ініціатив активно розбудовувалась і сама дипломатична служба ЗУНР. Було відкрито посольства у Києві (діяло до 22 січня 1919 р., тобто до проголошення Злуки), Празі (відкрилося 18 грудня 1918 р.), Відні та Будапешті. У своїй діяльності В. Л. Панейко, як правило, знаходив найоптимальніші кадрові рішення, й усі керівники дипломатичних місій ЗУНР, призначені за його пропозицією, працювали наполегливо та ефективно. Наприклад, послом в Австрію був призначений уже згадуваний М. Василько, який тривалий час був депутатом австрійського парламенту й мав сильні позиції серед місцевих владних еліт. Очолюване ним посольство стало одним із найактивніших у дипломатичній службі ЗУНР — ЗО УНР, і його досягнення значно виходили за межі двосторонніх відносин. Так, у Відні під егідою

посольства ЗУНР — ЗО УНР діяла Українська пресова служба (УПС), що розповсюджувала об'єктивну інформацію для європейських засобів масової інформації про агресію Польщі проти Західної України.

Найбільшою заслугою В. Л. Панейка як державного діяча й дипломата є започаткування контактів із представниками Великої України, що привели в січні 1919 р. до історичної Злуки УНР та ЗУНР. Ще на початку листопада 1918 р. делегація ЗУНР зустрілась у Києві з гетьманом П. П. Скоропадським, і той пообіцяв передати ЗУНР 2 мільйони американських доларів, ескадрилью аеропланів, кілька вагонів військової амуніції, а також відпустити до Галичини курінь січових стрільців. Також із Києва до Львова була послана надзвичайна дипломатична місія на чолі з О. Х. Саліковським, який пізніше був послом УНР у Латвійській Республіці.

Одночасно В. Л. Панейко передбачливо налагодив контакти й із антигетьманською опозицією, що невдовзі опиниться при владі. 1 грудня 1918 р. у Фастові після звернення Ради Державних Секретарів ЗУНР укладається так званий передвступний договір між Радою Державних секретарів ЗУНР та Директорією УНР про майбутнє об'єднання УНР та ЗУНР у єдину соборну державу. В. К. Винниченко у своїх спогадах визнає, що ініціатива об'єднання йшла саме від керівництва ЗУНР, а не від Директорії:

«Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас (які особливо настоювали проти нехиті буржуазних галицьких політиків до об'єднання), що український народ по обидві боки Збручу має бути навіки однині злитий в одне ціле й разом боротись за свою долю, яка б вона далі не була. Остаточне вирішення цієї згоди мало статися по взяттю Київа».

У цьому фрагменті не можна не помітити й деякої ідеологічної ангажованості голови Директорії. Незрозуміло, про яку «нехить» може взагалі йти мова, коли всі пропозиції щодо об'єднання готувалися саме Державним Секретаріатом у закордонних справах ЗУНР.

3 січня 1919 р. укладений договір одноголосно затверджується УНРадою, й керівництво ЗУНР цілком слушно вважало, що в новій об'єднаній Українській державі буде створене й спільне зовнішньополітичне відомство. Виходячи з цього, було прийнято рішення про направлення найдосвідченішого на той час західноукраїнського дипломата В. Л. Панейка керівником делегації ЗУНР — ЗО УНР на Паризьку мирну конференцію, а Державний секретаріат закордонних справ готувався до ліквідації... Проте політичні події дуже швидко показали, що про спільне міністерство закордонних справ було говорити зарано, й уже в березні 1919 р. наступником В. Л. Панейка в західноукраїнській дипломатичній службі стає Л. М. Цельський.

Директорія одночасно призначає В. Л. Панейка заступником голови делегації УНР у Парижі, яку спочатку очолював Г. Сидоренко, а з кінця серпня 1919 р. — граф М. Тишкевич. Незважаючи на те, що до делегації УНР входили авторитетні українські дипломати, зокрема перший міністр закордонних справ УНР О. Я. Шульгин, роль В. Л. Панейка на першому етапі його діяльності в Парижі була досить значною. Він особисто визначав лінію протидії анексіоністським планам польського й румунського керівництва,

докладав великих зусиль для налагодження взаємодії зі впливовими колами української діаспори Сполучених Штатів і Канади. Наприклад, не чекаючи вказівки керівництва з України, голова делегації ЗУНР — ЗО УНР протестує проти закріплення у Сен-Жерменському мирному договорі анексії Бухарестом буковинських земель. В. Л. Панейко, звичайно, розумів, що практичних наслідків цей протест дати не може, бо Румунія дістала підтримку своєї політики у французького керівництва, проте було принципово важливо засвідчити перед світовою громадськістю, що Українська держава не погодиться на жодні компроміси шляхом утрати частини національної території. Якщо для УНР ішла мова про втрату лише частини території, то для ЗУНР — ЗО УНР поставало питання державного існування в цілому. Майбутні події показали, що побоювання В. Л. Панейка були зовсім небезпідставні, й керівництво УНР за рахунок території Західної України уклало союз із Польщею.

Потрібно наголосити, що направлення В. Л. Панейка в Париж яскраво продемонструвало те, яку увагу приділяло керівництво ЗУНР проблемі порозуміння з Антантою. До останнього жевріла іскра надії, що з її допомогою все ж таки буде зупинена польська агресія. Справді, завдяки постійному тискові української делегації керівний орган Паризької конференції — Найвища Рада створила низку комісій для врегулювання українсько-польського конфлікту, а 19 березня 1919 р. взяла на себе посередницьку роль у врегулюванні конфлікту й запропонувала умови встановлення перемир'я між сторонами. Але польське керівництво відмовлялося йти на будь-які поступки. Варшава мотивувала свої дії тим, що наслідком цього стане внутрішньополітична криза у Польщі, яка зробить можливим захоплення її більшовиками. В. Вільсон виступив із цього приводу з наступною заявою, що відображала спільну на той час позицію всіх держав Антанти:

«Ми маємо вибрати між двома політиками: необхідно або поступитися в певних пунктах польській громадській думці, щоб забезпечити збереження при владі Падеревського (Ігнаці Ян Падеревський був прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Польщі. — Д. Т.), який має нашу довіру, або твердо дотримуватися принципів, які ми проголосили. Повна непримиренність із нашого боку буде мати результатом революцію в Польщі».

На основі цієї заяви 25 червня 1919 р. Найвища Рада прийняла ухвалу щодо уповноваження Польщі продовжувати наступ на українській території до річки Збруч — колишнього кордону між Австро-Угорською та Російською імперіями, що означало повну ліквідацію державного існування ЗУНР — ЗО УНР.

Після різкого посилення напруги між урядами УНР та ЗУНР — ЗО УНР В. Л. Панейко, за наказом західноукраїнського керівництва, наприкінці липня 1919 р. виходить зі складу делегації УНР і очолює вже окрему галицьку делегацію. Ще до ліквідації єдиної української делегації її діяльністю керували фактично два центри. У травні 1919 р. В. Л. Панейко заснував у Парижі окреме бюро, яке намагалося проводити переговори з представниками держав Антанти щодо питання Західної України. Однак його діяльність не дала позитивних результатів — у середині липня 1919 р.

керівництво Антанти остаточно вирішує для себе українське питання. Вся українська територія до лінії Збруча передається Польщі, а передумовою будь-яких переговорів із УНР висувається умова досягнення нею згоди з Верховним Правителем Росії адміралом Олександром Колчаком, який непохитно стояв на позиціях відновлення Російської держави в кордонах колишньої імперії.

В. Л. Панейко був беззаперечним прихильником державної єдності і докладав великих зусиль для збереження єдиного представництва України на конференції. Проте відносини між урядами УНР та УНР — ЗО УНР дійшли до тієї межі, що він уже не міг уплинути на ситуацію. Уряд УНР вважав, що своєю відмовою від західноукраїнських земель він зможе зберегти державну незалежність України й намагався використати західноукраїнське питання як предмет торгу в переговорному процесі з державами Антанти, передусім із Францією та її основним східноєвропейським протезе — Польщею. Це була хибна й неефективна стратегічна лінія. Єдиним, що може хоч якоюсь мірою пояснити поведінку можновладців УНР, є те, що вони й справді не мали жодних реальних сил для захисту державного суверенітету та територіальної цілісності країни.

Унаслідок фактичного розриву із УНР й західноукраїнські дипломати, у свою чергу, вдавалися до кроків, що мали на меті через тимчасовий незалежний статус Західної України зберегти галицькі землі від польської окупації. Передусім це стосується спільної пропозиції В. Л. Панейка та М. М. Лозинського щодо нейтрального статусу Східної Галичини під можливим протекторатом Ліги Націй. Однак цей план так і не став предметом практичного обговорення й залишився без жодних практичних наслідків. Інший варіант розглядав можливість введення на територію Східної Галичини чехословацьких військ і, можливо, якоїсь форми конфедерації з ЧСР. Потрібно зауважити, що цей план було вироблено за згоди Директорії УНР, яка не могла власними силами захистити територіальну цілісність країни. Але празьке керівництво не пішло на неминучу в такому разі конфронтацію з Польщею, й переговори з чехословаками у Парижі не дали результату.

Професійна зовнішньополітична діяльність В. Л. Панейка та його авторитет серед представників держав Антанти викликали роздратування серед деяких високих посадовців УНР, що вважали це небезпечним для своєї політики. Незважаючи на відсутність офіційного визнання, контакти з В. Л. Панейком підтримували представники багатьох делегацій держав Антанти. Він сам про це писав так:

«Англіїці і американці не підтримують, щоправда, офіціальних зносин з делегацією, однак через окремих референтів досить пильно збирають у наших матеріали і звістки, та й радо роблять знайомства».

Неодноразово робилися спроби дискредитувати голову делегацію ЗУНР — ЗО УНР звинуваченнями ледь не в антидержавній діяльності. Наприклад, голова РНМ І. П. Мазепа на підставі інформації дипломатів МЗС стверджував, що саме В. Л. Панейко був причиною військових поразок Директорії:

«...фатальну роль зіграв своїми інформаціями і пропагандой з закордону член зах.-укр. Делегації в Парижі В. Панейко. Без перебільшення

можна сказати, що, своєю злочинною антисамостійницькою діяльністю, він був в вищій мірі причиною тих подій, що невдовзі відбулися на нашому фронті».

На якомусь етапі дипломатична діяльність В. Л. Панейка й справді знає суттєвої трансформації. М. М. Лозинський так характеризував позицію В. Л. Панейка в українській делегації:

«Зараз по приїзді нашої Комісії накинувся на нас урядовець п. Панейка, п. професор д-р Степан Томашівський, за саму назву "Західна Область Української Народної Республіки" в наших документах. "Ми тут усіх зусиль докладаємо, щоб переконати Мирову Конференцію, що ми тут є окрема Західно-Українська Республіка, а ви тут приходите з тим ідіотизмом", — були його слова. І в сих словах містилася вірна характеристика всеї діяльності п.п. Панейка і Томашівського.

Ціла акція п. Панейка в цілі рятунку Східної Галичини від Польщі полягала на доказуванні, що Східна Галичина не є частиною Української Народної Республіки, тільки щось окреме від неї.

Представникам Держав Антанти він доказував, що тільки Східна Галичина доросла до державного життя і тільки вона з усіх українських земель не є заражена большевизмом, отже тільки з неї можна утворити базу протибольшевицької акції. Сим надіявся він досягнути признання Державного Секретаріату як самостійного уряду Східної Галичини, а коли ся надія завела, бодай нейтралізації Східної Галичини під протекторатом антанти (нагадаємо, що цей план було погоджено з Директорією УНР. — Д. Т.).

В дипломатизуванні з Поляками він так само клав головний натиск на окреме державно-правне становище Східної Галичини, числячи, що сим швидше заставить поляків згодитися на перемир'я, а опісля на невтралізацію, бо ім остання надія, що коли Східна Галичина буде чимсь окремим від Української Народної Республіки, то легше може ввійти в якусь комбінацію з Польшею.

І в кінці в дипломатизуванні з російською групою Сазонов-Маклаков-Чайковський, щоб заставити її виступити в обороні Східної Галичини як "руської землі", також клав натиск на те що галичани не такі фанатичні самостійники як українці, що з Галичанами росіяни можуть зговоритися.

Скрізь шукав п. Панейко рятунку для Східної Галичини, навіть в операції з галицькими москвофілами, а тільки не в єдності з цілою Україною. І сим власне губив Східну Галичину. Бо коли представник уряду Східної Галичини з найбільшим натиском заявляв, що Східна Галичина, се щось окреме від України, то сим самим насував і справдував думку, що долю Східної Галичини можна порішити окремо від долі України. І мирова конференція порішила її окремо, — так, як се її видавалося зі становища її інтересів найдочільніше.

Я не кажу, що се рішення було вислідом тільки політики п. Панейка; ні, навіть найідеальніша зі становища державної єдності і самостійності України політика п. Панейка не була би мабуть відвернула того рішення. Але політика п. Панейка була моральним ударом для нас самих і оруж'ям для наших ворогів.

Що сею політикою покористовувалися поляки, щоб дістати Східну Галичину, можна бути певним. «Адже вони самі відділяються від України!» — мусив бути їх аргумент. Та хто знає, чи політикою п. Панейка не покористувалися поляки також в тій цілі, щоб підготовити декларацію Варшавської Місії Української Народної Республіки з 2 грудня 1919. «Галичина мовляв — усе одно від вас відділяється, чого-ж ви будете обороняти її зі шкодою для себе, для Придніпрянщини?» І в результаті мали аргумент: «Галичина не хоче України, Україна не хоче Галичини, отже кому віддати Галичину, як не Польщі?»

В самій Делегації п. Панейко поставив справу так, що політика в справі Східної Галичини належить виключно до нього, до тої міри, що Делегація не тільки не має права співрішати, але навіть радити, а навіть і знати, що він робить у сій справі. А що наша Комісія була солідарною частю Делегації, то й перед нею п. Панейко закривав свою політику в справі Східної Галичини як найбільшою тайною.

Та рівночасно п. Панейко як віце-президент Делегації Української Народної Республіки, уважав себе в праві вести політику від імені цілої України, тільки також в тайні перед Делегацією Української Народної Республіки і протилежну тій лінії, яку на основі мандату Директорії була обов'язана вести Делегація. Бо коли основою політики Директорії була державна самостійність України, п. Панейко, користуючися становищем віце-президента Делегації Української Народної Республіки, вів політику, яка в кінці завела його під прапор Денікіна, під яким він, об'єднавшись з обмосковленими ренегатами Придніпрянщини і галицькими москвофілами проголосив від імені цілої України програму «з'єднання України з сильною Росією на основах федерації».

Можна погодитися з М. М. Лозинським, що В. Л. Панейко відійшов від своєї старої патріотичної позиції, й теза про державну незалежність Західної України уже перестала бути для нього тактичним маневром. Так, наприкінці 1919 р. він створює в Парижі «Український Національний Комітет» (УНК), що мав тісний зв'язок із денікінськими дипломатичними представниками. Проте якогось практичного значення діяльність УНК не мала — на цей час війська ЗСПР зазнавали поразки, й розвиток ситуації в Україні визначали уже зовсім інші чинники.

Безперечно, така діяльність В. Л. Панейка завдала відчутної моральної шкоди українській дипломатії. Показовим є й те, що колишній керівник Державного Секретаріату закордонних справ намагався теоретично обґрунтувати згаданий зовнішньополітичний маневр, вибудовуючи на ньому цілу політичну концепцію. Дійшло навіть до того, що В. Л. Панейко, розвиваючи свою сепаратну діяльність, припустився серйозних фінансових зловживань. Чого варте, наприклад, таке звинувачення деяких емігрантських діячів із Праги:

«Д. В. Панейко, член Української Соборної Делегації на Мирову Конференцію в Парижі, одержавши з надніпрянської каси аванс у Швейцарії 30.000 шв. Франків і в Парижі 62.000 франц. Франків, а далі, одержуючи з того самого джерела по 5.000 фр. місячно й беручи собі крім того ще по 2.000 фр. (гроші на утримання делегації давав уряд УНР з Великої

України), місячно на службові витрати, розвинув роботу проти Надніпрянців та Галичан-Соборників і д. Томашівським організував для цього таємне бюро в Парижі. Для розсилки пакетів вони користувалися печаткою, що її Делегація дала Дідушкові знищити, але печатка пропала з його шафи. По розкритті цієї роботи Панейка і Томашівського, Делегація 3 серпня 1919 р. постановила: визнати сепаратну роботу Панейка і Томашівського недопустимою, бюро ліквідувати, печатку одібрати і знищити, а видатки Панейка на бюро вважати незаконними. Це викликало дальші розсліди. Виявилось, що Панейко навязав зносини й переговори з Маклаковим, Сазоновим, Марковим та Денікінцями, що напали на Україну, плюндрували її й нищили людність, намагаючися знищити її свободу, державність і самостійність. В. Панейко так звязався з ними, що денікінці стали одверто ходити до нього в помешкання Делегації, поки їх звідти не випроваджено».

В українській емігрантській пресі проти В. Л. Панейка неодноразово вмішувалися компрометуючі матеріали. Однак поряд із справедливим засудженням його зовнішньополітичної діяльності в Парижі не можна не помітити й іншого. В. Л. Панейко що далі, то виразніше в описах деяких українських мемуаристів ставав «цапом-відбувайлом» за всі зовнішньополітичні поразки УНР, і це, звісно, надто перебільшувало його вплив на перебіг міжнародних подій. Наприклад, главу західноукраїнської делегації постійно звинувачували в контактах із представниками ЗСПР, хоча такі ж переговори з денікінцями проводила й дипломатія Директорії. Його політичні противники використовували й те, що західноукраїнський дипломат відкрито виступив проти справді необміркованого рішення Директорії офіційно оголосити війну ЗСПР. В. Л. Панейко свою позицію аргументував таким чином:

«Англія, котра, як самі знаєте, взялася тепер надобре порядкування справданької Росії, — по проголошенню війни Петлюрою проти Денікіна не тільки махнула рукою на нас, а активно проти нас звернулася. Помисл, аби Румунією і Польщею неутралізувати політику Англії, дає вже свої овочі. Тепер вже не говориться не тільки про самостійність або федерацію, але навіть про автономію. А нині дізнався я, що Румунія і Польща одержали приказ блокувати Україну Петлюри нарівні з большевицькою Росією. Прошу подумати, що таке рішення означає! В дорозі Базаель—Цюріх і потім (листами з Відня до Петрушевича) я — тоді був послідній час! — пробував переконати найповажніші наші особи політичні про конечність глянути правді в очі і не пускатись на румунсько-польську стежку. Мені не вдалося, а нині події здійснюють усі мої сумні побоювання».

Негативна інформація, яка вмішувалась в емігрантській пресі протягом багатьох років, не могла не зашкодити репутації В. Л. Панейка.

Поряд із уже зазначеними негативними сторонами дипломатичної діяльності В. Л. Панейка, низка його ініціатив відповідала загальноукраїнським інтересам. Він докладає всіх можливих зусиль, щоб домогтися розгляду питання агресії Польщі проти Західної України керівними органами Паризької конференції — «Радою чотирьох», до якої входили прем'єр-міністр Франції Жорж Клемансо, прем'єр-міністр Великої Британії Девід

Ллойд-Джордж, президент США Вудро Вільсон та прем'єр-міністр Італії Віктор-Емануїл Орландо, та «Радою десяти», членами якої були всі названі вище державні лідери, прем'єр-міністр Японії та міністри закордонних справ цих країн. Деяких зрушень В. Л. Панейку вдалося досягти в плані проведення негласних політичних консультацій зі згаданої ключової проблеми, але зі зрозумілих причин стратегічного прориву так і не сталося. Генерал М. В. Омелянович-Павленко з цього приводу писав:

«Хоч як не пристрасним було відношення до нашого діла комісії ген. Бертельмі, всеж Державний Секретаріат робив ще одну спробу порозумітися з Антантою. Це вже був більше заклик до гуманності найвищого у той час трибуналу, що в основу своїх рішень офіційно поклав чотирнадцять пунктів Вільсона. Збірник нот, який лишила нам по собі наша презентація у Парижі (інж. Сидоренко та др. Панейко), дає нам багатий матеріал, що висвітлює тодішні дипломатичні способи поступовання».

Однак потрібно зазначити, що вдалося досягти хоч і не активної, але все ж таки реальної підтримки Сполучених Штатів. Це мало велике, головним чином, моральне значення для української справи. Після наполегливої роботи В. Л. Панейка з американськими дипломатами він одержав таку офіційну відповідь від керівника делегації Сполучених Штатів на Паризькій мирній конференції:

«Президент Вільсон одержав Вашу телеграму від 13 березня, в якій говориться про відносини між Україною та Польщею і про місію генерала Бертелемі. Президент хоче, щоб ви були певні, що він знає про ситуацію, що склалася і через те зараз буде на місці спеціальна союзницька місія, щоб повністю скласти уявлення про ситуацію. Президент упевнений, що до приїзду цієї місії, Україна втримається від військових дій, що відповідає і її інтересам. Президент сподівається, що Україна буде мати довіру у добру волю союзницьких урядів — установити задовільну угоду між Польщею й Україною і через справедливе рішення усунути конфлікти між двома народами».

Після укладення Варшавської мирної угоди та захоплення Польщею території Галичини В. Л. Панейко сформулював і висунув докладно розроблену геополітичну концепцію створення великої об'єднаної східноєвропейської федерації (за сучасною термінологією це, скоріше, можна визначити як єдиний економічний простір), в якій Україна разом з Галичиною була б у союзі з Росією та іншими східноєвропейськими державами. Цю концепцію він активно пропагував у пресі. На його гадку, таким чином було б значно ефективніше будувати економічні та політичні відносини з провідними країнами Західної Європи. Накреслена українським дипломатом геополітична доктрина, попри наявні, інколи дуже болісні суперечності між керманічами УНР та ЗУНР — ЗО УНР, розглядала Україну як єдину державу, політики якої мають об'єднати свої зусилля в ім'я цієї великої мети. Деякі концепції доктрини використовуються в сучасному процесі європейської інтеграції, що свідчить про масштабність мислення В. Л. Панейка, його вміння бачити історичну перспективу розвитку не тільки для України, а й для всього європейського континенту.

Одночасно з роботою над геополітичною концепцією колишній глава західноукраїнської дипломатії намагався й практично впливати на перебіг

подій навколо України на міжнародній арені. Використовуючи зв'язки в керівних дипломатичних колах держав Антанти, він робить спроби переконати їх, що визнання європейськими країнами державної незалежності України та надання їй допомоги в боротьбі з окупаційними військами відповідає інтересам усієї Європи. Тільки за умови існування сильної незалежної Української держави можлива справжня європейська стабільність. В умовах абсолютно пропольської позиції французького керівництва В. Л. Панейку не вдалося досягти успіху, але стратегічну лінію він обрав правильну.

З кінця 1920 р. В. Л. Панейко відходить від практичної політичної діяльності й починає працювати журналістом у кількох українських виданнях, що виходили у Франції. Як редактор «Діла» і впливового двотижневого журналу «Політика» в 1925 р. він деякий час перебував у Львові. Згодом повернувся до Франції і працював у Парижі закордонним кореспондентом «Діла». На початку 30-х років у В. Л. Панейка стався гучний конфлікт із ерцгерцогом Вільгельмом Габсбургом (який під ім'ям Василь Вишиваний претендував на зайняття «українського престолу»). У цей час у французькій столиці проходив скандальний судовий процес над близькою до В. Габсбурга француженкою Павлою Куйбою, яка звинувачувалась у фальшуванні грошових чеків. На суді вона заявила, що вчинила цей злочин із метою отримання коштів для монархічної пропаганди в Україні. Процес, таким чином, набув політичного забарвлення. Свідками на ньому виступали деякі відомі українські політичні діячі, у тому числі й В. Л. Панейко. У своїх свідченнях колишній керівник західноукраїнської дипломатії показав, що В. Габсбург використовував ідею українського монархізму для особистого збагачення. У кінцевому рахунку, паризький суд оголосив рішення про арешт В. Габсбурга, але той устиг сховатися в Австрії. У Відні він виступає з заявою, яка звинувачує В. Л. Панейка, що нібито судовий процес узагалі виник за його ініціативи, та прозоро натякає на «прорадянську» позицію колишнього керівника галицької дипломатії. Ця історія наробила багато галасу в колах української політичної еміграції, але більшість українських діячів негативно поставилися до безпідставних звинувачень ерцгерцога. До речі, українські монархісти досить скептично сприймали плани австрійського ерцгерцога. УСХД навіть виступив зі спеціальною заявою, де серед іншого було сказано:

«...У.С.Х.Д. ставлячись з повагою до ідеї Української Трудової Монархії і працюючи для її здійснення, віддає всі свої сили справі об'єднання і організації українського хліборобського класу і тому в персональній акції Полк. Василя Вишиваного ніякої участі не бере».

Наприкінці 30-х років стан здоров'я В. Л. Панейка значно погіршився, й він майже повністю віддаляється від політичної діяльності. З 1945 р. колишній Державний Секретар закордонних справ ЗУНР перебував на еміграції у США, звідки в 1955 р. переїхав до Венесуели, де проживала досить численна українська діаспора. Останній рік життя В. Л. Панейко тяжко хворів і 29 травня 1956 р. помер у столиці Венесуели — місті Каракасі. У його непростому, сповненому суперечностей, житті були як світлі, так і темні сторінки. Деякі дії В. Л. Панейка були адекватними зовнішньо-

політичній ситуації, інші об'єктивно шкодили національним інтересам України. Але в будь-якому разі саме він стояв біля витоків дипломатії ЗУНР — ЗО УНР, яка є невід'ємним складником дипломатичної історії України...

Маніфест Української Національної Ради від 5 листопада 1918 р.

«Український Народі!

Всенароднім зривом сотворив ти, Український Народ, на прадідній землі Осмомисла, Давида і Льва свою власну державу. Українська національна Рада в нашій старій столиці Львові взяла верховну державну власть у руки, а Український Нарід, всі його верстви, йдучи за її покликом, доховав сього з достойною подиву одчайдушністю в цілім нашім краю.

По пятьсот сімдесят і осьми літах неволі, упокоєння і наруги став Ти, Український Народ, знов сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном.

Пірвані кількасотлітні кайдани, розвалена довговічна тюрма і перед Тобою, Український Народ, відчиняється соняшний шлях до світлої народної будуччини.

Подвиг твій, се побіда правди над кривдою, волі над неволею, світла над тьмою, народоправства над олігархією, над поневоленнем більшості упривилейованою меншістю!

Український Народі!

В сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над бідними й економічно слабшими. В Українській Державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед проявом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім виборчім праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основними керманичами держави. Український парламент, що вибереться і збереться зараз як тільки край успокоїться, переведе справедливу земельну реформу, силою котрої земля великих дібр перейде на власність малоземельних і безземельних. Робітниче законодавство забезпечить робітникові 8-годинний день праці, дасть безпеку на старість і нездібність до праці і взагалі повну охорону праці.

Горожани!

Найважливіша задача теперішньої хвилі є закріпити і утримати те, що створено всенароднім зривом. Українські власті, горо-

жанські і військові, мають в цілім краї завести негайно лад, публічну безпечність і спокій. Про тих, хто не схотів би підчинитися наказам українських властей або робив би заколот, треба виступити з усією рішучістю.

Українці!

Утривлене Української народної держави не можливе без народного війська, народної армії. Сю армію мусимо зараз створити, й тому звиваємо всіх Українців ставитися в її лави.

Український Народе!

Переживаємо велику рокову хвилю. Будуємо будучність нашої землі. Лиш єдністю, карністю і напруженем усих сил народу можемо сю будову довести до щасливого кінця. Ніхто, хто є Українцем, не сміє відтянтися від великого діла, від жертви для щасливої будуччини Українських поколінь!

В ім'я сеї будуччини кличемо: Одностайно, однодушно, і з усією рішучістю вперед!

Слава Українській Державі!

Слава Українському Війську!

Слава Українському Народові!»

ТИМЧАСОВИЙ ОСНОВНИЙ ЗАКОН

про державну самостійність українських земель бувшої австро- угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 падолиста 1918.

Артикул I—Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1916 року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка.

Артикул II — Границі.

*Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільного етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мarmorош — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, *Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von K. K. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1 : 864.000.**

Артикул III — Державна суверенність

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV — Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосередньо тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю вдасть Українська Національна Рада і Державний Секретаріят.

Артикул V — Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печатъ має довкола гербу напис «Західно-Українська Народня Республіка».

**Т-ВО УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ У ПРАЗІ.
SPOLEK UKRAJINSKÝCH SPISOVATELŮ A ŽURNALISTŮ V PRAZE.
ASSOCIATION DES ÉCRIVAINS ET JOURNALISTES UKRAINIENS A PRAGUE.**

Товариство Українських Письменників і Журналістів у Празі, вислухавши в зв'язку зі статтею В. Панейка «Посл. Нов», з 31. березня 1935-р., ч. 5120/, доклад члена Товариства С. Шелухина про діяльність д. Панейка в 1919.р. в Українській Соборній Делегації на Мірову Конференцію в Парижі, прийшло до висновку, що ним надруковане д. Панейком, це є продовженням тієї самої роботи, яку він проводив у 1919. році.

Д. В. Панейко, член Української Соборної Делегації на Мірову Конференцію в Парижі, одержавши з надії Української каси адміс у Швейцарії 80.000 шв. франків і в Парижі 62.000 фран. фран., а далі, одержуючи з того самого джерела по 5.000 фр. місячно і беручи собі крім того ще по 2.000 фр./грони на утримання Делегації давав уряд УНР/ з Великої України/, місячно на службові витрати, розвивав роботу проти Наддніпрянців та Галичан-Соборників і з д. Томашівським організував для цього тасне бюро в Парижі. Для розсилки пакетів вони користувалися печатком, що ЦД Делегація дала Дідухові зникати, але печатка пропала у його з намі. По розкритті цієї роботи Панейка і Томашівського, Делегація 3. серпня, 1919.р. постановила: визнати сепаратну роботу Панейка і Томашівського недопустимим, бюро ліквідувати, паку одібрати і зникати, а видатки Панейка на бюро вважати незаконними. Це викликало дальші розсліди. Виявилось, що Панейко навідував зносини і переговори з Маклаховим, Сазоновим, Марковим та Денікінцями, що напали на Україну, пландрували ЦД і нищили людність, намагалися зняти ЦД свободу, державність і самостійність. Д. Панейко так зв'язався з ними, що денікінці стали одверто ходити до нього в помешкання Делегації, поки їх відти не випроваджено.

Виписавши до Парижу полковника галицької армії Ерле, що вів перотрантанію Денікінцями, Панейко домагався прийняти Ерле в Делегацію і давати йому платни. Делегація все це відкинула і розпорядилася не пускати полковника Ерле в помешка-

Т-ВО УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ У ПРАГІ
SPOLEK UKRAJINSKYCH SPISOVATELŮ A ŽURNALISTŮ V PRAZE
ASSOCIATION DES ÉCRIVAINS ET JOURNALISTES UKRAINIENS À PRAGUE

нині Делегації. Незабаром виявилось, що задоволення бажання Панейка мало б своїм наслідком видалення Української Делегації за межі Франції, бо ж полк. Ерле був німецьки з походження, що легко можна було використати для провокації. Панейко, зв'язавшись з Московиними і далі продовжував ходити на засідання Делегації та слухати усе, що говорилося проти Ленініну^а та його інвазії в Україну.

Панейко подав американському членові Мірової Конференції Лорду проханнями відділити Галичину від Наддніпрянської України, визнати її окремою державою, скласти для неї окремий статут і віддати ~~її~~^{мандат на неї} під протекторат Ліги Народів. 2. липня 1919. р. це прохання читали москвофіли і частинно опублікували. Розслід Делегації установив, що це прохання поставлено задоволювати в тимчасово, до створення Ліги Народів, віддати мандат на Галичину одній із сусідніх із нею держав, що увійдуть в Лігу. Чехословаччина і Румунія відмовилися, Польща ж згодилася. На це Делегація 31. жовтня, 1919. р. постановила: висловити проти роботи Панейка і Томашівського протест, визнати їхню роботу шкідливою і подати свідомлення про це на розгляд урядові. Право звільнити їх з посади належало урядові.

24. листопаду 1919. р. Панейко і Томашівський підписали обітницю працювати згідно з прийнятими ними при вступі їх на службу зобов'язаннями і стояти непохитно на ґрунті самостійности, суверенности, соборности. Але через два дні виявилось, ^{що} їхні обітниця "пропали" з шафи, як і початка. В протоколі однак, записано, що вони обітницю підписали. Секретар Петрулович узяв наперед гроші і покинув службу. Панейко і Томашівський приймали 1. грудня по гроші, але їм їх не дали, бо 30. листопаду Делегація постановила висловити Панейкові і Томашівському недовіря, відібрати їм право на роботу в Делегації, подавши про це на розгляд урядові. Після цього Петрулович, Томашівський, Білки та інші

з гурту Панейка утворили своє бюро для виступів в імені України й проголосили об'єднання з Москвічанами.

Панейко людина середнього інтелекту, малої духовної культури, поверхової освіти, хоровливої амбітності й зарозумілості, вважав інтриганство за політику, не розумів у ній найелементарніших річей і кидався наосліп на такі комбінації де могли знайти задоволення його чвань, кар'єризм і самолюбство. Не про добро народу йому йшло, а його кортіло грати якоїсь першої скрипки. Він був тільки руйнівником і нічого творчого в своїй роботі не виявив. Мріяв про кар'єру в самостійній Галичині або ж у поновлених Галичині й Україні. Перехід Галицької армії до Денікіна, подія в ХКІУЦІ Кам'яниці 14. листопаду 1919. р. та їх на роботу шимення українського визвольного руху—все це розпочав підготовувати Панейко ще з квітня 1919. р., коли побачив, що грошей більше авансом од Українців не одержить, і, що надії виставитися на перші місяці вже нема. Робота його в Парижі завершилася долею Галичини й у великій мірі габелю через його роботу української справи. Участь Панейка накладала на все смертельну отруту й тягла в рабство Москви, по перед нею стояв навколочши, будучи людиною примітивного думання, як і Москвічани.

Євгеній Євменовський, відомий україножер із Києва, в ньому знайшов собі найліпшого помічника. В часопису "Славянская Заря" / ч. 2 69, 327. лютого, 1920. р., Прага / Євменовський надрукував: "УЖИТЕЛХ НІВНІЙ МИН. ИНОСТРАННАХ ДЕЛ ЗАПАДНОЙ УКРАИНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ Д-р ПАНЕЙКО И УКРАИНСКИЙ ДЕЛЕГАТ НА МИРНУЮ КОНФЕРЕНЦИЮ В ПАРИЖЕ ПРОФ. ТОМАШЕВСКИЙ ВСТУПИЛИ НА РУДУ С КАРПАТОРУССАМИ В СОВЕЩАНІЕ НАРОДНОСТЕЙ, СТРЕМИЛИСЯ К ВОЗСОЕДИНЕНІЮ С РОССИЕЙ. О НИ ДОБРО СОВЕСТВЕННО ЗАЯВИЛИ: УКРАИНИЦЫ ВОЗВРАЩАЮТСЯ НА ВЛАДИМИРОВСКІЙ ПУТЬ". Ця похвала компромітувала Українську Делегацію на Мірову Конференцію, а її цілі виставлялися на єглюні. Москвославиці Панейко і Томашівський вклили цього виразу, не розуміючи

**Т-ВО УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ У ПРАЗІ.
SPOLEK UKRAJINSKÝCH SPISOVATELŮ A ŽURNALISTŮ V PRAZE.
ASSOCIATION DES ÉCRIVAINS ET JOURNALISTES UKRAINIENS A PRAGUE.**

Ного справжнього значіння. "Владимірським путем", або коротче "Владиміркою" зветься шлях, що йде через місто Владимир над Клязьмою, яким колись гнали злочинців, засуджених на Сибірську каторгу.

Від Петрушовича секретарство в Делегації перебрав д. Михайло Рудницький. Він знав усе, що робилося в Делегації. Мало того, він одержав, давши в тому розписку, від сенатора Пелухіна важливі папери ~~аххххххххххххххх~~ а в них було ж і про Панейка. Про Панейка й Томашівського друкував багато Михайло Лозинський. Д. Рудницький співредантор "Діла". Видима річ, що своєї психології й вдачі не скинеш. Панейко, друкуючи статті довгий час. Нотому в "Ділі", вносив Панейківщину і в душі читачів."

ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ
Лонгин Михайлович
(1875—1950)

*Державний Секретар закордонних справ ЗУНР — ЗО УНР
з 4 січня до 10 березня 1919 р.*

Л. М. Цегельський став керівником західноукраїнської дипломатичної служби в час великих надій та сподівань. За його безпосередньої участі готувалася історична Злука двох українських державних утворень — УНР та ЗУНР у єдину Українську соборну державу, а Закарпаття звільнилося від окупаційних військ. У цьому зв'язку виникла впевненість, що невдовзі й інші споконвічно українські землі стануть невід'ємною частиною нової незалежної держави. Ці плани тоді так і не були реалізовані, і минули десятки років, поки у світі постала незалежна єдина Україна. Невдача об'єднавчої стратегії пояснювалася низкою складних чинників як зовнішнього, так і суб'єктивно-внутрішнього характеру. Слід зауважити, що далеко не всі державні діячі України часів Громадянської війни були на висоті поставлених завдань. Однак другий Державний Секретар закордонних

справ ЗУНР — ЗО УНР зробив усе від нього залежне, щоб об'єднання було реалізоване національною дипломатією. Він хотів, щоб соборна Україна перестала бути мрією, а перетворилась у факт реальної політики, на який мали зважати усі іноземні держави...

Народився Л. М. Цегельський 29 серпня 1875 р. у невеликому містечку Кам'янка-Струмилово на Львівщині в родині греко-католицького священика, відомого діяча українського національного руху на Галичині Михайла Цегельського. Батько, прагнучи дати сину найкращу освіту, привозить його до Львова. Там Лонгин (за написанням деяких документів — Льонгин) блискуче закінчує гімназію. Під час навчання брав участь у діяльності українського учнівського гуртка.

По закінченні гімназії Л. М. Цегельський вступає на юридичний факультет Львівського університету. Навчаючись в університеті, стає одним із найактивніших організаторів виступів студентів проти порушення їх національних прав. У цей час він також пише матеріали до студентського журналу «Молода Україна», який виступав за створення незалежної Української держави. Згодом Л. М. Цегельський здобуває докторський ступінь із міжнародного права, що стало йому в нагоді під час дипломатичної роботи в ЗУНР — ЗО УНР.

Отримавши університетський диплом, молодий юрист кілька років працює адвокатом, згодом редагує популярні львівські часописи «Свобода», «Діло», «Українське слово».

У ці роки Л. М. Цегельський стає членом УНДП й досить швидко просувається на вищі шаблі партійної ієрархії. Про його політичний авторитет та впливовість свідчить те, що він обирається в 1911 р. депутатом австрійського парламенту (залишається ним до розпаду Австро-Угорської імперії), а через два роки — послом до Галицького сойму. Показово, що гетьманський міністр закордонних справ Д. І. Дорошенко призначає його в 1918 р. своїм радником. І хоча Л. М. Цегельський так і не встиг тоді приступити до виконання своїх обов'язків у МЗС Української Держави, однак цей факт свідчить, що політик із Галичини був знаний далеко за межами Західної України.

Під час Першої світової війни Л. М. Цегельський — голова Головної Української Ради, деякий час він також брав участь у діяльності Української бойової управи у Відні. Але розуміючи безперспективність подальшого політичного співробітництва з віденською владою, що егоїстично використовувала національні прагнення українців, він вимушений виїхати через нейтральні країни до Сполучених Штатів. На північноамериканському континенті Л. М. Цегельський увійшов до Спілки народів Австро-Угорщини, яку організував майбутній перший президент Чехословаччини Т. Масарик. Основним завданням Спілки була боротьба за державну незалежність після закінчення Світової війни поневолених двоєдиною монархією народів. Саме в цей час у Л. М. Цегельського встановлюються дружні стосунки з Т. Масариком, що пізніше активно використовувалось керівництвом ЗУНР — ЗО УНР у контексті чесько-польських суперечностей.

Наприкінці 1918 р. Л. М. Цегельський повертається до Галичини і як політик та журналіст бере активну участь у створенні ЗУНР. 2 листопада 1918 р. у Львові у складі представницької української делегації, до якої вхо-

Українська бойова управа у Відні.
Стоять (зліва направо):
І. Боберський, В. Темницький,
Л. Цегельський; сидять:
В. Старосольський, Т. Кормош,
К. Трильовський, С. Томашівський,
Д. Катамай

дили К. Левицький, М. Лозинський, Р. Перфецький, Л. Бочкевич, С. Федан, митрополит А. Шептицький, він проводить мирні переговори з щойно створеним Польським Комітетом Народовим, який претендував на отримання всієї повноти влади на західноукраїнській території. Українська делегація запропонувала такі компромісні умови мирної угоди — державний кордон по Сяну й забезпечення новоствореною українською владою гарантованої національно-культурної автономії для поляків та євреїв. У відповідь польська сторона зайняла вкрай жорстку позицію, що зробило неминучим збройний конфлікт між польськими та українськими збройними формуваннями.

З 11 листопада 1918 р. до 4 січня 1919 р. Л. М. Цегельський — Державний Секретар внутрішніх справ уряду ЗУНР першого складу. Він бере найактивнішу участь у формуванні місцевих органів влади та органів правопорядку, тобто жандармерії і народної міліції. Фактично саме він, а не голова Державного Секретаріату і Державний Секретар фінансів доктор Кость Левицький керував поточною діяльністю уряду та створенням дієвого дер-

жавного апарату на місцях. К. Левицький був надзвичайно завантажений складними фінансовими проблемами, й у нього практично не залишалось часу на інші питання державного будівництва, а Державний Секретар внутрішніх справ користувався його повною довірою.

Л. М. Цегельський робив усе можливе, щоб молода західноукраїнська держава була взірцем толерантності й демократизму. Важливо зазначити, що цю політичну лінію він і раніше, ще до створення ЗУНР, розглядав як невід'ємну частину не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики. Наприклад, на мітингу 10 лютого 1918 р. у Львові з приводу укладення Брестської мирної угоди майбутній керівник відомства внутрішніх справ чітко заявив:

«Се не случай, що наша держава заключає нині мир, бо через цілу історію українського народу тягнеться нитка згідливості, культури та терпимості. Навіть ті сусіди, що нам тут не хочуть признати ніяких прав, ті дістають в Українській республіці».

З огляду на таку позицію стає зрозуміло, чому саме Л. М. Цегельського було направлено наприкінці 1918 р. для проведення переговорів із Директорією щодо створення єдиної української держави. Переговори пройшли досить успішно, вдалося досягти взаєморозуміння з усіх ключових проблем, і 1 грудня у Фастові Державний Секретар внутрішніх справ підписав від імені ЗУНР «Передвступний договір» про державне об'єднання. Це був зовнішньополітичний успіх стратегічного значення, й багато в чому саме завдяки йому Л. М. Цегельський згодом очолює дипломатичну службу ЗУНР — ЗО УНР.

В уряді Сидора Голубовича, що був сформований 4 січня 1919 р. у тодішній столиці ЗУНР — ЗО УНР — Станіславі (нині Івано-Франківськ), Л. М. Цегельський обіймає одночасно посади Державного Секретаря без портфеля та Державного Секретаря закордонних справ. За підтримки С. Голубовича, з яким мав однакові погляди на ключові проблеми державного будівництва, він стає не тільки головою західноукраїнської дипломатії, а й де-факто другою особою у державному керівництві. Голова Державного Секретаріату ЗУНР — ЗО УНР, одночасно обіймаючи посаду Державного Секретаря фінансів, торгівлі та промисловості, велику увагу приділяв економічним аспектам державного будівництва. Відповідним чином орієнтується в роботі і зовнішньополітичне відомство, й Л. М. Цегельський, хоч би як це було важко в умовах збройної агресії проти Західної України, вживає практичних заходів щодо «економізації» зовнішньої політики. Саме тоді вперше у вітчизняній історії (якщо не брати до уваги окремих аспектів у проведенні Брестських переговорів) міжнародний курс України починає будуватися з урахуванням економічних інтересів держави. Й хоча помітних успіхів на цьому напрямку досягнуто не було, але, зважаючи на короткий термін існування ЗУНР — ЗО УНР, згаданий прецедент має сам по собі велику цінність.

У цілому ж курс зовнішньої політики, що реалізувався Л. М. Цегельським, базувався на основі постанови УНРади від 10 листопада 1918 р., що визначила стратегічним пріоритетом об'єднання всіх українських земель. Цю постанову тоді було прийнято за активної участі Л. М. Цегельського,

якого вважали одним із найавторитетніших членів УНРади. Можна стверджувати, що саме цю зовнішньополітичну лінію намагалися проводити й усі його наступники, доки Варшавська угода і пов'язані з нею події остаточно не розірвали державну єдність УНР.

Як найважливішу частину реалізації Державним Секретарем закордонних справ своєї зовнішньополітичної концепції, можна розцінювати його участь у подальшому процесі возз'єднання ЗУНР з УНР. Л. М. Цегельський бере безпосередню участь у підготовці «Ухвали Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою», яку від імені ЗУНР він підписує спільно з Дмитром Левицьким. Щоб зрозуміти всю важливість цього документа, процитуємо його ключові фрагменти:

«Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського народу, проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізованя договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдиненої Республіки, законотатну владу на території бувшої Західне-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою як її виконуючий орган».

Важливо також, що Л. М. Цегельському вдалося в ході переговорів про об'єднання отримати відповідні гарантії від прибулої до Галичини делегації УНР на чолі з членом Ради Народних Міністрів М. Шаповалом щодо збільшення обсягів надання усієї необхідної допомоги у війні з Польщею. Це дало можливість протистояти польській агресії й використати цей час для реалізації спроби отримати військово-політичну підтримку від держав Антанти.

16 січня 1919 р. у складі державної делегації ЗУНР керівник західноукраїнської дипломатичної служби відбуває до Києва, де об'єднання ЗУНР і УНР уже оформлюється офіційно, за всіма канонами міжнародного права. Й саме Л. М. Цегельському було передано від імені уряду УНР Універсал Директорії УНР про Злуку із Західною Україною.

22 січня 1919 р. на церемонії проголошення Соборності України, що відбулася на Софійській площі, Л. М. Цегельський зачитує заяву Президії УНРади і Державного Секретаріату про рішення ЗУНР об'єднатися із УНР. Це було сприйнято всіма присутніми з величезним ентузіазмом і піднесенням. У Києві Державний Секретар закордонних справ призначається Директорією товаришем міністра закордонних справ УНР, що мало символізувати єдність Сходу та Заходу України. Але цей пост був суто номінальний —

Л. М. Цегельський до Києва так ніколи й не переїхав. Як представник УНР Л. М. Цегельський здійснив кілька закордонних поїздок, найуспішнішими з яких були переговори з чеським державним керівництвом, що проявило повну готовність до встановлення повноцінних українсько-чехословацьких відносин.

Але незважаючи на всю наполегливу працю Л. М. Цегельського та інших державних діячів УНР і ЗУНР — ЗО УНР, соборність України багато в чому залишилася тоді лише декларацією, що визнавав пізніше й голова Директорії С. В. Петлюра.

Крім досягнення злуки з УНР, іншим важливим заходом Л. М. Цегельського в питанні об'єднання українських земель була, як і в його попередника, підтримка заснованої в листопаді 1918 р. на Закарпатті Гуцульської Республіки. Представники Всекарпатського конгресу зустрілися з керівниками ЗУНР, у тому числі й Л. М. Цегельським, і передали їм прийняте рішення щодо приєднання до ЗУНР. Державний Секретаріат закордонних справ, незважаючи на важке зовнішньополітичне становище держави, виступив за прийняття цього рішення, що ще раз засвідчило його послідовну політику на шляху створення соборної української держави. Державний Секретаріат ЗУНР, за активної підтримки керівника зовнішньополітичного відомства республіки, приймає рішення щодо направлення частин Української Галицької Армії для допомоги Гуцульській Республіці у протистоянні угорським військам.

У ході переможних для українських військ боїв угорська армія зазнає кількох відчутних поразок і відступає. Здавалося, об'єднання ЗУНР та Закарпаття, за яке так уболівав Л. М. Цегельський, остаточно досягнуто. Та на знесилені боями з угорцями військові частини Гуцульської Республіки й УГА напали загони румунської армії. В битві біля Сигота вони здобули перемогу й зайняли значну частину території Закарпаття. Цим нападом скористалась Угорщина, і її війська знову перейшли у наступ. Лише на невеликій частині території залишилась українська влада, але влітку 1919 р. територія Закарпатської України була повністю окупована, ставши розмінною монетою геополітичного торгу між державами Антанти. За Сен-Жерменським мирним договором, Закарпаття було передано новоствореній Чехословацькій державі й тільки через чверть віку воно возз'єдналося з Великою Україною. Формально цей напрям зовнішньої політики ЗУНР, реалізований Л. М. Цегельським, закінчився невдачею, але на це питання потрібно дивитися з позиції значно ширшої історичної перспективи. Знекровлена Західна Україна простягла руку допомоги своїм братам-українцям у Закарпатті, показавши цим, що державне об'єднання українських земель має незрівнянно більшу вагу, ніж усі складнощі поточної політики. Це є великим уроком і для нашого сьогодення...

На початку березня 1919 р. внаслідок загострення відносин із Президентом ЗУНР — ЗО УНР Є. Петрушевичем, який проявляв значні хитання у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів, Л. М. Цегельський виходить із складу уряду. Проте він і надалі продовжує активно цікавитися питаннями зовнішньої політики, щоправда вже як політичний діяч. Так, улітку 1919 р. колишній глава Державного Секретаріату закордонних справ виступив

разом із митрополитом А. Шептицьким проти укладення ЗУНР — ЗО УНР військово-політичного союзу з більшовиками, спрямованого проти Польщі, чого прагнули деякі впливові західноукраїнські політики. Саме через Л. М. Цегельського митрополит А. Шептицький передав Є. Петрушевичу депешу такого змісту:

«Ніякого контакту, а тим більше єдиного фронту з більшовиками бути не може. Той, хто підтримує цей контакт й прагне утворення єдиного фронту з безбожними більшовиками, — зрадник народу і Церкви».

(До речі, пізніше Л. М. Цегельський написав книгу про митрополита А. Шептицького, пройняту великою повагою до цього визначного діяча греко-католицької церкви.)

Деякі сучасники гадають, що в цей час Л. М. Цегельський брав участь у спробі державного перевороту в УНР, який намагався провести в Рівному отаман Володимир Оскілко. Так, Є. Коновалець згадував про «незавидну роль в оскілковському перевороті О. Андрієвського, Л. Цегельського, Біберовича (Ярослав Біберович був політичним одноступенем Л. М. Цегельського й за його рекомендацією деякий час очолював галицькі дипломатичні місії в Угорщині та Австрії. — Д. Т.), Гемпеля й інших». Дійсно, негативне ставлення Л. М. Цегельського до зовнішньої політики Директорії не викликає сумніву й підтверджується багатьма джерелами, але немає жодного документа, що свідчив би про пряму участь колишнього керівника галицької дипломатії у невдалій спробі повалення Директорії. Найвірогідніше, що звичайні плітки з часом трансформувались у переконання, яке пізніше історики не піддавали сумніву.

Невдовзі колишній керівник західноукраїнської дипломатичної служби полярно змінює свою позицію стосовно оптимальної зовнішньополітичної орієнтації. Він проголошує, що необхідне «з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все-таки ж українську», виступає за союз із більшовиками, направлений проти як Польщі, так і ЗСПР. Можна припустити, що причиною цієї «зміни віх» стала позиція держав Антанти, які не захотіли визнати Українську державу й допомогти їй відбити зовнішню агресію. Однак прорадянська орієнтація Л. М. Цегельського була лише епізодом; через короткий час він побачив, що принесли Україні апологети «світової революції». Тому колишній глава зовнішньополітичного відомства Західної України знову починає обстоювати необхідність досягнення взаєморозуміння з державами Антанти, й передусім офіційного визнання ними незалежності України.

На початку трагічного для національної державності 1920 р. на прохання державного керівництва республіки Л. М. Цегельський повертається на дипломатичну службу представником ЗУНР — ЗО УНР у Сполучених Штатах. Показово, що в усіх документах він уживав назву «Галицька Республіка», хоча відповідного офіційного рішення про перейменування ЗУНР не приймалося. Таким чином Л. М. Цегельський намагався врятувати від окупації хоча б тільки західноукраїнську територію, вважаючи, що в УНР не лишилося жодних шансів на виживання. Згадана доктрина була досить поширеною на той час серед владної еліти Західної України, яка навіть відмовилася від найменування Західної Облaсті УНР та повернула стару назву

Ч. 1210/21.

Дане,

отсим іменую Вас дипломатичним представником Галицької Республіки до Уряду Пана Президента Зєдинених держав Америки у Вашингтоні.

На тій основі зволите заступати інтереси населення Східної Галичини в Зєдинених Державах Америки, та доложити всіх заходів, щоби висднати остаточне визнання Паном Президентом Зєдинених Держав Америки і його Урядом державної незалежності.

Відень, 31. мая 1921.

Президент Української Національної Ради
Галицької Республіки.

Уповноважений Уряду для Справ Закордонних
Галицької Республіки.

До

Високоповажаного Пана

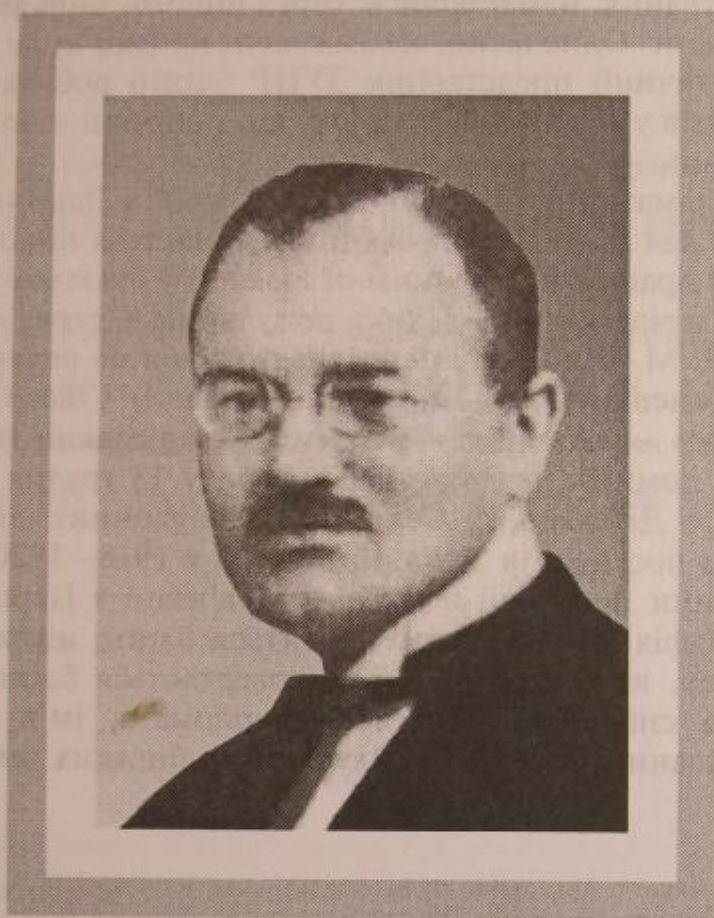
Д-ра ЛЬОНТИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

Представника Галицької Республіки

у Вашингтоні.

Західно-Української Республіки. Подальші події засвідчили безглуздість згаданого шляху, згодом це визнав й Л. М. Цегельський. Але спочатку він наполегливо, хоч і безрезультатно, шукає контакти з представниками уряду держави перебування, намагаючись, серед іншого, зацікавити їх видобутком галицької нафти. Одночасно, незважаючи на свої дуже обмежені можливості, дипломатичний представник ЗУНР багато робить для нових українських емігрантів у Північній Америці, що приїхали в пошуках порятунку від переслідувань.

У 1921 р. дипломатичне представництво ЗУНР у Вашингтоні припиняє своє існування, й для Л. М. Цегельського починається новий, еміграційний період життя. Він працює політичним оглядачем у багатьох українських виданнях, і його матеріали мають велику популярність серед читачів. Із середини 40-х років Л. М. Цегельський зосереджується на редакторській роботі у впливовому тижневику (згодом щоденній газеті) Союзу українців-католиків «Провидіння» — «Америка», у приміщенні редакції якої, за своїм робочим столом, й помирає раптово від інфаркту 13 грудня 1950 р. Уже по смерті колишнього Державного Секретаря закордонних справ у світ виходять його спогади про події в Західній Україні в 1918—1920 рр. «Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, пов'язані з Першим листопадом 1918 р.» (Філадельфія, 1960), у яких міститься багато цікавого історичного матеріалу. Й тепер, нарешті, в Україну повертається багата дипломатична та публіцистична спадщина видатного дипломата, ім'я якого назавжди залишиться пов'язаним із великою Злукою українських земель...

ЛОЗИНСЬКИЙ
Михайло Михайлович
(1880—1937 (?))

Державний Секретар закордонних справ ЗУНР — ЗО УНР з 10 березня до 9 червня 1919 р.

На долю останнього керівника західноукраїнського зовнішньополітичного відомства випала нелегка доля. У ній було все — блискучі перемоги та прикрі поразки, великі надії та гірке розчарування, гостра політична боротьба та плідна наукова праця. М. М. Лозинському довелося пережити й найбільшу трагедію у своєму житті. Українська держава, збереженню незалежності якої він віддавав усі сили й дипломатичний талант, припинила існування на довгі десятки років. Та попри цю трагедію, що розігрувалася на очах Державного Секретаря закордонних справ ЗУНР — ЗО УНР, його робота на чолі дипломатичної служби Західної України стала взірцем професійності та наполегливості в захисті національних інтересів, взірцем виконання патріотичного обов'язку...

Народився М. М. Лозинський на Галичині в заможній селянській родині 1880 р. По закінченні гімназії вступає на юридичний факультет Львівського університету. Під час навчання бере активну участь в українському національно-визвольному русі. Серед іншого, патріотично налаштований студент пише публіцистичні матеріали у такі відомі органи українського відродження, як «Рада», «Гасла», «Громадська думка», «Діло». По завершенні навчання в університеті М. М. Лозинський видає низку цікавих публіцистичних праць, присвячених актуальним питанням українського національного відродження. З-поміж них вирізняються такі дослідження, як «Польський і руський революційний рух і Україна» (1908), «Утворення українського коронного краю в Австрії» (1915), «Галичина в житті України» (1916). М. М. Лозинський підтримував постійні зв'язки з політичними діячами у Великій Україні, сам неодноразово приїздив до Києва. Це допомогло йому значно краще орієнтуватися в національній політиці, ніж багатьом іншим галицьким політикам, і позитивно відбилосся на його подальшій дипломатичній діяльності.

Згодом М. М. Лозинський вступає до Української національно-демократичної партії і входить до її керівництва. Під час Першої світової війни він є одним із засновників та керівників Спілки визволення України.

Після краху двоєдиної монархії М. М. Лозинський опиняється серед засновників ЗУНР і наприкінці 1918 р. обирається до Української Національної Ради ЗУНР. Одночасно починається й дипломатична діяльність майбутнього керівника західноукраїнського зовнішньополітичного відомства. Наприкінці листопада 1918 р. М. М. Лозинський у складі української делегації проводить у Львові переговори з представником Антанти лейтенантом Віллемом. Переговори закінчилися невдачею для дипломатів ЗУНР, але тоді вперше виявилися здібності М. М. Лозинського як талановитого переговорника. З огляду на це стає зрозумілим призначення колишнього журналіста товаришем Державного Секретаря закордонних справ у складі першого уряду ЗУНР. На цій посаді він відповідав за роботу на антантівському напрямку, головною метою якої було отримання допомоги проти польської агресії. М. М. Лозинський проводив цю роботу надзвичайно активно й наполегливо. До деяких європейських столиць були направлені спеціальні емісари із завданням розпочати хоча б неофіційні переговори, і це принесло деякі, хоча й тактичного характеру, успіхи. Поступово М. М. Лозинський стає в якомусь сенсі ніби символом пошуку взаєморозуміння з державами Антанти, і його нове призначення, зважаючи на вагомість антантівського фактора в зовнішній політиці ЗУНР — ЗО УНР, багато в чому пояснюється зазначеною вище обставиною.

10 березня 1919 р. після відставки Л. М. Цегельського М. М. Лозинський призначається новим Державним Секретарем закордонних справ. Щоправда, й раніше (за умов часткої відсутності керівника зовнішньополітичного відомства) він неодноразово керував (призначався керуючим справами) поточною роботою дипломатичної служби ЗУНР — ЗО УНР.

Хоча, з погляду міжнародного права ЗУНР — ЗО УНР унаслідок затвердження 23 січня 1919 р. в Києві Трудовим конгресом України Акта Злуки перестала існувати як суб'єкт міжнародного права, але де-факто, в силу низки причин вона й надалі проводила фактично незалежний зовнішньополітичний курс. Курс, який що далі, то більше розходився із зовнішньою політикою Директорії...

Показово, що на наступний день після призначення (11 березня 1919 р.) галицька урядова газета «Республіка» друкує велику статтю М. М. Лозинського «Громадянин Народної Республіки», у якій стисло викладені його погляди на всі основні проблеми національного державотворення. Ось найважливіші фрагменти з цього програмного матеріалу:

«Що значить Народна республіка? Се є держава, збудована так, що народ має повну законну змогу здійснювати в ній свою волю, стане держава, в якій народ вибирає президента, вибирає законодавство, голосує над найважливішими законами (т. зв. референдум), ставить внески, які закони мають бути ухвалені (т. зв. право законодатної ініціативи), має законом забезпечений вплив на виконуючу владу, — словом, користується такими політичними правами, що може законним шляхом в цілій повноті проявляти свою волю.

Є се державноправні форми Народної Республіки. Сі державно-правові форми дають народові змогу виповнити Народну Республіку соціальним змістом, який дійсно відповідав би народнім потребам, стане уладити політичне, культурне, господарське життя народу так, щоби всім громадянам запевнити свободу, рівність і добробут...»

Пізніше свою програму діяльності на чолі зовнішньополітичного відомства ЗУНР — ЗО УНР М. М. Лозинський формулював таким чином:

«...коли я, визволившись зі Львова, обняв 10 марта 1919 управу Державного Секретаріату закордонних справ, для мене було ясне, що акт з'єднання обов'язує мене працювати в напрямці скріплення і поглиблення з'єднання. "Автономія часті, але єдність цілості, автономія внутрі, але єдність назверх," — так розумів я акт з'єднання і так, здається, розуміли його всі.

В сім дусі вже був виданий закон Директорії і про делегацію Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі. В сім дусі підготовляв я цілий ряд заряджень з області закордонної політики, щоби предложити їх міністерству закордонних справ Української Народної Республіки і видати на основі спільного порозуміння.

Очевидно, такий стан міг бути тільки переходовим, як се й було зазначено в акті з'єднання.

Беручи від часу російської революції 1905 р. постійну участь в українській пресі Великої України, буваючи там часто та маючи постійні звязки з тамошніми діячами, я сильнійше ніж хто інший відчував, що видворенне історичними обставинами почуття різниць між Галичиною й Україною, яке опанувало свідомість і що важніше — підсвідомість обох

сторін, є крайне шкідливе і що треба його спільними зусиллями обох сторін викорінювати. З сього становища, в яким Західна область була окремим державно-правовим твором, механічно дочепленим до Великої України не міг бути бажаний. З другого боку не міг бути бажаний такий державний централізм, який накидає свою волю цілій країні і придавляє все місцеве життя.

Як противник державного централізму і прихильник такого державного ладу, який давав би як найбільше простору для самодіяльності громадянства, я стояв на тім, що державний лад Української Народної Республіки повинен бути опертий на як найширшій самоуправі громад, повітів і земель, та що такий лад найбільше забезпечить з одного боку єдність, з другого боку розвиток частин Української Народної Республіки. В такому ладі і землі Західної області, маючи самоуправу, не були б механічною дочіпкою до Великої України, тільки частию плянкової будови.

Та се поки-що були плани будучности, для яких здійснення треба було перше всего визволити Україну від ворогів (курсив мій. — Д. Т.)».

Потрібно зауважити, що перед своїм призначенням М. М. Лозинському довелося провести одні з найскладніших та найвідповідальніших у його державній діяльності переговорів. Проявлена тоді професійність у намаганні реалізувати наведену вище тезу стала додатковим чинником, що сприяв прийняттю державним керівництвом ЗУНР — ЗО УНР такого кадрового рішення.

У лютому 1919 р. західноукраїнській дипломатії після ескалації польської агресії вдалося досягти згоди держав Антанти на створення спеціальної комісії із представників Великої Британії, США та Італії на чолі з французьким генералом Бертелемі, яка повинна була після вивчення ситуації внести свої пропозиції щодо врегулювання українсько-польського конфлікту. Зажеврила надія, що керівництво Антанти все ж таки вживе заходи для зупинення наступу польської армії й повернення захоплених українських територій. Західноукраїнська делегація, одну з провідних ролей у якій відігравав товариш Державного Секретаря закордонних справ, робить усе від неї залежне, аби переконати представників Антанти, що в інтересах їхніх країн зупинити агресію Варшави й зберегти територіальну цілісність Української держави.

Комісія генерала Бертелемі вимагала встановлення негайного перемир'я між протидіючими сторонами, й керівництво ЗУНР—ЗО УНР приймає цю умову, хоча саме тоді почалась успішна для українських військ Вовчухівська наступальна операція. Після наполягань М. М. Лозинського стосовно того, щоб держави Антанти визначили свою позицію в питанні українсько-польського конфлікту, він отримує негативну відповідь (подається в офіційному перекладі Державного Секретаріату закордонних справ ЗУНР):

«Ми — себто представники держав Антанти, а саме: Англії, Америки, Франції й Італії — розглянули совісно й основне справу, яку отсе

рішаємо. Від обох сторін жадаємо жертв, та жертв тільки тимчасових до часу мирової конференції. Ваше воєнне положення нині добре та завтра воно може змінитися на вашу некористь. Між Чехами і Поляками заключено вже перемире, через Чехію Поляки могли б дозволити муніцію для себе. На днях буде заключене перемир'я між Німцями і Поляками, більшовики не заняли ще ніякої частини польської території і ніщо не приневолює Поляків посилати зараз свої війська проти більшовиків. Все те знають Поляки, і в тій свідомості їх надія і сила. Коли ви не приймете нашого пропозиції, возьмете на себе відповідальність за той крок перед цілою Антантою (інакше, ніж ультиматумом, подібну вимогу охарактеризувати не можна. — *Д. Т.*). Будете мати тут війну з Поляками, яким прийде з підмогою знаменито зоружена і хоробра армія Галера, зложена з 6 дивізій, про якої хоробрість ми особисто могли переконатися у Франції. З другої сторони йдуть на вас більшовики, що взяли Київ і значну часть вашої території, та стоять в брамах ваших. Колиж ви приймете наше пропозиції, ми постараємося о признання вашої суверенности. Факт, що з вами говоримо і вам ставимо своє пропозиції вже є до певної міри признанням: не пропонується нічого тому, що не існує. Далі ви при нашій допомозі поборете більшовиків, відберете у них забрану вам тепер свою землю і не станете перед мировою конференцією з порожніми руками. А наше рішення буде важне і для висліду переговорів Директорії з послами Антанти в Одесі, бо наші повновласти куди більше як одеських послів. Ми подбаємо, щоб ваших представників допущено на мировий конгрес. Пішлемо до вас свою місію, яка постійно у вас перебувала-би і здавала-би нашим державам справу про ваші домагання і потреби. Поручимо, що-би були навязані дипломатичні зносини між державами Антанти і вашою державою. Тямте пословицю: Помагайте собі, а небо вам допоможе; те небо — се держави коаліції. Ваше рішення буде початком нового життя і вашого народнього щастя. Не будете мати більше тої нагоди, що нині. Се святочна і велика година. У ваших руках доля вашого народу».

Неважко зрозуміти, що, незважаючи на всі обіцянки антантівських представників, запропоновані заходи задовольняли тільки польські інтереси. У Парижі, попри всі величезні дипломатичні зусилля М. М. Лозинського, вирішили зробити ставку на «велику Польщу» як основний складник системи «санітарного кордону». Генерал Бертелемі запропонував лінію кордону (так звана лінія Бертелемі), за якою до Польщі відходила майже половина західноукраїнської території, у тому числі Львів та нафтові родовища Борислава й Дрогобича. М. М. Лозинський та інші члени делегації категорично відкидають ці принципово неприйнятні пропозиції, що фактично ліквідували ЗУНР — ЗО УНР. Через кілька днів знову починаються бойові дії, але уже у значно гірших умовах, враховуючи, що польське командування встигло перекинути на український фронт нові резерви. Дипломатія ЗУНР — ЗО УНР зазнала поразки, проте в умовах жорсткої позиції французького державного керівництва іншого результату годі було сподіватися.

До речі, на гадку М. М. Лозинського, вже під час переговорів із французьким генералом лідери Директорії УНР вирішили досягти домовленості з поляками за рахунок Західної України. Він писав:

«Здається, вже тоді С. Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання Антанти».

Після невдалих переговорів із генералом Бертелемі новий керівник дипломатичної служби ЗУНР — ЗО УНР пропонує почати переговори безпосередньо з польськими представниками. Основою цих переговорів, вважав М. М. Лозинський, мала стати платформа спільних дій для відвернення більшовицької експансії. 7 травня 1919 р. він прибуває до Франції, де намагається вийти на керівництво польської делегації на Паризькій мирній конференції. Однак переговори не дали позитивних результатів: поляки були надто впевнені у своїх силах і не потребували союзу із ЗУНР — ЗО УНР. Одночасно в Парижі М. М. Лозинський продовжує працювати й на ключовому для України напрямі взаємодії з Антантою.

Беручи участь у роботі Паризької мирної конференції, а точніше, працюючи з делегаціями країн-учасниць (офіційно ЗУНР — ЗО УНР як суверенна держава країнами Антанти визнана не була), М. М. Лозинський протестує проти їхньої фактичної підтримки польської агресії. Державний Секретар закордонних справ за спеціальним дорученням уряду робить усе можливе для прийняття конференцією резолюції, яка б припинила агресію на західноукраїнських землях. Результатом діяльності М. М. Лозинського стало створення спеціальної міжнародної комісії, очолюваної французьким представником генералом Л. Богоюдлем.

За пропозицією М. М. Лозинського керівництво ЗУНР — ЗО УНР погодилося на досить жорсткі умови перемир'я, розуміючи, що це єдина можливість зберегти державну незалежність. Згодом стало зрозуміло, що комісія Л. Богоюдля від самого початку своєї діяльності не мала жодних намірів щодо припинення агресії. Стало також зрозуміло, що ситуація з не вигідним для української сторони перемир'ям була навмисне створена прем'єр-міністром Франції Ж. Клемансо, який вважав Польщу найперспективнішим стратегічним союзником. Після того як Варшава категорично відкинула будь-які переговори про перемир'я, жодних застережних дій Антантою проти Польщі вжито не було.

У своїх спогадах М. М. Лозинський, правильно оцінюючи зовнішньополітичну ситуацію, зазначав із цього приводу:

«Польща одержала від Антанти все: моральну поміч через прийняття Польщі до союзних держав, військовий матеріал і навіть війська, армію Галлера, яка скріпила польські сили не для боротьби з більшовиками, а для окупації української землі (курсив мій. — Д. Т.). Навпаки, український народ не дістав від Антанти ніякої помічі, ні моральної, ні матеріальної... Ми не хотіли війни проти поляків. Ми проголосили наше право національного самовизначення й почали його здійснювати на Землі безсумнівно

українській. Ми були й є переконані, що поступаємо згідно з великими принципами національної справедливості, проголошеними від імені Антанти президентом Вільсоном: що народи, позбавлені національної незалежності і поділені між більших держав, повинні дістати змогу вільно рішати про себе, з'єднатися й означити свою долю, що народами не можна торгувати, як предметами, і поневолювати їх...»

Не можна не погодитись і з наступною констатацією М. М. Лозинського:

«...ні Антанта, ні більшовики не хотіли допустити до державної самостійності України: тому не думали сповняти тих надій, які на них покладено».

Наприкінці візиту керівника західноукраїнської делегації у Париж він вводить до складу делегації ЗУНР — ЗО УНР довірену особу керівника Державного Секретаріату закордонних справ Степана Томашівського, який одночасно виконував функції радника делегації УНР. Раніше ефективно працював делегатом (послаником) для спеціальних доручень УНР-Ради ЗУНР — ЗО УНР, зокрема успішно впорався із завданням захистити інтереси українського населення у Львові, захопленому польськими військами. Для цього С. Томашівський залишився в окупованому місті й, незважаючи на невизнання польською владою його офіційних повноважень, зумів багато чого досягти. До речі, під час Першої світової війни С. Томашівський разом із В. Темницьким входив до керівництва Бойової Управи УСС, що полегшило його контакти із МЗС УНР. Проте через короткий час С. Томашівський відходить від політичної лінії М. М. Лозинського й стає одним із найближчих співробітників В. Л. Панейка.

Під час поїздки до Франції М. М. Лозинський наполегливо працював і над питанням міжнародного визнання ЗУНР — ЗО УНР, намагаючись провести відповідні переговори з керівниками делегацій держав Антанти. Це не дало позитивних результатів, але в цілому згаданий напрям діяльності глави зовнішньополітичного відомства був досить успішним. За час керівництва М. М. Лозинським Державним Секретаріатом закордонних справ деякі європейські держави підтримували із ЗУНР — ЗО УНР постійні контакти, відкрилися західноукраїнські дипломатичні представництва у статусі посольств в Австрії, Угорщині, Чехословаччині та Німеччині. Дипломатичні представництва ЗУНР — ЗО УНР нижчого рівня функціонували ще в кількох важливих для українських національних інтересів країнах, зокрема у США та Чехословаччині. При цьому слід зазначити, що західноукраїнські дипломатичні представництва, крім основної професійної діяльності, проводили велику роботу для отримання практичної допомоги. Так, західноукраїнським дипломатам у Празі вдалося досягти з нею негласної домовленості про направлення до УГА чехословацьких офіцерів-добровольців.

Розповідаючи про діяльність М. М. Лозинського на чолі Державного Секретаріату закордонних справ, не можна не зазначити, що він був одним із найпослідовніших західноукраїнських політиків, хто намагався зберегти

державну єдність з УНР, передусім у зовнішньополітичній сфері. Але дипломатія УНР, яка декларативно виголосила своїм лозунгом «орієнтацію на власні сили», що фактично означало відмову від ЗУНР — ЗО УНР після того, як стала зрозумілою неспроможність УГА протистояти окупантам, робила політичну лінію М. М. Лозинського безперспективною. З огляду на це голова Державного Секретаріату закордонних справ був вимушений шукати окремих шляхів врятування Західної України. Не можна не погодитися з В. К. Винниченком, який писав про зовнішньополітичну лінію Директорії:

«Орієнтація на власні сили була тільки гордою позою. Коли б така орієнтація дійсно проводилась, коли б отаманщина полагалась виключно на свої сили, то з впевненістю можна стверджувати, що приютившаяся в Камінці українська влада на втрималась б там і ці 5 місяців.

Фактично орієнтація була на все, що хоч трохи могло підтримати існування отаманщини. І тому орієнтувались: 1) на галицько-українську армію, 2) на Антанту і її агентів на Сході (Румунію, Польщу, Чехію) (тобто, ті держави, що претендували на різні частини території України. — Д. Т.), 3) на повстанців.

Фактично ж силою, що підтримувала існування отаманської влади, була галицька армія, витіснена поляками зі своєї території на той клаптик землі, де приютилась отаманщина».

Щоб зрозуміти, до чого призводили трагічні помилки керівництва Директорії у відносинах із ЗУНР — ЗО УНР, потрібно забігти трохи наперед у часі. Після успіхів польських військ галичани починають шукати союзників, які б реально допомогли їм у боротьбі з Варшавою. Знесилена Директорія сама могла протистояти червоним військам тільки завдяки допомозі УГА. 6 листопада 1919 р. підписується уже згадуваний раніше договір із командуванням ЗСПР, згідно з яким УГА підпорядковувалась генералу А. І. Денікіну. Політичним пунктом цієї угоди була автономія Галичини у складі єдиної Російської держави. Офіційно про договір газети повідомили тільки 17 листопада 1919 р., але фактично він унаслідок швидкого відступу денікінських військ так і не був реалізований.

Зважаючи на непримиренну позицію білогвардійського командування в українському питанні, така домовленість не могла мати майбутнього. Сам генерал А. І. Денікін так писав про свою позицію стосовно України:

«Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральні, тоді вони повинні скласти зброю й розійтися по своїх домівках, або приєднатися до нас, визнавши наші гасла. Якщо петлюрівці не виконають цих умов, то їх належить вважати такими ж противниками, як й більшовиків».

Але було б не зовсім об'єктивно звинувачувати військове керівництво ЗУНР — ЗО УНР у зраді національних інтересів: таке нелегке рішення мало вимушений тактичний характер. До того ж, саме в цей час стало відомо

про таємні переговори Директорії з польським керівництвом, що мали на меті досягнення військово-політичного союзу проти більшовиків в обмін на територію ЗУНР — ЗО УНР. У кінцевому рахунку, саме дипломати Директорії УНР уклали з Польщею у квітні 1920 р. Варшавську угоду, що визнавала анексію Варшавою споконвічних українських земель. Тоді М. М. Лозинський висловив категоричний протест проти цього неприпустимого кроку й повністю підтримав дії представника ЗУНР — ЗО УНР С. Витвицького, котрий на знак протесту вийшов зі складу загальноукраїнської делегації.

Але ні зовнішньополітичні комбінації, ні безсумнівна дипломатична майстерність особисто М. М. Лозинського не могли вже врятувати ЗУНР — ЗО УНР, яку керівництво Антанти віддало Польщі. Про цю змову за рахунок території Західної України М. М. Лозинський писав на початку «диктаторства» Є. Петрушевича (жодною мірою не відступаючи від позиції захисту національних інтересів, але й без жодних ілюзій):

«Держави Антанти, які на основі мирового договору з Австрією приписують собі право рішати долю Галичини, стоять на тім, що вона поки що знаходиться тільки під окупацією Польщі та що її доля має бути вирішена. З другого боку, ті ж самі держави Антанти, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, власним рішенням обов'язалися перед населенням Галичини дати йому змогу виконати право на самовизначення. Так представляється положення Галичини зі становища міжнародного права. На сій міжнародно-правовій основі опирає свою політику Уряд Диктатора Західно-Української Народної Республіки. Уряд Диктатора ставить на тім, що український народ Галичини вже виявив свою волю, утворюючи Західно-Українську Народну Республіку, що сю волю знасиловано віддаючи Галичину під окупацію Польщі та що держави Антанти мають обов'язок направити зло і привернути попередній стан, а саме усунути польську окупацію і дати краєві змогу здійснити виявлену ним волю й утвердити самостійну державу у формі Галицької Республіки».

На відміну від Директорії УНР, однією із причин краху якої став комплекс власних принципових помилок у визначенні зовнішньої та внутрішньої політики, ЗУНР — ЗО УНР допустило в міжнародній політиці значно менше помилок. В усякому разі, зовнішньополітична діяльність М. М. Лозинського була визначена стратегічно правильно й послідовно реалізовувалася. Не є провиною останнього Державного Секретаря закордонних справ ЗУНР — ЗО УНР і те, що всі зусилля звелися нанівець. Зовнішні обставини виявилися непереборно сильнішими, ніж державна воля західноукраїнських дипломатів. Можна виокремити дві основні обставини, що не дали можливості отримати бажаний ефект від політики М. М. Лозинського. Про першу з них досить правильно, хоча й у притаманній йому термінології, написав В. К. Винниченко: це «реакційна зовнішня політика Антанти», яка була «представлена Польщею». Друга обставина мала внутрішньо-

український характер і саме вона й зробила можливою антантівський диктат. Це, знову-таки, непрофесійна зовнішня політика більшості керівників дипломатичної служби Директорії УНР, що мала кінцевим наслідком утрату української державності й захоплення Польщею західноукраїнських земель.

9 червня 1919 р., незадовго перед відходом за Збруч, Рада Державних Секретарів і Президія відділу ЗУНР — ЗО УНР приймають спільне рішення про передання усієї повноти військової й цивільної влади Є. Петрушевичу, якого офіційно було найменовано Диктатором. Уся сфера зовнішньополітичних відносин також переходила до відома західноукраїнського Диктатора. У цьому зв'язку Державний Секретаріат закордонних справ ліквідується. Для допомоги у проведенні своєї зовнішньополітичної діяльності Є. Петрушевич призначає «головноуповноваженим у закордонних справах» талановитого дипломата й друга М. М. Лозинського С. Витвицького. Останній не мав того політичного статусу й повноважень, що були у його попередників, і відігравав, скоріше, дорадницьку роль. Західноукраїнське дипломатичне відомство закінчує своє існування...

У зв'язку з ліквідацією Ради Державних Секретарів М. М. Лозинський входить до західноукраїнської делегації на Паризькій мирній конференції. У делегації ЗУНР — ЗО УНР фактично склалося двовладдя: однакові повноваження були як у М. М. Лозинського, так і в В. Л. Панейка. Спочатку це не дуже позначалося на ефективності її роботи; обидва колишні Державні Секретарі закордонних справ навіть спільно розробляють проект тимчасової нейтралізації Східної Галичини під міжнародним контролем, що, за їхнім задумом, мало покласти край польській окупації. Проте з часом В. Л. Панейко значно ухиляється в бік галицького сепаратизму, проти чого публічно виступає М. М. Лозинський. Так, 16 серпня 1919 р. він направляє листа до керівництва Директорії, в якому різко звинувачує В. Л. Панейка:

«Застерігши собі монополію в галицькій справі, Панейко з другої сторони зовсім не відмовлявся робити дипломатичні заходи в справі Великої України. Тут робив він їх разом з Шульгином (іншими джерелами політична співпраця О. Я. Шульгина з В. Л. Панейком не підтверджується. — Д. Т.) і Марголіном. Ці заходи виходили далеко поза рами, на які дозволяло самостійницьке становище Директорії. Вкажу на два факти. “Le Temps”, містячи нашу ноту в справі самостійності (звернену проти договорів Антанти з Колчаком), заосмотрив її увагою, що вже по висилці тої ноти він одержав з українських кругів інформації, що ті круги віднесли як найліпше вражіння з промови Пішона про потреби відбудови “єдиної федеративної Росії”. З дебат на засіданні делегації з цього приводу виявилось, що Панейко і Марголін дали згоду на таку увагу в “Le Temps”. Другий факт: російські круги в Парижі при кожній нагоді інформують французів, що самостійницьке становище не має за собою однодушності українських діячів і вказують на те, що члени дипломатичної акції Марголін, Панейко і Шульгин стоять на становище федерації».

Незважаючи на активність М. М. Лозинського, жоден із противників не дістає в боротьбі достатньої переваги, що обумовлювалося ситуацією в Україні. Таким чином діяльність делегації ЗУНР — ЗО УНР було паралізовано.

У протиборстві з В. Л. Панейком М. М. Лозинський знову починає приділяти увагу внутрішньополітичним питанням, на що в нього бракувало часу під час роботи в Державному Секретаріаті закордонних справ. Хоча колишній керівник західноукраїнського дипломатичного відомства й не був членом Української народно-трудової партії (УНТП), але його позиція цілком збігалася з позицією цієї найвпливовішої політичної сили ЗУНР — ЗО УНР, до якої належав і Диктатор Є. Петрушевич. Саме УНТП найпослідовніше відстоювала українські державницькі позиції. Не випадково вона пізніше від усіх українських політичних партій жорстко засудила Варшавський договір 1920 р. та Ризький 1921 р., що розділили українську територію між Польщею й Радянською Росією.

З багатьох стратегічних питань зовнішньополітичного курсу позиції Є. Петрушевича та М. М. Лозинського збігалися, й поради колишнього Державного Секретаря закордонних справ багато в чому визначали міжнародну діяльність Є. Петрушевича. Проте ця політична близькість багато в чому зумовила й подальшу трагічну долю М. М. Лозинського. Коли Є. Петрушевич переходить на позиції визнання в Україні радянської влади, це справляє великий вплив на М. М. Лозинського, що, серед іншого, приводить його до переїзду в СРСР.

Можна згадати, що не без впливу М. М. Лозинського Диктатор ЗУНР — ЗО УНР призначає 9 червня 1919 р. (тобто безпосередньо в день ліквідації зовнішньополітичного відомства) колишнього військового міністра УНР, легендарного генерал-хорунжого О. М. Грекова командувачем УГА. Крім суто військового аспекту, що забезпечував УГА компетентне керівництво (невдовзі генерал О. М. Греков успішно провів Чортківський наступ проти польських військ), це призначення мало ще й політичний аспект. Призначення військового діяча з Великої України символізувало, що, незважаючи на зміни в політичній ситуації, ідея української державної єдності залишається домінантною. Перехід такої авторитетної в антантівських керівних колах постаті, як колишній військовий міністр УНР, що був відомий своїм жорстким протистоянням в уряді радикальним елементам, став знаковою подією. Це було досить ефективним ударом для тих у керівництві Директорії, хто своєю діяльністю перешкоджав державній єдності України, передусім для міністра закордонних справ УНР В. Темницького... Таким чином, західноукраїнське керівництво, за задумом М. М. Лозинського, фактично запропонувало Антанті свою концепцію державного будівництва Української держави, що значно відрізнялась від непослідовної концепції Директорії.

Після знищення незалежної Української держави та окупації території Галичини починається емігрантський період життя колишнього Державного Секретаря закордонних справ. М. М. Лозинський приїздить до Австрії і

Heidelberg, Pension Flarrer } Anlage 32 } 19 ¹⁷/_{VII} 20

Високоповажаний
Сергіє Павловичу!

Добридень з "Волі" про Вашу адресу і
щину Ван Рікова сіб.

Про політику - нічим чинити не писати...

А так, прошо хочеш знати, що робити,
к Ваме здоров'я, які плани?

Ек поселився з сім'єю тут. Е потримув
звершено і соціалізму до державному
праву; може Колема, від дутті української
вершено, е пригноблен. У мене міз
злив зростає, а саме зі страху масового
завоюю між-держ. праву (бу 1912) і
писати Коменсар; але не-верше мене
е повернутий; доз зна, де іє змента
миже и. на Україні нічого не зобрижено!;
не-зрече не дурод вендавська.

Потім тим пиши свої справи: "Справа
уваж" Інститути на Мирові-Конферен
ції" і "Мун державній-справи
Робіт - Соціалістів - партиї". А саме

Буде габрагис робориса, про кауу то,
рукелару нигериса. Крим тон кан са
дефинка јуниор го раниокуа рашт
и «Млеу» (Заровелгас) про кауу то,
литка (раноуа проуа дефиниса
рупу) и про кауу емигранта (орган,
тон биг неопределенна зренив.

Мо гари рудата, не сару киноро
неброу. мрева рудата...

Турасонгирн брота, кан-сариуи-
зат в берели в Буги катруу;
оде брота в тимеруни в горитка
и, мо рудата руд в беритка некон

бу, кануиуа уро уро еде.

Мо отот уруа. бротауа Бае

З рудатауа романоро
Мозумисауа)

у вигнанні намагається переосмислити буремні події 1918—1920 рр. в Україні, зрозуміти альтернативи розвитку країни. Він пише сповнені роздумів про минуле праці «Галичина в р.р. 1918—20. Розвідки і матеріали» (1922) та «Уваги про українську державність» (1927).

Перебуваючи у Відні серед найбільш наближених до Є. Петрушевича західноукраїнських державних діячів, М. М. Лозинський надає посильну допомогу в міжнародній діяльності екзильному керівництву ЗУНР — ЗО УНР. Її головною метою стає привернення уваги лідерів держав Антанти до анексії Польщею західноукраїнських земель. Колишній глава дипломатичної служби Західної України часто виступає з цього питання в іноземній пресі, зустрічається з багатьма впливовими європейськими політиками. Але повоєнну Європу мало цікавили українські питання, й жодних суттєвих зрушень М. М. Лозинському досягти не вдається. Край усім надіям на зміну позиції світової спільноти поклало рішення Ради Послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. про визнання наявних кордонів Польщі...

Байдужість антантівських лідерів до трагедії України стала причиною поступового відходу М. М. Лозинського від політичної діяльності, місце якої у його житті займає наука. В Українському вільному університеті (Прага) він викладає міжнародне право і стає одним із найбільш знаних науковців у цій галузі. М. М. Лозинський видає такі фундаментальні праці, як «Міжнародне право» (Прага, 1922) та «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (Прага, 1923). За великі наукові досягнення та створення власної школи в дослідженні гуманітарних аспектів міжнародного права М. М. Лозинський отримує звання професора.

Наприкінці 20-х років він переходить на платформу співробітництва з радянською владою й у 1927 р. переїздить до СРСР. Можна висловити припущення, що нова політична позиція вченого-міжнародника стала не лише результатом особистого впливу Є. Петрушевича, а й сподіванням на те, що тільки Радянський Союз зможе звільнити Західну Україну від польської окупаційної влади...

Подробиці переїзду М. М. Лозинського до СРСР невідомі, але він не міг відбутися без безпосередньої участі ОДПУ, що проявляло пильний інтерес до всіх емігрантів із Галичини. Радянське керівництво вважало, що найближчим часом може розпочатися війна з Польщею й розглядало галичан, особливо колишніх політичних та військових діячів ЗУНР — ЗО УНР, як можливий ударний антипольський резерв. Але поступово міжнародна ситуація змінилася, й війна з Польщею уже перестала розглядатися як неминуча. Відповідно змінилися й плани радянських спецслужб стосовно галицьких емігрантів. Цікавим є свідчення сталінського в'язня О. Семененка, який переказує розповідь свого співкамерника (вірогідно, колишнього співробітника органів держбезпеки):

«Всі або майже всі галичани... були завербовані заздалегідь. В перші роки вони з'явилися з Галичини більшими групами, арештовувано тільки окремих з них і примушувано давати свідчення на багатьох галичан, які

ще були на волі. Такого автора свідчень засилали до таборів, а його "спільників", яких він нібито завербував до організації, не чіпали. Ніби нічого не сталося. Могло проминути кілька років, живе собі й працює "завербований". Коли ж приходить призначений органами час, беруть чоловіка і показують, що він член контрреволюційної організації, що його завербував такий і такий. Отже вербовка якийсь час ніби законсервована, але як усякі консерви, зберігала своє значення. "Завербований" після відповідної процедури "слідства", звичайно, мусить признати себе за винного. Коли так, він і сам ще когось завербує».

Саме за такою схемою розвивалася й трагічна доля М. М. Лозинського у СРСР.

У Радянській Україні колишній керівник дипломатії Західної України працює за фахом — юристом-міжнародником. Він очолює кафедру права у Харківському інституті народного господарства, крім того, перекладає хужої літературу. Мабуть, як вершину його творчих досягнень можна розцінювати прекрасний переклад (до речі, перший українською мовою) «Божественної комедії» Данте Аліг'єрі, до якої він також написав розлогі професійні коментарі. Проте вже наближався час «великого терору», який знищив залишки національної еліти періоду державної незалежності. У 30-х роках М. М. Лозинського заарештовують у сфальсифікованій справі Української військової організації (УВО). Після вироку його висилають до Соловецького концтабору, де він і загинув від голоду та виснаження. За іншими даними, М. М. Лозинського розстріляли за вироком головного органу позасудової розправи — «Особливої наради» при НКВС у жовтні 1937 р. в одному з уральських концтаборів. Однак навряд чи колись ми дізнаємося правду про загибель видатного українського дипломата. Останній глава Державного Секретаріату закордонних справ ЗУНР — ЗО УНР був, передусім, українським патріотом і вже цим становив небезпеку для тоталітарної машини, яка його не тільки знищила, а й намагалася назавжди стерти пам'ять про державного діяча, що працював для збереження єдності незалежної України...

КУ ДИ І Д Е Т Е

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ І РАДИ
ДЕРЖАВНИХ СЕКРЕТАРІВ ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕ-
СПУБЛІКИ І ДО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В ЗЛУЧЕН-
НИХ ДЕРЖАВАХ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ.

Не можуть брати участі в нарадах членів Ради Державних Секретарів і Української Національної Ради, а також маючи на увазі, що від часу окупації Західної області Української Народної Республіки ворожими державами політика вище названих органів не має тієї ясності, яку мала в нормальних часах, - виступаю з сим відкритим листом у справі, яку хочу представити членам відповідальних за нашу політику органів, але рівночасно також цілому нашому громадянству.

Ця справа - се відношення відповідальних органів Західної області Української Народної Республіки до державної єдності і самостійності України.

Основою цього відношення повинен бути акт з'єднання ухвалений Українською Національною Радою 3 січня, прийнятий Директорією 19 січня і проголошений торжественно на Софійській площі в Києві 22 січня 1919.

Я не буду розглядати цього акту, вказувати на його хиби і вияснювати їх обставинами. Бо як би там не було, одно було ясно: і слова і дух того акту говорили про волю цілого українського народу з'єднатися на все в одній Українській державі, в Українській Народній Республіці.

І коли я, визволившись зі Львова, обняв 10. марта 1919. управу Державного Секретаріату закордонних справ, для мене було ясно, що акт з'єднання обов'язує мене працювати в напрямі скріплення і поглиблення з'єднання. "Автономія часті, але єдність цілості, автономія внутрі, але єдність на-зверх." - так розумів я акт з'єднання і так, здається, розуміли його всі.

В сім дусі вже був виданий закон Директорії про Делегацію Української Народної Республіки на мирову Конференцію в Парижі. В сім дусі підготував я цілий ряд заряджень з області закордонної політики, щоби предложити їх міністерству закордонних справ Української Народної Республіки і видати на основі спільного порозуміння.

Очевидно, такий стан міг бути тільки перехідним, як се й було зазначено в акті з'єднання.

Веручи від часу російської революції 1905 р. постійну участь в українській пресі Великої України, буваючи там часто та маючи постійні зв'язки з тамешніми діячами, я сильніше ніж хто инший відчував, що витворенне історичними обставинами почуття ріж-ниць між Галичиною й Україною, яка опанувало свідомість, чи-що це важніше - підсвідомість обох сторін, є крайне шкідливе і що треба його спільними зусиллями обох сторін викорінювати.

З цього становища стан, в якому Західна область була окремим державно-правним твором, механічно дочепленим до Великої України, очевидно не міг бути бажаний. З другого боку не міг бути бажаний також державний централізм, який накладає свою волю цій країні і придавляє все місцеве життя.

Як противник державного централізму і прихильник такого державного ладу, який давав би як найбільше простору для самодіяльності громадянства, я стояв на тім, що державний лад Української Народної Республіки повинен бути опертий на як найширшій самоуправі громад, повітів і земель, та що такий лад найбільше забезпечить з одного боку єдність, з другого боку розвиток частин Української Народної Республіки. В такому ладі і землі Західної області, маючи самоуправу, не були би механічною дочіпкою до Великої України, тільки частью планової будови.

Та се поки-що були пляни будучности, для яких здійснення треба було перше всего визволити Україну від в'язогів. В даних обставинах треба було працювати на основах акту з'єднання, очевидно в тім напрямі, щоби з'єднання скріпляти, а не ослабляти.

Маючи таку програму діяльности, я, приїхавши 7.мая 1919 до Парижа, куди мене вислала Рада Державних Секретарів як Голову Комісії для українсько-польського перемиря, заявив, що наша Комісія вступає в склад Делегації Української Народної Республіки і буде працювати як часть Делегації.

Та тут наша комісія зустрілася з рішучою і неперебирачою в способах опозицій віце-президента Делегації Української Народної Республіки, Державного Секретаря закордонних справ Західної Области Української Народної Республіки п. дра Василя Панейка, якого політика була як-раз протилежна актови з'єднання.

Вже з наведених урядових титулів п. Панейка видно, що його особі припала дуже висока й почесна задача: бути неначе символом державної єдності всіх українських земель. Якже він сповняв ту задачу?

Зараз по приїзді нашої Комісії накинувся на нас урядовець п. Панейка, п. професор д-р Степан Томашівський, за саму назву "Західна Область Української Народної Республіки" в наших документах. "Ми тут усіх сил докладаємо, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема Західно-Українська Республіка, а ви тут походите з тим ідіотизмом." - були його слова. І в цих словах містилася вірна характеристика всієї діяльности п.п. Панейка і Томашівського.

Ціла акція п. Панейка в цілі ратування Східної Галичини від Польщі полягала на доказуванні, що Східна Галичина не є часть Української Народної Республіки, тільки щось окреме від неї. Представником Державного Секретаріату він доказував, що тільки Східна Галичина, доросла до державного життя і тільки вона з усіх українських земель не є заражена більшевизмом, стже тільки з неї можна утворити базу протибільшевицької акції. Сим надіявся він досягнути признання Державного Секретаріату як самостійного уряду Східної Галичини, а коли ся надія завела, бсдай неутралізації Східної Галичини під протекторатом антанті.

В дипломатизуванні з Польяками він так саме клав головний натиск на окреме державно-правне становище Східної Галичини,

числячи, що сим швидше заставить поляків згодитися на перемир'я, а опісля на неутралізацію, бо їм остане надія, що коли Східна Галичина буде чимсь окремим від Української Народної Республіки, то легше може ввійти в якусь комбінацію з Польщею.

І в кінці в дипломатизуванні з російською групою Сазонов - Мавлаков - Чайковський, щоб заставити її виступити в обороні Східної Галичини як „руської“ землі, також клав натиск на те що галичани не такі фанатичні самостійники як українці, що з Галичанами росіяни можуть зговоритися.

Скрізь шукав п. Панейко ратунку для Східної Галичини, навіть в кооперації з галицькими москвофілами, а тільки не в єдності з цілою Україною. І сим власне губив Східну Галичину. Бо коли представник уряду Східної Галичини з найбільшим натиском заявляв, що Східна Галичина, се щось окреме від України, то сим самим насував і справдував думку, що долю Східної Галичини можна порішити окремо від долі України. І мирового Конференція порішила її окремо, - так, як се її видавалося зі становища її інтересів найдоцільніше.

Я не кажу, що се рішення було вислідом тільки політики п. Панейка; ні, навіть найідеальніша зі становища державної єдності і самостійності України політика п. Панейка не була би мабуть відвернула того рішення. Але політика п. Панейка була моральним ударом для нас самих і зружям для наших ворогів.

Що сею політикою пствристувалися поляки, щоб дістати Східну Галичину, можна бути певним. „Адже вони самі відділяються від України!“ - мусів бути їх аргумент. Та хто знає чи політикою п. Панейка не покористувалися поляки також в тій цілі, щоб підготувати декларацію Варшавської Місії Української Народної Республіки з 2 грудня 1919. „Галичина мовляв - усе одно від вас відділяється, чого-ж ви будете обороняти її зі шкодою для себе, для Придніпрянщини?“ І в результаті мали аргумент: „Галичина не хоче України, Україна не хоче Галичини, отже кому віддати Галичину, як не Польщі?“

В Самій Делегації п. Панейко поставив справу так, що політика в справі Східної Галичини належить виключно до нього, до тої міри, що Делегація не тільки не має права співрішати, але навіть радити, а навіть і знати, що він робить у сій справі. А що наша Комісія була солідарною частию Делегації, то й перед нею п. Панейко закривав свою політику в справі Східної Галичини як найбільшою тайною.

Та рівночасно п. Панейко як віцепрезидент Делегації Української Народної Республіки, уважав себе в праві вести політику від імені цілої України, тільки також у тайні перед Делегацією Української Народної Республіки і протилежну тій лінії, яку на основі мандату Директорії була обов'язана вести Делегація. Бо коли основою політики директорії була державна самостійність України, п. Панейко, користуючися становищем віце-президента Делегації Української Народної Республіки, вів політику, яка в кінці завела його під прапор Денікіна, під яким він, об'єднившись з обмосквоєними ренегатами Придніпрянщини і галицькими москвофілами проголосив від імені цілої України програму „з'єднання України з сильною Росією на основах федерації“.

До Кам'янецької катастрофи видавалося, що політика п. Панейка, се політика єдності, можлива тільки тому, що в нас у той час не було нормального державного життя з парламентарною і громадською контролею політики кабінету і його членів.

Договір галицької команди з Денікіним і все те, що наступило опісля, показують, що справа є більше складна а саме що п. Панейко надає напрям цілій політиці Уряду Західної Области Української Народної Республіки.

Та коли політика самого п. Панейка зовсім ясна, політика Уряду Західної Области Української Народної Республіки зовсім невияснена.

Перше всего ведеться вона зовсім тайно, так, що громадянство не має ніякого автентичного жерела, з якого могло би довідатися про політику Уряду і на тій підставі її контролювати. Єдиним жерелом є "Український Прапор", але ж він не є урядовою газетою і кожної хвили можна сказати, що за інформації і погляди редакції й окремих політиків Уряд не відповідає.

Почалася неясність в політиці Уряду Західної Области Української Народної Республіки від згаданого договору галицької команди з Денікіним, а властиво ще від поведення ген. Кравса в Києві. Але ані се поведення ген. Кравса, ані навіть договір з Денікіним урядово доси невиявлені, а те що пише редакція "Українського Прапора" й окремі члени Української Національної Ради радше затемняє справу ніж вияснює.

Отже перше всього питання, чи договір галицької команди з Денікіним має політичний характер, чи ні, чи Уряд Західної Области Української Народної Республіки за нього відповідає чи ні.

Спершу представлявано справу так, що властиво ніякого договору нема, бо Диктатор його уневажив. Тепер саме існування договору признається і навіть представляється як факт корисний, бо він зберіг галицьку армію, а тільки заперечується політичний характер договору, покликуючися на те, що Диктатор договір чи його політичний бік уневажив.

Тимчасом ясно що Уряд Західної Области Української Народної Республіки за договір галицької команди з Денікіним несе цілу політичну відповідальність. Галицька армія не була й не є ніяким самостійним тілом, яке б'ється і мириться з ким і коли хоче. Се армія Уряду Західної Области Української Народної Республіки, вона йому присягла вірність і служить йому до досягнення його політичних цілей. Очевидно, команда армії може щось зробити, чого Уряд не одобрює. Але тоді Уряд той акт уневажнює і винює карає. Очевидно армія може в такім випадку Уряду не послухати. Та тоді настає військова революція, разря армії з Урядом? Нічого такого з приводу договору галицької команди з Денікіним не сталося. Армія користується договором, команда армії остає та сама, Уряд в як найліпшій згоді з командою. Отже де основа знимати відповідальність з Уряду, покликуючися на якийсь уневажнючий акт Диктатора? Навіть якби такий акт існував, то власне сей акт фактом дальшого поведення Уряду уневажнює і договір затверджений.

Говориться далі, що прецінь найважніша річ зберегти армію. А яка буде політика, покажеться. Адже при антанті була одна армія польська, а при осередних державах друга, - опісля ж обі придалися Польщі. Так, але ні одна ані друга з тих польських армій не була відірвана від політики, за обома стояли польські політичні організації, а за ними стояли обі групи вельючих держав, з яких кожда проголосила відбудування Польщі.

Коли вести аналогію до кінця, то треба запитати, чи Денікін стоїть за відбудування України?

Відповідь здається ясна. І тому дуже дивно читати в статях заслужених членів Української Національної Ради ось - які пояснення: Польща - історичний ворог. Московські більшовики - московські централісти, а при тім стоять на вузько-комуністичнім становищі, яке не підходить до нашого селянства. За те Денікін дає галицькій армії автономію; його представник на бенкеті в честь галицької армії заявив, що Денікін признає наші служні права до Галичини і бажає щоб Галичина була сильна й могутча; Денікін до політики не мішається і має тільки умиротворити Росію, а про політику рішить сам народ на Установчих Зборах.

Повторяю, дуже дивно чути такі пояснення від заслужених українських діячів. Що польща наш історичний ворог, се ми всі знаємо й відчуваємо до глибини душі. Знають і відчувають навіть ті, що тепер переговорюють з Варшавою, тільки вони думають, що Польща менше небезпечний ворог ніж Росія. Що якби не московський імперіялізм і вузько-комуністичне становище московських більшовиків, то і Совітська Росія і Українська Народна Республіка мали би між ними мир і були би чинниками політичної сили на Сході Європи, - се також ясно.

Але щоб московський централіст Денікін який відбирає землю від селян і віддає поміщикам, більше підходив до вцядоби українського селянства ніж московські централісти більшовики, які дають селянам фактичну і правну змогу завелодити поміщицькими землями, - се дивно чути з уст українських демократів.

Взагалі-ж чи треба Українцеві аж доказувати, що таке Денікін і що означає для України його програма відбудування "єдиної неделимої Росії". Чи треба аж доказувати, що як би справді Денікінові вдалося побідити, так, щоб під покровом його армії відбулися всеросійські установчі збори, то на сих зборах не було би кому виступати ані в обороні України ані взагалі в обороні здобутків російської революції, бо всіх тих хто міг би се зробити, армія Денікіна переутим "умиротворить".

Не віримо Польщі і злочину допускається той, хто представляє сучасну Польщу як приятельку України. Але так само не можна вірити словам Денікіна і його політичних представників; так само злочином є представляти Росію Денікіна і його політичних представників приятелькою України, а хоч-би тільки Східної Галичини.

І коли ми розглянемо Денікіна і змагання тих російських груп, які за ним стоять, в правдивім світлі, то договір Галицької Команди з Денікіним треба вважати великим національним нещастям.

Може бути, що воно впало на нас з елементарною силою катастрофи, якої не можна було ніяк відвернути. Тоді нема винних тільки нещасні, і тоді не треба себе добивати взаїмними обвинуваченнями, тільки дружно шукати способів, яке нещастя зменшити. Але тоді не треба також держатись тактики закривання правди і вибілювання того, що чорне.

Та одначе все таки остає сумний факт, що договір галицької команди з Денікіним був першим актом катастрофи; тільки після цього наступив виїзд Головного Отамана до Польщі і варшавська декларація.

Хто знає, чи згідність уряду Західної Области і Директорії і згідна акція обох армій не були би вратували Українську Народну Республіку від цієї катастрофи або бедай зменшили її?

Після Варшавської декларації "Український Прапор" неначе зовсім забув, що обіцяв був громадянству урядове вяснення договору з Денікіним, а за те цілою силою вдарив на Головного Отамана за варшавську декларацію.

Але все таки остається сумний факт, що се галицька команда перша згодилася віддати Денікіну на поталу цілу Придніпрянську Україну, а тільки через місяць після цього варшавська декларація згодилася віддати Східну Галичину на поталу Польщі.

Се, що ті зробили в Варшаві, се їх половина, за яку вони відповідать перед народом і перед історією. Але договір галицької команди з Денікіном, се половина Уряду Західної Области і за неї він мусить відповісти.

Думаю, що поза невеликою групою, яка дає фірму "орієнтації на Варшаву", нема на цілій Придніпрянській Україні поважного діяча який не вважав би цієї орієнтації хибною, шкідливою і не ждав би хизлі коли її можна буде з як найменшою шкодою для України зліквідувати. Але так само нема на цілій Придніпрянській Україні нікого з псажних діячів, хто не вважав би договору галицької команди з Денікіним лихом, яке на довгі роки кикуло тінь на чистий прапор Української ідеї в Галичині і викопало прєпась між Галичанами і Придніпрянцями.

Сю прєпась треба як найшвидше засипати. Тимчасом що робиться? Комунікат з нарад членів Української Національної Ради в Відні в днях 9-17 грудня 1919 повідомляє, що нарада потвердила до теперішню програму Ради: сполучення всіх українських земель в одній самостійній і суверенній Українській Державі.

Але рівночасно державний Секретар закордонних справ Західної Области Української Народної Республіки п. Панейко, єдиний уповновласнений представник Уряду Західної Области Української Народної Республіки в Парижі, закладає тут "Український Національний Комітет", який декларацією з 19 грудня 1919, резісланом до Делегацій держав у Парижі, оголошує себе "представником і оборонцем національних інтересів України перед політичним світом" і заявляє: "Своїм віроісповіданням Український Національний Комітет уважає повне воскресення України в етєографічних границях З. ЕДИННОЇ З СИЛЬНОЮ РОСІЄЮ В ФЕДЕРАЦІЇ" x/

x/ Характеристично, що сей уступ декларації пропущено в тексті поміщенім в "Українськїм Прапорі".-

Коли візьмемо на увагу сю декларацію Комітету, далі його склад, в кінці його протекторів, то не остане ніякого сумніву що-до його політичної орієнтації.

"Український Національний Комітет" складають пп. Панейко, який є головою, Томашівський і два урядовці Уряду Західної Области Української Народної Республіки, представник "Українського Народного Комітету" в Злучених Державах Північної Америки др Кирило Білик, який є генеральним секретарем і обмосковлені українці Придніпрянщини: особистий секретар гетьмана Маркотун, гетьманський віцеміністер внутрішніх справ і управитель карних експедицій на селян Вишневецький, публіцист Микола Мегидлянський.

Голові Комітету видно конче хотілося мати організацію, від імені якої він міг би виступати як представник цілої України. А що для своєї політичної орієнтації він не міг би знайти ані одного свідомого українця з Придніпрянщини, то вибрав собі на представників Придніпрянщини людей, які стоять не тільки за "єдиную неделіму Росію", але відмовляють навіть українській національності права на рівноправність з московською, себто людей, яких свідомі українці Придніпрянщини вважають ренегатами- ворогами українства.

Се так, як коли-б українську галичину мали представляти покійники Платон Кестецький та Теофіль Мерунович.

В сім листі я звертаюся також до "Українського Народного Комітету" в Злучених Державах Північної Америки. Се тому, бо в склад "Українського Національного Комітету" в Парижі входить також п. Білик присланий "Українським Народним Комітетом" з Америки до Парижа помагати Делегації Української Народної Республіки в її праці для досягнення признання незалежності Української Народної Республіки державами антанті. В Парижським "Українським Національним Комітетом" призначена п. Біликові подвійна роль: представника американських українців і - з того титулу, що п. Білик уродився на Волині, звідки вибрався до Америки молодим хлопцем- представника Придніпрянщини. На сю діяльність п. Білика звертаю увагу американських земляків, нехай вони рішать, чи вона відповідає їх волі.

А протектори "Українського Національного Комітету"? Протегує його "Саміє Соптіне"/"Общее Дѣло"/ Бурцева, фанатика Колчаківсько-Денікінської відбудови Росії; протегує "Росія" парижський дневник того-ж напрямку; хвалять галицькі москвофіли, яких представник О/сип/ М/арков/ помістив у "Росію" /ч.27 з 21 січня с.р./ похвальну еду в честь російської орієнтації парижських представників Уряду Західної Области Української Народної Республіки.

Чи можна сумніватися, що ся пресова протекція є тільки висловом офіційної протекції російських кругів, які заступає та преса.

Так виглядає та політика в Парижі й Лондоні, яку так величає один з членів Української Національної Ради в статті в "Українським Прапорі".

Таку політику ведеться тоді, коли вже зовсім ясно, що зі всіх можливостей на Сході Європи комбінацій, на яку числить та політика, є найменше реальна, просто виключна, що реакційні сили, які стоять за ту комбінацію, безповоротно розбиті.

Отже яка є програма дотеперішніх відповідальних органів Західної Области Української Народної Республіки: чи програма стверджена на нараді членів Української Національної Ради в Бідні, чи програма "Українського Національного Комітету" в Парижі.

Се мусять вяснити дотеперішні відповідальні органи Західної Области Української Народної Республіки і собі самим і громадянству.

Коли вони стоять далі на дотеперішній програмі Української Національної Ради, програмі з'єдинення всіх Українських земель в Українську Народну Республіку, то треба зліквідувати все те, що значило сумний шлях від ухвалення акту з'єдинення до теперішнього розриву між урядом Західної Области Української Народної Республіки і цілю національно свідомою Придніпрянською Україною, мусять усунути всяку неясність своєї політики, та їх прапер Української Державности не сміє падати ніяка тінь і мусять його держати чисті руки.

Очевидно, п'яхибки і провини були по обох сторонах і обі сторони повинні хотіти і вміти їх направити.

Однак кожда сторона мусять виконати свою часть задачі і на Західну область Української Народної Республіки не сміє впасти закид що вона своєї части не виконала.

З теперішній важкий час всі українські групи, які стоять на програмі Української Народної Республіки, як вона зродилася з революції і почала кристалізуватися в працях Української Центральної Ради, Українського Трудового Конгресу і Української Національної Ради, мусять знайти шлях до як найтіснішого об'єднання, щоб виратувати Українську Державність.

П а р и ж, 31 січня 1920.

Д-р Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ.

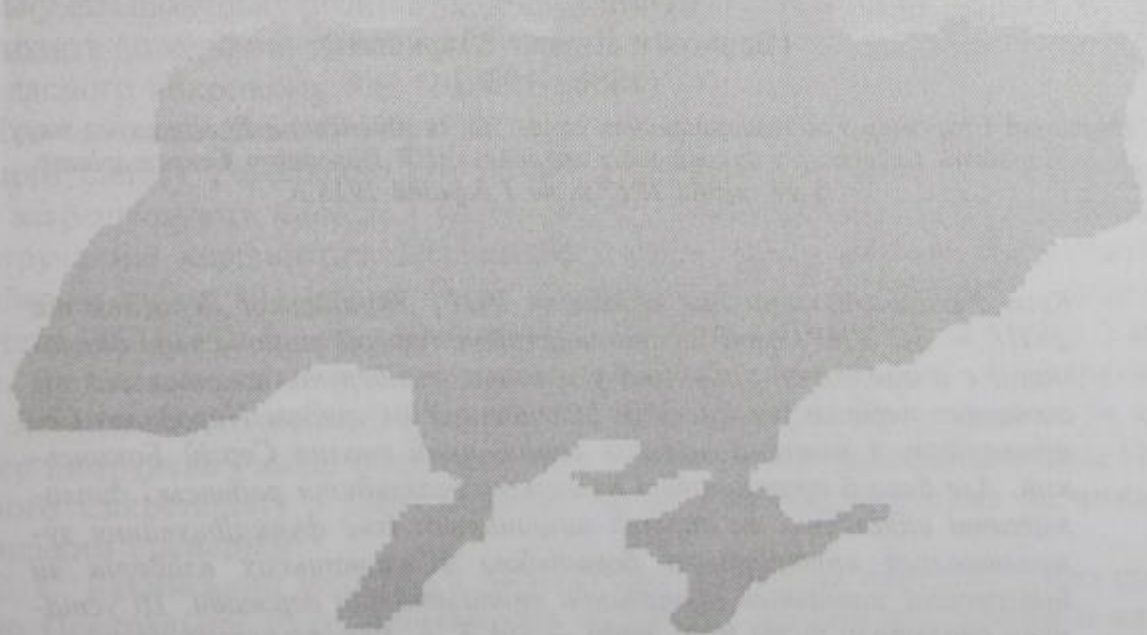
Член Української Національної Ради
Товариш Державного Секретаря Закордонних Справ.

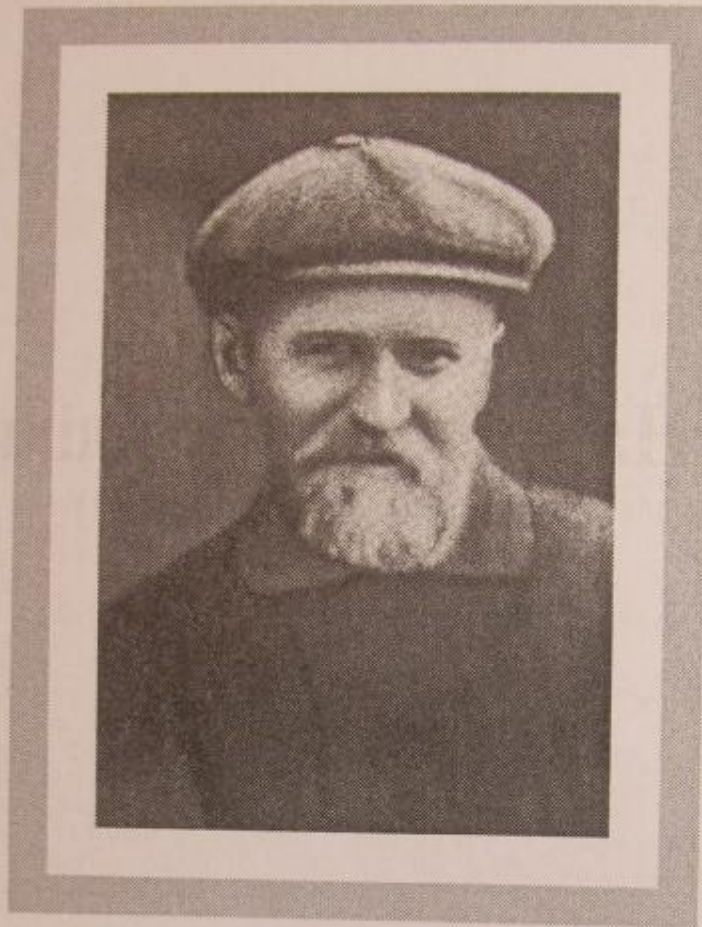
+

Всі Українські газети прошу помістити сей мій лист.-

-----с0----- *Михайло Лозинський*

**Дипломатія
Української
Народної Республіки
(Народного Секретаріату)**

БАКИНСЬКИЙ
Сергій Сергійович
(Бернгейм Людвіг Маркович)
(1886—1939)

Народний Секретар з міжнаціональних справ (після підписання Брестського миру — Народний Секретар у закордонних справах) УНР Народного Секретаріату з 14 грудня 1917 р. до 1 березня 1918 р.

Крім зовнішньополітичних відомств УНР, Української Держави та ЗУНР — ЗО УНР, невід'ємною частиною історії національної дипломатії є й аналогічні радянські установи, що беруть початок від заснованого першим українським більшовицьким урядом Народного Секретаріату з міжнаціональних справ, який очолив Сергій Бакинський. Але було б принциповою помилкою розглядати радянські дипломатичні відомства як справді національні: їхнє функціонування зумовлювалося внутрішньою боротьбою більшовицьких владарів чи інтересами зовнішньої пропаганди тоталітарної держави. Ці установи очолювали дуже різні люди — від Х. Г. Раковського, за наказом якого були знищені в Україні десятки тисяч людей, до європейськи

освіченого інтелігента Д. З. Мануїльського. Тому навряд чи потрібно надто пишатися «міжнародною діяльністю» України радянського періоду, хоча вона, звісно, й мала значення з погляду набуття суто технічних дипломатичних навичок та підготовки кадрів. Місницький комплекс самозамилування ніколи не зможе вивести країну у світову спільноту, й досвід зовнішньої політики перших років сучасної незалежності ще раз це підтверджує. Щоб стати справді великою європейською державою, потрібно відмовитися від міфологем будь-якого ідеологічного забарвлення, а не дбайливо культивувати їх.

Л. М. Бернгейм народився 1886 р. в Україні. Його батьки — заможні німецькі колоністи, предки яких приїхали в Росію ще при Катерині II. Родина була абсолютно аполітичною, але юнак дуже рано захопився політикою й уже під час навчання в реальному училищі перечитав майже всі праці К. Маркса, Ф. Енгельса та представників російського революційного руху. У цей час він входить до марксистського гуртка й уперше потрапляє на облік Департаменту поліції як політично неблагонадійний. Після отримання середньої освіти Л. М. Бернгейм стає професійним революціонером й у 1904 р. вступає до РСДРП(б). За активну антиурядову діяльність його заарештували, але невдовзі звільнили за браком доказів. У 1905 р., з початком Першої російської революції, Л. М. Бернгейм організовує робітничі страйки, розповсюджує соціал-демократичну пресу. Протягом двох років молодого соціал-демократа неодноразово заарештовували, й він змушений був перейти на нелегальне становище, проживаючи з паспортом на ім'я Сергія Бакинського. Він назавжди залишить собі це прізвище й увійде з ним в історію дипломатії України.

Після Лютневої революції С. С. Бакинський уже є одним із найавторитетніших українських більшовиків, і його позиція значною мірою визначає загальну більшовицьку позицію стосовно Центральної Ради. З вересня 1917 р. він входить до керівництва Південно-Західного обласного комітету РСДРП(б) та обласного виконкому Рад Південно-Західного краю.

Під час жовтневих боїв у Києві С. С. Бакинського обирають членом першого складу Революційного комітету. Разом з іншими комітетчиками його заарештовують юнкера у приміщенні Маріїнського палацу, але завдяки втручання керівництва Центральної Ради майже відразу відпускають. Незабаром після звільнення С. С. Бакинський за дорученням обласного комітету РСДРП(б) їде на кілька днів до Петрограда, де зустрічається з вищим більшовицьким керівництвом, зокрема з головою Раднаркому В. І. Леніним та головою ВЦВК Яковом Свердловим. Ці зустрічі мали характер інструктажу щодо подальших дій, і потому боротьба керівництва Народного Секретаріату з Центральною Радою розвивалися саме за чітким ленінським сценарієм.

С. С. Бакинський жорстко й наполегливо проводив партійну лінію стосовно Центральної Ради, вживав усіх можливих заходів для заміни її владою обласної Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів, які були б під контролем РСДРП(б). Потрібно ще раз наголосити, що така

політика проводилася за повної координації дій з Раднаркомом, в якому українськими проблемами опікувався народний комісар у справах національностей Й. В. Сталін. На цей час проблема відносин з УНР мала для радянського керівництва де-факто статус міжнародної, зважаючи на те, що УНР стала вже реально незалежною державою. С. С. Бакинський, послідовно реалізуючи конфронтаційну політику більшовицького керівництва, стає помітною фігурою не тільки в Україні, а й у Москві, що значною мірою зумовило його вплив у Народному Секретаріаті.

Про дії майбутнього Народного Секретаря з міжнаціональних справ добре свідчить запис його бесіди 17 листопада 1917 р. по апарату Юза з Й. В. Сталіним. У бесіді брав участь і представник Центральної Ради, Генеральний Секретар праці Микола Порш. Ця бесіда має велике значення для розуміння перебігу подальших подій у контексті трикутника УНР—Народний Секретаріат—РСФРР, тому доречно навести найважливіші фрагменти з неї:

«Порш. Наша партія хотіла б з'ясувати погляди центрального комітету більшовиків на національні питання взагалі, й у тому числі — у відношенні України. Наша партія, як й уся Центральна Рада, вважає, що центральна влада повинна бути створена всією організованою демократією держави та що центральний уряд повинен бути соціалістичним. У відношенні України, вищою крайовою владою є українська Центральна Рада, а формою правління на Україні є українська народна республіка, що знаходиться у федеративних відносинах у загальнодержавному організмі Росії. Для встановлення конституції української республіки скликаються українські установчі збори, при цьому останній термін виборів в установчі збори призначений на 27 грудня, а початок роботи У. З. — 9 січня. Наша партія вважає, що у створенні центрального органу демократії, на який у своїй діяльності буде спиратися новий центральний уряд, повинні взяти участь і обласні республіканські уряди, на загальній платформі діяльності влади. Крім питання про мир, землю й т. ін., до платформи повинно бути включено визнання республік, що утворилися, та їх урядів по відношенню до центральної державної влади.

Враховуючи це, нашу партію цікавить питання щодо того, як відноситься центральний комітет більшовиків до цих пунктів. Чи визнає він принципово вищою крайовою владою до Українських Установчих Зборів Центральну Раду та її право на сфері управління й законодавства вирішувати усі питання місцевого, соціально-економічного, політичного та національно-культурного життя. Крім того, нас цікавить інформація від вас, в якому стані знаходиться справа об'єднання всієї демократії в одному центральному органі...

Сталін. ...Питання, що поставлені вами, підлягають рішенню не партії більшовиків, а центральної влади, яка обрана другим всеросійським з'їздом Рад Робітничих і Солдатських депутатів й визнаною з'їздом Селянських депутатів, що нещодавно пройшов. Погляди цієї влади з національного питання наступні: визнання за націями права на повне самовизначення до відокремлення й створення самостійної держави. Воля нації визначається шляхом референдуму чи через національні конституанти. Коли воля нації висловиться на користь федеративної республіки, то

уряд нічого проти цього не може мати. Це право кожної нації — й з ним уряд буде рахуватися. Влада у краї, як й в інших областях, повинна належати усій сумі робітничих, солдатських та селянських депутатів, включаючи сюди й організацію ради. У цій області є широке поле для угоди між Центральною Радою та Радою Народних Комісарів. Тому більш доцільно влаштувати нараду представників Центральної Ради й представників Народних Комісарів. Що стосується автономії, — скажемо України, — то вона повинна бути повною, не обмеженою комісарами. Зверху неприпустима жодна опіка та жодний нагляд над народом українським...

Я хотів би запитати, які відносини Ваші та Центральної Ради до місцевих рад на Україні? Чи є у вас контакт із місцевими більшовицькими організаціями? Чи може Рада Народних Комісарів розраховувати на співдружність Центральної Ради після всього того, що я повідомив вам...

Порш. ...Моя особиста думка: співдружність Центральної Ради при організації центрального органа демократії, як джерела загальнодержавної влади, в напрямку, що вказаний мною із самого початку, мислима та можлива. Відносини з місцевими більшовицькими організаціями характеризуються тим, що місцевий обласний комітет більшовиків наполягає на скликанні обласного з'їзду Рад Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів України для обрання нового складу Центральної Ради. Ми ж вважаємо, що Центральна Рада за своїм складом є Радою Робітничих, Селянських та Солдатських Депутатів, що були обрані на з'їзді селян, робітників та солдат, при цьому останній з'їзд представників солдат від 4 мільйонів душ закінчився тільки 1 листопада цього року. Разом із тим, ми вважаємо, що призначення виборів до українських установчих зборів робить цей з'їзд непотрібним, що буде заважати роботі Генерального Секретаріату й справі якнайскорішого проведення соціально-економічних реформ... Ці взаємовідносини нервують усі демократичні українські і навіть неукраїнські організації і заважають спокійній роботі — у чеканні повторення у Києві московських подій...

Сергій Бакинський. Чекаю питань.

Сталін. Як становище в Києві?

Сергій Бакинський. Влада в руках Центральної Ради, яка не вважає за можливе передавати на місцях владу Радам. *Це примушує нас дуже скептично відноситися до твердження тов. Порша, що Центральна Рада сама є з'їздом Рад* (курсив мій. Потрібно звернути увагу, як майстерно С. С. Бакинський піймав одного з керівників Центральної Ради на використанні ним більшовицької системи аргументів. — Д. Т.). Тому ми наполягаємо на негайному скликанні всеукраїнського з'їзду Рад Робітничих, Солдатських та Селянських депутатів, вважаючи, що влада до скликання українських установчих зборів не може залишатися в українській Центральній Раді й повинна перейти у краї до крайового з'їзду Рад, а на місцях — Радам.

Учора приїхав із Харькова тов. Лугановський, який повідомив, що й там Центральна Рада веде боротьбу з Радами. Ситуація доволі гостра, але вважаю, що повідомлення тов. Порша про можливість повторення московських подій не має під собою підстави. Ми до цього часу, не вступивши в офіційний контакт із Центральною Радою, все ж, не йдемо на

повний розрив з українськими с.-д. та с.-р., представники яких у київських радах протидіють здійсненню принципу переходу влади Радам навіть на місцях. У будь-якому випадку, становище потрібно визнати достатньо серйозним й бажано його серйозно обговорити. Ми маємо у виду, у найближчому майбутньому, скликання обласного з'їзду Рад Робочих та солдатських депутатів, а також обласного з'їзду нашої області спільно з харківською областю. Чи приїхав до вас тов. П'ятаков та чи інформував вас у достатній мірі про становище справ?

Сталін. Я узнав від нього усе про Київ. Ми всі думаємо, що абсолютно необхідний крайовий з'їзд робітничих, солдатських та селянських депутатів. Нам незрозуміла та недовіра, із якою т. Порш відноситься до ідеї такого з'їзду. Ми вважаємо, що ви, кияни, одесити, харківчани, катеринославці та інші, повинні взятися за скликання такого з'їзду, звичайно, спільно з Центральною Радою. Коли Центральна Рада відмовиться кооперувати з вами у цій області, що здається нам малоімовірним, то скликайте його без Ради. Влада Рад повинна бути прийнята на місцях. Це та революційна заповідь, від якої ми не можемо відмовитися й ми не розуміємо, як може сперечатися Центральна Рада проти аксіоми. На днях прибуде до вас товариш Зинов'єв й ви будете мати можливість докладно з ним потолкувати про питання, що вас цікавлять. Поки все. Що маєте ще сказати?

Сергій Бакинський. Ні, я маю ще дещо. Ви у апарата? Нам українською необхідно щоденно отримувати від вас термінові телеграфні повідомлення про становище справ на ім'я газети "Пролетарська думка", із копією Раді Робітничих Депутатів, так як наша велика газета обслуговує й область, й обидва фронти. Дуже бажано отримати, хоча б взаємообразно, тисяч двадцять п'ять карбованців на оборотний капітал газети, яка, безсумнівно, окупить себе, якщо буде регулярно мати від вас інформацію.

Сталін. Про вашу пропозицію щодо газети я сьогодні доповім Центральному Комітету партії. Коли буде скликаний ваш обласний з'їзд Рад?

Бакинський. Не можу вам повідомити й попрошу відповісти вам на це питання наш обласний комітет Рад

Сталін. Добре. Що ще скажете?

Бакинський. Чи приїхав до вас товариш Юрій П'ятаков?

Сталін. Так, він у нас.

Бакинський. А чи швидко він повернеться до Києва?

Сталін. Він залишиться у Петрограді... Ще раз повторюю, наша спільна думка, — негайно скликати крайовий з'їзд робітничих, солдатських та селянських депутатів на Україні. Питання про радянську владу у центрі й на місцях не допускає ніяких поступок. Іншого засобу заснування крайової влади й іншої її форми, я собі не можу уявити. Мені незрозуміла недовіра Ради до ідеї Радянської влади.

Бакинський. Ця недовіра пояснюється тим, що за конструкцією й за складом Рада далеко не демократична установа.

Сталін. Це, мабуть, так. Да й зрозуміло з того, що Центральна Рада згори приєднує все нові та нові губернії, не питаючи мешканців цих губерній, чи хочуть вони увійти до складу України.

Ми всі тут вважаємо, що у таких випадках питання повинно бути вирішуватись лише самим населенням шляхом опитувань, референдумів та т. ін. Оскільки Центральна Рада цього не робить, а... згори анексує нові губернії, вона сама викриває себе як організацію не демократичну. З'їзд Рад України повинен дати, між іншим, думку про спосіб опитування населення з питання про приналежність до тієї чи іншої області. Я закінчив.

Бакинський. Я теж більше нічого не маю.

Сталін. До побачення, товариш.

Бакинський. До побачення. Привіт усім товаришам й, в тому числі, тов. Леніну.

Сталін. Зараз передам й Леніну, й П'ятакову й іншим. Я уходжу. До побачення.

Бакинський. До побачення.

Порш. Прошу тов. Сталіна залишитися у апарата. Думка щодо недемократичності Центральної Ради суперечить фактичній стороні справи та політиці Центральної Ради, витриманою з перших днів її виникнення в усіх політичних та соціально-економічних питаннях. У складі Центральної Ради немає цензових елементів, так як кадети з неї давно пішли. До неї входять, починаючи із трудовиків, усі соціалістичні партії краю. В її складі є більше ніж 220 селянських депутатів, обраних на з'їзді селянських представників від населення областей, більше 150 представників робітничих депутатів, більше 15 обраних на останньому з'їзді депутатів від солдатів та близько 70 представників усіх соціалістичних партій краю. Коли ж вас цікавить докладний склад Центральної Ради, він буде надісланий вам завтра ж. Щодо політичної та соціально-економічної платформи Центральної Ради тов. Бакинський замовчав. Замовчую і я, але можу повідомити необхідні з цього питання відомості документами та спеціальними актами. (Дипломатичний маневр С. С. Бакинського повністю вдався. М. Порш почав заздалегідь програшну гру на "чужому полі". — Д. Т.) Про приєднання до України Центральною Радою губерній згори, повинен заявити, що ви глибоко помиляєтесь: ще до універсалу катеринославський, харківський, херсонський селянський губернський з'їзди висловились за приєднання до України. Катеринославська й, коли не помиляюсь, харківська Ради робітничих та солдатських депутатів, висловились за приєднання. Ось і все».

Потрібно звернути увагу ще на деякі нюанси цієї надзвичайно цікавої бесіди. Й. В. Сталін, навіть не будучи лібералом, висловлюється помітно м'якше за С. С. Бакинського, котрий явно показово демонструє крайню жорсткість і непримиренність своєї політичної позиції. Гадаємо, цього разу спеціально була розіграна комбінація з метою спонукати Центральну Раду до більшої поступливості в переговорах із керівництвом Радянської Росії. У той час Раднарком був іще далеко не впевнений у своїх силових можливостях для вирішення питання з Україною, і йому було, безумовно, вигідно продемонструвати екстремізм українських більшовиків, спонукавши Центральну Раду звернутися безпосередньо до РНК як до «стримуючого фактора». Був й інший аспект — варіант, за якого б червоні війська почали боротьбу з Центральною Радою. Тоді знову-таки перед зовнішнім світом

можна було перекласти за це всю формальну відповідальність на українські Ради робітничих та солдатських депутатів.

С. С. Бакинський добре зіграв відведену йому роль, і потім, коли переговори з Центральною Радою не привели до її капітуляції, був справді розіграний сценарій зі створенням маріонеткового Народного Секретаріату.

Проте відомо й інше трактування цієї бесіди, що належить Л. Д. Троцькому. Уже будучи в еміграції, він писав у своїй книзі «Сталін»:

«Спостереження за ходом громадянської війни у країні проводилося, головним чином, за допомогою прямого телеграфного дроту. Й цю функцію виконував Сталін, як найбільш вільний від інших справ член ЦК. Розмови Сталіна по прямим дротам мали, по суті, напівтехнічний, напівполітичний характер, він виконував доручення. Надзвичайно цікава одна з його перших, коли не перша, розмова по прямому дроту 17(30) листопада 1917 р., через кілька днів після завоювання влади, із представником української Ради Поршем. Українська Рада була подібна уряду Керенського. Вона спиралась на верхи дрібної буржуазії й мала безумовну підтримку з боку великої буржуазії та союзників проти більшовиків. Українські Ради потрапили тим часом під вплив більшовиків та знаходились у прямій опозиції до Ради. Зіткнення між Радами та Радою було неминуче, особливо після Жовтневого перевороту у Петрограді й Москві. Порш від імені Ради запитав, як дивиться петроградський уряд на національне питання взагалі та на долю України й, зокрема, її внутрішній режим. Сталін відповів загальними думками: «Влада на Україні, як й в інших областях, — казав Сталін, — повинна належати всій сумі робітничих, солдатських та селянських депутатів, включаючи сюди й організацію Ради. У цій області відкривається широке поле для домовленості між центральною Радою та Радою Народних Комісарів». Саме такої комбінації вимагали меншовики та есери після Жовтневого перевороту, й на цьому питанні зірвались переговори, що велися Каменевим.

У Києві по прямому дроті разом з українським міністром Поршем знаходився більшовик Сергій Бакинський, який також вимагав відповідей на питання. *Вони контролювали один одного* (курсив мій. У цьому Л. Д. Троцький, безперечно, мав рацію. — Д. Т.). Бакинський представив Ради і повідомив, що центральна Рада не вважає можливою передачу влади на місцях Радам. Відповідаючи Бакинському, Сталін казав, що коли центральна Рада відмовиться скликати разом із більшовиками з'їзд Рад, то «скликайте його без Ради»...

За чверть години перед тим, Сталін заявляв, що можливо скомбінувати Ради з демократичними організаціями Ради, зараз владу Рад без будь-яких комбінацій, він оголосив аксіомою. Як пояснити це протиріччя? У нас у руках немає документів, але механіка розмови цілком зрозуміла. Під час переговорів, Сталін надсилав стрічку з нижнього поверху Смольного на верхній — Леніну. Прочитавши пропозицію Сталіна щодо комбінації Рад з організаціями Ради, Ленін не міг не надіслати суворої записки... Сталін не сперечався й у другій частині розмови дав директиву прямо протилежну тій, яку він дав у першій частині».

ПОСТАНОВЛЕНІЕ

НАРОДНАГО СЕКРЕТАРІАТА УКРАЇНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

от ~~26-го Декабря 1917 года~~ ~~18/1 1918~~
8-го Января 1918 года

1/. Народному Секретарю по Международным Делам товарищу Сергею Бакинскому поручается войти в Штаб Народного Комиссара т. Антонова в качестве политического представителя Народного Секретариата для участия в разрешении всех дел, касающихся операций на территории Украинской Республики, которые будут производиться военными силами Правительства Федерации.

2/. Товарища Андрея Владимировича Гриневича назначить помощником товарища Бакинского по его обязанности при Штабе товарища Антонова.

Народные Секретари:

Б. БОШ

В. ЗАТОНСКИЙ

Управляющий Делами Секретариата МАЛЧИНСКИЙ

Невдовзі після цитованої вище розмови зі Й. В. Сталіним С. С. Бакинський за особистим дорученням В. І. Леніна, оформленим у вигляді наказу шойно створеного Народного Секретаріату, призначається відповідальним за політичну роботу у Групі військ із боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії. Головним завданням цієї Групи, яку очолював відомий більшовицький діяч Володимир Антонов-Овсієнко, була боротьба на Дону з каледінськими козацькими частинами й шойно створеною Добровольчою армією. Частина її підрозділів використовувалась також у боях із Центральною Радою. Особливістю Групи військ було те, що вона складалася в основному з військ, направлених із Центральної Росії, й лише незначною мірою — Червоної гвардії Донбасу. Саме на вимогу С. С. Бакинського, котрий представляв найбільш непримиренне крило українських більшовиків, війська В. О. Антонова-Овсієнка дедалі активніше використовуються проти військ УНР.

Але основною для С. С. Бакинського стала все ж таки інша робота. 14 грудня 1917 р. він стає першим керівником першого зовнішньополітичного відомства Радянської України — Народного Секретаріату з міжнародних справ. А першим кроком С. С. Бакинського на дипломатичній посаді стало підписане ним звернення Народного Секретаріату до війська. У цьому зверненні визначається остаточне ставлення української радянської влади до Центральної Ради, що надавало цьому документу не тільки внутрішньо-, а й зовнішньополітичного значення:

«Генеральний Секретаріат Центральної Ради підтримує Каледіна і всіх російських контрреволюціонерів в їх боротьбі проти робітничо-селянської революції, національну ворожнечу між братськими народами і намагається створити на Україні буржуазну владу.

Від імені Української Народної Республіки оголошуємо Генеральний Секретаріат Центральної Ради ворогом вільного українського народу, закликаємо і наказуємо всім відданим справі робітничо-селянської революції військам боротися проти буржуазного Секретаріату Київської Центральної Ради і Каледіна. В цій боротьбі разом з ними працюють вороги робітничо-селянського уряду Російської Федерації.

Всі робітники і селяне, всі жителі України повинні допомогти революційним військам Народного Секретаріату і військам Ради Народних Комісарів».

Слід зазначити, що на харківському з'їзді офіційно приймається й назва новоствореної радянської республіки, у чому С. С. Бакинський бере безпосередню участь. Радянська Україна дістає ту саму назву, що й держава Центральної Ради — Українська Народна Республіка. Зроблено це було, зокрема, й через зовнішньополітичні причини: С. С. Бакинський разом з іншими членами українського радянського керівництва вважав, що однакові назви якоюсь мірою можуть дезорієнтувати іноземні держави й створити Центральній Раді значні проблеми з погляду міжнародного права. Передусім, це могло унеможливити чи принаймні значно ускладнити для Центральної Ради переговори з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Керівництво Народного Секретаріату розуміло, що вони можуть закінчитися введенням німецько-австрійських військ в Україну (а це автоматично означало повалення

його влади). Розрахунок було зроблено правильний, і на Брестських мирних переговорах делегація РСФРР на чолі з Л. Д. Троцьким та делегація більшовицької УНР на чолі з Ю. Г. Медведевим активно намагалися використати згадану обставину, позиціонуючи саме Народний Секретаріат як об'єднавчий центр усіх українських земель. За приклад можна навести виступ Ю. Г. Медведева після вимоги делегації Центральної Ради визнати державну незалежність УНР:

«Велика російська революція скинула ярмо царського гніту, національної неволі та панування поміщиків й капіталістів, передала селянам землю, поставила робочого на чолі підприємств та на III З'їзді Рад заснувала Велику Російську Федеративну Робітничу та селянську Республіку — вільний союз вільних народів — Республіку Рад Робітничих та Селянських Депутатів.

Тут, у Бресті-Литовському, від імені Народної Української Республіки виступала до цього часу делегація київської Ради.

Українські Ради, єдина влада, що визнає трудящий народ нашої країни, не були тут представлені. Український Виконавчий Комітет, суверенний орган українського народу, із самого початку не визнавав за київською Радою права виступати від його імені. Відчуваючи свою слабкість та відірваність від трудяшого населення України, делегація київської Ради повела переговори за спиною українського народу таємно, у чотирьох стінах, окремо від російської делегації. Звістка про ці переговори викликала глибокий протест трудящих мас українського народу й остаточно підірвала устої влади Української Ради. Український народ хоче скорішого миру. Але цей мир він хоче заключити спільно з усією Російською Федеративною Республікою, у братському єднанні з її трудящим населенням. Глибоко помиляються ті, хто вважає, що тільки кайдани царизму пов'язували Росію з Україною. Ці кайдани пали, але глибокі економічні та культурні зв'язки між братськими народами залишилися, й, на даний час, цей зв'язок закріплюється на основах вільної згоди. Ми вважаємо своїм обов'язком попередити народи Австро-Угорщини та Німеччини, що будь-які спроби протиставити Україну Росії й на цьому протиставленні побудувати справу мира покояться на брехливій основі й тому приречені із самого початку на крах. Київська Рада встала на шлях такої саме політики, й на долі київської Ради будь-який далекоглядний державний діяч може упевнитися у тому, що політика укладення миру з окремими частинами Російської Федеративної Республіки брехлива у самій своїй основі. Хто шукає не хвилиних успіхів, а міцних мирних відносин на довгі роки, той повинен вести переговори про мир загальний з усіма народностями Росії, пов'язаними загальними економічними, культурними та державно-федеративними інтересами.

Ми, уповноважені Народного Секретаріату Українського Виконавчого Комітету, що входить до складу російської мирної делегації, заявляємо:

Народний Секретаріат прагне до створення таких умов, при яких *весь український народ, що живе зараз на Україні, у Галичині, Буковині та Угорщині, незалежно від державних кордонів, що розрізають його на частини, міг би жити як єдине ціле, при цьому питання щодо подальшого державного існування України у ряду інших держав повинне вирішитися шляхом вільного*

голосування усього українського народу (курсив мій. — Д. Т.). Нам відомо відношення до цього питання уряду Австро-Угорщини, що не допускає розгляд загальноукраїнського питання на цих мирних переговорах. Але, ми висловлюємо свою глибоку впевненість у кінцевій перемозі демократичних принципів, — перемозі, що забезпечить у найближчому майбутньому багатостраждальному українському народу єдність та вільне братське єднання з усіма сусідніми народами.

Що стосується нинішніх мирних переговорів, то Народний Секретаріат Української Республіки цілком й повністю дотримується принципів демократичного миру, проголошених російською революцією та підтверджених Українськими Радами — миру без анексії та контрибуцій, — миру, що забезпечить народам право на самовизначення.

У відношенні до окупованих областей ми присяднуємося цілком й повністю до виставленого тут російською делегацією положення, згідно якого, зацікавлені народності самі повинні вирішувати свою долю шляхом народного голосування, якому повинно передувати виведення чужоземних військ.

На закінчення, ми ще раз й з усією категоричністю заявляємо, що угоди і договори з київською Радою увійдуть у життя та отримають визнання українського народу лише у випадку їх схвалення й визнання делегацією Російської Радянської Федеративної Республіки, до складу якої ми входимо (курсив мій. Саме це й було основою політики Народного Секретаріату. — Д. Т.)».

У цьому виступі, поряд із загальнобільшовицькою риторикою, міститься й важлива вимога про об'єднання всіх частин розділеного українського народу. Висунута вона була, головним чином, із метою тиску на австро-угорську делегацію, але її оприлюднення дало змогу делегації Центральної Ради розпочати з Віднем уже конкретні переговори про майбутнє Східної Галичини. Крім того, не можна недооцінювати й морально-політичного значення згаданої заяви — перед усім світом було сказано, що український народ прагне до єдності у кордонах своєї держави.

Звичайно, німці, які незабаром прийняли остаточне рішення про окупацію території України, недовго вирішували нав'язувані ним правові суперечки. До того ж, Л. Д. Троцький був дезорієнтований главою делегації Центральної Ради В. О. Голубовичем і сам відмовився від використання усіх наявних можливостей, але дипломатичний хід С. С. Бакинського та його колег було зроблено правильний. Однак мав рацію і Л. Д. Троцький, коли стверджував на Брестських переговорах, що «питання, яка із двох організацій буде мати кінцеве й безсумнівне право говорити від імені Української Народної Республіки, вирішиться практичним результатом боротьби цих організацій». За кожною із двох Українських Народних Республік стояли іноземні війська, але, звичайно, новостворена радянська армія не могла скласти серйозну конкуренцію кайзерівській. І коли стало зрозуміло, що прийнята назва нічого не дала, то її було змінено на більш ідеологічно відповідну — Українська Радянська Соціалістична Федеративна Республіка (УРСФР).

У цілому на Народний Секретаріат із міжнаціональних справ покладалося «ведення іноземних справ». Але фактично основним завданням відомства С. С. Бакинського стала координація ведення бойових дій Радянської Росії й УНР Народного Секретаріату проти білого Дону та Центральної Ради. Міжнародним питанням його установа приділяла мало уваги. Незважаючи на це, після закінчення Брестських переговорів зовнішньополітичне відомство Народного Секретаріату перейменовується в Народне Секретарство у закордонних справах. На цей час політична ситуація кардинально змінилася — війська Раднаркому покинули українську територію, й Народний Секретаріат був вимушений проголосити незалежність залишків своєї держави, яка до цього часу вважалася частиною РСФРР.

У середині лютого 1918 р. С. С. Бакинський призначається також тимчасово виконуючим обов'язки Народного Секретаря шляхів сполучення, начальником військових сполучень українських радянських військ, згодом — начальником військових сполучень Східного фронту. Зрозуміло, що в умовах ведення активних бойових дій ці посади потребували повної віддачі сил, і тому зовнішньополітичній діяльності глава Народного Секретаріату в закордонних справах приділяє дедалі менше уваги, а його керівництво очолюваною установою стає формальним. За майже постійної відсутності С. С. Бакинського роботою дипломатичного відомства керував В. П. Затонський.

Після захоплення Києва радянськими військами С. С. Бакинський разом із іншими членами Народного Секретаріату перебрався до столиці України. Й відразу в українських більшовиків почався конфлікт із командувачем радянських військ, колишнім підполковником царської армії М. О. Муравйовим. Останній, який уже бачив себе «червоним Наполеоном», не хотів ділитися владними повноваженнями, навпаки, показною жорстокістю він прагнув довести центральному керівництву свою незамінність. У цьому плані досить прикметною є його заява після захоплення Києва:

«Ми йдемо з вогнем й мечем установлювати радянську владу. Я зайняв місто, бив по палацам та церквам, по попам, по монахам, нікому не давав пощади!.. Сотні генералів, може й тисячі були вбиті безжально... Ми були у змозі втримати вибух помсти, але нам не потрібно було цього, так як наш лозунг — бути безжальним».

Враховуючи те, що саме в його руках була військова сила, стає зрозуміло, чому представники Народного Секретаріату не мали у створеній ними державі реальної влади.

Як уже зазначалася, після наступу військ Центральних держав робота керівника відомства Народного Секретаріату набула зовсім іншого характеру, ніж під захистом армії РСФРР. Крім того, він бере значно активнішу участь в усіх внутрішньополітичних діях українського радянського уряду, спрямованих проти Центральних держав. С. С. Бакинський до останнього часу сподівався, що жорсткими й енергійними діями можна буде відбити німецько-австрійський наступ. Як приклад можна навести його участь у «Надзвичайній Комісії Народного Секретаріату для захисту країни і революції», яка, за задумом її організаторів, мала стати центральним органом із диктаторськими повноваженнями для протидії окупаційним силам.

Зберігся протокол засідання ЦВК щодо затвердження згаданої Комісії, з якого видно, що рішення було прийнято після відповідної інформації С. С. Бакинського про зовнішньополітичну ситуацію, в якій опинилась УНР Народного Секретаріату:

«Протокол засідання Центрального Виконавчого Комітету Рад України про організацію оборони республіки від навали німецьких окупантів 22 лютого 1918 р.

Головуючий тов. Решетько відкриває засідання о 1 год ночі. Секретар засідання т. Воробйов.

Тов. Бакинський від імені Народного Секретаріату оголошує дві телеграми, одержані від Ради Народних Комісарів, де вказується, що термін перемир'я вийшов, відповідь на пропозицію російської делегації подовжити термін від німецької делегації не надходила. Німці розпочали наступ і захопили Двінськ, Луцьк та ін.; ними ведеться наступ на Петроград і Київ, тому необхідно терміново вжити заходи щодо організації оборони країни. Народний Секретаріат з цією метою пропонує Центральному Виконавчому Комітету Рад України: 1) оголосити облоговий стан у м. Києві; створити особливу комісію з п'яти осіб з оборони країни і дати їй необмежені повноваження і 2) випустити відозви до населення і тих німецьких полчищ, які посуваються до Києва для "наведення порядку" для розгрому революції. В комісію з оборони країни намічені тт. Бакинський, Мартьянов, Скрипник, Коцюбинський і Примаков.

Тов. Мартьянов, указуючи на трагічне становище, що склалося внаслідок цього наступу, пропонує, без слів, оскільки зараз, як ніколи, потрібна справа, затвердити заходи, що пропонує Народний Секретаріат.

Тов. Лапчинський і Калиниченко вказують на те саме. Тов. Бош пропонує обговорити це питання з усіх боків, взяти до уваги серйозність тих заходів, які пропонують народні секретарі, і заперечує проти надання необмеженої політичної влади комісії.

Тов. Чудновський роз'яснює, що комісія матиме необмежену політичну владу остільки, оскільки це буде стикатися з організацією оборони країни.

Тов. Люксембург пропонує, щоб усі розпорядження, що надходять від комісій, підписувалися Центральним Виконавчим Комітетом.

Тов. Любицький пропонує не публікувати про створення такої комісії.

Потім ставиться на голосування і приймається більшістю пропозиція (14 — за, 3 — проти, 1 — утримався):

"Вибрати комісію у складі Мартьянова, Коцюбинського, Скрипника, Бакинського і Примакова з оборони країни від нашестя імперіалістів із Заходу і надати їй надзвичайні повноваження". Тов. Бош пропонує дати більш точне формулювання резолюції, після чого й приймається наступна резолюція:

"Утворити комітет з п'яти членів у складі в. о. народного секретаря шляхів сполучення Сергія Бакинського (звернемо увагу, що згадується тільки ця посада українського більшовика. — Д. Т.), в. о. народного секретаря з військових справ Юрія Коцюбинського, в. п. народного секретаря пошт і телеграфів Якова Мартьянова, начальника Червоного козацтва Віталія Примакова і народного секретаря праці Миколи Скрипника, якому

комітету доручити керівництво всіма заходами щодо оборони революції від західних імперіалістів, для чого надати їй надзвичайні повноваження”.

Складання відозв доручається тт. Затонському і Чудновському.

Тов. Лугановський вносить пропозицію скликати у суботу збори Центрального Виконавчого Комітету, Київської Ради, професійних спілок і фабрично-заводських комітетів».

Та незважаючи на активну діяльність С. С. Бакинського, у Народного Секретаріату не було навіть мінімально достатніх сил для протидії Берліну. Діяльність надзвичайників обмежилася випуском кількох грізних заяв на зразок такої:

«Повідомлення ЦВК Рад України про оголошення у м. Києві та його околицях облогового стану

22 лютого 1918 р.

На підставі постанови Центрального Виконавчого Комітету Рад України у м. Києві та його околицях оголошено облоговий стан.

1) Забороняється виходити на вулицю з 10 год ночі до 5 год ранку всім, хто не має Перепусток.

2) Надалі, до особливого розпорядження, перепустками слугують посвідчення, видані Радами, професійними та іншими робітничими організаціями.

3) Усі ворота і підїзди з 10 год ночі до 5 год ранку мають бути зачинені і охоронятися із середини домовими комітетами.

4) Усі театри, кафе, ресторани тощо зачиняються о 9 год вечора.

5) Усякі вуличні скупчення і збори забороняються.

6) Уся нездана зброя має бути негайно здана в Педагогічний музей.

7) Усі винні в контрреволюційних діях будуть сурово каратися.

Надзвичайна Комісія Народного Секретаріату для захисту країни і революції:

Юрій Коцюбинський, Микола Скрипник, Віталій Примаков, Сергій Бакинський, Яків Мартянов. Київ, 22 (9) лютого 1918 р.»

Крім цього, С. С. Бакинський підписує кілька пропагандистських звернень, призначених одночасно для внутрішнього та зовнішнього застосування. З-поміж них вирізняється Відозва Народного Секретаріату від 24 лютого 1918 р., де викладено офіційну позицію більшовицького уряду стосовно Брестських переговорів, результат яких для долі українського радянського уряду став уже цілком зрозумілий:

«Товариші і громадяни!

Близький і такий бажаний мир знову відкладається. Німецькі імперіалісти в союзі з українськими націоналістами і на радість російській чорній сотні загрожують озброєною рукою придушити нашу молоду свободу, намагаються відновити “законність і порядок” на Україні, оголошують нещадну війну Російській соціалістичній революції.

Чому ж це знову війна, якщо всі так замучилися, так пристрасно бажать миру? Чому перервані мирні переговори, на яких німецькі хижакі, банкіри і поміщики йшли під тиском невдоволення своїх солдатів? Невже нас зрадили наші австрійські і німецькі товариші-робітники, на допомогу

яких ми так сподівалися? Невже і вони піддалися спокусі пограбувати і поживитися в нашій нещасній, зруйнованій країні, яка до того ж переживає нині критичний момент докорінної ломки суспільних відносин і поєднаної з цим гострої громадянської війни? ...Якби це було так — було б від чого впасти у відчай: це означало б загибель усіх надій і сподівань, це означало б повернення до старого розбитого корита, до устрою насильства і експлуатації, якщо не до справжнього рабства.

Але згадайте каледінщину, коли здавалося, що весь "тихий Дон" йде війною проти Червоного Петербурга, згадайте українську Центральну раду, яка б від імені всього українського народу виступала проти Радянської влади, проти соціалізму. І що ж? Як там, так і тут замість грізних полків опинилися офіцерські батальйони, замість широких народних мас — купка політичних шарлатанів, за спиною яких стояла, правда, міжнародна буржуазія, але не було ні селян, ні робітників.

Усе говорить про те, що і остання вигадка німецьких генералів такого самого роду. Безглуздо думати, що ніби знову може розпочатися війна, подібна до тієї, яку ми бачили упродовж трьох з половиною років, війна, в якій борються один з одним мільйонні, окуті залізною дисципліною армії. Така війна закінчилася, вона вмерла, як би не намагалися оживити її імперіалісти всіх країн. Немає тієї сили, яка б була в змозі знову кинути один на одного робітничі маси ворожих країн після трьох років війни, і особливо після трьох місяців перемир'я.

У нашій економічно нерозвиненій країні, доведеній до краю прірви німецьким наступом і царським, а потім буржуазним господарюванням, розгорнулася небачена в історії революція. Доведені до відчаю різнею на фронті, голодом, анархією робітники і солдати скинули своїх вікових пригноблювачів, повстали проти самих основ буржуазного ладу, проти права експлуатації людини людиною. У поміщиків була відібрана земля, у капіталістів — права розпоряджатися кров'ю і потом робітника.

Наше вогнище соціальної революції, останньої нещадної боротьби з насильниками і дармоїдами, загрожує перекинутися за лінію дротяних загороджень на російсько-німецький і австро-український фронті. На Німеччину і Австрію насувається грізна примара голоду; народ стогне під непосильним тягарем нечуваної війни; то тут, то там спалахують страйки; голодні бунти і політичні демонстрації доходили вже до барикад і розстрілів; як у Росії, так і там виникають Ради робітничих і солдатських депутатів. Пануванню капіталу приходить кінець. Міжнародні хижачі бачать, як ґрунт хитається в них під ногами, вони розуміють, що робітничого руху вже не стримати ніякими промовами і обіцянками; кожний день несе нам все нові перемоги, кожний день вимушеної бездіяльності коштує їм жорстокої поразки. Вони зрозуміли, що їм уже нічого втрачати, вирішили зняти маску і зробити останнє відчайдушне зусилля, залити кров'ю російську революцію, з корінням вирвати небезпечну заразу чи хоча б дорожче продати свої переваги. Це вже не колишня війна німців або австрійців проти росіян або українців. Загальним фронтом ідуть на нас румунський король Фердинанд, російський генерал Щербачов (командувач Румунським фронтом, що перейшов у підпорядкування Центральної Ради. — Д. Т.), імператор Вільгельм і зрадники свого народу — українські

“соціалісти” — винниченки, порші і петлюри, що йдуть на чолі німецьких офіцерських банд проти українських робітників і найбідніших селян. Румунсько-щербачівсько-українське військо за погодженням Центральної ради з румунською контрреволюцією захопило вже Бесарабію, і там, де воно пройшло, землю вже повернуто поміщикам, селян розстрілюють як грабіжників; всюди, де воно пройшло, розігнані робітничі і селянські організації, і під маскою молдаванського національного самовизначення відновлені земські начальники і поліцейські справники. Тепер теж саме коїться і в нас на Волині, Поділлі і Київщині. Луцьк, Луцинець, Сарни вже захоплені українськими гайдамаками і німецькими офіцерами. Українським зрадникам потрібна влада, потрібні міністерські портфелі, хоча б і добуті багнетами німецьких найманців; німецьким генералам потрібен хліб, щоб заткнути горлянку голодному народові і всім разом потрібно будь-якою ціною затушити пожежу світової революції.

Наближується момент останнього і рішучого бою. Упродовж одного-двох тижнів вирішується — чи бути нам вільними синами соціалістичної республіки чи знову стати рабами міжнародного капіталу. На полях Волині вирішується доля не тільки наша, а й усього світу. Перед нами вирішальний бій з небезпечним ворогом, озброєним силою науки і організованістю, але ми не одні в цю тяжку хвилину, в нас є могутній і вірний союзник — європейський пролетаріат.

Цей союзник ще не дійшов до місця бою, але він уже в дорозі, наше завдання — протриматися до його приходу. Велике значення має кожна година, кожна хвилина.

Ворог наступає невеликими загонами, не маючи можливості рушити великі маси; знову, як і в боротьбі проти Каледіна і Центральної ради, доведеться мати справу з окремими колонами, партизанськими загонами грабіжників. Організуйте свої партизанські загони, висаджуйте в повітря мости, залізниці, шосе, вивозьте або знищуйте, відступаючи, хліб і все, чим могли б пожитися голодні розбійницькі банди. У нас немає іншого способу. Ніяке порозуміння неможливе — наші мирні пропозиції німецькі імперіалісти відхилили; вони прекрасно розуміють, що їм неможливо існувати поруч з нашою владою робітників і найбідніших селян над своїми колишніми насильниками. Або ми загинемо разом і з нами загинуть усі наші надії на краще майбуття людства, або протримається до того часу, коли *пожежа останньої соціальної революції охопить увесь світ* (курсив мій. — Д. Т.). І ми протримаємося щоб там не було. Нова авантюра німецьких генералів та їх союзників з українських “соціалістів” знає такого самого краху, як і інші спроби — Каледіна, Дутова, Петлюри та ін. — озброєною рукою зупинити хід історії.

За справу, товариші! Нехай знають банди насильників, що скрізь на своєму шляху вони зустрінуть найрішучіший опір, нехай знають, що лише через наші трупи увійдуть вони до столиці України.

Прокляття насильникам і експлуататорам!

Прокляття зрадникам!

Хай живе світова революція!

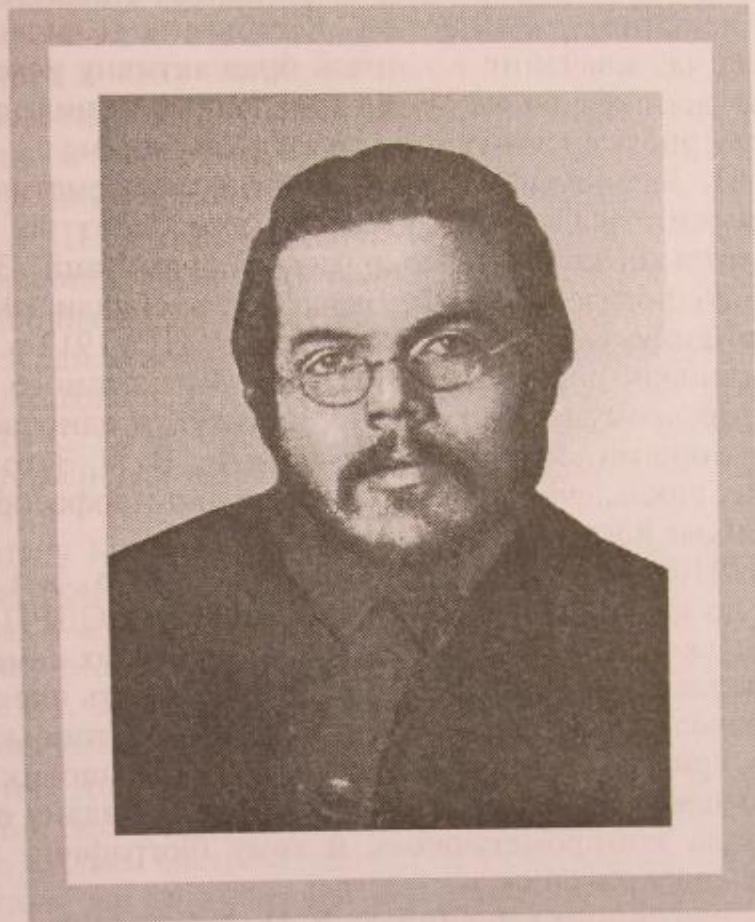
Хай живе соціалізм!

Народний Секретаріат України».

Як добре видно з цього пафосного звернення, воно наскрізь пройняте ідеєю «світової революції», частиною роздмухування якої С. С. Бакинський вважав протидію військам Центральних держав. При цьому він не розумів, що ставка на революцію в Німеччині є примарою до тих пір, доки Берлін не отримає поразки на Західному фронті. Й незабаром Народний Секретаріат був вимушений шукати порятунку на російській території.

1 березня 1918 р. С. С. Бакинський, бажаючи зосередитися на військово-політичній роботі, офіційно залишає посаду Народного Секретаря у закордонних справах. Пізніше колишній український дипломат перебував на кількох фронтах, забезпечуючи партійне керівництво в Червоній армії. Він зближується з багатьма відомими прихильниками Л. Д. Троцького, хоча особисто ніколи не виступав на підтримку ідей голови Реввійськради РСФРР. Уже в 30-х роках про ці зв'язки нагадають С. С. Бакинському слідчі НКВС, що розвернули масштабне полювання на «ворогів народу».

По закінченні Громадянської війни С. С. Бакинський перестав відігравати якусь помітну політичну роль. Він був класичним типом революційного ідеаліста, який не міг внутрішньо сприйняти реальність тоталітаризму, що перестав прикриватися романтизмом «світової революції». Колишній Народний Секретар у закордонних справах обіймає другорядні господарські та профспілкові посади, деякий час працює в наркоматі зовнішньої торгівлі. Під час «великого терору» С. С. Бакинського було заарештовано й розстріляно у 1939 р. за рішенням Особливої наради при НКВС. Ім'я цього непересічного політика надовго викреслюється з історії України, а в архівах залишається єдина його фотографія. Вкотре підтвердилася стара істина, що «революція поїдає своїх дітей», навіть тих, для яких вона була сенсом життя...

ЗАТОНСЬКИЙ
Володимир Петрович
(1888—1938)

*Народний Секретар закордонних справ УНР Народного Секретаріату
з 1 до 4 березня 1918 р.*

З-поміж керівників дипломатичних відомств України В. П. Затонський обіймав свою посаду найкоротший термін. Однак його державна діяльність усього протягом кількох днів (початок березня 1918 р.) припала на кризовий, переломний етап існування Народного Секретаріату. Тому всі заходи, що їх реалізовував керівник зовнішньої політики Радянської України, зокрема методи так званої кризової дипломатії, потребують особливо ретельного вивчення. Також слід зазначити, що зовнішньополітичній діяльності у різних її аспектах В. П. Затонський приділяв увагу й в інші періоди своєї політичної кар'єри. За будь-якого ставлення до ідеологічного спрямування діяльності одного з провідних українських більшовиків не можна не віддати належне професійності його дій, передусім тих, що стосуються застосування засобів інформаційно-пропагандистського впливу.

Народився В. П. Затонський 9 серпня 1888 р. у селі Лисець Ушицького повіту Подільської губернії (тепер Дунаєвецького району Хмельницької області) у сім'ї волосного писаря. Незважаючи на незначні сімейні статки, батько зробив усе для того, щоб син здобув належну освіту. В. П. Затонський закінчив народне училище та Кам'янець-Подільську класичну гімназію. Уже під час навчання в гімназії брав активну участь у діяльності учнівської соціал-демократичної організації, що не залишилося не поміченим місцевим губернським жандармським управлінням.

У 1906 р. В. П. Затонський вступає на фізико-математичний факультет Київського університету Св. Володимира і вже через рік стає одним із керівників студентської соціал-демократичної організації. За революційну діяльність його неодноразово заарештовували й висилали з Києва, проте це не завадило отриманню університетського диплома. З 1912 р. В. П. Затонський — на викладацькій роботі в університеті. З наступного року він читає курс фізики в Київському політехнічному інституті й одночасно завідує там хімічними лабораторіями. За відгуками студентів, В. П. Затонський був одним із найкращих викладачів, і присвоєння звання професора стало цілком заслуженою оцінкою його наукової діяльності.

Членом РСДРП(б) професор стає з березня 1917 р., а з травня 1917 р. він уже входить до керівництва Київського комітету РСДРП(б). Партійний стаж В. П. Затонського обчислюється в усіх документах саме з 1917 р., хоча в соціал-демократичному русі він брав активну участь іще з початку Першої російської революції. Річ у тому, що тоді В. П. Затонський належав до меншовицького крила соціал-демократів, а до більшовиків приєднався тільки після Лютневої революції. У сталінські часи згадана обставина його біографії уже стала компрометуючою, й тому біографічні матеріали відповідним чином коректувались.

За завданням партійного керівництва В. П. Затонський стає однією з головних осіб, що відповідала за контакти більшовиків з українськими національно-демократичними силами. Останніх розглядали на той час, скоріше, як тимчасового тактичного союзника для повалення російського Тимчасового уряду, а не як основного противника. Представляючи більшовицьку партію, він разом із Г. Л. П'ятаковим входить до складу Малої Ради й створеного нею Крайового Комітету для охорони революції в Україні. Комітет мав завдання не допустити виступу в Україні «контрреволюційних сил». Проіснував він зовсім недовго, але його значення для подальшого перебігу революційних подій було досить значним. Застосувавши багатоходову дипломатичну комбінацію, В. П. Затонському спочатку вдалося переграти членів Крайового Комітету від Центральної Ради. Під визначення «контрреволюціонерів» фактично потрапили прихильники Тимчасового уряду, що мало б полегшити українським більшовикам процес захоплення влади. На засіданні Крайового Комітету В. П. Затонський, за згодою більшості його членів, відкрито заявив, що «ще вчора, на закритому засіданні Малої Ради, де обирали Крайовий Комітет, не тільки не було засудження виступу більшовиків, але, навпаки, казалось про його ідейність і революційний характер, відзначалось, що він є протиставленням контрреволюційності Тимчасового Уряду».

В. П. Затонському вдалося перетягти на свій бік члена Крайового Комітету від Центральної Ради М. Порша, й вони вдвох домоглися нейт-

ралітету частин чехословацького корпусу, командування яких готове було виступити на боці Тимчасового уряду. Якщо врахувати, що ці частини були одними з найбільш дисциплінованих та боєздатних на території України, то хід подальших подій міг би розвиватися й у зовсім іншому напрямку. Хоча, кінець-кінцем, Крайовий Комітет формально засудив більшовицький виступ, але багато в чому завдяки впливу В. П. Затонського у вирішальний момент військові підрозділи Центральної Ради вдарили по військах Тимчасового уряду, що й змусило їх капітулювати. Можливо, певну роль у досягненні такого успіху стратегічного характеру відіграло те, що, за деякою інформацією, В. П. Затонський був одним із небагатьох більшовиків, які належали до масонської організації. Одночасно до масонських лож входило кілька впливових діячів Центральної Ради, й це могло сприяти досягненню негласної згоди між непримиренними противниками.

Тільки 10 листопада 1917 р. члени Крайового Комітету від Центральної Ради, передусім С. В. Петлюра, зрозуміли тактику більшовиків, але час було згаяно, й українська влада залишилася без багатьох потенційних союзників.

Крім роботи у Крайовому Комітеті, В. П. Затонський як член міського Військово-Революційного Комітету (ВРК) брав безпосередню участь у жовтневих боях у Києві. Разом з іншими членами ВРК він був заарештований юнкерами у Маріїнському палаці й чудом врятувався від розстрілу. Про велику роль В. П. Затонського в керуванні більшовицьким повстанням писав Д. І. Дорошенко:

«В 5 год. Дня 11 падолиста над Київом злетів аероплан. Повстання почалося. Бої зосереджувалися на Печерську. В інших районах міста було спокійно і тільки вистріли гармат і тріск кулеметів, що доносились здалеку, свідчили, що десь ідуть бої. Большевики мали свій другий осередок на Шулявці, де базою для них служили майстерні Політехнічного інституту і сам інститут, де був сформований свій оперативний штаб. Були організовані большевицькі осередки на Демієвці й на Подолі. Але роля всіх їх обмежувалася доставкою підкріплень, зброї і продуктів для тих, що билися на Печерську. Всім цим керував Затонський».

3 листопада 1917 р., після від'їзду Г. Л. П'ятова в Петроград, В. П. Затонський очолює київський більшовицький комітет. Професор-більшовик стає одним із ініціаторів організації всеукраїнської партійної конференції для створення української більшовицької партії, а також скликання з'їзду Рад для перевиборів чи повалення (залежно від ситуації) Центральної Ради. В. П. Затонський і відкрив у Києві перший з'їзд Рад України. Але ініціативу у нього перехопили прибічники Центральної Ради, які змогли створити на з'їзді свою більшість. Керівник київських більшовиків так описував послідовність подій:

«В назначену годину наша група підійшла до столу президіума і розташувалась біля колони. Мені було доручено відкрити з'їзд. Зауваживши наш маневр, лідери українських ес-ерів кинулися до столу. Добігли вони саме в той мент, коли я вимовив слово "товариші". Аркадій Степаненко обійшовши мене зліва, уперся мені ліктем в груди, а Стасюк в той же час обхопив мене ззаду обома руками за шию і стягнув таким чином з катедри. В той же час, підбурена і явно підпила юрба делегатів, кинулась бити большевиків. Тут всім нам досталося потроху. Одлупивши трохи больше-

виків, делегати на пропозицію Степаненка заспівали “Заповіт” і “Ще не вмерла Україна”, а потому Степаненко відкрив з’їзд».

В інтерв’ю газети «Киевская мысль» В. П. Затонський незграбно намагався виправдати свою поразку, після якої довелося скликати з’їзд Рад уже в Харкові:

«Із з’їздом, — каже п. Затонський, вийшло непорозуміння. На нього з’їхались делегати, що у відповідності до вироблених організаційним комітетом норм представництва не мають права бути на ньому з вирішальним голосом. Є, наприклад, на з’їзді представники окремих полків та, навіть, рот. Коли ми їм надамо право вирішального голосу, то, що скажуть їм полки, які своїх делегатів сюди не надіслали».

З’їзд, що засвідчив цілковиту політичну поразку В. П. Затонського, прийняв різку резолюцію проти агресії Раднаркому:

«В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореться за досягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися за інтереси трудящого люду, — погроза новою братовбивчою войною, що оголошена Радою Народних Комісарів Україні — руйнує братерство трудящих верств всіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції».

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріату 4-го грудня є належною відповіддю замахові Народних Комісарів на права українських селян, робітників та вояків, Всеукраїнський з’їзд Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів вважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити пролиття братерської крові і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма спробами запобігти можливості нової ганебної війни».

Коли невдача для більшовиків київського з’їзду Рад стає остаточно зрозумілою, В. П. Затонський організовує переїзд 124 більшовицьких делегатів до Харкова. Там вони разом із делегатами III з’їзду Рад Донецького й Криворізького басейнів провели 24—25 грудня 1917 р. спільне зібрання та проголосили більшовицьку Українську Народну Республіку, урядом якої став Народний Секретаріат.

Й тільки на харківському з’їзді Рад В. П. Затонський, який особисто опікувався добором делегатів, домагається прийняття необхідної більшовикам резолюції, але пропагандистський ефект від неї уже був мінімальний.

У грудні 1917 р. В. П. Затонський стає членом Народного Секретаріату, обіймаючи посаду Народного Секретаря у справах освіти. Під час мирних переговорів у Бресті-Литовському він призначається керівником делегації УНР та одночасно повноважним представником Народного Секретаріату при Раднаркомі. З огляду на те, яке величезне значення мали результати переговорів для Народного Секретаріату й загалом радянської влади в Україні, це свідчило про безумовне визнання його дипломатичних здібностей. В. П. Затонський, дійсно, бере участь у виробленні (разом із російською делегацією) стратегії та послідовності дій на переговорах. В основу цієї стратегії закладалася концептуальна ідея протистояння з Центральною Радою. Спочатку було офіційне звернення представників Народного Секретаріату до голови делегації Радянської Росії:

«Ми, представники робітничо-селянського уряду Української Республіки, В. М. Шахрай, Народний Секретар у військових справах, Ю. Г. Медведєв, голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Солдатських та Селянських депутатів, делеговані до Бресту-Литовського для ведення мирних переговорів із представниками робітничо-селянського уряду Російської Федеративної Республіки, яким є Рада Народних Комісарів, цією заявою стверджуємо наступне:

Генеральний Секретаріат центральної Української Ради ні в якому випадку не може бути визнаний представництвом усього українського народу. Від імені українських робітників, солдат і селян, ми категорично стверджуємо, що всі рішення, прийняті Генеральним Секретаріатом без погодження з нами, не будуть визнані українським народом, не можуть бути реалізовані і ні в якому випадку не будуть проведені у життя.

У повній відповідності з Радою Народних Комісарів, а, відповідно, з делегацією російського робітничо-селянського уряду (курсив мій. Надзвичайно показове свідчення. — Д. Т.), ми надалі будемо вести мирні переговори з делегаціями Четверного Союзу в складі російської мирної делегації.

При цьому доводимо до Вашого відома, пане голово, наступну резолюцію, прийняту Центральним Виконавчим Комітетом Всеукраїнських Рад Робочих, Солдатських і Селянських депутатів 12 січня 1918 року (30 грудня 1917 р.):

“Центральний Виконавчий Комітет постановляє:

Делегувати для участі у мирних переговорах Голову Центрального Виконавчого Комітету товариша Медведєва й Народних Секретарів Затонського та Шахрая, яким поручає категорично заявити, що будь-які спроби Української центральної Ради виступати від імені українського народу є самозваними виступами буржуазних груп українського населення проти волі і інтересів трудящих класів України, й, що ніякі зобов'язання, прийняті Центральною Радою, не будуть визнані ні українською Радянською владою, ні народом українським; що український робітничо-селянський уряд вважає Раду Народних Комісарів, як орган всеросійської Радянської влади, правомочним виступати від імені всієї Російської Федерації, і що делегація українського робітничо-селянського уряду, надіслана для того, щоб викривати самозвані виступи У.Ц.Р., буде діяти в складі загально-російської делегації й у повній згоді з нею”».

Через хворобу В. П. Затонський не зміг поїхати на мирні переговори, та всі його пропозиції були потому використані делегацією РСФРР. Наприклад, майстерно розігрувалося визнання повноважень делегації Народного Секретаріату російською делегацією. Один із керівників делегації РСФРР Абрам Йоффе звертається до німецьких представників із заявою, в якій повноваження делегатів Радянської України розглядаються вже як легітимний, з погляду міжнародного права, документ:

«Препровождаючи при цьому копію отриманої мною заяви делегатів робітничо-селянського уряду Української Республіки В. М. Шахрая і Ю. Г. Медведєва і їх мандат, маю честь повідомити Вам, що російська делегація у повній відповідності з правом на вільне самовизначення, що нею неодноразово визнавалося, в тому числі, звичайно, і за народом українським, — не бачить ніяких перешкод до участі в мирних переговорах представників робітничо-селянського уряду Української Республіки і, у

відповідності до висловленого ними бажання, включає їх до складу російської мирної делегації, як уповноважених представників робітничо-селянського уряду Української Республіки».

Але незважаючи на добре продуману дипломатичну комбінацію В. П. Затонського, Центральні держави відмовилися визнати повноваження українських радянських делегатів, посилаючись на невизнання Народного Секретаріату національним урядом України (у чому частково була й заслуга дипломатів УНР Центральної Ради).

Проте навіть після цього російська делегація продовжувала грати на правових колізіях, що були значною мірою заздалегідь накреслені В. П. Затонським. Ось як, наприклад, намагався використати Л. Д. Троцький проблему визнання Народного Секретаріату в питанні кордонів:

«...перед нами встають нові труднощі відносно тієї невідомої нам частини кордону, що повинна пройти на південь від Бреста-Литовського. Противна сторона виходила з того, що ця частина кордону повинна бути визначена спільно з делегацією київської Ради. Ми заявляли у свій час, що незалежно навіть від невстановленого тоді ще державно-правового положення України, не може бути й мови щодо одностороннього визначення кордонів київською Радою, без погодження з делегацією Ради Народних Комісарів. Після нашої заяви *визначився державно-правовий стан Української Республіки: вона увійшла до складу Російської Федеративної Республіки* (курсив мій. — Д. Т.). Делегації центральних імперій, хоча й заявляли раніше, що вони залишають за собою право остаточно визначити своє відношення до міжнародного становища України до моменту укладення мирного договору, визнали державну незалежність України у той самий момент, коли Україна формально увійшла до складу Російської Федерації. Після цього, відбулись події, що повинні були мати вирішальне значення для долі сепаратних переговорів противної сторони з київською Радою. Ця остання пала під натиском Українських Рад, при цьому падіння, неминуче саме по собі, було прискорено тією обставиною, що Рада в боротьбі за владу зробила, при сприянні центральних імперій, спробу насильницького відділення України від Російської Федеративної Республіки. Ми офіційно повідомили противну сторону про падіння Української Ради. Незважаючи на це, переговори з неіснуючим урядом продовжувались... Зрозуміло, що по відношенню до однієї території не може бути двох різних мирних договорів. Ми заявляємо тому, що той договір, який може бути вже укладений з неіснуючим урядом Ради, не може мати ніякої сили ні для українського народу, ні для уряду всієї Росії. Делегація Ради Народних Комісарів, до складу якої входять офіційні представники Народного Секретаріату України, є єдино законним та повноважним представником Російської Республіки. Російська Федеративна Республіка вважає обов'язковим для себе той мирний договір, що, як ми сподіваємося, підписаний нашою делегацією».

Однак у той самий день, коли Л. Д. Троцький виголошував свою промову, делегації Центральних держав підписали мирний договір із делегацією Центральної Ради, що зробило неминучим вигнання Народного Секретаріату з України, де він тримався, не в останню чергу, завдяки муравйовським військам.

В. П. Затонський мав змогу на собі відчутти, що принесли Україні війська М. О. Муравйова. Колишній царський підполковник після захоплення української столиці телеграфував голові Раднаркому В. І. Леніну: «Влада в Києві захоплена за допомогою багнетів та передана Радам України». Проте він був не зовсім ширий: і мови не могло бути про реальне передання влади Народному Секретаріату. Останній залишався значною мірою декоративним урядом без реальних важелів впливу, які військова влада категорично не хотіла віддавати. Дійшло до того, що В. П. Затонського та М. О. Скрипника муравйовські солдати ледь не розстріляли просто на вулиці. В. П. Затонський згадував пізніше про цей безлад у Києві:

«Я теж був під розстрілом. Я врятувався випадково. В кишені знайшовся мандат за підписом Леніна... Скрипника червоноармієць впізнав й це його врятувало... *Ми увійшли в місто: трупи, трупи та кров* (курсив мій. — Д. Т.)... Тоді розстрілювали усіх, хто мав якийсь зв'язок із Центральною Радою, просто на вулицях. Ось й я мало не попав».

В. П. Затонський був одним із тих членів українського більшовицького уряду, хто намагався зробити Народний Секретаріат реальною владою й припинити безчинства червоних військ, що дискредитували уряд Радянської України. Зробити це не вдалося. Те, що діялося в столиці УНР, жахало навіть лідерів Народного Секретаріату. Про це красномовно свідчать спогади одного з сучасників:

«Більшовики проводили систематичне знищення усіх, хто мав якийсь зв'язок з українською армією й, особливо, з офіцерством. Проведена незадовго перед цим реєстрація офіцерів мала у цьому відношенні фатальні наслідки: багато хто показував більшовикам свої реєстраційні картки й це призводило до неминучої загибелі. Солдати та матроси, увішані кулеметними стрічками та ручними гранатами, ходили з будинку в будинок, проводили обшуки й уводили військових. У палаці (мається на увазі Маріїнський палац. — Д. Т.), де був штаб, проходив короткий суд й тут же, у царському саду, — розправа. Тисячі молодих офіцерів загинули у ці дні».

Після підписання Брестського миру, 1 березня 1918 р. В. П. Затонський стає Народним Секретарем закордонних справ замість С. С. Бакинського. На цей час Народний Секретаріат уже був приречений, хоча й проводив гарячкову «державотворчу» роботу. Так, на другому Всеукраїнському з'їзді Рад, що відбувся в Катеринославі 17—19 березня 1918 р., В. П. Затонський обирається головою ВЦВК України. З наближенням німецьких військ до Катеринослава ВЦВК переїздить до Таганрога, де на нараді більшовицької фракції створюється Організаційне бюро для скликання першого з'їзду КП(б)У. В. П. Затонський обирається членом цього комітету та одночасно членом урядової «дев'ятки», до якої перейшли повноваження ВЦВК.

Посаду керівника зовнішньополітичного відомства Народного Секретаріату В. П. Затонський обіймав тільки чотири дні. За цей короткий час були зроблені вкрай тенденційні інформаційні повідомлення для іноземних урядів про події в Україні та оприлюднена нота протесту проти німецько-австрійської окупації. Фактично апарату відомства не було, й В. П. Затонському самому довелося розв'язувати низку складних дипломатичних проблем. Й насамперед із керівництвом РСФРР. Деякі суперечності між українськими та російськими комуністами були й раніше, хоча й мали здебільшого суто внутріпартійний характер (питання укладення військового союзу з Ручмеродом, Донецько-Криворізькою та Кримською Республікою та ін.).

Керівництво Народного Секретаріату, зокрема й Народний Секретар закордонних справ, ще сподівалися повернути собі владу в Україні, а єдиною можливістю для цього було загострення відносин РСФРР із Німеччиною. Тому В. П. Затонський намагається сконцентрувати всю зовнішньополітичну роботу у зазначеному напрямі, й саме таку політику продовжуватимуть його наступники. Він також очолює спеціально створене Бюро для керівництва повстанською боротьбою проти окупантів і знову закликає до все-народного повстання: «У страшний час, коли вирішується доля України, ніхто не має права ухилитися від боротьби, ніхто не має права залишатися в стороні».

Загострити відносини Німеччини з Радянською Росією керівник зовнішньополітичного відомства Радянської України намагався цілком свідомо. Пізніше він визнавав:

«Берестейський мир, підписаний Радянською Росією, означав: мир для Росії, війна на Україні. Це ще означало — *не провокувати Радянську владу Росії на військові бої проти німецького імперіалізму* (курсив мій. Насправді усі дії В. П. Затонського були спрямовані в протилежному напрямку. — Д. Т.), а навпаки своєю боротьбою на Україні, затримавши наступ німецької армії, дати час російським робітникам і селянам організувати свої сили на захист Радянської влади».

Нарешті, така політика викликає різку реакцію Раднаркому, що не був тоді зацікавлений в ескалації конфлікту з Берліном. Й. В. Сталін дає вказівку В. П. Затонському:

«Я рішуче протестую проти Вашої політики втягування Донської області у війну з Німеччиною... Ми всі тут вважаємо, ЦВКУ повинен, морально зобов'язаний залишити Таганрог та Ростов. *Досить гратися в уряд та Республіку, здається досить, пора кинути гру* (курсив мій. — Д. Т.)».

На цьому, фактично, зовнішньополітична діяльність УРСФР й скінчилася...

У цілому можна констатувати, що діяльність Народного Секретаріату закордонних справ, зокрема в період його керівництва В. П. Затонським, була суто пропагандистською акцією московського Раднаркому з метою приховати своє відкрите втручання в українські справи ілюзорною «незалежністю» міжнародної політики українських більшовиків. Коли ця необхідність відпала, українська дипломатична служба була ліквідована без жодних сентиментів. Про декоративність Народного Секретаріату закордонних справ свідчить, зокрема, й те, що, як уже зазначалося, при жодному його керівнику апарату зовнішньополітичного відомства фактично так і не було створено.

Наприкінці своєї кар'єри в Народному Секретаріаті закордонних справ В. П. Затонський стає одним із ініціаторів різкого повороту в зовнішній політиці українського радянського керівництва. Уряд Радянської України, намагаючись будь-якими засобами зберегти владу, запропонував утворити військово-політичний союз кількох радянських республік, що міг би протистояти Центральним державам. Проголошення цього курсу, що вже не погоджувався з Раднаркомом, було оформлено у вигляді спеціальної декларації Народного Секретаріату. Вона надзвичайно цікава тим, що тут відверто йдеться про справжнє ставлення українського радянського уряду до національної незалежності:

«1. *Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку як національну республіку, а виключно як радянську республіку на території України* (курсив мій. З цим можна цілковито погодитися. — Д. Т.)».

2. Ми ніколи не стояли на точці зору повної незалежності Української Народної Республіки, розглядаючи її, як більш чи менш самостійне ціле, пов'язане із загальноросійською робітничо-селянською республікою федеративними узами.

3. Одночасно ми не заперечували проти створення різних радянських об'єднань, залишаючи вирішення питання щодо їх взаємовідносин як із крайовою, так й центральною загальнофедеративною Радянською владою до більш підходящого часу.

4. В даний момент, коли об'єднана Українська Рада та її новітні союзники австро-угорські імперіалісти, частково криючись, як буржуазія російська, Дон, Крим, та інш., погрожують розчавити робітничо-селянську владу України, при тому України у кордонах III й IV Універсалів, таким чином, в тому числі та ті частини України, які складають Донську, Донецьку, Кримську та Одеську радянські республіки, саме зараз особливо необхідно тісне об'єднання всіх радянських організацій.

5. Центральний Виконавчий Комітет закликає всі Ради до такого об'єднання на наступних умовах:

а) об'єднання створюється з метою всемірного збройного захисту Радянської влади на території, на якій організується особливий Комітет по боротьбі з контрреволюцією з представників поіменованих у п. 4 радянських республік;

б) жодна з республік, що входить до союзу, не може бути без відома та згоди уряду інших республік вийти з об'єднання та заключити таємні угоди;

в) до цього Комітету переходить вся повнота влади з формування, організації й керівництва військово-технічними силами;

г) військово-оперативні частини знаходяться цілком й виключно в руках головного командування і всіма військовими силами розпоряджається тільки це головнокомандування;

д) головнокомандувач військами Української Народної Республіки й загальним головнокомандувачем усіма військовими силами призначається т. Овсієнко (Антонов).

6. Усі кошти, необхідні для успішного ведення громадянської війни... розподіляються об'єднаними комітетами».

В. П. Затонський наполягав на скликанні спеціальної конференції для утворення запропонованого союзу, але Раднарком РСФРР виступив категорично проти цього авантюрного плану, що фактично втягував його знову у війну з Німеччиною. Та до останньої миті функціонування Народного Секретаріату його керівництво намагалось будь-яким чином реалізувати згадану концепцію.

Розуміючи безперспективність подальшої роботи, 4 березня 1918 р. В. П. Затонський за власним бажанням залишає свою посаду. Новим Народним Секретарем закордонних справ призначається за сумісництвом сам голова Народного Секретаріату М. О. Скрипник. До кінця року перебуваючи в РСФРР, колишній керівник зовнішньополітичного відомства Народного Секретаріату займається партійною публіцистикою та підтримкою антигетьманського руху в Україні. Найвдалішою тодішньою дією В. П. Затонського стала організація махновського руху. Колишній дипломат добре знав Нестора Івановича ще з Таганрога і був упевнений, що той зі своїм гарячкуватим темпераментом може завдати чимало клопоту Українській Державі. За наполяганням В. П. Затонського майбутній «батько» отримує

від радянського уряду фальшивий паспорт і значну суму грошей. Завдяки цьому Н. І. Махно приїздить в Україну, де невдовзі організовує повстанські загони. Але тільки з поразкою у Світовій війні кайзерівської Німеччини та початком виведення її військ з України настає справжня пора для українських більшовиків...

З 28 листопада 1918 р. до червня 1919 р. В. П. Затонський — нарком освіти Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України, створеного в Курську, й одночасно член Революційно-Військової Ради (РВР) Українського фронту. У листопаді 1918 р. саме Реввійськрада, до якої, крім В. П. Затонського, входили Й. В. Сталін та В. А. Антонов-Овсієнко, розробила план вторгнення більшовицьких військ на територію України, який і було невдовзі реалізовано. Новий більшовицький уряд уже навіть мав свою невелику територію, захоплену в Українській Державі у прикордонних боях. Таким чином, утворенням Тимчасового Робітничо-Селянського уряду реалізовувався формальний привід для ліквідації української державності та встановлення радянської влади.

На чолі українського Раднаркому став відомий своїм українофобством Г. Л. П'ятаков. Помітні позиції займав у ньому й В. П. Затонський. Крім освіти, він опікувався й зовнішньополітичною сферою. Уже 29 листопада 1918 р. Тимчасовий уряд видає маніфест, у якому проголошується повалення гетьманського уряду та відновлення в Україні радянської влади. Під маніфестом, серед інших, стоїть підпис В. П. Затонського, а стиль тексту свідчить про авторство «полум'яного революціонера». Особливо прикметною є зовнішньополітична частина документа, де відкрито оголошується курс спільної із РСФРР ідеологічної та військової експансії:

«У повному єднанні з революційною Росією, робітниками Німеччини і радянськими частинами колишньої Австро-Угорської держави повинні ви організувати опір, встати всі, як один, у лави соціалістичної армії України.

Настає останній і рішучий бій світового капіталу зі світовим пролетаріатом.

Залізним, несокрушимим і грізним маршем йде світова революція. Одна за одною летять корони. Рухнув трон кривавого царя, рухнув трон Фердинанда Болгарського. Скинутий Карл Австрійський, вигнаний імператор німецький.

Тріщать і рушаться твердині світового капіталу. Близька година загибелі англійського і північно-американського капіталізму. Близька година загибелі Георга Англійського, Ллойд-Джорджа і Вільсона. Союзний імперіалізм буде розбитий кулаком робітника так же, як розбитий імперіалізм німецький.

Світова революція йде. Повсталий пролетаріат не може не перемогти і він переможе. Встаньте всі, як один, встаньте міцною і несокрушимою стіною і ви переможете!

Всі в бой! Всі до зброї! Всі в лави робітничо-селянської армії! Вперед, до перемоги!»

Із січня 1919 р. більшовицький уряд вживає нову назву країни — Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), й В. П. Затонський продовжує віддано служити ідеям революції, як він це робив і за старих псевдодержав Народного Секретаріату. З подальшим просуванням червоних військ український Раднарком переїздить до Харкова, де офіційно

заявляє про об'єднання в федерацію з РСФРР. Що являла собою УСРР із погляду міжнародного права й наскільки незалежними були дії її Раднаркому, можна судити зі вказівки голови Раднаркому РСФРР від 18 листопада 1918 р. головнокомандувачеві Червоної армії Йоакіму Вацетісу. За словами червоного вождя, із просуненням радянських військ на Захід та Україну потрібно створювати обласні тимчасові радянські уряди, які сприяли б зміцненню рад на місцях. Це, за ленінськими словами, та добра справа, що позбавляє можливості «шовіністів України, Литви, Латвії, Естонії» розцінювати просування військ РСФРР «як окупацію».

У червні 1919 — травні 1920 рр. В. П. Затонський — член РВР 12-ої армії та одночасно у липні—грудні 1919 р. — член Зафронтового бюро ЦК КП(б)У. У серпні—вересні 1919 р. він бере участь в успішному Південному поході частин 12-ої армії денікінським тилом від району Одеси до району Житомира та організації нальоту на зайнятий білими частинами Київ. Тільки після кількох днів напружених боїв зі значними втратами денікінцям удалося вибити червоні підрозділи з міста.

3 грудня 1919 р. В. П. Затонський — член створеного ВУЦВК і Раднаркомом України Всеукраїнського ревкому, який виконував функції тимчасового найвищого органу військово-політичного управління в країні.

Улітку 1920 р. колишній талановитий учений постійно змінює напрямки своєї революційної роботи — він член Реввійськради 13-ої та 14-ої армій, голова Галицького революційного комітету, член РВР Південно-Західного фронту. Західноукраїнські питання колишньому червоному дипломатові доводилося вирішувати й раніше. Наприкінці травня 1919 р. він, за дорученням Х. Г. Раковського, намагався вступити у конфіденційні переговори з керівництвом ЗУНР — ЗО УНР, проте галицькі лідери відмовилися від сепаратних домовленостей за рахунок національних інтересів УНР.

Як голова Галревкому В. П. Затонський стає ініціатором проголошення у Тернополі, зайнятому радянськими військами, Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР), що проіснувала до відступу радянських військ наприкінці серпня 1920 р. Територія ГСРР була досить великою — вона займала усю нинішню Тернопільську область і частину Львівської. Московський Раднарком вважав Галицьку Радянську Республіку ідеальним плацдармом для «походу в Європу». Проголошення ГСРР відбулося за особистою згодою В. І. Леніна. Лідерство в соціалістичній Галичині автоматично підносило В. П. Затонського на найвищий шабель партійно-державної влади, хоча в силу об'єктивних причин він протримався на ньому трохи більше місяця. Про велике значення, яке надавалося Галревкому, свідчить те, що його склад затверджувався московським ЦК, а після цього оформлювався у Харкові.

В. П. Затонський вважав, що створення власного, нехай і соціалістичного, уряду приверне до ГСРР прихильність галичан. Але кампанії «червоного терору», які відбувалися за прикладом Великої України, викликали обурення діями представників радянської влади. До того ж, голова Галревкому значною мірою випустив зі своїх рук керування новоствореною Радянською Соціалістичною Республікою, й каральні органи діяли там безконтрольно й безкарно. Це визнавав і сам В. П. Затонський, коли доповідав Голові Раднаркому В. І. Леніну, що «все йшло стихійно». Він мав рацію, констатуючи, що «стихія справа добра, коли революція виникає самочинно, але значно гірше, коли її необхідно насаджувати ззовні». З «насадженням

ПРОТОКОЛ

засідання пленума Ц.К.К.П.У. от 2-го августа 1919 года.

ПРИСУТСТВОВАЛИ: Бубнов, Варячилов, Гамарник, Дробнис, Затонски, Ивалов, Квириг, Кошкор,
Медеряков, Раковский, Фроман, Харачко, Иоффе и Петровский.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ: К В И Р И Н Г.

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Резолюция: 1) о крестьянских вооруженных и
2) военном положении и
работе в армии.

2. Об отношении к разным
партиям.

1. Принимаются резолюции комиссии...; Полит. Бюро поручается
их окончательно редактировать на ближайшем заседании

2. И-С-Р: не исключая их из правительства, никаких уступок им не делать, в печати начать кампанию разоблачения мелко-буржуазный характер; требование представительства в Сов. Оборона отклонить, денег им в том числе и на подпольную работу не давать.

б) У-С-Д независимые левые: в правительство не допускать, денег им в том числе и на подпольную работу не давать.

в) Л-С-Р: в коллегию комиссариегов можно допускать, но персонально как деловые кандидатуры, субсидирование их продолжать.

г) Комфарба: признать их объединение с нами несвоевременным, их прием в члены К.П.У. производить не общих основаниях, снабжение средствами прекратить.

д) меньшевики: газеты "Начало" не закрывать, при условии полного и решительного отмежевания от Харачковс Начало в всех элементах его поддерживавших. Получено?

ззовні» більшовизму в Галичині у В. П. Затонського не склалося. Проте справедливо можна зауважити, що він особисто не брав участі у репресіях проти мирного населення. Галревком та його територіальні органи — повітові комітети майже не мали реальних важелів влади (остання концентрувалася у військового командування).

Цікавим аспектом діяльності В. П. Затонського в Галичині є його ставлення до УГА. Спочатку він виступав проти порозуміння з нею: «Ми з денікінцями не говоримо, а просто б'ємо, — вас не б'ємо, просто нікого бити. Вас б'ють тепер тиф і манівці вашого політичного бездоріжжя, безхарактерність ваших політичних провідників і командирів...». Але в процесі переговорів із командуванням УГА В. П. Затонський поступово змінив свою позицію й підписав за дорученням радянського командування угоду про вхідження УГА (перейменовану в Червону УГА) до складу 12-ї радянської армії на засадах автономії (пізніше голова Галревкому все-таки намагався розпорозити її бригади по окремих з'єднаннях).

Під час напружених боїв із польськими військами В. П. Затонський активно працював із бригадами ЧУГА, й фактично завдяки його зусиллям Третя бригада не перейшла на бік Польщі, як це зробили дві інші. Зберегти хоча б частину військовослужбовців вдалося значною мірою й тому, що за його пропозицією командувачем ЧУГА призначили Василя Порайко. Останній як колишній діяч Української Радикально-Демократичної Партії був досить відомий серед політично активних верств населення Галичини. Пізніше В. П. Затонський сприяв політичній кар'єрі західноукраїнського комуніста, якого обрали до Галицького організаційного комітету КП(б)У разом із таким авторитетним більшовиком, як Ф. Я. Кон.

Звичайно, те, що вдалося втримати одну бригаду ЧУГА від переходу до поляків, не могло вплинути на загальне співвідношення сил, однак у політичному плані це для КП(б)У важило багато. З'явилася можливість стверджувати про загальну підтримку «трудящими Галичини» радянської влади, що було важливо в підривної діяльності проти Польщі. Крім того, галичани, які залишилися в УСРР, ставали найкращими кадрами для підготовки комуністичних агітаторів для Західної України. Слід нагадати, що на той час, незважаючи на відчутні поразки, радянське керівництво не полишало ідеї запалити світову революцію.

Доречно навести один із виступів голови Галревкому перед бійцями ЧУГА, що дає яскраве уявлення про майстерність його пропагандистської діяльності:

«...Сам я ваш сусід, із Кам'янця-Подільського, і, як чуєте, по-українськи говорю не гірше від кожного з вас. Який я ваш ворог — це розсудить самі. Коли розійшлася чутка, що Галицька армія переходить на нашу сторону, всі відповідальні наші чинники порішили вас відразу знищити й розділити поодинокі всіх вас по всіх частинах Світської армії. Я, однак, як секретар комуністичної партії большевиків України, взяв на себе відповідальність перед Радою Народних Комісарів і зобов'язався вас, як цілість, зреорганізувати у три червоні галицькі бригади. Ми, як комуністи, вашої військової сили не потребували і не потребуємо. Ми ніколи не воювали силою і нікого силою не завойовували. 100-тисячна, середнє зорганізована армія може нас легко окружно покони. Але ми, пролетарі, маємо в собі щось таке, що розкладає й найсильнішу армію. Перед тим

“чимсь”, перед тією нашою розкладовою силою розтають найсильніші армії, як розломилася царська армія, німецька, австрійська, а тепер і ваша армія. Той вогонь, перед котрим дрижить буржуазія цілого світу, і ви мусите собі присвоїти. Присвоїте ж це собі ви тоді, коли між вами не стане тих офіцерів, за котрих ви стільки крові пролляли. Галичину я, як сусід, знаю дуже добре. Я знаю, що в Галичині нема властивої української буржуазії, але є українська інтелігенція, ті прихвосні буржуазії, котрих я більш ненавиджу, ніж саму буржуазію. Я сам професор вищого технічного училища і маю, може, більше від багатьох інших галицьких інтелігентів права називати себе інтелігентом, однак *зі всіх клас суспільних я найбільше ненавиджу інтелігенцію і вважаю конечним в інтересах всесвітньої революції, в інтересах комунізму її винищити з корінням* (курсив мій. Надзвичайно цікава думка для колишнього професора. — Д. Т.). Я ненавиджу інтелігенцію за те, що вона думає по-дрібноміщанському, стає все по боці сильнішого й не має ніякого розмаху. Не має також розмаху й селянство, на яке ми теж не спираємося. Одиноким чинником, що високо підніс прапор всесвітньої революції, є фабричний пролетаріят, який узяв у нас диктатуру в свої руки. Він розколює всі інші класи й прилучає до себе підходячі для нього елементи, все ж інше безжалісно нищить. Ми знаємо, що хоч всі ви до нас прилучилися, ви ще однак далекі од большевиків-комуністів. У нас є ще багато елементу нам непотрібного й ворожого; однак, беручи перед партією відвічальність за реорганізацію Галицької армії, я взиваю до вас, товариші, щоб ви самі розкололися. Ви самі мусите нищити ту інтелігенцію, що вас водила по такій тернистій дорозі. Ви самі мусите зреволюціонізуватися, щоби стати достойними товарищами червоноармійців російської совітської республіки...».

Крім створення ЧУГА, В. П. Затонський також намагався сформувати нові галицькі військові частини. На його думку, вони мали стати найактивнішим елементом у боротьбі з Польщею замість стомлених під кінець Громадянської війни червоноармійських частин. Для реалізації цього задуму докладалося чимало зусиль. Так, 16 серпня 1920 р. він надіслав телеграму до Особливого відділу ВЧК, ЦК РКП(б) та РВР РСФРР:

«У зв'язку з подіями на польському фронті у Києві арештовані 200 колишніх офіцерів-галичан й вислані до Кожухова, а звідти в Архангельськ та Ярославль. Зараз у звільненій Галичині формуються галицькі частини, але вкрай не вистачає командирів. Галревком просить направити у його підпорядкування усіх галичан з Архангельська та Ярославля».

Таким чином В. П. Затонський намагався врятувати життя десятків західноукраїнських офіцерів, що гинули у концентраційних таборах. Без допомоги голови Галревкому вони, скоріше за все, ніколи більше не побачили б рідної Галичини. Й хоча у повному обсязі вимогу В. П. Затонського не задовольнили, проте з огляду на зміну ситуації на фронті вона сприяла пом'якшенню ставлення до галицьких військових.

У майбутньому В. П. Затонський не забував своїх підлеглих по Галревкому. Він сприяв приїзду та облаштуванню в Радянському Союзі таких відомих діячів західноукраїнського комуністичного руху, як Букшований,

Конар, О. Паліїв. Колишній керівник ГСРР вважав, що незабаром відбудеться новий, уже більш успішний «похід у Європу», й вони обов'язково мають стати його учасниками, щоб перемогти «перший бастион імперіалізму» — панську Польщу. Зауважимо, що доля всіх членів Галревкому у сталінському СРСР склалася трагічно. Проте навряд чи це можна ставити в провину В. П. Затонському, котрий являв собою яскраво виражений тип революційного романтика.

У подальшому в українському радянському керівництві саме В. П. Затонського вважали головним спеціалістом з галицького питання. У 1922 р. він обіймав посаду голови Кооперативної ради, й під час масового голоду його навіть хотіли відрядити у США для збору допомоги від представників української діаспори, більшість у якій складали вихідці із Західної України.

У 1921 р. В. П. Затонський як делегат X з'їзду РКП(б) брав участь у ліквідації кронштадтського виступу. У цих подіях він як комісар дивізії ще раз продемонстрував свою мужність, яку визнавали навіть ідеологічні противники. В. П. Затонський особисто очолив атаку по крихкому льоду Фінської затоки на прекрасно укріплену фортецю повстанців, які відкрили вогонь із важкої артилерії. Втрати в дивізії становили більш як половину особового складу, але комісар зумів успішно завершити штурм. Слід віддати належне В. П. Затонському: він навмисно уникнув участі своєї дивізії в масових розстрілах кронштадтців, серед яких значну частину складали мобілізовані матроси з України. Можливо, цей вчинок потребував від комісара ще більшої мужності, ніж «льодова атака». Проте партійний авторитет В. П. Затонського був надто високий, і негативних наслідків «дрібно-буржуазний гуманізм» для нього не мав. За участь у штурмі Кронштадта його навіть нагородили найвищою тоді радянською державною відзнакою — орденом Бойового Червоного Прапора.

Наводячи цей приклад справжнього благородства В. П. Затонського, зауважимо, що восени того ж року він за схожих обставин вчинить зовсім по-іншому. Після розгрому сил генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, що почали наступ на радянську територію, до полону потрапило багато його козаків. За рішенням радянського керівництва їх усіх було розстріляно біля містечка Базар на Житомирщині. Навіть в умовах Громадянської війни масовий розстріл беззбройних полонених вважався надмірною жорстокістю, а за нормами міжнародного кримінального права подібні дії однозначно визначаються як військовий злочин. Так от: у наказі про розстріл поряд з іменами командувача військами КВО Йони Якіра та кількох українських чекістів є й прізвище члена Реввійськради В. П. Затонського.

Інше свідчення про не надто гуманну поведінку видатного українського більшовика належить дружині заарештованого ЧК колишнього голови уряду УНР В. О. Голубовича, яка прийшла до комуністичного вельможі з проханням звільнити свого чоловіка:

«...як тільки я згадала ім'я Голубовича й пояснила ціль мого візиту, обличчя Затонського набрало холодного виразу... Все ж таки він пообіцяв дати наказ звільнити Всеволода. Написавши щось на клаптику паперу, він поклав його в конверт, заклеїв і дав мені. Я подякувала й вийшла на вулицю... я вирішила зайти до вбиральні й там перевірити, що Затонський

написав: мене мучив сумнів у правдивості його обіцянки. І дійсно, моя інтуїція мене не обманула. В записці стояло: «Вважаю Голубовича небезпечним і раджу його негайно розстріляти». Я подерла записку на маленькі шматочки й викинула до вбиральні».

Деякі факти свідчать, що В. П. Затонський все-таки не був кривавим фанатиком, як, наприклад, Х. Г. Раковський. Якщо останній послідовно відстоював лінію масового терору, то колишній голова зовнішньополітичного відомства Народного Секретаріату в директиві про придушення селянських повстань спеціально наголошував, що репресії мають бути тільки адресними. На той час це було майже лібералізмом...

У 1922—1923 рр. В. П. Затонський виконує нове партійне доручення, він — нарком освіти УСРР. Однак його позиції у керівництві України були значно сильнішими за посаду. Проявлялося це навіть у другорядних деталях. Наприклад, орган ЦК КП(б)У журнал «Більшовик» у жовтні 1923 р. надрукував листа Ю. Тютюнника, в якому той клянеться у вірності радянській владі та пише, що «пануючі на Заході сили здатні тільки гнобити український нарід, а не допомогати його визволенню. Ці сили використовують легковажні і остаточно деморалізовані елементи нашої еміграції, що думають тільки про свою особисту долю. Оскільки деморалізованість дійшла найвищої міри, для мене стало зрозуміло, що майбутнє України кується тут, на Україні — ніде більше». Прикметно, що цей лист, який мав велике значення в проведенні зовнішньополітичної пропаганди й розкладанні української політичної еміграції, було адресовано саме В. П. Затонському, як одному з найавторитетніших і добре відомих за кордоном керівників Радянської України.

З весни 1924 р. нарком освіти стає начальником Політуправління і членом РВР Українського Військового Округу та РВР СРСР. Надалі його партійно-державна кар'єра також складається досить вдало. У 1925—1927 рр. він — секретар ЦК КП(б)У (з 1925 р. одночасно член Політбюро), в 1927—1933 рр. — голова ЦКК КП(б)У та нарком Робітничо-селянської інспекції УРСР, у 1925—1937 рр. — заступник голови Раднаркому. Деякий час він також очолює комісію Раднаркому УСРР з українізації. Про те, який зміст В. П. Затонський вкладав в «українізаторську» політику, він говорив відверто: «Петлюра перекрашував вивіски, щоб відділити українське селянство від російських селян та робітників. А ми їх перекрашуємо для того, щоб зміцнити пролетарську диктатуру та ще більше згуртувати трудящі маси України та СРСР».

В. П. Затонський стає академіком АН УРСР, а в 1933—1938 рр. знову посідає посаду наркома освіти. До речі, відомство В. П. Затонського не тільки опікувалося освітянськими питаннями, а й активно боролось з «релігійними пережитками». Десятки тисяч культових споруд усіх конфесій були оцінені «фахівцями» наркомату як такі, що «не мають культурної цінності», й знищені. Роль у цьому особисто наркома була далеко не останньою. Наприклад, зруйнування Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві сталося за наказом саме наркома освіти. При цьому В. П. Затонський добре усвідомлював художню цінність знищуваних пам'яток культури. Так, коли до нього звернувся давній знайомий — нарком освіти РСФРР

В Ы П И С К А

из приказа войскам Украины и Урыма.

26 апреля 1924 года.

№ 455.

Гор. Харьков.

ПО ЛИЧНОМУ СОСТАВУ.

НАЗНАЧЕНЫ
приказом Р.В.С.
С.С.С.Р. по лич-
му составу ар-
мии сего года
№ 95:

ЗАТОНСКИЙ, Владимир Петрович и ЛЕБЕДЬ,
Дмитрий Захарович - Членами Революционного
Военного Совета Украины и Крыма.

Вр. Командующий вооруженными силами
Украины и Крыма и Уполномоченный
Р.В.С.С.С.С.Р е с п у б л и к - ЭЙДЕМАН.

Начальник Штаба - ЧЕРНЫШЕВ.

/По Управлению 2-го Помнаштаокра/.

Верно: Пом. Начальника Командного Штаба
Управления У.В.С.

Ф. Я. Кон із проханням передати до Третьяковської галереї деякі мозаїки знищеного Михайлівського монастиря, в тому числі найвідомішу з них — Св. Дмитра Солунського, то йому було категорично відмовлено саме з посиланням на їхню художню цінність.

В. П. Затонський
незадовго до арешту

Більшовицького академіка не минула доля більшості з так званої «ленінської гвардії» — він був розстріляний у 1938 р. як «ворог трудового народу». Одночасно НКВС була розстріляна і його дружина. А ще, здається, так недавно нарком освіти радісно констатував: «Під керівництвом ЦК КП(б)У, завдяки нашому славному ДПУ, ми розкрили і розгромили ряд націоналістичних шкідницьких організацій, завдали українській націоналістичній контрреволюції більшовицького нищівного удару». Цього разу «каральний меч партії» завдав «нищівного удару» уже по ньому самому...

Під час хрущовської відлиги один із лідерів КП(б)У був реабілітований і занесений до «синодика» партійних святих.

Тепер у демократичній Україні, коли немає насадженої згори офіційної ідеології, кожен має можливість вирішити для себе сам, яке місце посідає кількадеенний керівник дипломатії Народного Секретаріату у вітчизняній історії...

К о п і я .

П Р О Т О К О Л № 1

Засідання П Р А В И Т Е Л Ь С Т В А от 28-го Новабра 1918 г.

Присутствовали: АНТОНОВЪ АРТЕМЪ, ЗАТОНСКІЙ, КВИРИНГЪ, ПИТАКОВЪ.

С л у х а л и :

Вопросъ о въ объявленіи Вре-
меннаго Рабоче-Крестьянскаго
Правительства Украины.-

О м ст пребыванія Правитель-
ства.-

О Военномъ Советѣ Докладъ тов.
АНТОНОВА и пренія по докладу.-

Объ обращеніи къ Совету обо-
роны для того, чтобы догово-
риться о соединеніи положеніи
на Украинскомъ фронтѣ.-

О переезде Временнаго Рабоче-
Крестьянскаго Правительства въ
Суджу.

О переговорахъ съ немецкою
делегаціей.-

Утвержденіе должностныхъ
лицъ.

П о с т а н о в л е н і я :

Единоголосно постановляется
объявить Временное Рабоче-Крестьян-
ское Правительство Украины.-

М стом пребыванія Правительства
принимается Суджа.-

Принимается декретъ объ организа-
ціи Военнаго Совета Украинской Со-
ветской арміи.

"В дѣлахъ объединенія во д воен-
ныхъ дѣствіяхъ, направленныхъ противъ
враговъ Рабоче-Крестьянской власти
на Украинѣ, Вр. Р.-Кр. Прав. Украины
постановило: 1/ образовать Военный
Советъ Украинской Советской Арміи,
2/ подчинить ему вс вооруженныя
силы, дѣствующія на территоріи Украи-
ни, 3/ назначать въ Военный Советъ
товарищей Сергѣева /Артема/, Затон-
ского, Опевицка /Антоновъ/, 4/, передъ
служебнымъ исполненіемъ этого декрета запро-
сить согласія на опубликованіе у
Военнаго Совета РСФСР.

Послать къ Военному Совету
Обороны делегацію, въ лицѣ Пята-
кова и Артема.-

т.т.Квиригъ и Аверинъ въ командѣ
въ Суджу. Тов.Затонскій остается
при Военномъ Советѣ въ Курскѣ.
Тов.Семеновъ тоже остается въ Курскѣ.

Отъ имени Ц.К. тов.Затонскій во-
дѣтъ переговоры и заявляетъ о
существованіи Временнаго Рабоче-
Крестьянскаго Правительства Укра-
ины. Тов. Семенову поручается органи-
зовать встрѣчу делегаціи.-

Постановляется: тов.Васильевъ
назначается и.д.Завѣдующимъ Под-
отделомъ Иностранной пропаганды,
и.д.Управляющимъ дѣлами Временно-
го Рабоче-Крестьянскаго Правител-
ства на Украинѣ утверждаются
тов.Кудряковъ, Зинеддиновъ Кяндѣ-
ярловъ Вр. Р.-Кр. Пр. Украины т-
вердить тов.Васильевъ. М стом Сокре-
тара Вр. Р.-Кр. Пр. Украины пред-
ложить тов.Григорьевскому.-

Функции членова Правитель-
ства.

Зав. думским Отд. дома Военных
Д. л. назначается тов. Артем. Отд.
дома Внутренних Д. л. - тов. Аверьян,
Отд. дома Народного хозяйства и финан-
сов - тов. Квиринг, Отд. Иностранцев
Д. л. - тов. Власенко. Комиссаром во хв
мел. дор. Украини назначается тов. Марко.

О Бюро Военных Комиссаров.

Организовать при Военном От-
д. л. Бюро Военных Комиссаров. Зав.
думским Бюро Военных Комиссаров, в
качестве Пом. тов. Артема, тов. Сурика.
Потребовать от тов. Сурика предста-
вить в кратчайший срок планы органи-
зации Бюро Военных Комиссаров.

О Политическом Отделе.

Политический Отд. л. упраздняет-
ся. Функции Политического Отд. л. пе-
реходят к Отд. л. Внутренних Дел.
Бывшему Политическому Отд. л. предла-
гается организовать Политотдел при
Военном Совете Советской армии Ук-
раини и представить на утверждение
Правительства состав его.

Обращение к Германии.

Обратиться к Социалистическому
Правительству Германии через посред-
ство Правительства РСФСР и потребо-
вать признания Правительства Украини
временное Рабоче-Крестьянское Пра-
вительство.

О временном положении об-
разования власти из м. о-
тдел.

Принять. (См. приложение к тому
протоколу).

О печатном органе. Времен-
ного Рабоче-Крестьянского
Правительства Украини.

Издавать газету. Редактора при-
гласить из Москвы, поручается т. т.
Артему и Пятакову.

О новой газете.

Издавать информационный лис-
ток для и. м. солдат.

О финансах.

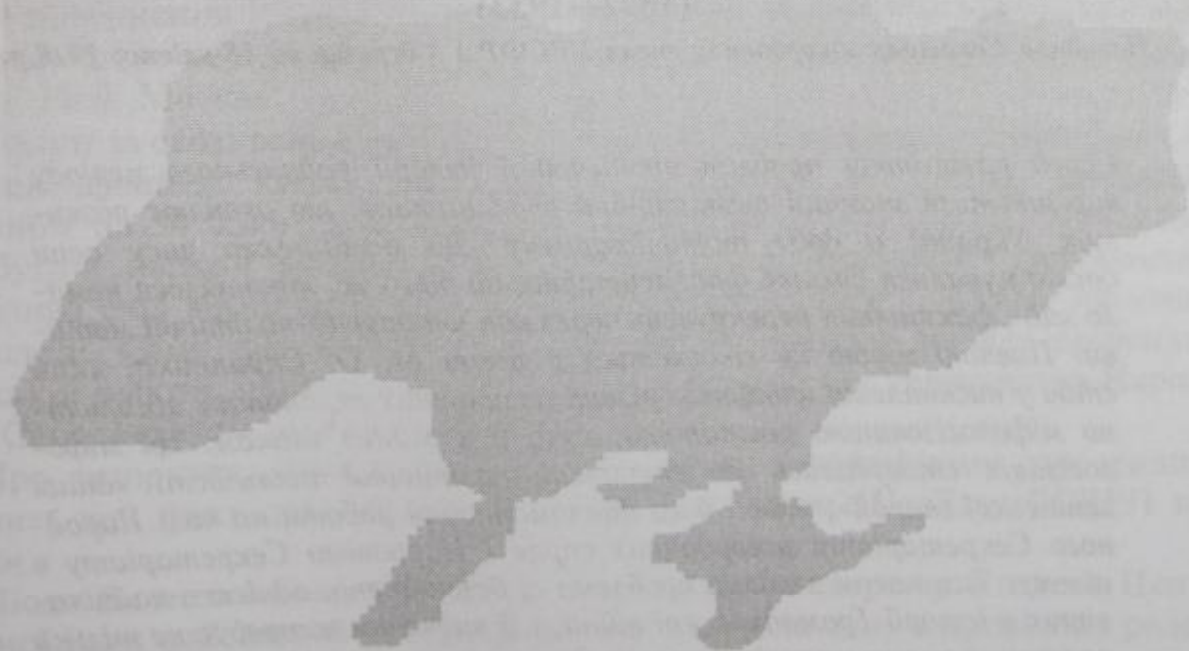
Товарищам Пятакову и Артему
поручается выяснить вопросы о фи-
нансах для Вр. Р.-Кр. Прав. Украини
в Москве.

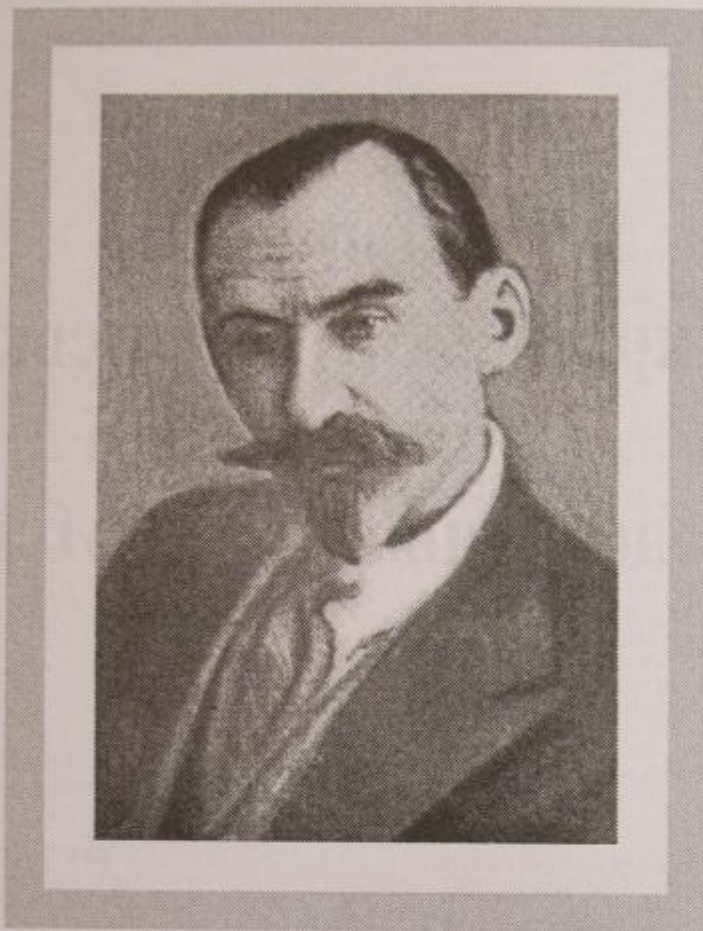
Председатель - Г. ПЯТАКОВ.

Члены Правительства -

В е р н о:

**Дипломатія
Української Радянської
Соціалістичної
Федеративної Республіки**

СКРИПНИК
Микола Олексійович
(1872—1933)

Народний Секретар закордонних справ УРСФР з 8 березня до 18 квітня 1918 р.

Серед розмаїття проблем вітчизняної історії радянського періоду вирізняється значний тематичний блок питань, що охоплює розвиток України в добу тоталітаризму. До останнього часу вони досліджувалися досить фрагментарно, до того ж, траплялося немало хиб і фактичних перекручень через кон'юктурно-політичні мотиви. Повною мірою це стосується й особи М. О. Скрипника, який став у висвітленні істориків різних політичних переконань абсолютно міфологізованою постаттю, хоча й з різним знаком. Ця міфологізація стосувалась як внутрішньополітичної діяльності «бійця ленінської гвардії», так і його дипломатичної роботи на чолі Народного Секретаріату закордонних справ і Народного Секретаріату в цілому. Тим часом згадана проблема є, безсумнівно, однією з найцікавіших в історії Громадянської війни, і її вивчення потребує не тільки залучення нових масивів архівних документів, а й відходу від стереотипів ідеологізованого сприйняття...

Народився М. О. Скрипник 13 січня 1872 р. в селі Ясиноваті Катеринославської губернії (тепер місто Донецької області). Батько, що походив із давнього козацького роду, працював службовцем на залізниці, мати — акушеркою у земській лікарні.

Майбутній більшовицький дипломат закінчив спочатку двокласне сільське училище, після чого вступив до реального училища в м. Ізюмі. Звідти був виключений за пропагандистську роботу серед селян. Проте він дуже багато читав, займався самоосвітою й у 1900 р. здав екстерном іспити за курс реального училища.

Як зазначав М. О. Скрипник в автобіографії,

«вихідним пунктом мого розвитку було вивчення української літератури та історії України... Вірші Шевченка підштовхнули мене читати по історії взагалі, у тому числі по історії України, в особливості епохи визвольних повстань, війни й руїни, де я зустрівся з Чорною Радою та повстаннями класового характеру... Шлях мого розвитку, таким чином, був повністю відмінним від розвитку російських інтелігентів-революціонерів...».

Після виключення з Ізюмського реального училища М. О. Скрипник зумів установити зв'язки з діячами галицького національно-визвольного руху, і згодом отримував із Галичини пропагандистську літературу. У 1897 р. молодий революціонер переходить на соціал-демократичні позиції. Він писав про це у партійній анкеті: «З 1897 року я вже вів свою працю як марксист, соціал-демократ і з цього часу вважаю себе членом партії». За завданням свого партійного керівництва він проводить пропагандистську роботу в Катеринославській, Новгородській, Харківській губерніях.

Незважаючи на завантаженість партійною роботою, в 1900 р. М. О. Скрипник вступає до Технологічного інституту в Санкт-Петербурзі. У столиці Російської імперії студент-технолог активно працює в комітеті соціал-демократичної партії «Робітничий Прапор». За революційну діяльність він неодноразово заарештовувався поліцією і вислався, востаннє — до Якутії. Після повернення із заслання М. О. Скрипник проводить соціал-демократичну агітацію серед робітників у Царицині, Самарі, Катеринбурзі, Одесі, Києві, Ризі, Москві.

Усього за свою революційну діяльність М. О. Скрипник зазнав більш як десяток арештів, кілька засуджень на заслання до Сибіру загальним терміном на 34 роки. А із заслань та з-під арешту він утікав шість разів. Майбутній нарком виконував важливі завдання партійного керівництва. Особливо слід відзначити його активну роботу в газеті «Правда» як члена редколегії. Саме там М. О. Скрипник набув значного досвіду пропагандистської роботи, який пізніше використовував під час керівництва Народним Секретаріатом закордонних справ.

Про авторитет, який мав М. О. Скрипник у партійному середовищі, свідчить той факт, що його було обрано делегатом III з'їзду РСДРП від Одеси.

Після Лютневої революції М. О. Скрипник — секретар і голова Центральної Ради фабзавкомів Петрограда, яка відіграла одну з провідних ролей у підготовці перемоги більшовиків. У жовтні 1917 р. він уже член центрального органу підготовки повстання — Петроградського ВРК, бере участь у

бою під Пулковом із військами генерала П. М. Краснова, що просувалися до Петрограда. Після перемоги над красновськими загонами М. О. Скрипник — один із учасників організації Вищої Ради народного господарства Радянської Росії.

Наприкінці 1917 р. він повертається в Україну. 30 грудня 1917 р. його призначають Народним Секретарем праці, а невдовзі — торгівлі і промисловості українського більшовицького уряду. З 4 березня 1918 р. М. О. Скрипник стає головою Народного Секретаріату, а з 8 березня очолює за сумісництвом Народний Секретаріат закордонних справ невдовзі вже емігрантського уряду «незалежної» Радянської України. Проте він іще намагається вжити якихось заходів, у тому числі через своє зонішньополітичне відомство, щоб зберегти владу Народного Секретаріату. Разом із Юрієм Коцюбинським та Миколою Врублевським очолює Надзвичайне Повноважне посольство ЦВК Рад України і Народного Секретаріату до Москви, яке намагалось отримати допомогу РСФРР у боротьбі з німецько-австрійськими військами. На засіданні Раднаркому М. О. Скрипник доповідає про формальний розрив федеративного зв'язку з РСФРР (звичайно, не з власної ініціативи, а за дорученням того ж Раднаркому, експансіоністські плани якого розбилися об Брестський договір) та про проголошення «незалежності». Звичайно, це тільки суто офіційна сторона його дипломатичної місії. Головним завданням було будь-що спровокувати військовий конфлікт між Радянською Росією та Центральними державами. Тому М. О. Скрипник наполегливо заявляє про продовження боротьби з окупаційними військами, про прагнення відновити федерацію й намагається активізувати на свою підтримку «лівих комуністів» у радянському керівництві. Попри всі зусилля голови Народного Секретаріату, лідери Радянської Росії обмежилися лише загальними деклараціями підтримки на кшталт оголошення В. І. Леніним «співчуття героїчній боротьбі трудящих і експлуатованих мас України, які в даний час є одним із передових загонів всесвітньої соціальної революції», проте категорично відмовилися вступати з Німеччиною в конфлікт.

Після повернення з повною дипломатичною поразкою М. О. Скрипник очолює Надзвичайний Комітет оборони республіки, але належних сил для спротиву німцям український більшовицький уряд не мав. Тому голова Народного Секретаріату намагається підняти всенародне повстання й звертається з патетичною відозвою до народу України:

«У час небезпеки, що насувається з боку контрреволюційної Центральної ради, підтриманої багнетами німецьких імперіалістів і об'єднаними силами буржуазної контрреволюції, Центральний Виконавчий Комітет Рад України та Народний Секретаріат Української республіки закликають всіх, кому дорогі інтереси мас, хто готовий боротися за справу соціалізму, повстати зі зброєю в руках... У тяжкі дні випробувань Народний Секретаріат Української народної республіки (в багатьох офіційних документах цього періоду вживаються різні назви Радянської України — як УРСФР, так і УНР. — Д. Т.) від кожного робітника і селянина, від кожного трудяшого, від усіх, хто був пригноблений важким життям, злиднями, гнітом капіталу і уярмленням, сподівається дружного відгуку на заклик до боротьби».

Записка М. О. Скрипника керуючому
справами Народного Секретаріату
Г. Ф. Лапчинському з проханням
оформити мандати для делегації
до Москви

ГОЛОВА

Народного Секретаріату
УКРАЇНСЬКОЇ
Народної Республіки.

26го Марта 1918 р.

№ 223

Народному Секретарю
Мов. Лотиневському,
Министеру, до передачі
справ, виконуваних обов'язки
Головою Народного
Секретаріату Української Народ-
ної Республіки

Хочу вас прохати про
захист та підтримку, щоб передачі
прогомученої мандатів для надзви-
чайного повноваження Української
Народної Республіки до Уряду
Російської Редуги, кожен покрив
цімчасу до Москви свободи

Михайло Скрипник

Жодного впливу на населення, змучене терором більшовицьких військ, такі заклики не мали, і, звісно, всенародного повстання в Україні не відбулося. Безвихідна ситуація спонукала М. О. Скрипника до незвично різкого тону у спілкуванні з московським Раднаркомом, який фактично напризволяще кинув українських товаришів. У цьому плані дуже характерним є підписаний ним лист протесту Надзвичайного посольства Радянської України урядові Російської Радянської Федерації від 6 квітня 1918 р.:

«У розмові по прямому проводу з головою ЦВК Раддепів України В. Затонським Народний Комісар Сталін зробив таку заяву:

“Ми всі тут думаємо, що ЦВКУк повинен, морально зобов’язаний залишити Таганрог та Ростов. Досить бавилися в Уряд і Республіку, здається, годі, час кинути гру. Прошу передати копію цієї записки Надзвичайному Комісару Серго, Донському Ревкому і ЦВКУк. Нарком Сталін”.

Лише напередодні, 3 квітня, Рада Народних Комісарів прийняла надзвичайне посольство Української Радянської Федерації й ухвалила одностайне постанову, що визнає Народний Секретаріат і незалежність Української Республіки. А наступного дня у відповідь на звернення тов. Затонського “особисто Сталіну” Нарком Сталін офіційно заявив — “досить бавилися в Уряд і Республіку, здається, годі, час кинути гру”.

Ми повинні заявити найрішучіший протест проти виступу Наркома Сталіна. Ми повинні заявити, що ЦВК Рад України і Народний Секретаріат мають джерелами своїх дій не те чи інше ставлення того чи іншого наркома Російської Федерації, а волю трудящих мас України, висловлену в постанові II-го Всеукраїнського з’їзду Рад. Заяви, подібні до зробленої Наркомом Сталіним, спрямовані на підрив Радянської влади на Україні і не можуть бути допустимі з боку представника Радянського уряду сусідньої Республіки.

Трудящі маси України ведуть свою боротьбу зі своєю буржуазною контрреволюцією незалежно від того чи іншого рішення Раднаркому Російської Федерації, і підривається Радянська влада на Україні тепер багнетами німецьких військ. І, якщо хто-небудь наслідують назвати боротьбу української трудящої маси “грою”, “яку” час припинити, то самі маси України, що борються, думають інакше і ті делегації, які звертаються до нас навіть із зайнятих німцями місцевостей України, підтверджують це, як і та боротьба, яка тепер ведеться нашими військами. Дружнє ставлення, до якого зобов’язалась Рада Нар. Комісарів Російської Федерації щодо Української Республіки, вимагає недопущення заяв, які спрямовані на підрив Радянської влади на Україні і прямо сприяють ворогам українських трудящих мас.

Окремі групи та частини Радянської Федерації від неї відкладаються (Крим, Дон і т. д.), тепер пропонують Українській Народній Республіці створення “Південної Радянської Федерації”. Але Народний Секретаріат завжди прагнув об’єднати для боротьби з Центральною Радою трудящі маси місцевостей, на які зазіхає ця Центральна Рада, але *анітрохи не має намірів втягувати у свою боротьбу Російську Федерацію або її окремі частини* (курсив мій. Зрозуміло, що справжня політична лінія повністю відрізнялася від цієї декларації. — Д. Т.).

Щодо вимог Наркома Сталіна, щоб Народний Секретаріат України залишив Таганрог, ми лише зазначимо, що Таганрог є частиною території Української Народної Республіки і лише населення цієї території може заявити, до якої Радянської Федерації воно бажає належати, до Російської чи Української.

З огляду на все викладене вище, просимо Уряд Російської Федерації зробити належне роз'яснення стосовно виступу Наркома Сталіна і тим усунути можливі наслідки його виступу, які так шкідливо можуть позначитися на боротьбі трудящих мас України за соціалізм.

Надзвичайне повноважне посольство Української Радянської Соціалістичної Федеративної Республіки

Голова Народного Секретаріату

(М.СКРИПНИК)

Народні секретарі

(КОЦЮБІНСЬКИЙ, ВРУБЛЕВСЬКИЙ)»

Але питання було зовсім не в манерах Й. В. Сталіна — Народний Секретаріат став непотрібним для зовнішньополітичних планів РСФРР, і цього М. О. Скрипник так і не зміг зрозуміти... 18 квітня 1918 р. його дипломатична діяльність на чолі Народного Секретаріату закордонних справ, унаслідок ліквідації установи, закінчилась...

Після краху всіх державних справ уряду Радянської України М. О. Скрипник організовує в Таганрозі у квітні 1918 р. проведення наради українських більшовиків. За його ініціативи більшістю голосів приймається рішення про створення незалежної від РКП(б) Комуністичної партії з назвою КП(б)У. М. О. Скрипник очолює в новоствореній партії оргбюро, яке відігравало функції керівного органу. Це рішення викликало вкрай негативну реакцію у ЦК РКП(б), що не могло стерпіти подібну партійну «самодіяльність». Звідти швидко організовується опозиція політиці М. О. Скрипника, й він усувається від влади у партії. В липні 1918 р. у Москві відбувається установчий з'їзд КП(б)У, на якому беззастережну перемогу здобувають прихильники централізаторської політики, а голова оргбюро навіть не обирається до складу ЦК. Після рішень липневого з'їзду політична кар'єра М. О. Скрипника, здавалось би, завершилася, але його врятував Фелікс Дзержинський, запропонувавши одну з провідних посад у головному карально-репресивному органі країни — ВЧК.

У липні 1918 — січні 1919 рр., тобто в період проведення наймасовішого «червоного терору», М. О. Скрипник — член колегії ВЧК, начальник ключового в цій репресивній організації Відділу для боротьби з контрреволюцією. Немає сумніву, що він сповна несе особисту відповідальність за масові безсудні розстріли в порядку «червоного терору». Пізніше, уже в 20-ті роки, М. О. Скрипник називав керівника українського ДПУ, відомого майстра фальсифікованих справ Всеволода Балицького «гільйотиною України». Звісно, називав не осудливо, а, навпаки, визнаючи великі заслуги В. А. Балицького перед «диктатурою пролетаріату». Такий «комплімент» можна сміливо відпустити й самому М. О. Скрипнику, до того ж у значно ширших територіальних масштабах.

ГОЛОВА

Народнього Секретаріату
УКРАЇНСЬКОЇ
Народньої Республіки.

„28“ Марта 1918 р.

№ 226.

Членам Исполнительнаго Комитета
Екатеринославскаго Совдепа, сепре-
веджающим посольство Украинской
Республики в Москву.

Перед от'їздом екстреннаге поїз-
да посольства из Таганрога, бюро
фракції лѣвых с.-ров Ц.И.К. Совѣтов
Украины подало заявленіе, что они
предполагают, будто нѣкоторые члены
Ц.И.К., уѣзжавшіе с этим поїздом;
имѣют при себѣ в корзинках цѣнности,
принадлежащіе Ц.И.К-ту.

Чтобы пресѣчь в корнѣ возможность
клевет и заподозриваній коге-либо
из членов Ц.И.К., посольство постано-
вило; произвести осмотр вещей всѣх
лиц, ѣдущих с поїздом посольства в ва-
гонах: служебном С7 и I класса IO⁶,
гдѣ ѣдут члены Ц.И.К.

Осмотр поручить вам, двум членам
Исполнительнаго К-та Екатеринославск
Совдепа. Осмотр произвести негласно
и лишь в случаѣ чьего-либо отказа
предоставить свои вещи для осмотра
пригласить красногвардейцев из се-
превозжающаго поїзд отряда.

Предлагаю вам настоящее постано-
вленіе посольства привести в исполне-
ніе, составив об осмотрѣ официальны
акт за подписями вашими и всѣх лиц,
вещи которых будут вами осмотрѣны.

Предсѣдатель Народнаго Секретаріата

Секретарь Предсѣдателя

Про практику роботи ВЧК того періоду відверто писав один із найближчих соратників і друзів М. О. Скрипника, відомий чекіст, що також деякий час керував Відділом для боротьби з контрреволюцією, Мартин Лашис

М. О. Скрипник серед членів уряду УСРР

у своїй книзі «Надзвичайні комісії у боротьбі з контрреволюцією»: «Контрреволюційні класи: юнкера, офіцери старого часу, вчителі, студентство і вся молодь, що навчається», мають бути репресовані, для них «необхідно створити особливі концтабори». Сам М. О. Скрипник в один із чекістських ювілеїв так визначав зміст роботи ВЧК:

«ЧК є безпосередній орган комуністичної партії... ЧК — виконавець політичної розправи з усіма тими, хто стоїть на шляху і перешкоджає комуністичній партії, протиставляє себе їй у політичній боротьбі проти всього того, що чуже, вороже, що тягнеться до влади, гадаючи скинути керівництво комуністичної партії».

Криваву роботу М. О. Скрипника добре пам'ятали й високо цінували його колеги і через багато років. Наприклад, на 60-річний ювілей старого чекіста заступник голови ОДПУ В. А. Балицький надіслав із Москви найширше вітання:

«Дорогому Миколі Олексійовичу, найвидатнішому будівникові Радянської України і КП(б)У, непримиренному борцеві за генеральну лінію партії, представникові сталеві лєнінської гвардії, старому чекістові, поплічникові Дзержинського — палке дружнє привітання і найкращі побажання в день 35-річчя нашої боротьби за більшовизм. Ще раз ширє привітання й побажання жити ще багато років для боротьби за перемогу комунізму».

Велика репресивна діяльність М. О. Скрипника дістала цілковите схвалення і в комуністичній верхівці України. Уже в грудні 1918 р. він стає чле-

ном ЦК КП(б)У. Із січня 1919 р. М. О. Скрипник — нарком державного контролю УСРР (щоправда, у нього завжди бракувало часу на керування цим відомством). ЦК постійно направляв колишнього червоного дипломата

М. О. Скрипник
з українськими більшовиками.
1919 р.

туди, де необхідні були жорсткість і рішучість. Так, саме йому було доручено ліквідувати численний загін отамана Зеленого, що діяв поблизу Києва і являв собою серйозну загрозу для міста. Після втечі із зайнятого денікінськими військами Києва М. О. Скрипник стає начальником політвідділу Гомельського укріпрайону, але незабаром повертається на знайому чекістську роботу — начальником Особливого Відділу Південно-Східного фронту, де, як і раніше, наводив жах на «контрреволюціонерів» та мирне населення.

Після повернення в Україну навесні 1920 р. М. О. Скрипник призначається на важливу посаду народного секретаря Всеукраїнської Робітничо-Селянської Інспекції (ВУРСІ). Ця установа могла контролювати фінансові витрати всіх державних і радянських установ, що надавало їй керівникові особливої політичної ваги. У 1921—1922 рр. він знову на звичній репресивно-каральній роботі — нарком внутрішніх справ УСРР. Проте не можна не зазначити, що на відміну від старої роботи в ВЧК М. О. Скрипник активно бореться не тільки з «ворогами народу», а й зі справжнім бандитизмом, який набув в Україні величезного поширення. Й за короткий час керування НКВС УСРР нарком отримав добрі результати — молода українська міліція ліквідувала найбільші банди, і кримінальна злочинність у країні у найнебезпечніших її проявах була практично ліквідована.

У 1923 р. М. О. Скрипник востаннє виходить на сцену загальносоюзної політики, і його позиція знову, як і в Таганрозі, різко розходиться зі

сталінською. Під час підготовки Конституції СРСР він висуває пропозиції, прийняття яких фактично перетворювало Радянський Союз у конфедерацію напівнезалежних держав. Його позицію активно підтримує Х. Г. Раковський, і починається гостра політична боротьба між ними та прихильниками централізаторської лінії, яку уособлював Й. В. Сталін. Майбутнього радянського вождя підтримувала більшість партійно-державного керівництва країни, що виступило проти проекту Скрипника—Раковського. У протиборстві М. О. Скрипник зазнає нищівної поразки... У 20-х — на початку 30-х років він неодноразово обирався до складу ЦК ВКП(б), ЦВК СРСР, Виконкому Комінтерну. Але реального впливу у Москві уже ніколи не мав, відіграючи фактично ритуальну роль представника «національної республіки».

Навряд чи можна розглядати, як це робить багато дослідників, міжпартійну дискусію в контексті боротьби «українських патріотів» і «великодержавних шовіністів». Суть проблеми полягала в іншій площині. До 1923 р. політичні позиції на загальносоюзному рівні М. О. Скрипника та, особливо, відомого діяча троцькістської опозиції Х. Г. Раковського значно ослабли, й вони вже не могли конкурувати в Москві з іншими політичними групами впливу. Тому тактично для них було вигідним перенесення центру прийняття державних рішень із столиці в республіку, де їхній вплив був значно помітніший. Можливо, деякі елементи національних почуттів і були у колишнього бійця «гвардії Фелікса Дзержинського», але в будь-якому разі визначальними стали не вони, а прагматичні мотиви політичного виживання.

Згодом зовсім не патріотичні мотиви визначали й політику українізації, яку проводив М. О. Скрипник, що нині робить його в очах деяких сучасних істориків майже національним героєм. Він і сам відкрито заявляв, що саме спонукало його до проведення цього курсу: «...треба щоб донбасівський пролетар став на бік українського селянина в національному змісті. Українська культура є однією з передумов перемоги соціалізму на Україні». «Українізація» не заважала М. О. Скрипнику вживати репресивні заходи до відомих діячів української науки та культури, наприклад С. О. Єфремова. Останній, до речі, не мав жодних ілюзій щодо справжнього обличчя одного з керівників Радянської України, який, за його словами, був «обмежений і претензійний суб'єкт, амбіційний і упертий. Поводиться вдсятеро гірше ніж старорежимний міністр — ті, принаймні, в археологію не лізли, а цей, то правопис декретує, то археологію турбує, і не знаєш за що завтра візьметься. Хіба що за акушерство не береться!» З приводу «акушерства» С. О. Єфремов справді мав рацію. Ось тільки деякі посади, що їх одночасно займав невтомний нарком: головний редактор Комісії з перекладу творів В. І. Леніна, директор Всеукраїнської Асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), голова Асоціації істориків, секретар комуністичної фракції ВУАН, головний редактор з підготовки Української Радянської Енциклопедії.

У 1922—1927 рр. М. О. Скрипник — нарком юстиції та Генеральний прокурор УСРР. Про зміст роботи «старого більшовика» в Генеральній прокуратурі республіки яскраво свідчить одна з багатьох його пропозицій,

направлених до ЦК КП(б)У. М. О. Скрипник запропонував, щоб проти членів «антирадянських» партій, тобто усіх, крім КП(б)У, розпочати судове переслідування.

У 1924 р. шляхи М. О. Скрипника перетинаються з «колегою», який також очолював зовнішньополітичне відомство, — М. П. Василенком. ЦК КП(б)У доручив тоді М. О. Скрипнику терміново вжити заходів, щоб знизити хвилю протестів у європейських країнах проти суворого вироку. З огляду на це Генеральний прокурор вимушено взяв справу на «перегляд», що прокоментував таким чином:

«Справу було передано до Харкова, для розгляду мною у порядку прокурорського догляду, а також у зв'язку з касаційною скаргою, поданою засудженими. Усе діловодство було ретельно переглянуто й вивчено. Детальне ознайомлення із справою встановило цілковиту відсутність будь-яких порушень у порядку ведення суду, які б могли бути підставою для скасування вироку в касаційному порядку... до вивчення цієї справи прокуратура УСРР поставилась з виключною увагою, почасти також тому, що деякі французькі газети, продовжуючи кампанію, почату Пуанкаре, заявляли про порушення, ніби припущених на київському процесі (курсив мій. — Д. Т.). Уважний розгляд цієї справи з цілковитою певністю встановив начну брехливість цих газетних інсинуацій французької буржуазії».

Потрібно зазначити, що коли в 1923 р. керівником української Компартії московське ЦК призначає Лазаря Кагановича, М. О. Скрипник відразу встановлює з новим партійним лідером довірливі стосунки. Це дає йому майже повну свободу дій, і, незважаючи на свої відомі відхилення від «генеральної лінії партії», до повернення Л. М. Кагановича в Москву М. О. Скрипник офіційно вважався одним із найвидатніших українських більшовиків.

У ЦК КП(б)У саме М. О. Скрипник очолював боротьбу з так званою Українською Комуністичною Партією (УКП), сам факт існування якої розцінювався керівництвом КП(б)У як дуже небезпечний. Він бере участь в організації «лівої фракції», що розколює партію, а у грудні 1923 р. від імені КП(б)У виступає з доповіддю на виконкомі Комінтерну зі звинуваченням керівництва УКП в націоналізмі, після чого партія ліквідується. До речі, незважаючи на всю свою політику «українізації», М. О. Скрипник був у керівництві ЦК КП(б)У одним із найзавзятіших борців із «українським буржуазним націоналізмом». Так, його виступ із цього питання на VII з'їзді Рад УСРР, де обговорювався майбутній конституційний устрій СРСР, був одним із найрізкіших.

Після невтомної праці в каральних органах до 1933 р. М. О. Скрипник — нарком освіти УСРР. Це була досить важлива посада — у його прямому підпорядкуванні знаходились усі заклади культури та науки, а також ВУАН. Нарком активно залучав до роботи у своєму апараті вихідців із Галичини. У майбутньому саме лінію щодо прийняття до Наркомату освіти галицьких політичних емігрантів органи безпеки поставлять М. О. Скрипнику в провину, розцінюючи її як складову частину нібито очолюваної ним антирадянської націоналістичної групи. Навіть після трагічної загибелі наркома згадана обставина активно використовувалася в кампанії «великого терору», що вже почала поступово розгортатися. Показовий у цьому плані

виступ секретаря ЦК КП(б)У Панаса Любченка (також, до речі, невдовзі звинуваченого в керівництві антирадянською націоналістичною організацією) у листопаді 1933 р. на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У:

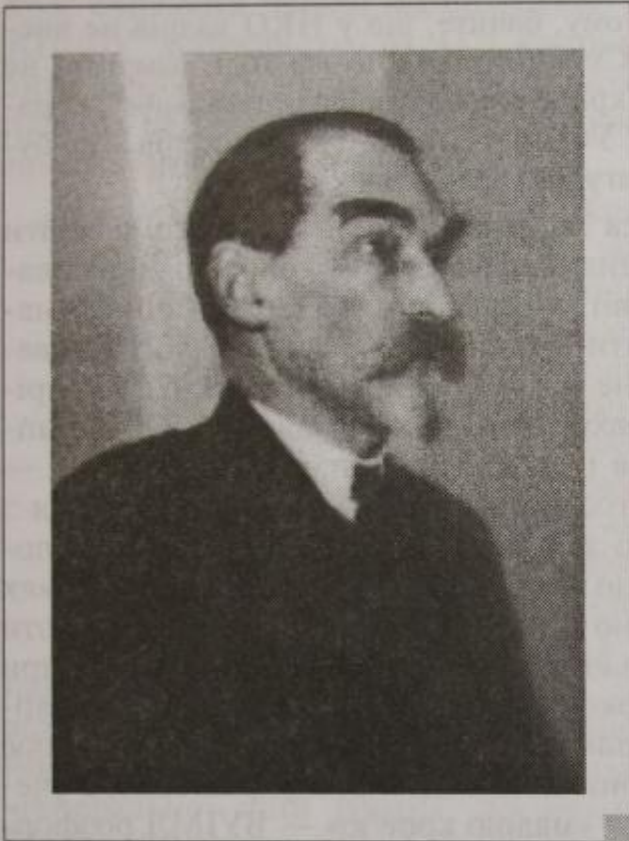
«...з великою наполегливістю вимагав він від Політбюро дати дозвіл на в'їзд вчителів з Західної України, тому, бачите, що у НКО кадрів не вис-тачає. Тепер абсолютно ясно, що Скрипник виконував тоді, сам того не знаючи, пряме доручення УВО ("Українська військова організація", справа повністю сфальсифікована ДПУ УСРР. — Д. Т.): 1500 вчителів... це були 1500 офіцерів і підофіцерів-шпигунів і військових агентів».

На початку 1933 р. М. О. Скрипника звільняють з посади наркома освіти і призначають заступником голови Раднаркому УСРР — головою Держплану республіки. Формально це було навіть підвищення, але фактично означало, що в Москві вирішили покінчити з політичною лінією, уособлюваною М. О. Скрипником. Й. В. Сталін не міг забути минулих зіткнень і вирішив, що настав час остаточно звести рахунки. Першого удару М. О. Скрипник зазнав ще в лютому 1929 р. Тоді в центральному партійному органі — газеті «Правда» з'явилася стаття, що гостро критикувала роботу вихідця з Галичини, історика Матвія Яворського за книгу «Історія України в стислому огляді». У провину ставилось те, що він розглядав історію України «як окремих історичний процес». Фактично ж критика була спрямована проти самого М. О. Скрипника (М. Яворський працював завідувачем кафедри історії у Всеукраїнському Інституті марксизму-ленінізму, яким керував нарком освіти). Тоді М. О. Скрипник, швидко зорієнтувавшись, перехоплює ініціативу і друкує власну статтю з критикою видатного українського ученого. Це дає йому можливість відбутися «малою кров'ю» — ВУІМЛ розформовується, але «батько українізації» відводить від себе підозру у «сприянні націоналістичному ухилу». Проте в 1933 р. ситуація уже була принципово іншою.

У Кремлі хотіли політично покінчити зі М. О. Скрипником, що вважався символом антисталінського угруповання в КП(б)У. Про це свідчить, зокрема, те, що антискрипниківську кампанію координував секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев, який фактично був особистим представником Й. В. Сталіна в Україні. 4 березня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У приймає резолюцію про підсумки політики українізації, де містився спеціальний пункт щодо політичної недоцільності випуску брошури М. О. Скрипника «Нариси підсумків». Таким чином, для всіх, хто розумів партійний «новояз», політичне майбутнє новопризначеного заступника голови Раднаркому стало цілком зрозумілим.

П. П. Постишев вимагає від М. О. Скрипника письмового каяття із засудженням своїх поглядів, але варіанти тексту, запропоновані колишнім главою дипломатії Народного Секретаріату, його не задовольняють. Він вимагає нищівного самоосудження. На пропозицію представника «вождя народів» М. О. Скрипника виводять із складу Політбюро ЦК КП(б)У за звинуваченням у керівництві «націоналістичним ухилом» у партії. В українській партійній пресі відразу з'являється кілька розгромних антискрипниківських матеріалів, а рішенням ЦК КП(б)У засуджується одна із присвячених йому апологетичних брошур. Навіть у комісії з фонду імені Леніна М. О. Скрипника терміново заміняють В. П. Затонським.

Не витримавши розгорнутої кампанії політичного цькування, 7 липня 1933 р. М. О. Скрипник застрелився з власної іменної зброї. Наступного дня після самогубства в усіх газетах було надруковано складене в

Нарком освіти УСРР
за рік до смерті

ЦК КП(б)У досить промовисте повідомлення, із якого зрозуміло, що бачало на М. О. Скрипника, якби він залишився живим:

«7 липня 1933 року позбавив себе життя член ЦК і політбюро ЦК КП(б)У тов. Микола Олексійович Скрипник. Бувши старим революціонером і більшовиком, що мав великі заслуги перед революцією і робітничим класом, тов. Скрипник вчинив акт малодушності, негідний всякого комуніста і тим більше члена ЦК. Причина цього неприпустимого акту є те, що за останні роки т. Скрипник, заплутавшись у своїх зв'язках з українськими буржуазно-націоналістичними елементами, які мали партквиток у кишені, і не маючи сил вибратися з цієї павутини, став жертвою цих контрреволюційних елементів і пішов на самогубство».

Відразу після смерті М. О. Скрипника почалися масові репресії проти залучених ним у Радянську Україну кадрів із Галичини, а також проти більшості членів КПЗУ. Сталінський в'язень Д. Соловей свідчить: наприкінці 1934 р. арештовані галичани розповідали, що «вони належать до великої групи членів КПЗУ, яка має собою представляти терористичну організацію УВО в лавах Комуністичної партії Західної України. З їх слів виходило, що тюрми переповнені галицькими комуністами на чолі з цілим передостаннім і останнім Політбюрами». Та репресії заторкнули не тільки

ПОСТАНОВА № 986
РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УРСР

14 липня 1938 р.

м.Київ.

Про скасування постанови РНК УРСР
про призначення персональної пен-
сії сім'ї М.О.Скрипника.

Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

Постанову РНК УРСР від 10 липня 1933 року [прото-
кол № 16/773 від 10/УП-1933 року п.96] - про призначення
персональної пенсії сім'ї М.О. Скрипника - скасувати.

Голова Ради
Народних Комісарів УРСР - Д.КОРОТЧЕНКО

Керуючий справами
РНК УРСР

О.ШИНКАРЬОВ

Вн.УС РНК

Инд.28225

Тпр.45

лк

Оригіналові відповідає: *Шинкарьов*

галичан. Їх зазнали всі, хто так чи інакше був близьким до М. О. Скрипника. Це торкнулося не тільки людей, а й навіть книг. За постановою ЦК КП(б)У стосовно запланованого М. О. Скрипником випуску Української Радянської Енциклопедії було вирішено негайно припинити роботу й ретельно перевірити вже підготовлені матеріали. Завдяки цій «перевірці» перші томи УРЕ вийшли з друку тільки наприкінці 50-х років.

Самогубство М. О. Скрипника набуло політичного звучання не тільки всередині СРСР. Воно стало знаковою подією й для української політичної еміграції, що розцінювала постріл у Харкові як безсумнівну ознаку ліквідації бодай ілюзорної незалежності Радянської України. Як приклад можна навести підписану в серпні 1933 р. у Львові спільну заяву всіх українських соціалістичних партій. У ній, зокрема, говорилося:

«...оплюгавлений, збездечений, для більшого ефекту по-провока-торські заплямований тавром фашиста й шпіона, покінчив самогубством заступник Голови Народних Комісарів, комісар освіти М. Скрипник. Згинув на знак протесту проти потоптання теперішньою сталінівською бюрократією всіх тих засад, на яких спиралася конституція Радянського Союзу...

Україна переживає важкі хвилини. У цвинтарище перемінилася ця найбільше плідюча країна Європи й звідти долітають до нас плач і стогін визискуваних і катованих. В большевицьких в'язницях томляться тисячі українських соціалістів. У цю важку хвилину український народ, народ робітників і селян, не може ждати ні від кого помочі, як лише від соціалістичних партій усіх народів та від противників всякого поневолення й визиску.

Ми, українські соціалісти, протестуємо перед цілим культурним світом проти варварського винищування українського трудового народу большевицькою диктатурою, проти топтання тих прав, які цей трудовий народ шляхом довгої революційної боротьби собі виборов, протестуємо проти розстрілів, протестуємо проти арештовань і знущань, жадаємо негайної амністії для політичних в'язнів і взиваємо Вас, Товариші, щоби й Ви прилучилися нашого протесту».

М. О. Скрипник на вершині політичної кар'єри так визначив власне політичне кредо:

«...диктатура — то є влада, за допомогою якої пануючий клас перемагає опір і боротьбу інших класів, незважаючи на попередні закони. Пролетаріат, завоювавши владу в державі, має всю силу, щоб подолати буржуазію. Він мусить зламати її опір, не звертаючи увагу на всі закони, норми, форми і формальності, що були і є загальноновизнані у так званому "цивілізованому" буржуазному суспільстві».

Чи міг він уявити, що недалекий той час, коли по відношенню уже до нього самого товариші по партії не звернуть увагу на «норми, форми і формальності»?

ПРОТОКОЛ № 14/63

Заседания Президиума Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов

от 12-го апреля 1922 года.

г. Харьков.

ПРИСУТСТВОВАЛИ: Члены Президиума: т.т. Петровский, Иванов А., Ермощенко, Поляков, Кузнецов, Виркиш, Угаров, Сырыпник, Владимирров (Вкзем), Лобачев (Нкпрод), Яковлев (УПНКФ), Ксандров (УСНХ), Жигалио (УСНХ), Наумов (ГСНХ), Арехштейн (ГСНХ), Зуев (Укрэвак), Нарбут (Ратау), Блакитный („Вісти“), Манцев (НКВД), Заис-Гладнев (Хозяйство Украины), Чернев (Главполитпросвет), Пронофьев (Главполитпросвет), Иванов В. (Укрметалл), Колелнович (Главполитпросвет), Мальгинов (ОПС), Занденвузм (Спирттрест), Гулый (Горсовет).

Председатель Петровский.

Секретарь Яворский.

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Устав Союза Меннонитов.
(Докл. т. Манцева).

1. Проект-устав отвергнуть.
Никаких религиозно-хозяйственных обществ не разрешать.

2. Об изъятии имущества эваков.
(Докл. т.т. Манцева и Зуева).

2. Укрэвак подчинить Наркомвнуделу.
Поручить т. Манцеву выработать план этого подчинения и необходимого согласования с Центризваком.
Предложить т. Зуеву на следующем заседании Президиума сделать доклад о деятельности Укрэвака.
Поручить т. Манцеву, после сношения с Москвой, представить план реорганизации Укрэвака и местных учреждений его.
Разослать всем Губисполкомам телеграмму, чтобы впредь до проведения подчинения Укрэвака, НКВД никаких реорганизаций на местах не производить.
Поручить Секретариату выработать текст соответствующей телеграммы.

3. Об упразднении Высшей Жилищной Комиссии.
(Докл. т. Манцева).

3. Высшую Жилищную Комиссию упразднить, передать ее функции Жилищной Комиссии Горсовета.

4. О работах по районированию Украины.
(Докл. т. Ксандрова).

4. Задачи по районированию Украины возложить на Госплан с введением в его Комиссию представителя Наркомвнудела.

5. Дополнение к постановлению о известных денежных средствах.
(Докл. т. Яковлева).

5. Вопрос об обсуждении отложить.

6. О временном управлении Общества по восстановлению и укреплению сельского хозяйства.
(Докл. т. Владимиров).

6. Утвердить временное Правление Общества по восстановлению и укреплению сельского хозяйства (Селопомица), в составе т.т. Затонского, Владимиров и Брона.
Поручить т. Владимирову выработать положение и представить на утверждение Президиума ВУЦИК.

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

18. Штаты и сметы „Вістей“.

18. Вопрос передать в Малый Президиум. Вызвать для доклада тов. Блакитного.

✓ 19. Об амнистии.

19. Постановление утвердить (прилагается).

✓ 20. Об изъятии металла с завода Гартмана.
(Дока. т. Иванова В.).

20. Телеграфно предложить Донецкому Губисполкому вернуть изъятое им железо и продовольствие Луганскому Паровозостроительному заводу.

✓ 21. О составе Президиума ЦКПГ.
(Дока. т. Иванова).

✓ 21. Освободить тов. Ермощенко от обязанностей члена Президиума ЦКПГ.

В состав Президиума и (плenums) ЦКПГ входят нижеследующие лица:

В состав пленума—1) Петровский—председатель, 2) Иванов, 3) Коссиор, 4) Заторский, 5) Макар, 6) Гуревич, 7) Баткис, 8) Медведев, 9) Артамонов, 10) Скрипник, 11) Манин, 12) Нарком или Зам. Народн. Комис. продовольствия и пред. Укрвака.

В состав Президиума—1) Петровский, 2) Иванов, 3) Баткис, 4) Макар.

22. О назначении Народного Комиссара Юстиции.

✓ 22. Народным Комиссаром Юстиции назначить тов. Скрипника.

23. О назначении Народного Комиссара Рабоче-Крестьянской Инспекции.

23. Народным Комиссаром Рабоче-Крестьянской Инспекции назначить т. Ветошкина.

24. О сборе церковных ценностей по Украине.
(Дока. т. Яковлева).

24. Поставить на вид Председателям Донецкого, Волынского, Одесского, Екатеринославского и Николаевского Губисполкомов, с опубликованием в газетах, на представление ими сведений о сборе церковных ценностей.

25. О Представителе Президиума ВУЦИК'а во ВЦИК'е.
(Дока. т. Иванова).

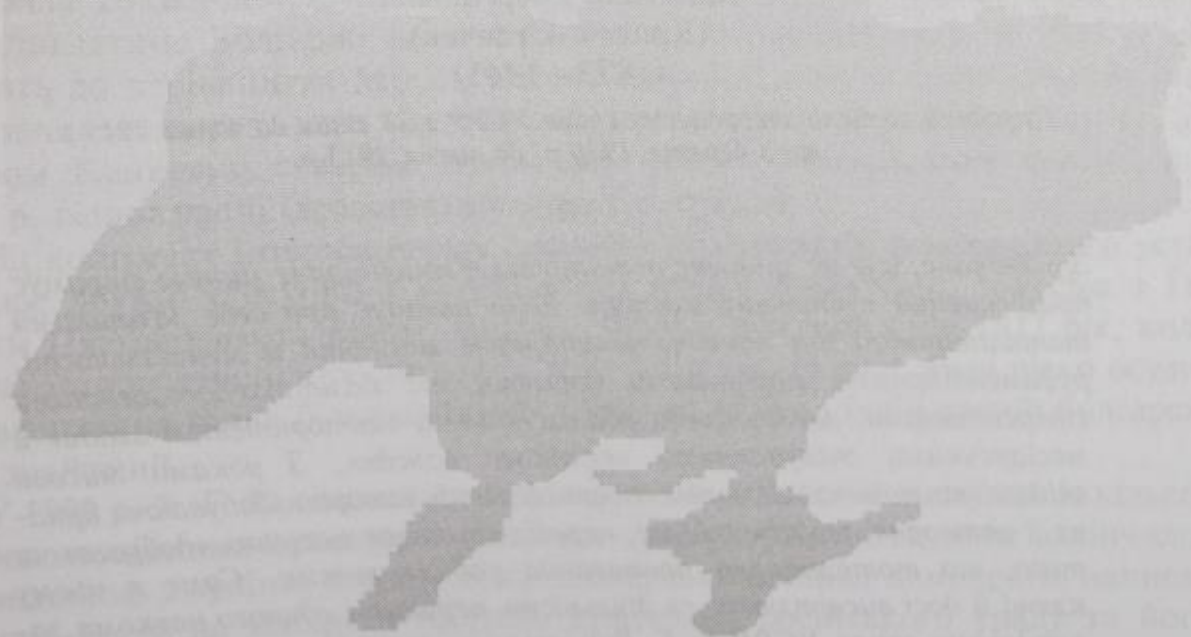
25. Поручить члену Президиума ВУЦИК т. Кошу быть представителем Президиума ВУЦИК'а в сношении между ВЦИК'ом и ВУЦИК'ом.

Председатель ВУЦИК Петровский.

Секретарь ВУЦИК А. Иванов.

Верно: Зав. Прот. П/Отд. ВУЦИК (подпись).

**Дипломатія
Української Соціалістичної
Радянської Республіки**

РАКОВСЬКИЙ
Християн Георгійович
(Кристю Станчев)
(1873—1941)

*Народний комісар закордонних справ УСРР з 28 січня до липня 1919 р.
та з березня 1920 р. до липня 1923 р.*

Зруйноване, але не знищене остаточно тоталітарне минуле стримує прогресивний суспільний поступ. Воно нагадує про себе залишками тоталітарного та посттоталітарного мислення й ментальності, рудиментарними моральними нормами та політико-ідеологічними стереотипами, що подекуди реанімуються, «авторитетом влади» й месіанськими очікуваннями «великого вождя». З роками масова свідомість починає немовби «поетизувати» історію. Забуваючи бридке й потворне, трагічне й зле, перебільшується значення «доброго» чи того, що тоталітарна пропаганда робила таким. Саме в цьому ключі й досі висвітлюється діяльність першого і єдиного наркома закордонних справ УСРР Х. Г. Раковського, внаслідок чого одна з найкривавіших постатей у національній історії подається як невинна

жертва сталінської диктатури. Те саме стосується й зовнішньополітичної діяльності цього «інтернаціоналіста» на чолі дипломатичної служби Радянської України, який намагався, використовуючи можливості НКЗС, вирішувати проблеми свого політичного угруповання.

Народився Х. Г. Раковський 1 серпня 1873 р. в болгарському місті Котел у сім'ї багатого комерсанта. (До речі, під час сталінських репресій таке соціальне походження дасть можливість НКВС причислити колишнього наркома до представників «експлуататорських класів».)

За національністю Х. Г. Раковський болгарин і до повноліття звався Крестю Станчевим. Його дід по материнській лінії Георгій Раковський був, без перебільшення, легендарною фігурою в Болгарії: разом із своїми соратниками Василем Левським та Любенем Каравеловим створив по всій країні революційні підпільні комітети, що стали основою для антитурецького збройного повстання. Ця обставина додавала молодому марксистові Крестю більшого революційного авторитету, й саме тому він узяв згодом дідове прізвище.

Х. Г. Раковський закінчив гімназію у Варні, що було не зовсім легко: його виключали за участь у студентських заворушеннях. У 1890—1893 рр. Х. Г. Раковський — студент медичних факультетів Женевського, Берлінського, Цюрихського університетів, де він разом із Розою Люксембург керував марксистськими освітніми гуртками. У вересні 1894 р. майбутній керівник дипломатичної служби УСРР закінчує Берлінський університет, згодом також отримує диплом юриста в Сорбонні.

Революційна діяльність майбутнього керівника НКЗС почалася ще з юнацьких років. Виходець із Балкан обирається делегатом від Болгарії на конгрес II Інтернаціоналу в Цюриху, де відразу входить до екстремістського крила соціал-демократичного руху. У майбутньому Х. Г. Раковський представлятиме Болгарію на всіх конгресах Інтернаціоналу. В 1907 р. він входить до керівництва Міжнародного соціалістичного бюро, згодом стає засновником відразу двох ліворадикальних партій — в 1892 р. разом із Димитром Благоевим створює Болгарську соціал-демократичну партію, а в 1907 р. відновлює її ідеологічний аналог у Румунії.

На конгресах Інтернаціоналу молодий болгарський революціонер устанавлює дружні стосунки з російськими революціонерами, зокрема з Гергієм Плехановим та Вірою Засулич. Дружбі покладе край 1917 рік, коли ці, найавторитетніші в російському соціалістичному русі, діячі різко осудили захоплення влади більшовиками, серед яких був і їхній давній болгарський знайомий.

У 1899 р. Х. Г. Раковський уперше приїхав у Росію й виступив із кількома революційними промовами в Санкт-Петербурзі, що ледь не закінчилося висилкою з країни. Згодом лідер болгарських соціал-демократів написав працю «Росія на Сході» з гострою критикою російського уряду та його східної політики, що спричинило вкрай негативну реакцію в традиційно русофільській Болгарії.

Ромня

АНКЕТНЫЙ ЛИСТ.

В.М.СМИРНОВУ (Тоттогелм, " РОСТА "

- 1/ Имя отчество и фамилия Христиан Георгиевич РАКОВСКИЙ.
 2/ Место и год рождения Родился 1-го августа 1873 года в ^{Белгет} Белгетском городе КОТЕЛ, расположенном по середине Балканских гор.
 3/ Происхождение Болгарское.
 4/ Образование Кончил Медицинский факультет и учился на юридическом.

5/ С какого времени Вы принимали участие в революционном движении? Принимает участие в революционном движении с 1889 года. Когда за участие в нелегальных социал-демократических кружках в Болгарии был выгнан из всех болгарских школ и окончившие гимназию вынужден был отправиться учиться за границу в Женеву, где с первого же момента попал в кружок Плеханова.

С того времени будучи уже студентом принимал активное участие в движении всех зарубежных социалистических партий. Был одним из основателей болгарской социалистической партии, а также и румынской социалистической партии. Что касается в движении других государств принимал участие во французском движении, в швейцарском, в германском, а больше всего в русском.

С 1903 г. участвовал главным образом в руководстве румынской социалистической партии т.к., хотя и болгарский уроженец, но в виду того, что его родители с 1877 года переселились в Добруджу, которая на основании ^{Румынского} румынского договора отошла к Румынии был румынским гражданином, где и отбывал воинскую повинность. Этим объясняется, что он больше всего и постоянное всего работал в румынском движении.

7/ Когда и каким образом / тюрьма, ссылка и эмиграция / Вы подвергались при цезаризме. В 1887 году имея 14-лет был в первый раз арестован в болгарском полицейском участке во время гимназического "бунта". В 1890 году был снова арестован в Болгарии перед отъездом за границу. Был арестован и сидел в Женеве в тюрьме в 1892 году. Был арестован и выслан из Германии 1894 году. Был арестован и выслан из России в 1900 году. В 1905 году проехал нелегально в Россию и благополучно вернулся. В 1907 г. был арестован во время крестьянского восстания, заключен в

Після повернення із Санкт-Петербурга Х. Г. Раковського мобілізують до румунської армії, де він пропагує антиурядові соціал-демократичні ідеї. Щоправда, Х. Г. Раковський міг служити й у болгарській армії. Його батьківщина — Добруджа — ввійшла до складу Румунського королівства, і в результаті він стає громадянином відразу двох країн. Пізніше, з подальшою радикалізацією своїх поглядів, Х. Г. Раковський взагалі почав проповідувати, що «у пролетарів немає батьківщини».

У 1905 р. болгаро-румунський революціонер очолює кампанію з захисту російських матросів-потьомкінців, у результаті чого вони дістали політичний притулок у Румунії. Одночасно він працює над організацією селянських повстань. Кінець кінцем Х. Г. Раковського в 1907 р. висилають із Румунії як «антидержавний елемент» і дозволяють повернутися тільки через п'ять років. Пізніше Л. Д. Троцький у своїй праці «Робітнича партія» розповідав про повернення в Румунію свого соратника:

«Повернення Раковського в Румунію стало для румунських робочих не тільки справою політичного інтересу, — в Раковському вони втратили вождя з величезною енергією, широкими поглядами й міжнародним досвідом, — але й питанням честі. Починається п'ятиріччя невтомної боротьби за повернення Раковського в країну... Все життя робітничої партії на протязі п'яти років концентрувалось на справі Раковського. Не було такої фальшивки, що ліберальні установи (міністерство, префекти, муніципалітети) не пустили б у хід, щоб знищити людину, яку вони цілком правильно вважали небезпечним ворогом. Тим більше отримана перемога підняла самосвідомість робітників».

У період вимушеної еміграції Х. Г. Раковський представляє уже румунських соціал-демократів на міжнародних соціалістичних конгресах у Штутгарті та Копенгагені. В 1911 р. він організовує в Белграді з'їзд соціал-демократичних партій балканських країн, а перед початком Першої балканської війни — аналогічну конференцію в Константинополі.

Паралельно з революційною діяльністю Х. Г. Раковський проводить і наукову роботу, що мала, однак, яскравий ідеологічний відтінок. Він захищає докторську дисертацію в галузі психіатрії на тему «Причини злочинності й виродження», що спричинила жваву дискусію не тільки серед науковців, а й у європейській пресі. Звісно, основною причиною цих негативних явищ Х. Г. Раковський вважав тільки соціальні фактори. До речі, особистих коштів, що надходили від так ненависної йому ренти, непримиренному революціонеру вистачало і на непогані умови життя, і на наукові дослідження, й навіть на видання власним коштом творів Георгія Плеханова.

Протягом усієї своєї соціал-демократичної діяльності в Болгарії й Румунії Х. Г. Раковського неодноразово заарештовували, тримали у в'язницях (хоча, як правило, недовго). Проте напружена революційна робота не особливо заважала особистому життю міжнародного революціонера, він одружується з російською соціал-демократкою Єлизаветою Рябовою.

З початком Першої світової війни Х. Г. Раковський стає одним із лідерів циммервальдців, але більшу прихильність виявляє все ж таки до блоку Центральних держав. На Бернській конференції циммервальдців лідер румунських есдеків виступає разом із главою російських більшовиків В. І. Леніним

із антивоєнними тезами, що відразу активно були використані німецькою пропагандою в державах Антанти. Від імені так званої Балканської революційної соціал-демократичної федерації він підписує й Цимервальдський маніфест, у складанні тексту якого брав безпосередню участь; про це свідчать навіть емоційні стилістичні особливості документа. У цей час Х. Г. Раковський почувається настільки впевнено, що дозволяє собі конфліктувати з низки ідеологічних проблем, хоча й другорядного характеру, навіть із В. І. Леніним, що згодом йому пригадають уже за сталінського правління.

У 1916 році Х. Г. Раковського затримує в Румунії королівська військова контррозвідка за звинуваченням в отриманні грошей на революційну антиурядову пропаганду від німецьких представників. Під час слідства його тримають в ув'язненні спочатку в Бухаресті, а згодом у Яссах. (Щоправда, тортур до нього, як пізніше в НКВС, ніхто не застосовував.)

Звичайно, вся соціал-демократична преса розпочала кампанію за звільнення «жертви політичних переслідувань», хоча вона трохи стихла після оприлюднення документів, які цілковито підтверджували зв'язок Х. Г. Раковського з німцями. Пізніше російська військова розвідка надіслала матеріали про співпрацю Х. Г. Раковського з німецькими спецслужбами до тодішнього військового міністра Олександра Керенського, але той не захотів йти на загострення відносин із більшовиками. Є й інші документальні матеріали, що свідчать про безпосередній зв'язок Х. Г. Раковського з німецькою розвідкою. Наприклад, такий фрагмент із інформаційної доповіді статс-секретаря Буше до Генерального штабу від 16 листопада 1917 р.:

«Кристо Раковський, румунський соціаліст, уродженець Болгарії, видає російську соціалістичну газету в Стокгольмі. В минулому він працював на нас у Румунії і був зв'язаний з нами».

Серед тих, хто виступив на захист Х. Г. Раковського, був і відомий письменник-гуманіст Володимир Короленко. Пізніше вони зустрінуться вже під час Громадянської війни в Україні, і їхні контакти матимуть по-справжньому драматичний характер.

1 травня 1917 р. румунський цимервальдець звільняється солдатами російського гарнізону в Яссах і їде для ведення революційної роботи до Петрограда, де відразу вступає до більшовицької партії. Прикметно, що відомий «мисливець за провокаторами» Володимир Бурцев (викривач знаменитого Азефа) називає Х. Г. Раковського серед 12 «найнебезпечніших» більшовиків, пов'язаних із німецькою розвідкою (В. І. Ленін, Л. Д. Троцький, Л. Б. Каменєв, Г. О. Зинов'єв, О. М. Коллонтай, Ю. М. Стеклов, Д. Б. Рязанов, М. Ю. Козловський, А. В. Луначарський, С. Г. Рошаль, Х. Г. Раковський, Максим Горький). За дорученням ЦК РСДРП(б) він починає працювати партійним агітатором у Петрограді, Сестрорецьку, Кронштадті. Цікаво, проте, що безпосередньо під час Жовтневого перевороту, поразка якого могла коштувати йому життя, Х. Г. Раковський перебуває у Стокгольмі на міжнародній конференції цимервальдців. З грудня 1917 р., коли перемога більшовиків стала остаточною, він уже знову в Петрограді. На початку січня 1918 р. за рішенням ЦК Х. Г. Раковський їде на Південь як комісар-організатор Раднаркому РСФРР разом із загоном матросів на чолі з відомим анархістом А. Г. Железняковим (матрос Железняк).

У Севастополі він організовує експедицію на Дунай проти Румунії. Про основну мету його активної діяльності на Півдні яскраво свідчить лист завідувача контррозвідки при Ставці Фейєрабенда до ВЧК:

«Голововерх Криленко доручив контррозвідці при Ставці повідомити Вам, що потрібно негайно відрядити в румунську армію наступних осіб: із Петрограда — комісара Куля, соціаліста Раковського, матроса Гнешина, а з фронту — начальника штабу Червоної Гвардії Дурасова. Ці особи повинні бути споряджені літературою й грошовими коштами для агітації. Їм також доручається прийняти всі заходи до повалення румунського короля...».

Цей документ було отримано людьми з антибільшовицького підпілля, що працювали безпосередньо в Смольному, і сумніви деяких дослідників щодо його автентичності навряд чи обґрунтовані.

Х. Г. Раковський діяв саме за викладеним у листі Фейєрабенда планом. Це підтверджує й те, що після переїзду до Одеси посланик Петрограда створює та очолює «Верховну автономну колегію РСФРР у російсько-румунських справах», головною метою якої де-факто була підготовка в Румунії соціалістичної революції і окупація її території радянськими військами.

У цей час таємну операція проти голови Верховної автономної колегії проводив співробітник англійської розвідки, що працював у петроградській резидентурі, Джордж Хілл. У своїх мемуарах, що вийшли друком у Лондоні уже в 30-х роках, він так охарактеризував Х. Г. Раковського:

«Можна було подумати, що у Раковського були особисті претензії до королівської родини та румунської військової касти, й він із нетерпінням чекав того часу, коли Ради будуть встановлені в цій країні.

Без Муравйова і Раковського рада (так Дж. Хілл називає Верховну автономну колегію. — *Д. Т.*) була просто зібранням дрібних людей, а кілька її членів взагалі не вмели читати й писати. Дивно було бачити Раковського на чолі подібного зібрання і взагалі неможливо було його уявити послом при Сент-Джеймському дворі, що отримав дипломатичну перемогу над британським міністром закордонних справ».

Саме з часів роботи в Севастополі та Одесі Х. Г. Раковський стає відомим як ініціатор масових безсудних розправ над «контрреволюційним елементом», особливо над офіцерами колишньої Російської армії. У результаті його «революційної діяльності» на півдні тисячі людей було вбито без усякого суду та слідства, навіть у їх революційному виконанні.

В Одесі голова Верховної автономної колегії перебуває до окупації міста німецько-австрійськими військами, звідти переїздить, а точніше — втікає по черзі до Миколаєва, Катеринослава, Полтави, Харкова. В останньому місті він навіть встигає взяти участь у Другому Всеукраїнському з'їзді Рад.

Після повернення до Радянської Росії Х. Г. Раковський невдовзі отримує нове відповідальне доручення від більшовицького керівництва. Його направляють головою делегації Раднаркому (заступником стає Д. З. Мануїльський) до Курська на мирні переговори з представниками Центральної Ради (які так і не встигли розпочатися внаслідок зміни української влади). Після квітневого перевороту гетьман П. П. Скоропадський запропонував делегації Раднаркому провести переговори в Києві, що було, безсумнівно,

великою політичною помилкою. Перебування в Києві давало Х. Г. Раковському широкі можливості для проведення антиукраїнської роботи, і це незабаром гетьманський уряд відчув повною мірою. Сам Х. Г. Раковський пізніше так визначав зміст київських переговорів:

На переговорах у Києві
з представниками Української
Держави

«У Києві завдання керованої мною мирної делегації полягало в тому, щоб перед робітничими і селянськими масами України прояснити справжню політику радянської влади, протиставити її політиці Скоропадського, Центральної Ради та інших агентів німецького імперіалізму та російських поміщиків».

У контексті київських переговорів доречно навести портрет Х. Г. Раковського в описі Д. І. Дорошенка, чия позиція стосовно українсько-радянських переговорів була більш реалістичною, ніж в інших членів уряду:

«Місце переговорів — Київ — здавалось мені не дуже зручним: тут, в осередку політичного життя краю, не було потрібного спокою й відповідної до того обстановки для ділової роботи обох делегацій, за якою з гарячковою увагою стежила преса й усе громадянство. Та й присутність численної советської делегації (разом з експертами й різними спеціалістами та урядовцями вона складалася з 80 осіб, а потім прибувало ще більше) у нас в Києві, де ще всього три місяці тому господарювали большевики й полишили по собі такі тяжкі спомини, також викликала різні сумніви. Тому то я предложив був перенести місце переговорів до Ніжена: три години їзди від Києва, це зовсім недалеко, щоб мати нашій делегації контакт

з своїм урядом; та й можна до того повсякчас зноситись по телефону й по телеграфу. Зате тут в Ніжені цілком спокійно, нема нічого, щоб відхиляло в якийсь бік увагу, та й члени делегації не мали б ніяких інтересів засиджуватись у скучному провінціальному місті й поспішали б скоріше робити своє діло. Але мій плян розбився через небажання членів нашої делегації покидати Київ; під тим претекстом, що вони зв'язані також ще іншими службовими обов'язками, всі дуже рішуче були проти думки про переїзд до Ніжена, й переговори почалися в Києві.

Скоро по моїм вступі в урядування явились до мене з візитом спочатку Раковський, а кілька днів пізніше Мануїльський. Раковський — людина невисокого зросту, років 45 на вигляд, з невеликою чорнявою шпичастою бородою, робив враження дуже інтелігентної людини. Говорив правильною російською мовою, хоч з дуже помітним чужим акцентом. Тримав себе дуже офіційно. Протягом літа він частенько заходив до мене в різних справах. Пам'ятаю, одного разу явився спеціально, щоб повідомити мене про розстріл бувшого царя Миколи II. Коли я зауважив йому на це, що замордування Миколи II може пошкодити самим же большевикам, оточивши пам'ять колишнього царя ореолом мучеництва й викликаючи незадоволення серед населення, Раковський відповів: «що ж робити; так сталося, що зроблено, того не повернеш».

Переговори розпочалися 23 травня 1918 р. в Києві у приміщенні Педагогічного музею. У підписаному главами делегацій Робочому протоколі значалося, що переговори ведуть «рівноправні дві суверенні держави: з одного боку — самостійна, ні від чого не залежна Українська Держава і з другого боку — самостійна, ні від кого не залежна Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка». Таке формулювання було певною тактичною поступкою з боку Х. Г. Раковського, бо спочатку він уникав навіть визначення переговорів як міждержавних, стверджуючи, що ніякої радянсько-української війни не було, а відбувалися окремі зіткнення революційних і контрреволюційних сил на території єдиної Російської держави.

12 червня 1918 р. Х. Г. Раковський підписує від імені Радянської Росії прелімінарний договір, у якому визначалися перші попередні домовленості, зокрема обмін громадянами, відновлення роботи пошти та телеграфу, взаємне відкриття дипломатичних представництв. Згідно з цією домовленістю РСФРР відкрила генеральні консульства у Києві, Одесі, Харкові, консульства в Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському та Житомирі. Фактично ці дипломатичні представництва стали центрами антиукраїнської роботи, в тому числі прямої підготовки збройних повстань (про що неодноразово повідомляла гетьманська контррозвідка), а Х. Г. Раковський особисто відповідав за координацію підривної діяльності.

Особливо жорстку позицію зайняв глава російської делегації в питанні про визначення міждержавного кордону. Х. Г. Раковський заявив, що його уряд представляє всю територію колишньої Російської імперії, тоді як Україна визнавала РНК тільки як уряд контрольованих ним центральних районів Росії. Українська Держава погоджувалась обговорювати кордони тільки в місцях територіального межування з Радянською Росією, а не, наприклад, зі Всевеликим Військом Донським, яке Москва не визнавала, а

Україна встановила з ним офіційні дипломатичні відносини (неофіційно гетьман П. П. Скоропадський безкоштовно передавав Отаману ВВД генералу П. М. Краснову військове спорядження зі складів колишньої російської армії). Крім того, згідно з тезою «повного правонаступництва» РСФРР, Х. Г. Раковський наполягав, що зовнішня політика всіх колишніх російських земель є її виключною прерогативою. Прийняття даної умови українськими дипломатами створювало платформу для втручання РСФРР у відносини Української Держави з іноземними країнами з перспективою цілковитої втрати державної незалежності.

Голова української делегації С. П. Шелухин доповідав Раді Міністрів про територіальні претензії, висловлені Х. Г. Раковським. Згідно з російським проектом, встановлення прикордонної межі мало відбуватися в такий спосіб:

«Чернігів од неї стояв би в 40—50 верстах і од Чернігівщини повинно було одійти до Росії 4 повіти, а також українські частини Курщини та Вороніжчини і навіть частина Харківщини й Катеринославщини. Далі Російська делегація одступила на захід у різних місцях на 125—200 верств од української етнографічної межі й захопила тільки в одному Донецькому кам'яновугільному басейні більше 20 000 квадратних верств з українською людністю. До спірних місцевостей, які перебували під російською владою, совітський уряд послав озброєних агітаторів та ватаги червоної гвардії з кулеметами й, пригрожуючи, шляхом терору став вимагати голосування за Росію й під владу совітського уряду».

Така провокаційна діяльність Х. Г. Раковського викликала різкий протест керівництва Української Держави. В офіційній ноті на ім'я керівника делегації РСФРР зазначалося, що

«в тенденції російської делегації поставити визнання всіх меж України під контроль і санкцію Совітської Республіки, українська делегація бачить лише претензію, яка не виправдовується ні тими дипломатичними актами, на які посилається російська делегація, ні самою ідеєю Совітської Федеративної Республіки, ні державним станом сторін».

Фактично Х. Г. Раковському взагалі не потрібно було досягати реально-го порозуміння з Українською Державою. Висуваючи заздалегідь неприйнятні умови, він намагався максимально затягнути переговори й за цей час об'єднати всі антигетьманські сили. Як свідчив В. К. Винниченко, під час підготовки повстання «ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським *для координації наших виступів під час повстання* (курсив мій. — Д. Т.)».

Одночасно Х. Г. Раковський правильно розрахував, що суто формальні поступки з боку делегації Радянської Росії матимуть значний пропагандистський ефект. Наприклад, припинення на території РСФРР діяльності створеного Народним Секретаріатом Всеукраїнського Бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів подавалося як прагнення Раднаркому до нормалізації відносин з Українською Державою, хоча, по суті, було лише організаційною зміною форм підривної роботи на території України, що передавалась у безпосереднє підпорядкування ВЧК.

На початку вересня 1918 р. контрпродуктивна позиція Х. Г. Раковського вже ні для кого не була таємницею, а невирішеність проблеми кордонів поставила переговори на межу зриву. Про це на початку жовтня офіційно заявила українська делегація. В умовах військово-політичного краху Центральних держав, що наближався, Москві переговори з Українською Державою стали вже не потрібними й на початку вересня 1918 р. Х. Г. Раковський відбув до російської столиці.

Оцінюючи роль Х. Г. Раковського в мирних переговорах із гетьманським урядом, слід зазначити, що йому вдалося сповна виконати доручення Раднаркому — під виглядом дипломатичної місії активно проводити антиукраїнську діяльність. У ліквідації Української Держави є значною мірою особиста «заслуга» радянського «дипломата». Гетьманське МВС неодноразово доповідало П. П. Скоропадському, що величезна за чисельністю делегація РСФРР займається шпигунством та підготовкою збройних виступів антидержавних елементів. Дійшло до того, що військовий експерт делегації, колишній полковник імператорської армії Єгоров своїм основним завданням зробив детальне планування диверсійно-терористичних актів на всій території України.

Після повернення в Москву, у середині вересня 1918 р. Раднарком направив Х. Г. Раковського до Берліна для проведення конфіденційних переговорів про укладення мирного договору РСФРР з Україною, а фактично про нейтралітет Німеччини у справі захоплення території Української Держави Радянською Росією. Прибувши до столиці Німеччини, невгамовний інтернаціоналіст починає готувати збройне повстання, за що його разом із Миколою Бухаріним, Абрамом Йоффе та всім персоналом радянського посольства було вислано з країни.

Новий етап діяльності Х. Г. Раковського пов'язаний знову з Україною, і це не останньою чергою зумовлювалося його попередньою вдалою роботою з розвалу Української Держави. Спочатку він, за особистим дорученням В. І. Леніна, бере участь у конфіденційних переговорах із керівництвом Директорії щодо координації дій для повалення влади гетьмана. Дочекавшись, поки ситуація остаточно змінилась на користь РСФРР та українських більшовиків, майбутній лідер Червоної України різко змінює свою тактику. Відповідаючи у Раднаркомі за роботу на «українському напрямку», він уже не розказує казки про підтримку РСФРР української державної незалежності, а починає розмовляти з керівниками УНР ультимативним тоном. Коли наприкінці грудня 1918 р. радянські війська почали наступ на Україну, лідери Директорії наївно висловлювали протест, посилаючись як на норми міжнародного права, так і на попередні домовленості. Однак Х. Г. Раковський, розуміючи військову й політичну слабкість Української республіки, не став витрачати часу на дипломатичні тонкощі. Про стратегічну лінію його поведінки дає уявлення стенограма бесіди з членами Директорії, де він майже не приховує справжньої позиції Раднаркому:

«Директорія: Чи відомо Радянській республіці, що війська її переходять демаркаційну лінію та ведуть наступ на *трудоу* (курсив мій. Х. Г. Раковський сповна скористався помилковою позицією керівництва УНР, яке почало «грати на чужому полі». — Д. Т.) Українську республіку, та які кроки думає вжити Радянська республіка, щоб припинити це?»

Раковський: Тут біля апарата присутній народний комісар Чичерін, і йому про такі факти нічого не відомо”.

Директорія: На Харківському фронті війська під началом Коцюбинського і П'ятакова переходять демаркаційну лінію і ведуть наступ на Українську народну республіку.

Раковський: Війська під началом Коцюбинського та П'ятакова не є військами Радянської республіки. (А якої ще відповіді, власне кажучи, могла чекати Директорія? — Д. Т.) Це війська більшовиків України. Радянська республіка у внутрішні справи України не втручається. Допомога їй наймінімальніша. Вона може тільки іноді обслуговувати технічно ці війська, не більше, але з іншої сторони заважати цьому наступу не збирається.

Директорія: Ми заявили з цього приводу протест. Українська політика народної директорії така, що вона рівняється по спільному демократичному фронту та йде у ногу з трудовими елементами України, для якої мети скликається Трудовий конгрес.

Раковський: Трудовий конгрес є не більше, не менше, як комедією. Надано 9 днів для виробництва (так у тексті. — Д. Т.) виборів і агітації по цих виборах. При відсутності організації у трудових елементів, при наявності стану облоги та анулювання всіх свобод — цей конгрес буде не авторитетним й визнанням Радянської республіки користуватися не буде. Зі свого боку нам відомі факти, що українська народна влада заважає розвитку більшовицького руху на Україні... Коли у подальшому цей уклін політики Української народної республіки буде продовжуватися, то Радянська республіка залишає за собою свободу дій».

Така «політика ультиматумів», яку у відносинах з УНР проводив Х. Г. Раковський, цілком виправдала себе. У найкритичніший період потрібно було діяти жорстко й рішуче, але українські керманічі продовжували виправдовуватися перед ним. Нарешті, вони все ж таки зрозуміли, що відбувається, проте нічого вже не могли вдіяти...

Партія належним чином оцінила великі заслуги Х. Г. Раковського по знищенню української державності. З 28 січня 1919 р. він — голова Ради Народних Комісарів УСРР. Український Раднарком був створений на основі п'ятаковського Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України, в якому дедалі більше обертів набирала внутрішньопартійна боротьба. Щоб покінчити з цим та сконцентрувати владу за кризових умов Громадянської війни, й було надіслано з Москви Х. Г. Раковського. Він обирається до складу ЦК РКП(б), що автоматично виводить його на найвищий щабель партійної ієрархії. Така стрімка кар'єра колишнього лідера румунських і болгарських соціал-демократів склалася завдяки постійній підтримці голови Реввійськради РСФРР Л. Д. Троцького, з яким він підтримував дружні стосунки ще з часів еміграції останнього. Лев Давидович на той час був другою людиною в керівництві держави, а з деяких питань навіть впливовішим, ніж голова Раднаркому. Вдячність за цю підтримку новий український прокуратор зберіг на все життя... Цікава деталь: уже в 1927 р., невдовзі перед висилкою з Москви, колишній наркомвійськомор сфотографувався на своїй квартирі з кількома найближчими соратниками, що зберегли йому вірність, незважаючи на переслідування. Серед них був і Х. Г. Раковський...

*Рахов. 2 с. 1919
Мухом. 2 с. 1919
24-1-19
2028*

П Р О Т О К О Л
засідання ВРЕМЕННОГО РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ.

24-го Января 1919 года.

Присутствовали: т.т. РАКОВСКИЙ, ПЯТАКОВ, АРТЕМ, КВИРИНГ, ЗАТОНСКИЙ, ВОРОШИЛОВ, РУХИМОВИЧ, МАГИДОВ, МЕЗЛАУК, КАЦУБИНСКИЙ.

П О Р Я Д О К Д Н Я

I. О Председателе Правительства.

С Л У Ш А Л И :

П О С Т А Н О В И Л И :

I. О Председателе Правительства.

Председателем Правительства назначить товарища Х.Г. РАКОВСКОГО.

Председатель Временного Рабоче-
Крестьянского Правительства Украины Х. РАКОВСКИЙ

Члены Правительства

АРТЕМ
КВИРИНГ
ВОРОШИЛОВ
ЗАТОНСКИЙ
МАГИДОВ
РУХИМОВИЧ
КАЦУБИНСКИЙ
МЕЗЛАУК
ПЯТАКОВ

Секретарь Правительства М. ГРАНОВСКИЙ

С подлинным Верно:

Делопроизводитель Секретариата

Одночасно голова Раднаркому очолює і створений ним у складі більшовицького уряду народний комісаріат закордонних справ (НКЗС). Прикметно, що до апарату НКЗС, який формував особисто нарком, не увійшло жодного спеціаліста з міжнародних питань. Х. Г. Раковський набрав до свого оточення в зовнішньополітичному відомстві УСРР тільки партійних працівників, для яких єдино важливим чинником у роботі було дотримання ідеологічних настанов. А першою дипломатичною дією НКЗС УСРР стала нота з декларацією українського Раднаркому. У ній йшлося про те, що уряд Радянської України

«заявляє рішимість робітників і селян України жити в мирі і дружбі з усіма народами і закликає уряди всіх країн встановити нормальні дипломатичні зносини з Українською Республікою, а уряди всіх Радянських Республік — до укладення з останньою оборонного союзу проти всяких спроб, хоч би з якого боку вони виходили, повалити радянський лад».

Створення зовнішньополітичного відомства у складі українського Раднаркому, повністю контрольованого з Москви, мало на меті продемонструвати «незалежність» УСРР. Продемонструвати як у самій Україні, так і на міжнародній арені, а також показати, що саме РНК УСРР, а не Директорія, є справжнім національним урядом. Тому й значення НКЗС було значною мірою «декоративне»... Цікаво навести фрагмент з автобіографії Х. Г. Раковського, де він, розповідаючи про свою роботу в Україні та про численні посади, які обіймав, навіть не згадує про НКЗС:

«...я приїхав у Москву. Звідти я був викликаний Центральним комітетом комуністичної партії (б) України, щоб зайняти на Україні посаду голови Тимчасового революційного робітничо-селянського уряду України. Скликаний у березні 1919 р. 3-й Всеукраїнський з'їзд рад та Центральний Виконавчий Комітет, що вийшов із нього, обрав мене у якості голови Ради народних комісарів України. В цій якості я працював до половини вересня того ж року спочатку у Харкові, згодом у Києві, а після евакуації Києва — в Чернігові.

В середині вересня приїхав до Москви і, зберігаючи посаду голови Ради народних комісарів України, був поставлений на чолі Політичного управління революційної військової ради республіки. (Доречно ще раз нагадати, що саме це відомство віддавало найжорстокіші накази до армії, в тому числі стосовно розстрілів кожного десятого у «винних» частинах. — Д. Т.) Керівником цієї установи я був до січня, у важкі дні денікінського, колчаківського і юденичського напору.

Коли Харків було звільнено з під влади білих, я був призначений через деякий час знову головою Ради народних комісарів Української радянської республіки та членом Реввійськради спочатку південно-західного фронту, що докінчував війну з Денікіним й провів війну з поляками, а згодом був замінений Реввійськradoю південного фронту, на чолі якого знаходився покійний М. В. Фрунзе й у якому я продовжував брати участь у якості його члена. Посаду голови Ради народних комісарів Української радянської республіки я займав одночасно з посадою голови Надзвичайної комісії по боротьбі з бандитизмом, голови Надзвичайної санітарної комісії, голови особливої комісії по паливу й продовольству та голови

Української економічної ради. На Україні я залишався без перерви до липня 1923 р., за виключенням періоду, коли я їздив разом із Чичеріним, Литвиновим і др. товаришами за кордон, як член радянської делегації на Генуезькій конференції».

У звіті НКЗС УСРР так сказано про діяльність наркомату в період його керівництва Х. Г. Раковським (що показує цілковиту залежність його від загальної політичної лінії московського партійного керівництва):

«Дедалі істотніші дипломатичні виступи Наркомзаксправ за цей другий період перебування Радянської влади на Україні, який тривав до вересня 1919 року, йшли по двох напрямках: з одного боку, ми протестували проти політики загарбання і насильств імперіалістичних урядів як щодо України, так і щодо інших поневолених країн, і, з другого, ми закріплювали узи дружби і братерства з іншими народами, закликаючи їх до спільної боротьби за спільну справу визволення трудящих (курсив мій. — Д. Т.) і вітаючи їх із здобутими вже перемогами. (Нота протесту від 5 квітня проти захоплення Францією військових суден і транспортів в Одесі, переговори в квітні з французьким командуванням про виведення французьких військ і флоту, вітальна телеграма пролетаріату і біднішим селянам усього світу від 14 березня з повідомленням про роботу III з'їзду Рад; звернення ВУЦВК до трудящих мас Галичини із закликом наслідувати приклад українських робітників і селян; звернення до угорської і словацької радянських республік; протест проти Версальського миру, який бере в кабалу трудящих Німеччини; обмін нотами з Німецьким урядом у питанні про звільнення з тюрми Карла Радека, призначеного УСРР представником у Берліні і т. д. і т. п.)».

Одним із основних напрямів зовнішньополітичної діяльності Х. Г. Раковського стало намагання внести розкол між УНР та ЗУНР — ЗО УНР, що надавало б можливість керівництву Радянської України значно легше покінчити з Директорією. З цією метою 5 липня 1919 р. Раднарком УСРР офіційно звертається до керівництва ЗУНР — ЗО УНР із пропозицією припинити бойові дії проти радянських військ та встановити демаркаційну лінію. Доречно процитувати ключовий фрагмент цього важливого документа:

«Звільнивши територію української совітської республіки від військ Директорії, що намагалися проти волі робітників і селян України встановити тут буржуазну владу, червоні українські війська дійшли до кордонів Галичини. Вітаючи робітників і селян Східньої Галичини, визволенню яких від всякої буржуазної влади ми гаряче співчуваємо, вважаю необхідним заявити від імені робітничо-селянського правительства України, що питання внутрішнього устрою Галичини вважаємо справою галицьких робітників і селян. Робітничо-селянське правительство України відмовляється від всяких воєнних операцій на території Східньо-Галицької республіки при умові, що галицьке правительство припинить всякі ворожі операції проти Совітської України».

З тексту наведеного звернення не можна не визнати, що розрахунок Х. Г. Раковського базувався на достовірній оцінці ситуації. На цей час ЗУНР — ЗО УНР знаходилась у вкрай важкому стані. Власних сил для відсічі

наступу польських військ не вистачало, а відносини з керівництвом УНР, що почало дедалі більше орієнтуватися на Польщу, погіршилися. Тому для західноукраїнських лідерів було б дуже вигідно вивільнити свої війська з радянського фронту й задіяти їх для відбиття польського наступу. Проте прийняття пропозиції Раднаркому означало, що, у свою чергу, УНР загине від невідворотного радянського наступу. Х. Г. Раковський занадто рано розкрив свої справжні цілі, висунувши після звернення такі умови встановлення союзних відносин між УСРР та ЗУНР — ЗО УНР:

- спільні дії проти військ Директорії;
- усунення з УГА «конрреволюційних елементів»;
- передання УСРР військового майна, яке армія УНР вивезла до Галичини;
- безперешкодний пропуск червоних військ через територію Галичини.

Зваживши всі аргументи Х. Г. Раковського, керівники ЗУНР — ЗО УНР відмовилися від спокуси отримати тимчасовий тактичний вигравш й залишилися на позиції збереження єдиної Української держави — пропозиція Раднаркому УСРР не була прийнята. Не можна, щоправда, сказати, що Директорія оцінила цю жертву в ім'я єдиної України...

Зрозумівши свою поразку, Х. Г. Раковський обрав інший шлях для вирішення західноукраїнського питання в потрібному для «світової революції» ключі. Те, що він приділяв ЗУНР — ЗО УНР таку велику увагу навіть в умовах наступу денікінських військ, який стрімко розвивався, свідчить про значення, яке їй надавало радянське керівництво для розпалювання революції у Європі. Територія ЗУНР — ЗО УНР була стратегічно найвигіднішим шляхом до європейських країн. Тоді РСФРР і УСРР могли б об'єднатися з Угорською Радянською Республікою Бела Куна й почати наступ на Німеччину, на що сподівалися готові до повстання потужні прокомуністичні сили. У разі успіху комуністичні Росія (звичайно, включаючи УСРР) і Німеччина стали б найпотужнішою силою на європейському континенті, експансію якої зупинити було б украй важко.

Голова українського Раднаркому розумів, що позицію керівництва ЗУНР — ЗО УНР змінити не вдасться. Тому за його ініціативи ВУЦВК звертається безпосередньо до «трудящих Галичини» із закликом повстати проти свого уряду. Якби заклик обмежувався тільки цим, то він би, звичайно, нічим не відрізнявся від безлічі схожих пропагандистських документів, що їх випускали всі державні й партійні органи Радянської України, й не мав би серйозного значення. Однак у «Зверненні ВУЦВК» містився новий елемент, що за задумом Х. Г. Раковського мав справити велике враження на західноукраїнське населення та змусити його скинути чинну владу: обіцялась військова підтримка УСРР та Угорської Радянської Республіки проти Польщі. Звичайно, для галичан, що вже не мали сил для боротьби з польським наступом, це звучало надзвичайно привабливо. Проте Х. Г. Раковський не врахував (мабуть, у силу своїх переконань і не міг врахувати) найважливішого в цій ситуації чинника — керівництво ЗУНР — ЗО УНР користувалось повною народною підтримкою та довірою. Незважаючи на те, що «Звернення ВУЦВК» активно поширювалось у Західній Україні місцевими комуністичними агітаторами, якогось помітного ефекту воно не дало.

Що стосується діяльності Х. Г. Раковського на посаді голови Раднаркому в цілому, то її основною ознакою стала «політика» масових розстрілів усіх «контрреволюційних» елементів. Досить згадати хоча б підписаний ним злочинний «декрет про заручників». Відповідно до цього документа, у разі залізничної катастрофи, вбивства чи нападу на радянських чиновників, грабунку державних складів зерна тощо заручники з навколишніх сіл розстрілювались у відношенні два заручники за одного вбитого комуніста. Карально-репресивна політика Х. Г. Раковського була, як правило, більш жорстокою, ніж московського центру, що навіть постійно викликало роздратування в Кремлі. Після розгрому ЗСПР та колчаківських військ на початку 1920 р., коли на деякий час з пропагандистською метою було скасовано смертну кару, що повинно було продемонструвати силу і впевненість радянської влади, керівник УСРР категорично відмовився виконувати цю постанову ВЦВК, посилаючись на «державну незалежність і суверенітет» Радянської України.

Масштаби репресій в Україні, які робили антирадянськи налаштованими дедалі ширші верстви населення, викликали невдоволення навіть у В. І. Леніна, й до Києва була надіслана спеціальна комісія на чолі з Д. З. Мануїльським та Ф. Я. Коном для розслідування діяльності керівництва УСРР та ВУЧК. Тільки в Одесі за червень—серпень 1919 р. українські чекісти розстріляли 2200 чоловік, у Києві — близько 10 000. До речі, київська резиденція Х. Г. Раковського містилась у відомій пам'ятці архітектури — «шоколадному будинку», буквально за кілька метрів від приміщень ВУЧК та її Особливого відділу. Щодня чекісти проводили тут масові розстріли прямо в саду, і голова Раднаркому не міг цього не чути. Але шум від пострілів його не дуже турбував, зважаючи на те, що ВУЧК неодноразово виконувала особисті розпорядження тодішніх партійних володарів України, передусім голови Раднаркому. У доповіді Центрального Комітету Російського Товариства Червоного Хреста про діяльність ЧК у Києві, направлений до Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві, є окремих фрагмент про «елітний» квартал, створений за розпорядженням голови Раднаркому:

Всеукраїнська Надзвичайна Комісія (В.У.Ч.К.) зайняла на куті Катерининської і Єлизаветинської великий особняк Попова. У ньому був підвал, де відбувались вбивства. Узагалі розправи відбувались біля присутніх місць ув'язнення. Крики та стогін жертв були чутні не тільки в місцях ув'язнення, але й у залі, де засідали слідчі, розносились по всьому будинку Попова. Навколо В.У.Ч.К. цілий квартал був зайнятий різними відділами радянської інквізиції. Через дорогу, у Липському провулку, жили найбільш важливі комісари (у тому числі голова Раднаркому УСРР. — Д. Т.). У цьому будинку відбувались оргії, що переплітались з убивством та кров'ю. На другому боці вулиці була комендатура, у дворі якої один будинок був відведений під ув'язнених. Навпроти цього будинку у дворі іноді проводились розстріли. Туди приводили ув'язнених із Єлизаветинської вулиці, де у так званому Особливому Відділі сиділи головним чином заарештовані за політичні злочини. *Ці будинки, оточені садами, й весь квартал навкруги перетворились під владою більшовиків у царство жаху та смерті* (курсив мій. — Д. Т.)

Діяльність Надзвичайної Комісії не можна пояснити жодними логічними схемами. Арешти проводились... найчастіше по доносах особистих ворогів. Невдоволені службовці, прислуга, що хотіла помститися своїм хазяям, корисні види на майно арештованих, все могло стати поводом для арешту, а потім й розстрілу. Але в основу, в ідеологію Ч.К. була покладена теорія класової боротьби, вірніше класового знищення».

ВУЧК була підпорядкована Х. Г. Раковському як голові Раднаркому та одночасно голові Верховної колегії з боротьби з контрреволюцією значно більше, ніж московській ВЧК. Про принципи, якими керувалась опікувана головою Раднаркому установа, дає уявлення висловлювання однієї з чекістських креатур Х. Г. Раковського — Мартина Лациса:

«Не шукайте у справі звинувачувальних доказів щодо того, чи повставав він проти Рад зброєю чи словом. Першим обов'язком ви повинні його запитати, до якого класу він належить, якого він походження, яка його освіта та яка його професія. Ці питання повинні вирішити долю обвинуваченого».

Навіть В. І. Ленін та Ф. Е. Дзержинський змушені були визнати, що ВУЧК в Україні «принесла масу шкоди». Після повернення радянської влади в Україну було вирішено не поновлювати старої назви, щоб уникнути в населення небажаних асоціацій. Новий каральний орган назвали Центральним Управлінням Надзвичайних Комісій (ЦУПЧРЕЗКОМ), і люди Х. Г. Раковського вже не змогли зайняти в ньому керівні посади.

Одним із небагатьох сміливців, хто намагався зупинити кривавий терор уряду Х. Г. Раковського, був В. Г. Короленко. Його ставлення до колишньої «жертви румунської реакції» докорінно змінилося; в одному з приватних листів письменник зазначав: «...мої відносини до Раковського після того як він став більшовиком, стали дуже далекими». Проте В. Г. Короленко залишає осторонь свої особисті почуття й постійно пише Х. Г. Раковському листи, в яких просить помилування для невинних жертв його режиму. Щоб зрозуміти почуття письменника-гуманіста, наведемо хоча б невеликі фрагменти:

«...Поперед усього про “неблагонадійність”. Зараз вона зветься контрреволюційність, але її суть та ж сама... людей саджають у в'язниці тільки за те, що вони “хлібороби”, чи тільки за те, що вони монархісти...» (20 березня 1919 р.)

«...знову безсудні розстріли, у тому числі юнака, майже хлопчика Марченка й артиста української трупи Красиленка. Потрібно знати, яке значення українське суспільство надає групам своїх артистів. Театр довгий час був єдиним вогнищем української культури, і все, що відноситься до театру, заставляє українця насторожитися. А тут безсудне нічне вбивство, за чиеюсь таємною постановою, просто на вулиці, зранку збирається натовп перед видовищем людської крові...» (11 червня 1919 р.)

«Звертаюсь до Вас ще раз, Християн Георгійович, із глибоким відчаєм у серці.

Те саме, що було перед минулорічною евакуацією в Києві та Харкові, але, що в значно меншій мірі було в нас, — зараз почалося в Полтаві: сліпий, безоглядний червоний терор...» (11 червня 1920 р.)

Не можна сказати, що голова Раднаркому ігнорував усі прохання В. Г. Короленка — інколи за його наказом чекісти й випускали в'язнів. Так, він сприяв визволенню із московського ВЧК відомого історика Сергія Мельгунова. Тоді Х. Г. Раковський написав листа керівникові ВЧК Яну Петерсу:

«До Короленка дійшло, що Мельгунов заарештований... за особисте зіткнення з Бонч-Бруєвичем... Повідомляю Вам про це, не допускаючи, звичайно, що арешту Мельгунова причиною є які б то ні були особисті розрахунки... вважаю за необхідне дати йому вичерпні пояснення з приводу арешту Мельгунова й, що ми не робимо ніяких жорстокостей, безцільних арештів й прошу повідомити мені терміново, чи є види на звільнення Мельгунова».

Але поряд з одиницями врятованих та влада, яку уособлював Х. Г. Раковський і його соратники в Україні, продовжувала знищувати десятки тисяч.

У цьому зв'язку доречно навести розповідь людини, що побувала в приміщенні ОО ВУЧК відразу після втечі з Києва голови Раднаркому та його чекістів. Ось що вона побачила біля резиденції червоного прем'єра:

«Із глибини двору йшов сильний трупний сморід. Проти воріт стояв невеликий дерев'яний сарай... Підлога сараю була цементована. Посеред нього стояв дерев'яний обрубок. Він був біля чотирикутної ями для стоку крові, що була наполовину наповнена. Навкруги були розкидані мізки, шматки м'яса та нутрошів... В саду біля пошматованого кулями паркану знаходилась глибока яма, від якої йшов трупний сморід... В одній із підвальних кімнат я знайшов дорогі картини Мурільо, Рембрандта, золоті та срібні речі...знайшли 180 золотих та 260 срібних монет, й 4 персні з бриліантами. Під ящиком знайшли папку з радянськими грошима, а в ящику зі старою дорогою зброєю... знайшли два з половиною мільйони карбованців, із них сімсот тисяч українськими, а інші царськими».

Про те, наскільки легковажив Х. Г. Раковський чужим життям, особливо «ідеологічно чужих елементів», свідчить і невеликий епізод в оповіді Д. І. Дорошенка:

«Кілька тижнів пізніше приходять якось до мене Раковський із скаргою на когось з наших дипломатичних кур'єрів, що перевіз якусь контрабанду. Я відповідаю, що буде проведено слідство й винувний буде покараний, а от, кажу, є відомості, що й Ваші агенти теж возять контрабанду! — Так, каже Раковський, було, попавсь на цьому генерал Ситін, так ми його вже і розстріляли. — Нема що казати: суд скорий і "нелицеприятний"! Мені zostавалось сказати, що в нашій державі за перевіз кількох фунтів чаю або мила смертю не карають, — бо за це саме й ішла мова».

За наказом голови Раднаркому під час придушення селянських повстань спалювались цілі села й масово розстрілювались заручники. Проти цієї злочинної практики протестували навіть такі відомі українські комуністи, як В. П. Затонський, Г. І. Петровський та С. В. Косіор. Дійшло до того, що питання було винесено на засідання Президії ЦВК, й вона прийняла спеціальну постанову, де містився такий пункт:

«З огляду на неодноразові випадки спалення цілих сіл під час придушення куркульських повстань, що є цілком недоцільним і вкрай шкідливим для справи радянської влади, запропонувати Раднаркому у терміно-

вому порядку надати всім відповідним відомствам розпорядження щодо повного припинення під страхом суворої відповідальності спалення сіл і про вжиті заходи повідомити ЦВК».

Одночасно з метою посилення влади Раднаркому й, звичайно, своєї особисто, Х. Г. Раковський намагається перетягти якомога більше владних повноважень із центру до українського більшовицького уряду, частково залишивши першому лише військові справи. Він пише концептуальний документ під назвою «Тези з українського питання», що вноситься на розгляд московського ЦК. Його основний смисл полягав в обґрунтуванні отримання Раднаркомом УСРР більшої влади. Х. Г. Раковському вдалося досягти підтримки своєї позиції у голови Раднаркому РСФРР В. І. Леніна, й на VIII Всеросійській партконференції основні тези голови уряду Радянської України приймаються у вигляді резолюції під назвою «Про Радянську владу на Україні». Підтримці політики Х. Г. Раковського сприяло те, що в цей час для радянського керівництва надактуальним було питання «світової революції» через організацію походу в Європу. Приєднання європейських країн до соціалістичної федерації мало відбуватися у формі організації нових радянських соціалістичних республік. Тому ЦК РКП(б) певний час не дуже турбувала самостійність деяких українських партійних лідерів. В єдиній світовій соціалістичній федерації ці «дрібниці», звісно, не могли мати жодного значення.

По суті, Х. Г. Раковський не міг, за винятком хіба що репресивно-каральної політики, розпорядитися й тими повноваженнями, що в нього були. Хоча, за деяким винятком військових справ, голова українського Раднаркому мав абсолютну свободу дій. Проте за порівняно нетривалий час його керівництва економічне становище країни набуло катастрофічного характеру. Це стало однією із основних причин зростання антибільшовицьких настроїв і масових селянських повстань, придушувати які червоним військам ставало дедалі важче. Х. Г. Раковський намагався вжити заходи щодо виправлення економічного становища, але вони мали хаотичний характер і в умовах політики «військового комунізму» були апріорі неефективними. Щоб зняти із себе хоча б частину відповідальності перед московським центром, керівникові радянського уряду тільки й залишалося звинувачувати в усьому своїх підлеглих. Наприклад, у виникненні селянських повстань він звинувачує... наркома продовольства О. Г. Шліхтера. У телеграмі до нього Х. Г. Раковський роздратовано стверджує, що той довів Донецький басейн до бунту, не давши вчасно селянам та робітникам хліба й мануфактури. Хоча відомо, що наркомпрод не міг розпоряджатися обмеженими хлібними запасами без відома голови Раднаркому. За ініціативи глави уряду різні радянські органи приймають абсолютно безглузді рішення, наприклад «Про загальнодержавний облік та розподіл продуктів і предметів домашнього господарства». За цим документом держава встановлювала безпрецедентний контроль над економікою країни та особистим життям громадян. Те, про що Джордж Оруел написав у своєму знаменитому романі «1984» через тридцять років, уже було випробувано в Україні за часів Х. Г. Раковського.

Врешті-решт, господарювання Х. Г. Раковського в Україні, який з 1920 р., сконцентрувавши у своїх руках усі важелі адміністративної та еко-

номічної влади, очолював ще й Економічну Раду УСРР та Особливу Комісію з палива та продовольства, призвело до того, що у 1922 р. він був вимушений підписати угоду з американським комітетом для допомоги голодуючим (АРА) й Комітетом Нансена щодо термінової допомоги продовольством вимираючому від голоду населенню.

Прикметно, що одночасно з розвалом національної економіки голова Раднаркому намагається реалізувати кілька авантюрних проектів щодо розпалювання світової революції. Наприклад, він організовує в Харкові переговори з махновським керівництвом, на яких схиляє «батьку Махна» до походу в Угорщину на допомогу місцевій радянській республіці. Насправді ж Х. Г. Раковський перебував у жорсткому особистому конфлікті з Бела Куном і хотів за допомоги махновців створити лояльний до себе новий угорський радянський уряд. Ці наміри голови українського Раднаркому спричинили скаргу угорських комуністів на Х. Г. Раковського, яку вони надіслали В. І. Леніну. За тодішньої ситуації в Україні такі дії могли тільки зашкодити інтересам більшовицької влади — на той час основні бої махновські загони вели головним чином з денікінськими військами, і їх можливий угорський похід поставив би червоні війська в катастрофічне становище.

У результаті захоплення більшої частини території України добровольцями А. І. Денікіна Х. Г. Раковський в середині вересня 1919 р. втікає до Москви. НКЗС УСРР було ліквідовано ще в липні 1919 р.; в умовах безпосередньої небезпеки для більшовицького режиму від Добровольчої армії було вже не до пропагандистської гри в «міжнародну незалежність» України.

Після захоплення Харкова червоними військами Х. Г. Раковський знову очолює республіканський РНК, а в березні 1920 р. відновлюється й діяльність НКЗС УСРР. Керівництво Х. Г. Раковського наркоматом було в цей час більшою мірою формальним, зокрема з огляду на його зайнятість на посаді голови Раднаркому. З кінця 1920 р. усією поточною роботою українського НКЗС керував заступник наркома Володимир Яковлев, про надзвичайно яскраву біографію якого ми розповімо трохи далі.

Х. Г. Раковський, як і раніше, головну увагу приділяє керівництву репресивно-каральними органами: він очолює Надзвичайну комісію для боротьби з бандитизмом. За її наказами жорстоко придушувались селянські повстання, а в містах винищувалась «контрреволюційна» інтелігенція та залишки офіцерства. Знову голова Раднаркому випускає наказ про заручників, де було сказано:

«Села, які допомагають бандитам... підлягають військовій блокаді і карам... Те, що села силою примушені були давати бандитам людей чи поставання, братись на увагу не буде (курсив мій. — Д. Т.)... Щоб не було бандитизму і куркульських повстань, по всіх місцевостях, де є відомості, що готуються такі повстання, пропоную негайно взяти заручників з таких сіл з куркулів, з числа впливових осіб, чи підозрілих в участі, або в співчуттю бандитам... Пропоную оголосити людності, що коли хто з місцевих піде до банд, або в куркульські повстання... заручників буде розстріляно... Під круговою порукою людності покласти на всі села кожного району відповідальність за які б то не було заворушення, чи виступ проти Радянської влади...»

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОБ ОБРАЗОВАНИИ ВСЕУКРАИНСКОГО РЕВОЛЮЦИОННОГО
КОМИТЕТА.

Победоносная Красная Армия освободила Харьков, Полтаву и значительную часть Украинской Территории Недалек день окончательного освобождения трудовой Украины от власти белогвардейских насильников. Все силы, вся воля все напряжение трудового украинского народа на завершение победы, на окончательное освобождение трудовой Украины. Чтобы приспособить существующие органы Центральной Советской Власти У.С.С.Р./президиум ЦИК и Совнарком Украины/к настоящей военно-революционной обстановки ЦИК и Совнарком Украины постановляют:

1/Создать временный орган революционной власти - Украинский Революционный Комитет в составе: Председателя ПЕТРОВСКОГО Г.П., Членов - МАНИЛЬСКОГО Д.З.; ЗАТОНСКОГО В.П., одного представителя украинских коммунистов/борьбистов/ и одного представителя украинских левых социално-революционеров меньшинства/борбистов/.

2/Украинскому Революционному Комитету поручается:

а/организация всемерного содействия продвижению красных войск до окончательного разгрома белогвардейцев.

б/Революционная окончательная ликвидация помещиков и помещичьего землевладения.

в/Установление твердой крестьянской и рабочей власти на территории свободной советской Украины.

г/Украинскому Революционному комитету поручается немедленно по освобождении большей части украинской земли созвать Четвертый Всеукраинский Съезд Советов Рабочих и Красноармейских Депутатов.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ Центрального Исполнительного Комитета Советов Украины Г.П. ПЕТРОВСКИЙ.

Председатель Совета Народных Комиссаров Украины

А.Г. РАКОВСКИЙ.

11 декабря 1919 года, день освобождения Полтавы и Харькова.

Ймовірно, в цей час Х. Г. Раковський і сам розумів ту катастрофу, до якої довело Україну його владарювання й побоювався за власне майбутнє. Навіть у його пропагандистських виступах з'явилися деякі нотки розгубленості. Збереглося свідчення сучасника, вміщене в емігрантському «Архіві російської революції» (видавався одним із керівників кадетської партії Йосипом Гессеном у Берліні) про приїзд червоного вождя до Катеринослава наприкінці 1920 р. Доречно навести уривки з цієї публікації, що добре характеризують той стан, у якому тоді перебував лідер Радянської України:

«... більше ніж півгодини театр здригався від оплесків, ентузіастичних вигуків тисячного натовпу, вітаючи Раковського, Бухаріна та Фрунзе, що з'явилися на сцені.

— Хай живе герой Криму, товариш Фрунзе! — чується у залі театру і новий вибух оплесків і захоплених вигуків...

— Хай живе герой "Потьомкіна", вождь червоної України, товариш Раковський!!!

І знову грім оплесків і гул, і рев тисячного натовпу...

Захоплення вщухло, і голова губернського виконкому, товариш Клименко, оголосив, що слово для доповіді по внутрішньому становищу республік надається Голові Ради Народних Комісарів України товаришу Раковському.

І знову повторний рев наелектризованої зали.

У чорних галіфе і в такому ж френчі, чисто поголений, дуже схожий на кінематографічного актора, Раковський швидкими кроками наблизився до рампи і вже йдучи почав:

Від імені Ради Народних Комісарів України вітаю вас!

Фраза була сказана фальцетом і зразу стало зрозуміло, що говорить іноземець, що блискуче володіє російською мовою...

Запізнення потягу Раковський пояснив тим, що, коли вони під'їхали до Павлограда, козаки Будьонного пригнали на станцію триста впійманих повстанців та що йому разом із Бухаріним прийшлося прямо тут чинити суд і розправу над повсталими синками селянських куркулів (на той час звична справа для «європейськи освіченого» інтелектуала. — Д. Т.)...

Говорив Раковський швидко, поспішаючи за думкою, і зрідка запинаявся, підбираючи іноді яке-небудь потрібне... слово.

Усі жахи радянського життя Раковський перекладав на громадян радянських республік (курсив мій. — Д. Т.). Не виділяючи ні саботажників, ні спеців, ні білих, ні червоних, Раковський доводив, що всі негаразди через те, що громадяни республік чомусь перейнялися думкою, що радянська влада повинна їх утримувати й забезпечувати всім тим, що потрібно людині для нормального життя й праці. Ледве торкнувшись безпартійної маси, Раковський усіма силами свого палкого виступу обрушився на тих комуністів, які, зайнявши який-небудь відповідальний пост, зразу засвоїли всі негативні сторони та замашки колишніх царських службовців й у той же час не мають ні досвіду, ні знань, ні працеспроможності останніх (це каже людина, яка жила в розкоші, якої собі не міг уявити жодний царський генерал-губернатор. — Д. Т.)...

— У нас немає людей!.. У нас немає товаришів, які могли допомогти нам, тим, що стоять на вершині влади, вести життя республік так, як

того вимагають умови моменту, умови життя... Крадії, кар'єристи, ... що вчасно забезпечують себе партійними квитками, що забруднюють наш розхитаний державний апарат, й тільки найбільш безжальна й жорстока боротьба з нашими такими ж товаришами-комуністами допоможе нам поставити внутрішнє життя республіки так, як цього потребує вчення наших великих людей!

Виступ, що торкався в деякій мірі й петлюрівсько-махновського настрою українського селянства, був у дійсності гарячою агітацією до кампанії чистки комуністичної партії, яка тоді відкрилася».

Стосовно відновленого наркомату... За час існування цього відомства можна виокремити хіба що такі дії: кілька нот протесту Варшаві (іноді спільно із НКЗС РСФРР) проти наступу польських військ, а також державам Антанти проти підтримки Польщі, урядові Чехословаччини щодо формування на її території військ Директорії, урядові Фінляндії щодо визнання її державної незалежності УНР. Але найбільше значення для міжнародно-правового становища мало укладення 28 грудня 1920 р. у Москві підготовленого по лінії НКЗС «Союзного Робітничо-Селянського Договору» із РСФРР. Договір, підписаний Х. Г. Раковським, передбачав, що обидві республіки, формально визнаючи державну незалежність одна одної, вирішили об'єднати свої зусилля з метою оборони від «імперіалістичних нападів» та спільного соціалістичного будівництва. Для цього об'єднувались наркомати — військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти та телеграфу та Вищої Ради народного господарства. Об'єднані народні комісаріати входили до складу Раднаркому РСФРР. Таким чином, УСРР остаточно позбувалася навіть формальних ознак незалежності, й наступне входження до складу СРСР уже не внесло нічого нового до її міжнародно-правового становища.

«Самостійна» діяльність НКЗС УСРР була вигідна на той час саме Москві як ефектна зовнішньополітична пропагандистська акція. Так, Г. В. Чичерін телеграфував Х. Г. Раковському:

«Нам здається, що було б краще, якби УСРР частіше виступала самостійно, одна, виявляючи самостійність своєї зовнішньої політики, й тільки у найважливіших випадках ми могли б подавати дипломатичну допомогу».

На вимогу Москви УСРР встановила дипломатичні відносини з рядом країн (Грузією, Польщею, Австрією, Туреччиною та ін.), і Х. Г. Раковський відкрив декілька дипломатичних представництв за кордоном та брав участь у роботі радянської делегації на Генуезькій конференції. Але свідчило це тільки про те, що Х. Г. Раковський, як і його вчитель Л. Д. Троцький, намагався зробити якомога ширшою мережу радянських представництв за кордоном, що були б центрами антиурядової діяльності у країнах перебування. Крім того, боротьба прихильників та противників «самостійного» міжнародного представництва України стала невдовзі віддзеркаленням внутрішньопартійної боротьби — група Л. Д. Троцького, до якої входив і Х. Г. Раковський, прагнула взяти під контроль максимальну кількість державних установ, зокрема дипломатичні представництва за кордоном, що були б під їх особистим контролем.

Г. В. Чичерін не належав до прихильників Л. Д. Троцького, тому останньому були дуже потрібні свої люди в радянських дипломатичних представництвах за кордоном, зокрема й для контролю за величезними коштами, що направлялися на Захід для підготовки страйків та збройних повстань. Саме в цьому плані потрібно сприймати всю подальшу дискусію щодо сфери діяльності НКЗС УСРР й самого його існування (у тому числі аргументацію групи Х. Г. Раковського). Так, представник уряду УСРР на переговорах із Польщею, відомий партійний діяч Еммануїл Квірінг стверджував:

«Оскільки Україна посідає в політиці великих держав самостійне місце, ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР у великих державах, тому що передача повноважень УСРР російським послам являла б для цих держав показник фіктивності усіх розмов про суверенну Україну, давала б надто сильну зброю цим нашим ворогам».

Те, що дипломатичні представники УСРР за кордоном почали досить часто зустрічати спротив дипломатичних представників РСФРР, було проявом намагання ізолювати прихильників Л. Д. Троцького. Так, повноважний представник УСРР у країнах Балтії Євген Терлецький доповідав Х. Г. Раковському:

«Виїжджаючи сюди, я не передбачав, що буду мати ще одну, найбільш важку і теж дипломатичну, роботу — встановлення взаємовідносин з повпредами РСФРР і тов. Ганецьким, членом колегії НКЗС. По простоті своїй розраховував на певне сприяння — передусім політичне, а потім всіляке інше... Але попередлива рука тов. Ганецького, який, імовірно, більш ревниво ставиться до своєї справи, ніж я до України, ще до мого в'їзду в Прибалтику потурбувалася про "екстериторіальність" представництва, що він їм протегує. Після дістали цілий ряд попереджувальних телеграм, приватних листів тощо на тему про те, що від українців треба позбавитися, їм нема чого робити, їх необхідно підпорядкувати собі і т. д. Пропонувалися практичні засоби — не давати помешкання і грошей, не надавати можливості надсилати своїм шифром телеграми через єдиний на Москву провід, не здійснювати безплатних послуг і таке інше. Мені соромно писати про це, але разом із тим обурливо бачити, куди спрямована увага у керівника прибалтійської політики, коли, разом з тим, є цілий ряд прорахунків, за заявами тих же повпредів, у важливих політичних запитах».

Остання значуща акція НКЗС УСРР у загальносоюзному масштабі — укладення 28 грудня 1920 р. міждержавної угоди про політичний і військовий союз між УСРР і РСФРР. Х. Г. Раковський підписав угоду як голова Раднаркому й одночасно нарком закордонних справ, а від РСФРР стоять підписи В. І. Леніна та Г. В. Чичеріна. Формальний характер угоди є цілком зрозумілим, але радянському керівництву вона була потрібна для більш ефективного проведення переговорів про мирну угоду з Польщею. Формальна незалежність УСРР давала можливість проведенню різних дипломатичних комбінацій, що й було використано у Ризі повною мірою.

У 1922 р. Х. Г. Раковський спробує скористатися цією угодою для посилення свого політичного впливу й більшої незалежності від РСФРР, де значну роль почала відігравати сталінська група. Він ставить на розгляд

харківського політбюро питання про відносини з Радянською Росією. Йому вдається домогтися резолюції про необхідність чіткішого розділу повноважень. У серпні 1922 р. в Москві створюється комісія, до якої входять

Х. Г. Раковський у 1920 р.

і Х. Г. Раковський, і Й. В. Сталін. Сталінський проект «автономізації» не приймається, але для Х. Г. Раковського це стало «пірровою перемогою». В умовах диктатури формально-юридична сторона не мала значення; отримавши всю повноту влади, Й. В. Сталін вклав у модель «незалежних республік» необхідний йому зміст. Що стосується Х. Г. Раковського, то він ще більше налаштував проти себе прихильників Й. В. Сталіна, і це стало причиною його «переходу на дипломатичну роботу».

Окрім задіяння у міжфракційній боротьбі, наркомат Х. Г. Раковського продовжував використовуватися для підтримки зовнішньополітичної лінії союзного наркомату. Наприклад, у період загострення радянсько-британських відносин Х. Г. Раковський надсилає від імені УСРР таку ноту урядові Великої Британії:

«Український Уряд вважає за необхідне довести до відома уряду Англії про ту тривогу, що викликала серед мас українського населення нота Англійського Уряду, що загрожує розривом торгової угоди між Росією та Англією. Приєднуючись цілком до ноти-відповіді Російського Уряду, насиченою незмінним духом миролюбства й бажанням дійти до поладження всіх спірних питань, що виникли в результаті непорозумінь, — Український Уряд звертає увагу на ті наслідки, які можуть мати виконання загроз, що містяться у Ноті Англійського Уряду на відносини між всіма

Радянськими Республіками і Англією. Вважаю за необхідне серед іншого звернути увагу Англійського Уряду на небезпеку, що загрожує... українсько-англійським господарським відносинам (курсив мій. Нарком, явно втратив почуття реальності, загрожуючи Британській імперії. — Д. Т.)... Україна, що тяжко постраждала за період громадянської війни і в результаті іноземних інтервенцій напружує всі свої сили до відродження свого господарства і твердо розраховує на миролюбність англійського народу...».

Крім того, як уже зазначалося, представники НКЗС України беруть участь у Ризьких переговорах із Польщею та складанні тексту мирної угоди, що визначила кордони УСРР, які проіснували до 17 вересня 1939 р. Лінією державного кордону визначили річку Збруч, а далі Волиню через Остріг до впадіння Горині в Прип'ять. Слід зауважити, що за тодішнього міжнародного становища РСФРР та УСРР таке розмежування було далеко не найгіршим варіантом.

Наприкінці 1922 р. позиції Л. Д. Троцького в радянському керівництві остаточно послабшали, й на перші позиції за впливом на апарат державного управління поступово виходить Й. В. Сталін. Це, своєю чергою, зробило неминучою поразку Х. Г. Раковського. 18 жовтня 1922 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про згортання апарату НКЗС», повноваження якого мали бути делеговані союзному наркоматові. Та вже з кінця 1921 р. зовнішньополітична діяльність УСРР стала мінімальною, й штат дипломатичних представництв за кордоном невпинно скорочувався. Радянська Україна мала тільки два дипломатичних представництва — в Польщі та в Німеччині й торгову місію в Чехословаччині, а центральний апарат наркомату майже не проводив ніякої практичної діяльності.

Про НКЗС УСРР початку 1922 р. цікаві спогади залишив його відповідальний співробітник Григорій Беседовський, який пізніше залишився у Франції як політемігрант. У 1930 р. він видав у Парижі мізерним накладом книжку «На шляхах до Термідора», фрагмент із якої доцільно процитувати:

«Народний комісаріат закордонних справ... уявляв на цей час... майже пусте місце... Раковський у українському наркомзаксправі з'являвся вкрай рідко, так як був дуже зайнятий роботою у Раді Народних Комісарів й роботою в ЦК компартії України. Там йому доводилося весь час відбивати атаки секретаря Центрального Комітету... Мануїльського, що намагався вижити Раковського з України й зробитися самому Головою Раднаркому. Мануїльський... проводив відкриту боротьбу в губернських партійних організаціях, називаючи його «опортуністом» та «випадковою людиною в нашій партії». Боротьба закінчилась у кінці кінців перемогою Раковського, і Мануїльський був усунутий з України, але у січні 1922 р. боротьба була в самому розпалі і віднімала в Раковського більше часу, ніж державна робота.

Роботою українського Наркомзаксправу заправляв заступник Раковського, Володимир Іванович Яковлев... Син багатого купця з Олександрівська Катеринославської губернії, він закінчив Київський комерційний інститут... Людина дуже поміркованих поглядів, він перші два роки стояв вдалині від політики, знаходячи всі політичні партії для себе занадто лівими. Але в 1919 р. сам негадано полівів, вступив до комуністичної партії й

відразу ж почав працювати в органах Чека, виказавши абсолютно виключну жорстокість. Достатньо сказати, що працюючи у Всеукраїнській Чека, він наказав заарештувати свого батька, доставити до Києва й розстріляти за приналежність у минулому до "Союзу руського народу". Після цього розстрілу мати Яковлева покінчила із собою в нього на квартирі. Розстріл батька підняв чекістську репутацію Яковлева на таку висоту, що його призначили в 1920 році головою Одеської губчека. Тут він працював недовго, всього три місяці, але встиг розстріляти за цей час біля п'яти тисяч чоловік. Невдовзі він вирішив, все ж таки, залишити чекістську кар'єру та перейти на роботу в Наркомзаксправ, де отримав відразу ж призначення заступником наркому».

Далі Г. З. Беседовський наводить надзвичайно показову характеристику діяльності НКЗС УСРР, що її надав заступник Х. Г. Раковського:

«...Наркомзаксправ у Москві є просто канцелярією по закордонних справах при Центральному Комітеті... Усі дипломатичні ноти з принципних питань складаються в ЦК й у готовому вигляді пересилаються до Наркомзаксправ... Що стосується українського Наркомзаксправ, то його роль ще скромніша, так як він зобов'язаний всю роботу погоджувати з Москвою... У нас при місіях є представники Чека... з обмеженими функціями по роботі серед української еміграції, а головним чином по спостереженню за діяльністю Петлюри та Тютюнника».

Наведемо ще один уривок із книжки колишнього українського дипломата про роботу посольства УСРР у Польщі, яке підпорядковувалось безпосередньо Х. Г. Раковському:

«...співробітників у посольстві було більше тридцяти чоловік, між тим як робота була більш ніж скромна... Час від часу надсилалась нота з якогось-небудь дрібного інциденту на кордоні, при чому текст ноти складався Наркомзаксправом й передавався по прямому проводу в посольство...

При українському посольстві був відділ українського ДПУ. Спочатку на чолі відділу стояв Петро Дехтяренко, колишній заступник голови Київської губчека. Це був дивний суб'єкт. Він потрапив у більшовики, будучи солдатом, у 1917 році. Участь у вбивстві генерала Духоніна швидко висунула його, й у 1919 році, він, напівграмотний селянин, отримав призначення заступником голови Київської губернської надзвичайної комісії. У цій ролі він відзначився нечуваною жорстокістю, власноруч розстрілюючи арештованих, приходив, напившись п'яним, у в'язницю губчека й гвалтував жінок. Деякі з членів ЦК партії намагались ставити питання про поведінку Дехтяренка, але всемогутній Петерс (заступник голови ВЧК. Крім того, П. М. Дегтяренко вважався особистою креатурою Х. Г. Раковського й завдяки його підтримці потрапив пізніше на "дипломатичну" роботу. — Д. Т.) захищав його, і за найганебніші злочини Дехтяренко відбувався кількома днями домашнього арешту.

Коли формувався склад українського посольства у Варшаві, Дехтяренко став наполягати на своїй поїздки за кордон... він встиг кинути стару дружину, безграмотну селянку, і зійшовся з якоюсь графинею, якій загрожував розстріл... Коли ж стало формуватися українське посольство у Варшаві, дружина Дехтяренка почала вимагати від нього переїзду на закордонну роботу. Й Дехтяренко добився переїзду...

Дехтяренко відчував себе у Варшаві, як у Києві в Надзвичайній комісії. Він зайняв кілька кімнат і на дверях вивісив записку: "Варшавське губернське відділення Надзвичайної комісії", Шумський (посол УСРР. — Д. Т.) запропонував йому зняти записку. З великою неохотою він підкорився, але у самому службовому приміщенні залишив усе ж таки об'яву, яка доводила до відома "співробітників Варшавського губернського відділення Надзвичайної комісії" про необхідність зберігати найсуворішу конспірацію в роботі з огляду на те, що "ми оточені тут з усіх боків акулами міжнародного капіталу"...

Приїхавши, Дехтяренко негайно приступив до організації мережі таємних співробітників у таборах, де були інтерновані солдати петлюрівської армії. Про ступінь блискучої постановки цієї мережі свідчить той факт, що наступ Тютюнника на Україну восени 1921 року почався майже несподівано для радянського уряду, незважаючи на участь у цьому поході кількох тисяч солдат петлюрівської армії. Одночасно із поставкою спостереження в петлюрівських таборах Дехтяренко займався придбанням таємних документів з польських державних установ... Однак... Дехтяренко приносив у більшості... дурниці... Так, наприклад, він приніс... "таємний військовий договір" між Польщею і... Люксембургом, у відповідності до якого Люксембург зобов'язувався, у випадку війни Польщі із Росією, виставити двохсоттисячну армію і перевезти її морем на Данциг. У нагороду за цей союз Польща віддавала Люксембургу... Познань. Незважаючи на такі неймовірні результати своєї діяльності, Дехтяренко продовжував залишатися на своєму посту, так як у Харкові вважали, що йому, як "пролетарю", можна помилятися й що в результаті промахів він все ж навчиться працювати як слід.

Не досягши ніяких результатів на зовнішньому фронті, Дехтяренко... прийнявся за внутрішній фронт: спостереження за життям та діяльністю співробітників посольства. Він організував систему явного та безперервного шпигунства за всіма службовцями. Кожного тижня у Харків відправлялись... доноси на кожного співробітника посольства, з перерахуванням всіх його знайомств...».

Залишається додати, що, мабуть, «вершиною» діяльності підлеглих Х. Г. Раковського у Варшаві був план знищення за допомогою вибухового пристрою керівництва Польщі під час військового параду. При цьому П. М. Дехтяренко був не винятком, а правилом у кадровому доборі наркома закордонних справ УСРР...

Незважаючи на активні спроби Х. Г. Раковського протидіяти ліквідації свого наркомату (за його ініціативи 23 березня 1923 р. було прийнято звернення ЦК КП(б)У до московського Політбюро із проханням переглянути питання про злиття НКЗС УСРР і СРСР), НКЗС УСРР 20 вересня 1923 р. припинив своє існування. Самого наркома ще раніше усунули від активної політичної діяльності та впливу на перебіг подій у країні — у липні 1923 р. призначили послом СРСР до Великої Британії. Щоб хоч якось замаскувати внутрішньополітичний характер призначення, Х. Г. Раковський одночасно стає заступником наркома закордонних справ СРСР, що, з огляду на його антагонізм із Г. В. Чичеріним, не могло мати ніякого реального значення.

Прот. № 22/118, п. 1-й.

Копія.

Постановление

ПРЕЗИДИУМА

Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета

от 13 июля 1923 г.

**О назначении тов. Раковского Полномочным и Торговым Представителем
Союза Советских Социалистических Республик в Англии.**

Обсудив предложение о назначении тов. Раковского Полномочным и Торговым Представителем Союза Советских Социалистических Республик в Англии, Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета постановляет:

Принимая во внимание чрезвычайную важность авторитетной защиты политических и экономических интересов Союза Советских Социалистических Республик в Англии, Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета дает согласие на назначение товарища Христиана Георгиевича Раковского Полномочным и Торговым Представителем СССР в Лондоне и освобождает его от обязанностей Председателя Совета Народных Комиссаров Украины и Народного Комиссара по иностранным делам.

Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета считает долгом отметить неустанную, плодотворную работу тов. Раковского на тяжелом посту Председателя Совета Народных Комиссаров Украины с января месяца 1919 года. Под руководством тов. Раковского Советское Правительство Украины вышло победителем из тяжчайших бедствий войны, бандитизма, голода и холода. Советский аппарат становится из года в год все более крепким, устойчивым; хозяйство улучшается.

От лица рабочих и крестьянских масс Украины, Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета выражает т. Раковскому благодарность за продолжительную, тяжелую, творческую работу и выражает надежду, что в качестве Полномочного Представителя СССР тов. Раковский с честью и достоинством будет защищать интересы Союза.

За Председателя Всеукраинского Центрального
Исполнительного Комитета А. Буценно.

За секретаря Всеукраинского Центрального
Исполнительного Комитета Буздалин.

Члены Президиума ВУЦИК'а { Кузнецов.
Эйдеман.

С подлинным верно: Зав. Прот. П/Отд. ВУЦИК'а Нещеретный

Нового наркома закордонних справ УСРР призначено не було й до вересня 1923 р. відбувався процес офіційної ліквідації наркомату. Відроджено народний комісаріат закордонних справ у Радянській Україні буде тільки наприкінці Великої Вітчизняної війни, до чого радянське керівництво спонукали нагальні потреби ефективної реалізації сталінського зовнішньополітичного курсу.

До призначення в Лондон Х. Г. Раковський із метою отримати найбільшу політичну підтримку в Україні намагається залучити сили, потенційно опозиційні сталінській політиці. Так, він протегує колишньому членові Центральної Ради, одному з керівників Української Комуністичної Партії (боротьбистів) Михайлові Полозу у призначенні його на посаду представника уряду УСРР у Москві. Проте, попри цю активність, позиції Х. Г. Раковського продовжують слабшати.

Аналізуючи діяльність Х. Г. Раковського на посаді наркома закордонних справ УСРР, не можна оминати увагою його підривну діяльність проти української політичної еміграції за кордоном. Потрібно зазначити, що пропагандистські та дезінформаційні операції йому доводилося робити й раніше. Ще в лютому 1919 р. він за допомогою члена Раднаркому, українського письменника Гната Михайличенка організовує перехід на бік радянського уряду відомого повстанського отамана Миколи Григор'єва, що мало досить відчутний як пропагандистський, так і військовий ефект. У травні 1920 р. Х. Г. Раковському ледь не вдалося умовити В. К. Винниченка погодитися зайняти посади заступника голови Раднаркому та наркома закордонних справ УСРР, а в 1921 р. він ефективно розклав зсередини партію боротьбистів і фактично купив кілька її керівників високими урядовими посадами. Схожу схему він вирішив пізніше застосувати й до впливових емігрантських лідерів.

Під час Генуезької конференції керівник дипломатичної служби Радянської України провів таємну зустріч із колишнім Диктатором ЗУНР — ЗО УНР Є. Петрушевичем, на якій намагався досягти домовленості щодо спільних дій проти С. В. Петлюри. Хоча й не відразу, але план Х. Г. Раковського було реалізовано — впливовий західноукраїнський політик переходить на платформу підтримки радянської влади, що справляє велике враження на галицьку політичну, культурну та військову еліту, представники якої приїждять до Радянської України.

Х. Г. Раковський намагався також розкласти українську еміграцію шляхом ініціації переїзду в Радянську Україну й інших найбільш відомих емігрантів, передусім галичан, що могли бути використані як ефективна ударна сила у разі війни з Польщею. Він ініціює звернення кількох представників галицької еміграції до уряду Радянської України з проханням надати можливість переїзду в УСРР. Після цього українське Політбюро під впливом Х. Г. Раковського 12 квітня 1923 р. вирішило: «Вважати за необхідне надати притулок галицьким емігрантам на території СРСР. На Україну же вважати за можливе частково впускати галицьких емігрантів, маючи на меті направляти їх на роботу до Донбасу». Зазвичай туди направляли тих емігрантів, що не становили особливого інтересу для спецслужб, а політична й військова еліта направлялася до Харкова та Києва, щоб мати можливість негайного використання їх проти Польщі.

А ще раніше, у вересні 1921 р., Х. Г. Раковський проводить у Харкові таємні переговори з одним із лідерів УПСР Миколою Шрагом про повернення есерівських лідерів в Україну. Політичне знищення УПСР мало для голови Раднаркому особливе значення — саме з цієї партії, що значний час була фактично правлячою в періоді Центральної Ради й Директорії, вийшла велика когорта відомих українських політичних діячів. Їх перехід на радянську платформу завдавав відчутного удару по еміграції. Для досягнення своєї мети Х. Г. Раковський обіцяє М. І. Шрагу легалізацію УПСР та можливість вільної політичної діяльності. Комуністичному лідеру в цілому вдалося досягти своєї мети — значна кількість українських есерів повернулася з еміграції. Залишається тільки додати, що в 30-х роках майже всі вони були знищені НКВС.

Та повернемося до нового місця роботи колишнього керівника УСРР... На посаді посла СРСР у Великій Британії Х. Г. Раковський зумів досягти низки домовленостей (пізніше розірваних консерваторами після приходу до влади) з лейбористським урядом. Одночасно він робив усе можливе для підтримки англійських комуністів. Пізніше, на процесі «антирадянського правотроцькістського блоку», НКВС не забуде про роботу Х. Г. Раковського у Великій Британії, зробивши його «англійським шпигуном», завербованим начальником російського відділу «Інтелідженс Сервіс». Посол СРСР проводив у Лондоні конфіденційні переговори з французьким прем'єр-міністром Едуардом Еррію, що закінчились офіційним визнанням Францією СРСР і встановленням дипломатичних відносин у повному обсязі.

Цікаво, що робота Х. Г. Раковського у Лондоні згадується, за версією відомого літературознавця Бориса Соколова, в «Собачому серці» Михайла Булгакова. У першій редакції повісті містився епізод, що викликав жах у цензорів:

«...Стурбований голос тявкнув над головою.

— Я відомий суспільний діяч, професоре! Що ж зараз робити?

— Панове! — з гнівом кричав Філіп Філіпович, — не можна ж так! Потрібно стримувати себе. Скільки ж їй років?

— Чотирнадцять, професоре... Ви розумієте, огласка погубить мене. На днях я повинен отримати відрядження до Лондона.

— Так я ж не юрист, голубчику... Ну, почекайте два роки і одружуйтесь на ній.

— Одружений я, професоре!»

Саме перед написанням цього геніального твору М. О. Булгаков згадує Х. Г. Раковського у своєму щоденнику в контексті того, що англійці, нарешті, зрозуміли, яка для них загроза походить від червоного дипломата.

Особисте життя Х. Г. Раковського стало на той час однією з основних тем московських пліток, і письменник хотів таким чином продемонструвати мораль того, хто повинен був «розкласти» суспільний устрій Британської імперії. Тому недарма цензурний комітет викинув усі деталі, за якими можна було впізнати постать радянського посла.

У 1925 р. Х. Г. Раковський призначається послом СРСР (у тодішній радянській дипломатії їх називали «повпредами», тобто повноважними представниками) у Франції. Це був досить удалий вибір: іще з часів навчання у Сорбонні він мав у країні особисті зв'язки в політичному істеблш-

менті й цілковито володів місцевою специфікою. Ще в 1900 р. Х. Г. Раковський видав у Росії своє дослідження з французької політичної історії, фрагменти з якого були передруковані й у французьких наукових виданнях.

Радянський повпред
у Великій Британії

Радянське керівництво нагально потребувало нормалізації відносин із Францією, тому була прийнята категорична вимога Х. Г. Раковського забронити Комінтерну, діяльність якого контролювалась значною мірою його особистим ворогом Д. З. Мануїльським, втручатися в справи посольства. Про важливість місії Х. Г. Раковського свідчить і те, що за ним, незважаючи на опозиційні погляди, все ж таки залишили членство у ЦК, ВЦВК та Виконкомі Комінтерну.

Х. Г. Раковський і за кордоном продовжував підтримувати постійний зв'язок із Л. Д. Троцьким, що не залишилось непоміченим резидентурою закордонної розвідки ОДПУ. Вона доповіла в Москву про це та про контакти посла з відомими фінансовими спекулянтами, що прагнули втягнути СРСР у низку небезпечних авантур. Завдяки інформації розвідки Москва відхиляє кілька фінансових пропозицій Х. Г. Раковського, наприклад так звану пропозицію Крейгера. Про сутність останньої пише у своїх мемуарах свідок переговорів С. І. Ліберман:

«Радянська влада повинна створити за кордоном організацію із невеликої групи осіб... під загальним контролем Крейгера, з метою ліквідувати... всі претензії іноземного капіталу до Радянської Росії. У розпорядженні цієї організації повинен бути наданий капітал у кілька мільйонів

доларів... Цей фонд буде направлений на скупку старих російських цінностей на європейських біржах й одночасно на підкуп преси з метою регулювання курсу зазначених паперів. Під впливом газетної кампанії курси будуть нестійкими. При падінні цін організація буде скуповувати папери, при підвищенні — продавати. У кінці кінців акції поступово будуть скуплені грошима самих акціонерів. Коли ж більшість акцій опиниться в руках цієї змішаної організації, вона зуміє врегулювати все питання щодо претензій до радянського уряду...».

Узагалі незрозуміло, чому Х. Г. Раковський пропонував Москві прийняти цю абсурдну пропозицію, а не відхилив її сам. Проте деякі міркування з цього приводу можна висловити. Є підстави вважати, що, крім суто політичної близькості до Л. Д. Троцького, Х. Г. Раковський виконував й окремі доручення щодо фінансування діяльності антисталінської опозиції. Так, у торговому представництві СРСР у Франції працював агент ОДПУ Дмитро Навашин, який одночасно очолював радянський банк у Парижі. І не було таємницею, що посол йому всіляко протегував. Уже згадуваний раніше «мисливець за провокаторами» В. Г. Бурцев, який мав прекрасні джерела конфіденційної інформації, писав у 1937 р. про цього «червоного банкіра» у впливовому емігрантському журналі «Ілюстрована Росія»: «Як не був Навашин близький до більшовиків, він після 1930 р., незважаючи на їх виклик, їхати в Росію не зважився, й з партією більшовиків формально розірвав. Але по суті він весь час продовжував підтримувати зв'язки коли не з центральними організаціями, де панував Сталін, то з тими опозиційними течіями, де організаторами були П'ятаков, Раковський та інші». Ще раніше, за даними французьких спецслужб, Д. Навашин виконував конфіденційні фінансові доручення Л. Д. Троцького. Фактично він став його особистим банкіром за кордоном, що було неможливо без повного сприяння посла. Можна висловити здогад, що й «справа Крейгера» планувалася саме для отримання валютних коштів для троцькістської опозиції... У січні 1937 р. Д. Навашина було вбито під час ранкової прогулянки в Булонському лісі агентами-бойовиками зі спецгрупи НКВС.

На період роботи Х. Г. Раковського у Франції припадає його найбільший дипломатичний успіх, який був, проте, відразу нівельований через загострення внутрішньопартійної боротьби. У радянсько-французьких відносинах найболючішою була проблема невиплачених царських боргів. Без її вирішення будь-які позитивні зрушення у двосторонніх відносинах ставали неможливими зважаючи на те, що кожний французький уряд повинен був враховувати інтереси власників російських цінних паперів. Х. Г. Раковський отримав від Політбюро вказівку домогтися відстрочки їх виплати на 50 років, але зміг досягти більшого успіху. Для цього він використовує свої контакти з Е. Еррію, що виступав за розвиток відносин із Радянською Росією.

Міністри закордонних справ та фінансів Франції підписують із радянським послом угоду, згідно з якою СРСР виплачує власникам царських цінних паперів 40 мільйонів золотих франків, але з розстрочкою на 62 роки. Одночасно з СРСР анулювалися боргові зобов'язання за французьку власність і боргові зобов'язання, що припадали на колишні російські тери-

торії, які вже були в складі інших країн або здобули державну незалежність (тобто Польщу, Бессарабію, Фінляндію, Литву, Латвію, Естонію).

Для Й. В. Сталіна це стало справжнім шоком: восени 1927 р. він планував остаточно розгромити троцькістську опозицію, й зовнішньополітичний успіх стратегічного характеру, досягнутий таким відомим троцькістом, як Х. Г. Раковський, міг цьому суттєво зашкодити. Далі відбуваються події, які не мали прецедентів у світовій дипломатичній історії. На початку листопада 1927 р. «Правда» та «Известия» публікують таємні звіти радянського посла про хід переговорів, де містилися записи його конфіденційних бесід із французьким керівництвом. Ці газети також уміщують коментар про те, що досягнуті домовленості суперечать національним інтересам СРСР і є «поступкою французьким імперіалістам». Звичайно ж, згадані звіти передрукувала вся французька преса, й уряд у повному складі був вимушений піти у відставку. Внаслідок скандалу Х. Г. Раковський оголошується «персоною нон грата» й повертається на батьківщину, чим Й. В. Сталін був надзвичайно задоволений.

За іронією долі, дії французького уряду тоді зберегли Х. Г. Раковському життя. Як свідчать знайдені автором раніше не відомі документи про діяльність білої еміграції, саме в цей час бойовики створеного колишнім Головнокомандувачем Руської Армії генерал-лейтенантом бароном П. М. Врангелем білогвардійського Руського Загально-Військового Союзу (РЗВС), що об'єднав рештки всіх розбитих російських білих армій, готували замах на радянського посла. Підготовка терористичного акту практично завершилася, коли останній був вимушений терміново виїхати до СРСР.

Після повернення в Москву в 1927 р. колишнього посла виганяють із партії спеціальним рішенням XV з'їзду ВКП(б). А розіграна історія про «зовнішньополітичне шкідництво» прихильників Л. Д. Троцького мала велике значення у цілковитій перемозі над главою антисталінської опозиції, що невдовзі був висланий з Москви, а пізніше й за кордон. Залишається тільки додати, що угода про царські борги була знову підписана з Францією тільки через десятки років.

Х. Г. Раковський продовжує свою опозиційну активність і різко виступає проти сталінського режиму. Ось, наприклад, тільки деякі фрагменти його звинувачень:

«Частина тих функцій, що виконувала раніше вся партія чи весь клас, зараз переходить до влади, тобто до деякої кількості людей... Партієць 1917 року навряд чи впізнав би себе... Я вважаю, що існуюча радянська та партійна бюрократія буде й у подальшому продовжувати з тим же успіхом культивувати навколо себе гнійник. Ганебно та соромно для пролетарських революціонерів подалі виносити сталінське ярмо, його знущання над партією і трудящими масами».

Звичайно, вся моральна сила звинувачень Х. Г. Раковського значно знижувалась тим, що, як усім було зрозуміло, Л. Д. Троцький у разі своєї перемоги проводив би ту ж саму політику.

Якби хтось щось подібне писав про радянську владу в Україні за часів володарювання Х. Г. Раковського, навряд чи його чекало б щось інше, ніж підвали ВУЧК. Однак наприкінці 20-х років троцькістів іще не розстрілювали, вважали їх «товаришами по партії», що обрали неправильний шлях.

Тому недавнього радянського дипломата тільки висилають до Астрахані, де нагляд ДПУ не дуже перешкоджає його політичній діяльності. Матеріали Х. Г. Раковського навіть друкуються в закордонній троцькістській пресі, у тому числі «Бюлетені опозиції», що редагував особисто Л. Д. Троцький. В одному з номерів цього видання за 1930 р. колишнього українського наркомзаксправ називають «вождем російської опозиції». Автор «Бюлетеня опозиції» писав, що «всі загони міжнародної лівої опозиції повинні підняти перш за все питання про долю Християна Георгійовича Раковського. Його потрібно врятувати. Цю мету повинен собі поставити кожний опозиціонер, кожний справжній комуніст, кожний свідомий робітник». Остання публікація, з огляду на популярність Х. Г. Раковського у лівих колах за кордоном, викликала в Кремлі особливе занепокоєння, адже таким чином вносився розкол у світовий комуністичний рух.

Х. Г. Раковський наполягає на зміні «генерального курсу» ВКП(б): «Платформа була й залишається бойовим прапором ленінізму, й лише повна її реалізація виведе партію та пролетарську країну з тупика, в який її загнало центристське керівництво». Він також продовжує завзято звинувачувати партійний апарат, забуваючи при цьому про власну практику керівництва Раднаркомом та НКЗС, де та сама партійна бюрократія мала необмежену владу. У програмній статті про «переродження партійних кадрів» колишній наркомзаксправ пише:

«Коли клас захоплює владу, деяка частина цього класу робиться агентами самої влади. Таким чином виникає бюрократія. У пролетарській державі, де капіталістичне накопичення не дозволено для членів правлячої партії, згадана диференціація є спочатку функціональною, але згодом перетворюється в соціальну. Я не кажу — класову, а соціальну. Я маю на увазі, що *соціальне становище комуніста, що має у своєму розпорядженні автомобіль, гарну квартиру, регулярну відпустку й отримує партмаксимум, відрізняється від становища того ж комуніста, що працює у вугільних шахтах, де він отримує від 50 до 60 карбованців на місяць* (курсив мій. Забув, мабуть, Х. Г. Раковський про свої розкішні резиденції у Києві та Харкові. — Д. Т.).

Іншим наслідком є те, що частина тих функцій, що виконувала раніше вся партія чи весь клас зараз переходить до влади, тобто до деякої кількості людей з цієї партії, із цього класу».

Далі Х. Г. Раковський висуває власну програму дій:

«...перша умова для того, щоб наше партійне керівництво могло грати виховну роль — скоротити його обсяг та функції. Три чверті цього апарату повинні бути скорочені, а задачею інших повинні бути обмежені суворими рамками, в тому числі й задачі, функції і права центральних органів. Члени партії повинні отримати свої порушені права, отримати надійні гарантії проти того свавілля, до якого нас привчила верхівка».

Він намагається втекти із заслання, але цій спробі відразу перешкоджають відповідні органи. Унаслідок діяльності у троцькістському підпіллі Х. Г. Раковського висилають іще далі — до Барнаула, де його остаточно позбавляють можливості контактів із товаришами по опозиції ОДПУ. У колишнього «незламного ленінця» вже забракло сил на боротьбу,

й він, урешті-решт, пише листа Й. В. Сталіну, в якому розкаюється за свої «політичні помилки». Генсек вирішив демонстративно простити Х. Г. Раковського, що мало б, на його гадку, остаточно деморалізувати прихильників вигнаного з Радянського Союзу голови Реввійськради. Після цього колишнього троцькіста призначають у 1934 р. начальником управління середніх медичних навчальних закладів Наркомату охорони здоров'я РСФРР, а в листопаді наступного року поновлюють у членстві ВКП(б). Після повернення партквитка Х. Г. Раковський пише Й. В. Сталіну листа, в якому особисте приниження досягає межі:

«Я вчора дізнався про моє зворотне прийняття в партію й вчора ж отримав свій партійний квиток.

Це було для мене великою та радісною подією.

Дозвольте мені з цієї нагоди висловити Вам свою палку подяку й свою глибоку вдячність.

Даю Вам запевнення, дорогий Йосип Віссаріонович, як вождю нашої великої партії й як старому бойовому товаришу, що я застосую всі мої сили та здібності, щоб виправдати Вашу довіру та довіру ЦК.

З більшовицьким привітом. Щиро Вам відданий Х. Раковський».

У 1935 р. колишнього критика сталінської політики призначають головою Радянського Товариства Червоного Хреста (РТЧХ). Це вже було явним підвищенням, що давало підстави для сподівань на повернення у вищу партійну еліту. Товариство Червоного Хреста часто використовувалось керівництвом СРСР для проведення зовнішньополітичних зондажів конфіденційного характеру, й можливості Х. Г. Раковського могли бути застосовані саме для цього. Однак каяття колишнього опозиціонера не зашкодило знищенню його сталінською репресивною машиною. Навіть плідна робота у РТЧХ була пізніше використана для звинувачень у шпигунстві.

У вересні 1934 р. Х. Г. Раковський брав участь у міжнародній конференції товариств Червоного Хреста в Японії, й після арешту НКВС подасть цей візит як установлення контактів із японською розвідкою. З колишнього глави РТЧХ було вибито зізнання, що за дорученням троцькістського центру й за допомогою радянського посла в Японії, який підтримував опозицію, він повинен був установити зв'язок із японськими спецслужбами. Тоді японці нібито налагодили контакти з головою РТЧХ на основі схожості тактичних цілей із троцькістами. До речі, японська розвідка, прагнучи внутрішньополітичних ускладнень у Радянському Союзі, могла й «підіграти» НКВС. Майже відразу після арешту Х. Г. Раковського токійська газета «Міако» надрукувала стенограму таємного звіту планової та бюджетної комісії японського уряду, де військовий міністр доповідає про економічні дані по СРСР, пояснюючи при цьому, що вони отримані від антисталінської опозиції. Важко собі уявити, що подібні матеріали могли з'явитися у жорстко контрольованій владою японській пресі без санкції спецслужб...

Уже на судовому процесі «японський шпигун» озвучив такі фантазії своїх режисерів стосовно «роботи на японську розвідку»:

«На другій чи третій зустрічі з діячем, що очолював велику громадську організацію в Японії, у нас був установлений характер тих відомостей,

що я обіцяв передавати японській розвідці у Москві, а також і техніка цієї передачі. Ще в Токіо я залучив до цієї справи доктора Найда, секретаря червонохресної організації, приналежність якого до підпільної контрреволюційної терористичної організації мені уже була відома. Я відправив доктора Найда з моєю візитною карткою до громадського діяча, з ним він домовився, яким чином у Москві, із ким повинен доктор Найда зустрічатися; він й відігравав роль агента зв'язку між мною і японською розвідкою».

27 січня 1937 р. Х. Г. Раковського заарештовують у справі «антирадянського правотроцькістського блоку», і кілька місяців він зазнає жорстоких катувань. До речі, колись сам український прокуратор був серед засновників такого «правосуддя». У підписаному ним 14 лютого 1919 р. Тимчасовому положенні про нову систему судоустрою УСРР сказано, що радянські суди не зв'язані «жодними обмеженнями у відношенні способів відкриття істини та міри покарання» й мають керуватися тільки «інтересами соціалістичної революції та соціалістичною правосвідомістю». Ось так стосовно колишнього дипломата вже інші більшовики вирішили «не обмежувати способів»...

Протоколи допитів Х. Г. Раковського справляють враження якоїсь фантазії, здається, межам фантазії енкаведистів немає меж. Наприклад, у протоколі від 12 січня 1938 р. записано таке «свідчення»:

«Все у світі розвивається за планом так званого “фінансового Інтернаціоналу”, що й організував комуністичну революцію. Головна мета “фінансового Інтернаціоналу” — абсолютна влада над світом, а націонал-комунізм Сталіна цьому заважає і є зрадою справжньому інтернаціональному комунізму».

Навряд чи подібні свідчення були ініціативою напівграмотних єжовців, для них цілком достатньо було б зізнань у шпигунстві й державній зраді. Тут відчувається інша, незрівнянно вправніша рука, найвірогідніше самого Й. В. Сталіна, який особисто читав усі протоколи допитів обвинувачених на процесі правотроцькістського блоку. А для чого це було потрібно йому, можна тільки здогадуватися...

Одночасно НКВС фабрикує так звану «справу бессарабців», що полягала в фальсифікованих даних, за якими французька розвідка буцімто направила в СРСР групу агентів-диверсантів для здійснення замаху на Й. В. Сталіна. Слідчі Головного Управління державної безпеки (УДБ) НКВС саме Х. Г. Раковського хотіли зробити головним резидентом «Сюрте Женераль», але цю справу УДБ НКВС так і не довели до кінця. Скоріше за все, було вирішено не нагромаджувати зайвих обвинувачень, відволікаючи увагу від магістрального напрямку розробки «антирадянського правотроцькістського блоку».

На судовому процесі Х. Г. Раковський визнає себе англійським та японським шпигуном. Режисери цього моторошного спектаклю з НКВС написали для нього свідчення, де вони явно «перебрали» із шпигунськими історіями. Чого варте хоча б таке «свідчення» Х. Г. Раковського:

«Я повернувся з Токіо, маючи в кишені мандат японського шпигуна... Швидко, на протязі кількох місяців, можна сказати, я закінчив ту еволюцію, що інші троцькісти закінчили на протязі кількох років. Я кажу

кілька місяців тому, що я до цього був поза зв'язком, поза активної діяльності. Троцькізм переживав тоді період пасивного пораженчества, коли він злорадствував кожному промаху, кожній невдачі партійного будівництва і Радянського уряду в соціалістичному будівництві. Й у цей період й у моїй особі були вже заціпи з тією чи іншою розвідкою. Про це я буду розповідати, про мої зв'язки з англійською розвідкою. Але це було, як я сказав учора, епізодично. А другий період, період активного пораженчества, період, коли не чекаєш промаху чи поразки, промаху у внутрішній роботі, а починаєш викликати шкідництво по відомій системі й програмі, коли не чекаєш пропозицій ззовні, випадково, а починаєш шукати зв'язок — шпигунство стає системою. Ось цю еволюцію троцькізму — від пасивного пораженчества до активного пораженчества я пережив у період 1934 року. Троцькізм раніше видавав себе за відому ідеологічну течію, зараз він у моїй особі повністю викрив себе. У 1934 році я вже бачив, що всі теоретичні та ідеологічні основи відійшли в минуле, це — усе без усякого значення, й, у тому числі, пресловута, схоластична теорія щодо неможливості побудови соціалізму в окремій країні. Зараз ми стали школою шпигунства, шкідництва, державної зради, терору. Ми — авангард іноземної агресії і не тільки в СРСР, але й в Іспанії, в Китаї, в усьому світі... коли авантюра вдається, то авантюристів вважають великими державними людьми... Ось японська агресія. Вона може викликати в країні колосальне невдоволення, а ми в цей час з'явимося як друзі, пов'язані узами співробітництва як рятівники батьківщини».

У вироку Військової Колегії Верховного Суду СРСР, винесеному Х. Г. Раковському, було сказано:

«Проведеним органами НКВС розслідуванням було встановлено, що за завданням розвідок ворожих СРСР іноземних держав звинувачені по цій справі організували змовницьку групу під назвою “право-троцькістський блок”, що поставила собі за мету повалення існуючого в СРСР соціалістичного суспільного та державного ладу, поновлення в СРСР капіталізму і влади буржуазії, розчленування СРСР і відторгнення від нього на користь вказаних вище держав України, Білорусії, Середньо-Азіатських республік, Грузії, Вірменії, Азербайджану і Примор'я...

Не маючи ніякої опори всередині СРСР, учасники “право-троцькістського блоку” всі свої надії у боротьбі проти існуючого в СРСР суспільного і державного соціалістичного устрою й на захоплення влади покладали виключно на збройну допомогу іноземних агресорів, що обіцяли надати її змовникам на умовах розчленування СРСР...

Така угода представників “право-троцькістського блоку” з представниками указаних вище іноземних держав полегшувалась тим, що багато керівних учасників цієї змови були давніми агентами іноземних розвідок, що на протязі багатьох років вели шпигунську діяльність на користь цих розвідок...

Що стосується звинувачених у цій справі, то значна частина їх, за їх власним визнанням (курсив мій. — Д. Т.), є шпигунами-агентами іноземних розвідок вже тривалий час...

Звинувачений Раковський Х. Г. — один із найближчих й особливо довірених людей Л. Троцького — був агентом англійської “Інтелідженс Сервіс” із 1924 року та японської розвідки — із 1934 року».

Результатом процесу стало засудження значної більшості його фігурантів до розстрілу, тільки одиниці дістали великі строки ув'язнення. Серед останніх опинився й Х. Г. Раковський, у вироку якого було зафіксовано 20 років ув'язнення та 5 років обмеження прав із конфіскацією всього особистого майна. Це було дуже дивно, бо саме екснарком вважався одним із головних обвинувачених. До того ж він був справжнім, а не «зробленим» НКВС троцькістом та однією з найвідоміших в опозиції фігур... Є версія, що таке несподіване рішення стало результатом протесту адвокатських організацій Великої Британії, де Х. Г. Раковський був колись послом СРСР. Однак це є малоімовірним: багато впливових організацій за кордоном протестувало проти проведення фальсифікованих процесів, і це не справляло на радянське керівництво жодного враження. Ймовірно, Й. В. Сталін хотів зберегти Х. Г. Раковського для проведення якихось власних планів — можливо, спецоперації проти Л. Д. Троцького, можливо, таємних дипломатичних переговорів із використанням зв'язків колишнього дипломата у Великій Британії, Франції, Болгарії чи Румунії. Можливий й інший варіант: згідно з протоколами допитів Х. Г. Раковського в НКВС, він заявив про неминучість нападу Німеччини на СРСР і передав для Й. В. Сталіна свій план відвернення загрози війни. Текст згаданих пропозицій нами не було знайдено в російських архівах, але не виключено, що керівника Радянського Союзу, який розумів серйозність гітлерівської загрози, вони могли зацікавити. Та, мабуть, точну відповідь на це запитання ми уже ніколи не отримаємо...

Якщо припустити, що Й. В. Сталіна й справді зацікавила думка експосла, то війна зробила всі пропозиції Х. Г. Раковського непотрібними. Він був розстріляний за особистим наказом наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії, оформленим у вигляді вироку Військової колегії Верховного Суду СРСР. Розстріл провели у жовтні 1941 р. в Орловській в'язниці. Разом із «старим більшовиком» від куль катів загинули колишній лідер російських лівих есерів Марія Спиридонова, відома чекістка Варвара Яковлева, сестра Л. Д. Троцького Ольга Каменева, кілька комінтернівців та діячів ЗУНР — ЗО УНР.

На процесі майже всі свідчення Х. Г. Раковського писалися задалегідь слідчими НКВС, які виконували сталінські накази. Однак у стенограмі цього судилища є фраза, що вирвалась у підсудного внаслідок цілковитого краху життєвих ілюзій. Колишній керівник зовнішньої політики УСРР із гіркою визнав: «Наше нещастя в тому, що ми займали відповідальні посади, влада закрутила нам голову. Ця пристрасть, це честолюбство до влади нас засліпило». Навряд чи можна точніше підбити підсумок життя «залізного наркома», для якого Україна, її становище у світі були тільки засобом для отримання більшої і ще більшої влади...

У 1988 р., під час горбачовської «перебудови», колишнього українського наркомзаксправа реабілітували й поновили у лавах КПРС — партії, існувати якій залишалося три роки. А імена більшості жертв його правління в Україні вже ніколи встановити не вдасться: вони не були відомими політичними діячами, а простими людьми. Більшість із них узагалі знищували в порядку «революційної законності», без будь-яких письмових документів.

Невдячна справа когось засуджувати через десятиріччя, однак розрізнити катів і жертв не тільки можливо, але й морально необхідно. Без цього в будь-якій країні не може бути майбутнього...

До 5-ї річниці Жовтневої революції

Звіт Народного Комісаріату у Закордонних Справах УСРР

1. Загальний огляд

Діяльність Комісаріату у Закордонних Справах в його минулому і нині правильно відображає історію боротьби Радянської України в цілому за її існування і за зміцнення її міжнародного становища.

Коли українські робітники і селяни 5 років тому, в жовтні 1917 року, вперше підняли прапор пролетарської революції, оголосили землю і фабрики власністю всього трудового народу і встановили у себе Радянську робітничо-селянську владу — іноземні капіталістичні держави не тільки не хотіли визнати за ними права на вільне, незалежне існування і на управління своєю країною, а, навпаки, спираючись на окремі контрреволюційні групи українських поміщиків, буржуазії і куркульства, почали проти Радянської влади збройну боротьбу, яка закінчилась, завдяки перемозі робітничо-селянської Червоної Армії, лише наприкінці 1920 року. І тільки тоді, коли західноєвропейські держави, так само як і наші найближчі сусіди, переконались у марності їх спроб збройною рукою задушити Радянську владу, вони стали вступати з нами в часткові економічні і дипломатичні зносини і укладати окремі договори. Але безпека дальшого незалежного існування Радянської республіки вимагала не тільки фактичного, а й юридичного визнання її з боку великих держав, які були досі головними факторами у міжнародних зносинах. Однак західноєвропейські уряди, які плекали ще залишки надій на недовговічність радянського ладу, відмовлялись визнати Радянську владу де-юре. І тільки Генуезька конференція (в квітні м-ці п. р.), на якій вперше зустрілись делегати Радянської Федерації з делегатами всіх держав Антанти, відкрила фактично нову базу в міжнародному становищі радянських республік, зокрема України.

Таким чином, діяльність Народного Комісаріату у Закордонних Справах, зумовлювана міжнародним становищем республіки, природно, може бути поділена на три періоди: перший період,

найтриваліший, від жовтня 1917 року до укладення прелімінарного миру з Польщею в жовтні 1920 року, коли Радянська влада із зброєю в руках на численних фронтах відстоювала своє право на існування; другий перехідний період — зміцнення міжнародного становища Радянської республіки, встановлення фактичних зносин і укладення договорів з рядом держав; і, нарешті, третій період, в який ми тільки в поточному році вступили і який характеризується тенденцією до визнання Радянської влади де-юре рештою держав.

А. ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

І. Перший період (жовтень 1917 р. — жовтень 1920 р.)

Радянська влада на Україні, створена руками робітників і селян у жовтні 1917 р., зорганізувалась у грудні того ж року на I-му Всеукраїнському з'їзді Рад, який зібрався в Харкові після розколу на Київському з'їзді.

Цей з'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет, що виділив з себе Народний Секретаріат, головою якого і Народним Секретарем у міжнародних справах обраний тов. Скрипник.

Харків, таким чином, став центром Радянської влади на Україні. Але всеукраїнський уряд пробув у Харкові недовго. В цей час у Києві ще засідала Центральна Рада на чолі з Петлюрою і Винниченком. На початку революції Рада висловлювалась за Радянську владу, але насправді вона весь час вела двозначну політику і врешті-решт зрадила відкрито справу революції і стала орієнтуватися на Антанту. В результаті такої позиції Ради між петлюрівцями, з одного боку, повсталими робітниками і полками, які йшли за Радянською владою, з другого — почались кровопролитні бої. У нерівній боротьбі героїчні загони київських робітників зазнали спочатку невдачі, і петлюрівці почали було свою жорстоку розправу з повсталими робітниками. Але вже в кінці грудня радянські війська перейшли в наступ на Київському напрямі. Після зайняття Сум і Полтави, 26 січня 1918 р. вони підійшли до Києва, і 2 лютого Петлюра з усім своїм штабом був змушений тікати з міста. Але не встигли ще Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Секретарів утвердитися в Києві, як той самий Петлюра, цей затятий прибічник со-

юзників, 9-го лютого уклав мирний договір з німцями і австрійцями і після розриву Брест-Литовських переговорів повів спільно з ними наступ. Слабкі червоногвардійські загони не змогли вистояти проти цього натиску, і Київ у середині лютого впав.

Таким чином, робітничо-селянській владі не вдалось у цей час об'єднати під своїм управлінням усю Україну. Розраховувати на допомогу Радянської Росії не можна було, вона сама під ударами німців змушена була підписати мир у Бресті 3 березня. Завдання, яке насамперед стояло перед Українським урядом, полягало в тому, щоб затримати просування окупантів на схід. З цією метою треба було використати всі місцеві сили і засоби, підняти на ноги весь трудовий народ. Створення єдиного центрального державного управління цим самим відсунулось на другий план.

...Переходячи до іноземної політики центрального уряду за цей перший період перебування Радянської влади на Україні, можна відзначити найістотніші заходи Народного Секретаріату у міжнародних справах, які визначались невідкладними завданнями, що стояли перед молодою республікою в зв'язку з її надзвичайно тяжким внутрішнім і міжнародним становищем.

Коли в Брест-Литовську зібралась мирна конференція, на якій представники кайзера диктували Радянській Федерації кабальні умови миру і підтримували Генеральний Секретаріат Центральної Ради, робітничо-селянський уряд України наприкінці грудня направив у Брест свою делегацію у складі голови ЦВКУК т. Медведєва і народних секретарів тт. Затонського і Шахрая, щоб від імені трудящих України заявити, що ніякі зобов'язання, взяті на себе самочинним урядом Центральної Ради, не будуть визнані ні Радянським урядом, ні українським народом. Українська радянська делегація в Бресті ввійшла до складу єдиної Всеросійської делегації.

Коли потім 9 лютого 1918 р. Центральна Рада підписала з німцями і австрійцями мирний договір і закликала їх на допомогу для боротьби з Радянською владою, Український уряд, з свого боку, в ноті німецькому уряду висловив згоду визнати цей договір, що гарантує незалежність України, але тільки з умовою невтручання Четверної згоди (Німеччини, Австрії, Болгарії і Туреччини) в українські справи і з умовою негайного виходу її військ.

З відновленням перерваних у Бресті переговорів Український уряд 24 лютого делегував на конференцію народних секретарів т. Затонського і т. Терлецького, члена ЦВКУК т. Руденка і члена ЦВК Київської Ради т. Мироновича. Ця делегація, однак, не мала можливості взяти участь у роботах конференції, бо вона не була допущена німецькими військовими властями, проти чого було заявлено відповідний протест.

Про всі вищевикладені факти Народним секретаріатом доводилось по радіо до відома урядів і трудящих усіх країн. Було також повідомлено про скликання і про роботи першого, а потім другого Всеукраїнських з'їздів Рад. Було заявлено протести проти вступу на територію України німецько-австрійських військ, проти жорстокостей над мирним населенням, які вони чинили, так само як і проти визнання уряду Центральної Ради. Було видано декларацію про невизнання за Румунією права на окупацію Бессарабії і т. д. і т. п.

Крім того, з метою врегулювання взаємовідносин з окремими областями Української Республіки і з іншими частинами Федерації велись переговори про укладення військового союзу Радянських Республік з Румчородом, з Донецько-Криворізькою Республікою і було відправлено посольство під головуванням т. Скрипника в РСФРР, яка беззастережно визнала самостійність Української Республіки.

І нарешті, змушений під натиском німецьких окупантів тимчасово залишити межі України, уряд видав 19 квітня з місця своєї стоянки в Таганрозі маніфест до робітників і селян України, в якому останні закликаються до повалення гайдамацько-німецького гніту. Українські трудящі маси почули цей заклик, бо по всій країні почались бунти і повстання, які ще більше посилювались, коли через два місяці, на початку травня, з допомогою тієї самої німецької монархії Петлюра, разом з іншими радівцями, був повалений і запанував Павло Скоропадський.

Нечуване поневолення українських робітників і селян з боку уряду гетьмана Скоропадського, який змінив при підтримці тієї самої німецької монархії в травні м-ці 1918 р. Центральну Раду, викликало запеклу боротьбу проти поневолювачів, яка паралельно з німецькою революцією привела до утворення в листопаді 1918 р. Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України.

В міру визволення дедалі більшої і більшої частини української території від неприятеля на кінець січня 1919 р. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд, у зв'язку із збільшенням обсягу своїх функцій по управлінню країною, реорганізувався, і 28 січня Головою Раднаркому і Народним Комісаром Закордонних Справ тов. Раковським було направлено всім урядам ноту з декларацією Радянського уряду в його повному складі. В цій декларації Радянський уряд заявляє рішимість робітників і селян України жити в мирі і дружбі з усіма народами і закликає уряди всіх країн встановити нормальні дипломатичні зносини з Українською Республікою, а уряди всіх Радянських Республік — до укладення з останньою оборонного союзу проти всяких спроб, хоч би з якого боку вони виходили, повалити радянський лад.

Незважаючи на цю ноту, союзні війська під верховним французьким командуванням продовжували займати Одесу, Миколаїв і всю решту Чорноморського узбережжя України, підтримувані мізерною купкою контрреволюціонерів на півдні і утвореною з колишньої Центральної Ради Директорією, яка займала ще Київ. При цьому війська держав Згоди проявляли неймовірне звірство щодо мирного беззахисного українського населення. Але на початок лютого радянські війська зайняли Київ, і коли, таким чином, майже вся Україна була повернута під управління робітників і селян, Народний Комісаріат у Закордонних Справах починаючи з 6-го лютого в ряді нот урядам Антанти протестував проти присутності на українській території союзних військ і проти насильств і грабежів в окупованих ними місцевостях, що їх вони чинили.

Коли позбавлена території і залишена всіма політичними партіями Директорія побажала рятувати себе за рахунок України і з цією метою уклала з французьким командуванням угоду, яка повинна була на 50 років перетворити країну на французьку колонію, Наркомзаксправ від імені Українського уряду в ноті 26 лютого, адресованій міністру пану Пішону, протестував проти загарбницької політики французького уряду і викривав суть фіктивного урядового утворення, що іменувалось Директорією.

Дедалі істотніші дипломатичні виступи Наркомзаксправ за цей другий період перебування Радянської влади на Україні, який тривав до вересня 1919 року, йшли по двох напрямках: з одного боку, ми протестували проти політики загарбання і насильств імперіалістичних урядів як щодо України, так і щодо інших поневолених країн, і, з другого, ми закріплювали узи дружби і братерства з іншими народами, закликаючи їх до спільної боротьби за спільну справу визволення трудящих і вітаючи їх із здобутими вже перемогами. (Нота протесту від 5 квітня проти захоплення Францією військових суден і транспортів в Одесі, переговори в квітні з французьким командуванням про виведення французьких військ і флоту; вітальна телеграма пролетаріату і біднішим селянам усього світу від 14 березня з повідомленням про роботу III з'їзду Рад; звернення ВУЦВК до трудящих мас Галичини із закликом наслідувати приклад українських робітників і селян; звернення до угорської і словацької радянських республік; протест проти Версальського миру, який бере в кабалу трудящих Німеччини; обмін нотами з Німецьким урядом у питанні про звільнення з тюрми Карла Радека, призначеного УСРР представником у Берліні, і т. д., і т. п.).

Коли натиск підтримуваного Антантою Денікіна було відбито, Радянська влада, повертаючись після 3-місячної відсутності на Україну, організується спочатку у вигляді Всеукраїнського Рево-

люційного Комітету, і тільки з березня місяця 1920 року відновлюється на Україні Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів. Однак Україна, багата на свої поля і ліси, рудники і заводи, ріки і морські береги, являла собою надто ласий шматочок для європейського, а особливо для антантівського і польського капіталу, щоб Радянська влада і зокрема Наркомзаксправ мали можливість одразу приступити до мирної творчої роботи і до встановлення нормальних дипломатичних зносин з іншими країнами. Попереду був ще певний період наздвичайно тяжкої і кровопролитної боротьби.

Союзні держави, переставши вірити в білогвардійського генерала, звернули свої погляди знову на Петлюру, який після розгрому Директорії утворив так званий уряд Української Народної Республіки, і передусім на сусідню з нами Польщу. Польські війська у союзі з Петлюрою повинні були прокласти шлях пануванню на Україні польського і союзного капіталів. На початку травня починається загальний наступ поляків і білогвардійців — перших з заходу, других — з півдня, тоді як у тилу діяли банди Петлюри і Махна. Завдання Народного Комісаріату у Закордонних Справах полягало в тому, щоб спочатку відвернути цю війну, а потім, коли вона почалась, якомога швидше її ліквідувати.

Як до війни, так і під час війни, Український Радянський уряд окремо або разом з Російським Радянським урядом направив Польському уряду ряд нот, в яких точно визначалось, на кому лежить відповідальність за війну. Ці ноти мали на меті відкрити очі робітникам і селянам Польщі і через них вплинути на Польський уряд. Однак останній вважав можливим найістотніші з цих нот приховати від відома не тільки широких мас польського народу, але навіть від відома установчого Сейму.

Таким чином, воєнні операції поляків розвиваються дедалі сильніше, і в травні місяці польська армія, підтримана петлюрівськими загонами, займає більшу частину Правобережжя, а потім і сам Київ. Протягом місяця зайняті поляками і петлюрівцями губернії Правобережжя стають театром всякого роду насильств над українським населенням, проти чого Наркомзаксправ України спільно з Наркомзаксправом Росії заявляють свої протести в нотах від 5 і 22 травня і 6 червня, пропонуючи державам Антанти справити тиск на поляків і припинити кровопролитну війну. Тоді ж Наркомзаксправ України направляє свою ноту-протест уряду Чехо-Словаччини проти підтримки, яку він подає Польщі у вигляді дозволу формувати в Чехо-Словаччині петлюрівські військові частини і пропускати для Польщі військові матеріали. У тому ж дусі в ноті від 3-го липня НКЗС протестує проти визнання Петлюри Фінляндією.

Витримуючи водночас натиск з боку білогвардійських військ

Врангеля, який виступив з Криму і зайняв Мелітопольський район, Український Радянський уряд застосував і в цій боротьбі крім сили зброї також і метод дипломатичного впливу, вираженого в ряді нот протесту, адресованих наприкінці квітня і на початку травня урядам Болгарії, Чехо-Словаччини і Англії з приводу явної підтримки, що подавалася ними Врангелю та його армії. Наступ Червоної Армії, що почався в цей час, як на польському, так і на південному фронті, розвивається дедалі більше і більше до розмірів великої перемоги і на кінець літа ставить на чергу питання про припинення війни з Польщею і укладення мирного договору.

Перша спроба припинення воєнних дій між Польщею і Радянською Федерацією виразилась в серпні м-ці в переговорах у м. Мінську. Мінські переговори були фактично зірвані з початком нашого відступу з-під Варшави, і вдруге питання про мир було поставлене вже у вересні на основі пропозицій Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, підтверджених нотою від 28 вересня Українським Радянським урядом. Пропозиції Радянських Республік були прийняті Польським урядом, і місцем для переговорів було обрано місто Ригу. Ці переговори привели до підписання 12 жовтня 1920 року договорів про прелімінарні умови миру і про перемир'я.

Укладення прелімінарного договору з Польщею і остаточна поразка Врангеля закривають перший героїчний період в історії Радянської влади на Україні в діяльності Народного Комісаріату у Закордонних Справах.

III. Другий період (від жовтня 1920 року до квітня 1922 року)

Характеристика періоду

Ще в квітні, червні і липні 1920 року було укладено часткові угоди з Англією, Францією, Італією, Австрією, Бельгією та іншими країнами про обмін цивільних і військовополонених, в яких Україна виступала одночасно з Росією. Але укладення цих угод з точки зору противної сторони було лише певною технічною необхідністю. А з осені і зими 1920 року, за прикладом Польщі і в результаті проявленої за весь період рішучої ініціативи Українського уряду, ця технічна необхідність переходить у свідомості наших контрагентів у необхідність політичного характеру. На Україну нібито перестали дивитися як на ласий шматочок або вигідну колонію і змушені були фактично на неї зважати як на політичну і економічну силу і вступати в договірні зносини.

У світлі міжнародної обстановки, яка змінилася, таким чином, стають зрозумілими пропозиції, з одного боку, країн, які входили колись до складу Російської Імперії, як-от: Литви, Естонії, Латвії і Грузії, а з другого — держав, переможених або дуже ослаблених світовою війною, а саме — Італії, частково Німеччини і Австрії, — укласти з Україною загальнополітичні і економічні угоди або договори.

Грузія.

Цей другий період у міжнародному становищі України відкривається пропозицією Грузинського уряду від 26 листопада 1920 року вступити з УСРР в переговори про укладення політичного і економічного договорів. Ця пропозиція була прийнята, і місцем переговорів було обрано Москву. Переговори привели до підписання 31 січня 1921 р. загального договору з Грузією.

Ще 13 грудня, коли обміном телеграм з Повноважним представником Грузії в Москві було обумовлено остаточно основи ведення вищезазначених переговорів, НКЗС України направляє радіоноту урядам усіх країн з пропозицією наслідувати приклад Польщі і Грузії. Вказавши на остаточну ліквідацію фронтів і на широку можливість, яка відкрилася, звернутися до мирної праці, ця нота давала зрозуміти, що з крахом усіх задумів білогвардійців, петлюро-махновщини і західноєвропейської буржуазії дальші розрахунки на контрреволюцію безнадійні і що час, нарешті, зважати на Україну Радянську. Результатом цієї ноти стали пропозиції у відповідь і попередні зносини з Литвою, Естонією і Латвією про відкриття переговорів також у тій самій Москві.

Литва.

Переговори з Литвою привели до підписання в Москві 14 лютого 1921 р. мирного договору. На мирній конференції між УСРР і Литвою додатково були підписані: "Угода про порядок оптації литовського громадянства", "Тимчасові правила про провезення майна залізницями і засобами УСРР біженців Литви при реєвакуації їх з УСРР аж до зміни умов транспорту" і "Договір між УСРР і ЛДР про реєвакуацію біженців". Мирний договір підлягав ратифікації. Угода про порядок оптації громадянства набирає чинності після ратифікації мирного договору. На підставі угоди репатріаційний договір набрав чинності з моменту його підписання, з огляду на що одразу ж після його підписання поча-

лась репатріація литовських громадян на батьківщину. Литовський уряд призначив уповноваженим по репатріації гр-на Мошинського.

У лютому поточного року Українським урядом було направлено в Прибалтійські країни Репатріаційну місію на чолі з тов. Терлецьким, місцем перебування якого було місто Рига, і з уповноваженими по репатріації в Ревелі і Ковно. Надалі з огляду на незначну кількість українських громадян, які перебували в Прибалтиці, ця делегація була відкликана і за погодженням з Російським урядом функції її передані представництвом РСФРР у відповідних країнах.

Однак ратифікація основного мирного договору з Литвою значно затяглась. З боку України договір було ратифіковано, а литовський сейм зажадав внесення доповнень у частині, яка стосується реєвакуації майна литовських громадян і різних приватних товариств, евакуйованих під час війни 1914—1917 рр., так само як і вивезених з меж ЛДР на Україну судових і урядових справ, архівів, бібліотек, музеїв і т. д., а також включення окремої статті, яка передбачала б порядок відшкодування збитків литовським громадянам на Україні, потерпілим від незаконно вчинених реквізицій. Внаслідок цього в Харкові 5 квітня ц. р. було підписано додатковий договір з боку України тов. Істоміним, а з боку Литви гр. Мошинським.

Водночас з цим обома делегаціями були прийняті "Тимчасові правила про провезення залізницями УСРР при поверненні на батьківщину майна осіб, які оптували литовське громадянство". Основний і додатковий договори були ратифіковані Литовським Установчим Сеймом. Через те, однак, що ст. IV додаткового договору, яка гласить про відшкодування збитків литовським громадянам за реквізиції, вчинені у них, всупереч існуючим в УСРР законоположенням і революційній законності покладає обов'язок визначення встановлення моменту революційної законності на змішані українсько-литовські комісії, що перебувало б у суперечності з чинними всередині республіки юридичними нормами, друга сесія ВУЦВК 6-го скликання цього договору не затвердила. Тому обміном нот між заступником НКЗС тов. Яковлевим і повіреним у справах Литовської Республіки гр. Мошинським було встановлено, що Литовський уряд згоден вважати строком установлення революційної законності на Україні 26 липня 1922 р., тобто момент, який відповідає постанові ВУЦВК "Про основні приватні майнові права, які визнаються УСРР, охороняються її законами і захищаються судами УСРР".

Завдяки цій угоді додатковий договір міг бути представлений на розгляд 3-ї сесії ВУЦВК, яка затвердила його. Днями перед-

бачається обмін ратифікаційними грамотами Українського і Литовського урядів, і з цього моменту наш мирний договір з Литвою набирає чинності.

Договір з Литвою має безперечно політичний характер: по суті, він містить у собі взаємне юридичне визнання незалежності і суверенності договірних держав, декретує відмову обох сторін від підтримки будь-яких військових сил, спрямованих проти другої сторони, і передбачає безпосереднє встановлення нормальних дипломатичних і консульських зносин.

Латвія.

Аналогічні договори, теж у Москві, були укладені з Латвією — 3 серпня 1921 р. і з Естонією — 25 листопада 1921 р. Крім того, з Латвією були підписані "Додаткова угода про майно латвійських громадян" і "Конвенція про порядок відправлення на батьківщину латвійських громадян, які проживають на території УСРР". І так само, як литовський основний договір потребував додаткового договору, ці останні потребували складання додаткових протоколів з метою внесення ясності в деякі статті, причому Український уряд, природно, наполягав на тому, щоб додаткові протоколи становили неподільну частину самих договорів. З боку Латвії, незважаючи на далекосяжні поступки Українського уряду, згоди не було виявлено, через що репатріація латвійських громадян, яка здійснювалася протягом уже тривалого часу, була тимчасово припинена, а уповноважений латвійського уряду у справах репатріації гр. Ульман залишив Україну.

Проте переговори, які відбуваються в Москві, між повпредом УСРР тов. Полозом і латвійським посланником гр. Фельдманом при посередництві Російського уряду, привели до сприятливого результату, бо противна сторона, за прикладом Литовського уряду, погодилась у питанні про відшкодування збитків латвійським громадянам на Україні, потерпілим від незаконно вчинених реквізицій, визнати строк установлення революційної законності на Україні теж 26 липня 1922 р.

Таким чином, нормальні відносини між обома країнами найближчим часом будуть установлені.

Естонія.

Щодо зносин з Естонією, то слід відзначити, що додатковий протокол до основного договору вже підписаний обома сторона-

ми в Москві 27 травня 1922 року. Нині в Харкові перебуває Естонська Репатріаційна Комісія на чолі з громадянином Тамманом. Договір з Естонією нами поки що не ратифікований.

Польща.

Встановлення тих або інших зносин і укладення договорів з рядом інших країн належить ще до періоду 1921 року. Цей період, як відомо, характеризується тим, що Антанта, яка відмовилась від політики відкритої інтервенції, стала на шлях використання для боротьби з радянськими республіками своїх васалів Польщі, Румунії та інших дрібних держав. Україні, за її географічним положенням, довелось приймати на себе значну частину тиску з боку цих країн.

Ця обставина особливо далася взнаки у зносинах з Польщею. З Польщею, після прелімінарного договору від 12 жовтня 1920 року, були укладені: угода про репатріацію і основний мирний договір. Угоди про репатріацію було укладено, на виконання ст. VII прелімінарного договору, в Ризі 24 лютого 1921 року. З метою успішного проведення репатріації громадян обох сторін були засновані дві змішані комісії: одна в Москві для РСФРР і УСРР й друга у Варшаві для Польської Республіки, причому кожна змішана комісія складається з двох делегацій, призначуваних відповідними урядами. Головою Ризько-Української Делегації (РУД) у Варшаві є тов. Аболтін, а Уповноваженим Польської Делегації в Харкові — п. Стржемецький.

За цим договором Радянські республіки, прагнучи встановлення мирного господарського будівництва, роблять Польщі ряд економічних і територіальних поступок, але зобов'язують Польщу припинити всіляке втручання у внутрішні справи республіки, чи то в явному чи в прихованому вигляді.

Польща, уклавши з УСРР мир, не могла вже із зброєю в руках виступати проти нас, але вона відкрито підтримувала і організувала на своїй території білогвардійські банди, очолювані Петлюрою, Савинковим, Булак-Булаховичем та іншими, призначені на збройну боротьбу з Радянською владою. Дипломатична робота з боку УСРР полягала в тому, щоб викрити ці провокаційні інтриги і поставити Польську Республіку перед необхідністю або чесно виконувати взяті на себе зобов'язання, або відкрито заявити про свою відмову від угоди в Ризі.

Протягом усієї весни і літа тривало нотне листування з Польським міністерством закордонних справ. Найдраматичнішим моментом у ході цієї дипломатичної боротьби було пред'явлення польським представником у Москві НКЗС РСФРР ультиматуму

18 вересня. В ультиматумі цьому, повністю ігноруючи всі законні вимоги, які пред'явлені були Польщі Радянськими Республіками, Польський уряд, посилаючись на мирний договір, висуває свої вимоги із зобов'язанням виконання їх до 1 жовтня, а в протинному разі загрожує розривом дипломатичних зносин.

У відповідь на цей ультиматум Наркомзаксправ РСФРР у ноті від 22 вересня і НКЗС УСРР у ноті від 28 вересня категорично заявили, що виконання зобов'язань Ризького трактату можливе лише на засадах взаємності, і підкреслили серйозність за своїми наслідками зробленого Польським урядом кроку — розрив дипломатичних зносин. У результаті цих нот Польський уряд фактично зняв свій ультиматум.

На початку вересня відбувся обмін між УСРР і Польщею дипломатичними місіями. Представником УСРР у Польщі був призначений тов. Шумський, радником посольства — тов. Хургін; представником Польщі в УСРР був прийнятий п. Пуласький, радником — п. Беренсон. Нині в. о. Повіреного у справах Польської Республіки на Україні є п. Харват.

Але водночас стався ряд фактів, які свідчать про те, що в Польщі не було ще викореноно течію, яка ставила собі на меті зірвати Ризький договір. Наприкінці жовтня 1921 р. у місцевостях, які прилягають до польського кордону, з'явилися банди, що намагались під проводом Тютюнника широко розвинути свої дії. Було встановлено, що банди, які брали участь у нападі на територію України, були стягнуті і у великій кількості перевезені польськими залізницями не тільки з відома, а й при повній участі польських військових властей.

Загальний смисл політики Польського уряду в цей час зводився до того, щоб не дати зміцніти Радянській владі на Україні, всіляко ослабити її господарство, що налагоджувалося, щоб згодом насадити тут угодну для себе петлюрівську владу і таким чином створити з України, яка перебувала б під польським протекторатом, буферштат між Польщею і Росією. В ноті від 30 жовтня УСРР висловила проти дій польських властей енергійний протест. Польський уряд, який незмінно ухилявся від прямої відповіді на пред'явлені йому звинувачення, обмежився голосливим запереченням фактів. Однак завдяки повному провалу петлюрівської затії можна вважати, що з кінцем 21-го року настає певне охолодження в агресивних настроях польських військових кіл і що з того моменту прийнято було рішення на триваліший час утримуватися від прямої підтримки збройних нападів на нашу територію.

І справді, з початку 22-го року ми нібито вступаємо в смугу добросусідських відносин з Польщею. На розвиток Ризького договору між УСРР і Польщею укладається ряд конвенцій, які регулюють взаємовідносини між обома країнами. Надалі, підписан-

ня спільної залізничної конвенції і з огляду на торгові зносини і пасажирський рух, які почастишали, з нашою найближчою сусідкою укладено тимчасові угоди про залізничний рух на дільниці Здолбунове — Шепетівка і дільниці Волочиськ — Підволочиськ. Крім того у Варшаві приступили до переговорів по укладенню загального торгового договору між УСРР і Польщею. З нашого боку переговори ведуться тов. Шумським. Крім того, в квітні ц. р. між РСФРР, УСРР і БСРР, з одного боку, і Польською Республікою, з другого, укладено санітарну конвенцію, що регулює також і санітарні питання, зв'язані з пересуванням репатріантів.

Втім і протягом 1922 року з польської сторони порушення Ризького трактату, хоча і в дещо інших, ніж раніше, формах, не припинялись. З відома і при підтримці польських властей інтерновані ж у польських таборах петлюрівці зберігають свою військову організацію і не припиняють вести контрреволюційну діяльність проти Радянської України. Так званий уряд Української Народної Республіки у Тарнові не тільки не ліквідовано, але йому подається польським генеральним штабом фінансова і всяка інша підтримка. Багаторазові протести з цього приводу з боку НКЗС і нашого Повпредства у Варшаві не дали досі бажаних результатів. Крім того, щодо інтернованих, які бажають повернутися на батьківщину, вчиняються з боку петлюрівського командування, при участі польських властей, нечувані знущання і катування, проти чого було заявлено протести в ряді нот по дипломатичній лінії і по лінії Російсько-Української Делегації в Змішаній Репатріаційній Комісії. Мало того, на території Української Республіки з'явилась мережа розвідувальних організацій, які ведуть антидержавну шпигунську роботу за участю співробітників польських делегацій в УСРР. Проти цього недопустимого явища було заявлено рішучий протест у ноті від 18 серпня ц. р. члена колегії НКЗС тов. Канарського.

Встановленню дружніх добросусідських відносин з Польщею заважала також політика Польського уряду, яка виражалася в дипломатичному втручанні в наші внутрішні справи і у всіляких причіпках з різних дрібних питань, у зв'язку з чим заступник наркома у закордонних справах т. Яковлев направив ряд нот протесту. Не міг також вплинути на поліпшення відносин між Українським і Польським урядами той факт, що останнім нам було відмовлено у видачі інтернованого в Польщі Нестора Махна, який за свої численні кримінальні злочини розшукується українськими судовими властями, причому ця відмова була мотивована виключно формальними міркуваннями, а саме відсутністю екстрадиційного договору. Необхідно, однак, відзначити, що останнім часом, особливо у зв'язку зі зміною, що намічається у ставленні Франції до Радянських республік, видно з боку Польсь-

кого уряду тенденцію до усунення перешкод, які заважали досі зміцненню добросусідських відносин між обома країнами.

Румунія.

Однаковою мірою з Польщею і Румунія, що територіально межує з УСРР, являла собою плацдарм, на якому міжнародна контрреволюція розвивала свої сили. Становище ускладнювалося ще більше завдяки тому, що між Радянськими Республіками і Румунією ніяких міжнародних угод не існувало, якщо не рахувати зобов'язання, яке взяла на себе Румунія, про повернення Бессарабії, і яке вона, до речі, старанно забуває.

Уряді нот, звернутих до Румунського уряду, тов. Раковський, посилаючись на документальні дані і факти, вказував на підготовку воєнних дій проти України в Румунії, на збройний напад окремих румунських частин на наші прикордонні пункти і т. д. Румунський уряд незмінно заперечував або оспорював ці факти і незмінно запевняв Український уряд у своїй миролюбності.

На неодноразові пропозиції Радянського уряду про вступ у переговори з метою створення стабільності в дипломатичних відносинах, Румунський уряд відповідав, що він не вважає себе в стані війни з Україною і що, отже, обидві сторони не потребують такого договору, і водночас продовжував підтримувати і створювати на своїй території білогвардійські петлюрівські банди, що безперервно нападали на червоноармійські частини, причому постійно у цих нападах брали участь і румунські війська.

Безперервні сутички у прикордонних місцевостях і у Дністровському Лимані змусили Радянський уряд поставити перед Румунією питання руба про встановлення певного режиму на Лимані. Румунський уряд під тиском громадської думки своєї країни змушений був прийняти цю пропозицію. Таким чином, було скликано в липні 1921 р. конференцію в Дністровському Лимані з питань про порядок судноплавства в цьому Лимані, рибальства та інших.

Переговори з боку УСРР і РСФРР велися спочатку т. Яковлевим. Надалі вони були перенесені у Варшаву, де представники Радянських Республік і Румунії підійшли до обговорення відносин між першими і останньою в усьому їх обсягу. Однак переговори ці не привели до якихось позитивних результатів через те, що протилежна сторона в основу їх клала визнання за Румунією загарбання Бессарабії.

І надалі підтримка збройних загонів Врангеля і Петлюри на території Румунії не припинялась. У зв'язку з цим 7 липня поточного року НКЗС направив Румунському уряду нову ноту протесту. В ряді інцидентів останній проявляв своє недоброзичливе

ставлення до України. Так, Румунією був прийнятий Махно зі своїм штабом, який утік від переслідувань Червоної Армії. На нашу вимогу про його видачу Румунія схильно відповіла, що у неї нема даних про кримінальну діяльність Махна, що дало останньому можливість виграти час і втекти в Польщу.

Коли в серпні цього року два наших льотчики збилися з шляху і випадково опустились у Бендерах, вони були румунськими властями інтерновані і, незважаючи на наші вимоги про їх видачу в ноті від 13 серпня, така видача досі ще не сталася. Взагалі щодо України політика Румунії весь час солідаризувалася з політикою Польщі і була спрямована на максимальний розлад, через сприяння організації врангелівських і петлюрівських банд, нашого народного господарства, щоб згодом ослаблену Україну змусити ввійти до союзу чорноморських держав під протекторатом Румунії і Польщі.

Таким чином, з Румунією нормальні дипломатичні відносини ще не встановлені.

Туреччина.

Дипломатична робота щодо інших країн, з якими Радянській Україні довелось увійти в ті або інші контакти, починаючи з 1920-21 року не була такою мірою зв'язана з діяльністю прикордонних банд, як у відносинах з Румунією і Польщею.

Після укладення договорів з Прибалтійськими країнами черга прийшла за нашою східною сусідкою — Туреччиною. Початок договірних зносин України з Туреччиною Великих Національних Зборів належить до вересня 1921 р., коли в Москві представником УСРР т. Коцюбинським і надзвичайним посланником Ангори (Анкари. — *Ред.*) Алі-Фуад-Пашею було підписано конвенцію про репатріацію турецьких військовополонених та інтернованих громадян.

Але український уряд, сповнений бажання установити більш близькі і більш тісні взаємовідносини з революційною Туреччиною, а також створити можливість закріплення наших торговельних і економічних зв'язків, направив в Ангору 5 листопада минулого року Надзвичайне Посольство на чолі з тов. Фрунзе. Палкий прийом і щирість, які були виявлені нашій делегації не тільки з боку Ангорського уряду, а й з боку всього населення, стали виявом почуттів і настроїв революційного турецького народу щодо Радянської України. Скликана в Ангорі конференція представників обох країн уклала 2 січня підписаний з нашого боку тов. Фрунзе договір дружби і братерства, який потім було ратифіковано одногосно екстреною сесією ВУЦВК — 23 березня, так само як він одногосно був затверджений Великими Національними Зборами.

Таким чином, узи братерства і дружби, які зв'язували обидва народи, український і турецький, в їх боротьбі з світовими хижаками, були закріплені формальним договором. Обмін ратифікаційними грамотами стався 23 червня 1922 р. у Харкові, коли Надзвичайна Місія Ангори на чолі з Різа-Нур-Беєм відвідала Україну. Це відвідання ще більшою мірою зблизило обидва братерських народи. Мир і дружба між Україною і Туреччиною є запорукою успіхів обох країн і могутнім фактором опору апетитам міжнародних акул.

Українсько-турецький договір, аналогічний укладеному ще раніше, 16 березня 1921 року, у Москві російсько-турецькому договору, встановлює військовий оборонний союз Радянської Республіки з революційною Туреччиною. Цей союз витримав уже достатнє випробування як у Генуї, де делегація Радянської Федерації вимагала участі в конференції представників Ангорського уряду, так і під час близькосхідної кризи, коли радянські уряди у своїх нотах великим державам відстоювали незаперечні права турецького народу на власну територію і на протоки і коли, з другого боку, уряд Ангори вимагав нашої участі в мирній конференції.

Залишається тільки висловити впевненість у тому, що уряд переможного турецького народу, армія якого стоїть біля брам Константинополя, залишиться і надалі вірним своїй нинішній політиці, і всупереч інтригам держав, не дозволить себе звабити тимчасовими спокусами, пам'ятаючи, що дружба з імперіалістами означала б для молодого турецького народу не що інше, як економічну кабалу — спочатку і політичне поневолення — згодом.

Чехо-Словаччина.

З Чехо-Словаччиною з весни 1921 року велися переговори про укладення репатріаційного і торговельного договорів. З цього ж часу, незважаючи на те, що такі договори ще не були укладені, в Празі перебуває наша репатріаційна місія на чолі з тов. Левицьким і торговельна, яку раніше очолював тов. Новаковський. Такі самі місії були направлені урядом Чехо-Словаччини в Харків. Нині головою Чехо-Словацької місії є гр. Бенеш, а заступником гр. Гоуска. Репатріація чехословацьких громадян на батьківщину триває вже довгий час. З середини поточного року почалась також організована репатріація українських громадян з Чехо-Словаччини.

Взагалі, Чехо-Словацький уряд, який раніше приймав ворожу щодо Радянської України позицію і подавав активну підтримку як контрреволюційним організаціям, що знаходяться на території Чехо-Словаччини, так й їх збройним бандам, які вчиняли нальоти на Україну, особливо в період нашої війни з Польщею, проти

чого НКЗС УСРР, так само, як і наш представник у Празі т. Левицький, неодноразово протестували в своїх нотах, — цей уряд останнім часом, а особливо після Генуезької конференції, змінив свою точку зору і став сприяти економічному і дипломатичному зближенню між обома країнами.

6 червня ц. р. у Празі т. Левицьким було підписано тимчасовий договір між УСРР і ЧСР. Правда, цей договір як тимчасовий залишає відкритим питання про визнання де-юре Радянської влади, але водночас він надає представництвам договірних сторін всі права і переваги дипломатичного корпусу і розглядає їх як єдині представництва даної держави в іншій країні. Таким чином, цим договором закріплюється фактичне визначення Радянської влади, від якого перехід до юридичного визнання буде лише простою формальністю.

Не менше значення договору полягає в тих економічних вигодах, які він повинен дати обома країнам. Будучи насамперед торговельним договором, він розширяє сферу міжнародних економічних зв'язків нашої республіки, втягуючи в коло торгівлі з нами таку промислову країну, як Чехо-Словаччина. А остання завдяки цьому договору дістає можливість полегшити тяжке становище своєї індустрії, яка задихається без ринків збуту. Тому договір цей і зустрів повне схвалення в чехословацькому суспільстві і зокрема в його промислових і торговельних колах.

Австрія.

5 липня 1920 року було укладено в Копенгагені між урядами Української і Російської Республік і урядом Австрійської Республіки договір про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих обох сторін. З метою проведення цієї репатріації у відповідних країнах були встановлені представництва, які мають право екстериторіальності: у Відні Представником РСФРР був призначений тов. Бронський, а від УСРР — тов. Коцюбинський, у Харкові Представником Австрії був призначений гр. Вагер.

Політика Австрійського уряду щодо нас визначалась такими об'єктивними даними: Австрія надто була ослаблена світовою війною і придушена Сен-Жерменським Договором, який знекровив її, для того, щоб вона могла дозволити собі розкіш агресивних виступів проти Радянської Федерації і України зокрема; а з другого боку, перебуваючи весь час під п'ятою могутніх переможців — Антанти, вона не здатна була проявити найменшу активність у напрямі зближення з нами.

Таким чином, зносини наші з Австрією зводились переважно до технічного проведення репатріації на основі вищевказаного договору. Але з ліквідацією наших фронтів і в міру розширення торговельних зв'язків України з Заходом з'явилась необхідність уточнити і поглибити дипломатичні й економічні взаємовідноси-

ни між обома країнами. З цією метою 7 грудня 1921 року у Відні було укладено між УСРР і РСФРР, з одного боку, і Австрійською Республікою, з другого — договір, який прирівнює представництва обох сторін до дипломатичних місій, покладає на них обов'язки по захисту інтересів не тільки військовополонених і цивільних полонених, а й усіх інших громадян відповідної країни на території протилежної сторони, а також доручає їм виконання консульських функцій.

З другого боку, для підтримання економічних відносин між договірними сторонами, при дипломатичних місіях засновуються торговельні представництва. Цей договір має, крім того, ще певний політичний характер, бо представництва Радянської України і Радянської Росії, акредитовані при Австрійському уряді, мають розглядатися як єдині представництва цих країн в Австрії. Таким чином, повинен бути вирваний всякий ґрунт з-під ніг представників Петлюри та інших контрреволюційних організацій, які орудують у Відні. А 7-го грудня було підписано додаткову угоду до договору про репатріацію від 5-го липня 1920 року.

Німеччина.

Наші договірні зносини з Німеччиною почались у квітні 1921 року, коли уповноваженим УСРР тов. Коппом і уповноваженим Німецької Республіки п. Шлезінгером було підписано в Берліні договір про повернення на батьківщину військовополонених та інтернованих громадян, аналогічний такому самому договору, укладеному в квітні 1920 року між РСФРР і Німеччиною. На основі цього договору були засновані репатріаційні комісії: в Берліні — на чолі з т. Ауссемом і в Харкові — на чолі з д-ром Зассе.

За весь другий період діяльності НКЗС УСРР ставлення до Радянських Республік Німецького уряду, що орієнтувався на Антанту, не сприяло зміцненню дипломатичних і економічних зносин між обома республіками. І тільки напередодні Генуезької конференції, у квітні м-ці п. р., спостерігається поворот у цій політиці. Протоколом від 8 квітня, підписаним з боку УСРР т. Ауссемом і т. Новаковським і з боку Німеччини пп. Круль і Гаушільдом, встановлюються, з метою економічного зближення обох сторін, торговельні представництва в Харкові і в Берліні. Нині Уповноваженим Німеччини на Україні є п. Гай. Однак торговельний договір між обома сторонами ще не укладений і перебуває в стадії підготовки матеріалів по укладенню такого. Разом з тим ведуться переговори про поширення на Україну укладеного під час Генуезької конференції, 16 квітня, Раппальського Договору між РСФРР і Німеччиною.

Відновлення торговельних і дипломатичних зносин України з Німеччиною ставить питання про видачу Німеччиною Україні 400 мільйонів німецьких марок золотом, історія яких така: в часи ге-

тьмана Скоропадського останній уклав з Німецьким урядом договір про поставку Німеччині величезних партій продовольства. Гроші за це продовольство вносились Німецьким урядом на поточний рахунок у німецький банк.

Поставку було виконано, але на той час, коли треба було одержати гроші, уряд Скоропадського впав, а потім впала Директорія, яка змінила його, і влада перейшла до Українського Радянського уряду. Колишні українські уряди, що емігрували за кордон, почали звертатися до Німецького уряду з вимогою про видачу їм суми 400 мільйонів німецьких марок і майже добилися своєї мети.

10 жовтня 1920 року в "Дойче Альгемейне Цейтунг" було опубліковано текст ноти, направленої німецьким міністерством закордонних справ на ім'я представника Петлюри в Берліні Перша, в якій Німецьке міністерство принципово визнавало законність претензій і висловлювало готовність виплатити належні з нього 400 мільйонів німецьких золотих марок, але тільки фактичному уряду України, яким, звичайно, не можна було визнати уряд Петлюри, що благополучно перебував за кордоном.

Товариш Раковський звернувся до Німецького уряду з офіційним протестом проти наміру виплатити ці гроші будь-кому, крім законного Радянського уряду. Питання повисло в повітрі.

Нині, коли уряд України перебуває уже фактично в торговельних зносинах з Німеччиною, а питання про визнання її де-юре залишається лише простою формальністю, Український уряд знову поставив питання про одержання 400 мільйонів марок, які не мають ніякого відношення до державних питань і є цілком приватною угодою. З свого боку, Український уряд висловив готовність в порядку заліку сплатити аналогічну вимогу, що надійшла від німецьких кооперативів, за поставлені ними на Україну товари в сумі 50 мільйонів марок золотом.

Болгарія.

З Болгарією у нас не було ні дипломатичних, ні торговельних зносин; майже до найостаннішого часу Болгарія залишалась місцем організації російських білогвардійських сил; так, у Тарнові був штаб генерала Кутепова, в Оріхові і його околицях було розквартировано Марковський полк, в Софії і околицях — військові училища; російські білогвардійські частини постачались болгарським інтендантством, і, крім того, серед російських біженців здійснювалась за наказом генерала Кутепова реєстрація добровольців для поповнення окремих частин.

Нота Заступника Народного Комісара Закордонних Справ тов. Яковлева від 3.IV п. р. вказує на недопустимість такого роду явищ і попереджає, що напад на Україну будь-яких військових частин, сформованих або споряджених Болгарією, розгляда-

тиметься як безпосередні воєнні дії Болгарського уряду проти Української Республіки. Нота у відповідь за підписом тимчасового голови Ради Міністрів Болгарії Райко Даскалова містить запевнення, що Болгарський уряд твердо вирішив не допускати на своїй території ніякої організації, ворожої Україні, і що він вжив заходів, щоб паралізувати дії, спрямовані проти УСРР, які могли б бути підготовлені в середовищі російських біженців у Болгарії. Останнім часом успішно розвиваються наші торговельні зносини з Болгарією і здійснюється обмін громадян.

Італія.

З Великих Держав першою уклала з Україною договір Італія. Між Україною та Італією ще до імперіалістичної війни існували жваві торговельні зносини через порти Чорного моря — Одеса, Миколаїв та ін. Природне становище обох країн сприяє тісній економічній взаємодії їх. Україна, крім того, має те, чого найбільше потребує Італія — хліб, вугілля і залізо.

Італо-Українська прелімінарна угода, підписана в Римі 6 грудня 1921 року з боку України т. Воровським, а з боку Італії міністром закордонних справ делла-Торрета, передбачає негайне відновлення мирних торговельних зносин між обома країнами. Договір передбачає утримання кожної сторони від дій або ініціативи, ворожих іншій стороні, а також від прямої або непрямої пропаганди поза власними кордонами.

Крім того, обидві сторони погоджуються не вводити і не підтримувати ніякої форми блоку проти іншої сторони; погоджуються щодо товарів, які можуть законно експортуватися або імпортуватися, усунути всі труднощі, що перешкоджали досі відновленню торгівлі між Італією і Україною; не піддавати цю торгівлю ніяким умовам, менш сприятливим, ніж щодо якоїсь іншої іноземної держави; не перешкоджати банківським підприємствам і фінансовим операціям, що стосуються цієї торгівлі, але застосовувати закони цих країн.

Торговим Представником Італії в РСФРР і УСРР є громадянин Амадорі, Представником РСФРР і УСРР в Італії — т. Воровський; Італійські Представники матимуть свої консульські відділення в Харкові, Одесі і Києві. Прелімінарна угода передбачає укладення протягом 6-ти місяців торговельного договору, а потім генерального трактату, який повинен буде замінити всі тимчасові угоди і договори. Однак торговельний договір усе ще перебуває в стадії підготовки.

Цим закінчується огляд країн, з якими ми вступили в ті або інші дипломатичні зносини протягом першого і другого періодів діяльності НКЗС УСРР. Щодо решти Великих Держав, то такі зносини з ними починаються лише з Генуезької конференції.

IV. Третій період (після Генуезької конференції)

З вищенаведеного короткого огляду наших зносин з іноземними державами випливає, що міжнародне становище Російської Федерації, нерозривною частиною якої є Радянська Україна, за період часу 1920—1921 рр. значно зміцніло. Водночас Республіка зміцніла на нових позиціях свого внутрішнього господарського будівництва, які являють собою перехідну форму розвитку від капіталізму до комунізму.

А тим часом на Заході і в усьому світі економічна криза, створена імперіалістичною війною і поглиблена дальшою політикою буржуазних урядів щодо Республіки Рад і країн-переможниць до країн переможених, — ця криза дедалі більше і більше загострювалась. Однією з основних причин цього явища треба вважати той факт, що вищевказана політика з моменту Жовтневої революції викинула з сфери світового господарського обороту саме ту країну, яка до війни відігравала для західноєвропейської промисловості роль головного постачальника продовольства і сировини, так само, як і величезного ринку збуту предметів виробництва цієї промисловості. Без участі цієї країни, без регулярних торговельних зносин з нею індустріальна гра капіталістичних держав не в змозі відбудувати своє зруйноване господарство, подолати грізну промислову і фінансову кризу і хоча б якоюсь мірою ослабити гостроту соціальної боротьби, що відбувається всередині кожної з них.

У зв'язку з таким станом речей уряди Антанти постали перед необхідністю запрошення на міжнародну конференцію Радянських урядів для того, щоб врегулювати відносини буржуазних держав до Радянських і вишукати кошти до відбудови господарства Європи.

З іншого боку, Радянські Республіки, вірні своїй політиці, спрямованій до мирного економічного співробітництва з іншими народами, і самі потребуючи для відбудови народного господарства такого співробітництва, звичайно, не могли відмовитися від участі в міжнародній конференції.

Конференція ця була скликана в Генуї. Її роботи тривали від 10 квітня до 10 травня. На конференції всі союзні Республіки, згідно з постановою ВУЦВК від 27.1 і Представників Союзних Республік від 22.11, були представлені єдиною Російською делегацією. Від України до складу делегації ввійшов Голова Ради Народних Комісарів тов. Раковський.

Перед нашою делегацією стояло питання великої ваги: залучення до нас іноземних капіталів і сприяння встановленню такої атмосфери мирного співробітництва народів, при якій можливий

був би нормальний розвиток продуктивних сил Радянських Республік.

Програма миру і господарського співробітництва народів була викладена у відомій промові тов. Чичеріна на першому пленарному засіданні Генуезької конференції від 10 квітня. Декларація тов. Чичеріна зводилась до такого: Російська делегація, залишаючись на точці зору комунізму, вважає, що в нинішню історичну епоху — існування старого і нового соціального ладу, що народжується, — економічне співробітництво між державами, які представляють ці дві системи власності — є настійною необхідністю для загальної економічної відбудови.

Виходячи з цього і йдучи назустріч потребам світового господарства і розвитку продуктивних сил, Російський Уряд свідомо і добровільно готовий відкрити свої кордони для міжнародних транзитних шляхів, надати під обробіток мільйони десятин родючої землі, багатющі лісові, кам'яновугільні концесії, намічаючи таке господарське співробітництво західної промисловості з сільським господарством і промисловістю федерації, яке розширює базу європейської промисловості щодо сировини, хліба і палива в розмірах, що далеко перевершують довоєнний час.

“Програма миру”, запропонована російською делегацією, зводилась до загального скорочення озброєнь, з метою полегшити тягар милітаризму, під яким стогне населення Європи, при одночасному скороченні армій усіх держав, забороні найбільш варварських форм війни, як-от: застосування отруйних газів, повітряної збройної боротьби і застосування засобів руйнування, спрямованих проти мирного населення.

В меморандумі про кредит від 3.V наша делегація подала відомості про заходи, що вживаються федерацією для відновлення землеробства, промисловості, транспорту, фінансів, а також вказала суму тих кредитів, яку уряд хотів би одержати від Європи для вказаної мети, точно накресливши разом з тим питання про гарантії, які федерація готова запропонувати своїм майбутнім кредиторам. Вимоги союзників про безумовне визнання боргів довоєнного і воєнного часу і про повернення націоналізованого майна колишнім його власникам, без попередньої компенсації через надання нам кредитів, зробили Генуезьку конференцію безплідною.

Так само позитивних результатів не дала скликана з ініціати-ви Англії міжнародна економічна конференція експертів у Гаазі, де остаточно повинне було бути вирішене так зване “Російське питання”.

Однак завдяки цим конференціям міжнародне становище Радянських Республік надзвичайно посилилось і їх престиж в очах усього буржуазного світу зріс з небувалою донині силою.

Щодо, зокрема, України, то її участь у загальній конференції держав означає фактичне визнання її з боку тих з них, які раніше відмовлялись установити з нею регулярні зносини, а саме з боку держав Антанти. Нині не тільки Англія, а й Франція починає проявляти живий інтерес до економічних і дипломатичних зносин з Радянськими Республіками.

А крім того, ряд більш слабких держав, які орієнтувались на Атланту, після Генуї відчували себе більш самостійними і дістали можливість, у своїх же національних інтересах, розширити і поглибити ті відносини, які встановились у них з нами ще протягом двох попередніх періодів діяльності Народного Комісаріату. Справді, ми вже констатували вище сприятливий вплив Генуезької конференції на наші взаємовідносини з Німеччиною, з Австрією, Чехо-Словаччиною, Прибалтійськими країнами і рядом інших.

Таким чином, у результаті п'ятирічного розвитку її міжнародних зносин Українська Республіка може сміливо і спокійно дивитися майбутньому в очі. Однак необхідно підкреслити, що остаточне і беззастережне юридичне визнання Радянської влади з боку буржуазного світу ще не настало. А тому Союз Соціалістичних Радянських Республік залишається і надалі єдиною опорою для кожної з республік, що входять до його складу, в її міжнародних зносинах. І тільки на цей Союз може і буде орієнтуватися Українська Республіка.

Б. ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Крім дипломатичної роботи, НКЗС провів велику роботу і в галузі правовій.

Головна увага щодо цього була приділена:

- а) розвитку внутрішнього законодавства в сфері компетенції НКЗС;
- б) оформленню організаційної структури, визначення правових норм і керівництву діяльністю наших органів за кордоном; і
- в) спостереженню і керівництву діяльністю по виконанню укладених уже договорів, розробці і підсумовуванню поточного досвіду цієї роботи.

Внутрішня діяльність Комісаріату

У галузі внутрішньої діяльності Комісаріату стояло реальне завдання створити законодавчі норми, які регулюють становище іноземців в УСРР, поставити в певні рамки і закріпити в правових формах діяльність наших представництв за кордоном, зокрема організувати і налагодити діяльність наших консульств в іно-

земних державах (галузь особливо важлива, оскільки невизначене правове становище нашої еміграції за кордоном диктувало необхідність урегулювання багатьох питань); на основі укладених договорів проводити оптацію іноземного громадянства; керувати репатріацією, реєвакуацією майна; встановлювати практику взаємовідносин з консульськими представниками іноземних урядів в УСРР.

Одним словом, треба було, ставши на шлях міжнародних відносин, створити твердий правовий ґрунт для них, готуючи для цієї мети внутрішнє законодавство і апарат зовнішніх зносин.

Законодавство про іноземців

Урегулювання становища іноземців на Україні мало завдання привести в систему і зафіксувати законодавчим шляхом норми, що впливають, з одного боку, з необхідності переглянути такі у зв'язку з початком нового курсу економічної політики (звідси завдання визначення основних майнових прав іноземців на Україні) і, з другого, підпорядкування їх дії загального закону, отже, усунення якихось привілеїв, які можуть відрізнити становище іноземців від становища громадян УСРР. Ця праця, яка зайняла значний проміжок часу і яка є не тільки кваліфікаційною, а й розробляє істотні питання становища іноземців в УСРР (визначає форми і доказ іноземного громадянства, точно встановлює рівноправність іноземця перед законами УСРР, регулює питання шлюбного права та ін.) і таким чином, усуває різноманітність і розкиданість нашого законодавства в минулому і була видана на скасування ряду декретів і постанов. До цього основного законодавчого акта примикає ряд виданих на розвиток його і на доповнення інструкцій і правил, які в сукупності остаточно визначають і регулюють права і становище іноземців на території України і обов'язки і ставлення органів влади до них.

Про іноземні представництва

Окремо стоїть питання про врегулювання становища іноземних представництв. Внутрішнє законодавство поставило останнє у тверді рамки, точно регламентувавши права їх у згоді із загальновизнаними нормами міжнародного права, визначивши централізований порядок зносин органів нашої влади з представництвами, порядок зносин останніх з органами управління в країні, встановивши контроль і правила перевірки наявного складу представництва, порядок і правила видачі їм необхідних документів, контроль засобів пересування та ін. У повсякденній практиці ставилося завдання введення діяльності представництв у рамки договірних актів.

Тут необхідно відзначити, що в обох цих питаннях (про становище іноземних представництв і громадян в УСРР) наше законодавство було більш або менш самостійне і дуже незначною мірою користувалось трафаретами РСФРР.

Становище українських громадян за кордоном

Іншим істотно важливим питанням, яке вимагало регулювання і впорядкування, було питання про становище українських громадян за кордоном.

З огляду на загальні умови нашої дипломатичної роботи НКЗС не мав досі можливості врегулювати цю важливу проблему в міждержавних актах. Правове становище наших біженців за кордоном найвищою мірою непевне і урізноманітнюється залежно від ставлення до нього того або іншого уряду. Політично позиція уряду до цього елемента виразилась в актах амністії 30.XI.1921 р. і 12.IV.1922 року. Треба було принципово визначити нашу позицію щодо великих контингентів української еміграції, яка заповнює переважно сусідні країни. Декрет "Про позбавлення українського громадянства", введений у "Положення про іноземців" як § 38, устанавлює тверді підстави діяльності наших представництв, даючи можливість справді лояльному елементу своєчасно відновити себе в українському громадянстві і виділяючи, таким чином, цей елемент із загальної маси біженців. Ряд інструкцій у цьому напрямі (до амністії, до порядку репатріації, до 38 параграфу "Положення про іноземців"), що пройшли через відділ, дає докладні практичні вказівки в роботі і усуває колізії, які виникли. Питання цього порядку забирають багато уваги і значну частину роботи у відділу, займаючи спеціально виділеного для неї юрисконсульта.

Питання консульські

Безпосередньо зв'язаним з питанням про становище українських громадян за кордоном є питання про консульську діяльність. Щодо цього необхідно розрізнити законодавчу роботу по визначенню завдань і становища консульських представництв за кордоном від організаційної — по організації та інструктуванню консульських відділів наших представництв за кордоном, по наладженню з ними зв'язку, звітності та ін.

Чи не найбільш розробленою галуззю питань нині в Експраввідділі є питання консульські. Щодо цього виявлено значну ініціативу і самостійність. "Положення про консульських представників", проведене в законодавчому порядку, точно встановлює їх права і обов'язки. Інструкції, розроблені на підставі цього Положення, дають вичерпні вказівки в роботі. Окремі питан-

ня, які зустрічаються в практиці консулів, детально розроблені в ряді інструкцій і циркулярів (питання в'їзду, виїзду, підзагсу, консульські доручення, судові доручення, легалізація документів, оптація, репатріація та ін.).

Якщо торкнутися організаційної діяльності, то тут необхідно відзначити налагоджування і організацію консульств при всіх наших представництвах за кордоном. Слід з певністю вказати, що вони нині досить пристосовані до виконання завдань, які на них покладені. Мало того, вони мають достатній досвід і обізнаність, щоб, у разі дальшого розширення діяльності, справитися і з останньою. Зв'язок і звітність останнім часом (6—7 місяців) встановлені повністю і дають сприятливі результати в розумінні швидкої можливості інструктування і жвавого обміну досвідом. Відчувається лише деякий брак технічного персоналу, що пояснюється жорстким скороченням штатів. Зрозуміло, робота консульських відділів зв'язана загальним правовим становищем наших представництв і громадян за кордоном.

Економічно-правовий відділ, маючи на увазі наступний розвиток консульської діяльності за кордоном, провів через Раду Народних Комісарів і ввів у себе інститут стажистів для проходження теоретичного і практичного стажу в роботі відділу і, зокрема, для підготовки до консульської діяльності. Інститут цей повинен був розвинутися і обіцяв дати вже протягом найближчих двох місяців кілька практичних консульських працівників. Однак з міркувань політичного порядку у зв'язку з постановою 3-ї сесії ВУЦВК про форми державного устрою було визнано несвоєчасним продовжувати роботу стажистів, через що цей інститут був розпущений.

Консульська робота за кордоном

Як сказано вище, робота консульських відділів наших представництв відбувається цілком задовільно з точки зору придатності існуючого апарату до поточної роботи. Зрозуміло, цього ніяк не можна сказати про правові умови їх діяльності, бо досі з жодної з держав, які вступили з нами в ті або інші зносини, не укладено консульської конвенції, і розвиток діяльності наших консульств залежить головним чином від загальних взаємовідносин даної держави з нашими органами за кордоном.

Всього консульських установ у нас є чотири: в Польщі, Австрії, Чехо-Словаччині і Німеччині. Всі вони існують як консульські відділи при повпредствах. Найдовше існує консульський відділ у Варшаві, який виник 16 жовтня минулого року, він має внаслідок цього і найбільший досвід у роботі. Інші почали свою роботу значно пізніше, саме — на початку і середині цього року.

Політичні умови діяльності наших консульств за кордоном дуже сприятливі. Відмічається значний, дедалі зростаючий потяг

трудового елементу до наших органів. Консульства, ще нелегальні, ще не визнані, виступають уже як тверді захисники прав українського населення. Наскільки зросли довір'я і симпатії до консульського відділу, наприклад, у Варшаві, можна судити з того, що спостерігаються випадки приходу з Волині і Холмщини делегацій від сіл з проханнями "розсудити і видати приговор" по тяжбах, які селяни ведуть "з не своєю владою", як вони заявляють. Робота шириться, і лише репресивна діяльність буржуазних урядів стримує цей потік.

Основна робота консульських відділів за кордоном полягає в регулюванні питань, зв'язаних з проведенням амністій, поверненням емігрантів і відновленням у правах громадянства. (Щодо повернення інтернованих солдатів білогвардійських армій і біженців діє спеціальна репатріаційна комісія.) Щодо цього завдання, не вирішене і досі повністю, полягає в створенні міцних правових умов існування для осіб, що одержують радянські документи в наших консульствах.

Решта питань консульської діяльності (захист приватно-правових інтересів українських громадян, реєстрація актів громадянського стану, нотаріальні функції та ін.) не досягли ще широкого розвитку із зрозумілих причин.

Питання оптаційні

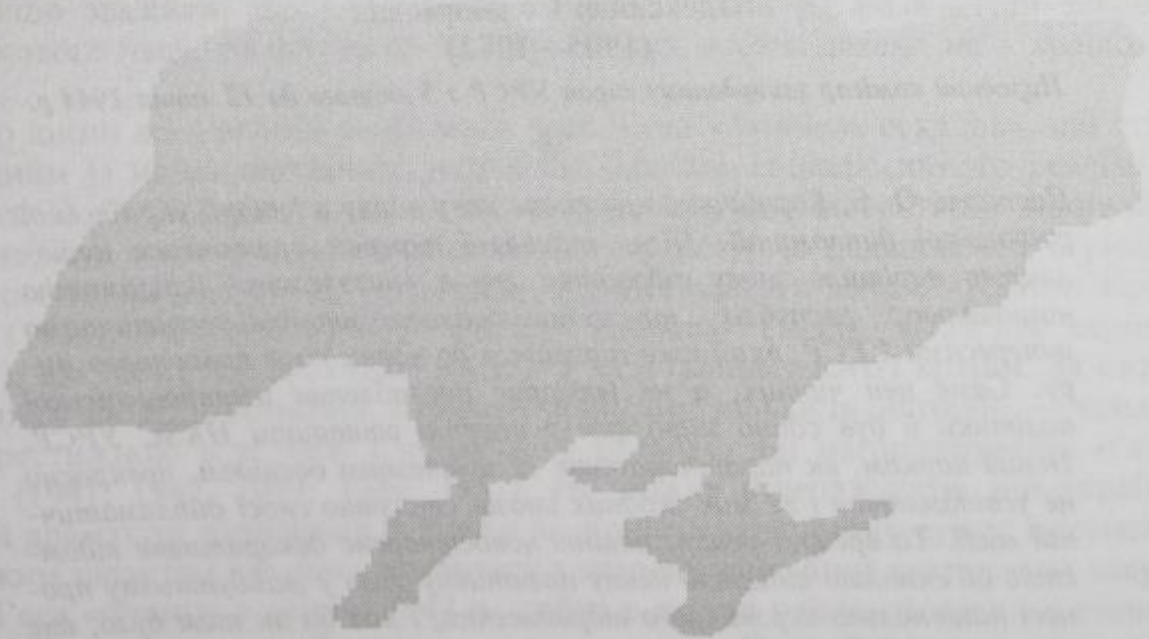
Істотним питанням, яке займало значну частку уваги НКЗС, було питання оптаційне.

Безпосередньо НКЗС довелось досі мати справу тільки з проведенням оптації польського громадянства, на основі Ризького договору. В цій галузі відділу довелось крім вироблення технічного порядку проходження оптаційних справ, визначити ще і деякі принципи в трактуванні відповідних статей Ризького Трактату. Точне дотримання справжнього смислу договору викликало тривале і велике листування з цього приводу з польським посольством, яке привело, однак, до мовчазного визнання останньою принципової правильності наших позицій. Всього за час з 1 грудня 1921 року по 15 вересня 1922 року одержано від Уповноваженого Польщі і розглянуто НКЗС і НКВС 2071 заяву про оптацію польського громадянства, з них 1821 було задоволено і 250 опротестовано в порядку п. 6 ст. 6 Ризького договору. Опротестування, як правило, стосується формальної дефективності поданих заяв. 30 квітня закінчився строк прийому заяв про оптацію, згоди про подовження строку оптації досягнуто не було, і нині польське оптаційне провадження поступово вичерпується.

Словник
дипломатичних термінів

- Оптація** (від лат. optatio — бажання, вибір) — добровільний вибір одного з двох громадянств. Оптація являє собою право жителів території, яка перейшла за договором від однієї держави до іншої, вибрати громадянство (тобто зберегти своє попереднє громадянство чи перейти в громадянство іншої держави шляхом подачі індивідуальних заяв). Якщо особа вибрала громадянство не тієї держави, де вона проживає, то, як правило, передбачається переселення цієї особи в певний строк у державу громадянства; при цьому оптанти зберігають свої майнові права.
- Прелімінарний** (від лат. prae — перед, попереду і Limen (Liminis) — початок) — попередній, тимчасовий.
Прелімінарний мирний договір — у міжнародному праві попередня угода, якою воюючі сторони встановлюють основні положення майбутнього мирного договору.
- Екстрадиція** (від лат. traditio — передача) — видача іноземній державі особи, яка вчинила злочин. Екстрадиція — у міжнародному праві передача злочинця державою, на території якої він перебуває, державі, громадянином якої він є або на території якої вчинив злочин. Видача злочинців здійснюється для притягнення їх до відповідальності або для покарання згідно з вироком суду. Питання екстрадиції (видачі злочинців) регламентуються міжнародними договорами і національним законодавством, вони вирішуються як на підставі двосторонніх угод між державами, так і багатосторонніх міжнародних конвенцій по боротьбі з окремими видами злочинів, а також шляхом дипломатичних переговорів. У деяких країнах (Великобританія, Бельгія та ін.) екстрадиція регламентована не тільки міжнародними угодами, але й внутрішнім законодавством. Вимога про видачу злочинця підлягає задоволенню тільки в тому випадку, якщо вчинений особою злочин передбачений угодою і карається не тільки за законом країни, яка вимагає видачі, а й законами держави, до якої звернено вимогу про видачу. Як правило, особи, що переслідуються за політичними мотивами, видачі не підлягають.

ДИПЛОМАТИЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

КОРНІЙЧУК

Олександр Євдокимович
(1905—1972)

Народний комісар закордонних справ УРСР з 5 лютого до 12 липня 1944 р.

Постать О. Є. Корнійчука відкриває нову епоху в історії української радянської дипломатії. Після тривалої перерви кремлівське керівництво вирішило знову відродити гру в «незалежну» дипломатію національних республік, що зумовлювалося зовнішньополітичними інтересами СРСР, який уже готувався до нових умов повоєнного миру. Саме цей чинник, а не ілюзорне послаблення централістської політики й був єдино значущим у рішенні створити НКЗС УРСР. Новий нарком, як партапаратник із величезним досвідом, прекрасно це усвідомлював і не мав жодних ілюзій стосовно своєї дипломатичної місії. Та врешті-решт, навіть новостворене декоративне відомство об'єктивно відіграло певну позитивну роль у майбутньому процесі національно-державного відродження, і хоч би як там було, але сучасний МЗС є прямим правонаступником НКЗС сталінського наркома...

Народився О. Є. Корнійчук 12 травня 1905 р. на станції Христинівка Черкаської губернії в сім'ї слюсаря залізничного депо. Жили вони не у великих достатках, і вже з дитинства Олександр вимушений був разом із батьком працювати на залізниці, щоб прогодувати сім'ю. Одночасно він, незважаючи на виснажливу працю, багато читав, займався самоосвітою й уже з ранніх років виявив чималі літературні здібності. По закінченні школи юнак отримав комсомольське направлення на здобуття вищої освіти.

У 1929 р. О. Є. Корнійчук закінчує літературний факультет Київського інституту народної освіти. Ще під час навчання талановитий студент пише присвячене В. І. Леніну оповідання «Він був великий», яке було надзвичайно схвально сприйняте в ЦК КП(б)У й відкрило йому шлях до літературно-державної кар'єри. А свою першу п'єсу молодий драматург зачитує на засіданні бюро Київського міськкому комсомолу, після чого в пресі з'являються похвальні рецензії, наприклад така: «П'єса "На грані" — перша перемога нашої молоді сили. Її автор — комсомолец Корнійчук, її глядач — робітнича молодь, її сюжет — активна боротьба нашого пролетарського молодняка за нове життя...»

Вміння знаходити спільну мову з партійними органами стане причиною того, що О. Є. Корнійчук у 1938—1941 рр. та в 1946—1953 рр. очолюватиме Спілку радянських письменників України (СРПУ). Не можна стверджувати, що, керуючи українською письменницькою організацією, сталінський лауреат захищав колег від репресій режиму, хоча власної каральної ініціативи особливо також не виявляв. Ось, наприклад, фрагмент його виступу на обговоренні сценарію Олександра Довженка «Україна у вогні», коли О. Є. Корнійчук, виконуючи особисте доручення Й. В. Сталіна, фактично звинуватив автора в політичному злочині:

«Він написав наскрізь ворожий твір, виступив проти колективізації, радянської державності, заплював радянську жінку, молодь й т. ін. Тов. Сталін так сказав — це наскрізь ворожий нам твір».

Якщо зважити, що виголошувалося це в 1944 р., коли діяли закони військового часу, то фігура О. Є. Корнійчука постає далеко не в кращому світлі...

До війни величезний успіх мала його п'єса «Загибель ескадри», що стала одним із найвизначніших творів так званого соціалістичного реалізму. Взагалі О. Є. Корнійчук, якщо відкинути зрозумілу ідеологічну заангажованість, був одним із найталановитіших драматургів радянського періоду. Усі його п'єси мали успіх у глядачів. Можна назвати хоча б «Платон Кречет» (1934), «Фронт» (1942), «Макар Діброва» (1948), «Пам'ять серця» (1969), які, без сумніву, стали подією в культурному житті країни. За свою творчість О. Є. Корнійчук отримав рекордну кількість нагород — тільки надпрестижною в ті часи Сталінською премією він нагороджувався п'ять разів (1941, 1942, 1943, 1949, 1951). Не можна стверджувати, що український драматург отримував їх тільки за вірність партійному курсу; письменницьким талантом він явно вирізнявся з натовпу звичайних сталінських лакуз.

П'єса «Фронт» у серпні 1942 р., тобто в період найкритичнішого становища на фронті, за особистим розпорядженням Й. В. Сталіна друкувалася в органі ЦК ВКП(б) — газеті «Правда», що надавало їй ваги державної

позиції. Узагалі, цю п'єсу потрібно особливо виділити у творчості знаменитого українського драматурга, враховуючи, що вона мала не стільки літературне, скільки політичне значення. Це, у принципі, було не вперше у творчій діяльності О. Є. Корнійчука. У 1940 р., коли він написав п'єсу «із колгоспного життя» «В степах України», Й. В. Сталін давав вказівки, як точніше відобразити партійну політику на селі. Але історія з «Фронтом» стала безпрецедентною...

Після поразок 1941 р. перед Червоною армією постала необхідність перейти до нової стратегії війни, що було неможливо без оновлення вищого командного складу. Радянське керівництво розуміло, що такий захід мав бути відповідним чином пропагандистськи забезпечений. Це допомогло б ефективніше провести зміни й здолати спротив консервативного військового командування. Верховний головнокомандувач обрав для цього найпопулярнішого тоді радянського драматурга О. Є. Корнійчука. «Вождь народів» викликав його до себе й доручив терміново написати п'єсу, де б засуджувалися старі, часів Громадянської війни, методи управління військами.

Головний негативний герой, прототипами якого легко вгадуються маршали-«кіннотники» із сталінського оточення, генерал Горлов має таку позицію: «Є в мене книжкові стратеги, все про військову культуру балакають. Доводиться їм міцно мізки вправляти». Йому протистоїть прогресивний генерал Огнев, який розуміє необхідність ведення війни сучасними засобами. П'єса викликала тоді, без перебільшення, шок у вищого військового керівництва. В архівних фондах ЦК КПРС збереглася надзвичайно показова телеграма недавнього наркома оборони, а на той час командувача Південно-Західним фронтом, маршала Сергія Тимошенка:

«Тов. Сталіну

Надрукована у пресі п'єса тов. Корнійчук «Фронт» заслуговує особливої уваги... її слід заборонити, автора притягти до відповідальності. Винних у цьому слід розібрати (курсив мій. У російському оригіналі «разобрать». — Д. Т.)».

На це С. К. Тимошенко отримує жорстку відповідь Й. В. Сталіна:

«Цілк. таємно. Шифром. Південно-Західний фронт маршалу Тимошенку.

Вашу телеграму щодо п'єси Корнійчука «Фронт» отримав. В оцінці п'єси Ви не маєте рації. П'єса буде мати велике виховне значення для Червоної Армії та її комскладу. П'єса правильно відмічає недоліки Червоної Армії й було б неправильно заплюшувати очі на ці недоліки. Потрібно мати мужність визнати недоліки та вжити заходи для їх ліквідації. Це єдиний шлях до покращання...»

Далі Й. В. Сталін надсилає своє листування з С. К. Тимошенко самому драматургу:

«Т-шу Корнійчуку

Надсилаю Вам для відома телеграму товариша Тимошенка й мою відповідь.

Стиль телеграми товариша Тимошенка й мою відповідь збережено повністю.

Привіт. Й. Сталін».

Вражений О. Є. Корнійчук негайно відповідає:

«Дорогий Йосипе Віссаріоновичу!

Сердечно дякую Вас за увагу. Прочитав телеграму та Вашу відповідь. Наскільки я зрозумів, тов. Тимошенко вимагає, щоб мене судили за п'єсу. Це вже не так страшно, так як невідомі "вдячні" читачі дають мені клятвену обіцянку по телефону, що обов'язково переламають мені кістки. Живу надією, що вони не накинуться на мене всі разом, а поодиноці. З божою допомогою витримаю. Запорізький дух у нас ще не згас.

З глибокою повагою Олександр Корнійчук».

Пропагандистська кампанія навколо п'єси спричинила те, що нею надзвичайно зацікавилися й німці. Важко повірити, але її поставили у... ставці А. Гітлера, а глядачами було все вище німецьке військове керівництво.

Можна констатувати, що О. Є. Корнійчук відмінно справився з поставленим завданням, і п'єса зробила свій внесок для переходу до нової стратегії, а значить, і для перемоги над фашистською Німеччиною. При цьому слід наголосити, що драматург не видав низькосортну «агітку», він добре знав справжні потреби армії й уболівав за неї. О. Є. Корнійчук не був кабінетним письменником — від самого початку війни постійно (часто разом із дружиною, відомою польською письменницею Вандою Василевською) їздив на фронт, відвідував передову, спілкувався з багатьма полководцями. Він не уникав небезпеки — наприклад, відвідував частини Донського фронту тоді, як вони вели тяжкі бої з оточеною шостою армією генерала Ф. Паулюса. Багато фронтових кореспонденцій українського письменника друкувались у пресі країн антигітлерівської коаліції й викликали не менший суспільний резонанс, ніж матеріали Іллі Еренбурга та Костянтина Симонова.

Для об'єктивності потрібно зазначити, що далеко не всі приязно сприймали сімейні поїздки на фронт. Цікавий у цьому плані фрагмент із мемуарів відомого радянського дипломата, що деякий час працював особистим перекладачем Й. В. Сталіна, Віктора Бережкова:

«...Із початку війни він (О. Є. Корнійчук. — Д. Т.) був фронтовим кореспондентом, але часто приїздив до Москви, оскільки його дружина, польська письменниця Ванда Василевська, входила до складу Польського комітету національного визволення. Це була крупна, уже немолода жінка, яка носила напіввійськову форму, кавалерійські галіфе та високі чоботи. Корнійчук здавався поруч із нею мініатюрним і дуже юним. По фронтах у цей час ходила частівка:

Пришла телеграмма резкая,
В штабе испуганы слегка —
Едет Ванда Василевская
Она же — муж Корнейчука...»

Фронтові спостереження стали в нагоді драматургу під час роботи над п'єсою «Фронт»; наприклад, за деякими твердженнями сучасників, прототипом одного з головних героїв п'єси — генерала Огнева став талановитий радянський полководець маршал Родимцев. За «Фронт» драматург отримав чергову Сталінську премію, яка, фактично, ще раз директивно

підтвердила вірність концепції перебудови військової стратегії, літературно викладеної у п'єсі.

У 1943—1944 рр. О. Є. Корнійчук як представник «національних кадрів» працює заступником наркома закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова. Проте не можна сказати, що його дипломатична діяльність була суто символічною. Заступник наркома відповідав за відносини зі слов'янськими країнами, звільнення яких від фашистських окупантів розпочала Радянська армія. Усі колеги НКЗС зі згаданої проблематики доводилося готувати О. Є. Корнійчуку. У колегіях брав участь безпосередньо нарком, а результати обговорення найважливіших питань доповідалися Й. В. Сталіну. Будь-яка помилка могла коштувати О. Є. Корнійчуку дуже дорого, й, мабуть, заступник наркома мав рацію, коли намагався не проявляти зайвої активності, віддаючи «пальму першості» В. М. Молотову. Цікаво, що навіть у цьому, надзвичайно серйозному, відомстві не забували про основну сферу діяльності заступника наркома. За свідченням очевидців, під час проведення колегій НКЗС В. М. Молотов не раз жартував: «Ось Корнійчук сидить, спостерігає, а потім й вставить нас до комедії...» Вірогідно, останній сприймав такі жарти не дуже приязно: фактично союзні дипломати таким чином давали йому відчуття своєї «другосортності».

О. Є. Корнійчуку відвели досить складну ділянку роботи: відносини з Чехословаччиною, Югославією, Болгарією й, особливо, Польщею були дуже заплутаними. Доводилося враховувати багато факторів — впливовість місцевих комуністичних та прокомуністичних рухів, позицію західних держав, можливості еміграційних урядів та некомуністичних сил Опору. О. Є. Корнійчук виконував свої обов'язки успішно та ефективно, зокрема саме його позиція була реалізована у радянсько-польських взаєминах. Дехто, щоправда, вважав, що позиція Радянського Союзу стосовно подій у Польщі та шлях приведення до влади Польського Комітету національного визволення були сформовані не стільки високопоставленим радянським дипломатом, скільки його обізнаною в тонкощах місцевої політики дружиною, яка була штатним пропагандистом Політуправління Радянської Армії та очолювала Союз польських патріотів в СРСР. На високому професійному рівні будувалися й відносини з чехословацькими політичними діячами, які після вигнання окупантів утворили коаліційний уряд. Можна стверджувати, що є частка заслуги О. Є. Корнійчука у підписанні в серпні 1945 р. радянсько-чехословацької угоди, за якою територія Закарпатської України ввійшла до складу УРСР.

Відповідно до прийнятого Верховною Радою СРСР 1 лютого 1944 р. закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5 лютого 1944 р. постановою Політбюро ЦК КП(б) України був утворений Наркомат закордонних справ УРСР.

Цим законом було передбачено право союзних республік вступати у відносини з іноземними країнами, обмінюватися дипломатичними та консульськими місіями, підписувати усі міжнародно-правові документи.

З боку Й. В. Сталіна це було, звичайно, пропагандистською акцією, яка мала на меті посилити вплив СРСР на міжнародній арені (у тому числі отримати додаткові голоси в ООН) й створити враження про нібито якусь зовнішньополітичну самостійність радянських республік.

О. Є. Корнійчук
у повному спорядженні
сталінського дипломата

Але все-таки створення НКЗС УРСР було позитивним явищем у тому плані, що Україна, хоча й формально, стала чинним суб'єктом міжнародного права. Почалося формування кваліфікованого апарату українського зовнішньополітичного відомства.

У структурі НКЗС УРСР попередньо передбачалося створити більш як десять відділів. Один із них мав працювати з сусідніми державами (Польщею, Румунією, Чехословаччиною), другий — із США та Великою Британією, третій — із Болгарією, Югославією, Угорщиною, Грецією, Туреччиною, четвертий — із Німеччиною. Планувалося створити протокольний, договірно-правовий, консульський та інші відділи.

Спочатку були утворені політичний, протокольно-консульський, секретно-шифрувальний та кілька обслуговуючих відділів із загальним штатом 75 чоловік. Але до червня 1944 р. у НКЗС працювало тільки 40 дипломатів, які виконували окремі другорядні доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Більше кваліфікованих кадрів знайти не вдалося...

Главою НКЗС призначили, за рішенням Й. В. Сталіна, О. Є. Корнійчука, як людину відому й популярну за кордоном. Окрім того, письменник мав досвід роботи в НКЗС СРСР. За порівняно короткий термін

керівництва наркоматом О. Є. Корнійчук встиг зробити небагато. За його наказом були складені історичні довідки та етнографічні карти деяких зарубіжних держав і підготовлені аналітичні матеріали про становище української еміграції у США.

Слід наголосити, що глава новоствореного зовнішньополітичного відомства наполегливо просував ідею відкриття дипломатичних представництв УРСР за кордоном. Він виступив ініціатором встановлення офіційних дипломатичних відносин УРСР із державами антигітлерівської коаліції. Нарком писав у листі до глави республіканської компартії М. С. Хрушова:

«Початком нашого виходу на міжнародну арену, як я вважаю, має бути встановлення дипломатичних відносин із Великою Британією та США... Цим актом ми не лише прискоримо встановлення потрібних нам зв'язків з іноземними державами, а й забезпечимо позитивне вирішення питань про нашу участь у мирних переговорах».

Основним завданням наркомату О. Є. Корнійчук бачив створення умов для участі представників УРСР у мирній конференції, яка б визначила устрій повоєнного світу. Він намагався послідовно діяти саме в цьому ключі, незважаючи на апріорну декоративність НКЗС. Але часу на просування згаданих ініціатив йому було відведено дуже мало.

12 липня 1944 р., знову ж таки за особистою вказівкою Й. В. Сталіна, О. Є. Корнійчука замінили на посаді наркома на Д. З. Мануїльського. Останнього «вождь народів» хотів терміново прибрати з Москви, й автор «Фронту» став невинною жертвою цієї кадрової комбінації.

В акті про передання справ, який став фактичним підсумком дипломатичної діяльності О. Є. Корнійчука, зазначалося:

«1. Утворений в березні місяці ц. р. НКЗС УРСР знаходиться зараз у такій стадії організації, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дипломатичних зв'язків УРСР з іноземними державами.

2. За короткий проміжок часу НКЗС УРСР, і зокрема політвідділ, виконав корисну роботу по складанню етнографічних карт західних областей України і склав до них історичні довідки, які можуть бути корисні і для НКЗС СРСР. Підібрано також деякі матеріали довідкового характеру по окремих країнах.

3. Організаційна структура Наркомату здатна забезпечити, крім добору інформаційного матеріалу з найважливіших зовнішньодипломатичних питань, спеціальне вивчення сусідніх з УРСР країн, не дублюючи основних завдань союзного НКЗС, а доповнюючи його.

4. Однак слабким місцем політичної діяльності Наркомату зараз є недостатня інформація про найближчі країни (Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Югославія, Туреччина). Крім тарсівських матеріалів і радіозведень НКДБ УРСР Наркомат не має інших джерел інформації.

5. Керівництвом Наркомату було взято правильну лінію щодо комплектування кадрів штату Наркомату і в підвищенні їх ділової кваліфікації (вивчення інмов, добір кандидатів на курси, підготовка до організації навчання без відриву від виробництва і т. д.).

6. Штати Наркомату комплектуються в міру розширення функцій Комісаріату і поставлених перед ним завдань. Із затвердженого штату в кількості 75 чоловік працює 40 чоловік, які в основному задовольняють потреби Наркомату тепер. Весь наявний штат розподілено по відділах згідно із затвердженим штатним розписом. Всі відділи функціонують.

7. Фінансова і господарська діяльність Наркомату передана і прийнята за балансом на 1. VII 1944 р. За затвердженим кошторисом на 9 місяців 1944 р. у сумі 4 847 000 карбованців витрачено на 1. VII. ц. р. 830 536 карбованців і 76 коп.

8. З нерухомого майна Наркомату виділено поки що лише один будинок, в якому розміщені весь апарат, комендатура, їдальня і гараж. Попередній ремонт будинку було проведено в квітні місяці ц. р., капітальний ремонт буде проведено в серпні місяці ц. р. Виділено також 9 квартир співробітникам.

9. З рухомого майна Наркомат придбав поки що лише деякі конторські і квартирні меблі, малолітражну легкову машину, що потребує капітального ремонту, і вантажну, не придатну до експлуатації. Стильними меблями для представницьких цілей, обладнанням, а також житлом для співробітників і комунально-побутовим обслуговуванням Наркомат далеко ще не забезпечений.

10. Господарську діяльність Наркомату ускладнює та обставина, що він не включений у планове постачання і не одержує фондових матеріалів ні від союзних, ні від республіканських організацій».

В архівах збереглося цікаве листування першого секретаря ЦК КП(б)У та голови Раднаркому УРСР М. С. Хрущова зі Й. В. Сталіним, у якому йдеться про процес зміщення О. Є. Корнійчука з посади наркома закордонних справ. Першого листа глава КП(б)У направив 11 липня 1944 р.:

«Товаришу СТАЛІНУ Й. В.

До сьогоднішнього дня я не міг повідомити тов. Корнійчуку про увільнення його від роботи Наркомзаксправа й про призначення його на пост голови Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР, оскільки тов. Корнійчук перебував в Одесі.

Сьогодні, по прибутті т. Корнійчука з Одеси, я його викликав до ЦК КП(б)У й сказав йому, що тепер обстановка вимагає, щоб на посту Народного Комісара Закордонних Справ України був такий товариш, який знав би іноземні мови й тим самим йому було б легше виконувати свої обов'язки при переговорах із представниками іноземних держав. Я сказав йому, що на пост Наркомзаксправа України рекомендується тов. Мануїльський, який досконало володіє французькою мовою та іншими іноземними мовами, а його, Корнійчука, доцільно було б використати на посту голови Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР.

Перед тим, як я йому сказав про це, він із великим піднесенням розповідав про свої враження від поїздки в Одесу, куди він їхав машиною, а звідти прилетів літаком. Розповідаючи про поїздку, він був винятково привітно настроєний. Але після того, як він дізнався від мене, що він не буде Наркомзаксправом, став похмурий і після великої паузи невизначено сказав:

— Ну що ж, якщо таке рішення, так рішення.

Коли я запропонував т. Корнійчуку йти працювати головою Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР, він спочатку категорично відмовився.

Я йому почав доводити, що ця робота цікава і прихід його до Комітету у справах мистецтв буде дуже добре сприйнятий українською інтелігенцією. На це він мені заявив: краще я писатиму, оскільки адміністративна робота забере весь мій час.

А потім запитав: як буде опубліковано в пресі про його увільнення від роботи Наркомзаксправа.

Я йому відповів: переходьте на роботу голови Комітету у справах мистецтв, отже буде опубліковано, що Ви увільняєтеся від Наркомзаксправа у зв'язку з переходом на іншу роботу, й одночасно буде опубліковано про Ваше призначення головою Комітету у справах мистецтв при РНК. Тоді тов. Корнійчук сказав, що він хотів би подумати над пропозицією працювати головою Комітету у справах мистецтв і обіцяв дати відповідь завтра. Після чого попрощався й пішов».

А наступного листа на цю тему М. С. Хрущов надіслав 12 липня, що свідчить про те, наскільки важливим було обговорюване питання для сталінських планів:

«12 липня 1944 року ЦК ВКП(б)
товаришу СТАЛІНУ

Як ми домовилися вчора, сьогодні у мене був тов. Корнійчук. У бесіді зі мною він сказав, що вчорашнє повідомлення про увільнення від роботи Наркомзаксправа його дуже вразило, тому він не міг одразу дати відповідь на пропозицію йти працювати головою Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР. Далі у бесіді він сказав, що посилення на те, що він не знає іноземних мов і тому його звільняють від роботи Наркомзаксправа, йому незрозуміле. Я подумав, сказав тов. Корнійчук, що, очевидно, мною не задоволені.

Про тов. Мануїльського він сказав, що це справді гідна кандидатура на пост Наркомзаксправа, йому ця робота знайома і йому легше буде справлятися зі своїми обов'язками.

Тов. Корнійчук сказав також, що він особливо не шкодує, що його увільнили від обов'язків Наркомзаксправа, оскільки внутрішньо ця робота його не задовольняла. Звільнення від цієї роботи дасть змогу зайнятися творчою письменницькою роботою.

Тов. Корнійчук дав свою згоду працювати головою Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР, але при цьому він заявив — я боюся, щоб адміністративна і господарська робота не поглинула мене всього й позбавила б можливості зайнятися творчою письменницькою роботою.

Я йому обіцяв створити всі умови, за яких він матиме можливість працювати як письменник. Тов. Корнійчук запитав — хто із заступників голови Раднаркому УРСР займається питаннями роботи Комітету у справах мистецтв. Я йому сказав, що при розподілі обов'язків це відомство підпорядковано тов. Бажану.

Почувши це, тов. Корнійчук зробив багатозначний жест та заявив — ну що ж, добре, й додав, але я прошу надати мені можливість самому безпосередньо доповідати не лише тов. Бажану, а й голові Раднаркому. Я йому обіцяв, що це буде зроблено і він зможе в разі необхідності звертатися безпосередньо до голови Раднаркому.

Завтра, 13 липня, ми опублікуємо Укази про нове призначення тов. Корнійчука на пост голови Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР, про призначення тов. Мануїльського Народним Комісаром Закордонних Справ УРСР, а також опублікуємо Указ про призначення тов. Мануїльського заступником голови Раднаркому УРСР.

Сьогодні приймемо рішення Політбюро, в якому будемо рекомендувати обрати тов. Мануїльського членом Політбюро ЦК КП(б)У. Це рішення розішлемо для опитуваного голосування всім членам ЦК КП(б)У. М. Хрушов».

12 липня 1944 р. дипломатична кар'єра О. Є. Корнійчука назавжди закінчилась. Він, як і планувалося, призначається Головою Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР (відповідав в уряді загалом за сферу культури). На цій посаді він слухняно виконує всі ідеологічні настанови ЦК, у тому числі найганебнішого характеру. Так, коли в 1947 р. Л. М. Каганович повернувся до Києва керівником парторганізації УРСР, то відразу розгорнув кампанію цькування ряду українських діячів культури. В поле його зору потрапив Максим Рильський, якого за «Мандрівку в молодість» звинуватили у націоналізмі. О. Є. Корнійчук не тільки не намагався захистити колег-письменників, а й був у передніх лавах виконавців партійних директив.

Здібності О. Є. Корнійчука продовжували використовуватися й у добре знаній для нього сфері зовнішньополітичної пропаганди. Так, улітку 1947 р. в СРСР приїхав відомий американський письменник Дж. Стейнбек, який хотів написати книгу про сучасне життя Радянського Союзу. Й. В. Сталін приділяв дуже велике значення тому, щоб книга вийшла прорадянською. Тому кожний крок американського письменника проходив під пильним наглядом чекістів. Вони оточили його щільним кільцем агентів, які писали в МДБ докладні звіти, що збереглися в архівах. Коли Дж. Стейнбек прибув до України, його «від імені українських письменників» зустрів О. Є. Корнійчук. Голові Комітету у справах мистецтв випало чи не найскладніше завдання: переконати американця, що українське село розквітає за радянської влади, а колгоспи забезпечують селянам високий рівень життя. Зрозуміло, що зробити це тоді, коли в Україні тільки-но скінчився жахливий голод 1946 р., було непросто, однак О. Є. Корнійчук прекрасно впорався з поставленим партією завданням. Як зазначив у звіті агент МДБ, що був приставлений до Дж. Стейнбека перекладачем, екс-нарком акцентував, що «добре знає українські колгоспи, пише про них й висловлює надію бути корисним Стейнбеку. Стейнбек висловив велике бажання поїхати разом із т. Корнійчуком». Спільна поїздка в колгоспи дійсно відбулась, і в своїй книзі Дж. Стейнбек із захватом написав про «сталінський рай». «Потьомкінська» робота О. Є. Корнійчука була високо оцінена не тільки в Києві, а й у Москві, що сприяло дальшому зростанню його впливу в партійно-державній ієрархії.

Про успішний розвиток кар'єри колишнього наркома закордонних справ свідчило те, що в 1946 р. він знову, за рішенням ЦК ВКП(б), очолює Спілку радянських письменників України, де ревно відстоює «генеральну лінію» партії. Про те, якими методами це робилося, свідчить дуже багато

Спілка Радянських Письменників України

Київ, вул. Ворошилова, 3, телеф. № 4-87-02

2235-7

„ 9 „ вересня 1948 р.

48

№	9/х
№	2667/40

ДО РАДИ МІНІСТРІВ УРСР

Українська радянська література з повним правом пишеться іменами драматурга Івана Антоновича КОЧЕРГИ.

Іван Антонович Кочерга народився 1881 року в родині селянина-бідняка, з молодих років вступив на літературний шлях і, починаючи з 1904 року, тоб-то протягом майже 45 років невтомно і плідно працює в драматургії, дая за цей час більше як 10 п'єс, які широко відомі радянській громадськості. Серед цих п'єс такі, як "Алмазне жорно", "Свіччине весілля", "Майстри часу". Остання робота драматурга І.А. Кочерги - п'єса "Ярослав Мудрий" розкриває перед нами ніким до нього не зачеплену сторінку з історії України XI століття. Харківський театр ім.Т.Г. Шевченка, який здійснив постановку цієї п'єси, удостоєний був за цю роботу Сталінської премії.

Крім основної своєї літературної роботи, І.А. Кочерга працює в Спілці Радянських Письменників України, очолюючи Комісію драматургії і кінодраматургії. Він же з'являється постійним працівником Комісії по роботі з молодими авторами. В роки Великої Вітчизняної війни І.А. Кочерга евакуювався до м.Уфи і там не припиняв роботи, давши кілька нових п'єс, виховуючи літературну молодь, редагуючи газету СРПУ "література і мистецтво". За багатолітню роботу на благо української радянської літератури І.А. Кочерга нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора і медаллю "За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні".

Зараз І.А. Кочерга має вже більше як 65 літ. Здоров'я його в останній час підупало і він не може працювати в повній мірі. Враховуючи багатолітню плідну працю т.Кочерги І.А., його вік і стан здоров'я, Президія Спілки Радянських Письменників України цим порушує перед Радою Міністрів і ЦК КП/С/У клопотання про надання драматургові І.А. КОЧЕРГІ персональної пенсії.

ГОЛОВА ПРАВЛІННЯ СІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

О. Корнійчук
/О.КОРНІЙЧУК/

архівних документів. Чого вартий, наприклад, лист від 28 вересня 1950 р. Олександра Євдокимовича та його заступника Любомира Дмитерка до секретаря ЦК КП(б)У Леоніда Мельникова:

«Член Президії СРП України тов. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ Л. С., творчість та діяльність якого були піддані різкій критиці на 2 Пленумі Правління СРПУ, навесні ц. р. виступив у м. Станіславі з заявою перед громадськістю міста, в якій заперечив, що в нього були помилки космополітського характеру і що він взагалі обвинувачувався у космополітизмі. Ця заява тим більш обурлива, що на самому пленумі тов. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ визнав свої помилки і обіцяв чесною працею виправити їх.

На іншому виступі у Станіславі тов. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ допустив хуліганські вихватки по відношенню до аудиторії.

Коли поведінка тов. ПЕРВОМАЙСЬКОГО у Станіславі обговорювалася на засіданні Пленуму СРПУ, Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, будучи присутнім на засіданні, не виступив і свого вчинку не засудив. Він подав записку про те, що напише письмову заяву, але такої записки не подав, хоч минуло вже понад півроку.

Вважаємо, що така поведінка не сумісна з перебуванням у складі Президії СРПУ, а тому просимо ЦК КП(б)У дозволити вивести тов. ПЕРВОМАЙСЬКОГО Л. С. з складу Президії СРПУ — за обурливий антигромадський виступ у м. Станіславі».

Однак незважаючи на все ідеологічне завзяття, у 1951 р. тінь репресій упритул наблизилася до українського письменника номер один. Це ще раз засвідчило — в тоталітарному суспільстві ніхто не може почувати себе захищеним. Чергова ідеологічна кампанія ЦК заторкнула й лібрето опери «Богдан Хмельницький», яке О. Є. Корнійчук написав спільно з дружиною. Зміст претензій партідеологів зрозуміти було дуже важко, але О. Є. Корнійчук, добре знаючи «правила гри», вчасно покаявся і гроза над ним минула. У 1952 р. на XIX з'їзді КПРС він обирається до складу ЦК, й перед ним відкриваються нові перспективи партійного просування. Проте зміни в політичній ситуації СРСР, мабуть, дещо змінили його подальший життєвий шлях.

У 1953—1954 рр. О. Є. Корнійчук — уже перший заступник голови Ради Міністрів УРСР. Але після смерті Й. В. Сталіна навесні 1953 р. партійно-політична кар'єра О. Є. Корнійчука знову ледь не зазнала краху. Тоді він неправильно оцінив політичну ситуацію й розклад сил у Кремлі. Урядовець від культури робить ставку на першого заступника голови уряду СРСР, міністра внутрішніх справ Л. П. Берію й активно виступає на партзаходах у підтримку його українського ставленика міністра внутрішніх справ УРСР генерала Павла Мешика. Останній намагався зробити МВС, що об'єднувало усі силові структури, центром влади в республіці, й це відразу налаштувало проти беріївського генерала всю партійну номенклатуру.

Добрі стосунки склалися в колишнього наркома закордонних справ України й безпосередньо з маршалом держбезпеки, які встановилися ще під час роботи у НКЗС СРСР. Л. П. Берія добре розумів необхідність підтримки творчої інтелігенції, що мала б ідеологічно забезпечити його майбутнє правління, й уживав для цього відповідні заходи. Так, одного з найближчих

родичів О. Є. Корнійчука він влаштовує начальником обласного управління МВС і представляє до генеральського звання. Коли луб'янський маршал зазнав поразки у боротьбі за владу від М. С. Хрушова та Г. М. Маленкова,

Колишній наркомзаксправ з дружиною Вандою Василевською (третя зліва) у польському консульстві в Києві. 1951 р.

над О. Є. Корнійчуком нависла загроза. Про її реальність свідчить доля іншого відомого радянського дипломата, колишнього посла у Великій Британії академіка Івана Майського. Тільки за підозру в симпатіях до Л. П. Берії він більше року просидів у в'язниці. Однак за О. Є. Корнійчука вступився «дорогий Микита Сергійович», і загроза минула.

Олександрові Євдокимовичу гріх було б скаржитися на неувагу режиму до нього. Достатньо, бодай побіжно, згадати посади, які він обіймав. Колишній український дипломат обирався членом ЦК КПРС (1952—1972) та членом ЦК КП України (з 1949 р.). У 1953—1954 рр. він — член Президії ЦК КП України, депутат Верховної Ради СРСР та УРСР 1—8 скликань (1939—1972), нарешті, голова Верховної Ради УРСР 2, 3, 5—8-го скликань (що формально робило його на міжнародній арені лідером республіки), член Всесвітньої Ради Миру та її бюро (президії) (1950—1972).

Потрібно зазначити, що здібності екс-наркома закордонних справ УРСР неодноразово використовувало керівництво СРСР для неофіційного просування своїх зовнішньополітичних ініціатив та пропагандистських акцій за кордоном. О. Є. Корнійчук користувався особистою довірою Першого секретаря ЦК КПРС та голови уряду М. С. Хрушова, який високо цінував його пропагандистські здібності ще з часів роботи в Україні. Завдяки своїй

всесвітній літературній славі та досвіду роботи в зовнішньополітичному відомстві номенклатурний письменник працював в інтересах Радянського Союзу на міжнародній арені досить ефективно. Високою оцінкою його

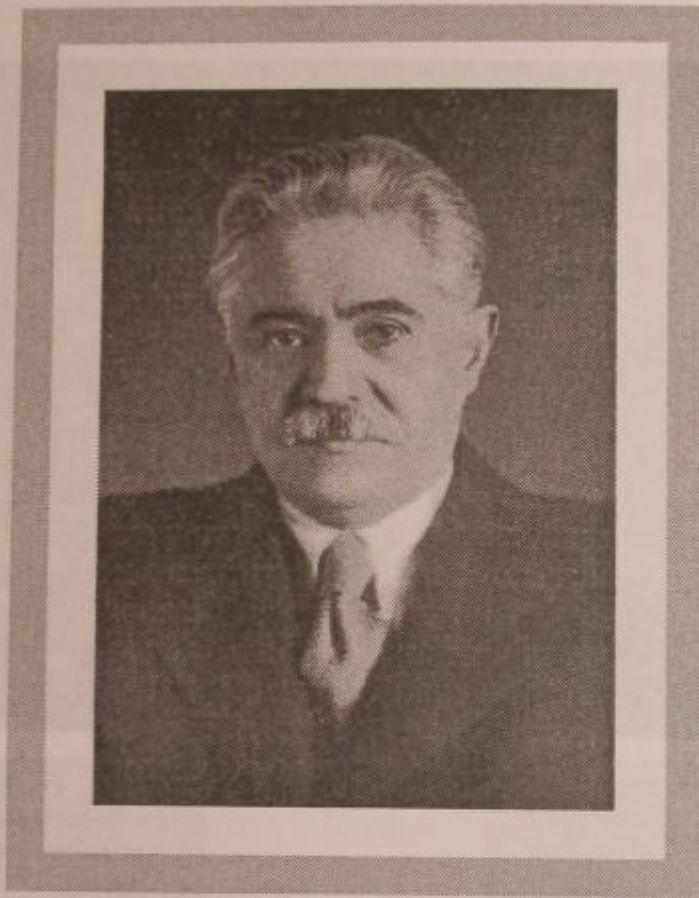
Виступ О. Є. Корнійчука
на Всесвітньому конгресі
з роззброєння та миру.
Москва, 1962 р.

міжнародної діяльності стала нагорода Міжнародною Ленінською премією (1960).

Помер перший керівник дипломатичної служби УРСР у Києві 14 травня 1972 р. й похований на Байковому кладовищі. Жив О. Є. Корнійчук неподалік від приміщення МЗС, яке він і почав створювати з нуля, на вулиці Шовковичній. Після його смерті на будинку встановили меморіальну дошку.

За іронією долі, незважаючи на те, що класик соцреалізму надзвичайно любив високі посади, ордени та красиві мундири (щоб упевнитися в останньому, достатньо подивитися на фотографії наркома в сталінській дипломатичній формі), його справді великі успіхи у цій сфері є важливими тільки для професійних істориків. Не є винятком і короткочасна робота О. Є. Корнійчука у відновленому зовнішньополітичному відомстві Радянської України. Звичайно, вона цікава з історичного погляду, проте було б свідомою фальсифікацією історії робити декоративного міністра такого ж декоративного наркомату одним із світочів національної дипломатії...

Час усе розставив на свої місця й майже ніхто не пам'ятає про Корнійчука-дипломата, але назавжди залишиться у світовій літературі Корнійчук-драматург, великий талант якого не був понівечений навіть багаторічним прислужництвом тоталітаризму...

МАНУЇЛЬСЬКИЙ

Дмитро Захарович

(1883—1959)

Народний комісар (з 1946 р. міністр) закордонних справ УРСР
з 12 липня 1944 р. до 10 червня 1952 р.

За увесь період розвитку дипломатії УРСР, навіть української радянської дипломатії в цілому, час її керівництва Д. З. Мануїльським є найцікавішим. Уперше було створено дійовий апарат зовнішньополітичного відомства, що міг ефективно вирішувати всі поставлені перед ним завдання. А найголовніше — зовнішня політика Радянської України, хоча й у рамках загальносоюзної дипломатії, стала знаною та авторитетною у світі. При цьому значення і вплив на перебіг подій керівника НКЗС (МЗС) УРСР було якщо й не вирішальним, то в усякому разі надзвичайно важливим. І незважаючи на ідеологічну заангажованість тодішньої діяльності українських дипломатів на міжнародній арені, завдяки їхнім професіоналізму та самовідданій праці було закладено фундамент для створення дипломатії майбутньої незалежної Української держави.

Народився Д. З. Мануїльський 3 жовтня 1883 р. у селі Святець Кременецького повіту Волинської губернії (тепер село Мануїльське Теофіпольського району Хмельницької області). По закінченні Острозької міської класичної гімназії (1903) стає студентом юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету. Під час навчання бере активну участь у роботі соціал-демократичних студентських гуртків і незабаром вступає до РСДРП, де швидко стає однією з помітних у революційному середовищі фігур.

Уже в 1905 р. Д. З. Мануїльський — член колегії агітаторів при Петербурзькому комітеті більшовиків, і його пропагандистська робота дістає схвалення вищого партійного керівництва. У наступному році його заарештовують за участь у підготовці збройних повстань матросів у Кронштадті та Свеаборзі. Більшовицькому агітаторові реально загрожувала смертна кара, але військовий суд проявив нечувану гуманність, засудивши Д. З. Мануїльського тільки на 5 років заслання до Якутії. По дорозі йому вдається втекти з пересильної в'язниці у Вологді, й невдовзі Д. З. Мануїльський опиняється у Києві на нелегальному становищі. Він входить до керівництва Київської військової організації та Київського комітету РСДРП(б). Київські більшовики, як правило, не знали справжнього прізвища одного зі своїх ватажків, який носив псевдоніми «Фома», «Іван Безграмотний» та «Мефодій».

Після того як місцева поліція почала за ним стеження, він був змушений терміново виїхати за кордон. З 1907 р. недавній організатор збройних повстань проживає як емігрант у Парижі. На цей період припадає його партійне гріхопадіння, про що пізніше майбутній «вірний лєнінець» дуже не любив згадувати. Д. З. Мануїльський стає членом групи так званих «отзовистів», до якої разом із ним входили Л. Д. Троцький та В. О. Антонов-Овсієнко. Серед іншого, вони разом видають газету «Наше слово», в якій В. І. Ленін зазнає нищівної критики за відхід від марксизму. Незважаючи на активну політичну діяльність, Д. З. Мануїльський закінчує юридичний факультет Сорбонни (1911), де дістає ґрунтовні знання у сфері міжнародного права.

У травні 1917 р. паризький вигнанець повертається до Росії, де входить у Петрограді до організації міжрайонців, яка займала проміжне становище між більшовиками та меншовиками. Із серпня 1917 р. Д. З. Мануїльський повністю переходить на позиції більшовиків і знову проводить пропагандистську роботу. Під час наступу на Петроград військ генерала П. М. Краснова випускника Сорбонни призначають комісаром Червоного села. З листопада 1917 р. до квітня 1918 р. Д. З. Мануїльський — член колегії Наркомату продовольства, де він відповідав за відносини з більшовицькою владою на місцях. Робота у наркомпроді не надто задовольняла колишнього міжрайонця, й досить швидко рішенням ЦК його переводять на дипломатичну роботу.

У квітні—травні 1918 р. Д. З. Мануїльський — заступник глави дипломатичної місії РСФРР на переговорах у Києві, але визначальною в проведенні переговорів із гетьманськими представниками була в основному

позиція Х. Г. Раковського. Д. І. Дорошенко так згадував про зустрічі з червоним дипломатом із дипломом Сорбонни:

«...явився до мене Дмитро Мануїльський і з перших же слів почав просити вибачення, що він вбраний не по-візитовому, а по-дорожньому, бо його багаж іще не прибав. Взагалі большевицькі представники, видно, старались уявляти з себе справжніх дипломатів і людей... Родом українець з Волині, Мануїльський умів добре по-українському, але як представник Росії, говорив зі мною завжди по-російськи. Він теж був доволі частим гостем в нашому міністерстві, особливо в кінці літа, коли українська поліція почала арештовувати різних агентів советської делегації, зазіда-зрених в агітації проти нашого уряду.

Й в Києві і в Одесі відбувались труси й арешти в большевицьких місіях та консульствах і Мануїльський являвся до мене з проханням інтервенювати перед міністерством внутрішніх справ. В розмовах Мануїльський дуже часто сходив з офіційного тону на товариський; якимсь, клопочучись за своїх товаришів, арештованих в Одесі, коли я півжартом зауважив йому, що арештовані напевно зловживали своїм становищем і вели агітацію, Мануїльський заявив мені:

“Пане Міністре! Даю Вам слово старого революціонера, що ніхто з арештованих ніякої агітації не вів!” Частенько, клопочучись за арештованих, Мануїльський апелював до мого почуття гуманности. В той час, коли всі, в тім числі й я, були ще під свіжим враженням большевицьких вчинків на Україні й того, що вони коїли тоді в Московщині, якимсь чудно було чути від одного з їхніх відповідальних ватажків апелювання до почуття гуманности або до поваги перед словом “старого революціонера”. Розуміється, я робив усе, що від мене тільки залежало, щоб визволити арештованих або поліпшити їхнє становище в арешті і не з якоїсь спеціальної гуманности, а просто з обов’язку: російська делегація — то були представники чужої держави, з якою ми вели переговори, вони зносились з органами нашої держави тільки через міністерство закордонних справ, міністерство було для них посередником і оборонцем; чи щиро, чи не щиро давав Мануїльський своє слово старого революціонера, все одно треба було з обов’язку вислухувати його прохання, удаючи, що віриш, і клопотатись за тих, за кого він просив. Події показали, що діяльність большевицьких місій і консульств далеко не була такого невинного характеру. *Але щодо самого Мануїльського, то мушу зазначити, що в його натурі справді була якась рисочка джентльменства: мені добре звісні деякі факти, котрі свідчать, що йому не чужі були вчинки благородної вдачі й гуманного характеру* (курсив мій. — Д. Т.). Як це погодити з іншою його діяльністю, як большевицького ватажка, діяльністю, що коштувала стільки крові, сліз і всякого горя, — хай розгадують психологи.

Для розміщення большевицької делегації було призначено готель «Марсель» на Бібіковському бульварі, готель — другого, коли не третього сорту, такий, де звичайно знаходять собі притулок веселі дівчата та їх кавалери. Отже через те один з членів делегації — Грановський, в своїм листі до Москви, копію з котрого добула наша розвідка, кваліфікував своє приміщення в Києві хоч трохи різким, але відповідаючим дійсності терміном, вбачаючи в факті призначення для большевицької делегації саме цього готелю якусь спеціальну наругу. І Раковський і Мануїльський

раз-у-раз скаржились мені на своє помешкання і домагались кращого. Але знайти в тодішньому Києві, переповненому до останньої міри, 30—40 вільних кімнат це була не така то легка справа. Скільки я не клопотавсь, нічого не міг добитись. Та й те сказати: наша адміністрація не дуже то щиро й старалась для таких “гостей”, як большевики. Коли в серпні й вересні поліція напала на сліди большевицької агітації, в котрій явно були змішані деякі урядовці або взагалі агенти большевицької місії, тоді вже наша столична “державна варта” буквально не давала делегації спочинку: раз-у-раз роблено в готелі “Марсель” труси, хапали різних большевицьких урядовців, садовили по участках, де тримали іноді таки в дуже лихих умовах. Зараз же сипалися скарги до мене, являвся здебільшого Мануїльський і мені доводилось перепрошувати, домагатись визволення арештованих, змагатись з міністром внутрішніх справ і його правою рукою — директором департаменту поліції Акерманом. Отже я мав рацію, коли настоював спочатку на перенесенні переговорів до Ніжена: там в кожному разі було менше всякої спокуси, та й стежити за діяльністю наших “гостей” було би легше».

Своє враження від гетьманського Києва Д. З. Мануїльський сформулював уже після закінчення Громадянської війни:

«Сказати, що у Києві царювала безмежна спекуляція... — це не висловить того, що... відбувалось... все злилося в хворому напівп'яному угарі помираючого дня, за яким повинен був відбутися потоп».

Залишається тільки додати, що основним завданням радянського дипломата й була підготовка цього потопу. При цьому, на відміну від свого керівника делегації Х. Г. Раковського, він значно більш професійно використовував заходи дипломатичного прикриття. Наприклад, коли в середині жовтня 1918 р. перші військові загони РСФРР розпочали бойові дії проти Української Держави, Д. З. Мануїльський на офіційний протест українського МЗС повідомив, що це «сепаратні акти недисциплінованих частин», а Радянська Росія не має намірів починати війну.

Логічним продовженням переговорів у Києві стала й пізніша зовнішньополітична робота Д. З. Мануїльського. У листопаді—грудні 1918 р. йому, знову-таки разом із Х. Г. Раковським, була довірена ЦК РКП(б) надзвичайно відповідальна місія — зробити все необхідне для скорішої ліквідації гетьманської влади, що була головною перешкодою для встановлення в Україні більшовицького режиму. Для цього керівництво обрало оптимальний шлях: замість негайного задіяння власних військ, які були потрібні на інших фронтах, використати сили Директорії. Звичайно, це був тільки перший етап стратегічного задуму. На другому планувалося ліквідувати вже саму Директорію, яка, звісно, не мала достатніх сил для тривалого збройного опору. Д. З. Мануїльський прекрасно впорався з поставленим завданням. Це пізніше мусив визнати навіть В. К. Винниченко:

«Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори (цікаво, що проходили вони у кабінеті товариша міністра фінансів Української Держави В. Мазуренка. Такою «жорстокою» була гетьманська диктатура. — Д. Т.), пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значення ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є

щирість і бажання додержуватись його, й зламати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонуванних грошей. *Але договір лишався договором* (курсив мій. — Д. Т.).

І от тепер, замість допомоги нам, Д. Мануїльський, як почали доносити нам наші комісари, почав займати з боку Гомеля українську територію, цілком ігноруючи Директорію й виявляючи проти українських військових частин, що оперували там, навіть деяку ворожість.

З другого боку на Катеринославщині виринув старий совітський Уряд П'ятакова й почав розсилати скрізь відозви з оповіщенням, що він підняв повстання проти гетьманщини, що народ став грудьми за ним і П'ятаков разом з цим «народом» заняли вже такі й такі місцевості й міста, при чому безсоромно, з дивною «сміливістю» позначалися як раз ті місця, що були заняті Директорією».

Таким чином, можна констатувати, що Д. З. Мануїльський як дипломат «переграв» керівництво Директорії — її силами було ліквідовано Українську Державу й відкрито шлях для «радянзації» України. Надзвичайно важливий внесок представника Раднаркому у антигетьманське повстання Директорії полягав і в тому, що він наприкінці листопада 1918 р. установив негласний контакт із представниками «спартаківців» у німецьких військах, які зробили все можливе для скорішого відступу своїх підрозділів із території України.

У січні 1919 р. червоний дипломат отримав нове доручення — разом із знаменитою Інесою Арманд він відбуває з місією «Червоного Хреста» до Франції, де був інтернований військовою владою як «підривний елемент». Після проведеного Раднаркомом обміну його на затриманих у РСФРР, за звинуваченням у підривній діяльності, французьких дипломатів Д. З. Мануїльський направляє на роботу в захоплену радянськими військами Україну. Там він обіймає досить відповідальні посади члена Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У та редактора газети «Коммунист», де відстоював лінію кремлівського керівництва...

Востаннє у своїй політичній біографії Д. З. Мануїльський виявив хитання стосовно «генеральної лінії» партії в українському питанні наприкінці 1918 р. Тоді з деяких питань він розділяв позиції групи «федералістів» у керівництві КП(б)У, що виступала за побудову майбутнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік як федерацію рівноправних держав. Однак близькість Д. З. Мануїльського до «федералістів» була недовгою і зумовлювалась не глибокими політичними переконаннями, а чинниками внутрішньопартійного протистояння й боротьби різних угруповань, нюанси яких тепер зрозуміти досить важко. Й навіть у пізніші, сталінські, часи що обставину не ставили майбутньому керівникові МЗС УРСР у провину.

У середині січня 1919 р. саме Д. З. Мануїльському як найдосвідченішому партійному спеціалісту в українських справах було довірено провести відповідальні переговори з делегацією Директорії УНР на чолі з С. П. Мазуренком, що прибула до Москви. Він цілковито впорався з поставленим завданням, хоча його успіх був обумовлений тим, що частина керівництва Директорії готова була йти майже на будь-які поступки за умови припинення наступу радянських військ. Українські представники після тиску на них

Д. З. Мануїльського прийняли всі основні пункти угоди. За умови визнання державної незалежності УНР Директорія погоджувалася на запровадження радянської форми влади, економічній, а де-факто військово-

Д. З. Мануїльський
та Ф. Я. Коно

політичний союз із Радянською Росією та нейтралітет, тобто в радянському розумінні — пробільшовицьку позицію. Запровадження радянської влади в УНР відкривало для РСФРР повну можливість для заміни влади Директорії більшовицькими представниками, тоді як визнання української незалежності московським Раднаркомом було суто формальною дією, яка нічим його у майбутньому не зв'язувала.

Після припинення переговорів із делегацією Директорії, зумовленого різким опором С. В. Петлюри, Д. З. Мануїльський направляє в Україну. Там він стає одним із найвпливовіших членів Всеукраїнського ревкому — центру координації усіх військових та політичних дій для повалення влади УНР.

Улітку 1919 р. він очолює разом із відомим більшовиком Ф. Я. Коном надіслану до Києва спеціальну комісію з розслідування діяльності ВУЧК. Треба зазначити, що ця комісія врятувала багато невинних жертв від більшовицького терору. В уже раніше цитованій доповіді Центрального Комітету

Російського Червоного Хреста про масові розправи у Києві в 1918—1919 рр. було сказано:

«Із перших днів захоплення влади, більшовики заснували систему заручництва, відновлюючи цим стародавній інститут, здавалось би давно відторгнутий сучасною мораллю та сучасною правосвідомістю. Це був один із багатьох кричущих парадоксів комуністичної ідеології, де гордість своєю прогресивністю спокійно поєднувалась з печерною дикістю та злобою.

З усіх злочинів, що творяться російськими комуністами, система заручництва є чи не найбільшим знущанням над правом, справедливістю, над людською особистістю.

Проста... думка, що за злочин повинен відповідати той, хто до нього причетний, перетворилась в збочену кругову поруку. При цьому, навіть немає необхідності доказувати існування злочину. Цілком достатньо приналежності до професії, до класу, до сім'ї.

.....
Коли у Києві більшовики побачили, що сили Денікіна тіснять червоних, почалася відправка заручників. Першу партію Угаров (голова Київської Губчека, який користувався особистою підтримкою Х. Г. Раковського. — Д. Т.) набрав на свій вибір. Ніхто не знав і не розумів, за якими ознаками ставив він свій жорстокий вирок:

“Друга категорія”.

Смертельна туга охопила заручників. У Києві за стінами в'язниці були в них рідні й близькі. Зберігався зв'язок із життям, теплилася надія. Нарешті, вони знали, що Добровольці наближаються. Там на півночі, перетвореній волею комуністів у царство голоду та деспотизму, чекали полонених нові знущання, нові страждання. Їм не дали навіть проститися з близькими. Увечері відбувся вирок, а зранку їх відправили на пароплав, оточили вартою, яка стріляла у кожного, хто намагався підійти, і відправили далі.

Усього у першій партії заручників було відправлено 183 людини. Більшість була без коштів. Це була дрібна трудова інтелігенція. Багато молоді, яка навчалась. Офіцери. Поляки з Одеси. Двадцять євреїв. Туди ж потрапили нещасні Богодухівські мужики. Їх теж революційна воля Угарова прирєкла на гірку долю заручників, хоча навряд чи 83-річний харківський селянин міг бути вигідним об'єктом обміну.

...у Києві... заляканому, безмовному, все-таки почався якийсь протест...

Може бути, проснулась у радянської влади свідомість, що втриматися на одному терорі неможливо. Як би то не було, у зв'язку з цим була призначена особлива комісія. На її чолі був Мануїльський. Це видний більшовик, людина інтелігентна, зовсім іншого складу, ніж Авдохин чи Сорокін (керівники ВУЧК. — Д. Т.)... Ці два соціалісти (Д. З. Мануїльський та Ф. Я. Кон. — Д. Т.), люди безсумнівно освічені, поставили перед собою великодушну задачу — пом'якшити жахи комуністичної інквізиції.

Мануїльський навіть необачливо пообіцяв переглянути всі діла Надзвичайки, хоча у Центральній установі В. Укр. Ч. К. він жодного разу не був. Да його там й не послухались би.

...серйозних контрреволюційних справ Мануїльській не торкався. Накази його часто не виконувались. Але так змучені... були нещасні, які потрапили в Ч.К., що вони кидалися назустріч Мануїльському, дивились на нього, як на рятівника, ждали його приїзду. Для ув'язнених було свято, коли до табору підїзжав автомобіль Мануїльського...

Ці 5—6 днів, поки працювала комісія Мануїльського, ув'язнені та їх близькі жили в угарі лихоманкових надій. Кілька людей були звільнені. Дванадцять чоловік були звільнені за хворобою, чого ніколи не робили раніше... З'явилася смутна надія, що ув'язненим дадуть можливість з'ясувати обвинувачення, що проти них висувають, а може й виправдатися.

Це продовжувалось тільки кілька днів. Радянська влада швидко обірвала ці надії, не бачучи потреби розводити сентименти з військово-полоненими. Лацис, голова Ч.К., не дозволив виконувати накази Мануїльського. Інший латиш, Петерс, голова Всеросійської Ч.К., призначений керівником оборони Києва, ще менш був схильний до якої би то не було гуманності».

Д. З. Мануїльському вдалося зробити не так уже й багато (за терором ВУЧК стояв сам голова Раднаркому УСРР Х. Г. Раковський та керівництво московського ВЧК), але не можна заперечувати, що наміри в нього справді були благородними. Ще вище оцінити поведінку цього українського більшовика можна за розуміння, що конфлікт із всесильною ЧК міг спричинити для нього непередбачені наслідки. До речі, саме завдяки роботі комісії почався гострий конфлікт між Д. З. Мануїльським і невдоволеним стороннім контролем Х. Г. Раковським, що зробило їх пізніше непримиренними політичними та особистими ворогами.

Але й не зовсім правильно вважати, що Д. З. Мануїльський був своєрідним «більшовиком-гуманістом». Коли мова йшла про виконання партійних директив, то сумнівів у нього не залишалось. Так, уже перебуваючи на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У, він очолює й жорстко проводить кампанію з вилучення церковних цінностей. Вона викликала величезне обурення віруючих, що в ряді випадків призвело до масових заворушень проти влади. Тоді радянське керівництво, у тому числі Д. З. Мануїльський, застосувало каральні заходи для придушення народних виступів, і жодних вагань щодо прийняття цього рішення не виникало. А на початку 1922 р., під час голоду в Україні, Д. З. Мануїльський виносить на Політбюро питання про покращення харчування комуністичної номенклатури із закритих розподільників, яке, звісно, було позитивно вирішено.

Та все ж таки людяна поведінка не була для українського більшовика випадковою. Про це свідчить той факт, що в листопаді 1919 р. він домігся безпрецедентного рішення ЦК КП(б)У, яке хоч і незначною мірою, але все ж обмежувало терор влади стосовно селянства. У тексті резолюції, підготовленій Д. З. Мануїльським, указувалось, що

«окремими представниками влади на місцях проводиться глибоко шкідлива й безрозсудна політика безумовних репресій, яка настроює проти робітничо-селянського уряду не тільки маси середнього селянства, але й бідноту. Самочинними реквізиціями військових частин, діями продовольчих загонів, що не рахуються з класовими протиріччями у селі...

УКРАЇНЬСЬКА
Соціалістична Радянська Республіка.
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
РЕВОЛЮЦІЙНИЙ
КОМІТЕТ.

УКРАИНСКАЯ
Социалистическая Советская Республика.
ВСЕУКРАИНСКИЙ
РЕВОЛЮЦИОННЫЙ
КОМИТЕТ.

Пролетарії всіх країн, єднітесь!
Пролетарии всех стран, соединитесь!

У Д О С Т О В Е Р Е Н И Е .

192 р.
Січня
26

5. 192 з.
Января
№ 540

Пред"явитель сего тов. *Мануїльський*...
является действительно Членом Всеукраин-
ского Революционного Комитета, что подпи-
сами и приложением печатк удостоверяется.

Председатель Всеукраинского Ревкома

Управляющий Делами Всеукрревкома

Секретарь

готується ґрунт для стихійних селянських повстань... Не заперечуючи необхідності самих безжальних заходів для придушення куркульських повстань, нарада вважає за потрібне зауважити, що само придушення повинно бути використано з метою класового розшарування села... Доручаючи пленуму Центрального комітету партії напрацювати ряд загальних заходів законодавчого порядку... нарада вважає однією з конкретних і найбільш термінових заходів — впорядкування адміністративного апарату на місцях шляхом створення селянських комісій...».

Ще один приклад: у 30—40-ві роки, коли навіть рідні відмовлялися від арештованих «ворогів народу», Д. З. Мануїльський неодноразово звертався до керівництва НКВС із проханням переглянути справи своїх засуджених знайомих. Таких листів він направив не один-два, а кілька десятків... Як правило, це не давало позитивного результату, але мало хто, навіть із значно впливовіших партійних керівників, ніж Д. З. Мануїльський, наважувався на подібні ризиковані дії.

Повертаючись до діяльності в Україні майбутнього керівника національної дипломатичної служби, особливо слід акцентувати її зовнішньополітичний складник. Д. З. Мануїльський як представник уряду УСРР направляє на Ризькі переговори з Польщею. При цьому він не був формальною фігурою, а справді, брав активну участь у виробленні загальної позиції радянської делегації. Саме Д. З. Мануїльський чітко сформулював вимогу (її вимушені були прийняти польські представники), згідно з якою не може бути й мови про визнання чинності Варшавської угоди Польщі з УНР. Ризький договір, укладений 18 березня 1921 р., став безсумнівним успіхом радянської дипломатії й на довгу перспективу визначив розвиток відносин із Польщею.

У травні 1921 р. він виступає державним обвинувачем на процесі УПСР, де, застосовуючи всі засоби ораторського мистецтва, викриває «антирадянську діяльність» українських есерів: вони «продавали неньку-Україну розпивочно та на винос», «виводили її як стару повію на продажний Європейський ярмарок». У тому, що цей процес, попри його слабку доказову базу, мав достатньо великий пропагандистський ефект, головна заслуга, безсумнівно, Д. З. Мануїльського, який своїми образними виступами привернув загальну увагу, в тому числі західної преси.

У грудні 1921 р. Д. З. Мануїльський досягає вершини своєї політичної кар'єри. Він обирається першим секретар ЦК КП(б)У. Точних даних, хто саме сприяв цьому високому призначенню, немає, але, найвірогідніше, це був Й. В. Сталін. Саме в цей час колишній «отзовіст» зближується з генеральним секретарем ЦК ВКП(б), який через тяжку хворобу В. І. Леніна поступово займає перші позиції у партійно-державному керівництві. Д. З. Мануїльський повністю підтримує позицію генсека в національному питанні, а також доклав усіх можливих зусиль для нейтралізації в КП(б)У впливової групи Х. Г. Раковського. Останній так ніколи й не зміг вибачити це Д. З. Мануїльському. У майбутньому їхні особисті стосунки, зіпсовані ще з часів київської комісії, відзначалися повною нетерпимістю.

Відомо
Д. З. Мануїльський

Д.М

НАЧЕМОУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОКЗА ССР -

тов. Л. П. БЕРИЯ

Уважаемый Лаврентий Павлович!

Стерн М.С. /Клебер/ осужденный по 58 ст. § 6
обратился ко мне с просьбой передать Иосифу Виссарионо-
вичу Сталину прилагаемое заявление и поддержать его
ходатайство об освобождении.

Стерна М.С. я знаю по работе в ИККИ. Работал он
по поручению партии в разных местах и не плохо выполнял
их, особенно в Испании. Знают его и многие другие това-
рищи по совместной работе. Он совершенно не считает
себя виновным, не считает себя врагом партии и Родины.

Он считает, что он является жертвой извращения
методов следствия и злостной клеветы.

Прошу Вас дать указание, чтобы проверили
соответствует ли это действительности.

Д. Мануильский.

Х. Г. Раковський усі дії Д. З. Мануїльського пояснював тим, що сталінці просто «купили» його високими посадами. На нашу гадку, такий погляд не монстрував здатність задля відстоювання власної позиції йти на небезпечний конфлікт, як це було, наприклад, із засудженням дій керівництва ВУЧК. Не можна, звичайно, зовсім відкидати кар'єрні мотиви в діях лідера української компартії, але визначальним чинником було дещо інше. Ще з часів Громадянської війни він перебував в антагонізмі з Л. Д. Троцьким, тому для нього було вигідно підтримувати дії Й. В. Сталіна. Генсек в умовах гострого протиборства з опозицією належним чином оцінив підтримку Д. З. Мануїльського і майже до самої смерті зберігав свою прихильність до нього. Без цього останній навряд чи пережив би епоху «великого терору»...

У 1922 р. Д. З. Мануїльський, який уже не згадував про федералізм, підтримав сталінський проект «автономізації», що передбачав обмеження прав союзних республік, передусім у сфері зовнішніх зносин. У листі до Й. В. Сталіна він обгрунтовував свою позицію, зокрема, досвідом керування українською парторганізацією:

«...то положення, що склалося на окраїнах й, у тому числі на Україні, що призводить до цілого ряду конфліктів між відомствами центра та місць, далі продовжуватися не може. Це положення, яке призводить того, що відповідальні товариші повинні витратити три чверті свого часу на врегулювання конфліктів, повинно бути радикально переглянуто...

У якому напрямку?

Я вважаю, що у напрямі ліквідації самостійних республік і заміни їх широкою автономією. Це значить, що у відношенні питань зовнішньої торгівлі та закордонних справ належить встановити єдине керівництво з центру при дотриманні відповідних гарантій, що інтереси окраїн при торгових операціях із закордоном не будуть обійдені. Те ж саме доведеться сказати й у відношенні до всього господарства...

Крім цих практичних міркувань є й думки... марксистсько-теоретичного характеру. Створення на окраїнах самостійних республік із своїми ЦВК і Раднаркомом відповідали певному етапові нашої революції, який було б неточно назвати «національним» етапом, але в період якого пролетарській диктатурі довелося розв'язувати національне питання... Зміна економічної політики внесла заспокоєння у село, вибивши ґрунт із під ніг політичних сепаратистів, що намагаються використовувати економіку для своїх цілей... Український мужик «національним» питанням не цікавиться й більше приймати участь в бандах політичного характеру не хоче. Потрібно тільки, я вважаю, провести реалізацію цього заходу таким чином, щоб ініціатива виходила від національних з'їздів, отримавши своє законодавче завершення на Всеросійському з'їзді у грудні».

Хоча ця занадто відверта пропозиція й не приймається, але Й. В. Сталін, будучи головою комісії з «уточнення» державних взаємовідносин РСФРР та УСРР, за власної ініціативи ввів Д. З. Мануїльського до її складу.

Вплив Д. З. Мануїльського на перебіг політичних подій в Україні в ті часи був настільки великий, що навіть після переведення на роботу до Комінтерну й обрання на XII з'їзді РКП(б) членом ЦК він іще два роки залишався у складі Політбюро ЦК КП(б)У.

Врешті-решт, Х. Г. Раковському, завдяки зв'язкам у Москві, вдалося вижити свого противника з України, що, однак, не врятувало голову Раднаркому від опали. З 1922 р. Д. З. Мануїльський працює у Комінтерні. З 1924 р. він — член Президії Комінтерну. У 1928—1943 рр. обіймає посаду секретаря Виконкому Комінтерну, що де-факто робило його реальним (на відміну від Георгія Димитрова) керівником цієї могутньої організації. Працюючи в Комінтерні, Д. З. Мануїльський неодноразово відряджався до іноземних держав для організації комуністичних виступів. Недаремно, наприклад, політична поліція Веймарської республіки вважала його надзвичайно небезпечним і видала навіть спеціальний застережний циркуляр.

У Комінтерні Д. З. Мануїльський безпосередньо відповідав за проведення підривної роботи проти іноземних держав. Під його керівництвом працювала комінтернівська розвідка, що в деяких напрямках була навіть сильніша за розвідку ОДПУ. Її агенти працювали в урядових установах, у тому числі й зовнішньополітичних відомствах, багатьох країн, й отримана інформація мала значний вплив на прийняття радянським керівництвом державних рішень. Крім того, комінтернівська спецслужба не тільки збирала інформацію, а й безпосередньо проводила «активні заходи». Ось який, наприклад, «зовнішньополітичний» інструктаж отримав Г. З. Беседовський від Д. З. Мануїльського перед від'їздом на роботу в посольство:

«Мануїльський повідомив, що у Москві вирішено організувати при російській місії у Відні великий оперативний центр для роботи Комінтерну, Чека та військової розвідки в країнах колишньої Австро-Угорщини й на Балканах. У першу чергу, планується зв'язатися з македонським революційним рухом й використати ліве крило цього руху. Вирішено звернути особливу увагу на албанців й спробувати встановити політичний контакт із єпископом Фан-Нолі (голова уряду Албанії. Цей задум Д. З. Мануїльського було реалізовано, і албанський прем'єр почав проводити послідовно прорадянську політику, поки не був скинутий повстанськими загонами Ахмета-бея Зогу у грудні 1924 р. — Д. Т.). Діяльність угорських комуністів повинна бути посилена, для чого надсилається в Угорщину група відповідальних працівників угорської комуністичної партії. На співробітників Чека у Відні покладається термінова робота по розкладу врангелівської армії».

Працюючи в Комінтерні, Д. З. Мануїльський неодноразово виконував відповідальні завдання ЦК ВКП(б) щодо України, демонструючи при цьому прихильність до жорстких заходів. Так, коли він як представник ЦК улітку 1933 р. прибув в Україну, то відразу наголосив на необхідності проведення широких репресій. В одному з виступів представник Й. В. Сталіна навіть наголосив, хто саме потребує особливо пильної уваги «органів»: «По Київській області треба врахувати й ту обставину, що ми маємо тут національні райони, де треба дуже серйозно та ретельно проводити чистку». Хоча, звичайно, будь-хто з тодішньої партеліти не міг, з огляду на власне виживання, поводитися інакше...

У 1942—1944 рр. Д. З. Мануїльський працював одночасно в апараті ЦК ВКП(б) заступником завідувача Інформаційного відділу та в Головному політичному управлінні Червоної Армії. Він проводив велику роботу з нала-

годження антифашистської пропаганди. Інформаційний відділ був на той час одним із ключових у системі партапарату. У ньому зосереджувалась найважливіша інформація з усіх державних установ СРСР та довірених осіб за кордоном. За рівнем інформованості цей відділ ЦК перевищував навіть НКДБ. На основі підготовленої ним інформації радянське керівництво приймало всі стратегічні рішення.

З архівних документів видно, що Д. З. Мануїльський у своїх рекомендаціях не був кон'юнктурником і сміливо пропонував нові підходи до багатьох міжнародних проблем, не зважаючи при цьому на можливу негативну реакцію Й. В. Сталіна. Такий стиль роботи Д. З. Мануїльський зберіг і на службі в зовнішньополітичному відомстві України. Так, на одній із внутрішніх нарад у МЗС міністр нарікав, що деякі працівники готують інформаційні довідки тільки за матеріалами ТАРС, не використовують закордонних першоджерел, а тому немає можливості отримати об'єктивну картину подій. Якби таку заяву зробив тоді хтось інший, то мінімум, що йому загрожувало, — звинувачення у «космополітизмі» та «ідеологічній сліпоті».

Важливо зазначити, що, працюючи у ЦК ВКП(б), Д. З. Мануїльський мав прямий доступ до Й. В. Сталіна. Тому його політичний вплив був набагато більший за посаду, яку він обіймав.

Серед іншого, Д. З. Мануїльський брав участь у підготовці пропозицій щодо використання можливостей національних республік у міжнародній діяльності СРСР. Саме його пропозиції у лютому 1944 р. послужили основою для прийняття закону про розширення повноважень союзних республік:

«З метою розширення міжнародних зв'язків і зміцнення співробітництва Союзу Радянських Соціалістичних Республік з іншими державами і враховуючи зростаючу потребу союзних республік у встановленні безпосередніх відносин з іноземними державами, Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Встановити, що союзні республіки можуть вступати в безпосередні зносини з іноземними державами і укладати з ними угоди.

2. Внести в Конституцію СРСР такі доповнення:

а) доповнити статтю 14 пункт "а" Конституції СРСР після слів "представництво СРСР у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів" словами "встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами", виклавши цей пункт таким чином:

"а) представництво Союзу у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами, встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами";

б) доповнити Конституцію СРСР статтею 18-ть такого змісту:

"Стаття 18-а. Кожна Союзна республіка має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками";

в) доповнити статтю 60 Конституції СРСР пунктом "д" такого змісту:

"д) встановлює представництво Союзної республіки у міжнародних зносинах".

3. Перетворити Народний Комісаріат закордонних справ з загальносоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат».

На основі цього закону й було утворено НКЗС УРСР. Проте навряд чи Д. З. Мануїльський здогадувався, що таким чином готувалося місце його майбутньої роботи. Досі незрозуміло, чому Й. В. Сталін вирішив терміново звільнити свого близького соратника з роботи в ЦК і взагалі вислати з Москви, щоправда, зберігаючи при цьому зовнішню пристойність. Невідомо, звідки виникла ця недовіра, але можна згадати, що іноді у генералісімуса з'являлася відверта маячня стосовно свого найближчого оточення. Наприклад, деякий час він вважав В. М. Молотова... «англійським шпигуном» і розпорядився не запрошувати його на таємні засідання. Можливо, приблизно те саме спіткало й Д. З. Мануїльського... У будь-якому разі Й. В. Сталін вирішив не зволікати з кадровим рішенням, і колишній комінтернівець відправляється в Київ, для чого, у свою чергу, довелося звільнити ні в чому не винного О. Є. Корнійчука.

З 12 липня 1944 р. до 10 червня 1952 р. Д. З. Мануїльський — нарком (з 1946 р. міністр) закордонних справ УРСР й одночасно заступник голови уряду. У 1945 р. він також обирається академіком АН УРСР. (До речі, встановлена пізніше АН УРСР премія за наукові дослідження зі всесвітньої історії носить саме його ім'я.) Крім того, заступника голови уряду вводять до складу українського Політбюро, на засіданнях якого він буває, щоправда, не дуже часто. Однак за цим високим антуражем не було реальної сили — Д. З. Мануїльський утратив вплив на велику політику й ситуацію у Кремлі... Хоча не можна не помітити, що йому максимально «підсолодили» нове призначення (це проявилось, зокрема, й у поєднанні посад у Раднаркомі та наркоматі).

Та хоч би як там було, для «старого більшовика» партійна дисципліна важила понад усе. Тому в НКЗС Д. З. Мануїльський активно й ініціативно проводить сталінський зовнішньополітичний курс і досягає, навіть з українськими обмеженнями республіканськими можливостями, значних успіхів. Особливо важливою серед них була безпосередня участь українського наркома у створенні ООН. Саме Д. З. Мануїльський очолював делегацію УРСР на конференції у Сан-Франциско, яка проходила з 25 квітня по 26 червня 1945 р. Повноваження на представництво Радянської України він одержав від Верховної Ради УРСР, що надало його роботі на конференції необхідної міжнародно-правової легітимності. Текст повноважень складено самим Д. З. Мануїльським у повній відповідності зі стандартами міжнародних дипломатичних документів:

«Президія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки оголошує, що вона цим уповноважує Урядову делегацію в складі:

Глави делегації — Дмитра Захаровича Мануїльського — заступника Голови Ради Народних Комісарів і Народного Комісара закордонних справ Української РСР

І членів делегації: Івана Семеновича Сеніна — заступника Голови Ради Народних Комісарів Української РСР; академіка Олександра Володимировича Палладіна; професора Володимира Гавриловича Бондарчука, професора Петра Степановича Погребняка, професора Миколи Неоновича Петровського

Для участі в роботах конференції Об'єднаних націй в Сан-Франціско (США) по виробленню Статуту Загальної Міжнародної Організації миру і безпеки і для підписання остаточного тексту цього Статуту, прийнятого учасниками конференції».

Керівник
зовнішньополітичного
відомства УРСР
за робочим столом

Для стилю дипломатичної діяльності Д. З. Мануїльського є прикметним те, що за його ініціативи до складу делегації ввійшли відомі українські вчені, і це належним чином оцінили західні засоби масової інформації.

Крім того, у США Д. З. Мануїльський активно контактував з іноземними журналістами, пояснюючи їм позицію СРСР на міжнародній арені. Наслідком цього стала поява про нього кількох позитивних матеріалів в американській пресі, де такий нетиповий радянський дипломат дістав досить високу оцінку.

Важливо зазначити, що нарком закордонних справ УРСР брав активну участь у виробленні радянської позиції й переговорному процесі. Практично всі ключові питання дій радянської делегації обговорювалися за безпосередньої участі Д. З. Мануїльського.

Головним питанням конференції було прийняття Статуту ООН. Для цього було створено кілька спеціалізованих комісій: для розробки загальних положень Статуту, повноважень та обов'язків Генеральної Асамблеї, Економічної й Соціальної Ради та Ради з Опіки, функцій і повноважень Ради Безпеки та в юридичній — статуту Міжнародного суду. Ці комісії виконали

величезний обсяг роботи. Достатньо сказати, що у прийнятому тексті Статуту ООН було враховано більш як 1200 зроблених ними поправок до першого узгодженого проекту. Деякі з них розроблялися безпосередньо Д. З. Мануїльським.

Українська делегація
на Установчій сесії ООН
у Сан-Франциско

Ця історична конференція зовсім не була формальним заходом із заздалегідь визначеним результатом. Англо-американська дипломатія жорстко протистояла радянській. Одним із основних питань взаємного протистояння були роль і підлеглість Ради Безпеки. США та Велика Британія наполягали на її підлеглості Генеральній Асамблеї. Радянська делегація виступила проти цієї пропозиції, що фактично віддавала повний контроль за ООН західним державам. Після напружених переговорів за участі делегації УРСР Радянському Союзу вдалося блокувати цю небезпечну для нього пропозицію. Іншим надзвичайно гострим питанням стала проблема одноголосності великих держав в ООН, що також напряму заторкувало інтереси СРСР. Після смерті Франкліна Рузвельта, який цілковито підтримував принцип одноголосності, Гаррі Трумен та Уїнстон Черчілль намагалися відійти від узгодженої з Й. В. Сталіним позиції. Вони використовували для цього делегації британських домініонів, що виступили з «власними» пропозиціями. Українські дипломати, передусім Д. З. Мануїльський, були одними з найактивніших у дискусіях щодо згаданої проблеми, й у результаті цей принцип було закріплено в статті 27 Статуту ООН. Зважаючи на те, що саме ця стаття не дає можливості використання ООН для прийняття рішень,

спрямованих проти миру та безпеки, її значення на сучасному етапі є не меншим, ніж у 1945 р.

Д. З. Мануїльський брав участь і в обговоренні «колоніального» питання. У подальшому одним із найвагоміших наслідків конференції став злам старої Версальської системи розподілу колоній, що відкрило десяткам народів світу шлях до державної незалежності.

Не менш плідним стала участь українських дипломатів у роботі юридичної комісії. Керівник НКЗС УРСР направив до неї низку пропозицій українських спеціалістів у галузі міжнародного права, які були враховані в процесі створення Міжнародного суду та відображені в його статуті.

Особливо слід наголосити на позиції наркома закордонних справ України в польському питанні, яким він постійно опікувався ще в Інформаційному відділі ЦК ВКП(б). США та Велика Британія виступили проти участі прокомуністичного уряду цієї країни в конференції, посилаючись на те, що він не є легітимним у міжнародно-правовому відношенні. Це було формально правильно, але таким чином Польща випадала з числа держав-засновниць ООН. Д. З. Мануїльський приділяв згаданій проблемі особливу увагу, й остаточно радянська позиція була сформульована з урахуванням його пропозицій. СРСР відмовився від ультимативної вимоги щодо участі польської делегації, а в обмін на цю поступку керівники американської та британської делегацій погодилися вважати де-юре Польщу державою-засновницею ООН та залишити у прийнятому Статуті ООН місце для підпису її представника.

Після ратифікації державами антигітлерівської коаліції Статуту ООН з 24 жовтня 1945 р. він набрав чинності й донині є основою всієї сучасної системи міжнародного права.

Підбиваючи підсумок, можна констатувати, що Д. З. Мануїльський у Сан-Франциско виявив великі дипломатичні здібності, для яких рамки республіканського наркомату закордонних справ були, звичайно, дуже вузькими. Але допускати колишнього провідного комінтернівця до прийняття реальних рішень щодо формування зовнішньої політики СРСР Й. В. Сталін не хотів.

В Організації Об'єднаних Націй діяльність Д. З. Мануїльського була особливо активною. На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН він обирається головою Першого комітету, який працював над підготовкою преамбули та першого розділу Статуту ООН. Пізніше міністр закордонних справ очолював делегації УРСР на II, III та IV сесіях Генасамблеї ООН. Але найбільше значення мала робота Д. З. Мануїльського в Раді Безпеки ООН, де він виступав у 1946 р. з індонезійського та грецького питань, що стали ареною протиборства східного й західного військово-політичних блоків. З огляду на важливість питання докладніше про це йтиметься трохи далі...

У цьому ж році керівник зовнішньополітичного відомства Радянської України очолював делегацію УРСР на Паризькій мирній конференції. На ній СРСР досяг значних дипломатичних успіхів, зокрема в стратегічно важливих територіальних питаннях. Ці успіхи багато в чому стали можливими завдяки дипломатичному таланту Д. З. Мануїльського, який особисто очолював переговорний процес делегації Радянської України й готував пропо-

зиції, що були враховані в загальнодержавній позиції. Паризький мирний договір остаточно закріплював у міжнародно-правовому відношенні лінію радянсько-румунського мирного кордону, в тому числі приєднання Бесса-

Міністр закордонних справ України на засіданні Ради Безпеки ООН

рабії та Північної Буковини. Для економіки УРСР особливу вагу мали пункти договору, що визначили режим судноплавства по Дунаю. Ці досягнення не втратили свого значення й для сучасної України, для якої відносини з прикордонними державами є одним із пріоритетів зовнішньополітичного курсу.

Заслугою Д. З. Мануїльського, на яку необхідно звернути особливу увагу, є те, що йому поступово вдалося розширити сферу діяльності й компетенції свого міністерства. Спочатку це відомство не вважали (як в МЗС СРСР, так і в партійно-державному керівництві Радянської України) чимось вартим серйозної уваги. Через те НКЗС часто не залучали до участі у важливих переговорах, навіть якщо вони безпосередньо заторкували інтереси УРСР. Наприклад, угоду від 14 грудня 1945 р. між урядом УРСР та Польським Комітетом національного визволення про «евакуацію» українського населення з території Польщі й польських громадян із території УРСР підписує не міністр закордонних справ, до компетенції якого беззаперечно належить це питання. Під угодою стоїть підпис представника уряду УРСР — майбутнього партійного лідера України М. В. Підгорного. У подальшому ця так звана евакуація фактично вилилась у депортацію українського населення, й республіканська влада не могла не знати про це...

На рівні України новому міністрові вдалося змінити таке ставлення до МЗС, але у відносинах із союзним МЗС кардинальних змін не відбулося. Так, 15 лютого 1951 р. Протокол (а 14 липня і відповідний міждержавний

Д. З. Мануїльський
і М. С. Хрущов на Київському
аеродромі проводжають
маршала Югославії Й. Б. Тіто

договір) про обмін ділянками території між СРСР та Польською Республікою підписує не український міністр закордонних справ, а союзний — сумновідомий ще з 30-х років своєю надактивною участю в сталінських репресіях Андрій Вишинський. До речі, цей договір є одним із показових прикладів сталінської дипломатії: хоча тисячі лемків-українців були примусово виселені зі своїх земель у Польщі, в договорі йдеться тільки про «добровільні» основи переселення.

Серед двосторонніх контактів Д. З. Мануїльського вирізняється його зустріч в 1944 р. з югославськими лідерами — прем'єр-міністром Іваном Шубашичем та заступником Йосипа Броз Тіто Едвардом Карделем. Наркомзаксправ України справедливо вважався одним із найкращих радянських спеціалістів з балканської проблематики, й ці контакти відіграли свою роль у політиці СРСР на Балканах, якій Й. В. Сталін приділяв велику увагу.

Авторитет українського міністра був настільки великий, що навіть керівництво союзного МЗС було змушене залучати його до низки важливих зовнішньополітичних заходів. Можливо, це відбувалося й за особистим розпорядженням генсека. Так, Д. З. Мануїльський бере участь в обговоренні й підписанні мирного договору з Болгарією (14 серпня 1946 р.), Італією (7 червня 1946 р.), Угорщиною (12 жовтня 1946 р.), а також в обговоренні

Предложення по повод записки
Гов Долитурова

Считаю полезним опублікувати в введених
продіях Влахова с цим же відміткою
красною карандашом місц. по наступним
мотивам: вступлення грехеною промбера.

Попандреу такий жалоба Греція на присоединение
к ней тех ^{части} областей Македонии, которая принадлежала
со времени 1918г. Югославии. Следовательно ~~он имеет по~~
рукам, Попандреу то Подобные заявления

Это ослабляет обстановку на Балканах и грозит
новыми конфликтами Балканскими народами. Влахов
- Македонцу и за его заявления Советский Союз не несет
ответственной ответственности

17 го Октября 1944г.

Мануїльський

процедурних питань стосовно пароплавства по Дунаю. Прикметно, що по-вноваження Д. З. Мануїльському, як і перед конференцією у Сан-Франциско, давала Президія Верховної Ради УРСР, і це ще раз демонструвало перед зовнішнім світом формальну незалежність дій міністра закордонних справ від центру.

Однак, незважаючи на особистий авторитет міністра, керівництво МЗС СРСР так і не зважилося відкрити дипломатичні представництва УРСР в зарубіжних країнах. Таким чином, єдиним напрямом, де республіканське дипломатичне відомство могло активно діяти, була багатостороння дипломатія. Завдяки наполегливій роботі Д. З. Мануїльського УРСР досягла значного успіху в розбудові відносин із міжнародними організаціями. У 1945 р. Україна стала членом Міжнародного суду, у 1946 р. — Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 1947 р. — Всесвітнього поштового союзу, у 1948 р. — Всесвітньої метеорологічної організації. У майбутньому присутність у згаданих впливових міжнародних організаціях значно сприяла зовнішньополітичній діяльності уже незалежної України.

У 1948—1949 рр. Д. З. Мануїльський виконує обов'язки голови Ради Безпеки ООН. Ефективна робота його на цій посаді піднесла дипломатію УРСР на новий, якісно вищий щабель. Слід зауважити, що успішній діяльності українського дипломата в Раді Безпеки сприяло значною мірою те, що з найважливіших питань він радився безпосередньо з Й. В. Сталіним і, мабуть, незважаючи на київське «заслання», внутрішньо почував себе нарівні з вищим радянським керівництвом. Чого вартий, наприклад, знайдений нами лист до В. М. Молотова з проблем діяльності в ООН, що не надто скидається на офіційні пропозиції підлеглого керівникові:

«Через місяць після свого приїзду в Нью-Йорк 20го липня мною була надіслана Вам телеграма про те, що у зв'язку зі зривом роботи атомної комісії англо-американцями, а також саботажем англо-американською більшістю Резолюції Генеральної Асамблеї від 14го грудня 1946 р. про загальне скорочення й регулювання озброєнь нам було б слід надрукувати... заяву... за прикладом довідки «Фальсифікатори історії», із метою правильного викладення як радянської позиції із цих питань, так і позиції наших противників. Ця позиція була повторена... у другій половині серпня відносно... зриву американцями атомної Комісії. Нами було отримано від вас відповідь, що Ви вважаєте цю... пропозицію правильною, але за браком часу її не вдасться реалізувати... Українська делегація взяла на себе... спробу написати... проект такої заяви... і представити її на розгляд МЗС СРСР. Українська делегація виходила з того, що Ви завжди вимагали у працівників... ініціативи з питань поточної міжнародної політики. Проект, представлений Українською Делегацією, охоплює три групи питань: а) критики позиції американців з атомного питання; б) критики позиції англо-американського блоку в питаннях скорочення та регулювання озброєнь; в) фактів про гонку озброєнь в США...

Мотиви, в силу яких необхідно зробити цю роботу, наступні: а) радянська делегація дала три важливіших документи — проект міжнародної конвенції від 19 червня 1946 про заборону атомної зброї, пропозиції щодо контролю над атомною енергією від 11 червня 1947 р. і пропозиції щодо скорочення та регулювання озброєнь, що зроблені у Вашому виступі

від 29 жовтня 1946 р... Американська пропаганда їх зараз замовчує... б) після від'їзду А. А. Громика нам в Раді безпеки не вдалося розібрати як слід пресловутий меморандум Великої Британії, Франції, Китаю і Канади від 5го квітня 1948 р., а між тим... цей документ заслуговує того, щоб на нього відповісти нашим документом, а не парою виступів в) Держдепартамент США розвернув інтенсивну пропаганду, направлену на те, щоб обілити США в зриві роботи атомної комісії... д) гонка озброєнь у США, про яку вони звикли писати відкрито — найбільш слабке... місце в позиції американців, яким нам слід скористатися будь-що.

Надсилаючи Вам екземпляр, підготовлений українською делегацією роботи, я передав другий екземпляр тов. Вишинському, якому він може стати в нагоді в процесі дебатів вищевказаних питань. Я був би вам дуже вдячний, коли б отримав Вашу думку з приводу тексту, що надсилається».

Взагалі, у зовнішній політиці СРСР Д. З. Мануїльському була відведена хоча й допоміжна, але досить важлива роль. Як представник «незалежної держави» — УРСР він міг виступати з окремих питань навіть агресивніше, ніж керівники союзного НКЗС (МЗС). Уже на другій Генеральній Асамблеї ООН за допомоги Д. З. Мануїльського були піддані гострій критиці дії тоді ще союзних з СРСР США та Великої Британії:

«Під виглядом переміщених осіб в американській та англійській зонах окупації переховують воєнних злочинців, таких як відомий злочинець Бандера, запеклий шпигун і розвідник, який створював під час війни за завданням німців банди, що вирізували мирне населення, яке підтримувало радянські війська. В Англії під виглядом переміщених осіб дбайливо розміщена в Лінкольні, Шеффільді, Есексі дивізія СС «Галичина», що входила до складу німецьких військ і боролась в їх рядах проти Радянської Армії».

Цю тему Д. З. Мануїльський уже згодом пропагандистськи розвине у своїй книзі «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині» (1946).

Надзвичайно наполегливо Д. З. Мануїльський просував радянську зовнішньополітичну лінію в індонезійському питанні, що деякий час мало важливе значення у східному напрямку міжнародної політики СРСР. У зверненні глави української делегації до голови Ради Безпеки ООН наголошувалося:

«Делегація Української РСР на першій сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, діючи за дорученням свого уряду, звертає, на підставі статті 35 пункту 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй, увагу Ради Безпеки на становище, що створилося в Індонезії.

Як відомо, в цій країні протягом ряду місяців провадяться воєнні дії, спрямовані проти місцевого населення, в яких беруть участь як регулярні англійські війська, так і ворожі японські збройні сили.

На думку українського уряду, це становище створює загрозу підтриманню міжнародного миру і безпеки, що підпадає під дію статті 34 Статуту.

Українська делегація просить Раду Безпеки провести необхідне розслідування і вжити передбачених Статутом заходів для усунення становища, що створилося».

Товарищу ^{Владиславу} ~~В. М. Молотову~~ ^{Мисайловичу}
Молотову

Дорогой Владислав Мисайлович

Ваше письмо послано ^{в Нью-Йорк} после моего приезда (около 10-го
июля) мною было послано Вам предложение
телеграммы о том, что в связи с арестом радий
аппарата Комиссия атомного сырья американцам, а также
судейскому ^{англо-американскому большинству}
судейскому (решение Генеральной Ассамблеи от 14-го
декабря 1946г. о владении сокращением и реутиро
вации вооружения нам бы следовало бы отлучи
копейки ^{проектации и обоснования} ~~Генеральной Ассамблеи~~ по примеру справки
"Радийский атомный материал" в целях правильного
уложения как ^{советской} нашей позиции по этим вопросам
так и позиции наших противников. Это же
предложение было повторено Маленком и мною
в атомном во второй половине августа в Диттинском
конт. ^{одного второго а. и. мерно} ~~такого~~ ^{срочно} ~~американцам~~ радийной атомной
Комиссии. Нам бы хотелось бы ^{привести} ~~сказать~~
это Вам сейчас это советские предложения, но за
недостатком времени как это не удастся осуществить
и придется ограничиться только ^{объяснением} ~~своими~~ ~~идеями~~
выдержками из нашей советской фальшивки и репее
Украинская делегация будет на себя берет иже
девушку и не ей воглащало ее силам попытку
написать первоначальной проекции ~~такого~~ ~~фальшивки~~
"Материал СССР, Украинская делегация ~~испытало~~
при шедя из того, что Вы всегда ~~под~~ ~~требовали~~
у радийщиков, работающих под Вашей руководств,
проявления инициативы в вопросах текущей и
народной политики.

Після цього Д. З. Мануїльський отримав від найвпливовішої в Індонезії Національної партії телеграму такого змісту:

«Серйозно протестуючи проти представництва Голландії у Раді Безпеки, яке суперечить інтересам Індонезії й не відповідає основній тезі Атлантичної хартії, ми дозволимо собі довірити справу Індонезії Вашій доброзичливій підтримці та захистові».

Головну роль відводила радянська дипломатія делегації УРСР у вирішенні грецької проблеми, коли Афіни висунули територіальні претензії до Болгарії. Від імені України був розповсюджений спеціальний лист-звернення, а у своєму виступі на Генеральній Асамблеї Д. З. Мануїльський зазначав:

«Ми глибоко шануємо грецький народ, його велике минуле, його героїчну боротьбу проти загарбників. Але саме наша пошана до грецького народу зобов'язує нас виступити найрішучіше проти територіальних домагань грецької делегації на землі сусідніх народів. По якому праву грецька делегація претендує на споконвічну болгарську землю, де на 300 тисяч населення є всього 150—200 чоловік грецької національності?»

Тоді багато в чому завдяки позиції ООН, яка не останньою чергою завдячує активності української делегації в цьому питанні, вдалося не допустити греко-болгарського збройного конфлікту, що мав би всі шанси перерости у масштабне міжблокове зіткнення.

Цікаво зауважити, що Д. З. Мануїльський в одному з виступів в ООН заявив:

«Ми, радянські дипломати, не послідовники школи Талейрана, що мова дана дипломатові для того, щоб приховувати свої думки. Таємні думки, які приховують, — це погані думки, бо добрі думки немає чого ховати. Ми проти тієї дипломатії, яка намагається прикрити кігті тигра воркуванням голуба... Не вимагайте від нас ввічливих, туманних фраз і дипломатичних формул, які ні про що не говорять, коли мова йде про пропаганду війни. Ми будемо прямо говорити про небезпеку такої пропаганди, тому що вона загрожує життю мільйонів людей».

Розуміючи суто пропагандистський зміст таких тверджень, він не міг зачинної тоталітарної системи говорити інакше. Більш активній діяльності міністерства заважала, на думку Д. З. Мануїльського, невизначеність повноважень НКЗС УРСР та його відносин із союзним наркоматом. З цього приводу він навіть звернувся з листом до керівництва НКЗС СРСР, в якому, серед іншого, було сказано:

«...Союзному Наркомату ближчим часом слід було б вирішити питання про систему керівництва республіканськими Наркоматами. Ми мусимо знати, хто якими питаннями відає в Союзному наркоматі, й до кого слід звертатися за розв'язанням тих чи інших питань, що постають у процесі нашої роботи. Найбільш доцільна побудова системи керівництва — це щоб відповідні відділи Союзного Наркомату практично були пов'язані зі спорідненими відділами республіканських Наркоматів».

У наведеному фрагменті привертає увагу пряма вказівка на те, що союзний наркомат керує республіканськими (у службовому листуванні Д. З. Мануїльському не було сенсу вдаватися до демагогії).

В останній рік керування міністерством він майже не втручався в справи свого відомства — на це вже бракувало сил та здоров'я. Давався взнаки виснажливий сталінський графік роботи. «Вождь світового пролетаріату» завжди працював уночі, й до цього мала пристосовуватися вся вища партійно-державна номенклатура. Відомий український історик-міжнародник, професор К. О. Джеджула, що деякий час працював при Д. З. Мануїльському начальником договірно-правового відділу, розповідав авторові про те, як працював міністр та його підлеглі. Робочий день починався о десятій, вдень була дво-тригодинна перерва, а потім відповідальні працівники мусили працювати до 4—5-ої години ранку. Й. В. Сталін міг зателефонувати в будь-який час, і заради цього гіпотетичного дзвінка всі мали залишатися на місцях. Перш ніж іти додому (до речі, міністр завжди ходив без усякої охорони), Д. З. Мануїльський обов'язково телефонував у приймальню Генерального секретаря, аби пересвідчитись, що той уже поїхав на Кунцевську дачу.

К. О. Джеджула згадував, що справді було кілька дзвінків Й. В. Сталіна міністру закордонних справ УРСР. Й наскільки можна було судити зі скупих слів Д. З. Мануїльського, вони стосувалися не тільки сфери компетенції республіканського МЗС, а широкого кола питань зовнішньої політики СРСР. У будь-якому разі те, що глава держави телефонував республіканському міністрові, безумовно, свідчило про важливість думки останнього стосовно міжнародних питань для кремлівського володаря. Підтвердженням цьому є знайдений автором унікальний архівний документ — особиста записка Д. З. Мануїльського Й. В. Сталіну щодо балканських проблем, написана уже після його призначення в НКЗС УРСР. Зрозуміло, що зміст записки виходить далеко за межі компетенції українського наркомату й свідчить про те, що після переїзду в Київ він певною мірою зберіг свій вплив на формування зовнішньополітичної лінії Радянського Союзу. Звертає на себе увагу й незвична для такого документа форма — рукописна записка. Й це також свідчить про збереження між її адресантом та адресатом особливих стосунків.

Крім підірваного роботою здоров'я, сімейна обстановка міністра також залишала бажати кращого: хоча офіційно він і не розлучився з дружиною, але покинув родину.

До 1952 р. стан здоров'я керівника української дипломатії став настільки поганий, що він уже фізично не міг керувати своїм відомством і 10 червня залишив займану посаду. З 1953 р. Д. З. Мануїльський перебував на персональній пенсії союзного значення. Помер колишній міністр закордонних справ УРСР у Києві 22 листопада 1959 р. і був похований на Байковому кладовищі.)

На будинку, де він жив на вулиці Шовковичній, встановлена меморіальна дошка, а на сусідній Липській — пам'ятник, до якого до серпня 1991 р. керівництво МЗС УРСР у повному складі на всі роковини покладало квіти. Зараз пишні офіційні вінки кладуться до інших монументів. *Sic transit gloria mundi...*

Підсумовуючи непросте життя сталінського наркома закордонних справ, можна констатувати, що він, у міру своїх сил, намагався перешко-

дити розгортанню терору проти власного народу. Не можна не визнати й його немалого внеску у становлення української дипломатичної служби. Але тоталітарний устрій примушував навіть таких людей діяти супроти

Д. З. Мануїльський після відставки

власного сумління й нерідко проти національних інтересів України. Система була сильнішою за особистість...

Из дела Ч 25 Совета Народных Комиссаров.
По общей описи архива дело Ч 68 за 1920 г.

УКРАИНСКАЯ
Социалистическая Советская
Республика.

ВСЕУКРАИНСКИЙ РЕВОЛЮЦИОННЫЙ
КОМИТЕТ.

Пролетаріі всіх країн, єднуйтеся.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь.

Января 1920 г.

З А Я В Л Е Н И Я

Членов Всеукраинского Ревкома тов. ПЕТРОВСКОГО и МАВУИЛЬСКО-
РВ 7 января 1920 года.

Во второй раз со времени образования Всеукраинского Ревкома, мы, представители партии коммунистов /большевиков/ Украины констатируем грубое нарушение договора 17 декабря, обязующего партию украинских боротьбистов к прекращению агитации в пользу сепаратных военных образований, агитации, опосредствующей дезорганизации красной армии и играющей лишь на руку гибнущей на наших глазах контр-революции.

Стоя вместе со всей Коммунистической Партией на почве признания за трудящимися массами всех национальностей права на самоопределение вплоть до полного государственного отделения, мы, представители К.П.У. во Всеукраинском Ревкоме считали и продолжаем считать, что нашему сотрудничеству с партией /боротьбистов/ не может препятствовать различное понимание формы будущих государственных взаимоотношений между РСФСР и УССР.

Но чего мы были вправе требовать от партии претендующей на вхождение в Третий Интернационал это безоговорочно проведения в повседневной политике начал международной солидарности трудящихся РСФСР и Украины.

„ролтая рабочими и крестьянами кровь за дело освобождения трудовых масс Украины от кошмарного ига белогвардейщины обязывала больше, чем все писанные договоры партии украинских /боротьбистов/ к поддержке братского единения рабочих и крестьян России и Украины в их общей борьбе против мировой империалистической реакции.

К сожалению, несмотря на подписанное соглашение, несмотря на моральные обязательства международной солидарности, партия украинских /боротьбистов/ продолжает вести линию раскола трудовых масс отдельных стран, выступает в пользу отдельной украинской армии, пыталась опереться в этой агитации на дезорганизованные повстанческие отряды.

Первый случай такого грубого нарушения ^в состоявшегося соглашения наблюдался по заявлению членов Всеукраинского Ревкома Правобережной Украины, где члены Центрального Комитета украинских коммунистов /боротьбистов/ продолжали старую линию, усвоенную ими после занятия Деникиным Украины. ~~Настоящее наше заявление~~

На наши протесты представителем /боротьбистов/ во Всеукраинском Ревкоме было заявлено, что такого рода выступления членов ЦК их партии объясняется отсутствием информации и неосведомленностью их относительно состоявшегося оглашения.

Второй случай, о котором речь будет идти ниже, показал, что мы имеем дело не с недоразумением, а с определенной политической линией, которую партийная ~~боротьбистская~~ периферия проводит сознательно на местах.

После приезда тов. Гринько в Харьков в газете украинских /боротьбистов/ "Пролетарская Правда" от 6 января появилась заметка под заглавием "Чем об"яснить", в которой содержались преступные призывы к червоному украинскому войску вычистить по окончании борьбы с Деникиным Украину от российских коммунистов.

Наличие этого выступления побудила Реввоенсовет 14-й Армии временно закрыть газету "Пролетарская Правда" и арестовать ее редакторов, выпустив их лишь впоследствии под поручительство члена Всеукраинского Ревкома тов. Гринько.

Считая, что такого рода прискорбные инциденты чрезвычайно затрудняют наше совместное сотрудничество во Всеукраинском Ревкоме с партией /боротьбистов/, мы обращаемся к тов. Гринько со следующего рода предложением.

1/ Харьковскую организацию /боротьбистов/ допустившую такого рода выступления, распустить, поставив в известность об этом все другие организации партии;

2/ принять меры к точному соблюдению соглашения и к полному содействию русско-украинской красной армии в выполнении возложенных на нее задач.

3/ Указать всем организациям на местах на необходимость теснейшего единения российских и украинских рабочих, осудив публично всякую травлю российских коммунистов, как недопустимый прием борьбы с точки зрения международной солидарности трудящихся.

Настоящее наше заявление просим внести в протокол.

Д. Мануильский, Д. Петровский.

*Виступ глави делегації УРСР Д. З. Мануїльського
в загальній дискусії на пленарному засіданні
II сесії Генеральної Асамблеї ООН*

22.IX.1947 р.

Загальні дебати на Генеральній Асамблеї закінчуються. Основне питання, що, на думку делегації УРСР, повинно було б стояти в центрі уваги не лише Генеральної Асамблеї, але і всієї ООН — питання про виконання рекомендації Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1946 року, яка пропонувала всім державам-членам ООН скоротити озброєння, вилучити з озброєння атомну зброю, і про доповнення цих вирішальних і найважливіших заходів терміновими заходами щодо приборкання паліїв війни, як це запропонувала делегація СРСР 18 вересня цього року. Поряд з цим Організації Об'єднаних Націй слід було б подбати про те, щоб Статут ООН, її рішення і рекомендації суворо додержувалися і щоб їх не порушували деякі держави так безцеремонно, як це було досі.

Вся міжнародна обстановка, в якій, поки що безнаказано, діють палії війни, цього вимагає.

Незважаючи на те, що війна проти фашистських агресорів давно закінчилась, в різних кінцях світу продовжуються воєнні дії; вони продовжуються на Далекому Сході, в районі південних морів, в Греції, в Палестині.

В одних країнах деякі держави, грубо порушуючи Статут Об'єднаних Націй, наступають на народи, які добиваються своєї незалежності і перебудови свого життя на демократичній основі; в інших країнах вони втручаються у внутрішні справи, всіляко підтримують реакційні сили цих країн і озброюють їх для боротьби проти сил демократичних, що підтримуються широкими народними масами.

Не підлягає ніякому сумніву, що підтримка, яка подається США гоміндану в його громадянській війні проти демократичних сил Китаю, суперечить принципів невторчання у внутрішні справи чужої країни, який лежить в основі Статуту ООН.

Несумісне з основами Статуту і відкрите втручання у внутрішні грецькі справи, здійснюване Великобританією, яка розмістила частину своїх збройних сил на території Греції з метою підтримки і збереження антинародного монархо-фашистського режиму, що призвів Грецію до стану внутрішньої війни, яка не припиняється і загрожує перерости у війну проти миролюбних балканських держав.

Ця збройна інтервенція Великобританії порушила мир і спокій у визволеній від німецьких загарбників Греції і призвела до громадянської війни, внаслідок якої ми спостерігаємо в Греції політичне банкрутство монархо-фашистського режиму і катастрофу англійської політики. Катастрофа ця не випадкова, бо ті,

хто думав приборкати грецький народ з допомогою іноземного втручання, не врахували того, що народи, і навіть народи найменші, після війни вже не ті, якими вони вступали у війну, що управляти народами за допомогою терору тепер не можливо, бо терор викликає лише більший опір народів, втягуючи в боротьбу тих, що раніше були аполітичні, пасивні. Якщо німцям, незважаючи на їх жорстокий терор, не вдалося поставити на коліна мужній волелюбний грецький народ, то тим більше тепер, коли цей народ загартувався у багаторічній боротьбі за свою свободу і незалежність, цього не вдасться зробити нікому.

Тепер, як це можна було передбачити, американські власті збираються виступити душеприкажчиками англійської політики, що провалилася, і взяти на себе виконання тих функцій, які не вдалося виконати Великобританії.

Всі ці факти порушення Статуту ООН тим більш разючі, коли взяти до уваги сумлінне ставлення до Статуту і додержання його радянською стороною, яка, як відомо, вивела свої війська з Китаю, Норвегії, з острова Борнхольм і з Ірану.

Справжня війна з боку Великобританії ведеться також на території Палестини, яка з повним правом добивається своєї незалежності.

Не можна не відзначити і тих кривавих подій, які відбуваються близько двох років в Індонезії.

Незважаючи на рішення Ради Безпеки про припинення воєнних дій в Індонезії, голландські війська продовжують наступ.

Цілком очевидно, що кожна з цих так званих локальних воєн є порушенням миру, кожна з них, як показав досвід минулої війни, криє небезпеку перерости в збройні конфлікти більш широкого масштабу...

Без знищення запасів атомних бомб і припинення їх виготовлення не може бути роззброєння. Не можна назвати інакше, як зривом пропозиції про скорочення озброєнь, намагання американських представників відокремити питання про атомну зброю від загального питання про скорочення озброєнь, ухилитись від скорочення озброєнь, сховатися за штучно вигадану формулу "гарантії" миру і безпеки в той час як скорочення озброєнь і контроль інспекції Ради Безпеки саме і є такою важливою гарантією, яка послужить справі зміцнення довір'я і співробітництва народів. Делегація УРСР ніколи не погодиться з тим, щоб збройні сили ООН були побудовані так, щоб в них та чи інша держава мала пануюче становище, щоб ці збройні сили були зброєю експансіоністської політики, прикритої авторитетом ООН.

Справа дійшла до того, що навіть тут, на Генеральній Асамблеї американська делегація кваліфікувала нагадування про необхідність виконати рекомендації Генеральної Асамблеї щодо роззброєння, як "безвідповідальну пропаганду". В той же час американська делегація не сказала ні слова засудження на адресу розгнужданої пропаганди нової війни, що проводиться в країні, яка є місцем перебування ООН...

І щоб не бути голословними приведемо опубліковану американською пресою заяву Джорджа Ерла (колишній посланник США в Болгарії. — Д. Т.). “Я захоплений і наздвичайно задоволений тим, що представник СРСР назвав мене палієм війни. Якщо під підпалюванням війни він має на увазі те, що я закликаю до бомбардування Росії атомними бомбами, то він абсолютно має рацію”.

Що це, марення божевільного чи істерика спійманого на гарячому палія війни? Ні, це просто голос гітлерівця, який перевершив у цинізмі свого першовчителя. Навіть у найгірші часи нюрнберзьких з'їздів німецькі фашисти не насмілювались кидати так відверто виклик мирові, як це робить Ерл.

Особа самого Ерла нас не цікавить, але ми звертаємо увагу Генеральної Асамблеї на ту обставину, що американська преса знайшла можливим відтворити його канібальську заяву. Немає сумніву, що Ерл ніколи не насмілювався б говорити такою мовою, а американська преса друкувати подібні заяви, коли б за спиною Ерла не стояли темні сили, які підтримують його і які упевнені в своїй безкарності. Ми певні, що заяви, подібні до безсоромної вихватки Ерла, не відповідають почуттям американського народу, який не менше від інших народів заінтересований в приборканні паліїв війни...

Хіба не дивною здається та обставина, що в той час, коли палії війни гуляють на волі, публічно виступають на зборах і в пресі, користуються знаками зовнішньої пошани, — прихильники миру й безпеки переслідуються, їх женуть з роботи, їх садовлять у тюрми, їх вбивають у Греції та Іспанії, їх ставлять в гірше становище, ніж німецьких нацистів та їх підсобників. Люди, які співробітничали з ворогом під час війни, тепер в пошані, вони сидять в урядах, судять, карають тих, хто із зброєю в руках під час війни боровся проти фашизму. І це відбувається не тільки в такій фашистсько-монархічній країні, як Греція, але і в інших країнах, які брехливо називають себе демократичними.

Під виглядом переміщених осіб в американській та англійській зонах окупації приховують воєнних злочинців, таких, як відомий злочинець Бандера, запеклий шпигун і розвідник, який створював під час війни за завданням німців банди, що вирізували мирне населення, яке підтримувало радянські війська. В Англії під виглядом переміщених осіб дбайливо розміщена в Лінкольні, Шеффілді, Ессексі дивізія СС “Галичина”, що входила до складу німецьких військ і боролась в їх рядах проти Радянської Армії, яка своєю хоробрістю врятувала не лише свою Батьківщину, але й інші країни, що впали чи ослабли під тиском ворога.

В американській та англійській окупаційних зонах, у таборах для переміщених осіб колишні агенти гестапо, зрадники утримуються неабияк, а як військові формування, що їх палії війни тренують і готують, очевидно, для майбутніх воєнних операцій проти СРСР. Як в американській та англійській зонах, так і на самій

території США та Англії діють організації, які провадять свою підривному роботу як проти УРСР, так і проти інших республік, що входять в СРСР. У значному ряді випадків вони користуються підтримкою англійських та американських властей.

Не можна вважати всі ці дії, які суперечать Статуту і рішенням ООН, простою випадковістю, вони є складовою частиною божевільного плану, що виношується паліями війни. Тут я хотів би відповісти п. Макнейлу (представник Великобританії. — Д. Т.). Пан Макнейл у своїй промові, очевидно, не міг заперечувати фактів, які характеризують діяльність паліїв війни, фактів, які наводилися главою радянської делегації 18 вересня. Замість того, щоб засудити паліїв війни, п. Макнейл вибрав інший шлях, шлях нападок на політику Радянського Союзу, яка була, є і буде політикою миру. Щоб кинути тінь на цю політику і взяти тим самим під захист відому промову, виголошену Черчиллем у Фултоні, він не спинився перед прямою інсинуацією. Пан Макнейл хоче апелювати до історії. Дозвольте і представникові делегації УРСР послатись на історію. Ми не забули приходу німецьких фашистів до влади. Коли вони, після підпаду рейхстагу, захопили кермо влади в Німеччині в руки, вони були слабкі. Досить було б погодженої міжнародної акції великих держав, передбаченої статтею 16 Статуту Ліги націй, щоб гітлерівський уряд через дуже короткий строк вилетів з сідла. Але тодішні правлячі кола Великобританії, які заправляли в Лізі націй, пальцем не поворухнули, щоб перешкодити фашистам укріпитися в Німеччині. Правлячі кола Великобританії вважали, що гітлерівський уряд при владі — це зброя майбутньої війни Німеччини проти СРСР. Промова про наступні походи на Схід, які виголошувалися гітлерівськими бузувірами на нюрнберзьких з'їздах, співчутливо сприймалися тодішніми паліями війни у Великобританії. Гітлерові була віддана Чехословаччина. Був укладений мюнхенський пакт, який розв'язував Гітлерові руки і давав йому можливість почати похід на Схід — похід, який коштував українському народові та іншим народам СРСР мільйони вбитих, десятки тисяч зруйнованих міст і селищ.

Макнейл знає, звичайно, що в його зауваженні нема ні грана правди. Чи не слід було б Макнейлу краще згадати про те, як англійські реакційні кола, з якими повністю солідаризувався тодішній англійський уряд, а в ньому, як відомо, брали участь лейбористи, — гальмували і зривали відкриття другого фронту. Вони вважали за краще, щоб російський союзник сховався кров'ю на сході, витримуючи в єдинокорстві з гітлерівським фашизмом шалений натиск трохи не всієї німецької військової машини.

П. Макнейл говорив тут і другу неправду, — що Радянський Союз не згодний ні з однією країною. Це не вірно, бо ми згодні навіть з Великобританією — в тому, що та позиція, яку вона сподівається одержати за океаном, дуже не вигідна для англійського народу. П. Макнейл забув далі, що Китай, з яким Радянський Союз нібито перебуває в стані ворожнечі, після відмовлення

Радянського Союзу взяти участь у конференції одинадцяти в питанні про укладення мирного договору з Японією, приєднався до Радянського Союзу. Ми згодні з Єгиптом у питанні про виведення англійських військ з цієї країни. Ми згодні з країнами Латинської Америки в тому, що ціни, встановлені американськими трестами на сільськогосподарські продукти цих країн, ведуть до їх розорення і що має бути вжито заходів до усунення або пом'якшення цього ненормального становища. В чому ми не згодні — це в тому, що можна порушувати Статут Організації Об'єднаних Націй. Порушення Статуту ООН, ігнорування рішень і рекомендацій організації стало системою. Зараз мова може йти не про те, які статті Статуту і рішення Організації порушені, а про те, які статті і рішення ще додержуються державами, що доброзичливо ставляться до ООН.

Не може служити справі зміцнення авторитету Об'єднаних націй і прагнення реакційних кіл США до світового панування і перетворення ООН на інструмент світового панування цієї держави. Світове панування великої держави і національний і державний суверенітет інших народів і держав, особливо малих і середніх, — ці дві речі несумісні. Що б не говорив п. Макнейл, але, наприклад, питання про націоналізацію сталеливарної промисловості Англії або участь представників соціалістичних партій в урядах, скажімо, Франції або Італії, — це питання внутрішньої компетенції кожної країни, а не "міжнародних" договорів, як думає представник Англії.

Там, де борються за світове панування, не можуть не ущемляти національної гідності і суверенітету інших країн, там не можуть не встановлювати силою нерівноправності держав; не можуть не здійснювати дискримінації тих держав, які борються на підставі Статуту ООН за рівноправність всіх націй і народів, не можуть не перетворити принцип опіки, записаний в Статуті ООН, на засіб переділу колоній і продовження пригноблення колоніальних народів; не можуть не встановлювати свого роду опіки над державами, які ще недавно вважали себе суверенними і незалежними. Так, зараз робляться спроби встановити своєрідну опіку над розореними війною європейськими країнами, повісити на їхню шию намисто зовнішніх позик, що дорого обходиться народам цих країн.

Прагнення до світового панування породжує нічим не обгрунтовану впевненість у своїй перевазі — у одних і гірке почуття безправ'я — у інших, а в цілому створює навколо ООН атмосферу беззаконня і сваволі. Навряд чи хто стане твердити, що така політика служить справі миру і співробітництва народів. У цьому систематичному свавіллі окремих держав, які намагаються повернути нас до практики сумної пам'яті Ліги націй, лежить основна і корінна причина слабкої ефективності діяльності ООН.

І зараз, на цій Асамблеї нам знову пропонують порушити Статут — утворити якийсь третій проміжний орган, який буде —

не то другою Радою Безпеки, не то ще однією Асамблеєю, не то, як багато побоюються, філіалом державного департаменту США.

Ми нагадаємо лише, що Статут, в зміненому вигляді, згідно з статтею 110, підлягає ратифікації державами-членами Об'єднаних націй, відповідно до їх конституційної процедури.

Характерно, що про малу дійовість ООН найбільше шумлять ті, хто своїми самочинними діями найбільшою мірою паралізують діяльність організації і підривають її авторитет. Щоб уникнути відповідальності, вони намагаються обвинуватити інших, саме тих, хто повсякденно і послідовно захищає Статут ООН та її рішення.

Пускають у хід легенду, що в малій ефективності ООН винен представник СРСР у Раді Безпеки, який голосуючи проти пропозицій США і Великобританії "блокував" нібито ухвалення рішень у грецькому питанні. У грецькому питанні? Чи в тому фальсифікованому грецькому питанні, яке тепер піднесене Генеральній Асамблеї і яке є нічим іншим, як грубим відтворенням прецедента емської депеші, чи в справжньому грецькому питанні, яке ставили делегація СРСР в січні 1946 року і делегація УРСР 25 серпня 1946 року?

Суть грецького питання полягає не в тому, що хтось загрожує цілості і незалежності Греції, а Сполучені Штати повинні уберегти від цієї "небезпеки" Грецію Цалдаріса і Зерваса. Суть цього питання в тому, що палії війни хочуть зробити з Греції вогнище неспокою і гострих конфліктів на Балканах, що плекаються плани залучити Грецію у воєнний союз з Туреччиною, а можливо навіть з Італією, і розпалити сутичку на Балканах, що дехто, зайнявши Грецію своїми військами, хоче стати обома ногами в Середземному морі з перспективою проникнення в Палестину і країни арабського Сходу, підійти поближче до Суецького каналу і в той же час зайняти таку стратегічну позицію, яка стала б загрозою Радянському Союзові.

"Ми вибрали Туреччину і Грецію, — писав Ліппман, — не тому, що вони особливо потребують допомоги, а тому, що вони являють собою стратегічні ворота, які ведуть до Чорного моря і до серця Радянського Союзу".

З метою здійснення цих експансіоністських планів і була за заявою Цалдаріса створена Радою Безпеки комісія для обслідування прикордонних інцидентів. Більшість цієї комісії подала плутану суперечливу доповідь, про яку можна лише сказати, що в ній фантазія замінює факти, пристрасть — логіку, а лже-свідчення — істину. В цих же цілях це питання в цалдарісівському виданні поставлене на Генеральній Асамблеї, авторитетом якої хочуть прикрити нову інтервенцію в Греції. Справжня суть грецького питання — в цій інтервенції, яка повинна дублювати або замінити інтервенцію Великобританії.

Що б сказав кожний з вас, панове, якби вашу країну, яка понесла менші жертви в справі боротьби з фашистськими агресорами,

ніж Греція, піддали інтервенції іноземних військ, але чому ж це допустиме щодо Греції? Чому грецькому народові відмовляють у праві, яке Ялтинська конференція визнала за всіма визволеними народами Європи, а саме — дати можливість визволеним народам “знищити останні сліди нацизму і фашизму і створити демократичні установи за власним вибором”? На якій підставі грецький народ позбавляють права власними силами розв’язати свої внутрішні суперечки і стати господарем своєї країни? На якій підставі Великобританія диктувала грецькому народові строки виборів до парламенту, призначала дату плебісциту, формувала бажані нею грецькі уряди, коли такі акти є прерогативою суверенного грецького народу? На підставі якої статті Статуту Греція віддана на сваволю Зерваса, Гонатаса, Турковасіліса і всіх тих, хто допомагав німецьким окупантам душити грецьких патріотів? Підстава для всіх цих беззаконних актів, очевидно, одна: хочуть примусити грецький народ віддати свою країну тим, хто має потребу в ній, як у плацдармі для здійснення їх експансіоністських планів. У цьому справжня суть грецького питання, а не в тій жахливій політичній диверсії, під прикриттям якої хочуть обвинуватити Албанію, Болгарію і Югославію у підриві цілості і незалежності Греції.

Преставник СРСР в Раді Безпеки не виконав би свого обов’язку перед 16 республіками, які входять до складу Радянського Союзу і перед Організацією Об’єднаних Націй, коли б він голосував за встановлення якогось верховного комісара або постійної комісії, оскільки така пропозиція являє собою підготовчий крок до нової інтервенції в Греції, оскільки вона спрямована до того, щоб втручання у внутрішні справи Греції поширити і на інші балканські країни. І ось в цих умовах, коли палії війни не тільки штучно створюють і розпалюють військовий психоз, але й вживають практичних заходів, які викликають занепокоєння у народів, — у цих умовах вимагають рішення про скликання спеціальної конференції для скасування принципу односторонності п’яти постійних членів Ради Безпеки при розв’язанні питань миру й безпеки. Очевидно, комусь стають тісними рамки ООН і перешкоджає прийняттю в Сан-Франціско Статут. Хтось хоче відняти у меншості засіб самозахисту, який Статут забезпечує меншості. Але як би не намагались агенти імперіалізму галасом про так зване “вето” відвернути увагу від корінних питань, поставлених радянською делегацією, їм це не вдасться, бо всі чесні люди бачать, що виступи проти принципу односторонності є складовою частиною військової пропаганди, димовою завісою, яка прикриває підготовку до війни і беззаконня, що чиняться на очах ООН.

Чи хочуть того справжні ініціатори пропозиції про ревізію статті 27 Статуту, яка передбачає принцип односторонності великих держав у Раді Безпеки, чи не хочуть, передбачають вони це чи ні, але таке рішення було б початком кінця ООН. Може бути

це відповідає планам паліїв нової війни, але це не відповідає намірам прихильників миру й безпеки. Друзі миру вірять в розум і сили народів. Вони хочуть вірити і в те, що ООН знайде в собі сили подолати труднощі, які прихильники агресивних планів намагаються ставити на її шляху.

Що треба для подолання цих труднощів?

Для цього потрібно:

По-перше, прийняти пропозицію радянської делегації, підтримувану делегацією УРСР, про прискорення виконання рекомендацій Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1946 року про скорочення озброєнь та виключення атомної зброї з арсеналу держав-членів ООН; вжити зазначених у радянській пропозиції негайних заходів до приборкання паліїв війни.

По-друге, необхідне точне додержання всіма членами ООН без винятку Статуту Організації.

По-третє, необхідно, щоб співробітництво п'яти великих держав, що забезпечило перемогу Об'єднаних Націй в найбільшій в історії війні, лежало в основі спільних дій в справі охорони миру й безпеки.

По-четверте, необхідно з повагою ставитись до суверенітету, незалежності і національної гідності всіх народів і країн. Ідея рівноправності і самовизначення народів, яка виключає всякі претензії на домінуюче становище одних держав над іншими, повинна стати законом міжнародного буття.

Всі прихильники миру і співробітництва між народами ніколи не забудуть цих слів. Не шкодуючи зусиль, вони працюватимуть на користь миру, боротимуться за мир проти темних сил, згубних сил реакції і агресії.

БАРАНОВСЬКИЙ
Анатолій Максимович
(1906—1987)

Міністр закордонних справ УРСР з 10 червня 1952 р. до 17 червня 1953 р.

Прихід А. М. Барановського до керівництва МЗС УРСР, незважаючи на короткий термін перебування на посаді, став знаковою подією в історії української дипломатії. Усі його попередники, починаючи з часів Громадянської війни, незалежно від того, який уряд вони представляли на міжнародній арені, були політичними фігурами. У них могли бути різні політична вага та впливовість, міжнародна орієнтація чи орієнтація на ті чи інші внутрішньополітичні угруповання, нарешті, здібності й моральні критерії, але вони не були простими виконавцями чужих рішень. Навіть О. Є. Корнійчук суб'єктивно почував себе політичною фігурою... Новий міністр став першим керівником зовнішньополітичного відомства України — чистим апаратником, «гвинтиком» у системі сталінського держапарату. Втім, це жодним чином не може применшити загальної оцінки цього талановитого економіста й організатора, але можна констатувати,

що призначення А. М. Барановського відкрило новий період діяльності міністерства — безініціативного бюрократичного органу для виконання рішень союзного МЗС і виступів у міжнародних організаціях із засудженням «злочинів світового імперіалізму»...

Народився А. М. Барановський 11 лютого 1906 р. у Києві в сім'ї службовця. Життя його було досить типовим для того буремного часу. У 1920 р. він вступає до комсомолу, де відразу вирізняється активністю та ініціативністю. За направленням міськкому комсомолу стає співробітником київської міліції. У цей час на вулицях міста панували кримінальні злочинці, які робили й без того нелегке життя городян зовсім неможливим. Убивства, пограбування, інші тяжкі злочини стали повсякденним явищем. Молода українська міліція, працівники якої отримували жалюгідну платню й буквально голодували, не могла з цим упоратися. Для боротьби зі злочинністю було прийнято рішення про підсилення її складу комсомольцями. А. М. Барановський, хоча сам був іще зовсім дитиною, бере участь у ліквідації кількох небезпечних банд грабіжників. Він проявляє себе не тільки хоробрим, а й талановитим оперативником. Якби не чергова «комсомольська мобілізація», то його життя розвивалося б зовсім в іншому напрямку.

Наприкінці 1921 р. колишній міліціонер за направленням ЦК комсомолу потрапляє до податкової інспекції Волинської губернії, де працює спочатку продовольчим, а згодом фінансовим агентом. Незважаючи на брак досвіду й відповідної освіти, А. М. Барановський непогано виконує свою роботу. Основною сферою його діяльності стає опікування ідеологічним забезпеченням комсомольців-податківців. Комсомольський активіст змінює ще кілька місць роботи; його, як тоді казали, «кидають на прориви». Він працює в комсомольських і радянських організаціях на Житомирщині, служить політруком конвойного полку (до функцій якого входила охорона місць ув'язнення репресованих за політичними звинуваченнями) військ ОДПУ Харкова. До речі, служба в елітних військах державної безпеки «закрила» не зовсім пролетарське походження майбутнього міністра закордонних справ і значною мірою сприяла його подальшій блискучій кар'єрі.

У 1932—1941 рр. А. М. Барановський за направленням ЦК КП(б)У працює в системі Держплану УРСР, що займала важливе місце в економіці республіки. Представник партійної номенклатури послідовно посідає посади старшого економіста, начальника сектора, начальника відділу, заступника голови й, нарешті, голови Держплану. Таке стрімке зростання стало можливим завдяки ежовському «великому терору». НКВС знищив більшість старої середньої й вищої керівної ланки апарату державного управління, й в ешелонах влади з'явилося багато вакансій, які необхідно було терміново заповнювати.

Але не можна сказати, що новий голова українського Держплану не відповідав новій високій посаді. У 1933 р. він закінчив Харківський плановий інститут Держплану УСРР за спеціальністю економіста-плановика комплексного планування промисловості й непогано орієнтувався в цій галузі.

А. М. Барановський і надалі швидко просувався службовими сходинками завдяки дефіциту досвідчених кадрів у галузі економіки, що стався внаслідок сталінських репресій. Випускників радянських вузів було не так багато, щоб заповнити всі вільні місця, тому перевірені партійці з профільною освітою дуже цінувалися. Молодого перспективного економіста відзначає сам керівник республіканської Компартії М. С. Хрушов і згодом він запропонує його кандидатуру до Раднаркому. Уже в 1941 р. А. М. Барановський стає членом українського уряду — обіймає посаду заступника голови Раднаркому УРСР. У Раднаркомі майбутній керівник національної дипломатії опікується сферою економіки та планування централізованого соціалістичного господарства. Серед іншого, він безпосередньо курирує й Держплан, який нещодавно очолював, та складає плани економічного розвитку республіки. Війна з фашистською Німеччиною приводить новопризначеного заступника голови уряду на нову ділянку роботи. ЦК ВКП(б), до номенклатури якого належала посада заступника голови Раднаркому УРСР, направляє його до діючої армії, де надзвичайно гостро постало питання налагодження роботи тилкових підприємств для обслуговування потреб фронту.

У 1941—1942 рр. А. М. Барановський — начальник оперативної групи з промисловості Військової ради Південного фронту. Він проводить велику й надзвичайно складну роботу щодо організації масового виробництва озброєння та боєприпасів, саперного, інтендантського та іншого військового спорядження у Ворошиловградській, Ростовській, Сталінградській областях, Краснодарському і Ставропольському краях. Командування фронту цілком задоволене результатами роботи, але наприкінці 1942 р. його переводять на відповідальну роботу до МЗС СРСР. Тут розпочався процес розбудови структур, які мали займатися економічним плануванням не тільки поточного, а й стратегічного характеру.

До 1944 р. А. М. Барановський працює експертом з економічних питань МЗС. Для вирішення найскладніших проблем виходить безпосередньо на заступників наркома, а іноді навіть на В. М. Молотова. Серед найважливіших аспектів дипломатичної діяльності А. М. Барановського цього періоду необхідно вирізнити те, що він у складі радянської делегації брав участь у міжнародній конференції ООН із надання післявоєнної допомоги країнам, що перебували під фашистською окупацією. На конференції експерт МЗС обирається заступником голови новоствореного міжнародного комітету з репарацій, де він разом із представниками союзних держав працює над визначенням розміру й форми сплати репараційних платежів. Уже після закінчення війни підготовлену за участю А. М. Барановського схему репарацій солідарно реалізовували всі країни антигітлерівської коаліції.

Дипломатична кар'єра А. М. Барановського в союзному МЗС завершується зі звільненням території України від фашистських загарбників. Потрібно було терміново сформувати дієздатний республіканський уряд, і М. С. Хрушов за згодою Й. В. Сталіна збирає потрібних йому людей, що працювали в Москві та Військових радах кількох фронтів. Колишнього заступника голови українського уряду за рішенням ЦК ВКП(б) переводять із Москви до Києва й знову призначають на колишню посаду в Раднаркомі.

Коло питань, якими він опікувався, було тим самим, що й раніше. Та обсяги роботи в республіці, яка тільки-но пережила страшну окупацію, були набагато більшими. Зрозуміло, що й проблеми, які потребували негайного вирішення — складнішими. Проте А. М. Барановський працює успішно, і його роботу цінує керівництво ЦК КП(б)У.

Важливо, що і в повоєнні роки А. М. Барановський виконував окремі доручення в дипломатичній сфері, зокрема входив до складу української делегації на кількох сесіях Генеральної Асамблеї ООН.

10 червня 1952 р. А. М. Барановський призначається міністром закордонних справ УРСР замість Д. З. Мануїльського. Важко відповісти однозначно, чи можна розцінювати це призначення як підвищення. З одного боку — безумовно, ні. Заступник голови уряду, який керував економічним блоком, був значно сильнішою фігурою ніж глава «казкового», як його тоді називали, міністерства. Але в ті часи престиж дипломатичної служби, навіть у республіканському МЗС, був настільки великий, що А. М. Барановський не заперечував проти нового призначення. Постає питання: чому саме його кандидатура виникла у зв'язку з вакансією в МЗС УРСР? Якщо не зважати на суто апаратні моменти, то, найпевніше, головну роль відіграв фактор наявності у А. М. Барановського досвіду роботи в МЗС СРСР, що було винятком для вищої номенклатури УРСР. Крім того, тільки А. М. Барановський міг у разі необхідності (яка, до речі, так і не виникла) посилити зовнішньоекономічний складник діяльності МЗС (політична діяльність як була, так і залишалася прерогативою Москви). Хоча, звичайно, і в зовнішньоекономічній сфері МЗС УРСР виконувало тільки консультативні функції, але деякі його пропозиції приймалися у Москві.

Проте міністр, який, мабуть, розраховував, що збереже свої можливості впливу в уряді, помилився, й при ньому МЗС УРСР пережило не найкращі часи у своїй історії. А. М. Барановський не мав такого великого впливу в ЦК КП України та ЦК КПУ, як Д. З. Мануїльський. На нового міністра, хоч він і працював раніше в уряді, не дуже зважали, й МЗС не мало жодного впливу у владних органах. Так, незважаючи на його протести до Ради Міністрів і звернення в ЦК КПУ, пройшло досить значне, особливо з огляду на невелику чисельність штату, скорочення апарату міністерства, значно погіршилося матеріально-технічне забезпечення. Це призвело до певного зниження рівня кадрового складу МЗС порівняно з часами Д. З. Мануїльського.

Зовнішньополітична діяльність МЗС також була іншою, ніж раніше. А. М. Барановський не міг дозволити собі висування будь-яких власних пропозицій союзному МЗС щодо можливих кроків на міжнародній арені й, скоріше за все, сам цього не прагнув. Тому українське зовнішньополітичне відомство остаточно перетворилося в передавальний механізм для оприлюднення матеріалів, підготовлених у союзному міністерстві.

Розглянемо для прикладу діяльність А. М. Барановського в ООН, де він очолював делегації УРСР на V, VI, VII та VIII сесіях Генеральної Асамблеї. Фактично саме оонівський напрям став єдино помітним у діяльності міністерства. Державне керівництво СРСР, протистояння якого з Вашингтоном під час корейської війни досягло піку, задіявало всі можливості для

нападів на західні країни. Звісно, що найкраще для цього слугувала ООН, у якій УРСР де-юре вважалася незалежною державою. Тому єдиним завданням А. М. Барановського стало озвучення з трибуни цієї міжнародної організації виступів, що готувалися в МЗС СРСР. Про їхню стилістику, зумовлену розпалом холодної війни, дають уявлення хоча б такі красномовні фрагменти:

«...численні факти свідчать про те, що агресивне ядро в ООН, очолюване США, значно просунуло за цей рік пристосування цієї міжнародної організації до цілей зовнішньої політики США.

Агресивна політика розв'язування нової світової війни, яку ведуть США та інші західні держави, що паралізували ООН, як інструмент миру, і уперто добиваються перетворення її в знаряддя війни, зустрічає опір і все більш зростаючу протидію з боку широких народних мас, які відмовляються вірити, що причиною напруження сучасних міжнародних відносин є СРСР.

...фальшиві мирні декларації нікого не можуть обдурити. Численні висловлення і заклики президента, військових і політичних керівників нинішнього уряду США до нових озброєнь більше відповідають практичній лінії в зовнішній політиці, яку проводять правлячі кола США, ведучи гарячкову підготовку до нової світової війни».

Крім роботи в ООН, з-поміж інших помітних діянь міністра можна згадати хіба що його керівництво делегацією УРСР на Белградській (Дунайській) конференції, яка мала деяке значення для економічних інтересів як Радянського Союзу, так і України. Усе інше — декларації зі «всенародним засудженням» чи не менш всенародним «схваленням», які дублювали схожі документи союзного МЗС.

Тихому життю керівника зовнішньополітичного відомства поклав край переломний 1953 р. 17 червня А. М. Барановського було звільнено з посади міністра закордонних справ УРСР «у зв'язку з переходом на іншу роботу». Нового главу зовнішньополітичного відомства відразу призначено не було, і виконуючим обов'язки став заступник міністра Лука Паламарчук, якого всі тоді розцінювали як фігуру тимчасову.

За свідченнями деяких сучасників подій, голова республіканського МЗС став жертвою беріївської кадрової чистки. Всемогутній шеф МВС СРСР намагався залучити якомога більше відданих йому людей на ключові посади в держапараті, в тому числі й республіканського рівня. При цьому Л. П. Берію особливо цікавила зовнішньополітична сфера. Наскільки можливо на судити з його перших кроків, він планував серйозні зміни в радянській внутрішній та зовнішній політиці, що могли привести до зростання ролі МЗС національних республік. Можливий й інший варіант — МВС УРСР планувало велику гру з українською еміграцією, до якої могло залучитися МЗС УРСР (можливо, ця гра також, своєю чергою, була прикриттям для пошуку неофіційних контактів на Заході). Та хоч би як там було, всесильний тоді в Україні беріївський ставленик міністр внутрішніх справ Павло Мешик (до війни він уже досить «плідно» попрацював в Україні наркомом державної безпеки) домігся від ЦК КП України рішення про переведення А. М. Барановського на іншу роботу.

ПОСТАНОВА № 482
РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

20 травня 1957 року
м. Київ

*Тов. Кальченко Н.М.
20.5.57*

Про затвердження тт. Розенка П.Я. і Барановського А.М. першими заступниками Голови Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР /Держплану УРСР/

Рада Міністрів Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Затвердити т. Розенка Петра Якимовича першим заступником Голови Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР /Держплану УРСР/.

2. Затвердити т. Барановського Анатолія Максимовича першим заступником Голови Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР /Держплану УРСР/.

Голова
Ради Міністрів УРСР

Н. КАЛЬЧЕНКО

Перший Заступник
Голови Ради Міністрів УРСР

Я. Сірко

*Сірко
20.5.57*

*Кальченко
20.5.57*

Останній, звикнувши до регулярних поїздок у Нью-Йорк, що в сталінські часи були величезною рідкістю навіть для вищої номенклатури, цього зовсім не хотів і болісно сприйняв не очікувану для нього звістку. Жодних

Виступ міністра фінансів
УРСР А. М. Барановського
на пленумі ЦК КП України

попередніх розмов із міністром не було, й він дізнався про постанову Ради Міністрів тільки після її підписання. В МЗС тоді ходили чутки, що нового міністра буде призначено з апарату МВС УРСР. Однак події в Москві змінили ситуацію й у республіканському партійно-державному істеблішменті. 26 червня 1953 р. Л. П. Берію заарештували за звинуваченням у підготовці державного перевороту, й відразу після цього те саме було зроблено з його людьми в Україні — генералом П. Я. Мешиком і його заступником генералом Соломоном Мільштейном. Звичайно, уже не було й мови про призначення когось із чекістів до МЗС УРСР, але А. М. Барановському це не надто допомогло...

Наскільки відомо, він мав велике бажання повернутися до старого місця роботи. Але в ЦК КП України вже почалася боротьба між різними групами впливу за посаду міністра закордонних справ, і колишньому керівникові довелося назавжди закінчити свою дипломатичну діяльність. Що стосується престижної посади в МЗС, то її не могли поділити ще кілька місяців...

Невдовзі А. М. Барановський повертається на звичну для нього економічну роботу, де знову швидко просувається. У 1954—1957 рр. він — голова Держплану України й одночасно заступник голови Ради Міністрів УРСР.

У 1957—1961 рр. — перший заступник голови Держплану, міністр УРСР. У 1961 — 1979 рр. — міністр фінансів УРСР. На цих посадах А. М. Барановський активно проводив хрущовські експерименти в економіці, а після відставки Микити Сергійовича не менш сумлінно виконував вказівки нового керівництва щодо їх згортання. Це свідчило не стільки про кон'юнктуру цього члена українського уряду, скільки про суворе дотримання ним партійної дисципліни.

А. М. Барановського навіть можна охарактеризувати як одного з найвидатніших українських економістів того часу, що зробив значний особистий внесок у розвиток народного господарства республіки. У 1971 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР його було нагороджено орденом Леніна з формулюванням: «За успішну роботу в області планування, фінансування, кредитування, обліку, контролю, матеріально-технічного забезпечення народного господарства і мобілізацію ресурсів для виконання завдань п'ятирічного плану». Це не було перебільшенням: А. М. Барановський виконував свої обов'язки високопрофесійно, й не останньою чергою завдяки його праці економіка УРСР досягла тоді чималих успіхів і була однією з найуспішніших у Радянському Союзі.

Необхідно також сказати й про ставлення А. М. Барановського на роботі в Мінфіні до свого колишнього міністерства. Через Мінфін проходило фінансування усіх державних установ республіки, й можливості міністра щодо виділення грошових коштів були достатньо великими. За свідченням сучасників, жодного разу А. М. Барановський не підписав бюджету МЗС без суттєвого скорочення, мабуть, не вибачивши свого старого необгрунтованого звільнення з цієї установи...

З 1979 р. колишній міністр закордонних справ Радянської України перебував на персональній пенсії союзного значення і помер у Києві 1 лютого 1987 р. В останні роки життя він керував українським відділенням товариства радянсько-в'єтнамської дружби, що, мабуть, хоч трохи нагадувало йому колишню роботу в зовнішньополітичному відомстві.

Залишається тільки додати, що А. М. Барановський став одним із найбільших старожилів, навіть для застійної номенклатури, по перебуванню в керівних партійних і радянських органах. До складу ЦК КПУ він входив з 1949 до 1981 р., а обов'язки депутата Верховної Ради УРСР виконував цілих сім скликань — з 1947 до 1980 р.

*Виступ глави делегації УРСР А. М. Барановського
в загальній дискусії на пленарному засіданні
VI сесії Генеральної Асамблеї ООН*

15.XI.1951 р.

Як і на попередній сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, делегація Радянської України прийшла сюди

сповнена прагненням взяти участь разом з представниками інших миролюбних країн у боротьбі за зміцнення миру і відвернення загрози нової світової війни. В цьому полягає її завдання і основна мета на цій VI сесії.

Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки виразно бачить серйозні зміни, які відбулися в міжнародному становищі з часу V сесії і значно ускладнили відносини між країнами.

Напруженість міжнародних відносин, що збільшується особливо в останній час, викликає у народів світу тривогу і занепокоєння.

Політика ворожості до СРСР та країн народної демократії, що проводиться США, набула таких розмірів, які загрожують справі миру. Продиктована корисливими інтересами американських мільярдерів і мільйонерів, що безрозсудно прагнуть до світового панування, ця політика отруює міжнародну атмосферу.

Втягуючи в систему Північноатлантичного блоку нові країни, утворюючи нові агресивні союзи в районі Середземного моря і басейну Тихого океану і відроджуючи воєнні очаги в Німеччині та Японії, США не приховують більше, що ці воєнні приготування спрямовані проти Радянського Союзу і країн народної демократії.

З метою розв'язування війни США продовжують гарячково збільшувати свої збройні сили і підбурюють до нових озброєнь своїх партнерів по Північноатлантичному блоку, не рахуючись з тим, що виділення величезних коштів на підготовку війни виснажує національні ресурси європейських країн і призводить їх економіку на грань катастрофи.

За минулий рік збройні сили США збільшилися більш ніж вдвоє. Збройні сили Англії наближаються до 1 млн. чоловік. Франція та інші країни Європи тримають під рушницею декілька сот тисяч солдатів.

Як можна судити з офіціальних звітів, воєнні витрати США досягли в нинішньому році, включаючи "воєнну допомогу", створення військових баз на чужих територіях і витрати на ведення війни в Кореї — неймовірної суми в 80 млрд. доларів.

США, готуючись до світової війни, відкрили земну кулю сіткою своїх авіаційних баз, військових гарнізонів та стоянками військових кораблів.

Немає буквально жодного, скільки-небудь значного у стратегічному відношенні клаптика землі на чужих територіях капіталістичних країн, де б США не намагались створити свої опорні пункти агресії.

До більш ніж 400 існуючих американських військових баз в більш, ніж 60 країнах і островних групах, вони додали в останній час нові бази у Франції, Австрії, Італії, Німеччині, Греції, Французькому Марокко, Північному Пакистані, Гренландії.

До них приєдналися військові аеродроми США в Японії, на Кубі, в Коста-Ріка і Таїланді. Підготовлюється захоплення Сполученими Штатами англійських військових баз в Середземному морі і утворення воєнних опорних пунктів в Ізраїлі.

За повідомленнями американської преси планується організація нових, додаткових 77 військово-повітряних американських баз в Європі, районі Середземного моря і Північній Африці.

Американські військові лідери і представники правлячих кіл в своїх численних виступах не приховують наміру замкнути навколо СРСР і країн народної демократії ланцюг своїх військових баз, поближче до наших кордонів, щоб полегшити одночасне вторгнення армій повітряних піратів на територію Радянських республік та наших друзів.

Щоб приховати очевидний агресивний характер воєнних приготувань США та їх підручних і підготовку ними війни проти СРСР, правлячі кола Америки, Англії, Франції та інших країн заявляють, що гонка озброєнь викликана тим, що великі Збройні сили Радянського Союзу, мовляв, утворюють загрозу західному світові.

До цих доводів вдалися на даній сесії і п. п. Ачесон і Іден, виправдовуючи заклики до посилення озброєнь.

Радянський Союз ніколи не робив таємниці з чисельності своїх збройних сил...

П. Ідену повинно було також відомо і те, що в лютому цього року Радянський уряд в ноті уряду Великобританії вказав, між іншим, що Збройні сили Радянського Союзу — сухопутні, морські і повітряні є зараз приблизно такі, які вони були в 1939 році, до початку другої світової війни.

Хіба не очевидно, що це необхідний мінімум збройних сил, потрібний для захисту величезних територій і великої протяжності кордонів Радянського Союзу.

Чи дають ці дані підставу для твердження п. Ачесона про існуючу, нібито, перевагу Збройних сил Радянського Союзу і воєнну безпомічність європейських країн?

Чи не слід припустити, що до цих вигадок про мниму воєнну загрозу з боку Радянського Союзу Ачесон вдався знову для того, щоб підігріти запал своїх європейських партнерів по агресивному Північноатлантичному блоку, які, боячись небезпечних економічних і соціальних наслідків безрозсудної гонки озброєнь, всупереч запевненням американського президента, погано піддаються умовлянням генерала Ейзенхауера, який добивається нових витрат на озброєння...

Агресивна зовнішня політика нинішнього уряду США — це політика американських мільярдерів і мільйонерів.

Імперіалісти старанно приховують безпосередній зв'язок, існуючий між зростанням озброєнь і кривою воєнних прибутків американських монополій, яка безперервно піднімається вгору.

Більша частина величезних коштів, що їх витрачають США на озброєння, яка одержана від американських платників податків, перейшла в кишені найбільш великих американських фірм, що виробляють танки, гармати, літаки, автомашини та інше озброєння і військове спорядження.

Ось деякі дані, що показують казкові прибутки американських монополістів, що наживаються на війні.

Середньорічні прибутки американських монополій, що становили в 1936—1939 роках 3,4 млрд. доларів, перевищили в цьому році навіть високі прибутки другої світової війни і піднялися до 18,5 млрд. доларів на рік.

“Дженерал моторс”, яка контролюється, як відомо, компаніями Дюпона і Моргана, лише за один минулий рік збільшила свій чистий прибуток на 38 %; 730 найбільш великих американських монопольних компаній одержали в 1950 році близько 8 млрд. доларів чистого прибутку.

Прибутки підприємств, що виробляють транспортні засоби, збільшились в порівнянні з минулим роком на 95 %; нафтопереробних — на 50 % і гірничовидобувних компаній — на 45 %.

Чи дивно після цього, що американські мільярди і мільйонери не мають наміру розставатись з високими монопольними прибутками, що приносить їм гонка озброєнь, і розраховують примножити ці прибутки розв’язуванням нової війни.

Ці настрої американських бізнесменів з цинічною відвертістю висловив керівник так званого Управління мобілізації для оборони США Вільсон, який, як відомо, є уповноваженим дому Моргана.

В зв’язку з пропозицією представника Радянського Союзу в ООН про припинення воєнних дій в Кореї, він заявив: “всяка можливість хоч би найменшої розрядки атмосфери в галузі міжнародних відносин є загрозою для економіки США”.

Ця політика, що збагачує капіталістичні монополії, розорює трудящих, знижує їх життєвий рівень і прирікає на нестатки і бідність.

Яку ж позицію в сучасних умовах, коли міжнародне становище під впливом агресивної політики Сполучених Штатів Америки ускладнилось, займає Організація Об’єднаних Націй, створена як інструмент миру, для мирного врегулювання міжнародних суперечок?

Минулий рік відзначений дальшим відходом ООН від принципів, проголошених на конференції в Сан-Франціско, і численними порушеннями Статуту. ООН схвалила і санкціонувала американську інтервенцію в Кореї і під тиском США сприяє розширенню цієї агресії. ООН прийняла ганебне рішення про оголошення Китайської Народної Республіки агресором і, всупереч очевидним фактам, оголосила справжнього агресора — США, які загарбали китайську територію — о. Тайвань і вторгнулися на територію Кореї, стороною, “що обороняється”.

Ці та інші численні факти свідчать про те, що агресивне ядро в ООН, очолюване США, значно просунуло за цей рік пристосування цієї міжнародної організації до цілей зовнішньої політики США.

Агресивна політика розв'язування нової світової війни, яку ведуть США та інші західні держави, що паралізували ООН, як інструмент миру, і уперто добиваються перетворення її в знаряддя війни, зустрічає опір і все більш зростаючу протидію з боку широких народних мас, які відмовляються вірити, що причиною напруження сучасних міжнародних відносин є СРСР.

Насправді, як запевнити простих людей, що Радянський Союз, який ніде не проводить війни, не бере участі в жодній військовій ситуації, не будує аеродромів і військових баз на чужих територіях, не входить ні в один з агресивних блоків, хоче війни і має агресивні наміри?

Хто повірить байкам, що можна витратити мільярди карбованців на мирне будівництво, неухильно знижувати ціни на товари, підвищувати життєвий рівень населення і одночасно здійснювати підготовку до війни? Прості люди капіталістичних країн з власного досвіду знають, що коштує їм гонка озброєнь і підготовка до війни, що ведеться в їх країнах.

Не довіряючи своїм політикам, народи миру відмовляються вірити в неминучість нової війни...

Рух на захист миру, який на початку не помічали і з яким не хотіли рахуватись верховоди Атлантичного блоку, охопив сотні мільйонів людей і перетворився у величезну силу, спроможну зірвати плани паліїв нової світової війни.

Для того, щоб ввести в оману громадську думку, особливо європейських країн, занепокоєну масштабами військових приготувань і швидкою окупацією їх країн американцями зроблена "мирна" вилазка трьох держав на VI сесії ООН, спрямована на те, щоб приховати агресивно-наступальний характер Північноатлантичного блоку і показати воєнні приготування США та їх європейських партнерів, як "оборонні заходи".

Цей фальшивий маневр має також своєю метою надати зовні миролюбний характер позиції делегації США та інших західних держав на нинішній сесії Генеральної Асамблеї.

План регулювання обмеження і скорочення озброєнь, запропонований Генеральній Асамблеї в спільній декларації США, Англії та Франції, був широко розрекламований в промовах американського президента і державного секретаря США, як "свіжа пропозиція" і як "нова програма". В цьому хотів нас запевнити Іден.

Чи дійсно пропозиції троїстої декларації є оригінальними і мають ті цілі, які їй приписуються?

Старанне ознайомлення з планом трьох держав показує, що він зовсім не має на увазі, по крайній мірі тепер, скорочення озброєнь.

Це завдання замінюється більш скромним — поступовим обліком і переписом озброєнь.

Принцип цієї пропозиції цілком списано з відомого плану Баруха. Даний план, як і план Баруха, пропонується здійснити поступово, стадіями.

Помилковість цього заходу в свій час була розкрита радянськими делегаціями.

Додержуватися цього плану, як пояснив п. Ачесон, слід “з найпростішого”.

Таким чином, спочатку будуть переписані солдатські казани і сумки, потім перейдуть, скажімо, до інвентаризації клинків і кинжалів.

Як і у плані Баруха до сучасного озброєння — реактивних літаків, танків, найпотужніших дредноутів і, нарешті, атомної зброї перепис дійде лише в кінці. Скільки на це потрібно буде місяців, років, а можливо, десятиріч? Що ж до основної проблеми, якій і повинен, власне кажучи, бути присвячений план скорочення озброєнь, то виявляється, в ході перепису будуть розроблені якісь заходи, про що в декларації сказано досить невиразно.

Зовсім обминуто питання про те, хто буде встановлювати критерії для скорочення озброєнь і яким чином відзначатимуться допустимі норми різного виду озброєнь.

Декларація зовсім не пропонує заборони атомної зброї. Якщо вона і згадується в пропозиціях, то лише як об'єкт перепису і обліку і лише для відвернення очей і обдурення громадської думки. Замовчує декларація також і про хімічну та бактеріологічну зброю. Така позиція щодо найбільш небезпечних видів зброї не може нікого здивувати.

США завжди противились забороні застосування засобів масового і варварського знищення людей, руйнування мирних міст і сіл. Ще в 1899 році уряд США відмовився приєднатись до Конвенції про заборону розривних куль “дум-дум”. В 1925 році він відмовився ратифікувати Женевський протокол про заборону застосування задушливих газів і бактеріологічних засобів ведення війни.

Як відомо, в 1945 році уряд США скинув на мирні міста Хіросиму і Нагасакі атомні бомби, які знищили тисячі беззахисних жінок і дітей. По загальному визнанню фахівців цей нелюдський акт з воєнної точки зору не мав абсолютно ніякого смислу.

Умовчуючи в декларації трьох про атомну, хімічну і бактеріологічну зброю, американські імперіалісти та їх підручні, готуючись до нової світової війни, не хочуть зв'язувати себе нічим, що могло б заважати здійсненню їх жахливих планів знищення народів.

Таким чином, ознайомившись з декларацією трьох, можна вважати в ній, безумовно, визначним лише збирання таємної інформації про озброєння і збройні сили кожної країни представниками якихось інших держав.

Чи не має на увазі п. Ачесон, пропонуючи проведення цього перепису, те ж саме, за що потерпів в Чехословаччині збирач "новин" американський журналіст Вільям Оатіс?

Звертає на себе увагу та обставина, що США ставлять попередньою умовою скорочення озброєнь, усунення причин існуючого напруження у міжнародних відносинах і, насамперед, припинення вогню в Кореї.

Війна в Кореї повинна бути припинена негайно. Але саме США, що розв'язали і ведуть близько двох років цю загарбницьку війну, роблять все для того, щоб затягнути цю воєнну авантюру. Американські війська і авіація по-варварському знищують повітряними бомбардуваннями мирне населення і міста Кореї. Американські військові власті, за вказівкою Вашингтону, зволікають переговори про перемир'я, вони створюють все нові утруднення і нагромаджують перешкоду за перешкодою, що заважають завершенню переговорів.

Вони провокують конфлікти і безсоромно бомбардують нейтральну зону, де ведуться переговори, піддаючи загрозі життя корейських і китайських делегатів.

Це розкриває справжні наміри уряду США — добитись зриву переговорів, перекласти провину за це на командування корейської народної армії та китайських добровольців.

Зв'язуючи на словах проблему скорочення озброєнь з припиненням воєнних дій в Кореї, США насправді зовсім не пропонують скоротити озброєння навіть після припинення війни в Кореї. В середині цього року Вільсон, про якого ми згадували вище, в своєму звіті президенту вказував, що США "повинні будуть продовжувати програму переозброєння, незалежно від того, припиняться чи ні воєнні дії в Кореї". Ця заява повністю викриває лицемірний характер першої умови, виставленої США, як передумови скорочення озброєнь.

Що ж до другої умови скорочення озброєнь — усунення причин існуючого напруження у міжнародних відносинах, то вона повторює висунуту ще в 1947 році США вимогу "міжнародного довір'я", як попередньої умови скорочення озброєння. Як бачите, і це положення не нове. Ця умова, як ми вказували неодноразово, ставить з ніг на голову всю проблему скорочення озброєнь.

Адже кожному повинно бути ясно, що саме скорочення озброєнь, припинення дальшого розширення воєнної промисловості і утворення нових військових формувань, як жоден інший захід повинен стати головним засобом пом'якшення сучасного напруження у міжнародних відносинах. Готовність до скорочення озброєнь буде доброю передумовою для усунення суперечностей між великими державами. Без цього всі "мирні плани" і будь-які декларації про мир будуть пустими і нікчемними розглагольствуваннями, що відвертають увагу від основної проблеми — запобігання нової війни.

Виступ п. Ідена мало роз'яснив позицію трьох держав в питанні скорочення озброєнь. Якщо США, Англія і Франція дійсно щиро прагнуть до скорочення озброєнь, то чому одночасно з цим вони форсують гонку озброєнь і розширюють агресивні блоки? Адже, як нещодавно заявив п. Черчілль, який, як ми впевнені, добре обізнаний з станом збройних сил Атлантичного блоку, учасники цього агресивного угруповання мають ресурси, що набагато перевищують збройні сили СРСР і країн народної демократії і, таким чином, вже досягнута з лишком та "рівновага сил зі Сходом", відсутність якої, мовляв лякала діячів Атлантичного блоку.

Ні, панове, фальшиві "мирні" декларації нікого не можуть обдурити. Численні висловлення і заклики президента, військових і політичних керівників нинішнього уряду США до нових озброєнь більше відповідають практичній лінії в зовнішній політиці, яку проводять правлячі кола США, ведучи гарячкову підготовку до нової світової війни.

Ось чому декларація трьох уявляється нам наспіх сфабрикованим документом, який зовсім не розрахований на серйозне обговорення проблеми скорочення озброєнь і тому не пропонує ніяких конкретних заходів. Слід гадати, що витівка з декларацією трьох вигадана для того, щоб відвести увагу від дійсних насущних завдань по зміцненню миру і безпеки народів.

Делегація УРСР вважає, що в сучасній напруженій міжнародній обстановці Організація Об'єднаних Націй повинна вжити особливо ефективних і негайних заходів проти підготовки війни, що проводиться під керівництвом США країнами, які входять в Північноатлантичний блок.

Делегація Радянського Союзу внесла на розгляд VI сесії Генеральної Асамблеї пропозиції "Про заходи проти загрози нової світової війни і по зміцненню миру і дружби між народами".

Делегація Української РСР, беззастережно підтримуючи ці пропозиції і повністю приєднуючись до них, підкреслює, що ці пропозиції, на відміну від декларації трьох держав, мають реальний зміст і є програмою конкретних і ефективних заходів запобігання загрози війни і зміцнення міжнародної безпеки.

Радянські пропозиції чітко визначають завдання Об'єднаних націй щодо агресивних блоків, що створюються з метою розв'язування війни і держав, що створюють на чужих територіях різні бази воєнного призначення.

Створення цих баз, як і участь в агресивному Атлантичному блоці, визначається несумісним з членством в Організації Об'єднаних Націй.

Також прямо і чітко визначаються умови припинення війни в Кореї.

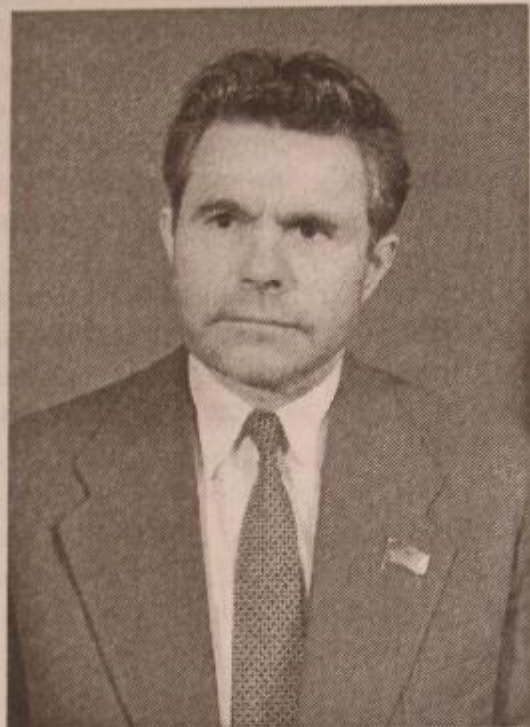
Замість базікання про припинення озброєнь, радянська делегація вносить практичні пропозиції про скликання Всесвітньої конференції для розгляду питання про істотне скорочення збройних сил і озброєнь, а також про практичні заходи щодо за-

борони атомної зброї і встановлення міжнародного контролю за виконанням цієї заборони.

До обговорення цього важливішого питання запрошуються всі країни, не без винятку тих, які з різних причин не вступили ще в ООН. Нарешті, Радянський уряд знову пропонує укласти Пакт миру між п'ятьма великими державами і закликає приєднатися до нього всі миролюбні країни. Цю пропозицію підтримують 562 мільйони чоловік і жінок земної кулі, що рішуче висловились за об'єднання зусиль миролюбних держав для досягнення миру.

Вносячи свої пропозиції, радянська делегація і делегації, які підтримують ці пропозиції, розраховують на те, що дух співробітництва і згоди у розв'язанні міжнародних проблем восторжествує в ООН.

Делегація Української РСР закликає всі здорові елементи Організації Об'єднаних Націй згуртуватись в боротьбі миролюбних країн проти загрози нової війни підтримати пропозиції Радянського Союзу, спрямовані на захист миру, проти перетворення ООН в інструмент війни.

ПАЛАМАРЧУК

Лука Хомич
(1906—1986)

*Виконуючий обов'язки міністра закордонних справ УРСР з 17 червня 1953 р.
до 11 травня 1954 р., міністр закордонних справ УРСР
з 11 травня 1954 р. до 13 серпня 1965 р.*

Руйнація тоталітарно-репресивного суспільства в Україні, як і в СРСР загалом, розпочалася після смерті Сталіна, із проголошенням М. С. Хрущовим «закритої доповіді» на XX з'їзді КПРС, приходом до керівництва республікою представників нового покоління партійно-державної еліти. Проте адміністративно-командна спадщина, її шаблони, звичка до набутих бюрократичних методів керівництва виявилися значно сильнішими, ніж бажання змін, і це загальмувало процес оновлення. Одна з причин полягала в тому, що керівники тих років були дітьми часу, який їх сформував. І хоч як вони намагалися, відверто чи вдавано, вирватися з лещат свого часу, мало кому це вдавалося. Бо час сформував не тільки їхню кар'єру, а й спосіб мислення, пріоритети цінностей у політичному житті, арсенал засобів

у роботі. У цьому, звісно, не тільки їхня вина, а й їхня біда. Від непослідовного новатора М. С. Хрущова вони закрокували до консервативного неосталініста Л. І. Брежньєва. Пройшов цей шлях і Л. Х. Паламарчук...

Народився Л. Х. Паламарчук 1 лютого 1906 р. в селі Троші (нині Липовецького району Вінницької обл.) у незаможній селянській родині. Надалі його життя розвивалося, як і в тисяч його однолітків, які сприйняли ідеали революції й, незважаючи на всі розчарування, зберегли їх на все життя... У 1920 р. юнак вступає до комсомолу й відразу стає одним із найактивніших членів місцевої організації. Він бере участь в усіх ідеологічних кампаніях — від боротьби з неписьменністю до боротьби з «релігійними пережитками» та «куркулями» (тобто хазяйновитими селянами — справжньою опорою нації)... Особливо слід зазначити, що комсомольцем Л. Х. Паламарчук став у загоні ЧОН (Частини особливого призначення), до якого вступив добровольцем. Тоді молодий чонівець неодноразово брав участь у бойових операціях проти повсталих селян. І хоч би яким було ставлення до цієї сторінки його біографії, але є фактом те, що 14-річний хлопчак заради своїх ідеалів ризикував власним життям. Саме після одного з запеклих боїв Л. Х. Паламарчука за рекомендацією командування прийняли до комсомолу.

Крім військової хоробрості, Л. Х. Паламарчук вирізнявся літературним талантом, що проявився у нього одночасно зі вступом до комсомольської організації. Про всі «бойові справи» вінницьких комсомольців він з ентузіазмом і досить непогано пише до губернських газет, а деякі матеріали з'являються навіть у харківських виданнях ЦК українського комсомолу.

По закінченні школи губернська комсомольська організація направляє юного таланта на навчання до так званої сільгоспрофшколи (такі школи були створені спеціально для активу ЛКСМУ). Й під час навчання він знову вирізняється не тільки своїм невгамовним активізмом, а й талановитими кореспонденціями, що друкувалися відразу в кількох українських газетах. Після цього навчального закладу Л. Х. Паламарчук працює спочатку в комсомольському апараті, а згодом директором школи в селі Гайсин.

З 1929 р. майбутній міністр закордонних справ УРСР приступає до роботи в редакціях газет Вінницької та Кам'янець-Подільської областей. Його швидке кар'єрне зростання починається, як і в попередника за роботою в МЗС А. М. Барановського, тільки з періодом масових репресій. Звільнилася велика кількість керівних посад в усіх сферах, і їх потрібно було терміново заповнювати. У 1937 р. провінційний журналіст неочікувано для нього самого стає завідувачем відділу партійного життя органу ЦК КП(б)У газети «Комуніст» (майбутня «Радянська Україна»), що автоматично піднесло його до вищої партійної номенклатури республіки.

Якийсь час Л. Х. Паламарчук також редагує журнал «Перець». Йому вдалося зробити з нього на початку війни надзвичайно ефективний засіб антифашистської пропаганди. Й хоча він перебував на цій посаді зовсім мало, але зміг створити атмосферу справжньої творчості, що надовго збереглося в редакції. Можна згадати, що саме в «Перці» друкувалися сатиричні оповідання Остапа Вишні, які мали величезну популярність серед червоно-

Постанова Президії Верховної Ради
УРСР про затвердження
Л. Х. Паламарчука відповідальним
редактором газети «Советская
Украина»

ПРЕЗИДИЯ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР

ПРЕЗИДИУМ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА УССР

ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТОВАРИША ПАЛАМАРЧУКА Л. Ф.
ВІДПОВІДАЛЬНИМ РЕДАКТОРОМ ГАЗЕТИ
"СОВЕТСКАЯ УКРАИНА"

Затвердити товариша ПАЛАМАРЧУКА
Луку Фомича Відповідальним редактором газети
"Советская Украина".

червня 1942 р.

Голова Президії
Верховної Ради УРСР

М. ГРЕЧУКА

Секретар Президії
Верховної Ради УРСР

О. М. МЕРІН

армійців і партизан. А щоб надрукувати цього видатного українського письменника, керівництво журналу повинно було проявити певну мужність — Остап Вишня, репресований ще в 30-ті роки, вважався політично неблагонадійним.

Роботу Л. Х. Паламарчука в «Комуністі» та «Перці» позитивно оцінили в ЦК КП(б)У, і невдовзі його чекало нове, ще більш високе призначення — голова Радіокомітету при Раднаркомі УРСР, що був евакуйований до Саратова. Тут потрібно нагадати, що саме радіо стало основним засобом пропагандистського впливу на населення окупованої України. Засобом ще вагомішим, ніж підпільна преса, яка зі зрозумілих причин мала порівняно невелике поширення. Достатньо було одного радіоприймача в партизанському загоні чи в підпільників, щоб інформація, отримана від українського радіо, поширювалась у листівках та усно. Слова правди, що їх доносили радіопередачі рідною мовою, справляли велике емоційне враження на слухачів і стали суттєвим фактором у боротьбі проти фашистських загарбників. Радіопробанді приділялась особлива увага вищого партійного керівництва, і новий голова Радіокомітету отримує прямий вихід на ЦК КП(б)У.

У 1942 р. Л. Х. Паламарчук призначається спочатку редактором, а згодом відповідальним редактором органу ЦК КП(б)У — газети «Советская Украина». Під час окупації вона виходила також у Саратові, де розмішувалися більшість установ, евакуйованих з УРСР. Він працює на цій посаді дев'ять років (згодом газета почала виходити українською мовою під назвою «Радянська Україна»). У тодішній республіканській партійній системі ця газета мала практично таке значення, що й «Правда» для всього СРСР. Це був орган, публікація в якому фактично прирівнювалась до директивного рішення ЦК. Проте газета мала й певну специфіку. «Радянська Україна» у період Великої Вітчизняної війни видавалась, на відміну від усіх інших українських газет, у розрахунку не тільки на внутрішню, а й деякою мірою на зовнішню аудиторію, передусім українську діаспору в США та Канаді. Частина її накладу розповсюджувалась у країнах—членах антигітлерівської коаліції, щоб показати єдність усіх народів Радянського Союзу в боротьбі з окупантами. Таким чином, Л. Х. Паламарчук тоді набув певного досвіду в зовнішньополітичній пробанді, що стало йому в нагоді при переведенні до МЗС.

Рішенням ЦК ВКП(б) редактор газети одночасно призначається заступником секретаря ЦК КП(б) України з пробанди. На цій посаді, яку він обіймав до остаточного звільнення території України від окупації, Л. Х. Паламарчук зробив значний особистий внесок у пропагандистську роботу серед населення окупованих областей, зокрема організував регулярну доставку радянських друкованих матеріалів до партизанських загонів.

Редакторську діяльність Л. Х. Паламарчука можна розділити на два етапи: період Великої Вітчизняної війни і повоєнний час. Якщо на першому етапі газета працювала на всенародну перемогу над ворогом (спецвипуски газети друкувалися навіть у партизанських з'єднаннях), то згодом діяльність Л. Х. Паламарчука стала класичним зразком тоталітарної журналістики доби сталінізму. Він бере участь в усіх ідеологічних кампаніях, таврує українську інтелігенцію, звеличує «вождя народів», засуджує «імперіалістів»...

Прикріплення до спецрозподільників
завжди було одним із основних
питань для партноменклатури

Правління

МОСКВА

УКНОСТПРЕДСТВО

ЗАМПРЕДСОВНАРКОМА УССР

КАРАБАЕВУ

Сообщаю ПАЛАМАРЧУК утвержден редактором газеты
Советская Украина добейтесь зачисления его список
прикрепления Гастроном по Саратову

ЗАМПРЕДСОВНАРКОМА УССР

СТАРИЧЕНКО

СНК УССР, 4/VI-42 г.
2-03

415

Високий статус у партійній ієрархії дає можливість Л. Х. Паламарчуку без зайвого клопоту підвищити свій рівень освіти, як це робили номенклатурники для подальшого кар'єрного просування. Партійний журналіст закінчує історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а в 1949 р. ще й Вищу партійну школу при ЦК КП(б)У.

У 1952 р. Л. Х. Паламарчука несподівано призначають заступником міністра закордонних справ УРСР. Чим було зумовлене це кадрове рішення ЦК КП(б)У, незрозуміло. У своїй попередній роботі новопризначений український дипломат не мав жодного стосунку до зовнішньополітичних питань, за винятком хіба що деяких моментів редакційної політики в «Советской Украине». Можливо, необхідно було терміново звільнити редакторське місце, яке він займав, а може, в ЦК були невдоволені якимось надрукованим матеріалом. Але без будь-якого попередження Л. Х. Паламарчук опиняється в будинку МЗС у провулку Чекістів (до речі, дуже символічна адреса).

У міністерстві новий заступник особливо завантажений не був, хоча й відповідав за роботу по лінії міжнародних організацій. Усі вказівки та ретельно розроблені документи надходили з МЗС СРСР, і потрібно було тільки стежити за їх виконанням, із чим Л. Х. Паламарчук успішно справлявся. Скоріше за все, він так би й залишився «вічним» заступником, але доля знову йому посміхнулася...

Після звільнення з МЗС А. М. Барановського та стрімкого беріївського краху за посаду міністра почалася досить напружена боротьба між різними групами впливу у вищій партноменклатурі республіки. Сили були приблизно однаковими, тому майже рік посада залишалася вакантною, а обов'язки міністра виконував Л. Х. Паламарчук. За час його керівництва МЗС працювало без ускладнень, а робота українських дипломатів в ООН позитивно оцінювалась керівництвом союзного МЗС.

Та останню крапку в призначенні Л. Х. Паламарчука на посаду міністра поставив обраний у червні 1953 р. першим секретарем ЦК КП України Олексій Кириченко, один із найамбітніших на той час радянських керівників. О. І. Кириченко мав особливу схильність до кадрової роботи й намагався розмістити свої кадри на всіх ключових ділянках. МЗС, навіть республіканське, його цікавило через можливість показати свої здібності у зовнішньополітичній сфері — лідер КП України вже явно готувався до зайняття керівних висот у Кремлі. Л. Х. Паламарчука він добре знав ще з того часу, коли відповідав в ЦК КП України за кадрову роботу, і був упевнений у його цілковитій лояльності до себе. І він не помилився — за весь час спільної роботи міністр закордонних справ УРСР швидко й професійно виконував вказівки Олексія Іларіоновича. За деякою інформацією, О. І. Кириченко, якого в 1957 р. було призначено секретарем ЦК КПРС, мав наміри щодо просування Л. Х. Паламарчука в керівництво союзного МЗС. Але його усунення з Кремля групою Анастаса Мікояна зашкодило цьому плану. Причини стрімкого спаду кар'єри другого секретаря ЦК КПРС досі стеменими невідомі й досі, але найвірогідніше першому секретареві ЦК КПРС Микиті Хрушову противники О. І. Кириченка в Політбюро донесли інформацію, що його заступник уже бачить себе новим лідером радянської

ПОСТАНОВА № 80

РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

12 січня 1952 року

м. Київ

Про затвердження тов. ПАЛАМАРЧУКА Л.Х.
заступником Міністра закордонних справ
УРСР.

Рада Міністрів Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

Затвердити тов. ПАЛАМАРЧУКА Луку Хомича заступни-
ком Міністра закордонних справ Української РСР.

Секретар

ГОЛОВА
Ради Міністрів УРСР

Д. КОРОТЧЕВИЧО

Керуючий справами
Ради Міністрів УРСР

І. Владиченко

Секретар
12/15-1952
МТ

Владиченко
МТ

держави. Якщо ця версія відповідає дійсності, то вчасно доведені до радянського лідера чутки про інтерес його заступника до розстановки кадрів у МЗС СРСР могли б відіграти значну роль у прийнятті відповідного кадрового рішення.

Крім того, за наявними у автора даними, до Л. Х. Паламарчука добре ставився і Никифор Кальченко — перший заступник голови Ради Міністрів УРСР, а з 1954 р. — глава уряду, який був одним із найвпливовіших керівників республіки. Комплекс цих чинників і сприяв тому, що, нарешті, ЦК КП України, за погодженням із ЦК КПРС, прийняв рішення про затвердження Л. Х. Паламарчука на посаді міністра закордонних справ УРСР.

З 11 травня 1954 р. він приступає до виконання обов'язків і невдовзі отримує вищий дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР. Як і раніше, Л. Х. Паламарчук користується своїми зв'язками в керівних органах. Після від'їзду О. І. Кириченка до Москви у нього складаються непогані стосунки і з його наступником, відомим партійно-радянським діячем, майбутнім головою Президії Верховної Ради СРСР М. В. Підгорним. Якщо О. І. Кириченко певний час стратегічно забезпечував подальшу кар'єру міністра закордонних справ і підтримку його роботи в МЗС СРСР, то М. В. Підгорний мав можливості для вирішення багатьох практичних, зокрема фінансово-господарських, аспектів діяльності МЗС УРСР.

Маючи міцну підтримку в ЦК КПРС і ЦК КП України, новий міністр зумів багато зробити для розвитку МЗС, у тому числі суттєво збільшити для українських дипломатів можливість отримання з-за кордону необхідних друкованих матеріалів, без чого було неможливе їхнє професійне зростання. Слід зауважити, що Л. Х. Паламарчук постійно приділяв увагу підвищенню професійних знань працівників міністерства, і за його керівництва в МЗС розпочалася особливо активна робота в цьому важливому напрямі.

При Л. Х. Паламарчуку значно зросли обсяги роботи МЗС, хоча кількісно апарат майже не змінився. Наприклад, якщо в 1947 р. делегації МЗС УРСР брали участь у роботі всього трьох міжнародних конференцій, то через десять років — уже 57. Але було б помилкою вважати, що таким чином зростав реальний вплив міністерства на формування зовнішньої політики СРСР чи УРСР почала відігравати якусь самостійну роль на міжнародній арені. Збільшення обсягів роботи можна пояснити двома основними причинами. По-перше, після смерті Й. В. Сталіна радянська зовнішньополітична пропаганда значно активніше використовувала фактор національних республік, до того ж суттєво зросла активність Радянського Союзу в міжнародних організаціях, де була представлена й УРСР. Звісно, це створювало об'єктивні передумови для ширшого залучення республіканського МЗС до реалізації радянських зовнішньополітичних планів. По-друге, за тогочасних умов життя в СРСР виїзд за кордон, тим більше в капіталістичні країни, був великою рідкістю. І коли з'явилася можливість для закордонних відряджень, то республіканська номенклатура скористалася цим сповна. Керівництво МЗС знайшло метод оформлення найбільшої кількості відряджень своїх працівників — до складу делегацій вводили представників вищої партійно-господарської номенклатури, й затвердження списку в ЦК КП України та Раді Міністрів проходило без жодних проблем.

Що стосується досягнень Л. Х. Паламарчука у власне зовнішньополітичній діяльності, то, як і раніше, робота в ООН залишалась абсолютним пріоритетом, і міністр успішно справляється з нею. Він входить до

Л. Х. Паламарчук на проводах шахиншаха Ірану Мохамеда Реза Пехлеві, що перебував у Києві під час державного візиту в СРСР

складу української делегації на VI, VII та VIII сесіях Генеральної Асамблеї та очолює делегації УРСР на IX—XIX сесіях Генасамблеї. Тут усе було, як завжди, хоча стилістика озвучуваних ним виступів стала менш жорсткою, ніж у сталінські часи, як це видно із наступного фрагмента:

«Дуже підбадьорливим є повідомлення, що стосуються успішних переговорів США, СРСР і Великобританії про заборону виведення на орбіту об'єктів з ядерною зброєю на борту. Якщо такої угоди в тій чи іншій формі буде досягнуто, вона, безперечно, позитивно позначиться на міжнародному співробітництві в освоєнні космосу і створить умови для різних угод в цій галузі в рамках Організації Об'єднаних Націй».

Хоча поряд із цим можна навести й відверто конфронтаційні заяви, на кшталт такої:

«Політика однієї з німецьких держав — Федеративної Республіки Німеччини, як це добре відомо, надихається ідеями реваншу, спрямована до перегляду підсумків другої світової війни, ревізії існуючих німецьких кордонів. Знавівніла ворожість до соціалістичної держави — Німецької Демократичної Республіки — надає політиці ФРН провокаційного характеру».

Успішно працював Л. Х. Паламарчук із іншими міжнародними організаціями. Завдяки активним діям українських дипломатів УРСР стає в 1954 р. членом Міжнародної організації праці та членом ЮНЕСКО, що міністр цілком слушно вважав особливо важливим. У 1956 р. УРСР входить до Європейської Економічної Комісії, а в 1957 р. — до МАГАТЕ.

Серед інших важливих дій міністра заслуговує уваги підписання за дорученням уряду УРСР 30 жовтня 1958 р. Конвенції про територіальне море і прилеглу зону та Конвенції про відкрите море, а наступного дня — Конвенції про континентальний шельф, у розробці яких взяли участь і фахівці республіканського МЗС. Ці документи повною мірою зберігають своє значення і для сучасної зовнішньої політики України.

Крім цих конвенцій, одним із найбільших досягнень міністра можна вважати візит в Україну Генерального секретаря ООН Д. Хаммаршельда. Цей важливий зовнішньополітичний захід від самого початку проходив під особистим контролем Л. Х. Паламарчука. Керівник республіканського МЗС розумів, що за результатами цього візиту в Москві буде оцінена й уся його робота. Дії Л. Х. Паламарчука були ефективними й виваженими. Після переданого генсеку запрошення відвідати Україну представництво УРСР в ООН розпочало відповідну роботу, і Д. Хаммаршельд дав згоду на візит. Його приїзд, незважаючи на формальний характер усіх зустрічей, пройшов досить вдало і був належним чином поданий радянською пропагандою всередині країни та за рубежом. У МЗС СРСР і обох ЦК були задоволені черговою «перемогою миролюбної радянської зовнішньої політики», і авторитет українського міністра закордонних справ значно зріс.

Л. Х. Паламарчука починають, нарешті, сприймати у відомстві А. А. Громика не як провінційного апаратника, що випадково потрапив на роботу в МЗС, а як здібного дипломата. Причому дипломата, для якого республіканські рамки стали занадто вузькими, і він здатний на роботу значно серйознішу, ніж озвучування виступів в ООН. За деякими даними, міністр закордонних справ СРСР планував запропонувати Л. Х. Паламарчуку місце посла в одній із соціалістичних країн, й це питання мало розглядатися в ЦК КПРС. Однак подальшу кар'єру республіканського міністра змінила велика політика...

На початку літа 1965 р. Л. Х. Паламарчук отримав особисте доручення П. Ю. Шелеста підготувати пропозиції для ЦК КПРС щодо розширення прав УРСР у зовнішньоекономічній діяльності і більшої незалежності республіки в цій сфері від центральних відомств. Пропозиція була, звичайно, неортодоксальна, але й не надто революційна. Досить нагадати, що навіть за сталінських часів було прийнято рішення про розширення прав національних республік на міжнародній арені, у тому числі їхнього представництва в міжнародних організаціях. І висуваючи цю ідею, керівник української Компартії не мав на меті розхитувати радянську владу. Навіть через чверть століття він говорив автору цих рядків, що, на його глибоке переконання, можливість самостійного виходу Радянської України на зовнішній ринок стала б суттєвим чинником економічного зростання УРСР і «показу у світі переваг соціалістичної системи». Зважаючи на те, що П. Ю. Шелест був тоді одним із найбільш наближених до Першого секретаря

ЦК КПРС партійних лідерів і мав у партії великий авторитет, у нього були всі підстави сподіватися, що його пропозицію приймуть без особливих проблем. Він так був у цьому переконаний, що навіть попередньо не переговорив із Л. І. Брежнєвим (що згодом визнавав великою помилкою, неприпустимою для досвідченого партійного апаратника).

МЗС УРСР під особистим контролем Л. Х. Паламарчука виконало розпорядження П. Ю. Шелеста, й конкретні пропозиції були оформлені у вигляді листа керівника КП України до Президії ЦК КПРС. Проте подальші події почали розвиватися абсолютно несподівано для автора листа. На цей час серед вищого керівництва Радянського Союзу розгорнулася жорстка боротьба. Група Олександра Шелепіна, яка відіграла ключову роль у жовтневому перевороті 1964 р. і приведенні до влади Л. І. Брежнєва, була невдоволена постійно зростаючою незалежністю свого висуванця. Не справилися сподівання на те, що новий партійний керівник стане суто декоративною фігурою й слухняно виконуватиме вказівки «залізного Шурика», як називали О. М. Шелепіна серед вищої партноменклатури. Навпаки, з кожним місяцем Перший секретар ЦК КПРС посилював свій вплив у державі і ставав дедалі більш незалежним від «комсомольців» (О. М. Шелепін прагнув добирати кадри з людей, які разом із ним працювали в комсомольському апараті). Тому ті, зрозумівши помилковість свого рішення в минулому році, прагнули дати Л. І. Брежнєву рішучий бій, показавши при цьому всім іншим членам Президії ЦК КПРС свою силу. Лист П. Ю. Шелеста став для цього ідеальним приводом. Звинувачення останнього в «націоналізмі» було сильним ударом для Першого секретаря ЦК КПРС, бо його пов'язували з керівником КПУ давні добрі стосунки. Скоріш за все, розраховували на те, що Л. І. Брежнєв виступить на захист свого українського протеже, й це дасть можливість, звинувативши і його самого, порушити питання якщо не про переобрання Першого секретаря ЦК КПРС, то хоча б про зменшення його особистої влади. При цьому вони розраховували на підтримку не тільки своїх відданих «комсомольців», а й інших членів Президії, котрі жорстко стояли на позиції збереження в СРСР централізму. Шелепінці вирішили скористатися для цього одним із чергових засідань Президії ЦК КПРС.

Його стенограми в архівах знайти не вдалося, однак А. І. Мікоян у своїх спогадах досить яскраво описав ці події:

«На засіданні Президії ЦК КПРС у серпні 1965 р., де були присутні члени Президії ЦК, секретарі ЦК і кандидати в члени Президії ЦК, у тому числі й ті, що працювали на місцях, пізно увечері, коли порядок денний було уже вичерпано, було поставлено питання щодо листа першого секретаря ЦК КП України Шелеста, яке було розіслано членам Президії ЦК КПРС раніше. У цьому листі Шелест, посилаючись на те, що на міжнародних форумах багато країн, що не торгують із Радянським Союзом, звертаються до українських представників із пропозицією укласти торговельні угоди з Україною, не називаючи при цьому жодної країни і посилаючись на високий міжнародний престиж України — вона член-засновник ООН, — пропонує надати право Україні виступити самостійно на зовнішньому ринку. Він критикував Мінзовнішторг і просив доручити зацікавленим організаціям надати відповідні пропозиції.

Листа було надіслано у відсутність Брежнєва, коли той знаходився у відпустці в Криму. Підгорний (М. В. Підгорний на цей час був членом Президії ЦК КПРС. — Д. Т.), що його заміщав, отримавши листа Шелеста, доручив ВРНГ (Вища Рада народного господарства. — Д. Т.) СРСР, Держплану СРСР і Мінзовнішторгу надати свої пропозиції.

Новиков, Ломако та Патолічев дали зовні коректну, а по суті різко негативну оцінку цієї пропозиції Шелеста.

Я висловив нерозуміння з приводу появи такого листа Шелеста і заявив, що він суперечить принципам монополії зовнішньої торгівлі СРСР. Брежнєв сказав, що не знав про цей лист і Підгорний (як він уже йому сказав) не повинен був посилати цього листа на оцінку відомствам.

Виступив Шелест. Він сказав, що, отримавши записку з різко негативною політичною (курсив мій. — Д. Т.) оцінкою свого листа, був занепокоєний і здивований. Він не ставив ціллю такого змісту у своїх пропозиціях, виходячи з ділових інтересів. *Листа йому підготували товариші з Міністерства закордонних справ України* (курсив мій. — Д. Т.).

Хоча це питання на Президії ЦК КП України і не обговорювалося, але члени Президії знали, що він пише такого листа. “Зараз я відчуваю, — заявив він, — що цей лист помилковий, розумію помилку і готовий узяти цього листа назад”.

Я взяв слово і сказав, чому мене здивував цей лист Шелеста. Ще 42—43 роки тому (я був учасником обговорення цього питання в ЦК) у партії були вичерпані суперечності і відкинуті всі пропозиції проти монополії зовнішньої торгівлі в Радянському Союзі. Дуже дивує, що це питання зараз виникає. Вважаю, що заява товаришів різка, але по суті вони дають правильну політичну оцінку пропозиції Шелеста. Але, враховуючи, що Шелест сам визнав помилковість своєї пропозиції, пропоную прийняти до відома, що Шелест бере назад свого листа.

Звертаючись до Шелеста, я сказав: “Товариш Шелест, ви зобов’язані, ваш обов’язок, приїхавши до Києва, обговорити та повідомити про все це членів Президії ЦК КП України, навести справжню самокритику у зв’язку з тією політичною помилкою, яка впливає з вашої пропозиції і зробити необхідні висновки у своїй роботі з цього”.

Далі виступив Демічев, який крім того що приєднався до негативної оцінки листа, *розгорнув питання* (курсив мій. — Д. Т.), стверджуючи, що на Україні й у самому ЦК КП України процвітає націоналізм. Він казав, що у апараті ЦК КП України майже немає росіян (Шелест дав репліку, що це неправильно), навів такий факт, що нещодавно син Івана Франка (вчений чи письменник) і один лікар звернулись до депутатів Ради Національностей з питання про національні мови в республіках, наполягаючи на тому, щоб національні мови викладалися в усіх школах республіки, а також у вузах, тобто щоб на Україні викладалася українська мова, а не ті мови, що відповідають бажанню батьків учнів. Демічев звинуватив у цьому ЦК України, хоча це був лист кількох інтелігентів, які не були членами ЦК, і за їх лист ЦК не може нести відповідальність, що я і відзначив. Шелест також обурювався таким підходом...

Виступив Підгорний. Виправдовуючись, він сказав, що коли отримав листа Шелеста, був дуже зайнятий і тому побіжно подивився його.

Звичайно, він вважає помилковим такий лист Шелеста: ні тоді, ні зараз не поділяв подібні погляди. Його помилки лише у тому, що він не зрозумів суті листа... «Я повинен був не розсилати цього листа, — сказав Підгорний, а обговорити його в Президії...».

Устинов виступив в такому ж дусі. Косигін і Брежнев, обговорюючи цього листа, виступили більш помірковано. Брежнев сказав, що сумнівається, чи потрібно скликати Пленум ЦК КП України. Він висловився за те, щоб було прийнято рішення ЦК КПРС із цього питання і запропонував підготувати проект такого рішення Секретаріату ЦК».

Цікавою є загальна оцінка, яку дав цьому обговоренню А. І. Мікоян, що був найстарішим, ще з часів В. І. Леніна, членом вищого партійно-державного керівництва Радянського Союзу. Він розумів, що за словами про порушення ленінських принципів крилася звичайна боротьба кланів. Не належачи ні до шелепінців, ні до брежневців, він міг дозволити собі розкш бути об'єктивним:

«Крім низького політичного рівня і явного сліду великодержавного шовінізму, як я потім зрозумів, за цими різкими висловами крилося й інше: боротьба групи Шелепіна, яку дехто називав «групою молодих», проти Брежнева і його оточення. Як відомо, це оточення складалося в основному чи з українців, чи з людей, які багато років жили на Україні. Сам Брежнев там народився й працював майже весь час до Москви. Мені було... вкрай неприємно чути подібні шовіністичні виступи на Президії ЦК. Я був кращої думки про Шелепіна. Я вважав, що він розумніший за Брежнева, більше працює, більше розуміє. Але після такого епізоду я подумав, що одне угруповання не краще іншого».

21 жовтня 1965 р. Президія ЦК КПРС прийняла офіційне рішення щодо пропозицій П. Ю. Шелеста:

«Президія ЦК КПРС вважає, що пропозиція т. Шелеста П. Ю., викладена в його записці про організацію безпосередніх зовнішньоекономічних зв'язків України з закордонними країнами, є неправильною і політично помилковою.

Президія ЦК відхиляє цю пропозицію.

Прийняти до відома заяву т. Шелеста П. Ю. про те, що він визнає неправильним внесену ним пропозицію і засуджує її.

Обмежитися обговоренням цього питання на Президії ЦК».

Цікаво, що через кілька років уже брежневці використовують ті самі звинувачення для усунення Першого секретаря ЦК КПУ, які вперше були висунуті «комсомольцями».

Даючи загальну оцінку засіданню Президії, зауважимо, що за тактичною перемогою шелепінців явно прозирає їх стратегічна поразка з огляду на те, що їм не вдалося повернути питання проти особи Л. І. Брежнева. П. Ю. Шелест своєю заявою про те, що ініціатива підготовки пропозицій належала МЗС УРСР, фактично перевів питання у площину недбалості дрібних (звісно, в масштабах Президії ЦК КПРС) виконавців. Хоча група О. М. Шелепіна й намагалася через свої можливості в українському КДБ дістати свідчення, що заява П. Ю. Шелеста не відповідає дійсності, але їй так і не

вдалося цього зробити. Перший секретар ЦК КП України віддавав вказівку Л. Х. Паламарчуку в усній формі, а той категорично відмовився будь-яким чином свідчити проти партійного керівника республіки. Іншого шансу на реванш Л. І. Брежнев своїм конкурентам не дав, і «комсомольці» невдовзі зазнали цілковитої поразки.

Звичайно, вчинок П. Ю. Шелеста, який переклав відповідальність на свого підлеглого, ніяк не можна назвати високоморальним. Однак деяким виправданням йому може служити те, що якщо б він навіть і прийняв усю відповідальність на себе, визнавши, що ініціатива належала саме йому, наслідки для Л. Х. Паламарчука могли б бути значно гіршими. Таким чином він ставав би учасником великої політичної справи, за що могли виключити з партії з певними наслідками. Л. Х. Паламарчук сам це чудово розумів і не випадково промовчав про вказівку Першого секретаря ЦК КП України.

Після засідання Президії ЦК КПРС Л. Х. Паламарчука звільняють з посади за наказом Л. І. Брежнева, який не хотів дати привід шелепінцям звинуватити себе в «потуранні націоналістичному ухилу». П. Ю. Шелест, мабуть, відчуваючи особисту провину перед своїм колишнім міністром, відразу пропонує йому на вибір кілька відповідальних посад, у тому числі в апараті Ради Міністрів УРСР. Однак Л. Х. Паламарчук, знаючи, що перспектив службового зростання в республіці у нього немає, просить дати можливість продовжити роботу по дипломатичній лінії за кордоном. І річ була не тільки в останніх подіях... Після усунення О. І. Кириченка з політичної арени Л. Х. Паламарчук утратив свого покровителя й не міг розраховувати на необхідну підтримку ЦК КП України. Перший секретар ЦК КП України не відсторонюється від цього прохання, як це зробила б значна більшість тодішніх партійних керівників. Він звертається до Л. І. Брежнева з проханням дати відповідну вказівку МЗС СРСР. Нарешті, А. А. Громико, попередньо погодивши це питання з ЦК КПРС, запропонував экс-міністру закордонних справ УРСР перейти на роботу до союзного МЗС, і Л. Х. Паламарчук невдовзі призначається Надзвичайним і Повноважним Послом Радянського Союзу у Королівстві Марокко.

Л. Х. Паламарчук досить швидко опановує специфіку роботи в Рабаті, і його діяльність дістає схвалення керівництва МЗС. Він не обмежується формальним виконанням вказівок Москви, а й сам вносить низку пропозицій щодо розбудови радянсько-марокканських відносин у політичній та економічній сферах, і більшість із них приймається А. А. Громико. Особливо важливо, що Л. Х. Паламарчуку вдалося налагодити неформальні стосунки з деякими керівниками королівства, і багато важливих питань він міг вирішувати в неофіційному порядку. Наприклад, отримати дозвіл марокканського уряду на використання аеропорту Рабата при перельотах радянських літаків до країн Північної та Південної Америки, що було надзвичайно вигідно СРСР як у геополітичному, так і в економічному плані. Через кілька років роботи Л. Х. Паламарчук стає дуаеном дипломатичного корпусу в Марокко, що значно полегшує доступ до короля (чим він достатньо професійно користувався).

У цілому можна констатувати, що посольська діяльність колишнього глави МЗС УРСР була успішною. Хоча Марокко входив до традиційної

зони впливу США, але за час роботи Л. Х. Паламарчука були налагоджені дружні відносини з цією країною, значно зріс двосторонній товарообіг. Крім того, посол брав участь і в деяких конфіденційних питаннях близькосхідного конфлікту. Деякі палестинські лідери з Організації визволення Палестини постійно перебували в Марокко, і Л. Х. Паламарчук виконував доручення МЗС щодо встановлення контактів із ними з деяких конфіденційних питань, які іноді далеко виходили за значенням за регіональні рамки й безпосередньо впливали на загальний стан радянсько-американських відносин.

Не можна оминати й інші сторони дипломатичної діяльності радянського посла. Л. Х. Паламарчук, який не міг забути своєї багаторічної роботи в органах партійної пропаганди, особливу увагу приділяв «ідеологічній» роботі в посольстві. Нормою стали безкінечні зібрання, на яких вивчалися виступи Л. І. Брежнєва та рішення чергового «історичного» пленуму ЦК КПРС. Дійшло до того, що в багатьох внутрішніх документах за підписом посла вміщувались посилення з цитатами генсека. Навіть для радянських посольств така поведінка вважалася дещо надмірною, хоча вголос ніхто такого докору, зрозуміло, зробити не міг...

Під час щорічних відпусток Л. Х. Паламарчук обов'язково прибував до Києва і за власної ініціативи виступав перед студентами з лекціями про зовнішню політику СРСР. Як свідчать сучасники, виступи посла містили багато фактичного матеріалу, що для системи радянського агітпропу було винятком.

У 1972 р. посла СРСР відправляють на персональну пенсію «за віком», хоча за брежнєвськими нормами він міг вважатися майже юним. Однак у Л. Х. Паламарчука й справді виникли серйозні проблеми зі здоров'ям, і працювати на повну силу для нього ставало дедалі важче. Колишній міністр закордонних справ повертається до рідного Києва. Тут він і помер 2 січня 1986 р.

Л. Х. Паламарчук жив у нелегкі, іноді трагічні часи, й навряд чи можна поставити йому в особисту провину дотримання всіх їх суворих законів... Але те, що в період тоталітаризму він все ж таки об'єктивно працював на розвиток вітчизняної дипломатії, назавжди залишиться вписаним у сторінки історії зовнішньої політики Української держави...

*Виступ глави делегації УРСР Л. Х. Паламарчука
в загальній дискусії на XVIII сесії
Генеральної Асамблеї ООН*

7.X.1963 р.

Об'єднані Нації не мають вимірювального приладу, з допомогою якого можна було б визначити глибину впливу міжнародних подій на уми і серця людей. Ми, проте, не ризкуючи допуститися помилки, можемо сказати, що зміни міжнародної обстановки —

чи то в бік загострення, чи то в бік послаблення — викликають у народів відповідну реакцію і жвавий відгук. Народи, беручи безпосередню участь у великому русі за мир, гнівно засуджують будь-які підступи, спрямовані на загострення відносин між державами, і радіють проясненню міжнародного горизонту.

Л. Х. Паламарчук на засіданні
XIX сесії Генеральної
Асамблеї ООН

Договір про заборону випробувань ядерної зброї у трьох сферах, як би не принижували його позитивного значення поодинокі рупори роздратованих і спонукуваних негативними мотивами скептиків, зустрінутий з полегшенням. Адже люди праці, творці матеріальних і духовних цінностей завжди відкидали політику атомного жертвоприношення тих, для кого шлях на всесвітнє кладовище — найвища цінність, хто прикривається клятвами прихильності до миру, але в той же час перетворює ці клятви у дзвінки і пусті фрази.

Хай сфера впливу Московського договору на міжнародні відносини обмежена і сам по собі він не може бути гарантією відвернення війни, проте, як крок, зроблений в бік від бліндажів "холодної війни", цей договір розсуває межі взаєморозуміння і полегшує шлях до досягнення нових, більш істотних угод. При додержанні його всіма країнами він до деякої міри гальмуватиме дальше посилення гонки ядерних озброєнь.

Радянський Союз готовий здійснити дальші заходи, спрямовані на розрядку міжнародної напруженості. США із свого боку

теж, очевидно, хочуть піти на даліші кроки до досягнення інших угод, про що говорив з цієї трибуни президент США Дж. Кеннеді.

Коли це так, і коли практичні заходи, спрямовані на відвернення небезпеки світової війни, відповідатимуть словам і побажанням, тоді сесія Генеральної Асамблеї повинна скористатися із сприятливої обстановки і просунути вперед у розв'язанні питань, що стосуються миру і безпеки.

Делегація України хотіла б від імені уряду і народу України висловити почуття задоволення в зв'язку з угодою про припинення випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою. Ми виходимо при цьому з того, що договір в основному розв'язав проблему припинення ядерних випробувань, а саме цього завжди добивалась разом з іншими державами Україна на міжнародній арені.

XVIII сесія Генеральної Асамблеї почала свою роботу в атмосфері змін і надії. Машина, що рухає "холодну війну", — дещо уповільнила свій хід. Разом з тим її відпрацьовані гази все ще отруюють навколишню політичну дійсність. На її фоні особливо вирисовується бурхливий потік гонки озброєнь. Гонка озброєнь близька, дорога серцеві і кишені певних кіл, які, прикриваючись розмовами про національну безпеку, роблять упор на зброю масового знищення. До того ж противники мирного співіснування діють з видимістю миролюбства, на що не можна не зважати, оцінюючи міжнародну обстановку, що складається. Тому боротьба миролюбних народів за розрядку ні в якій мірі не означає послаблення їх пильності до підступів прихильників мілітаристської політики катастроф.

Уряд України переконаний в тому, що тільки загальне повне роззброєння є найважливішою і вирішальною передумовою і гарантією миру. Дорога до міцного миру лежить через роззброєння, а не через збільшення арсеналів ядерної зброї. Отже, проблема роззброєння, вірніше її розв'язання, настійно вимагає від нас не тільки найсуворішої відданості ідеї загального і повного роззброєння, а й визнання необхідності нових практичних заходів для його досягнення. Щоб зрушити з місця переговори по роззброєнню, делегація Радянського Союзу запропонувала провести в першому кварталі або в першому півріччі 1964 року нараду держав, що входять до Комітету 18-ти по роззброєнню, з участю керівних діячів найвищого рівня. Ми висловлюємося за скликання такої наради.

Генеральна Асамблея чекає, що інші держави не загаяться проявити своє прагнення до усунення перешкод, що заважають роззброєнню. Можливо, усунення цих перешкод слід було б почати із здійснення таких заходів, як укладення пакту про ненапад між державами — учасниками Варшавського Договору і НАТО, заходів по запобіганню раптовому нападу, скорочення іноземних військ на території обох німецьких держав, скорочення воєнних бюджетів держав, створення без'ядерних зон у різних районах світу.

Дуже підбадьорливими є повідомлення, що стосуються успішних переговорів США, СРСР і Великобританії про заборону виведення на орбіту об'єктів з ядерною зброєю на борту. Якщо такої угоди в тій чи іншій формі буде досягнуто, вона, безперечно, позитивно позначиться на міжнародному співробітництві в освоєнні космосу і створить умови для різних угод в цій галузі в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Мирне врегулювання карібської кризи показало, що ідеї розумного компромісу в інтересах миру мають незмірно більшу життєву силу, ніж шалений біг до безодні війни. Зелені паростки довір'я, які з'явилися в світі після підписання Договору про заборону ядерних випробувань, на жаль ще не пробилися в центрі Європи. Німеччина продовжує бути вузлом гострих суперечностей між Сходом і Заходом. Політика однієї з німецьких держав — Федеративної Республіки Німеччини, як це добре відомо, надихається ідеями реваншу, спрямована до перегляду підсумків другої світової війни, ревізії існуючих німецьких кордонів. Знавісна ворожість до соціалістичної держави — Німецької Демократичної Республіки — надає політиці ФРН провокаційного характеру.

Уряд Аденауера навіть своє приєднання до Договору про заборону ядерних випробувань спробував використати для висловлювань, які не сприяють німецькому мирному врегулюванню. Бонн так само зробив кроки, щоб перешкодити обміну думками про пакт ненападу між країнами НАТО і країнами Варшавського Договору.

Народ і уряд України з усією серйозністю стежать за планами прилучення бундесверу до ядерної зброї. Причому тут важливе одне: до смертоносної зброї може бути прилучена — прямо чи посередньо — держава в Європі, яка відкрито виступає за перегляд кордонів — Федеративна Республіка Німеччини.

Нині ядерна зброя (а її заборона і повне знищення, до речі, є стрижнем радянської програми загального і повного роззброєння) зосереджена в руках двох—трьох держав. Неважко бачити, як зросли б труднощі досягнення угоди про роззброєння, якби дати поштовх фатальному процесові передачі смертоносної зброї в багато рук.

Прилучення ФРН в будь-якій формі до ядерної зброї Радянський Союз, Україна, інші соціалістичні країни розглядатимуть як безпосередню загрозу своїм життєвим національним інтересам, як відкрите порушення цих інтересів і прав країн — переможців гітлерівської Німеччини в другій світовій війні, і вони змушені будуть вжити всіх необхідних заходів для гарантування своєї безпеки.

Цілі миролюбних країн у німецькому питанні ясні і цілком визначені: вони стоять за те, щоб підвести остаточну риску під другою світовою війною, вони виступають за юридичне оформлення в мирному договорі кордонів, що склалися в Європі, у тому числі між двома німецькими державами, за нормалізацію становища в Західному Берліні з ліквідацією там окупаційного режиму. Вони, нарешті, прагнуть запобігти прилученню ФРН до

ядерної зброї. Німецький мирний договір — це пряма дорога до миру і європейської безпеки. Треба раз і назавжди покласти край намаганням західнонімецьких реваншистів здійснити перегляд кордонів, що склалися в Європі після другої світової війни. Політична дійсність, якій західні держави уперто відмовляються дивитися в очі, полягає в тому, що існують дві німецькі держави, а не одна, і що кожна з них розвивається своїм шляхом і в своїх власних кордонах. Німецька Демократична Республіка йде в перших рядах держав, що добиваються зміцнення європейської безпеки.

Проблеми, розв'язання яких вимагає Радянський уряд, — загальне і повне роззброєння, німецьке мирне врегулювання — це не локальні проблеми, це не проблеми, що стосуються тільки великих держав, — ні, це вузли суперечностей, нитки від яких, хочемо ми цього чи не хочемо, тягнуться до сердець людей в усьому світі, де б вони не жили — в Азії, в Африці, в Європі чи в Америці. Справа миру набагато програла б, якби до такого роду проблем ставилися, так би мовити, географічно, інакше кажучи, байдужіли б до них в міру віддалення від вогнищ напружень, які виникають, або дивилися б на нерозв'язані проблеми крізь якісь особливі європейські, африканські, азіатські чи інші вікна.

У неподільному світі неподільна і відповідальність за усунення вогнищ напруженості. Куба — частина Латинської Америки. В той же час вона є частиною неподільного світу з точки зору збереження і зміцнення його безпеки. Під час кризи в районі Карібського моря США дали зобов'язання про те, що не нападуть на Кубу і надалі втримуватимуть від цього своїх союзників. Ці зобов'язання, як і зобов'язання Радянського Союзу, дали можливість ліквідувати найнебезпечнішу міжнародну кризу з часу закінчення другої світової війни. Члени Організації Об'єднаних Націй висловлювали надію, що ліквідація кризи стане поштовхом для встановлення відносин між державами в районі Карібського моря, що виключають втручання у внутрішні справи Куби. Ми, проте спостерігаємо, що у відношенні до Куби застосовуються давно зжиті методи диктату і тиску, що таїть у собі найсерйознішу небезпеку для справи миру.

Одним з головних підсумків сучасного світового розвитку є крах колоніальної системи. На руїнах світових колоніальних імперій розвивається близько 50 молодих суверенних національних і багатонаціональних держав. Але колоніалізм ще не вмер. Більш того, він силкується відвернути свою остаточну загибель. Яскравим прикладом цього є становище в колоніях Португалії. Правителі цієї країни намагаються варварською силою, терором і вбивствами утримати народи поневолених колоній у колишньому рабському ярмі, як видно, не помічаючи, що календар показує вже другу половину двадцятого століття. Залишки колоніалізму існують і в інших територіях Африки, та й не самої тільки Африки.

Боротьба за національну свободу і незалежність перетворилась у могутній потік, що захоплює всі території, де ще панують

колоніалізм і гноблення. Цю боротьбу не можна обмежити якимсь районом чи континентом. Не можна поділяти права людей на права чорних, білих або жовтих. Ми не визнаємо расового протиставлення, що є символом віри колонізаторів. Усі народи повинні бути рівними, рівноправними. Наш ідеал — це рівність усіх без винятку рас і національностей, як це на практиці і в законодавстві здійснено в нашій радянській країні, де всі народи живуть єдиною братньою сім'єю.

Делегація України користується нагодою, щоб від імені свого уряду підтримати рішення конференції глав держав і урядів африканських країн в Аддіс-Абебі, спрямовані на якнайшвидшу ліквідацію колоніалізму і подання практичної допомоги народам, які борються за національну незалежність. Успіх цієї конференції ще раз підтвердив величезне прагнення африканських народів до єдності в боротьбі проти колоніалізму, за повне розкріпачення всієї Африки. Ми повністю приєднуємося, зокрема, до одностайної вимоги конференції про припинення подання всякої допомоги урядам колоніальних держав, які можуть використати її для придушення національно-визвольного руху в Африці.

Союзникам колоніальних держав справді пора зробити висновки: або підтримка африканських держав, які прагнуть до національної незалежності і свободи, або дружба з країнами, що пригноблюють африканські народи. Середнього шляху тут бути не може.

Виходячи з декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, Генеральна Асамблея вже на цій сесії повинна розробити і затвердити конкретні рішення про ліквідацію колоніальних режимів на тих територіях, де вони ще зберігаються, і примусити колонізаторів підкоритися волі величезної більшості народів землі.

Делегація України з задоволенням відзначає, що на порядку денному цієї сесії Генеральної Асамблеї питанням економічного і соціального розвитку відводиться значне місце. Уряд Української РСР з самого початку підтримав пропозицію про скликання міжнародної конференції по торгівлі й економічному розвитку. Тепер, коли прийнято рішення про скликання такої конференції, ми висловлюємо надію і впевненість, що вона успішно виконає свої завдання, сприятиме нормалізації торгівлі між усіма державами без будь-яких штучних бар'єрів і дискримінації, на основі принципів рівності і взаємної вигоди. Ми підтримуємо ідею створення світової торговельної організації, діяльність якої відповідатиме інтересам усіх країн, сприятиме розвитку торгівлі між усіма державами і тим самим сприятиме економічному розвитку всіх країн.

На порядку денному нинішньої сесії Генеральної Асамблеї є пункт: "Планування для економічного розвитку". Нашій делегації відрадно підкреслити, що вона була на XVI сесії Генеральної Асамблеї серед тих, хто привернув увагу Організації Об'єднаних Націй до даної проблеми, яка стала потім предметом обговорення

в Економічній і Соціальній Раді, в регіональних економічних комісіях та інших органах ООН. Хотілось би при цьому відмітити, що дослідження з цієї проблеми, підготовлені секретаріатом, мали б сприяти обмінові досвідом ефективного економічного планування, маючи на увазі насамперед народи слаборозвинутих країн. Однак ми з сумом відмічаємо, що ці дослідження не цілком відповідають духові і букві резолюції 1708(XVI), схваленої Генеральною Асамблеєю.

Делегація України була ініціатором резолюції 1824 "Роль ООН у справі підготовки національних технічних кадрів для прискореної індустріалізації слаборозвинутих країн", схваленої XVII сесією Генеральної Асамблеї ООН. Вона звертала увагу Організації Об'єднаних Націй на один з важливих аспектів індустріального розвитку, а саме: на забезпечення кваліфікованим технічним персоналом створюваної в країнах, що розвиваються, молоді національної промисловості. Ми раді тому факту, що наше занепокоєння цією важливою для країн, що розвиваються, проблемою було зустрінуте з розумінням на минулій сесії Генеральної Асамблеї і було втілене у згаданій резолюції. Тепер лишилося виконати її належним чином. Ми знаємо із записки Генерального секретаря, що проблема ця зацікавила спеціалізовані заклади, і ми сподіваємося, що вона й надалі не виходитиме з поля зору відповідних органів Організації Об'єднаних Націй.

Україна разом з рядом держав Африки і Азії свого часу внесла на розгляд ООН питання про ліквідацію неписьменності у світі. Відповідно до рішень XVI сесії Генеральної Асамблеї ООН Організація Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) подала дослідження, яке може бути основою для вироблення погодженої політики ООН і ЮНЕСКО в боротьбі за загальну письменність, щоб допомогти 700 мільйонам неписьмених людей у світі включитися в активне політичне і соціальне життя суспільства. Розуміється, нам не байдужі і багато інших питань, що стоять на порядку денному Генеральної Асамблеї. Делегація України запевняє у своєму щирому прагненні в міру своїх сил сприяти успішній роботі XVIII сесії Генеральної Асамблеї ООН.

У боротьбі з колоніалізмом

БІЛОКОЛОС

Дмитро Захарович
(1912—1993)

Міністр закордонних справ УРСР з 16 березня 1966 р. до 11 червня 1970 р.

Новий міністр закордонних справ УРСР очолив зовнішньополітичне відомство тоді, коли керівництво республіки дуже обережно, але все ж таки намагалося відійти від старої централізаторської політики. За час керівництва П. Ю. Шелестом Компартією України це позначилося на сфері культури, освіти, частково навіть на економіці. Проте в дипломатичній службі не змінилося нічого. І рік була не в якійсь особливій консервативності Д. З. Білоколоса — для радянських реформаторів міжнародна політика залишалася абсолютним табу, безумовною прерогативою московського Політбюро. Тому від того, хто очолював українське МЗС, у стратегічному плані мало що залежало. Міністр створив умови для подальшого розвитку національної дипломатичної служби, й уже це стало його безумовною заслугою...

Народився Д. З. Білококос 1 листопада 1912 р. на Донеччині в селі Єгор'ївка Волноваського повіту в незаможній селянській родині. Надалі доля Дмитра розвивалася за досить типовим для того часу сценарієм, до речі, схожим на життєвий шлях його попередників у МЗС УРСР. Майбутній міністр закордонних справ стає одним із найактивніших у селі комсомольців, організовує багато заходів з пропаганди комуністичних ідей серед сільської молоді.

Райком направляє здібного юнака на навчання до Бердянського педагогічного технікуму, комсомольську організацію якого він невдовзі очолить. З 1932 р. як молодий спеціаліст Д. З. Білококос працює вчителем історії у школах Донецька (тоді місто Сталіно) та Макіївки. Одночасно він заочно навчається на історичному факультеті Харківського державного університету, який закінчує в 1936 р. Навчання у вузі дає можливість для службового зростання Д. З. Білоколоса. Його призначають завідувачем учбовою частиною, а згодом і директором середньої школи у Сталіно, де він працює до червня 1941 р. Керована ним школа має одні з найкращих показників у республіці, й робота директора відзначається в наказах українського наркомату освіти.

З початком Великої Вітчизняної війни педагог із Донеччини відразу йде добровольцем на фронт. Як людину з вищою освітою його направляють спочатку до піхотного училища в Саратові, де він дістає звання молодшого лейтенанта. На Волховському фронті недавній учитель командує стрілецьким взводом і бере участь у напружених військових баталіях. Взводному багато разів доводилось особисто вести своїх бійців в атаки, втрати в яких були просто жахливими — іноді більш як половина особового складу. Д. З. Білококос проявляє себе не тільки хоробрим, а й здібним до військової науки офіцером. Невдовзі його відряджають до штабу батальйону. Він на професійному рівні розробляє дії батальйону, намагаючись, по можливості, берегти життя солдат. Бойовий офіцер відзначається подяками командування дивізії, фронту, а також бойовими орденами й медалями, серед яких був дуже шанований фронтовиками орден Червоної Зірки.

Слід врахувати, що штаб знаходився всього лише за якийсь кілометр від лінії фронту, і майже ніякої різниці з перебуванням на передовій не відчувалося. До того ж капітан не стільки сидів у штабі, скільки вивчав обстановку на лінії вогню.

У 1943 р. Д. З. Білококос стає членом ВКП(б), і це визначило його подальшу долю. Можна багато чого говорити про сталінську партію, але було б несправедливим не зазначити, що на фронті партквиток не давав жодних привілеїв. Скоріше навпаки — члени Компартії повинні були постійно демонструвати приклад своїм однополчанам. Отже, немає підстав стверджувати, що у своїх діях колишній педагог керувався якимись корисливими мотивами. До кінця війни було ще два довгих роки напружених боїв, і він і гадати не міг, що в мирний час доведеться стати професійним партапаратником.

По закінченні війни командування пропонувало перспективному офіцеру, який був направлений до штабу округу в Петрозаводськ, залишитися на військовій службі. Перед ним відкривалася прекрасна перспектива —

навчання в Академії Генерального штабу, яке гарантувало швидке просування по службі та генеральські погони. Проте Д. З. Білоколос прагнув якнайшвидше повернутися до педагогічної діяльності. У 1946 р. він доби-

Д. З. Білоколос відразу
після демобілізації

вається демобілізації з армії й повертається до рідного міста. Однак його планам не дано було реалізуватися. Лише кілька місяців він працює інспектором шкіл міського відділу народної освіти, як його переводять до парт-апарату.

Міськком партії в цей час розширював свій штат, і Д. З. Білоколос був для партійного керівництва просто знахідкою: донеччанин із вищою освітою, бойовий офіцер, який вступив у партію на фронті, нарешті, педагог, що мав авторитет у місті ще до війни. З огляду на це йому пропонують посаду інструктора відділу пропаганди і агітації обкому. Д. З. Білоколос спочатку намагається відмовитися: всю війну він мріяв повернутися до улюбленої учительської праці. Проте перший секретар міського комітету КП(б)У ставить питання таким чином: перехід на роботу до нього чи виключення з партійних лав. Останній варіант, звісно, поклав би край подальшій педагогічній діяльності Д. З. Білоколоса. Тому виходу в нього не було...

Колишній фронтовик призначається інструктором міськкому, а вже в наступному році — завідувачем відділу пропаганди і агітації. Яка була тоді партійна пропагандистська робота, розповідати багато не потрібно. Проте все ж таки необхідно зазначити, що він не тільки славив «великого вождя», а й проводив організаторську роботу для відродження зруйнованої в роки

окупації промисловості Донецька. На відміну від брежнєвського періоду, відділ пропаганди і агітації займався не тільки партійною демагогією, а й конкретною організаційною роботою. Керівництво залишається задоволеним досягнутими успіхами у відбудові промислових підприємств, і невдовзі Д. З. Білоколоса призначають секретарем міськкому КП(б)У.

Проте він не забуває й свою основну спеціальність, ностальгія за якою його так і не залишила. У 1948 р. Д. З. Білоколос заочно закінчує Донецький державний педагогічний інститут. Він знову просить керівництво міськкому відпустити його на педагогічну роботу й знову дістає категоричну відмову. Замість цього його направляють у 1952 р. на навчання до аспірантури Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Як правило, це робили з найперспективнішими апаратниками в розрахунок на їх заплановане підвищення. Події так і розвивалися — Д. З. Білоколос закінчує аспірантуру й захищає кандидатську дисертацію з філософії, а після повернення призначається завідувачем відділу науки і культури обкому. Ця робота була для нього значно ближчою, ніж пропагандистська сфера, й за кілька років він устиг немало зробити для розвитку вищої освіти Донбасу, зокрема це стосувалося покращенню умов діяльності вищих навчальних закладів шахтарської області.

У 1957 р. Д. З. Білоколоса очікує нове підвищення. Він стає секретарем обкому КП України (з питань агітаційно-пропагандистської роботи та ідеології) й на цій посаді перебуває до призначення 16 березня 1966 р. на посаду міністра закордонних справ УРСР.

На цей час міністерство (після переходу Л. Х. Паламарчука на роботу до МЗС СРСР) тривалий час залишалось без керівника. Знову повторилася ситуація, схожа на ту, що була після звільнення А. М. Барановського. У ЦК КП України розгорнулася боротьба за престижну посаду в зовнішньополітичному відомстві між різними групами впливу й жодна з них не могла переважити. Нарешті в цій номенклатурній колотнечі ставить крапку сам Перший секретар республіканської компартії П. Ю. Шелест. Він знав Л. Х. Паламарчука ще зі студентських часів, коли навчався в Комуністичному університеті ім. Артема та Інженерно-економічному інституті в Харкові. Вони неодноразово зустрічались по партійній роботі й у повоєнні роки. Про Д. З. Білоколоса, як одного з талановитих партійних працівників, колишній керівник республіканської Компартії згадував в одній із розмов із автором навіть наприкінці 80-х років...

Загалом можна констатувати, що лідер КП України зробив досить звичайний для такого досвідченого партапаратника хід — призначив на важливу посаду провінційного працівника, не пов'язаного з київськими партійними угрупованнями, у відданості якого він міг бути упевнений.

На новій посаді Д. З. Білоколос почав працювати зі звичною наполегливістю, та брак досвіду дипломатичної роботи все ж таки давався взнаки. Тому за свій недовгий термін перебування в МЗС новий міністр не встиг досягти якихось суттєвих успіхів. Його робота будувалася за колишнім трафаретом: озвучування в ООН підготовлених у Москві виступів, організація візитів в Україну іноземних делегацій, заяви із засудженням дій західних держав, незначна консульська робота. Будь-яких спроб розширити сферу

II. Данні об измененнях в учетных признаках работников после
заполнении личного листка

(В данном разделе приводятся отрывки об изменении в сословных учетных признаках: награждение орденами СССР, замещение, партийность, образование, знание иностранных языков, наличие воинского звания, пребывание в заграничных командировках, участие в составе центральных, республиканских, краевых, областных, окружных, городских, районных избирательных органов)

1. Записи о награждении орденами и медалями Союза ССР						
Когда награжден (число, м-я, год)	За что награжден	Название ордена, медали	Основание записи			
26.П.58р. 14V-70	За успіхи в розвитку сільського господарства	Орден Трудового Червоного Прапора	Указ Президії Верховної Ради СРСР <i>Покращено № 181</i>			
2. Записи о вложении и снятии взысканий						
Дата (число, м-я и год)	Кем вложено взыскание	За что (сущность дела)	Какое вложено взыскание	Основание записи	Когда взыскание снято	Основание записи

компетенції зовнішньополітичного відомства УРСР міністр не робив, обмежувався лише сумлінним виконанням вказівок МЗС СРСР та ЦК КП України. Але всі, хто разом із ним працював у МЗС УРСР, відзначали

Д. З. Білоколос на переговорах зі своїм угорським колегою Яношем Петером 18 грудня 1969 р.

високу порядність міністра, його намагання створити нормальну атмосферу для ефективної дипломатичної діяльності. В усякому разі, він не дав розвинути атмосфері доносительства та обмовлянь і проводив кадрову політику не з огляду активності співробітників на партійних зібраннях, а на основі ділових якостей.

Д. З. Білоколос очолював українські делегації на XXI, XXII, XXIII, XXIV сесіях Генеральної Асамблеї ООН, кількох сесіях ЮНЕСКО, інших міжнародних нарадах та конференціях. Так склалося, що хоча керівник МЗС УРСР активно виступав за дорученням союзного керівництва з низки актуальних міжнародних проблем, основне місце в його промовах та нотях МЗС УРСР приділялося намібійському й південнородезійському питанням, отриманню державної незалежності колоніальних територій і їхньому подальшому вільному політичному та економічному розвитку. Це відбувалося не через якийсь особливий інтерес Д. З. Білоколоса до проблематики країн, що розвиваються. Просто в той період протистояння СРСР і США було особливо гострим у так званому третьому світі, й тому радянське керівництво приділяло особливу увагу цьому напрямку зовнішньої політики. Ось,

наприклад, показовий фрагмент одного з виступів Д. З. Білоколоса, що демонструє, як проводилася згадана зовнішньополітична лінія:

«Багато незалежних держав Азії, Африки, Латинської Америки, дбаючи про зміцнення свого суверенітету, прагнуть подолати економічну відсталість і створити незалежну національну економіку.

Ці турботи і потреби країн, які розвиваються, близькі і зрозумілі Українській РСР. Виходячи з цього, делегація Української РСР вважає своїм обов'язком висловити ряд міркувань по окремим проблемам економічного розвитку, поділитись нашим досвідом, оскільки він, як нам здається, містить деякі моменти, врахування яких було б корисним при розробці національних і міжнародних програм розвитку. Насамперед, Об'єднані Нації повинні сприяти створенню такого міжнародного клімату, при якому неоколоніалістські сили не могли б перешкоджати народам країн, що розвиваються, здійснити глибокі соціально-економічні перетворення, проводити демократичні аграрні реформи, знищувати феодальні і дофеодальні відносини, ліквідувати засилля іноземних монополій, відроджувати й розвивати національну культуру.

Найважливішою умовою успішного економічного розвитку є здійснення народами повного суверенітету над природними ресурсами своєї країни. Не можна визнати нормальним, коли зовнішня заборгованість країн, які визволились від колоніального панування, рік у рік зростає і нині становить майже 50 мільярдів доларів, а виплати по ній уже досягають 2/3 нового припливу іноземного державного капіталу».

Показовою також є нота МЗС УРСР від 29 травня 1970 р., в якій слід звернути увагу на пункти, що вимагають від Ради Безпеки ООН прийняття рішень антиколоніального характеру, які об'єктивно завдавали удару інтересам західного блоку. Доречно навести найважливіші моменти цього документа концептуального характеру:

«Міністерство закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки засвідчує свою повагу Генеральному Секретареві Організації Об'єднаних Націй і... має честь інформувати Генерального секретаря *про точку зору уряду Української РСР* (курсив мій. Звісно, таке формулювання могло викликати в західних дипломатів тільки посмішку. — Д. Т.) в питанні про зміцнення міжнародної безпеки.

У своєму підході до розв'язання міжнародних проблем уряд Радянської України керується ленінським принципом мирного співіснування держав з різним соціальним ладом — непорушним принципом зовнішньої політики нашої держави.

Уряд Української РСР виходить з того, що головним завданням Організації Об'єднаних Націй, створеної чверть століття тому народами, сповненими рішучості врятувати прийдешні покоління від лиха війни, є підтримка міжнародного миру та безпеки і життя з цією метою ефективних колективних заходів. Відповідно до Статуту ООН усі держави-члени Організації взяли на себе зобов'язання розвивати дружні відносини на основі поважання принципу рівноправності та самовизначення народів, розв'язувати свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку, утримуватися в їх міжнародних

відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності кожної держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним з цілями Об'єднаних Націй.

Уряд Української РСР підкреслює, що розвиток міжнародних відносин, особливо за останній час, настійно диктує необхідність того, щоб Організація Об'єднаних Націй активізувала свої зусилля у підтримці та зміцненні миру і безпеки. Першорядність і важливість цього завдання впливає з того, що в різних районах земної кулі чиняться акти агресії, загарбуються чужі території, силою придушується національно-визвольна боротьба народів за свою незалежність і свободу, гинуть сотні тисяч людей, руйнуються матеріальні та культурні цінності, виношуються плани перегляду підсумків другої світової війни, у нечуваних масштабах проводиться гонка озброєнь. Усе це перешкоджає людству зосередити свої матеріальні й духовні сили на економічному і соціальному прогресі.

На XXVI сесії Генеральної Асамблеї ООН Українська РСР виклала свою позицію (підготовлену в МЗС СРСР. — *Д. Т.*) щодо суті проблеми зміцнення міжнародної безпеки, підкресливши важливість і необхідність вжиття у зв'язку з цим дійових, конкретних заходів, і повністю підтримала положення проекту "Звернення до всіх держав світу", внесеного делегацією СРСР.

Уряд Української РСР заявляє, що він і надалі рішуче підтримуватиме будь-які пропозиції, спрямовані на оздоровлення міжнародної обстановки, на зміцнення співробітництва між усіма державами. З цією метою треба, суворо дотримуючись положень Статуту ООН, зробити нові колективні зусилля, нові дії, виявити нову ініціативу. В сучасних умовах необхідно, насамперед, припинити й надалі не допускати таких дій, що є безпосередньою загрозою миру і безпеці.

Виходячи з викладеного вище, на думку уряду Української РСР, в питанні "Розгляд заходів для зміцнення міжнародної безпеки" XXV сесія Генеральної Асамблеї ООН повинна прийняти такі рішення, які передбачали б:

- недопущення загарбання чужих територій; виведення військ з таких територій;
- негайне виконання рішень Ради Безпеки про виведення окупаційних військ з чужих територій;
- активізацію діяльності Ради Безпеки, підвищення її ролі та ефективності (цей пункт, до речі, звучить актуально й тепер. — *Д. Т.*);
- суворе додержання принципів мирного співіснування в міжнародних відносинах;
- здійснення загального і повного роззброєння, а також заходів часткового роззброєння;
- створення дійових і ефективних регіональних систем колективної безпеки з участю як великих, так і малих країн;
- безумовне виконання Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам та народам і припинення будь-яких заходів придушення визвольних рухів народів;
- сприяння соціально-економічному розвитку всіх народів світу.

Уряд Української РСР виходить з того, що зміцнення миру, зміцнення міжнародної безпеки, підвищення ролі й авторитету Організації Об'єднаних Націй є настійною вимогою всієї світової громадськості. Прийняття Генеральною Асамблеєю рішення і здійснення конкретних заходів для зміцнення міжнародної безпеки відповідатиме інтересам усіх країн і всіх народів».

У союзному МЗС діяльність Д. З. Білоколоса в ООН дістає схвалення особисто А. А. Громика, й він отримує дипломатичний ранг Надзвичайно-африканіста. Чому це сталося — сказати важко, можливо, міністр закордонних справ СРСР опинився в ролі жертви пропаганди власного міністерства. Але він серйозно повірив, що керівник дипломатії Радянської України прекрасно розбирається в комплексі складних африканських проблем. Тому коли в 1970 р. звільнилося одне з головних посольських місць на «чорному континенті» — у Замбії, А. А. Громико пропонує на цю посаду саме Д. З. Білоколоса. Той погоджується й незабаром призначається Надзвичайним і Повноважним Послом СРСР у Замбії та за сумісництвом у Ботсвані. П. Ю. Шелест не хотів відпускати свого висуванця, але питання було вже вирішено на більш високому рівні.

Посольство в Замбії, на відміну від багатьох інших радянських посольств в Африці, що створювалися лише для «ефекту присутності», мало важливе значення для реалізації геополітичних планів СРСР. Через нього проводилися заходи з підтримки національно-визвольного руху в Південній Африці, й за час роботи Д. З. Білоколоса згадана робота була поставлена належним чином. Він зміг підібрати дипломатичний склад посольства з найдосвідченіших спеціалістів МЗС в африканських питаннях і завдяки цьому багато зробив для захисту стратегічних інтересів Радянського Союзу на півдні африканського континенту.

У 1976 р. Д. З. Білоколос, здоров'я якого було сильно підірване перебуванням у важкому африканському кліматі, виходить на пенсію й повертається до Києва. Помер колишній глава української дипломатії 2 квітня 1993 р. після тяжкої хвороби. Під час похорону на Байковому кладовищі останню шану йому віддали дипломати МЗС уже нової, незалежної Української держави...

*Виступ глави делегації УРСР Д. З. Білоколоса
в загальній дискусії на XXIV сесії
Генеральної Асамблеї ООН*

3.Х. 1969 р.

Складні і суперечливі процеси сучасного міжнародного життя. І це в повній мірі відображає дискусія, яка відбувається в цьому залі. Тут виступають представники держав з різними соціаль-

но-економічними системами, з відмінними поглядами, турботами і потребами. Але майже всі ми, здається, одностайні в тому, що обстановка в світі напружена, розвиток міжнародних відносин досяг небезпечного рубежу.

Міністр закордонних справ
УРСР на засіданні
Генеральної Асамблеї ООН

Реальну загрозу мирові ми бачимо в імперіалістичній політиці активізації воєнних блоків і гонки озброєнь, на службу якій ставляться найновіші досягнення технічного прогресу, результати науково-технічної революції. Реальну загрозу мирові ми бачимо також в агресивній стратегії імперіалізму, спрямованій проти соціалістичних держав, проти соціалізму як суспільно-політичної системи. Реальну загрозу мирові ми бачимо, нарешті, в імперіалістичній політиці розпалювання в різних куточках земної кулі конфліктів і локальних воєн, придушення національно-визвольних рухів, в політиці реваншу, расової дискримінації і апартеїду.

Уряд Української РСР доручив нашій делегації зосередити свої зусилля на цій сесії Генеральної Асамблеї на виробленні разом з іншими делегаціями заходів, спрямованих на відвернення війни і зміцнення загального миру. Ми вважаємо це найпершою і головною передумовою розв'язання всіх інших проблем, які стоять перед Об'єднаними Націями. Тому ми цілком підтримуємо пропозиції Радянського Союзу про зміцнення міжнародної безпеки, викладені в проекті Звернення до всіх держав світу.

Шлях до міжнародної безпеки тепер лежить через мирне врегулювання таких найгостріших проблем, як в'єтнамська, близькосхідна, корейська.

Делегація Української РСР вважає, що ООН повинна висловитися на користь певних принципів, на основі реалізації яких тільки й можливе досягнення і зміцнення загального миру. Найважливішим з таких принципів є виведення військ з територій, окупованих в результаті збройних дій одних держав проти інших держав і народів, які відстоюють завойовану ними в результаті краху колоніальної системи незалежність і свою територіальну цілісність. Будь-яка спроба інакше досягти мирного врегулювання приречена кінець кінцем на провал.

Найбільш переконливим і незаперечним доказом того, що в наш вік неможливо з допомогою сили, в тому числі військової, спинити процес національного і соціального визволення народів, є війна у В'єтнамі. Вона, як відомо, за кількістю і вагою скинутих бомб уже залишила позаду другу світову війну, а за числом убитих американців — корейську війну. Але чого добилися Сполучені Штати? Поразок на полях війни, посилення ізоляції на міжнародній арені. США виявились безсилими перед мужністю і стійкістю в'єтнамського народу, його волею і рішимістю добитися перемоги своєї справедливої справи і вигнати чужоземних загарбників, перед бойовою інтернаціональною солідарністю соціалістичних держав, усіх миролюбних сил.

Щодо Української Радянської Соціалістичної Республіки, то вона цілком на боці героїчного в'єтнамського народу. І ми переконані, що його справедлива справа перемаже.

Більш як двадцять років ООН займається корейським питанням. А напруженість у Кореї і навколо Кореї не тільки не слабшає, а, навпаки, посилюється. Чому ж корейська нація, всупереч ясно виявленій нею волі до об'єднання країни, все ще лишається розколотою? Чому становище в Кореї і сьогодні таїть у собі загрозу для загального миру? Та тому, що в справі корейської нації, яка визволилася в результаті другої світової війни від колоніальної залежності, грубо втручаються іззовні. Збройні Сили США продовжують окупувати Південну Корею.

Українська РСР разом з іншими соціалістичними країнами і рядом афро-азіатських держав висунула на обговорення Генеральної Асамблеї питання "Про виведення американських і всіх інших іноземних військ, які окупувають під прапором ООН Південну Корею". Радянська Україна звертається до всіх тих, хто бореться за національне визволення народів від імперіалістичного гніту, до всіх, хто не на словах, а на ділі відданий ідеалам Об'єднаних Націй, рішуче виступити проти збереження військової окупації Південної Кореї.

ООН покликана відігравати вирішальну роль у встановленні миру на Близькому Сході і гарантуванні безпеки всіх його народів.

Ось уже майже два роки минуло відтоді, як Рада Безпеки ухвалила відому резолюцію. Замість того, щоб використати її для

мирного врегулювання, Ізраїль, охоплений шовіністичним чадом, весь цей час повністю саботує зусилля ООН. Він продовжує окупувати арабські землі, безперервно провокує перестрілки й сутички в зоні Суецького каналу, ріки Йордан і Голанських висот. Останнім часом збройні провокації Ізраїлю частішають і набирають дедалі небезпечнішого і загрозливішого характеру.

Цілком очевидно, що така визивна поведінка Ізраїльських агресорів можлива тільки тому, що Ізраїль користувався і продовжує користуватися покровительством і підтримкою з боку США. Сполучені Штати не тільки політично й економічно допомагають ізраїльським агресорам, а й продовжують поставляти їм озброєння.

Отож не диво, що й в ООН представники Ізраїлю поведуться визивно. Виступ міністра закордонних справ у загальній дискусії показує небажання Ізраїлю зважати на рішення Організації Об'єднаних Націй. Основна лінія його виступу зводилась до того, щоб довести, що ООН неспроможна розв'язувати проблеми Близького Сходу.

Делегація Української РСР вважає за потрібне докласти нових зусиль для ліквідації кризисного становища на Близькому Сході.

Консультації між чотирма великими державами — постійними членами Ради Безпеки і зусилля представника Генерального секретаря ООН посла Гуннара Яррінга показали, що залишати становище на Близькому Сході таким, як зараз, значить створювати небезпеку для загального миру. Конструктивні пропозиції щодо поетапного виконання резолюції Ради Безпеки вніс свого часу уряд ОАР. Важливу ініціативу в розробці пропозицій, спрямованих на сприяння політичному врегулюванню на Близькому Сході, виявив Радянський уряд. І якщо досі все ще немає відчутних результатів, то відповідальність за це повністю лягає на Ізраїль і його покровителів.

Уряд Української РСР — рішучий прихильник регіональних систем безпеки, які ґрунтуються на спільних зусиллях держав відповідних районів. Не можна не відзначити абсурдність становища, при якому дехто хотів би усунути від вирішення європейських справ, від участі в міжнародному житті Німецьку Демократичну Республіку, 20-річчя якої минає через кілька днів.

Основною передумовою миру та безпеки на європейському континенті є визнання непорушності існуючих в Європі кордонів, у тому числі й кордону по Одеру-Нейсе, а також кордонів між двома німецькими державами — Німецькою Демократичною Республікою і Федеративною Республікою Німеччини.

Але якраз цього, як і інших фактів політичної реальності сучасної Європи не хочуть визнати в Бонні. Політика великогерманського шовінізму, мілітаризму і реваншу, яку проводять правлячі кола ФРН, хоч як її маскують, була і залишиться одним з головних джерел напруженості на європейському континенті. Саме ця політика є живильним ґрунтом для відродження фашизму,

ударним загоном якого виступає тепер націонал-демократична партія.

Ніхто не може сховатися від того факту, що через чверть століття після розгрому фашистського рейху виявились якнайгрубіше порушеними Потсдамські угоди про необхідність послідовної боротьби із спробами відродити на німецькій землі всяку мілітаристську, реваншистську і нацистську діяльність, в якому б вигляді вони не виступали.

Ми з задоволенням відзначаємо, що усвідомлення небезпечності ідеології і практики нацизму продемонструвала й Організація Об'єднаних Націй. Остання, XXV сесія Комісії з прав людини з ініціативи України і Польщі прийняла резолюцію, яка пропонує всім державам вжити дійових заходів, у тому числі законодавчих, для повної заборони і судового переслідування нацистських, неонацистських організацій і груп. Дозвольте висловити надію, що XXIV сесія Генеральної Асамблеї схвалить це рішення.

Український народ підтримує політику країн соціалістичної співдружності, спрямовану на забезпечення загальноєвропейського співробітництва, Звернення держав — учасниць Варшавського Договору до всіх європейських країн з закликом провести загальноєвропейську нараду з питань безпеки і мирного співробітництва. Делегація УРСР впевнена, що прийняття Генеральною Асамблеєю "Звернення до всіх держав світу", в якому б схвалювалась і підтримувалась ідея створення ефективних регіональних систем безпеки, активізує зусилля в цьому напрямі. Справа миру від цього тільки виграє.

У центрі уваги цієї, як і попередніх сесій Генеральної Асамблеї — стоять питання роззброєння.

Ми надаємо великого значення досягненню угод по обмеженню гонки озброєнь, роззброєнню. Особливо по таких проблемах, як заборона застосування ядерної зброї, припинення її виробництва, скорочення і ліквідація її запасів, заборона підземних випробувань, створення без'ядерних зон, ліквідація військових баз на чужих територіях, заборона використання дна морів і океанів для воєнних цілей.

Із задоволенням відзначаємо також схвалення ООН договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Але та обставина, що ряд держав, які можуть стати ядерними, все ще ухиляються від участі в договорі про нерозповсюдження, створює серйозні труднощі. Особливо тривожить позиція ФРН, де дуже впливові сили добиваються доступу до ядерної зброї.

Делегація України вважає, що ця сесія Генеральної Асамблеї повинна звернутися до всіх держав із закликом якнайшвидше підписати і ратифікувати договір про нерозповсюдження ядерної зброї.

Уряд Української РСР послідовно й рішуче виступає за заборону застосування хімічних та бактеріологічних засобів ведення війни, за приєднання всіх держав до Женевського протоколу

1925 року і неухильне його виконання. Але цього тепер уже не досить. Настав час зробити якісно новий крок.

Українська РСР разом з іншими соціалістичними країнами внесла на розгляд Генеральної Асамблеї проект конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів хімічної і бактеріологічної (біологічної) зброї та її знищення. Ми глибоко впевнені, що прийняття і здійснення такої конвенції усуне загрозу розв'язання хіміко-бактеріологічної війни, послужить справі зміцнення миру та безпеки народів, створить сприятливий політичний клімат для розв'язання інших питань роззброєння.

Треба не пошкодувати зусиль, щоб 1970 рік — рік, коли Об'єднані Нації відзначатимуть десятиріччя з дня проголошення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, став вирішальним етапом на шляху її остаточного здійснення. Прийняття нинішньою Асамблеєю "Звернення до всіх держав світу", в якому б підкреслювалась необхідність припинення всіх заходів по придушенню визвольних рухів народів, які ще перебувають під колоніальним управлінням, і надання всім цим народам незалежності, послужило б саме цій меті.

Багато незалежних держав Азії, Африки, Латинської Америки, дбаючи про зміцнення свого суверенітету, прагнуть подолати економічну відсталість і створити незалежну національну економіку.

Ці турботи і потреби країн, які розвиваються, близькі і зрозумілі Українській РСР. Виходячи з цього, делегація Української РСР вважає своїм обов'язком висловити ряд міркувань по окремих проблемах економічного розвитку, поділитись нашим досвідом, оскільки він, як нам здається, містить деякі моменти, врахування яких було б корисним при розробці національних і міжнародних програм розвитку. Насамперед, Об'єднані Нації повинні сприяти створенню такого міжнародного клімату, при якому неоколоніалістські сили не могли б перешкоджати народам країн, що розвиваються, здійснити глибокі соціально-економічні перетворення, проводити демократичні аграрні реформи, знищувати феодалні і дофеодалні відносини, ліквідувати засилля іноземних монополій, відроджувати й розвивати національну культуру.

Найважливішою умовою успішного економічного розвитку є здійснення народами повного суверенітету над природними ресурсами своєї країни. Не можна визнати нормальним, коли зовнішня заборгованість країн, які визволились від колоніального панування, рік у рік зростає і нині становить майже 50 мільярдів доларів, а виплати по ній уже досягають 2/3 нового припливу іноземного державного капіталу.

Серйозним гальмом господарського прогресу багатьох країн Азії і Африки є нестача кваліфікованих національних кадрів. Проблема підготовки кадрів для прискореної індустріалізації країн, які розвиваються, вже обговорювалась в ООН. Українська РСР, будучи співавтором відповідних резолюцій Генеральної

Асамблеї, на практиці підтвердила своє бажання подати необхідну допомогу країнам "третього світу". Нині громадяни з цих країн навчаються в 60 вузах і технікумах республіки. У місті Запоріжжі працюють постійно діючі курси ООН по підготовці фахівців-металургів. За останні 8 років на Україні підготовлено або підвищило свою кваліфікацію понад 10 тисяч фахівців з країн, що розвиваються.

Міжнародні зусилля в цьому напрямі повинні бути продовжені. Тому делегація Української РСР вважає, що необхідно активізувати діяльність, яка сприяє підготовці спеціалістів вищої і середньої кваліфікації для країн, які розвиваються.

Інтереси зміцнення миру і міжнародної безпеки вимагають підвищення ролі і значення Організації Об'єднаних Націй як інструменту міжнародного спілкування, її відповідальності за врегулювання назрілих проблем. І для того, щоб ООН ефективно виконувала цю свою високу місію, потрібні не її реформи, не перегляд її Статуту, а використання всіх закладених в цьому Статуті політичних можливостей, резервів, суворе і неухильне додержання його духу і букви всіма без винятку членами ООН, перетворення її в справді універсальну організацію.

Щодо цього важливе значення мало б підвищення ролі ефективності Ради Безпеки, як органу, на який Статутом покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, дальше вивчення шляхів і засобів підвищення ефективності операцій ООН по підтриманню миру, активізація роботи по підготовці визначення агресії і погодженню принципів дружніх взаємовідносин і співробітництва держав.

Пропозиції Радянського Союзу про зміцнення міжнародної безпеки, як і інші пропозиції соціалістичних країн, внесені на розгляд цієї сесії Генеральної Асамблеї, є зразком саме такого підходу. Ці пропозиції не тільки не спрямовані проти будь-якої держави або групи держав, а, навпаки, відповідаючи корінним життєвим інтересам усіх народів, вони спрямовані на максимальне об'єднання зусиль усіх без винятку держав в ім'я досягнення і зміцнення загального миру.

Уряд Радянської України незмінно додержує заповітів Володимира Ілліча Леніна, який ще в перші роки Радянської влади заявив, що "... ми обіцяємо робітникам і селянам зробити все для миру. І ми це зробимо". Делегація Української РСР має намір докласти на цій сесії максимум зусиль, щоб сприяти зміцненню загального миру та безпеки народів. Це цілком відповідає прагненням нашого народу, який готується разом з усім прогресивним людством відзначити 100-річчя з дня народження В. І. Леніна — людини, з ім'ям якої зв'язані найвидатніші події нашої епохи, невтомного борця за соціальний прогрес, за визволення трудящих мас від гноблення, за торжество миру і братерства народів на землі.

ШЕВЕЛЬ

Георгій Георгійович
(1919—1989)

*Міністр закордонних справ УРСР з 10 серпня 1970 р.
до 18 листопада 1980 р.*

Десять років із погляду історичної науки — не більше, ніж мить. Водночас це величезний термін, під час якого можуть створюватися й руйнуватися держави, зароджуватися й закінчуватися процеси глобального характеру. Період керівництва Г. Г. Шевелем МЗС УРСР пройшов без особливих змін. Однак при ньому дипломатична служба Радянської України розвивалася, набувала досвіду і професійної майстерності. Й хоча б із огляду на це 70-ті роки минулого сторіччя було б некоректно вважати такими, що минули даремно для українського зовнішньополітичного відомства...

Народився Г. Г. Шевель 9 травня (за деякими документами 11 грудня) 1919 р. у Харкові в робітничій сім'ї. Ще під час навчання в школі він про-

явив себе одним із найактивніших комсомольців і навіть очолював шкільну комсомольську організацію.

По закінченні школи юнак вступає на філологічний факультет Харківського державного університету, де вже з другого курсу входить до складу бюро комітету комсомолу. Відразу після закінчення університету в 1941 р. молодого спеціаліста приймають на роботу до відділу пропаганди і агітації Харківського міського комітету комсомолу. Інструктором міськкомсому ЛКСМУ випускник університету попрацював лише кілька місяців. З початком війни стратегічно важливі підприємства міста евакуюють до Новосибірська, й Г. Г. Шевеля призначають секретарем комітету комсомолу турбогенераторного заводу, який випускав двигуни для бронетехніки. На початку 1943 р. його направляють працювати на курси ЦК ЛКСМУ з підготовки комсомольських працівників для фронтових з'єднань та партизанських загонів.

Але Г. Г. Шевель постійно проситься в ЦК ВЛКСМ на фронт. Кілька разів він отримує відмову й, урешті-решт, потрапляє хоч не до діючої армії, а до відділу ЦК ЛКСМУ, який організував роботу на окупованій території. У Москві Г. Г. Шевель уперше зустрівся з О. М. Шелепіним, який курирував у ЦК ВЛКСМ питання комсомольської роботи в партизанських загонах. Тоді вони кілька разів спілкувалися на нарадах, але Г. Г. Шевель і гадки не мав, що в подальшому саме майбутній член Політбюро визначить його майбутню долю.

Нарешті, в жовтні 1943 р. настійні прохання Г. Г. Шевеля задовольняють і направляють для проведення комсомольської роботи в партизанські з'єднання України. Воював нещодавній апаратник ЦК достойно, не відсиджуючись у тилкових штабах (хоча в партизанів тилу, як такого, й не було). Посланець Москви мав можливість знаходитись у безпечних місцях, але він майже постійно супроводжує бійців на операції й декілька разів особисто веде їх у бій. За три місяці Г. Г. Шевель пройшов із боями територію Житомирської, Рівненської, Волинської областей.

У 1944 р. вийшла спеціальна постанова ЦК ВЛКСМ про направлення комсомольських працівників із фронту на роботу у звільнені від окупації райони. Згідно з цим рішенням, Г. Г. Шевеля демобілізували й направили на роботу спочатку в ЦК ЛКСМУ до Києва, а через кілька місяців до Львівського обкому комсомолу — другим, а згодом першим секретарем. У цей час колишній фронтовик стає членом Комуністичної партії, без чого подальша кар'єра ставала неможливою.

Потрібно зауважити, що Львів, зі зрозумілих причин, був надзвичайно складним місцем для комсомольської роботи, й очолювати тут комсомольську організацію було не менш небезпечно, ніж перебувати на фронті. Секретар обкому постійно ходить із пістолетом ТТ у кишені, але сумлінно виконує свою роботу й не просить переведення до спокійнішого регіону.

Роботу Г. Г. Шевеля у Львові помічає керівництво ЦК КП(б)У, і його повертають до Києва з підвищенням. Причиною цього став приїзд тодішнього керівника республіканської парторганізації М. С. Хрушова до Львова та виступ під час наради в обкомі партії першого секретаря обкому ЛКСМУ. Ентузіазм і наполегливість Г. Г. Шевеля сподобалися майбутньо-

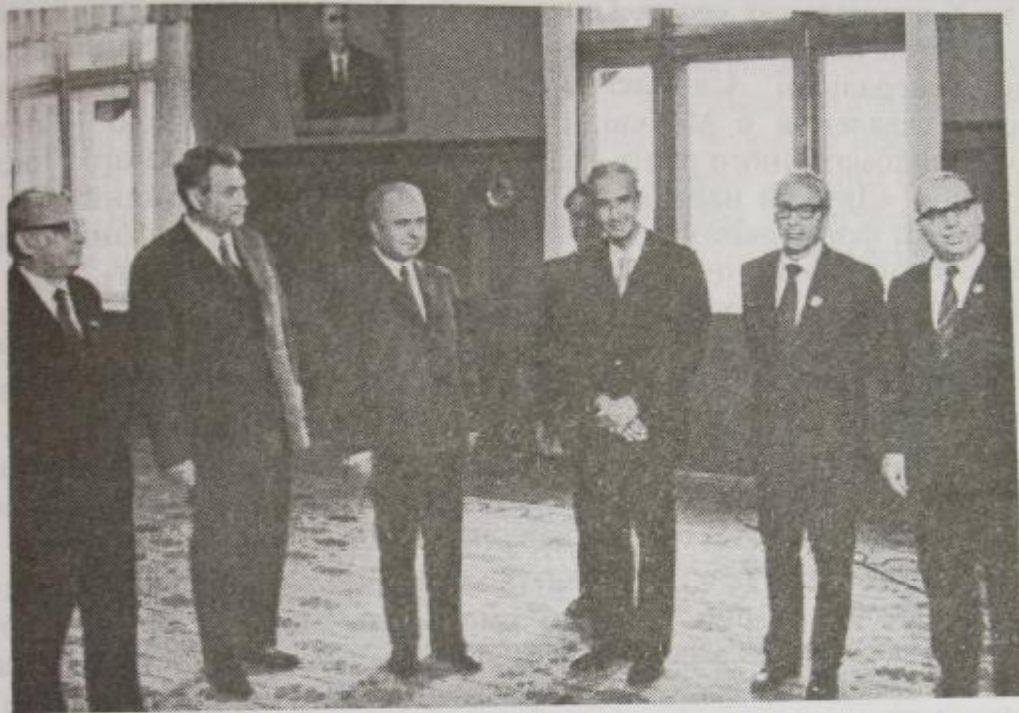
му радянському лідерові, й він вирішив забрати керівника львівських комсомольців до столиці України. У 1946 р. Г. Г. Шевеля призначають секретарем ЦК ЛКСМУ з пропаганди, невдовзі — третім, а через рік — другим секретарем ЦК, де він відповідав за ідеологічну роботу.

Про якусь самотійну роль комсомольського керівництва УРСР, звичайно, не могло бути й мови. Робота Г. Г. Шевеля полягала в сумлінному виконанні директив ЦК КП(б)У й відповідного контролю над обласними організаціями ЛКСМУ. У «дорослому» ЦК діяльністю другої особи республіканського комсомолу задоволені, й коли в 1950 р. звільняється місце першого секретаря ЦК ЛКСМУ, його займає Г. Г. Шевель. Потрібно зауважити, що саме в цей період він зближується з О. М. Шелепіним, який у недалекому майбутньому очолить надзвичайно впливову у вищому партійно-державному керівництві СРСР «комсомольську» групу. Спочатку це підносить нагору лідера української комсомолії, але зі зміною політичної ситуації усуває на периферію номенклатури...

У 1954 р. Г. Г. Шевеля переводять на партійну роботу. Він працює другим секретарем столичного міськкому партії, згодом — секретарем Київського обкому партії з питань агітації і пропаганди. У 1961 р. колишній комсомолец досягає піку своєї партійної кар'єри — його призначають завідувачем відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України, а з наступного року — рівнозначного у партійній ієрархії ідеологічного відділу. Ця посада відкривала Г. Г. Шевелю шлях до вищого керівництва КП України. Таке високе призначення сталося завдяки впливу О. М. Шелепіна на П. Ю. Шелеста. «Комсомольці», очолювані О. М. Шелепіним і головою КДБ СРСР Володимиром Семичастним, відверто рвалися до керівництва країною й намагалися оточити себе відданими кадрами, де тільки можливо, в тому числі й у національних республіках. У 1964 р., коли завдяки організованій ними змові М. С. Хрушова усунули від влади, здавалося, що перед Г. Г. Шевелем відкриваються великі перспективи. Шелепінці розглядали нового Першого секретаря ЦК КПРС як фігуру тимчасову і вважали, що вже ніщо не може зашкодити їм стати на чолі СРСР. Г. Г. Шевель у цьому зв'язку також працює у відповідному напрямку. Очолюваний ним відділ приділяє особливу увагу висвітленню державної діяльності О. М. Шелепіна, що починає дратувати П. Ю. Шелеста, який зробив ставку тільки на «дорогого Леоніда Ілліча». Скоро стає зрозуміло, що «комсомольці» зазнали повної поразки від Л. І. Брежнєва, й уже ніщо не заважало Першому секретарю ЦК КП України прибрати їхню людину зі свого апарату, тим більш враховуючи, що після засідання Президії ЦК КПРС у серпні 1965 р., коли П. Ю. Шелест був звинувачений у націоналістичному ухилі, у нього були з О. М. Шелепіним особисті рахунки. Звичайно, П. Ю. Шелест міг просто перевести Г. Г. Шевеля кудись на периферію чи на другорядну посаду в Києві. Проте тодішній глава республіки був, наскільки це дозволяв час, людиною порядною та об'єктивною. Він віддавав належне професійності свого працівника й до того ж не хотів показувати, що колись сам прислухався до порад О. М. Шелепіна. Тому ним було обрано класичний апаратний хід — призначення на престижну посаду, яка б одночасно усувала від реальних важелів впливу. Цим вимогам найбільше відповідала тоді посада

міністра закордонних справ УРСР, яка звільнялась у зв'язку з переходом Д. З. Білоколоса на роботу до МЗС СРСР.

10 серпня 1970 р. Г. Г. Шевель призначається керівником республіканського МЗС, яке й очолює протягом більш ніж десяти років. Незважа-

Міністр закордонних справ Італії Альдо Моро на прийомі в уряді УРСР (перший зліва Г. Г. Шевель)

ючи на те, що він ніколи раніше не мав справи з питаннями зовнішньої політики, міністр із колишнього високопоставленого партапаратника вийшов непоганий. Г. Г. Шевель проводив, у міру можливості, політику зміцнення зовнішньополітичного відомства УРСР кваліфікованими кадрами, уважно ставився до працівників міністерства, дбав про їхнє професійне зростання. За час його керівництва апарат МЗС став досить сильним, і рівень підготовки працівників уже не поступався рівню дипломатів союзного МЗС.

Що стосується конкретно напряму зовнішньополітичної роботи, то вона ще більше, ніж за його попередників, концентрується на роботі в ООН та деякою мірою — ЮНЕСКО. Це, звичайно, залежало не від міністра й навіть не від ЦК КП України. Така роль республіканському МЗС була відведена керівництвом союзного міністерства, й від Г. Г. Шевеля залежали максимум нюанси виконання. Постійне супроводження іноземних делегацій, що під час візитів в СРСР просто заїжджали подивитися на величній Київ, узагалі практично не мало якогось самостійного політичного характеру.

Г. Г. Шевель завжди був добрим виконавцем і досить швидко навчився професійно виконувати нову роботу. Він бере активну участь у підготовці

заяв та проектів резолюцій українських делегацій в ООН, особисто контролює діяльність Постійних представництв Української РСР при ООН у Нью-Йорку, при ЮНЕСКО в Парижі, а також інших міжнародних організацій у Женеві та Відні. Міністр входить до складу української делегації на XXI сесії Генеральної Асамблеї ООН та Надзвичайній спеціальній сесії Генасамблеї, очолює делегації УРСР на XXV—XXXIV чергових сесіях, а також на IV, VII та X спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї. Найбільшим досягненням міністра на цьому напрямі можна вважати його обрання віцепрезидентом Генеральної Асамблеї в 1970 р. Діяльність українського міністра дістає схвалення в Москві, про що, зокрема, свідчило й присвоєння йому дипломатичного рангу Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР. А орденом «Дружби народів» Г. Г. Шевель був нагороджений з таким красномовним формулюванням: «За успішне виконання завдань партії і уряду в області зовнішньої політики у період дев'ятої п'ятирічки».

З деяких нововведень, що відбулися при Г. Г. Шевелі, можна зазначити, що його виступи, нарешті, почали готуватися фахівцями МЗС УРСР і тільки потім подавалися на візування до союзного міністерства. Проте на їхніх стилістиці та змісті це жодним чином не позначилося: там, як і раніше, наявні всі основні тези радянської зовнішньої політики. Можна процитувати хоча б такі невеликі фрагменти одного з виступів Г. Г. Шевеля в загальній дискусії на XXV сесії Генеральної Асамблеї:

«Коли ми говоримо про необхідність зміцнення міжнародної безпеки, ми не можемо забувати про те, що агресивні сили імперіалізму, не гребуючи ніякими засобами, загострюють міжнародну напруженість, створюють небезпечні вогнища воєнних конфліктів, які загрожують перерости в нову світову війну.

<...>

Нинішня сесія календарно співпадає з закінченням Першого десятиріччя розвитку... деякі країни, що розвиваються, стали в 60-ті роки об'єктом прямої імперіалістичної агресії, що принесла їм розруху, а не розвиток. А багато інших були навмисно позбавлені можливості рівноправної участі в справедливій системі міжнародного розподілу праці. Слід мати на увазі, що здійснення Першого десятиріччя відбувалося в умовах не тільки безупинної, але й, навпаки, зростаючої експлуатації країн, що розвиваються, з боку розвинутих капіталістичних країн...»

Причому показово, що в кожний виступ спічрайтери МЗС намагалися вмістити якомога більше тем, щоб показати «активність» дипломатії УРСР. Наприклад, у вже цитованому виступі Г. Г. Шевеля одночасно йдеться про такі питання: смерть Гамалія Абделя Насера, результати діяльності ООН, підготовка загальноєвропейської наради, договір між СРСР та ФРН, прийом Східної Німеччини до Об'єднаних Націй, ситуація на Близькому Сході, війна у В'єтнамі тощо.

Крім того, Г. Г. Шевель пропонує разом із розгорнутими виступами концептуального характеру оголошувати на сесії й короткі, що, скоріше, нагадували репліки. Думка була вдалою: вони приносили навіть більше користі, ніж довгі виступи, бо стислий виклад привертав до себе більшу увагу іноземних дипломатів. Проте їхній зміст був такий само фанфарний, як і годинних. Як приклад можна навести одну з реплік українського міністра під час загальної дискусії на XXVI сесії Генасамблеї 8 жовтня 1971 р.:

«Ми живемо в епоху грандіозних історичних змін. Народи, які будуть соціалізм і комунізм, народи, що визволилися або визволяються від колоніалізму, національного і соціального гноблення, миролюбні і демократичні сили усіх країн справляють нині вирішальний вплив на весь хід світового розвитку. І зрозуміло, що навряд чи знайдеться уряд, який у своєму підході до міжнародних справ не враховував би цього тією чи іншою мірою.

За час, що минув після XXV сесії Генеральної Асамблеї, ще рельєфніше визначилися різні тенденції, — а це знаходить відображення в дискусії на нинішній сесії, — є прагнення до розрядки міжнародної напруженості на основі мирного співіснування держав з різним соціальним ладом.

На оздоровлення міжнародної атмосфери дедалі більший вплив справляє послідовна миролюбна зовнішня політика Радянського Союзу, країн соціалізму. Зовнішньополітична програма миру і дружби між народами, висунута XXIV з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу (курсив мій). Подібні заяви, звісно, лише шкодили міжнародному авторитетові СРСР, але Г. Г. Шевель не міг не показати свого захоплення політичною діяльністю Л. І. Брежнєва. — *Д. Т.*), стала документом справді світового значення. Вона поєднує широкий розмах та реалістичність, і її втілення в життя сприяє розв'язанню актуальних проблем сучасності в інтересах дальшого пом'якшення напруженості, встановлення міцного і тривалого миру.

Ця програма, *палко* (курсив мій. У міністра було явно погано з почуттям міри. — *Д. Т.*) схвалена також народом України, підтвердила неухильну рішимість нашої країни наполегливо продовжувати зовнішньополітичний курс на мирне співіснування, на розв'язання спірних проблем шляхом переговорів і водночас — на відсіч агресії, де б вона не чинилась.

Практичні кроки, що їх роблять соціалістичні країни в ім'я загального миру, свідчать про те, як точно і неухильно виконують вони свої зобов'язання за статутом ООН по здійсненню декларації про зміцнення міжнародної безпеки».

Г. Г. Шевель змінив практику звертання до керівництва ООН. Якщо раніше це були здебільшого ноти МЗС УРСР, то тепер вони, як правило, замінювалися на листи за підписом міністра. Різниця в змісті не було ніякої, але це давало можливість зайвий раз показати свою особисту роботу в МЗС СРСР. Розглянемо, наприклад, листа керівника української дипломатії від 29 липня 1971 р. Генеральному секретарю ООН У Тану. За змістом це — класична нота, але подана у вигляді листа. Доречно навести найважливіші фрагменти з нього, що показують, яким чином союзна дипломатія використовувала в пропагандистському плані МЗС УРСР:

«Нині перед Організацією Об'єднаних Націй стоїть завдання використати весь свій вплив і авторитет, щоб добитися неухильного додержання положень Декларації (про зміцнення міжнародної безпеки. — *Д. Т.*), які відбивають основні цілі та принципи Статуту ООН і, зокрема, принципу недопустимості придбання території шляхом застосування сили, вимоги про необхідність виконання всіма членами Організації рішень Ради Безпеки відповідно до їх зобов'язань за статтею 25 Статуту ООН.

Реалізація цих та інших положень Декларації сприятиме оздоровленню міжнародної обстановки, урегулюванню спірних проблем, зміцненню міжнародної безпеки і миру в усьому світі. А саме від розв'язання цих ключо-

Г. Г. Шевель на засіданні
XXX сесії Генеральної
Асамблеї ООН

вих проблем, від того, яких зусиль докладуть держави до виконання центрального завдання ООН, завдання по підтриманню міжнародного миру і безпеки, залежить і успішне розв'язання питань, що стоять перед ООН... Тому Українська РСР, підтримуючи активну діяльність ООН в усіх галузях, передбачених її Статутом, у той же час рішуче заперечує проти «деполітизації» цієї Організації (курсив мій. Це досить красномовна теза, що засвідчує, як СРСР прагнув використати можливості ООН. — Д. Т.), спроб сконцентрувати її основні зусилля на деяких питаннях на шкоду першочерговому розв'язанню зазначеного найголовнішого політичного завдання ООН.

Українська РСР з самого початку свого існування незмінно виступає з позицій захисту миру, зміцнення міжнародної безпеки, що зумовлюється самим соціалістичним характером її державного ладу.

<...>

...Українська РСР повністю підтримує прийняту на XXIV з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу Програму миру та міжнародного співробітництва, що відповідає інтересам всіх народів Радянського Союзу, а також миролюбних держав світу.

Завданням по реалізації Декларації про зміцнення міжнародної безпеки відповідає підхід уряду Української РСР до розв'язання основних проблем сучасності.

СПРАВКА

Дан инфо		Дан инфо
1	Гон. ШЕВЕЛЬ Георгий Георгиевич	
2	выдвигается по _____ <small>(№ округа, его наименование)</small>	избирательному округу
3	_____	области по выборам в Верховный Совет Украинской ССР
4	С 1970 года работает _____ <small>(Имя, наименование предприятия, учреждения, организации, министерства, ведомства)</small>	министром иностранных дел Украинской ССР
5	День, месяц и год рождения 9 мая 1919 года	
6	Национальность украинец	Место рождения г. Харьков
7	Партийность чл. КПСС партстаж 1945 партбилет № 06214710 <small>(если беспартийный — указать) (год вступления) к/карточка</small>	
8	Член ВЛКСМ с _____ г.	
9	Образование высшее	Окончил (когда, что) в 1941 году Харьковский государственный университет им. А.М. Горького
10	Специальность по образованию филолог	Является ли депутатом местных Советов народных депутатов (указать какого)
11	Ученая степень не имеет	нет
12	Ученое звание не имеет	Является ли лауреатом Ленинской и Государственной премий СССР или Государственных премий Украинской ССР (указать какой)
13	Является ли депутатом Верховного Совета СССР	нет
14	Избирался ли депутатом Верховного Совета УССР I—VIII созывов (указать каких)	нет
15	Является ли депутатом Верховного Совета УССР IX созыва	нет
16	Имеет ли правительственные награды (какие), является ли Героем Советского Союза, Героим Социалистического Труда, награжден ли Почетной Грамотой или Грамотой Президиума Верховного Совета УССР, имеет ли почетное звание Советского Союза Украинской ССР	нет
17	Имеет ли правительственные награды (какие), является ли Героем Советского Союза, Героим Социалистического Труда, награжден ли Почетной Грамотой или Грамотой Президиума Верховного Совета УССР, имеет ли почетное звание Советского Союза Украинской ССР	нет
18	Имеет ли правительственные награды (какие), является ли Героем Советского Союза, Героим Социалистического Труда, награжден ли Почетной Грамотой или Грамотой Президиума Верховного Совета УССР, имеет ли почетное звание Советского Союза Украинской ССР	нет

IX. 1937— X. 1941 — студент Харьковского государственного университета им. А.М. Горького.

Українська РСР рішуче виступає за негайну ліквідацію воєнних конфліктів в Індокитаї та на Близькому Сході, як і всіх потенційних вогнищ таких конфліктів, відвернення загрози миру і безпеці...

<...>

Уряд Української РСР також вважає, що з метою зміцнення миру і безпеки... необхідно припинити незаконне втручання у внутрішні справи корейського народу, вивести американські та інші іноземні війська, що окупають під прапором ООН Південну Корею.

<...>

УРСР підтримує висунуті урядом Радянського Союзу програмні та конкретні пропозиції по роззброєнню, в тому числі і ядерному роззброєнню всіх ядерних держав, скороченню збройних сил і озброєнь у потенційно небезпечних районах, зокрема в Центральній Європі, скороченню воєнних витрат, загальному і повному роззброєнню.

Українська РСР підтримує також пропозицію про скликання наради ядерних держав для вироблення заходів у галузі ядерного роззброєння.

<...>

...уряд УРСР хотів би підкреслити, що повне здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам... зривається в результаті саботажу з боку деяких західних країн, продовження та розширення подання з їх боку всебічної допомоги та підтримки расистам і колонізаторам на порушення рішень ООН і своїх зобов'язань за Статутом.

<...>

Організація Об'єднаних Націй покликана відігравати важливу роль у зміцненні миру та розширенні міжнародного співробітництва, повинна використати всі свої можливості й активізувати зусилля в боротьбі за досягнення своєї головної мети в інтересах усього людства — приборкати сили реакції та агресії, ліквідувати вогнища воєнних конфліктів, гарантувати народам мир і міжнародну безпеку в усьому світі».

Коли період керівництва Л. І. Брежнєва називають «застійним», то назва абсолютно точно відбиває весь зміст часу. Й приклад МЗС УРСР цілковито підтверджує цю тезу. Усі роки керівництва Г. Г. Шевеля міністерством схожі один на одного, як брати-близнюки, і якихось серйозних змін до його виходу у відставку не відбулося. 18 листопада 1980 р. міністра відправляють на пенсію за віком (у ЦК КП України не схотіли своєму колишньому колезі допомогти зберегти посаду ще на кілька років).

Помер Г. Г. Шевель 17 липня 1989 р. Під час траурної церемонії на Байковому кладовищі на могилу колишнього міністра закордонних справ були покладені вінки від ЦК КП України й МЗС УРСР. Ніхто тоді не міг уявити, що трохи більше ніж через два роки почнеться нова епоха, коли Компартія стане однією з багатьох політичних сил у демократичній державі, а МЗС почне нелегкий процес перетворення у справжнє зовнішньополітичне відомство незалежної держави...

*Виступ глави делегації УРСР Г. Г. Шевеля
в загальній дискусії на XXV сесії
Генеральної Асамблеї ООН*

2.X.1970 р.

Делегація Української РСР з глибоким сумом сприйняла звістку про передчасну смерть видатного політичного і державного діяча, президента Об'єднаної Арабської Республіки Гамаль Абдель Насера. Від імені уряду і народу України ми передаємо урядові і народові Об'єднаної Арабської Республіки, сім'ї покійного саме щире співчуття. В нашій пам'яті Гамаль Абдель Насер залишиться як невтомний борець за справедливу справу народів, які відстоюють свою свободу і незалежність, як послідовний прихильник зміцнення дружби й розширення всебічного співробітництва між народом Об'єднаної Арабської Республіки і народами Радянського Союзу.

Оцінюючи шлях, пройдений Організацією Об'єднаних Націй за минулі чверть століття, ми прагнемо здобути необхідні уроки, зробити все можливе для того, щоб Об'єднані Нації стали справді ефективним і надійним інструментом зміцнення міжнародного миру та безпеки, всебічного співробітництва між державами і народами. В дні свого заснування ООН проголосила справді демократичні цілі: всіма засобами оберігати загальний мир та безпеку народів. Проте ми все ще живемо в умовах, коли існує небезпечна напруженість, триває гонка озброєнь, раз у раз виникають конфлікти, що таять в собі серйозні наслідки.

Багатообразність міжнародної обстановки висуває перед кожною сесією Генеральної Асамблеї багато проблем. Чимало їх доведеться розглянути і двадцять п'ятій сесії. Але безперечно те, що ми повинні зосередити свою увагу на тих питаннях, які є вирішальними для долі загального миру, отже, і для майбутнього Організації Об'єднаних Націй.

У зв'язку з цим хотілося б нагадати, що уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки у своїй відповіді Генеральному секретареві з питання про міжнародну безпеку виходив з того, що розвиток міжнародних відносин за останній час настійно диктує необхідність активізації зусиль Організації Об'єднаних Націй у вирішенні корінних політичних проблем, в першу чергу, по зміцненню миру і безпеки. Це означає, що Організація Об'єднаних Націй повинна вжити ефективних заходів для того, щоб ліквідувати вогнища збройних конфліктів, припинити використання сили проти національно-визвольних рухів, покінчити з загарбанням чужих територій та їх військовою окупацією, припинити гонку озброєнь, що продовжується, і добитися угоди про загальне і повне роззброєння.

Делегація Української РСР виступає за те, щоб у роковину свого двадцятип'ятиріччя Організація Об'єднаних Націй схвалила

програмний політичний документ по зміцненню міжнародної безпеки. По нашому переконанню, проект Декларації, поданий делегаціями соціалістичних країн, цілком може стати таким документом. Конкретні заходи для його здійснення будуть відповідати інтересам усіх держав, великих і малих.

Рік, що відділяє нас від минулої сесії Асамблеї, ознаменувався певними позитивними змінами в міжнародному політичному кліматі. Все виразніше виявляється необхідність розв'язання спірних проблем шляхом переговорів, визнання реальностей сучасного світу. І коли ми говоримо про такого роду позитивні тенденції, то звертаємося насамперед до європейського континенту.

Виняткова заінтересованість України у зміцненні європейської безпеки навряд чи потребує обґрунтування. Неодноразово з трибуни ООН наводились факти про наслідки воєн, особливо війни, розв'язаної гітлеризмом. Тому зрозуміле те щире задоволення, з яким наш народ підтримує будь-яку ділову пропозицію, кожен розумну ініціативу, спрямовану на забезпечення миру в Європі. Процеси, що відбуваються в Європі, в тій чи іншій мірі визначають напрям і характер розвитку подій у всіх районах світу. Ось чому європейські проблеми мають справді загальносвітове значення, а європейська безпека по праву вважається ключовим питанням світової політики.

Світ неподільний. Це було вірним вчора. І особливо це вірно сьогодні.

Народ і уряд Радянської України палко схвалюють пропозицію про підготовку і проведення загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва.

Як відомо, країни — учасниці Варшавського Договору виступили з конкретними пропозиціями щодо порядку денного загальноєвропейської наради і методів її підготовки. Характерною рисою цих пропозицій є те, що вони охоплюють проблему безпеки всіх без винятку держав Європи. Вони враховують позиції країн, заінтересованих у забезпеченні міцного миру в Європі, створюють дуже сприятливі умови для практичної підготовки загальноєвропейської наради.

Для зміцнення європейської безпеки надзвичайно відрадіним є підписання договору між СРСР і ФРН 12 серпня ц.р. у Москві. Договір спирається на реальності нашого часу, відкидає абсурдні прагнення до ревізії результатів другої світової війни, визнає непорушність кордону по Одеру—Нейсе і кордону між двома німецькими державами.

Договір підготовлений всім розвитком європейської дійсності, і його значення, безперечно, виходить далеко за рамки двусторонніх відносин. Він, безумовно, відіграє важливу роль в оздоровленні міжнародної обстановки. А втім, це відзначало багато ораторів у цій дискусії.

Український народ розглядає укладення цього договору як результат творчої, послідовної, миролюбної ленінської зовнішньої

політики Радянського Союзу. Ця величезної ваги подія ще більше зміцнює нашу переконаність в тому, що, незважаючи на відмінність суспільно-політичних систем і до протилежних військово-політичних союзів, — мирне співіснування, мирне співробітництво держав і необхідне, і реальне. В цьому плані одночасне прийняття Німецької Демократичної Республіки і Федеративної Республіки Німеччини до ООН є давно назрілою необхідністю європейського і міжнародного співробітництва. Німецька Демократична Республіка підтримує дипломатичні відносини з 25 країнами та інші відносини на урядовому рівні ще з 18 країнами, де проживає в цілому 60% населення земної кулі. Позитивне вирішення питання про прийом Німецької Демократичної Республіки в Організацію Об'єднаних Націй було б, безперечно, проявом політичного реалізму. Це сприяло б забезпеченню універсальності Організації Об'єднаних Націй, що є необхідною умовою для поліпшення її діяльності.

Коли ми говоримо про необхідність зміцнення міжнародної безпеки, ми не можемо забувати про те, що агресивні сили імперіалізму, не гребуючи ніякими засобами, загострюють міжнародну напруженість, створюють небезпечні вогнища воєнних конфліктів, які загрожують перерости в нову світову війну. Прикладом цього є нинішня ситуація на Близькому Сході, який переживає один з найбільш драматичних і складних періодів своєї історії.

Справедлива боротьба арабських країн проти ізраїльської агресії і за ліквідацію її наслідків з усією очевидністю демонструє безперспективність політики з позиції сили, яку проводить Ізраїль і яка заохочується певними імперіалістичними колами. Основа врегулювання близькосхідної кризи добре відома: це резолюція Ради Безпеки від 22 листопада 1967 року.

Тимчасове припинення вогню і відновлення посередницької місії Гуннара Яррінга, спеціального представника Генерального секретаря ООН, є кроками, що подають надії. Це стало можливим насамперед завдяки миролюбній і конструктивній позиції Об'єднаної Арабської Республіки. Але її здійснення блокується і підривається обструкціоністськими діями Ізраїлю, якому потурють впливові кола у США і деяких інших країнах. Імперіалістичні сили використовують зараз будь-який привід, щоб загострити обстановку, роблять ставку на розпалювання невзгод між окремими арабськими державами, погрожують збройним втручанням. В цих умовах делегація Української РСР хотіла б звернути увагу на те, що всі миролюбні сили повинні зберігати високу пильність і твердість, щоб не допустити збройного втручання іззовні в справу арабських країн, щоб довести до кінця мирне політичне врегулювання на Близькому Сході.

Ми висловлюємо надію, що тяжка втрата не зломить рішучості народу Об'єднаної Арабської Республіки й інших арабських народів добиватися зміцнення єдності на антиімперіалістичній

основі. Це сприятиме їх справедливій і законній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність, за ліквідацію наслідків ізраїльської агресії, за встановлення міцного миру на Близькому Сході.

Загальновідомо, які серйозні наслідки спричиняє агресія США у В'єтнамі. В'єтнамський народ ось уже протягом чверті століття не знає, що таке мир. 20-й місяць працює паризька нарада, а агресія США не тільки триває, а й розширилась, її об'єктами стали Лаос і Камбоджа. Проте ні горезвісна "в'єтнамізація", ні камбоджійська авантюра, ні грубе втручання в Лаосі не дадуть бажаного агресорові результату. Народи Індокитаю прагнуть до якнайшвидшого відновлення миру на їхній землі, але вони справедливо вимагають, щоб це був мир в умовах незалежності і свободи, без усякого втручання іззовні.

Визвольна боротьба народів Індокитаю користується рішучою підтримкою народу нашої країни, всього прогресивного людства. І у Сполучених Штатів немає іншого виходу, крім визнання не на словах, а на ділі за народами В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі їх невід'ємного права бути господарем у власному будинку, самим визначати долю своїх країн.

Джерелом міжнародної напруженості продовжує залишатися і становище в Кореї. Війська Сполучених Штатів Америки продовжують окупацію Південної Кореї, куди все більше і більше надсилається американської зброї. Делегації ряду країн, у тому числі й делегація Української РСР, на цій сесії внесли до порядку денного питання про виведення американських та всіх інших іноземних військ, що окупують під прапором Організації Об'єднаних Націй Південну Корею, та про розпуск так званої Комісії ООН по об'єднанню і відновленню Кореї.

Ми як і раніше впевнені, що прийняття цих пропозицій сприятиме возз'єднанню країни у відповідності з сподіваннями корейського народу.

На нинішній сесії нам знову необхідно буде зайнятись проблемою роззброєння. Загальне і повне роззброєння, як засіб і надійна гарантія міцного миру і безпеки, продовжує залишатися найважливішою серед проблем, які хвилюють світ. Це, як відомо, підкреслювалось ще XIV сесією Генеральної Асамблеї в її резолюції 1378. Настійна необхідність домовленості про загальне і повне роззброєння диктується всім ходом розвитку сучасної міжнародної обстановки, особливо фактом усезростаючих темпів гонки озброєнь.

Ось тільки 2 цифри, які таять в собі справді страшний смисл: у 1962 році загальна сума світових воєнних витрат визначалася в 120 мільярдів доларів, сьогодні вона вже перевищує 200 мільярдів. Не потрібно особливої фантазії, щоб уявити собі дальший хід подій, якщо не зупинити рух цієї все зростаючої лавини воєнних витрат. Небезпека, що повисла над людством, настільки загрозлива і всеохоплююча, що будь-які ефективні зусилля, які

просувають нас по шляху вирішення проблеми роззброєння, повинні підтримуватися всім авторитетом Об'єднаних Націй. Ми зобов'язані виходити з того, що припинення гонки озброєнь і здійснення загального і повного роззброєння підвело б надійний фундамент під основи міжнародного миру, дозволило б направити на творчі цілі величезні кошти й забезпечити справжній прогрес людства.

Основою загального і повного роззброєння є, звичайно, ядерне роззброєння. Наша країна не раз заявляла, що вона рішуче і послідовно виступає за заборону атомної зброї, за її вилучення з озброєнь держав з наступною ліквідацією нагромаджених запасів. Труднощі на шляху розв'язання цього питання чималі, але нас повинні надихати деякі успіхи, досягнуті в справі роззброєння. До них слід віднести Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі і під водою, Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору в мирних цілях, нарешті, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї.

Настав час зробити дальший крок у цій галузі — заборонити розміщення на дні морів і океанів та його надрах будь-яких об'єктів з ядерним та іншими видами зброї масового знищення. Українська РСР, яка має широкий вихід до моря, надає важливого значення виключенню морського і океанського дна із сфери гонки озброєнь. Необхідно забезпечити експлуатацію і використання дна морів і океанів виключно в мирних цілях. Делегація України вважає, що Договір про нерозміщення на дні морів і океанів ядерної зброї, внесений Комітетом по роззброєнню на розгляд Генеральної Асамблеї, повинен бути нею схвалений і відкритий для підписання.

Для всіх також очевидно виключно важливе значення переговорів між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки з питань обмеження стратегічних озброєнь, другий етап яких завершився нещодавно у Відні. Наша делегація висловлює своє задоволення корисним обміном думками, що там відбувся. Ми впевнені, що Організація Об'єднаних Націй палко бажає позитивного розвитку цих переговорів, що мають першорядне значення для скорочення і припинення гонки ядерних озброєнь.

Терміновим і актуальним завданням є вжиття невідкладних заходів по забороні хімічної і бактеріологічної (біологічної) зброї. Будучи разом з іншими соціалістичними країнами співавтором проекту конвенції про хімічну і бактеріологічну зброю, делегація України виходила з того, що прийняття загального документа, який охоплює обидва види зброї, повинно бути логічним продовженням Женевського протоколу 1925 року, який, як відомо, заснований саме на концепції єдиного підходу до заборони цієї зброї. Ми з задоволенням відзначаємо, що саме такий підхід знайшов підтримку і в Комітеті по роззброєнню, і тут, на Асамблеї.

Проект Конвенції, запропонований соціалістичними країнами, спрямований на захист людства від небезпеки хіміко-бактеріологічної війни і повну ліквідацію цієї зброї масового знищення.

Багато делегацій, що вже виступали з цієї трибуни, знову і знову відзначали важливе значення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Прийнята 10 років тому з ініціативи Радянського Союзу декларація стала справді історичною віхою в долі пригноблених народів. Під ударами антиімперіалістичних, національно-визвольних революцій на місці старого колоніального світу з'явилися десятки незалежних держав.

Але не можна забувати, що під ярмом колоніального рабства все ще страждають близько 30 мільйонів чоловік. Головною перешкодою на шляху до остаточної ліквідації колоніалізму є сили імперіалізму. Це вони намагаються всіма засобами задушити національно-визвольну боротьбу народів португальських колоній — Анголи, Мозамбіку та інших. Саме з цією метою імперіалістичні держави і міжнародні монополії зміцнюють економічні, політичні і воєнні зв'язки з ПАР, режимом Сміта в Родезії і Португалією.

Ми поділяємо позицію позаблокових країн, які висловили на недавно проведеній конференції в Лусаці своє глибоке обурення з приводу порушення урядами ряду західних країн ембарго на поставку зброї південноафриканським расистам. Інтереси миру і свободи настійно вимагають повністю покінчити з колоніалізмом, очистити нашу планету від скверни расизму та апартеїду!

Нинішня сесія календарно співпадає з закінченням Першого десятиріччя розвитку. Доводиться з прикрістю визнавати, що його практичні наслідки незначні. Справді, про які серйозні успіхи в цій галузі може йти мова, якщо деякі країни, що розвиваються, стали в 60-ті роки об'єктом прямої імперіалістичної агресії, що принесла їм розруху, а не розвиток, а багато інших були навмисно позбавлені можливості рівноправної участі в справедливій системі міжнародного розподілу праці. Слід мати на увазі, що здійснення Першого десятиріччя відбувалося в умовах не тільки безупинної, але й, навпаки, зростаючої експлуатації країн, що розвиваються, з боку розвинутих капіталістичних держав, збільшення розриву в рівнях економічного розвитку між цими двома групами країн, продовження гонки озброєнь і відвернення таким чином мільярдних коштів на воєнні цілі.

В спільній заяві восьми соціалістичних країн щодо Другого десятиріччя розвитку і соціального прогресу підтримується ідея і цілі цього Десятиріччя та зазначається, що воно "може стати важливим фактором оздоровлення міжнародних економічних зв'язків". Але для цього потрібно, щоб в основу його програми були покладені принципи, які забезпечать справжнє прискорення соціально-економічного розвитку.

Соціалістичні країни переконані, що слід перш з все, виходити з першорядного значення заходів по загальному оздоровленню міжнародної обстановки, по роззброєнню, що дозволило б вивільнити величезні кошти для вирішення серйозних соціально-економічних проблем, для підвищення життєвого рівня мільйонів людей.

Цілком очевидно також, що ефективний розвиток будь-якої країни має засновуватись на базі національного існування, на раціональному використанні внутрішніх матеріальних, фінансових і людських ресурсів. Досвід Української РСР, як і інших соціалістичних країн, підтверджує плідність саме такого шляху розвитку.

З цього випливає, що в національних планах країн, що розвиваються, повинні бути, перш за все, передбачені заходи для максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів та їх раціонального використання. А це в свою чергу викликає необхідність удосконалення бюджетно-податкового законодавства, вжиття заходів для обмеження діяльності іноземного капіталу, створення і зміцнення державного і кооперативного секторів у важливих галузях національної економіки. Для досягнення успіху слід також забезпечити підготовку кваліфікованих національних кадрів.

Цілком зрозуміло, що реальні зрушення в галузі соціально-економічного розвитку в Другому десятиріччі можливі лише при забезпеченні суверенного права країн, що розвиваються, на повне й всебічне використання своїх людських і природних ресурсів.

Аналіз сучасних економічних відносин показує, що багато країн, що розвиваються, вдаються до зовнішніх джерел фінансування для погашення їх заборгованості по попередніх позиках і для біжучих виплат прибутків, процентів, дивідендів на приватні іноземні інвестиції. Тепер їх платежі в рахунок державного боргу перевищують 5 млрд. доларів за рік, при загальній заборгованості країн, що розвиваються, в 50 млрд. доларів.

Ще більше ускладниться становище в майбутньому. За підрахунками експертів загальна заборгованість країн Африки, Азії і Латинської Америки досягне до 1980 року 90—100 млрд. доларів, а платежі по ній перевищать щорічні зовнішні надходження.

Наша делегація повністю поділяє думку про незаперечне право держав, які розвиваються, на компенсацію колонізаторами і неокolonізаторами матеріальної шкоди, заподіяної ними цим країнам. Зрозуміло, що соціалістичні країни не можуть взяти на себе тягар відповідальності за грабіж, якого зазнали народи, що визволились, з боку колоніальних держав. І, звичайно, зобов'язання про щорічне відрахування 1% валового національного продукту економічно розвинутих країн для допомоги країнам, що розвиваються, не може відноситися до соціалістичних країн.

Разом з цим хочу підкреслити, що соціалістичні країни, вірні своєму інтернаціональному обов'язкові, і надалі проводитимуть політику подання всебічної допомоги молодим незалежним державам у створенні і зміцненні їх незалежної економіки.

Оцінюючи на цій ювілейній сесії підсумки роботи Організації Об'єднаних Націй за чверть віку, важливо, на нашу думку, підкреслити таке. Успіхи Організації пов'язані з послідовним і суворим додержанням Статуту. Що стосується її невдач, то вони, як правило, були наслідком порушень основоположних принципів Організації Об'єднаних Націй, закріплених Статутом.

За час існування Організації Об'єднаних Націй в світі відбулися великі зміни. В зв'язку із зміцненням світової системи соціалізму, крахом колоніалізму, створенням незалежних держав, які влилися в нашу Організацію, більш міцними стали в ній позиції миролюбних сил. Однак зміни, що відбулися, ні в якій мірі не викликають необхідності перегляду як основних положень Статуту, так і структури Організації Об'єднаних Націй та принципів її діяльності.

Засобом для дальшого підвищення ефективності Організації Об'єднаних Націй є не ломка Статуту, а, навпаки — точне і безумовне додержання його букви і духу, всіх його положень, повне використання передбачених ним можливостей для вжиття заходів для підтримання миру у розвитку міжнародного співробітництва.

Навіть тепер, чверть віку після створення Організації Об'єднаних Націй, ми можемо констатувати наявність в її Статуті таких політичних резервів, які необхідно вводити в дію. Хіба, наприклад, не є показовим у цьому смислі недавнє рішення Ради Безпеки про проведення своїх спеціальних періодичних засідань у відповідності з статтею 28 Статуту?

Наша делегація вважає, що двадцятип'ятиріччя ООН повинно бути ознаменоване мобілізацією зусиль усіх держав-членів на повне й ефективне втілення в життя цілей і принципів Статуту ООН. Ми вважаємо корисним, щоб Організація Об'єднаних Націй у рік свого ювілею підтвердила у відповідному документі їх повну актуальність і життєвість.

На Організації Об'єднаних Націй лежить серйозна відповідальність за справу миру. Це вимагає згуртування і єдності всіх прогресивних сил. Соціалістичні країни виступають за підвищення ефективності Організації Об'єднаних Націй і підтверджують це своїми позитивними акціями.

Нинішній ювілей Організації Об'єднаних Націй повинен увійти в історію не широкомовними, а важливими, далекосяжними і конструктивними вирішеннями міжнародних проблем і, перш за все, зміцненням міжнародного миру і безпеки.

Наше загальне завдання полягає в тому, щоб всемірно зміцнювати Організацію Об'єднаних Націй, працювати, не покладаючи рук над перетворенням її в справжню універсальну організацію, авторитетний і активний центр колективних дій в ім'я справжнього миру, безпеки і прогресу народів.

*Лист міністра закордонних справ Української РСР
Г.Г. Шевеля генеральному секретареві ООН у Тану
в питанні про зміцнення міжнародної безпеки*

29.07.1971 р.

Шановний пане Генеральний секретар,

Уряд Української РСР із задоволенням відзначив, що ініціатива Радянського Союзу та інших соціалістичних країн і зусилля багатьох держав — членів ООН увінчались виробленням і прийняттям на ювілейній XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН Декларації про зміцнення міжнародної безпеки.

Українська РСР вітала прийняття цього важливого міжнародного документа, бо розглядає Організацію Об'єднаних Націй як важливий інструмент миру і міжнародного співробітництва і виходить з того, що головною метою і найважливішим завданням Організації є вжиття ефективних заходів для підтримання міжнародного миру і безпеки.

Майже одностайне схвалення двадцять п'ятою сесією Генеральної Асамблеї ООН Декларації про зміцнення міжнародної безпеки свідчить про першорядну вагу даної міжнародно-політичної проблеми сучасності, про заінтересованість величезної більшості держав у тому, щоб були перетворені в життя дійові заходи, які сприяли б зміцненню міжнародної безпеки.

Нині перед Організацією Об'єднаних Націй стоїть завдання використати весь свій вплив і авторитет, щоб добитися неухильного додержання положень Декларації, які відбивають основні цілі та принципи Статуту ООН і, зокрема, принципу недопустимості придбання території шляхом застосування сили, вимоги про необхідність виконання всіма членами Організації рішень Ради Безпеки відповідно до їх зобов'язань за статтею 25 Статуту ООН.

Реалізація цих та інших положень Декларації сприятиме оздоровленню міжнародної обстановки, урегулюванню спірних проблем, зміцненню міжнародної безпеки і миру в усьому світі. А саме від розв'язання цих ключових проблем, від того, яких зусиль докладуть держави до виконання центрального завдання ООН, завдання по підтриманню міжнародного миру і безпеки, залежить і успішне розв'язання питань, що стоять перед ООН і всім людством в економічній, соціальній та інших галузях. Тому Українська РСР, підтримуючи активну діяльність ООН в усіх галузях, передбачених її Статутом, у той же час рішуче заперечує проти "деполітизації" цієї Організації, спроб сконцентрувати її основні зусилля на деяких питаннях на шкоду першочерговому розв'язанню зазначеного найголовнішого політичного завдання ООН.

Українська РСР з самого початку свого існування незмінно виступає з позицій захисту миру, зміцнення міжнародної безпеки,

що зумовлюється самим соціалістичним характером її державного ладу.

Цей курс, як і вся діяльність України в ООН, повністю відповідають цілям і принципам Статуту ООН, практичному здійсненню завдань, поставлених у Декларації про зміцнення міжнародної безпеки.

Неухильно додержуючи цілей та принципів Статуту, Українська РСР рішуче підтримує рішення Організації Об'єднаних Націй, спрямовані на зміцнення миру і безпеки в усьому світі, заходи по оздоровленню міжнародної обстановки та зміцненню співробітництва між державами. Цей незмінний політичний курс знайшов нове підтвердження на останньому з'їзді Комуністичної партії України. Українська РСР повністю підтримує прийняту на XXIV з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу Програму миру та міжнародного співробітництва, що відповідає інтересам усіх народів Радянського Союзу, а також миролюбних держав світу.

Завданням по реалізації Декларації про зміцнення міжнародної безпеки відповідає підхід уряду Української РСР до розв'язання основних проблем сучасності.

Українська РСР рішуче виступає за негайну ліквідацію воєнних конфліктів в Індокитаї та на Близькому Сході, як і всіх потенціальних вогнищ таких конфліктів, відвернення загрози миру і безпеці. Імперіалістична агресія проти народів Індокитаю має бути негайно припинена, війська агресорів повинні бути повністю виведені й досягнуто мирне політичне врегулювання на основі врахування законних інтересів і прав держав і народів, які зазнали агресії, зокрема, права народів самим визначати свою власну долю і розв'язувати свої внутрішні проблеми без іноземного втручання.

Реалістичною умовою якнайшвидшого припинення війни та політичного врегулювання у В'єтнамі, а також в усьому Індокитаї можуть стати останні пропозиції, висунуті на переговорах у Парижі Тимчасовим революційним урядом Республіки Південний В'єтнам, як і відомі пропозиції уряду Демократичної Республіки В'єтнам, Національного єдиного фронту Камбоджі і Патріотичного фронту Лаосу.

На основі припинення агресії, виведення ізраїльських військ з усіх окупованих арабських територій, визнання незалежності й суверенітету всіх держав та врахування законних прав народів Близького Сходу має здійснюватися політичне врегулювання і в цьому районі.

Українська РСР виступає за негайне виконання резолюції Ради Безпеки від 22 листопада 1967 року в усіх її частинах і ліквідацію наслідків ізраїльської агресії.

Інтереси миру і безпеки вимагають, щоб повніше використовувались наявні можливості ООН, щоб давалась негайна і рішуча відсіч будь-яким актам агресії та порушення миру.

Уряд Української РСР також вважає, що з метою зміцнення миру і безпеки та реалізації тим самим положень Декларації необхідно припинити незаконне втручання у внутрішні справи корейського народу, вивести американські та інші іноземні війська, що окупують під флагом ООН Південну Корею.

Українська РСР, яка в роки другої світової війни, розв'язаної силами фашизму в Європі, на власному досвіді пізнала всі страхоття війни та іноземного вторгнення, особливо заінтересована у збереженні та зміцненні миру і безпеки на Європейському континенті, що є найважливішою умовою збереження миру в усьому світі.

Тому уряд Української РСР, як і інші європейські країни, докладає зусиль, спрямованих на пом'якшення існуючої тут напруженості, забезпечення непорушності кордонів усіх європейських держав, що склалися після другої світової війни, та створення умов, необхідних для досягнення європейської безпеки. Створення системи колективної безпеки в Європі — одне з кардинальних завдань, що стоять перед усіма континентами світу.

Виходячи з цього, Українська РСР беззастережно підтримує пропозиції про скликання загальноєвропейської наради в питанні про гарантування європейської безпеки. Успішне проведення такої наради не тільки відкрило б шлях до гарантування миру, безпеки і співробітництва в Європі, а й стало б вагомим вкладом у справу гарантування загальної безпеки на нашій планеті, у справу розрядки та зміцнення миру в усьому світі, до практичного здійснення положень Декларації про зміцнення міжнародної безпеки.

Уряд України надає великого значення як загальноєвропейським, так і двостороннім зусиллям з метою досягнення розрядки в Європі. У цьому зв'язку УРСР вітала укладення в 1970 році договорів між СРСР і ФРН, ПНР і ФРН, які покликані відіграти важливу роль у забезпеченні непорушності кордонів у Європі і сприяють створенню атмосфери мирного співробітництва.

Уряд Української РСР, прагнучи до ефективного здійснення положень Декларації про зміцнення міжнародної безпеки, підвищення авторитету й ефективності Організації Об'єднаних Націй, послідовно виступає за досягнення універсальності ООН та її спеціалізованих закладів.

В основі цієї позиції лежить переконаність у тому, що питання миру і безпеки є справою всіх народів світу і дискримінація щодо ряду держав, яку нав'язують деякі західні держави, лише шкодить ефективному здійсненню Декларації про зміцнення міжнародної безпеки. Треба відновити законні права КНР в ООН і вигнати з неї нікого не репрезентуючих чанкайшистів, прийняти в організацію обидві німецькі держави — Німецьку Демократичну Республіку і ФРН, припинити дискримінацію щодо Корейської Народно-Демократичної Республіки та ряду інших держав.

Ці заходи, за які виступає Українська РСР, сприяли б виконанню Декларації про зміцнення міжнародної безпеки, зокрема її 24-го пункту, в якому відзначено, що досягнення універсальності ООН відповідно до Статуту підвищило б її ефективність у справі зміцнення міжнародного миру і безпеки.

Здійсненню принципів Декларації про зміцнення міжнародної безпеки відповідає і послідовна позиція Української РСР за утвердження принципу відмови від застосування сили та погрози її застосування для розв'язання спірних питань. Цей принцип має стати основним у взаємовідносинах держав разом з принципами мирного співіснування, встановлення і розвитку міжнародного співробітництва.

Українська РСР завжди виступала за якнайскоріше припинення гонки озброєнь, за досягнення загального і повного роззброєння і розглядає всі заходи як найбільш кардинальний метод зміцнення миру і міжнародної безпеки.

Ось чому Українська РСР в числі перших підписала в 1963 році Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі і під водою, в 1967 році — Договір про принципи діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, в 1971 році — Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення.

Уряд Української РСР надає великого значення якнайскорішому завершенню роботи по виробленню конвенцій про заборону розробки, виробництва, нагромадження та знищення бактеріологічної (біологічної), а також хімічної зброї, що є, поряд з ядерною зброєю, найбільш небезпечними для людства видами зброї.

УРСР підтримує висунуті урядом Радянського Союзу програмні та конкретні пропозиції по роззброєнню, в тому числі і ядерному роззброєнню всіх ядерних держав, скороченню збройних сил і озброєнь у потенційно небезпечних районах, зокрема в Центральній Європі, скороченню воєнних витрат, загальному і повному роззброєнню.

Українська РСР підтримує також пропозицію про скликання наради ядерних держав для вироблення заходів у галузі роззброєння.

Відповідним положенням Декларації про зміцнення міжнародної безпеки відповідає також позиція Української РСР в питаннях ліквідації залишків колоніалізму, боротьби проти расизму, апартеїду, відродження і активізації в деяких країнах нацизму, неонацизму та іншої людиноненависницької ідеології і практики. Україна послідовно виконує рішення ООН у цій галузі, рішуче виступає за негайну ліквідацію колоніалізму, расизму, апартеїду в усіх їх формах і проявах, підтримує справедливую боротьбу народів колоніальних територій за своє визволення.

Водночас уряд УРСР хотів би підкреслити, що повне здійснення Декларацій про надання незалежності колоніальним країнам і народам і відповідних положень Декларації про зміцнення міжнародної безпеки зривається в результаті саботажу з боку деяких західних держав, продовження та розширення подання з їх боку всебічної допомоги та підтримки расистам і колонізаторам на порушення рішень ООН і своїх зобов'язань за Статутом.

Для найскорішого досягнення повної ліквідації колоніалізму необхідно добитися того, щоб усі без винятку держави виконували відповідні рішення ООН.

Виходячи з першорядної ваги для ООН проблеми зміцнення міжнародної безпеки, Українська РСР вважає, що на черговій XXVI сесії Генеральної Асамблеї необхідно всебічно розглянути питання про хід виконання Декларації про зміцнення міжнародної безпеки.

Перед ООН та її членами тепер, після прийняття Декларації, стоїть завдання спільними зусиллями добиватися її здійснення і зробити відповідні практичні кроки в цій галузі.

Організація Об'єднаних Націй покликана відігравати важливу роль у зміцненні миру та розширенні міжнародного співробітництва, повинна використати всі свої можливості й активізувати зусилля в боротьбі за досягнення своєї головної мети в інтересах усього людства — приборкати сили реакції та агресії, ліквідувати вогнища воєнних конфліктів, гарантувати народам мир і міжнародну безпеку в усьому світі.

З повагою

Г. Г. Шевель,
міністр закордонних справ
Української РСР

Київ, 29 липня 1971 року

МАРТИНЕНКО

Володимир Никифорович
(1923—1988)

Міністр закордонних справ УРСР з 18 листопада 1980 р. до 28 грудня 1984 р.

З кожним новим міністром закордонних справ українська дипломатія хоча й досить повільно, та все-таки постійно просувалася вперед у своєму розвитку. Якщо за Д. З. Білоколоса і Г. Г. Шевеля УРСР остаточно закріпила свої позиції впливу в ООН і поставила там роботу на професійну основу, то В. Н. Мартиненко зробив впливовою Радянську Україну й у міжнародних гуманітарних організаціях. Це було значним досягненням у розбудові дипломатичної служби й відкрило для неї нові перспективи в позитивному позиціюванні республіки у зовнішньому світі... Однак, незважаючи на безперечні успіхи УРСР у міжнародних організаціях, доля керівника зовнішньополітичного відомства республіки склалася драматично, так як і доля значної частини національної еліти республіки в ці нелегкі часи.

Народився В. Н. Мартиненко 6 жовтня 1923 р. у селі Горбулів Черняхівського району Житомирської області в бідній селянській родині. Попає до Київського авіаційного інституту. В ті часи вся радянська молодь мріяла про авіацію, і В. Н. Мартиненко також прагнув зв'язати з нею життя. За рік він, справді, встиг зарекомендувати себе одним із найкращих студентів і навіть почав захоплюватися науковою роботою. Але настало 22 червня 1941 року... З початком війни майбутній авіатор просить направити його добровольцем до армії, і його посилають на навчання до Харківського військового авіаційного технічного училища, яке перебувало в евакуації у Душанбе. Здобувши кваліфікацію авіамеханіка, колишній студент направляє спочатку до запасного авіаполку в Казані, а на початку 1943 р. — до 80-го гвардійського бомбардувального полку. З цим славетним у радянських ВПС з'єднанням В. Н. Мартиненко проходить із боями шлях від Курської дуги до Праги. Про те, як він воював, свідчать заслужені солдатські нагороди — медалі «За бойові заслуги», «За взяття Берліна», «За звільнення Праги».

Після демобілізації (1946) В. Н. Мартиненко вступає на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка й 1951 р. закінчує факультет міжнародних відносин. Цей факультет було виокремлено зі складу істфаку за наполяганням Д. З. Мануїльського, який прекрасно розумів необхідність створення бази для підготовки кадрів дипломатичної служби Радянської України.

Отримавши диплом, молодий спеціаліст починає працювати за спеціальністю в Українському товаристві культурних зв'язків із закордоном, де відповідає за прийом іноземних делегацій. По роботі йому доводиться постійно контактувати з міжнародним відділом ЦК КПУ, і там помічають активність і здібності В. Н. Мартиненка. На той час у відділі бракувало фахівців-міжнародників, тому в 1956 р. йому пропонують роботу в партапараті. Він погоджується й починає працювати інструктором у секторі ЦК КП України, що займався добором кадрів у закордонні радянські установи. Цей випадок був для апаратної роботи безпрецедентний — людину, яка ніколи не працювала в партапараті, відразу беруть на роботу до ЦК. Проте недостатність кадрів спеціалістів-міжнародників відіграла свою роль, і затвердження В. Н. Мартиненка пройшло без ускладнень.

У ЦК КП України його робота не дуже відрізнялася від попередньої — крім основної роботи з добору кадрів, він залучається до підготовки візитів делегацій іноземних компартій і супроводжує їх у поїздках по країні. Усі делегації в обов'язковому порядку мали зустрітися з кимось із секретарів ЦК і таким чином скромний інструктор стає відомим вищому керівництву ЦК КП України, що значною мірою сприяє його подальшій кар'єрі. Скоріше за все, це й відіграло головну роль у тому, що в 1961 р. В. Н. Мартиненка відрядили на навчання до Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Закінчення цього ідеологічного навчального закладу відкривало шлях нагору, і направлення туди працівників ЦК проходило тільки за рішенням першого секретаря. П. Ю. Шелест не надто любив направляти своїх співробітників на навчання і тому відрядження В. Н. Мартиненка можна розцінювати

як відзнаку успішності його роботи щодо добору кадрів із «братськими компартіями».

Успішно закінчивши Академію, він повертається до ЦК КП України на посаду консультанта. Багаторічна робота в партапараті на міжнародному напрямку дала можливість В. Н. Мартиненку перейти на дипломатичну службу в одному з дипломатичних представництв СРСР за кордоном. УРСР, крім власних невеликих представництв у деяких міжнародних організаціях, мала деяку квоту місць у кількох союзних посольствах. Туди направлялись, як правило, співробітники республіканського МЗС і міжнародного відділу ЦК КП України. В. Н. Мартиненку вдається в 1965 р. «пробити» своє направлення до посольства СРСР у Канаді на посаду першого секретаря з політичних питань.

У посольстві колишній партапаратник з України відповідає за аналіз внутрішньополітичної ситуації в Канаді, зокрема за підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів із цього питання для керівництва МЗС СРСР. Матеріали В. Н. Мартиненка, незважаючи на зрозуміле ідеологічне забарвлення, в цілому достовірно оцінювали ситуацію в країні перебування, а також стан канадсько-американських відносин. В. Н. Мартиненко отримує кілька подяк у наказах по МЗС СРСР, і йому присвоюється дипломатичний ранг першого секретаря першого класу.

У 1968 р., коли закінчився термін закордонного відрядження, В. Н. Мартиненко повертається до Києва. У ЦК КП України розглядалося два варіанти його подальшого працевлаштування — завідувачем сектора на старому місці роботи або перехід до МЗС УРСР. Недавній цеківський апаратник, що вже відчув смак до справжньої дипломатичної роботи, обирає другий варіант і невдовзі призначається заступником міністра. На цій посаді він успішно працює до 1973 р.

В. Н. Мартиненко відповідав за роботу по лінії міжнародних організацій. Як уже зазначалося, ця сфера не потребувала якоїсь особливої ініціативи, а всьому іншому новий заступник глави зовнішньополітичного відомства УРСР зміг дати раду. Виступи міністра писалися вчасно і кваліфіковано, погодження їх з Москвою проходило без проблем, постпредство в Нью-Йорку функціонувало чітко, й дипломати поводитися належним чином, без алкоголізму та бійок із поліцією. В. Н. Мартиненко також очолює комісію УРСР у справах ЮНЕСКО, й саме при ньому починається розбудова гуманітарного вектора міжнародної діяльності міністерства. Уперше роботі по лінії ЮНЕСКО керівництво міністерства починає приділяти не меншу увагу, ніж ООН, що з часом дало позитивні результати. Діяльність у ЮНЕСКО приносила Україні справжню, а не тільки ідеологічну користь, і заслуга В. Н. Мартиненка в цьому є безперечною. Згаданий напрямок він розвиватиме пізніше й на посаді міністра, що дає нам повне право стверджувати про розуміння українським дипломатом важливості гуманітарної роботи.

У 1973 р. В. Н. Мартиненка призначають постійним представником УРСР при ООН у Нью-Йорку. Робота в Нью-Йорку не надто відрізнялася від київської. Єдина відмінність полягала в тому, що необхідно було постійно контактувати з керівництвом іноземних делегацій і високими оонівськими чиновниками, передусім Генеральним секретарем ООН. В. Н. Мартиненко показує себе чудовим переговорником, що відзначають

і в МЗС СРСР. Йому навіть вдається зав'язати дружні відносини з Генеральним секретарем ООН, що, звичайно, сприяло більш успішній діяльності українських дипломатів.

Постійний представник УРСР в ООН В. Н. Мартиненко підписує Конвенцію про запобігання злочинам апартеїду і покарання за нього

Через шість років термін відрядження (який було подовжено за поданням міністра закордонних справ УРСР) В. Н. Мартиненка до Нью-Йорка закінчується, й він у 1979 р. знову призначається заступником міністра закордонних справ УРСР. Коли звільняється (у зв'язку з виходом на пенсію Г. Г. Шевеля) посада міністра, то саме він призначається 18 листопада 1980 р. новим керівником міністерства. Як кажуть, призначення відбулося завдяки рішенням Першого секретаря ЦК КП України Володимира Щербицького. Йому сподобалася успішна робота В. Н. Мартиненка у Нью-Йорку, й він вирішив, що той зможе активізувати роботу МЗС УРСР і в інших напрямках.

Як міністр закордонних справ УРСР В. Н. Мартиненко бере участь у роботі багатьох сесій Генеральної Асамблеї ООН. Він очолює делегації УРСР на XXXVI—XXXIX чергових сесіях, на IX спеціальній сесії Генеральної Асамблеї, на II спеціальній сесії Генеральної Асамблеї і на II спеціальній сесії Генасамблеї з роззброєння. У 1977 р. В. Н. Мартиненко обирається віце-президентом Комітету з соціальних питань ЕКОСОП, а в 1981 р. — віце-президентом 36-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН, що було безумовним

СПЕЦВЕСТНИК РАТАУ

9.X-73 г.

стр. 4

К сведению редакции: Указ следует опубликовать
10 октября 1973 г.

У К А З ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА УКРАИНСКОЙ ССР

О награждении тов.МАРТЫНЕНКО В.Н.
Почетной Грамотой Президиума
Верховного Совета Украинской ССР

✓
✓
За многолетнюю добросовестную работу в советских
дипломатических органах и в связи с пятидесятилетием
со дня рождения наградить Постоянного представителя
Украинской ССР при ООН тов. МАРТЫНЕНКО Владимира
Никифоровича Почетной Грамотой Президиума Верховного
Совета Украинской ССР.

Председатель Президиума
Верховного Совета Украинской ССР

И.ГРУШЕЦКИЙ

Секретарь Президиума
Верховного Совета Украинской ССР

Я.КОЛОТУХА

г. Киев,
9 октября 1973 года

мл/вд

показником ефективності роботи міністра, якому, за поданням А. А. Громика, присвоїли дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР.

Що стосується змісту цієї діяльності, то уявлення про неї може дати попередній розділ. В. Н. Мартиненко виступає з трибуни Об'єднаних Націй із десятків питань, наприклад щодо проблеми роззброєння, ситуації у Південній Африці, відносин НДР та ФРН тощо. У цих виступах змінюється тільки фактаж поточної міжнародної політики, все інше — концептуальна база, стилістика, навіть обсяги лишаються такими, як і в його попередника. Він, як і Г. Г. Шевель, пише листи до Генерального секретаря ООН, у яких викладає головні тези зовнішньої політики СРСР. Єдина відмінність полягала в тому, що, як уже зазначалося, В. Н. Мартиненко активізував роботу по лінії ЮНЕСКО. Він приділяв їй не менше уваги, ніж політичній роботі в ООН. І суттєві зрушення в цій сфері стали фундаментом для гуманітарної діяльності зовнішньої політики майбутньої незалежної України...

28 грудня 1984 р. керівник дипломатії Радянської України виходить на пенсію за віком. Однак ця подія пройшла не зовсім буденно, і щоб зрозуміти виклад подальших подій, потрібно розглянути стосунки міністра з ЦК КП України. Попри те, що до нього з повагою ставився В. В. Щербицький, відносини з деякими іншими секретарями ЦК не склалися. В. Н. Мартиненку не могли вибачити, що він відмовлявся виконувати досить безглузді доручення, апелюючи при цьому безпосередньо до першого секретаря (і це не могло не викликати роздратування). До того ж його кадрова політика характеризувалася відносною незалежністю.

Міністр намагався добирати своїх співробітників та апарат диппредставництв за професійними якостями, що, звичайно, було дуже важко зробити за умов телефонного права. Аналогічно склалися у В. Н. Мартиненка відносини і з КДБ УРСР, представниками якого був наповнений центральний апарат МЗС і закордонних установ. Якщо з головою Комітету в нього були нормальні робочі відносини, то інших «лицарів Фелікса Дзержинського» не влаштовувала поведінка міністра, який не хотів плазувати перед ними.

Важко сказати, що стало безпосередньою причиною проведення проти В. Н. Мартиненка «активного заходу», але фактом є те, що проти нього була реалізована багатоходова провокація. КДБ перехопило кілька особистих листів міністра з Парижа, де він перебував на засіданні ЮНЕСКО, і їх було подано до ЦК КП України в перекрученому вигляді. Пояснень керівника української дипломатії ніхто слухати не хотів, і йому довелося оформлювати пенсію. Як розповідають свідки подій, В. В. Щербицький зовсім не був у захваті від цієї історії, але вирішив, що її потрібно припинити «малою кров'ю» (тим паче, що В. Н. Мартиненко справді досяг пенсійного віку).

Після виходу на пенсію В. Н. Мартиненко, який мав наукове звання кандидата історичних наук і був автором численних публікацій з питань зовнішньої політики та міжнародних відносин, працював старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР. Зайве казати, який психологічний стан був у заслуженого дипломата, з яким так повелося керівництво партії...

Помер колишній міністр закордонних справ у Києві 11 жовтня 1988 р. і був похований на Байковому кладовищі зі всіма офіційними почестями. В. Н. Мартиненко ніколи не вважав себе противником тоталітарної системи. Навпаки, він був одним із її складників, зокрема неодноразово обирався членом ЦК КП України і депутатом Верховної Ради УРСР. Проте глава української дипломатії водночас хотів зберегти людську та професійну гідність. І цього йому вибачити не могли...

*Виступ постійного представника УРСР при ООН
В. Н. Мартиненка в загальній дискусії на пленарному
засіданні ІХ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН*

27.04.1978 р.

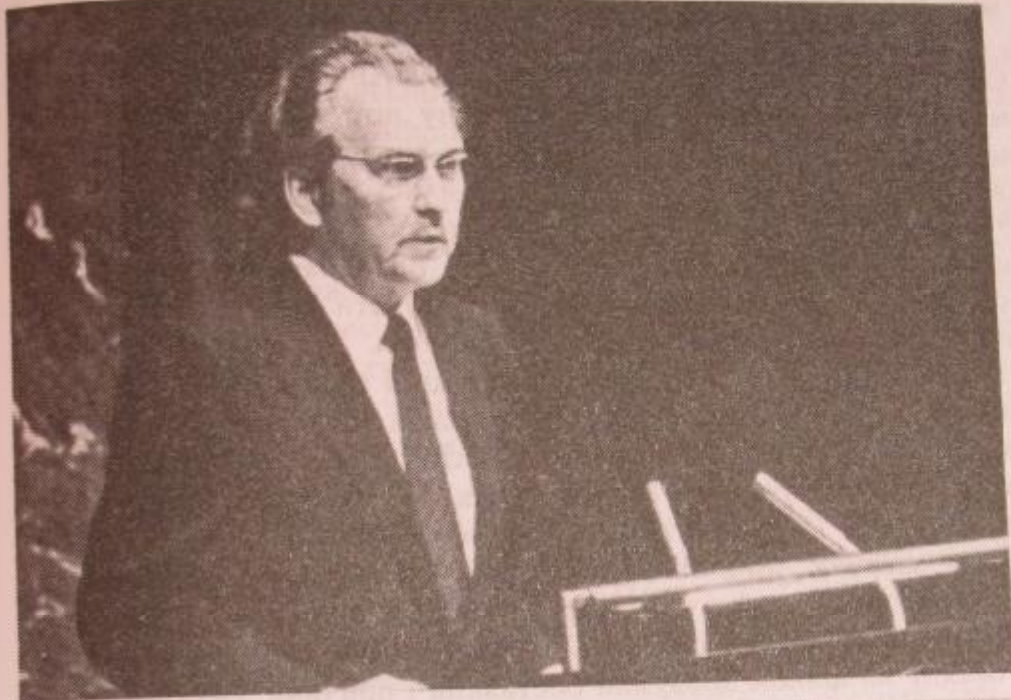
Скликання спеціальної сесії Генеральної Асамблеї по Намібії з питання, яке стоїть на порядку денному ООН ледве не з найпершого дня її існування, свідчить, на думку делегації Української РСР, про те, якою великою є стурбованість величезної більшості держав — членів ООН винятково серйозним становищем, яке склалося на території, незаконно окупованій Південною Африкою, становищем, яке створює реальну загрозу інтересам миру і безпеки як на Африканському континенті, так і в усьому світі.

У той же час скликання нинішньої спеціальної сесії переконливо свідчить про те, що оздоровлення міжнародних відносин і зміцнення міжнародної безпеки, яке відбувається у світі під впливом процесу розрядки, сприяє активізації сил миру і прогресу, боротьбі за повну ліквідацію усіх вогнищ колоніалізму і расизму, утвердженню права всіх народів на національну незалежність. Ця спеціальна сесія свідчить також про прагнення величезної більшості країн — членів цієї міжнародної організації покласти край прямій агресії расистського режиму Форстера проти народу Намібії.

Ми неодноразово ставимо собі запитання, чому при наявності такого очевидного прагнення величезної більшості країн — членів ООН покласти край цьому ганебному явищу часів колоніалізму народ Намібії все ще продовжує страждати в кайдаках рабства?

Головна причина такого становища — в упертій відмові південноафриканського расистського режиму виконати волю міжнародної співдружності і піти на задоволення законних вимог намібійського народу про свободу і незалежність. Причина — в тій допомозі і підтримці, яка надається цьому режимові з боку західних країн, і перш за все з боку деяких учасників Північноатлантичного блоку. Ці країни, замість того щоб чинити тиск на

ПАР з метою примусити її виконати рішення ООН, продовжують всіляко зміцнювати південноафриканський расистський режим у воєнному і економічному відношеннях, надають йому широку

Виступ В. Н. Мартиненка
на XXXIV сесії Генеральної
Асамблеї ООН

підтримку в політичній і дипломатичній сферах. Лише американські банки надали ПАР займів на загальну суму 853 мільйони доларів. Численні американські монополії підтримують стосунки із своїми партнерами в ПАР. Не менш тісно пов'язані з південноафриканським режимом монополії інших західних країн. Величезні суми західного капіталу рікою пливають у ПАР і приносять казкові прибутки монополіям. Відомо, наприклад, що на Заході осідає 80 процентів прибутків від експлуатації природних багатств Намібії. Природно, що монополістів аж ніяк не приваблює перспектива втратити свої величезні вкладення і позбавитись казкових баришів у результаті визволення Намібії.

Тісне переплетення воєнно-політичних та економічних інтересів режиму ПАР і певних іноземних кіл є тим своєрідним щитом, яким прикривається Преторія. Користуючись ним, південноафриканські правителі інтенсивно озброюються. Згідно з повідомленнями західної преси, за останні чотири роки витрати ПАР на воєнні цілі зросли на 250 процентів і досягли в 1977 році майже двох мільярдів доларів. Нарощують свій воєнний потенціал расисти і в незаконно окупованій Намібії. Кількість південно-

африканських військ перевищує там 50 тисяч чоловік. Постійно розширюється низка військових баз ПАР, розташованих у безпосередній близькості від кордонів сусідніх незалежних африканських держав, звідки расисти постійно погрожують їм. Намібія, по суті, перетворена на плацдарм для нападу на сусідні країни. Цій же меті підпорядкована незаконна анексія Преторією Уолфіш-Бея, який є невід'ємною частиною території Намібії.

Саме деякі західні країни допомогли ПАР створити воєнну промисловість, яка нині працює на повну потужність. Згідно з визнаннями самих південноафриканських расистів, за останні 10 років витрати ПАР на озброєння збільшились у 15 разів і досягли 979 мільйонів рандів, внаслідок чого виробництво в ПАР боєприпасів, зброї, літаків, електронного обладнання і т. п. досягло такого рівня, що ПАР може експортувати це сучасне озброєння і військоове спорядження в інші країни.

При цьому особливу тривогу міжнародної громадськості викликають факти співробітництва деяких західних країн з ПАР у ядерній галузі. У планах створення в ПАР ядерної зброї важливе місце займає територія Намібії. Цілком ясно, що створення ядерної зброї в ПАР поставило б безпеку африканських країн під пряму загрозу, привело б до подальшого зростання небезпеки підризу стабільності в усій Африці і збільшення загрози ядерної війни для всього людства в цілому.

З огляду на цілком зрозумілі обставини і причини засоби масової інформації на Заході не ризикують занадто широко "рекламувати" це співробітництво, яке не припиняється. Разом з тим вони намагаються зобразити здійснювані дипломатичні маневри Заходу ледь не панацеєю від всіх бід Півдня Африки. Проте вже давно ні для кого не є секретом, що саме криється за широко розрекламованими так званими ініціативами західних країн.

Як нещодавно писав лондонський журнал "Африка", прихід до влади прогресивних урядів у Мозамбіку і Анголі, розмах національно-визвольного руху в Зімбабве, Намібії і самій ПАР — все це поставило західні країни перед необхідністю докорінного перегляду свого політичного курсу і різкої активізації дипломатичних, політичних і воєнних акцій, з тим щоб не допустити в майбутньому втрати контролю над таким важливим в економічному, стратегічному та інших відношеннях районах, яким є для них територія Намібії і весь Південь Африки в цілому.

В нещодавньому виступі в американському конгресі одного з членів палати представників було наведено деякі дані, які багато в чому пояснюють причину надзвичайної заінтересованості країн Заходу у збереженні контролю над цим регіоном. Згідно з цими даними, на території ПАР зосереджено 64 проценти світових запасів ванадію, 83 проценти хрому, 86 процентів металів платинової групи, 49 процентів світових запасів золота і т.д. У випадку втрати Заходом контролю над Півднем Африки, твердить цей конгресмен, економіка всього західного світу опиниться під

смертельною загрозою. До цього можна додати, що лише США імпортують з ПАР 98 процентів використовованого ними кобальту, 99 — марганцю, 91 — хрому, 80 — платини і 36 процентів ванадію.

Таким чином, співробітництво Заходу з расистським режимом ПАР і є причиною того, що цей режим не лише дозволяє собі зухвало ігнорувати вимогу такої представницької і авторитетної міжнародної організації, якою є Організація Об'єднаних Націй, але й намагається зміцнити свої позиції у Намібії.

На території Намібії у вельми загрозливих розмірах триває нарощування військової присутності Південної Африки. Якщо до цього додати наявність великих поліцейських сил, то картина стане ще тривожнішою. Війська і поліція ПАР створили режим насильства, репресій і терору проти намібійського народу. Залякування, арешти, судові процеси, тортури і страти стали в сьогоднішній Намібії повсякденним явищем. На її території діють найбільш звірячі закони, запозичені у фашизму. В Намібії запроваджено "надзвичайний стан".

Проте ніщо не зламало і не зламає мужній народ Намібії в його боротьбі за свободу під керівництвом Народної організації Південно-Західної Африки (СВАПО) — єдиного справжнього і законного представника намібійського народу.

З цієї трибуни були висловлені міркування п'яти західних держав щодо так званого мирного врегулювання в Намібії. Делегація УРСР не буде заглиблюватись в аналіз цих міркувань. Нагадаю лише, що, виступаючи на XXXII сесії Генеральної Асамблеї з питання про Намібію, наша делегація підкреслювала, що ніхто, звичайно, не заперечує можливість вирішення проблеми Намібії мирним шляхом, але воно повинно відповідати насамперед інтересам корінного намібійського населення.

Втім, ми не можемо не сказати, що теперішні умови мирного врегулювання виглядають гірше, ніж попередні. Стає очевидним, що здійснюються спроби вирішити долю Намібійського народу в обхід рішень Організації Об'єднаних Націй і Організації африканської єдності, в обхід важливих положень часто згадуваної тут резолюції 385 Ради Безпеки, звести незалежність Намібії до звичайної фікції і тим самим зберегти економічні й стратегічні інтереси Заходу і ПАР в цьому районі. Відповідь ПАР від 25 квітня на пропозицію "п'ятірки" зайвий раз переконує нас у цьому. Тому не дивно, що всі раунди переговорів з цього питання і здійснюваний за їх допомогою тиск на СВАПО і "прифронтові" держави неминуче опинялися в глухому куті. Ми переконані, що народ Намібії не дасть ввести себе в оману маревом "незалежності" з рук ПАР. Як відзначав в одному із своїх недавніх інтерв'ю президент СВАПО Сем Нуйома, "США, Англія, ФРН, Франція і Канада останнім часом активізувалися, щоб, як вони твердять, врегулювати проблему Намібії мирним шляхом. На словах

вони виступають за підтримку національно-визвольного руху нашого народу, а на ділі продовжують подавати расистському режиму Преторії економічну, війсьну та іншу допомогу. Їх підтримкою користується і план створення в Намібії маріонеткової конфедерації з 11 "самостійних" бантустанів. Фактично це дало б можливість расистам ПАР зберегти контроль над Намібією, а іноземним монополіям — і далі розкрадати багатства нашого народу".

Делегація Української РСР глибоко переконана, що поточна спеціальна сесія по Намібії повинна стати важливим поворотним пунктом у боротьбі намібійського народу і міжнародної громадськості за припинення незаконної окупації території Намібії Південною Африкою і досягнення мужнім народом Намібії справжньої незалежності.

Як і величезна більшість країн — членів ООН, Українська РСР глибоко переконана в тому, що справедливе вирішення намібійської проблеми можливе лише за умови повного і беззастережного виконання усіх головних принципів, сформульованих у рішеннях Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї ООН.

Це перш за все означає негайне і безумовне виведення з усієї території Намібії, включно з Уолфіш-Бея, усіх контингентів збройних сил, поліції, військової і цивільної адміністрації, а також роззброєння всіх військових і напіввійськових формувань. Уся повнота влади на території Намібії повинна бути в короткий строк передана намібійському народові на чолі із СВАПО, визаною Організацією африканської єдності його єдиним і справжнім представником.

Якщо південноафриканський режим продовжуватиме здійснювати свою політику колоніального і расистського гноблення намібійського народу, ніхто не вправі вимагати від патріотів Намібії припинення визвольної збройної боротьби. В цьому випадку безпосередній обов'язок ООН — не лише повністю здійснити ембарго на зброю для ПАР, а також і негайне запровадження обов'язкових санкцій у відповідності із статтею VII Статуту ООН проти режиму Преторії, в тому числі припинення займів, інвестицій, економічних зв'язків.

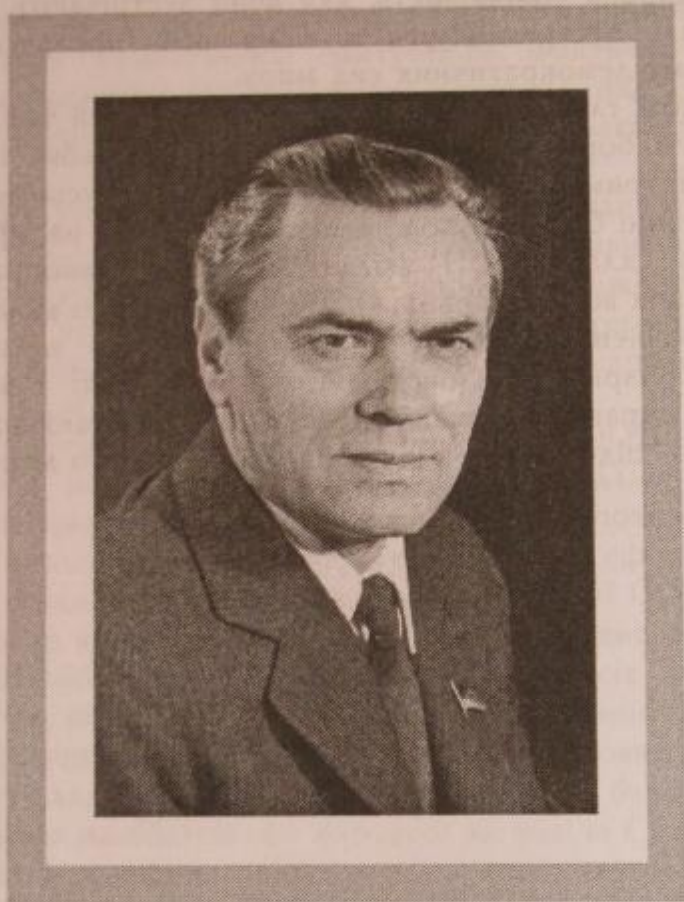
Нинішня спеціальна сесія Генеральної Асамблеї повинна вжити ефективних заходів, спрямованих на негайне припинення протизаконної окупації Намібії південноафриканським расистським режимом і передачу усієї повноти влади в цій країні справжнім представникам намібійського народу, патріотичним силам, очолюваним СВАПО.

Делегація УРСР впевнена в тому, що ми вже давно могли б вітати в цьому залі представників нової держави — члена ООН — вільної Намібії, якби деякі країни відмовилися від своєї політики умиротворення катів намібійського народу і підтримали рішення про запровадження таких санкцій ще тоді, коли вони були запропоновані вперше.

Проте ми переконані в тому, що народ Намібії переможе у своїй боротьбі за незалежність. Гарантією неминучої перемоги патріотів Намібії є не лише справедливий характер їх боротьби, але й та широка солідарність, яку вони зустрічають і, ми впевнені, надалі зустрічатимуть з боку всіх прогресивних, посправжньому демократичних сил миру.

Ми також глибоко переконані, що недалекий той день, коли в результаті боротьби патріотів Намібії, Зімбабве і Південної Африки, підтриманої її справжніми друзями в усьому світі, впадуть ці останні bastiони колоніалізму і расизму на африканській землі і до складу ООН увіллються нові повноправні члени. Ліквідація цих вогнищ колоніалізму буде вагомим вкладом у процес оздоровлення міжнародного становища, поглиблення і зміцнення розрядки міжнародної напруженості і в кінцевому підсумку в справу реалізації головної мети Організації Об'єднаних Націй — підтримки і зміцнення міжнародного миру і безпеки.

КРАВЕЦЬ

Володимир Олексійович

Міністр закордонних справ УРСР з 29 грудня 1984 р. до 27 липня 1990 р.

В. О. Кравець став фактично останнім міністром закордонних справ УРСР, адже більша частина часу керівництва МЗС його наступником припадає вже на період незалежності. І якщо розцінювати правління В. О. Кравця зовнішньополітичним відомством як своєрідну «лебедину пісню» української радянської дипломатії, то прозвучала вона цілком достойно. Від часів Д. З. Мануїльського це був, безперечно, найталановитіший і найбільш фахово підготовлений керівник республіканської дипломатичної служби. Завдяки його наполегливій праці міністерство за більшістю параметрів було підготовлене до нового історичного періоду своєї діяльності, який розпочався 24 серпня 1991 р.

Народився В. О. Кравець 3 травня 1930 р. у селі Шарин Уманського району Черкаської області у простій селянській сім'ї. Відразу по закінченні школи він за направленням комсомолу вступає до Київського державного

університету ім. Т. Г. Шевченка. Для того часу це було, скоріше, винятком. До столичного університету приймали абітурієнтів, як правило, зі стажем роботи на виробництві чи демобілізованих з армії. Проте рівень знань юнака з далекого села був настільки високий, що думка приймальної комісії виявилась одноставною.

В. О. Кравець закінчує факультет міжнародних відносин і з 1953 р. починає працювати інструктором відділу пропаганди і агітації Київського міськкому Компартії України. Після смерті Й. В. Сталіна був досить короткий період, коли партійне керівництво намагалося оновити партапарат за рахунок професійно підготовленої молоді. Цей період швидко скінчився, старі принципи кадрової роботи в кінцевому рахунку взяли гору, але деяка кількість молодих спеціалістів все-таки опинилася на партійній роботі.

Через рік В. О. Кравець повертається до наукової роботи, до якої виявив здібності під час навчання в КДУ. У 1954—1956 рр. він навчається в аспірантурі Харківського державного університету на кафедрі історії КПРС. У 1956—1959 рр. працює асистентом, згодом — старшим викладачем кафедри історії КПРС Харківського авіаційного інституту. У наступні роки науково-педагогічна діяльність майбутнього дипломата продовжується — деякий час він викладає марксизм-ленінізм в Уманському сільськогосподарському інституті.

У 1961 р. В. О. Кравець повертається на партійну роботу — консультантом відділу науки і культури ЦК Компартії України, де відповідає за роботу по лінії вищих навчальних закладів. Щоб краще зрозуміти значення цієї роботи, потрібно врахувати, що за П. Ю. Шелеста ЦК КПУ зовсім не було осередком консерватизму. Прогресивний (за мірками того часу, звичайно) партійний лідер намагався реформувати стару сталінську систему, й деякі запроваджені ним новації принесли країні певну користь. До речі, за це він згодом і поплатився своєю посадою.

У ЦК КПУ колишній інститутський викладач пропрацював чотири роки. З 1965 р. він знову викладає історію КПРС у Київському інженерно-будівельному інституті.

На дипломатичну службу В. О. Кравець переходить в 1967 р. згідно зі спеціальним рішенням ЦК КПУ. Там правильно вирішили, що спеціалісту-міжнароднику, яких у цей час було не так і багато, краще працювати за спеціальністю, ніж викладати партійну історію (хоча, як розповідають, лекції він читав цікаво й неортодоксально). У 1967—1971 рр. В. О. Кравець працює радником Постійного представництва УРСР при ООН у Нью-Йорку. Його успішну дипломатичну роботу відзначає особисто Г. Г. Шевель і після повернення підлеглого з США бере своїм заступником, який відповідав за роботу по лінії міжнародних організацій. На цій посаді В. О. Кравець працює до 1979 р., після чого призначається постійним представником УРСР при ООН. У МЗС УРСР це була, безумовно, найвища дипломатична посада за кордоном і призначення на неї потребувало обов'язкового узгодження не тільки з ЦК КП України, а й із МЗС СРСР. Відповідна процедура пройшла без будь-яких ускладнень — авторитет В. О. Кравця серед керівників союзної дипломатії був на цей час беззаперечним.

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ПОСТАНОВА

від 5 липня 1971 р. № 308

Київ

Про призначення т.Кравця В.О. заступником
Міністра закордонних справ УРСР

Рада Міністрів Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

Призначити т.Кравця Володимира Олексійовича заступником
Міністра закордонних справ Української РСР.

Голова
Ради Міністрів УРСР

М. М. ШЕРБИЦЬКИЙ
12/11/71

В. О. Кравець
5.11.1971

Володимир Кравець
12/11/71

В. О. Кравець
5.11-71

Керувач Справами
Ради Міністрів УРСР
В. О. Кравець
5.11.71

В. О. Кравець
5.11.71

В. О. Кравець
5.11.71

В. О. Кравець
6.07.71

Перебуваючи в Нью-Йорку, представник Радянської України не обмежується формальними виступами, а й активно розвиває контакти з керівниками багатьох іноземних делегацій. Успішність роботи В. О. Кравця відзначає

Постійний представник УРСР при ООН В. О. Кравець підписує Статут ЮНІДО

навіть керівництво союзного постпредства. В 1979 р. за поданням міністра закордонних справ Радянського Союзу українському дипломатові присвоюють ранг Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР.

29 грудня 1984 р. В. О. Кравець призначається міністром закордонних справ УРСР. Це призначення відбулося тільки завдяки особистому рішення В. В. Щербицького. Після усунення з посади В. Н. Мартиненка його місце планував зайняти один із високопоставлених співробітників ЦК КП України, що був задіяний у провокації проти колишнього міністра. Однак партійний лідер України обрав В. О. Кравця, роботу якого знав і цінував.

Як і за свого попередника, головним напрямом роботи В. О. Кравця залишалися міжнародні організації. Він бере участь у роботі XXII, XXIII, XXIV, XXXIV та XXXIX сесій Генеральної Асамблеї ООН, очолює делегації УРСР на XLI–XLIV сесіях Генеральної Асамблеї, на VI, VIII та IX Надзвичайних спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї, а також на III спеціальній сесії, присвяченій роззброєнню, на XIV спеціальній сесії з намібійського питання. Слід наголосити, що В. О. Кравець головував у Раді Безпеки ООН, і його робота там була високо оцінена особисто А. А. Громико.

Виступи В. О. Кравця в ООН не набагато відрізнялися від аналогічних виступів його попередників. Достатньо навести хоча б кілька фрагментів:

«В результаті агресивної політики Вашингтона дедалі більше загострюється становище в Центральній Америці. Зростає загроза прямої збройної інтервенції США в Нікарагуа, розширюються масштаби воєнного та іншого втручання в громадянську війну в Сальвадорі... Спираючись на альянс з США, користуючись підтримкою Ізраїлю та деяких інших країн, расистський режим нарощує акти агресії проти сусідніх африканських держав, посилює терор і репресії щодо цивільного населення і борців проти апартеїду... суперечать цілям Декларації про деколонізацію протиправні дії США щодо Мікронезії. Їхні наміри узаконити розчленування і анексію цієї території, перетворити її у свій воєнно-стратегічний, у тому числі ядерний плацдарм, створюють загрозу не тільки народам Мікронезії, але й іншим країнам регіону...».

Водночас В. О. Кравець всіляко намагався зменшити кількість демагогічної риторики й зробити діяльність української дипломатії відповідною ситуації та часу. З початком горбачовської перебудови це прагнення стає більш помітним передусім у листуванні міністра з Генеральним секретарем ООН. Можна, наприклад, процитувати його лист останньому від 26 червня 1985 р., написаний у незвичній для радянської дипломатії максимально деідеологізованій формі (тобто без постійних посилань на «ленінську миролюбну політику» та рішення чергового з'їзду КПРС), із більшістю тез якого не можна не погодитись:

«26 червня ц.р. виповнюється 40 років з дня підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй — одного з найважливіших документів сучасності, який дістав справді універсальне визнання. Створення ООН нерозривно зв'язане з всесвітньо-історичною перемогою над силами фашизму і мілітаризму, яка надихнула Об'єднані Нації на проголошення як своєї найпершої мети врятування прийдешніх поколінь від бідувань війни.

Весь хід післявоєнного розвитку переконливо свідчить про те, що статут ООН витримав випробування часом і є надійним інструментом мирного співіснування. Коли держави діяли відповідно до Статуту, використовуючи закладені у ньому можливості, Організації Об'єднаних Націй вдавалося внести свій позитивний вклад у розв'язання гострих проблем сучасності. Показовими у цьому відношенні стали 70-ті роки, характерні благотворним розвитком процесу розрядки міжнародної напруженості, налагодженням плідного співробітництва між державами, прийняттям під егідою ООН важливих міжнародних угод.

Загальноновизнана роль Статуту в забезпеченні самовизначення народів, ліквідації вогнищ воєнних конфліктів і колоніально-расистського гноблення.

Цілі і принципи Статуту ООН мають неминуше значення, і сьогодні вони є надійним орієнтиром для зусиль держав-членів, спрямованих на усунення ядерної загрози, припинення гонки озброєнь на Землі і її недопущення в космосі, на рішучий поворот від конфронтації до розрядки. Численні рішення ООН, прийняті з ініціативи СРСР, інших країн соціалістичної співдружності при підтримці прогресивних і миролюбних сил, намічають конкретні шляхи оздоровлення міжнародної обстановки. Реалізація цих рішень дала б змогу усунути ядерну загрозу, яка нависла

над людством, приступити до реальних заходів роззброєння, зміцнити міжнародну безпеку, сприяти економічному і соціальному прогресові всіх народів.

Тим самим були б виправдані ті надії, які 40 років тому народи Об'єднаних Націй поклали на нову міжнародну організацію, відобразивши в її Статуті бажання "жити разом у мирі одні з одними, як добрі сусіди".

Підвищення ефективності й авторитету Організації Об'єднаних Націй залежить від готовності держав-членів діяти у строгій відповідності з положеннями Статуту, на ділі довести прихильність демократичним принципам і нормам міжнародного спілкування, закріпленим у цьому документі.

Українська РСР, одна з засновниць Організації Об'єднаних Націй, яка взяла безпосередню участь у розробці її Статуту, знову заявляє про свою незмінну відданість цілям і принципам Статуту ООН і всемірну підтримку зусиль Організації, спрямованих на збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки».

Крім того, міністр закордонних справ УРСР досяг значних успіхів і по лінії ЮНЕСКО, де Україна висунула низку перспективних пропозицій. В. О. Кравець не тільки зумів зберегти досягнення В. Н. Мартиненка у сфері гуманітарної політики, а й розширити діяльність української дипломатії в цьому напрямі.

За свідченням усіх, хто працював разом із В. О. Кравцем, йому були притаманні глибока порядність, доброзичливість, працьовитість, висока відповідальність за доручену ділянку роботи, й він виховував такі ж риси характеру в дипломатичних працівників зовнішньополітичного відомства України. Міністр намагався проводити кадрову політику підтримки найталановитіших дипломатів і зумів за час керівництва зовнішньополітичним відомством зібрати досить сильний колектив, що в майбутньому став основою дипломатичної служби незалежної України. Керівник МЗС активно підтримував об'єктивний підхід до просування дипломатичних працівників із боку свого начальника відділу кадрів Юрія Костенка (тепер одного з найавторитетніших серед закордонних колег українських дипломатів).

Показником того, який авторитет мав В. О. Кравець у республіці, стало обрання його на перших демократичних виборах 1989 р. виборцями Харківської області народним депутатом СРСР. Беручи участь у роботі Першого з'їзду народних депутатів СРСР, В. О. Кравець, на відміну від значної більшості депутатів, виявив політичну далекоглядність, наполягаючи на відмові від обговорення суто пропагандистського питання про денонсацію «пакту Молотова—Ріббентропа» (тобто радянсько-німецького договору 1939 р.). Міністр закордонних справ чітко аргументував свою позицію тим, що відповідно до норм міжнародного права згадана угода автоматично перестала діяти 22 червня 1941 р. після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. Наскільки глава української дипломатії проявив далекоглядність фахівця-міжнародника, свідчить те, що й досі надумана проблема «засудження» «пакту Молотова—Ріббентропа» (уже Україною) активно використовується впливовими політичними силами Румунії для висунення замаскованих претензій на споконвічні українські землі.

Зовні положення В. О. Кравця здавалося міцним і стабільним. Він був членом ЦК КП України, депутатом Верховної Ради УРСР і СРСР, його авторитет дипломата ніхто не міг піддати сумніву. Проте стосунки керівника МЗС із деякими впливовими працівниками республіканського ЦК склалися приблизно так само, як і в В. Н. Мартиненка. Партапаратники не могли вибачити йому незалежної поведінки, яка завжди зумовлювалася тільки інтересами справи. А їм був потрібен на цій посаді слухняний бюрократ, готовий виконувати будь-які вказівки згори. І хоча вплив ЦК КП України значно ослаб порівняно з минулими часами, проте в його керівників залишалося ще достатньо можливостей для усунення навіть члена уряду. Скориставшись формальними підставами — досягненням міністра закордонних справ пенсійного віку (хоча в той час ця норма для вищих керівників не була обов'язковою) та виконанням ним депутатських обов'язків, вони домоглися рішення про відставку одного з найталановитіших українських дипломатів. 27 липня 1990 р. В. О. Кравець залишив посаду керівника зовнішньополітичного відомства Радянської України... Доля не дала йому можливості стати першим міністром закордонних справ незалежної України, до відродження якої залишалося трохи більше як рік...

*Виступ глави делегації УРСР В. О. Кравця
в загальній дискусії на 40-й сесії
Генеральної Асамблеї ООН*

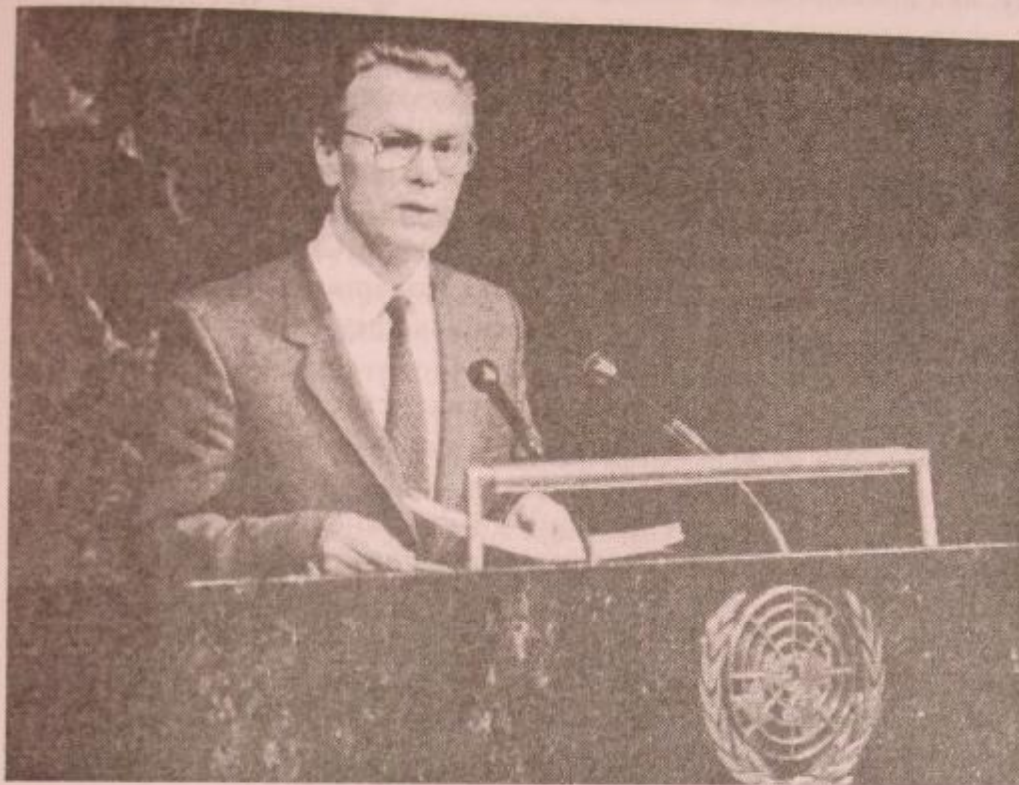
4.10.1985 р.

Організація Об'єднаних Націй створювалася в ході і безпосередньо після величезної битви народів за врятування цивілізації від фашистського варварства. У найтяжчих випробуваннях світової війни, в якій Українська РСР, зокрема, втратила шосту частину населення, було вистраждано ідею об'єднання народів заради захисту миру. Країни антигітлерівської коаліції, які назвали себе Об'єднаними Націями, згуртувалися в ім'я найгуманнішої мети — врятувати прийдешні покоління від лих війни і записали цю мету в Статут своєї організації. Статут ООН, який закликає усі країни "жити разом, в мирі одна з одною, як добрі сусіди", відображає концепцію мирного співіснування держав з різним соціальним ладом.

Ми вважаємо, що гідним ознаменуванням сорокової річниці ООН повинна стати мобілізація зусиль усіх держав на розв'язання ключового завдання сучасності — відвернення термоядерної війни, збереження життя на землі. Від того, чи зуміє світ уникнути ядерної катастрофи, залежить розв'язання всіх інших нагальних проблем і саме існування людської цивілізації.

40 сесія Генеральної Асамблеї ООН проходить в умовах надзвичайного загострення міжнародної обстановки, викликаного діями імперіалістичних кіл. США при підтримці своїх найближ-

чих союзників по НАТО продовжують роздувати гонку озброєнь, проводять курс на досягнення воєнної переваги, грубо втручаються у внутрішні справи інших держав. Особливу небезпеку

Виступ В. О. Кравця на ХІІІ сесії Генеральної Асамблеї ООН

становлять плани адміністрації і воєнно-промислового комплексу США перетворити в арену воєнного суперництва космос.

Питання питань сьогодні — це як спинити гонку озброєнь, яка захлеснула світ, не допустити поширення її на космічний простір і перейти до скорочення вже нагромаджених засобів масового знищення людей.

Соціалістичні країни ставлять завдання покінчити з гонкою озброєнь, виступають за радикальне розв'язання проблеми ядерної зброї — її повну заборону і знищення. Хотілося б підкреслити, що це не кон'юнктурна політика, не пропагандистський маневр, в чому нас часто намагаються обвинувачувати, а генеральна лінія країн соціалістичної співдружності у зовнішньополітичних справах.

Зовсім не пропагандистського ефекту ми, як і інші народи світу, чекаємо від наступної зустрічі керівників Радянського Союзу і Сполучених Штатів. Настав час ввести радянсько-американські відносини в нормальне русло. Адже від відносин цих країн залежить доля світу, доля світової цивілізації. Як показує хід дискусії на Асамблеї, всі, хто стоїть на позиціях політичного

реалізму, готові сприяти успіхові цієї зустрічі і покладають на неї серйозні надії.

В сучасній напруженій міжнародній обстановці особливо важливе значення, на наш погляд, мала ініціатива Радянського Союзу, яка привела до початку радянсько-американських переговорів щодо ядерних і космічних озброєнь у Женеві. Радянський Союз запропонував Сполученим Штатам діалог, керуючись почуттям високої відповідальності за справу миру в усьому світі. Про це переконливо говорять його конструктивні пропозиції.

Однак переговори, що ведуться, Вашингтон фактично використовує як ширму для своїх агресивних планів. Як інакше можна пояснити, що вже в ході переговорів у Женеві в США було прийнято рішення про виділення 1,5 мільярда доларів на будівництво 21 додаткової ракети МХ, яку по-блюзнірському назвали "та, що зберігає мир".

Важко повірити запевненням американської сторони про намір вести діалог в дусі конструктивізму на фоні її підривних дій щодо Договору ОСО-2.

Намагання США вести справу не до припинення гонки ядерних озброєнь, а до їх нарощування, ясно виявляється і в підході американської адміністрації до питання про немілітаризацію космосу. Навіть необізнаній людині зрозуміло, що не можна серйозно розраховувати на прогрес у галузі ядерного роззброєння, якщо паралельно здійснюватиметься програма "зоряних воєн". З 1983 по 1993 рік США планують витратити на підготовку до "зоряних воєн" 70 мільярдів доларів. Реалізація цих зловісних замірів різко збільшує воєнну небезпеку, означає дезорганізацію зусиль по обмеженню й скороченню озброєнь на всіх напрямках. Глибоко помиляються ті діячі в країнах НАТО, які вважають, що воєнно-космічні плани Вашингтона спрямовані тільки проти Радянського Союзу, його друзів і союзників. Така позиція принаймні недалекоглядна. Поширення гонки озброєнь на навколосемний простір створює загрозу глобального характеру, порушує стратегічну стабільність у світі в цілому, зачіпає життєві інтереси народів усіх країн і континентів.

Розумною альтернативою цьому фатальному курсові є нова пропозиція СРСР "Про міжнародне співробітництво в мирному освоєнні космічного простору в умовах його немілітаризації". Не можна допустити, щоб уже на порозі космічної ери людству загрожувала смертельна небезпека з космосу.

Пропонується створити всесвітню космічну організацію з метою погодження, координації та об'єднання зусиль держав у мирній космічній діяльності, включаючи подання допомоги в цій галузі країнам, що розвиваються, а також для сприяння здійсненню контролю за додержанням угод по запобіганню гонці озброєнь у космосі.

Здійснивши необхідну підготовчу роботу не пізніше 1987 року, можна було б скликати представницьку міжнародну конфе-

ренцію для розгляду в усій повноті питання про міжнародне співробітництво в мирному освоєнні космосу в умовах його немілітаризації й погодження основних напрямів і принципів такого співробітництва.

Делегація Української РСР вважає також необхідним окремо спинитися на питанні про припинення всіх випробувань ядерної зброї. Добре відомо, що випробування — це свого роду прискорювач гонки ядерних озброєнь, у процесі яких відпрацьовуються нові, дедалі небезпечніші види й типи зброї масового знищення. У 1982 році на розгляд Генеральної Асамблеї ООН було внесено документ "Основні положення Договору про повну і загальну заборону випробувань ядерної зброї". Величезна більшість держав підтримала цю пропозицію. Не підтримали її лише США та їхні найближчі союзники, тобто ті, від кого на ділі залежить її реалізація. Адміністрація США не відгукнулася і на пропозицію про мораторій на будь-які ядерні вибухи, починаючи з взаємно погодженої дати, заявивши, що американські ядерні випробування триватимуть, оскільки вони необхідні для модернізації наявних і виробництва нових ядерних боєзарядів.

Прагнучи покласти край небезпечному змагання в нарощуванні ядерних арсеналів, Радянський Союз прийняв рішення припинити в односторонньому порядку будь-які ядерні вибухи, починаючи з 6 серпня ц. р., з дати, яка в усьому світі відома як день трагедії Хіросіми. Немає сумніву, що взаємний мораторій СРСР і США на будь-які ядерні вибухи став би хорошим прикладом для всіх інших держав, які мають ядерну зброю.

Поряд із заходами в галузі роззброєння важливе значення мало б прийняття всіма ядерними державами, за прикладом Радянського Союзу і Китайської Народної Республіки, зобов'язання не застосовувати першими ядерної зброї. На практиці це по суті було б рівнозначним усуненню загрози ядерної війни.

Слідом за випробуваннями ядерної зброї, випробуванням по реальній цілі протисупутникової системи АСАТ Сполучені Штати почали широкомасштабне виробництво якісно нового різновиду хімічної зброї — так званої бінарної. На 1986 рік погоджувальний комітет конгресу під сильним тиском адміністрації і Пентагону рекомендував виділити для цих цілей 155 млн. доларів, а на всю програму виробництва бінарної хімічної зброї передбачається витратити 10 млрд. доларів. У м. Пайн-Блафф (штат Арканзас) уже готовий до виробництва перший завод, розрахований на випуск 70 тис. одиниць бінарних боєприпасів — артилерійських снарядів і авіабомб. Відповідно до воєнної стратегії США бінарна хімічна зброя призначена для проведення наступальних операцій і використання уже в першому ударі. Таким чином, ця зброя набуває стратегічного значення.

Показово, що відбувається все це в той час, коли в рамках Конференції по роззброєнню в Женеві ведеться копітка робота по виробленню міжнародної конвенції про заборону хімічної

зброї, тобто, як і на інших напрямках обмеження озброєнь, практичні кроки адміністрації США далеко розходяться з її деклараціями.

Бінарна американська програма являє собою велику воєнну небезпеку. Особливо небезпечна вона для Європи, бо у Вашингтоні не приховують, що бінарну зброю планується розмістити на території західноєвропейських країн — у ФРН, Англії та деяких інших.

Цілком зрозуміло, що в разі реалізації цих планів Європа була б перетворена в потенційний театр хімічної війни, в якій головною жертвою стало б цивільне населення. За оцінками західних спеціалістів, у хімічній війні втрати населення у 20—30 разів перевищують втрати військ. Західна Європа, таким чином, стала б подвійною заложницею Пентагону — ядерною і хімічною.

Соціалістичні країни рішуче виступають за звільнення Європи від хімічної зброї. З цією пропозицією вони виступили ще в 1983 році. Українська РСР підтримує ініціативу урядів НДР і ЧССР, якою вони звернулися до уряду ФРН, про створення в Центральній Європі зони, вільної від хімічної зброї.

Істотний вклад у приборкання гонки озброєнь і у роззброєння внесла б реалізація пропозицій країн соціалістичної співдружності про взаємне незбільшення воєнних витрат та їх наступне скорочення, а також про взаємне незастосування військової сили і підтримання відносин миру між країнами — учасницями Варшавського Договору і державами-членами НАТО.

Українська РСР виступає за кардинальне розв'язання ключових проблем сучасності на чесній і рівноправній основі. Ми за те, щоб сили, енергія людей, геній людства спрямовувалися не на створення все нових і нових засобів руйнування, а на ліквідацію голоду, злиднів, хвороб, на цілі мирного розвитку.

Цього року минає 15 років з дня прийняття Генеральною Асамблеєю Декларації про зміцнення міжнародної безпеки. Ця дата повинна бути використана для спільних зусиль держав-членів у пошуку шляхів втілення в життя цілей і принципів Статуту ООН, для ліквідації конфліктних і кризових ситуацій, припинення актів агресії, викоренення залишків колоніалізму. На жаль, так званих "гарячих точок" на планеті залишається ще немало.

Небезпечне вогнище напруженості зберігається на Близькому Сході. Причини цього добре відомі: агресивна, експансіоністська політика Ізраїлю. Лише кілька днів тому Ізраїль вчинив ще один обурливий акт агресії проти Тунісу, грубо знехтувавши всі норми міжнародного права. Робиться все це при потуранні, підтримці й покровительстві з боку Сполучених Штатів, які виношують мету поставити район Близького Сходу під свій воєнний і політичний контроль.

Інтереси миру і міжнародної безпеки настійно вимагають якнайскорішого досягнення всеосяжного, справедливого і міцного врегулювання на Близькому Сході.

Ми вважаємо, що найкращий шлях реалізації відомих принципів врегулювання становища на Близькому Сході полягає у скликанні міжнародної конференції під егідою ООН з участю всіх заінтересованих сторін, включаючи Організацію визволення Палестини.

В результаті агресивної політики Вашингтона дедалі більше загострюється становище в Центральній Америці. Зросла загроза прямої збройної інтервенції США в Нікарагуа, розширюються масштаби воєнного та іншого американського втручання в громадянську війну в Сальвадорі, не припиняються погрози і тиск проти Куби. Це є грубим порушенням Статуту ООН, елементарних норм міждержавних відносин.

Ми переконані, що існуючі проблеми повинні і можуть бути врегульовані шляхом переговорів на взаємоприйнятній основі з урахуванням законних інтересів і при повному поважанні суверенітету всіх країн регіону. Реальну можливість для цього створюють ініціативи уряду Нікарагуа, а також переговорний механізм по врегулюванню обстановки в Центральній Америці, яким є Контадорська група. Гарантія суверенних прав Нікарагуа має принципове значення з точки зору захисту свободи і незалежності всіх малих держав.

Особливої гостроти набуло становище на півдні Африки. Спираючись на альянс з США, користуючись підтримкою Ізраїлю та деяких інших країн, расистський режим нарощує акти агресії проти сусідніх африканських держав, посилює терор і репресії щодо цивільного населення і борців проти апартеїду, продовжує незаконну окупацію Намібії, всіляко блокуючи розв'язання намібійської проблеми.

Українська РСР вважає невідкладним прийняття рішення про застосування Радою Безпеки всеосяжних санкцій проти ПАР відповідно до розділу VII Статуту ООН. Тільки такий рішучий крок може примусити расистів припинити агресивні акти проти Анголи та інших африканських держав, виконати рішення ООН про надання незалежності Намібії, покінчити з ганебною системою апартеїду.

25-а річниця Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, яка минає цього року, повинна ознаменуватися вжиттям ефективних заходів, спрямованих на остаточне викоренення залишків колоніалізму, ліквідацію расизму і апартеїду.

Явно суперечать цілям Декларації про деколонізацію протиправні дії США щодо Мікронезії. Їхні наміри узаконити розчленування і анексію цієї території, перетворити її у свій воєнно-стратегічний, у тому числі ядерний плацдарм, створюють загрозу не тільки народам Мікронезії, але й іншим країнам регіону, суперечать прагненню тихоокеанських держав до створення без'ядерної зони в південній частині Тихого океану.

На думку Української РСР, ООН повинна вжити всіх необхідних заходів з метою не допустити колоніального закабалення Мікронезії Сполученими Штатами Америки.

Підписуючи 40 років тому Статут ООН, держави-засновники як одну з найважливіших цілей створюваної організації назвали сприяння економічному та соціальному прогресові всіх народів. Вклад, зроблений ООН у розв'язанні цієї проблеми, незаперечний. Саме в її рамках розроблено багато прогресивних принципів і рекомендацій, які полегшують широке міжнародне співробітництво в торговельно-економічній галузі і сприяють економічній деколонізації, зміцненню суверенітету країн, що розвиваються, над своїми природними ресурсами. Найбільш концентроване і повне вираження ці принципи дістали в таких документах, як Хартія економічних прав і обов'язків держав, Декларація і Програма дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку.

В тому, що зазначені документи досі не вдається втілити в життя, винні повністю розвинуті капіталістичні країни, які намагаються зберегти своє панівне становище в системі міжнародних економічних відносин, не гребуючи при цьому застосуванням грубих прийомів силового тиску — диктату, санкцій і шантажу.

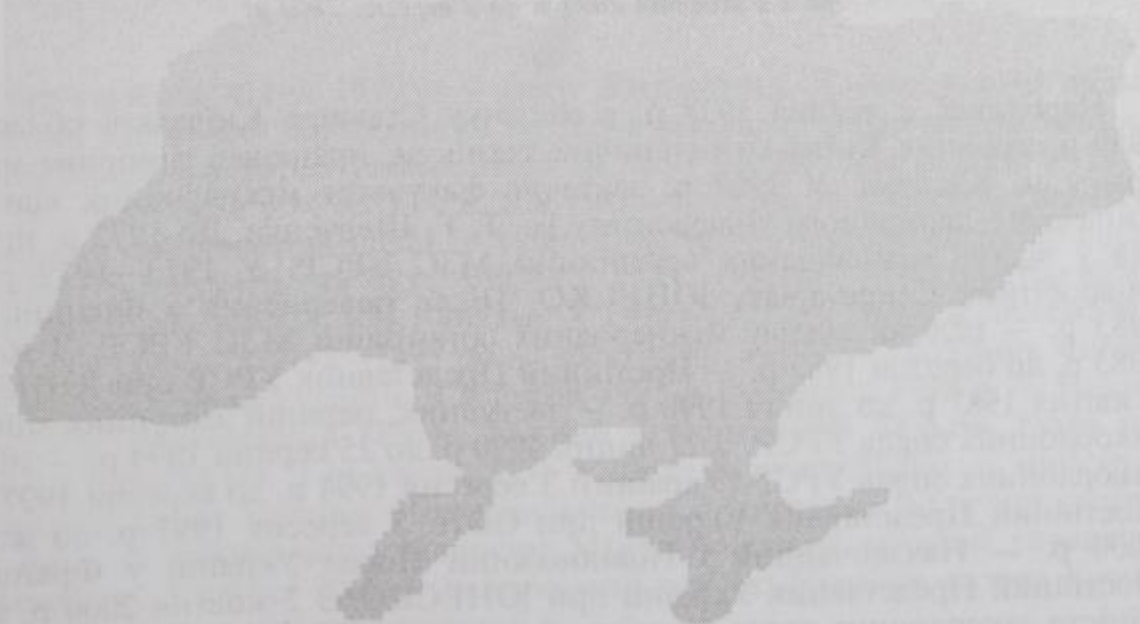
Українська РСР рішуче засуджує такий курс. Справі оздоровленню міжнародних економічних відносин, гарантуванню економічної безпеки, встановленню довір'я у цій найважливішій сфері міждержавних відносин, на наш погляд, могла б добре послужити програма дій, запропонована соціалістичними країнами. Одним з органічних елементів цієї програми, прийнятої на нараді країн — членів РЕВ на найвищому рівні в червні 1984 року, є підвищення ролі ООН і організації її системи.

Трудящі Української РСР, як і всі радянські люди, готуються до гідної зустрічі XXVII з'їзду КПРС і XXVII з'їзду Комуністичної партії України, які стануть важливим етапом у реалізації величезних завдань щодо прискорення соціально-економічного розвитку суспільства.

Для здійснення наших планів нам необхідний міцний мир. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар Центрального Комітету Компартії України В. В. Щербицький підкреслює: "Збереження миру і насамперед відвернення ядерної війни стало завданням справді загальнолюдської значимості".

Українська РСР має намір активно діяти разом з іншими державами — членами ООН з метою гарантування загального миру та безпеки, налагодження широкого взаємовигідного рівноправного міжнародного співробітництва.

Дипломатія незалежної України: розвиток і перспективи

Починаючи з проголошення державної незалежності України, МЗС очолювали чотири міністри — А. М. Зленко, Г. Й. Удовенко, Б. І. Тарасюк, К. І. Грищенко. Наведемо їхні короткі біографічні довідки.

ЗЛЕНКО

Анатолій Максимович

*Міністр закордонних справ України з 27 липня 1990 р. до 25 серпня 1994 р.
та з 2 жовтня 2000 р. до 2 вересня 2003 р.*

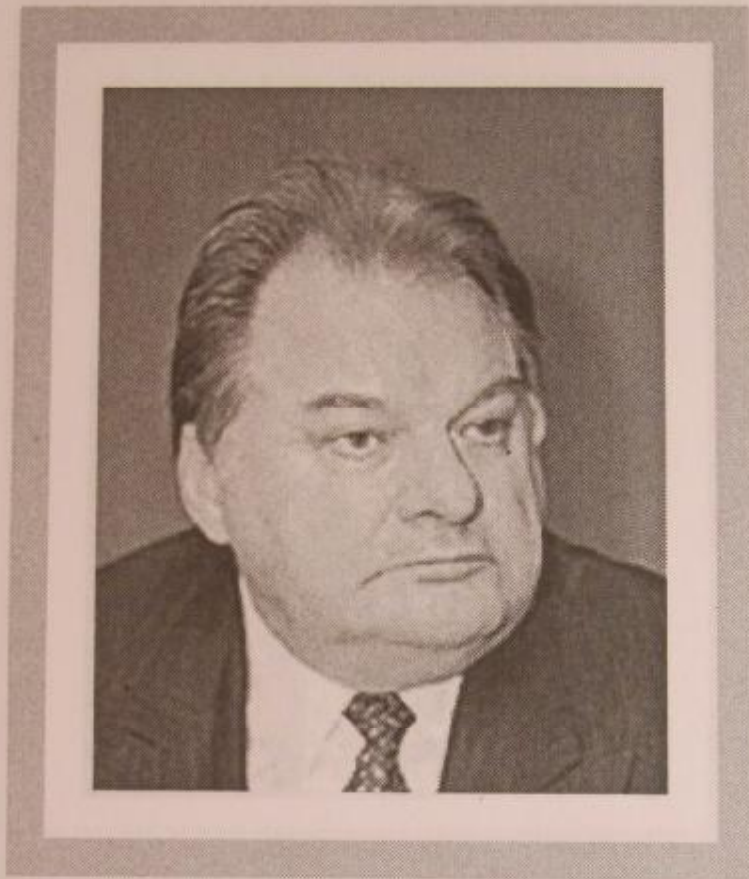
Народився 2 червня 1938 р. в містечку Ставище Київської області. У 1959 р. закінчив Київський гірничий технікум, працював гірничим майстром у м. Кадіївка. У 1967 р. закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. До 1973 р. працював у відділі міжнародних організацій МЗС УРСР. У 1973—1979 рр. — співробітник Секретаріату ЮНЕСКО. Після повернення з Франції й до 1983 р. — радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР. З жовтня 1983 р. до березня 1987 р. — Постійний Представник УРСР при ЮНЕСКО. З квітня 1987 р. до липня 1990 р. — заступник, перший заступник міністра закордонних справ УРСР. З 27 липня 1990 р. до 25 серпня 1994 р. — міністр закордонних справ УРСР (України). З вересня 1994 р. до вересня 1997 р. — Постійний Представник України при ООН. З вересня 1997 р. до жовтня 2000 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Франції та Постійний Представник України при ЮНЕСКО. З 2 жовтня 2000 р. знову міністр закордонних справ України. 2 вересня 2003 р. звільнений з посади у зв'язку з досягненням граничного віку перебування на державній службі.

ТАРАСЮК
Борис Іванович

Міністр закордонних справ України з 17 квітня 1998 р. до 29 вересня 2000 р.

Народився 1 січня 1949 р. у місті Держинськ Житомирської області. Закінчив Київський політехнікум зв'язку і факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1975). У 1975—1981 рр. працював у МЗС УРСР, а в 1981—1986 рр. — у Постійному Представництві України при ООН. У 1986—1987 рр. — перший секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР. У 1987—1990 рр. — інструктор відділу зарубіжних зв'язків ЦК КП України. У 1990—1992 рр. знову в системі МЗС УРСР (України). У 1992—1995 рр. — заступник, перший заступник міністра закордонних справ України. З вересня 1995 р. до квітня 1998 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія, глава місії України при НАТО. З 17 квітня 1998 р. до 29 вересня 2000 р. — міністр закордонних справ України. Після звільнення — директор Інституту соціальних наук та міжнародних відносин Міжрегіональної академії управління персоналом. З квітня 2002 р. — народний депутат України, голова Комітету з питань європейської інтеграції.

УДОВЕНКО

Геннадій Йосипович

Міністр закордонних справ України з 25 серпня 1994 р. до 17 квітня 1998 р.

Народився 22 червня 1931 р. у місті Кривий Ріг. У 1954 р. закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1952—1955 рр. — секретар міністра, секретар колегії міністерства промисловості будівельних матеріалів УРСР. У 1955—1958 рр. — голова колгоспу у Київській області. У 1958—1959 рр. — аспірант Українського НДІ економіки і організації сільського господарства. У 1959—1965 рр. — на роботі в МЗС УРСР. З 1965 р. до 1971 р. — працівник Секретаріату відділення ООН у Женеві. У 1971—1977 рр. — начальник відділу кадрів, начальник відділу міжнародних економічних організацій. У 1977—1980 рр. — у Секретаріаті ООН. З 1980 р. до 1985 р. — заступник міністра закордонних справ УРСР. У 1985—1992 рр. — Постійний Представник УРСР (України) при ООН. З вересня 1992 р. до серпня 1994 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Польщі. З 25 вересня 1994 р. до 17 квітня 1998 р. — міністр закордонних справ України. Після того певний час очолював політичну партію «Народний Рух України». З квітня 2002 р. — народний депутат України, голова Комітету з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

ГРИЩЕНКО
Костянтин Іванович

Міністр закордонних справ України з 2 вересня 2003 р.

Народився 28 жовтня 1953 р. у Києві. У 1975 р. закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин, а наступного року — курси перекладачів ООН. З 1976 до 1981 р. працював у Секретаріаті ООН, у 1981—1985 рр. — у Консульському управлінні МЗС СРСР, наступні чотири роки — в Генеральному консульстві СРСР в Монреалі. У 1990—1992 рр. — перший секретар Управління з питань озброєнь та роззброєння МЗС СРСР. З лютого 1992 р. працює в МЗС України у відділі з проблем обмеження озброєнь та роззброєння, у лютому 1993 р. призначається начальником Управління контролю над озброєннями та роззброєнням. З березня 1995 р. до липня 1998 р. — заступник міністра закордонних справ. З 10 травня 1998 р. до 28 січня 2000 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія та глава місії України при НАТО. З січня 2000 р. по вересень 2003 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в США.

* * *

Чи можна вже зараз давати оцінку їхньої діяльності — усього складного комплексу перемог та поразок, досягнень і прорахунків, політичної далекоглядності та відвертих помилок? З політичного погляду — безумовно, так. Однак критерії історичного дослідження принципово відрізняються від критеріїв поточної політики та актуальної публіцистики. Для серйозного дослідника є аксіомою, що Клію має оцінювати все з позицій вічності, а не суєти сьогодення. Й на глибоке переконання автора, зараз давати оцінку ще занадто рано. Поки що немає умов для об'єктивного та некон'юнктурного історичного аналізу. По-перше, ще закрита більша частина архівів, термін зняття грифа таємності з найважливіших документів настане не найближчим часом. По-друге, на відміну від багатьох сучасних науковців, ми вважаємо, що не можна давати оцінку діям тієї чи іншої посадової особи, поки не постане повна документальна картина подій. При цьому потрібно пам'ятати, що багато свідків не можуть розказати всієї правди найближчим часом із низки причин, зокрема й з огляду на дотримання закону про державну таємницю. Коли минулі події стануть справжньою історією, а не чинником політичної боротьби, саме тоді стане можливим краще зрозуміти рушійні сили, що зумовлювали ті чи інші дії в дипломатичній діяльності.

Має сплинути певний час, щоби вшухли пристрасті та емоції, передусім безпосередніх учасників. Мають минути роки, щоб вони змогли розказати хоча б якусь частину правди, а не зводити особисті рахунки. Має з'явитися цілий масив свідочств, щоб на основі їхнього розгорнутого аналізу стало можливим відтворити справжню картину історії національної дипломатії. Вивчення періоду Громадянської війни показало, що до мемуарних свідчень потрібно ставитися надзвичайно обережно, і тільки їх значна кількість, яка, звичайно, не може з'явитися за кілька років, дає можливість зрозуміти ролі всіх дійових осіб. Ще більшою мірою це стосується використання матеріалів преси. Можна уявити, якою б спотвореною була історія України 1917—1921 рр., якби основним джерелом її написання стали публікації в тодішніх газетах.

Однак усе зазначене вище зовсім не означає, що історик не може визначити для себе основні риси розвитку дипломатії незалежної України. Визначити їх за умови відсутності акцентування моментів, пов'язаних із діяльністю конкретних високопоставлених дипломатів. У подальшому ця оцінка допоможе, звичайно, й в оцінці ролі керівників міністерства.

У серпні 1991 р. перед відродженою Українською державою постало завдання розбудови дипломатичної служби. Про успіхи на міжнародній арені неодноразово і з багатьма подробицями розповідалося у виданнях МЗС та мемуарних працях, що уже встигли з'явитися. Тому навряд чи доцільно докладно зупинятися на цій ретельно дослідженій темі. Проте перші роки незалежності характеризувалися не тільки дипломатичними успіхами. Багато принципів прорахунків цього періоду потребують ретельного вивчення й аналізу з метою не допустити їх повторення на новому циклі історичного розвитку національної державності.

Протягом перших років незалежності центральний апарат МЗС та апарати посольств і представництв України за кордоном розрослися мало не в десять разів. Водночас протягом 1991—1994 рр. добору та підготовці дипломатичних кадрів не приділялося достатньої уваги. До українського зовнішньополітичного відомства потрапила значна кількість людей випадкових, не здатних як в особистому плані, так і з погляду їхньої кваліфікації повною мірою обстоювати національні інтереси. А поповнювати кадровий потенціал зовнішньополітичної сфери кваліфікованими фахівцями об'єктивно не було можливості.

І за такої бідності на досвідчені кадри два роки не могло зрушити з місця питання про створення на базі Інституту міжнародних відносин при Київському університеті Дипломатичної Академії. Фактично єдиний в Україні профільний навчальний заклад так і не став тоді головним постачальником кадрів для дипломатичної служби.

Характеризуючи цей період у цілому, потрібно зазначити, що перші два з половиною роки української незалежності посадові особи, відповідальні за формування зовнішньої політики молодої держави, відверто нехтували у своїй діяльності системним аналізом. Унаслідок цього базою для формування концепції зовнішньої політики стали неузгоджені між собою й далекі від реального життя теорії деяких колишніх науковців та літераторів, які подалися в політику, бо не змогли виявити себе у творчій праці, та новітніх політиків, чиї уявлення про міжнародні відносини відповідали, на жаль, рівню XVII—XVIII століть. Так, у прийнятих Верховною Радою України за поданням керівництва МЗС «Основних напрямках зовнішньої політики України» нічого, крім загальних фраз, не було, а такий важливий чинник світової геополітики, як Німеччина, навіть не згадувався. Бракувало виваженої стратегії зовнішньополітичної діяльності, не було уявлення про кінцеву мету заходів, що проводилися; рішення про доцільність певних зовнішньополітичних акцій ухвалювалися спонтанно й утілювалися у життя непослідовно. Протягом майже трьох років національна дипломатія вимірювала свої успіхи здебільшого кількістю українських посольств, відкритих за кордоном, та посольств іноземних держав в Україні.

Результатом такої екстенсивної зовнішньої політики стали різкий розрив зв'язків із колишніми радянськими республіками, нагромадження безкінечних суперечок із Росією, безоглядна орієнтація тільки на Захід (у суто абстрактному його розумінні), коли майже кожний крок, що його робила українська дипломатія, кожна заява високих посадових осіб із важливих зовнішньополітичних питань були фактично значно погіршеною калькою з дій США та країн Західної Європи. Коли ж із якогось питання (наприклад, із проблеми ядерного роззброєння) Україна займала власну позицію, то невміння довести світовому співтовариству її обґрунтованість та правомірність створювало в очах наших партнерів хибний образ держави, непередбачуваної у своїх діях, провокувало їх на проведення політики політичного та економічного тиску, яка полягала, зокрема, й у відмові в кредитах на структурну перебудову економіки. Водночас провалом закінчилися й спорадичні намагання домогтися швидкої інтеграції України в загальноєвропейські та євроатлантичні економічні й політичні структури.

Усе це не тільки призвело до значного додаткового загострення проблем вітчизняної економіки, яка й без того перебувала в кризовому стані, а й зумовило виникнення парадоксальної ситуації, коли Україна заробила собі сумнівну «славу» держави з непередбачуваною й несамостійною зовнішньою політикою. Фактично уже наприкінці 1993 р. реально виникла загроза міжнародної ізоляції України.

Таким чином, сьогодні ми маємо повне право характеризувати зовнішню політику України періоду кінця 1991 — першої половини 1994 рр. як таку, що була значною мірою спрямована на задоволення не інтересів держави, а амбіцій окремих політиків. Продовження такого курсу вело до економічного та політичного колапсу, за найгіршим сценарієм навіть до можливої втрати суверенітету. Небезпека була не просто можливою, а дуже реальною: загрожувало викроєння з України Криму, посилювалися сепаратистські настрої у східних регіонах держави. Фактично до 1994 р. Україна стояла перед небезпекою поділу або навіть неконтрольованого розпаду, яким би обов'язково скористалися усі зацікавлені держави.

Новий етап розвитку національної дипломатії почався після обрання Президентом України Леоніда Кучми, який значно посилив особистий контроль за діяльністю зовнішньополітичного відомства. Започатковані нові підходи до формування зовнішньої політики України змінили (чи, радше, почали поступово змінювати) стару практику формальної, протокольної-бюрократичної дипломатії, яка тільки поглинала значні валютні кошти без якоїсь істотної віддачі. Раціональність зовнішньої політики стала оцінюватися, виходячи з критеріїв політичного прагматизму та економічної доцільності, на базі чого й визначаються міжнародні пріоритети держави.

Зовнішня політика України стала, нарешті, передбачуваною і прогнозованою, що є надзвичайно важливим для наших міжнародних партнерів. Ще на початку свого президентства Л. Д. Кучма у виступі перед представниками іноземного дипломатичного корпусу наголосив, що зовнішня політика однієї з найбільших європейських країн — це не та річ, яку можна відразу зрушити в тому чи іншому напрямі, не викликавши при цьому заворушень навкруги, тому Україна вважає за краще діяти, хоча й повільніше, але обережніше. Такий підхід знайшов повне розуміння й підтримку в столицях провідних держав світу. Стало зрозуміло, що надзвичайностей і несподіванок боятися не слід — Україна в разі будь-яких змін у зовнішньополітичному курсі належним чином виконуватиме взяті на себе міжнародні зобов'язання. Необхідно наголосити й про зміну пріоритетів у кадровій політиці нового державного керівництва. Прикметно, що міністром закордонних справ тоді було призначено високопрофесійного та авторитетного у світі дипломата Геннадія Удовенка.

Слід іще раз наголосити — реальні, а не пропагандистські зовнішньополітичні успіхи з'являються саме тоді, коли світ упевнюється в реалізмі та прагматизмі державного керівництва, коли політика держави базується на конкретній економічній програмі, яку визнають реальною авторитетні вчені та експерти міжнародних фінансових установ. Активізація стосунків із європейськими інституціями, зростання заінтересованості в налагодженні зв'язків з Україною серед держав різних регіонів світу свідчать про те, що

Україна обрала в зовнішній політиці правильні орієнтири. Наскільки професійно й послідовно МЗС виконувало поставлені перед ним завдання, — це питання уже іншого характеру. Але за всієї важливості «фактору виконавця» він, все ж таки, у глобальному вимірі не має принципового характеру.

Головне, що Україні довіряють, на її думку зважають, а це означає, що ми чогось варті, й наші партнери сподіваються, що з часом ця «вартість» має ще зрости як у суто політичному, так і, що симптоматично, в економічному плані. Це ще раз переконливо засвідчує, що зовнішньополітична доктрина України користується довірою в керівництві провідних країн світу, які відомі своїм суто прагматичним підходом до організації співробітництва. Таким чином, не буде перебільшенням стверджувати, що за короткий в історичному вимірі час Україна досягла досить відчутних успіхів на основних напрямках своєї зовнішньополітичної діяльності. Слід наголосити на наполегливих, системно вибудованих зусиллях уряду Віктора Януковича щодо економізації зовнішньої політики, вирішення за допомоги наявних в її інструментарії можливостей актуальних проблем економічного і соціального розвитку України, виходу національних виробників на світові ринки, покращення рівня життя населення. Про подальші перспективи цього напрямку діяльності Кабінету Міністрів України Прем'єр-міністр України сказав у своєму виступі у Верховній Раді 16 березня 2004 р.:

«Ми повинні заздалегідь відповісти на низку важливих запитань, а саме: чи ми готові на рівних конкурувати з іншими країнами і на зовнішніх, і на внутрішніх ринках? Наскільки ми готові скористатися перевагами вільного світового ринку?»

Процес інтеграції у світовий економічний простір необхідний і неминучий, він обіцяє нашій країні нові економічні перспективи і можливості розвитку. Але увійти на світовий ринок ми повинні добре озброєними методологічно та інституційно, щоб перемагати у жорсткій конкурентній боротьбі.

Наступним, що я хотів би підкреслити, є недостатнє використання нашою державою можливостей для захисту за кордоном інтересів вітчизняного бізнесу. На відміну від наших сусідів, тієї ж Росії чи Польщі, ми часто лише спостерігаємо за конкурентною боротьбою, яку ведуть наші підприємства на зовнішніх ринках. І Уряд налаштований докорінно змінити цю ситуацію».

Можна зробити висновок, що прийнятної з позицій дотримання національних інтересів альтернативи зовнішній політиці, побудованій на основі прагматизму і пріоритету соціально-економічного розвитку, немає, й це автор намагався показати в контексті всієї історії вітчизняної дипломатії. Головне, що державою реалізується принципово правильна доктрина позиювання у зовнішньому світі. У минулому відсутність її призводила до трагічних наслідків. Нерідко навіть дуже талановиті особистості, які керували українською дипломатичною службою, не могли, попри всі свої намагання, нічого зробити, тому що державним керівництвом було обрано стратегічний напрям, який не відповідав національним інтересам країни. Водночас і вирішення всіх найважливіших проблем внутрішньодержавного розвитку неможливе без проведення ефективної зовнішньої політики. Про це чітко

сказав Президент України, і наведений нижче фрагмент його виступу, безперечно, має концептуальний характер:

«Ефективне і комплексне розв'язання внутрішніх проблем, прискорення політичного та соціально-економічного розвитку України конче потрібні нам і для досягнення стратегічних зовнішньополітичних цілей, головна з яких — інтеграція в Європу. Вона, як і весь зовнішньополітичний курс України, визначена однозначно й остаточно...

В основі такої політики лежать, передусім, національні інтереси держави, необхідність зміцнення національної безпеки, а також європейської безпеки загалом.

У процесі європейської інтеграції ми будемо й надалі постійно і послідовно керуватися цими принципами, підпорядковуючи їм усі рішення та дії. Україна завжди готова прислухатися до думки своїх друзів та партнерів, проте свої національні інтереси мають і матимуть для неї безумовну перевагу.

Цілеспрямована зовнішня політика, здоровий егоїзм у міжнародних справах можуть подекуди навіть бути незручними для наших партнерів. Я б назвав це збалансованим співвідношенням помірно націоналістичних настроїв і тверезих, прагматичних підходів та розрахунків. Відповідно з цим дещо змінюються і підходи до поняття національної безпеки, основним наповненням якого мають стати все ті ж національні інтереси (курсив мій. — Д. Т)».

Відійшовши від проблем стратегічного характеру до питання розбудови національної дипломатичної служби, у тому числі кадрової, наголосимо, що прийняття розробленого у профільному комітеті Верховної Ради Закону України «Про дипломатичну службу України» слугувало становленню української дипломатії на якісно нових основах. Уперше за всю історію розвитку зовнішньої політики України були визначені такі базові поняття, як «дипломатична служба», «дипломатичний працівник», а також основні принципи та завдання дипломатичної служби. Таким чином, дипломатична служба, нарешті, увійшла до єдиного правового поля держави й дістала можливості для подальшого розвитку та ефективної роботи щодо захисту національних інтересів України у світі, що стає в новому сторіччі дедалі жорсткішим. Роботи, в якій українські дипломати, взявши на озброєння все гідне уваги в діяльності своїх попередників, повинні не допустити їхніх помилок...

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Верстюк В.* Українська Центральна Рада. Київ, 1997.
- Видрін Д., Табачник Д.* Україна на порозі ХХІ століття: політичний аспект. Київ, 1996.
- Гунчак Т.* Україна: Перша половина ХХ століття. Нариси історії. Київ, 1993.
- Історія України: нове бачення: У 2 т. Київ, 1995—1996. Т. 1—2.
- Копиленко О.* «Сто днів» Центральної Ради. Київ, 1992.
- Косик В.* Україна під час другої світової війни. 1938—1945. Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1992.
- Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). Київ, 1996.
- Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.* Україна: проблеми самоорганізації. У 2 т. Київ, 2003.
- Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993.
- Кульчицький С. В.* Комуністична доктрина і спроби її реалізації в радянській Україні у 1919—1920 рр. Київ, 1992.
- Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1918—1928). Київ, 1996.
- Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія ЗУНР. Львів, 1995.
- Литвин М.* Українсько-польська війна 1918—1919 рр. Львів, 1998.
- Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань 1917—1918. Львів, 1994.
- Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. Київ, 1993.
- Нариси з історії дипломатії України. Київ, 2001.
- Овсій І. О.* Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). Київ, 2002.
- Панюк А., Рожик М.* Історія становлення української державності. Львів, 1995.
- Проблеми соборності України в ХХ столітті. Київ, 1994.
- Проблеми і перспективи української зовнішньої політики. Торонто; Оттава, 1996.
- Радченко Л. О.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції 1917—1920 рр. Харків, 1996.
- Солдатенко В.* Українська революція: концепція та історіографія. Київ, 1997.
- Стахів М.* Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923 рр.: У 6 т. Скрантон, 1958—1961. Т. 1—6.
- Табачник Д. В.* Україна на шляху у світ. Київ, 1996.
- Україна і зарубіжний світ. Київ, 1970.
- Українська державність: Історія і сучасність. Київ, 1993.
- Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ, 1996.
- Українська РСР на міжнародній арені. Київ, 1966.
- Цвєтков Г.* Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917—1945 рр. Київ, 1997.
- Шаповал Ю.* Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). Київ, 1994.
- Шаповал Ю.* Україна 20—50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993.

ЗМІСТ

<i>«Свідома воля» української дипломатії</i>	5
Дипломатія Української Народної Республіки (період Центральної Ради)	9
Перший дипломат України	10
Випробування Брестом	54
Партійна дипломатія	95
Дипломатія Української Держави	109
Повернення до прагматизму	110
Шлях до міжнародного визнання	134
Перед катастрофою	174
Дипломатія Української Народної Республіки (період Директорії)	187
На уламках гетьманату	188
У напрямку Антанти	210
«Хуторянська» дипломатія	228
Зовнішньополітичний крах	243
Остання фаза боротьби	270
Дипломатія Західно-Української Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки)	297
На шляху до Злуки	298
Велике возз'єднання	317
Трагедія західноукраїнської дипломатії	326
Дипломатія Української Народної Республіки (Народного Секретаріату)	349
У боротьбі з Центральною Радою	350
Пропагандист зовнішньої політики	367
Дипломатія Української Радянської Соціалістичної Федеративної Республіки	387
Провокування війни	388

Дипломатія Української Соціалістичної Радянської Республіки	405
Наркомат Льва Троцького	406
Дипломатія Української Радянської Соціалістичної Республіки	473
Декоративне відомство	474
Біля витоків повоєнного миру	488
Останній сталінський міністр	525
Міністр Олексія Кириченка	542
У боротьбі з колоніалізмом	563
На напрямку ООН	578
Гуманітарний вектор	600
Труд в ім'я України	612
Дипломатія незалежної України: розвиток і перспективи	625
<i>Рекомендована література</i>	635

*Табачник
Дмитро Володимирович*

Відомий український політолог, історик, правознавець. Доктор історичних наук, професор, академік Академії правових наук України.

Автор та співавтор більш як 200 наукових праць, у тому числі книг: «За стандартними звинуваченнями» (1990); «Чорні роки історії» (1990); «Олексій Кириченко: штрихи до політичного портрету» (1991); «Останній з могікан застою» (1992); «Масові репресії в Україні» (1992); «Репресоване відродження» (1993); «Україна на порозі ХХІ століття» (1995), «Україна на шляху у світ» (1996), «Нагороди України» (у 3 т.) (1996), «Україна: альтернативи поступу. (критика історичного досвіду)» (1996), «Україна: проблеми самоорганізації» (у 2 т.) (2003), а також розділів у численних колективних монографіях та багатьох наукових статтях з проблем політичної персоналістики, політології, політичної та воєнної історії України.

Сфера зовнішньої політики — предмет особливого наукового інтересу вченого. Д. В. Табачник є автором багатьох праць і практичних розробок із проблем сучасної зовнішньої політики України. Крім того, вперше в історичній науці вийшли друком його дослідження на теми персоналістики української дипломатії, історії відносин українських урядів часів Громадянської війни з російським білим рухом, зовнішньополітичної діяльності міністра закордонних справ Тимчасового уряду Михайла Терещенка.

Навчальне видання

Табачник Дмитро Володимирович

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ
В ОСОБАХ**

Художнє оформлення та редагування *О. Г. Григора*

Технічний редактор *Л. І. Швець*

Коректори *А. І. Бараз, Л. Ф. Іванова, О. С. Улезко*

Комп'ютерна верстка *О. В. Клембіцької*

Шал. до друку 25.06.04. Формат 70 × 100/16. Папір офсет. Гарн. Таймс. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 51,6. Обл.-вид. арк. 60,0. Вид. № 4167. Зам. 4-146

Видавництво «Либідь»

01004 Київ, вул. Пушкінська, 32

Свідоцтво про державну реєстрацію № 404 від 06.04.01

АТ «Книга» 04655, МСП, Київ-53, Артема, 25